

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**AYDIN VİLAYETİ'NDE SÜRGÜN
(TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E)**

DOKTORA TEZİ

BİRAY TUGAY

DANIŞMAN: Prof. Dr. Sabri SÜRGEVİL

İZMİR-2013

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum "Aydın Vilayeti'nde Sürgün (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e)" adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel, ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını, tezimde yararlandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Biray TUGAY

T.C.EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ SAVUNMA TUTANAĞI

ÖĞRENCİNİN

Adı Soyadı : Biray TUGAY

Numarası : 92070003404

Anabilim Dalı : Yakınçağ Tarihi

Tez Başlığı (Türkçe) : Aydın Vilayeti'nde Sürgün (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e)

Tez Başlığı (İngilizce) : Exile in the Province of Aydın (From Tanzimat to Republic)

Tez Savunma Tarihi : 22.10.2013

Tez Başlığı Değişikliği Varsa Yeni Başlık:

JÜRİ ÜYELERİ

Jüri Başkanı

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Sabri SÜRGEVİL

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. M. Akif ERDOĞRU

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi (Tez İzleme Komitesi Üyesi)

Unvan, Adı, Soyadı : Yard. Doç. Dr. Oktay GÖKDEMİR

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Prof. Dr. Bayram BAYRAKTAR

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

Jüri Üyesi

Unvan, Adı, Soyadı : Yard. Doç. Dr. Şerife BAŞ ÇAĞIN

Karar : Başarılı Başarısız Düzeltme

İmza :

TEZ HAKKINDA JÜRİNİN GENEL GÖRÜŞÜ

(Jüri Başkanı Tarafından Doldurulacaktır)

Tez savunması sonucunda öğrenci tarafından hazırlanan çalışma;

Oybirliğiyle

Oy çokluğuyla

Başarılıdır

Düzeltilmelidir

Başarısızdır

- Bu tutanak üç (3) işgünü içerisinde jüri üyelerinin raporlarıyla beraber Anabilim Dalı Başkanlığı üst yazısıyla Enstitü Müdürlüğüne gönderilmelidir.
- Doktora programlarında düzeltme alan öğrencinin 6 (altı) ay içerisinde yeniden savunmaya girmesi zorunludur.

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ	v
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	33
KLASİK DÖNEMDEN 19. YÜZYILA OSMANLI HUKUKUNDA	33
SÜRGÜN CEZASI	33
1.1. Klasik Dönem Osmanlı Kanunnamelerinde Sürgün Cezası.....	33
1.2. Tanzimat Dönemi Ceza Kanunlarında Sürgün Cezası	49
1.2.1. Tanzimat Döneminin İlk Ürünü 1840 Ceza Kanunu	50
1.2.2. Ceza Hukukunda Eski Bağlardan Kopuşun Güçlüğü: Kanun-ı Cedid	53
1.2.3. Ceza Hukukunda Dönüşüm: 1858 Ceza Kanunu	55
1.2.4. Hususi Kanunlardan Askeri Ceza Kanunu	60
1.3. Osmanlı Hukukunda Ceza Türleri	62
1.3.1. İdam	63
1.3.2. Teşhir	64
1.3.3. Darb	65
1.3.4. Kürek	66
1.3.5. Hapis	68
1.3.6. Para Cezası.....	69
1.3.7. Zabtiye Nezareti Altında Bulundurma.....	69
1.3.8. Kalabendlik	72
1.3.8.1. Kalabendlik Cezasının Tanımı	72
1.3.8.2. Kalabend Merkezleri	73

1.3.8.3. Kalabendlik Mahkumları	75
1.3.8.4. Avrupa Hukukunda Kalabendlik.....	79
1.3.9. Sürgün.....	81
1.3.9.1. Sürgün Cezasının Tanımı	82
1.3.9.2. Sürgün Mahkumları	83
1.3.9.3. Avrupa Hukukunda Sürgün.....	86
İKİNCİ BÖLÜM	91
19. YÜZYILDA SÜRGÜN CEZASININ BELİRLENME SÜRECİ	91
2.1. Yargı Sistemi ve Usül.....	91
2.1.1. Osmanlı Mahkemeleri.....	91
2.1.2. 1879 Ceza Muhakemeleri Usulüne Göre Yargılama	98
2.1.2.1. Zabıta-i Adliye	98
2.1.2.2. İhbarname ve Şikayetname	99
2.1.2.3. Tahkikat.....	101
2.1.2.4. Mahkeme Süreci.....	105
2.1.2.5. Cünha Derecesindeki Davalar	106
2.1.2.6. Cinayet Derecesindeki Davalar	107
2.2. Cezanın Tayinine İlişkin Kriterler	111
2.2.1. Cezai Mesuliyet	111
2.2.2. Suça Teşebbüs.....	113
2.2.3. Suça İştirak	114
2.2.4. Hafifletici ve Ağırlaştırıcı Sebepler	116
2.2.5. Suçun Tekerrürü	118
2.2.6. İctima' Suç	122
2.2.7. Ceza Mahalinde Yeni Bir Suç	123

2.2.8. Firar Durumu	124
2.2.9. Af	125
2.3. Sürgün Cezasının Uygulandığı Suçlar	131
2.3.1. Rüşvet	132
2.3.2. Miri Malları İrtikab	143
2.3.3. Devlet Asayişini İhlal	152
2.3.4. Memuriyet Mevkiini Suistimal	157
2.3.5. Devlet Memurlarının Zulmü	160
2.3.6. Hakaret	162
2.3.7. Evrakta Tahribat	164
2.3.8. Toplum Huzurunu Tehdit	164
2.3.9. Hile ve Narhı İhlal	165
2.3.10. Serserilik	167
2.3.11. Gayr-ı Meşru Münasebetler	171
2.3.12. Yardım ve Yataklık	173
2.3.13. Dini Hususlara Riayet Etmeme	173
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	175
AYDIN VİLAYETİ'NDEN YAPILAN SÜRGÜNLER	175
3.1. 19. Yüzyılda Aydın Vilayeti	175
3.2. Aydın Sancağı'ndan Gönderilenler	187
3.3. Saruhan Sancağı'ndan Gönderilenler	192
3.4. Denizli Sancağı'ndan Gönderilenler	205
3.5. Mentеше Sancağı'ndan Gönderilenler	210
3.6. İzmir Sancağı'ndan Gönderilenler	213

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	247
AYDIN VİLAYETİ'NE YAPILAN SÜRGÜNLER.....	247
4.1. Aydın Sancağı'na Gönderilenler.....	247
4.2. Saruhan Sancağı'na Gönderilenler.....	257
4.3. Denizli Sancağı'na Gönderilenler	268
4.4. Menteşe Sancağı'na Gönderilenler	270
4.5. İzmir Sancağı'na Gönderilenler	272
4.6. Aydın Vilayeti Sürgünlerinin Memuriyetleri ve Maaşları	346
4.7. Aydın Vilayeti'ne Sürgün Edilenlere Dair Bazı Listeler	354
SONUÇ.....	364
KAYNAKÇA	371
ÖZGEÇMİŞ.....	394
ÖZET.....	395
ABSTRACT	396

TABLO LİSTESİ

Tablo 1:Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nefy ve Kısas Defterleri.....	11
Tablo 2:1840 Ceza Kanununda Suç ve Ceza Tasnifi.....	51
Tablo 3:1851 Kanun-ı Cedid Suç ve Ceza Tasnifi.....	54
Tablo 4: 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun Bab ve Fasılları	56
Tablo 5: 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun Suç ve Ceza Tasnifi.....	58
Tablo 6:1870 Tarihli Askeri Ceza Kanunname-i Hümayun Suç ve Ceza Tasnifi	60
Tablo 7: Cezayı Hafifletici Sebepler.....	117
Tablo 8: Tekerrür Durumunda Tayin Edilen Cezalar	120
Tablo 9: Tanzimat Öncesi Hükümlerde Tespit Edilen Sürgün Nedenleri	132
Tablo 10: Rüşvet Suçuna İlişkin Tayin Edilen Cezalar	143
Tablo 11: İzmir Sancağının Kasaba, Köy, Nüfus, Emlak İstatistiki 1884	182
Tablo 12:Taşradaki Sürgünlerden Ceza Müddetinin Üçte Birini Tamamlayanlar (H.1284/M.1867)	223
Tablo 13:Çırağan Vakası ile İlgili Divan-ı Harb Mazbatasındaki Mahkumlar.....	296
Tablo 14: Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi ile İlgili Divan-ı Harb Mazbatasındaki Mahkumlar	303
Tablo 15:Aydın'da İkamete Memur Edilenlere Dair Polis İdaresi Kaydı	354
Tablo 16:Aydın Vilayeti'nde Sürgünde Bulunanların İkamet Yerleri, Memuriyetleri, Maaşları ve Sürgün Sebepleri	355
Tablo 17: Aydın Vilayeti Sürgünleri ile İlgili Açıklamalar	358
Tablo 18: Sürgün Olarak Aydın'da Bulunanların Ahvalleri	359
Tablo 19: Aydın Vilayeti'nde İkamete Memur Olanlar	360
Tablo 20: Menteşe Sancağı'nda Bulunan Mahkumlar	361
Tablo 21: Adalara Evvelce Sürgün Olarak Gönderilmiş Olup Trablusgarp ve Balkan Harbi Sırasında İzmir'e Nakledilenler	362

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
H.	Hicri
N.	No
S.	Sayı
s.	Sayfa

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi boyunca var olan ceza hukuku ve uygulanan cezalar daima ilgi alanlarımdan biri olmuştur. Ceza türleri, toplumun geçirdiği her aşamada farklılıklar göstermiş, modern devletlerin sonucu ortaya çıkan hapsihaneler ile birlikte ceza hukuku günümüzdeki konumunu almıştır. Modern devletlerin ürünü olan ceza kanunları, hapisaneyi neredeyse tek cezalandırma ve ıslah alanı olarak görme eğilimindedirler. Bu eğilimle birlikte diğer cezalandırma yöntemleri geri plana atılmıştır. Bu tarihsel seyirle birlikte, hukuk literatüründe modern hapishanenin yeni bir kavram olduğu görülmektedir. Uzun insanlık tarihi düşünüldüğünde, modern hapishanenin ortaya çıkışından önce uygulanan birçok farklı ceza türleri görülmektedir. İşte insanlık tarihi kadar eski sayılan bir cezalandırma yöntemlerinden biri olan sürgün cezası çalışmamızın ana temasını oluşturmaktadır. Yakın dönemlere kadar Türk Ceza Kanunu'nda da yer almış olan sürgün cezasının, Türk hukukundaki ilk kapsamlı tanımı ve çerçevesi Tanzimat dönemi ceza kanunlarında görülmektedir. Osmanlı hukukunda uzun süre yer alan bu cezanın Tanzimat Dönemindeki tatbiki hazırlanan yeni ceza kanunları ile birlikte daha anlaşılır hale gelmiştir. Fransa'dan iktibas edilen 1858 Ceza Kanununda idam, kürek, kalabendlik, sürgün, hapis, zabtiye nezareti altında bulundurma ve para cezaları kapsamlı bir şekilde yer almıştır. Sürgün cezasının, Osmanlı coğrafyasındaki uygulamaları 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin gittikçe gelişen vilayetlerinden biri olan Aydın Vilayeti özelinde ele alınmıştır.

Osmanlı'da sürgün cezasını çalışmak istediğimi kendisine ilettiğimde, bu konuda beni destekleyen, araştırma sürecimin her aşamasında beni cesaretlendiren, bilgi birikimi ve tecrübesiyle motive eden danışman hocam Prof. Dr. Sabri Sürgevil'e, doktora eğitimim boyunca kaynak tarama ve değerlendirme konusunda eşsiz bilgiler sunan değerli hocam Prof. Dr. Zeki Arıkan'a, yaptığımız görüşmelerde konuyu hep farklı açılardan da görmemi sağlayan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Akif Erdoğan'a, çalışmalarım sırasında desteğini gördüğüm hocam Yard. Doç Dr. Oktay Gökdemir'e, tez konumla ilgili kaynaklarını benden esirgemeyen başta Yard. Doç. Dr. Şerife Çağın olmak üzere Ege Üniversitesi Edebiyat Bölümü hocalarına, her türlü bilgi ve deneyimlerini sunan Dr. Olcay Pullukçuoğlu Yapucu ve Doç. Dr. Hilal Ortaç

Gürpınarlı'ya, çalışmamın her aşamasında tezimi okuyarak fikirlerini paylaşan Dr. Aysun Sarıbey Haykıran'a ve Dr. Cihan Özgün'e teşekkürlerimi sunarım.

İzmir Milli Kütüphanedeki araştırmalarım sırasında kütüphane kadrosunun hemen her konuda sağladığı kolaylıklar çalışmamın gidişatını olumlu yönde etkilemiştir. İSAM ve Ankara Milli Kütüphaneden ihtiyaç duyduğum kaynakların kısa sürede ulaştırılmasını sağlayan çalışanlarına ve Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, belgelere ulaşmam konusunda yardımlarını benden esirgemeyen arşiv çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Biray Tugay

İzmir 2013

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin sürgün politikası bugüne kadar sınırlı sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bu konuyu tarihçilerin gündemine taşıyan ilk çalışmalardan biri, Ömer Lütfi Barkan tarafından kaleme alınan ve İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuasında üç seri halinde yayımlanan "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler" başlığını taşıyan makale olmuştur. Osmanlı'nın klasik dönemine ilişkin sürgün politikasını ele alan yazar, bu politikanın temel esaslarını ve devletin temel çıkarlarına hizmet eden yönünü ortaya koymuştur. Sürgün politikasının başlangıçta uygulanış şekli, daha çok bir iskan metodudur. Rumeli ve adalar gibi devletin doğal genişleme sahası içinde olup fethedilen yerlere, yeni nüfus iskan etme politikanın temelini oluşturmaktadır. Devlet yöneticilerinin, fethedilen yerlere iskan ettirdikleri topluluklarda bir gönüllülük esası şart değildir. Hatta kimi zaman cezalandırma amacıyla da toplulukların yaşadıkları yerden alınarak yeni iskan alanlarına yerleştirildikleri durumlarla da karşılaşmaktadır. Saruhan havalisinde oturan göçebeler, Filibe'ye iskan ettirilmişlerdir. Yıldırım Bayezid döneminde gerçekleştiği düşünülen bu olayın Menemen ve çevresinde tuz inhisarına uymayan göçebe bir topluluğa uygulandığı bilinmektedir. Saruhan Livasına ait bir deftere göre Foça Kalesi yakınlarına 96 hane Hıristiyan sürgün olarak yerleştirilmiştir. Fatih Sultan Mehmed devrinde de Tire'den Bayburt'a 3000 kadar kişinin sürüldüğü Evliya Çelebi'nin kayıtlarından anlaşılmaktadır. Kıbrıs adasının fethiyle buraya yapılan sürgünlere Aydın ili dahil edilmiştir. Devlet cezalandırma dışındaki sürgün olaylarında muafiyeti olmayan her köy ve kasabanın büyüklüğüne göre on haneden bir hane hesabıyla seçimini yapmıştır.¹

Fethedilen yerlerin gereksinimi olan insan tipi ve sayısı belirlenirken sürgün kapsamına alınan kent ve kasabaların ekonomik kayıplara uğramaması göz önünde tutulmuş ve daha çok kentle bütünleşmemiş insanlar sürgüne tabii tutulmuştur.² Buna rağmen, sürgün Anadolu'da duyulduğu andan itibaren halk arasında büyük bir endişe

¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.11, N.1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950, s.553, Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.13, Ekim 1951-Temmuz 1952, N.1-4, s.64-69

² Suraiya Faroqhi, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s.346

yaratmış, köylülerin büyük kısmı sürgüne tabi olmamak üzere memleketlerini terketmiş, bu ortamda ortaya çıkan memnuniyetsizlik korku, kargaşa ve rüşvetçilik had safhaya ulaşmıştır.³ Sürgünlerin bir eyaletten diğer eyalete gönderilme şekli olduğu gibi, eyaletin bir yerinden başka yerine gönderilmesi de uygulamalar arasında yer almaktadır. Söz konusu duruma ilişkin Çeşme Kazası örneği hayli ilgi çekicidir. Sığacık'ta inşa edilen bir hisarpençenin etrafına yerleştirilmek üzere civar köylerden elli hanenin sürgünü için emir verilmiştir. Bu hanede yaşayan insanlar, gönülsüz olduklarından, fakir fukara kimselerin gönderilmeleri için kadıyı ikna etmeye çalışmışlardır. Durumun anlaşılmasıyla birlikte, haklarında sürgün emri tekrar çıkarılmış ve büyük kısmı bu emre uymak zorunda kalmışlardır. Toplu sürgünlere, cezalandırmanın eşlik ettiği bir olay Seferihisar'da yaşanmıştır. Seferihisar'ın Tepecik Köyünde, köyün sığır ve develerinin bağ ve bahçeleri harab etmesi, hayvan sahibi haymanaların Sakız'a sürülmelerine neden olmuştur.⁴

16. yüzyıl sonlarında başlayan ekonomik buhranın peşisıra binlerce köyün boşalması, ekonominin temeli zirai vergiye dayanan devleti zor durumda bırakmış, konargöçerlerin ülke içindeki boş topraklara iskan edilmeleri yoluna gidilmiştir.⁵ 18. yüzyıl boyunca devlet çoğu zaman aşiretleri sürgün etme usulüne başvurmuştur.⁶ Tanzimat döneminde 1842 tarihinde aşiretlerin yaylak ve kışlak için başka yerlere gitmeyerek buldukları sancak ve kazalardaki topraklarda bu ihtiyaçlarını karşılamaları yoluna gidilmiştir. Boş toprak ve tarlaları onlara tahsis ederek, yerleşik yaşama geçmiş ahali gibi tarımla uğraşmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Bu politika özellikle Bursa, Sivas, Ankara, Konya ve Aydın vilayetlerinde uygulanmıştır.⁷ 1845 tarihinde bu uygulamanın ilk örneklerini Saruhan Sancağının Nif kazasında görmek mümkündür. Sancaklı, Avşar, Cerid ve Şihli aşiretleri iskan edilen aşiretlerden

³ Mehmet Akif Erdoğan, "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.XI, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1996, s.11

⁴ Mübahat Kütükoğlu, **XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.206-207

⁵ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987, s.32-33

⁶ Yusuf Halaçoğlu, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s.116

⁷ Cengiz Orhonlu, **a.g.e.**, s.114

bazılarıdır.⁸ Aydın Vilayeti'nin çeşitli sancaklarına yoğun bir şekilde yerleştirilen aşiretlerden biri Çepni aşireti olmuştur. Bugün İzmir'de dokuz, Manisa'da on bir ve Aydın'da dört köy Çepnilerle meskun bulunmaktadır.⁹ Saruhan Sancağı sınırları içine yerleştirilen aşiretlerin bir kısmı yaşayışları icabı yazın ve kışın iskan mntıklarının haricine çıkarak tarım alanlarına zarar vermeleri şikayetlere yol açmıştır.¹⁰ Aydın Vilayeti'nde özellikle Çepni aşiretinin karıştığı pek çok olay görülmektedir. 1851 tarihli bir belge, Çepnilerin Aydın Sancağı'nın köylerinde hayvanlarını olatmalarından dolayı elli bir bin kuruşluk bir zarara yol açtıkları ve aşiret üyelerinin yağma, darb ve yaralamaya neden oldukları bilgisini vermektedir.¹¹ Buraya kadar bahsedilen iskan politikası kapsamındaki sürgün kavramı başlı başına bir araştırma konusudur. Aşiretlerin iskanı ve beraberinde gelen asayişsizlikler konusundaki yapılacak yeni çalışmalar, konuyu daha iyi anlama ve kavrama imkanı sağlayacaktır.

Çalışmamızda sürgün kavramı, iskan politikasının dışında kalan şekliyle, yani ceza hukuku açısından ele alınacaktır. Sürgün kavramının ceza hukuku kapsamında ele alınması, incelediğimiz dönem olan Tanzimat dönemi gelişmeleriyle de uyumludur. Klasik Osmanlı kanunnamelerinin üstü kapalı olarak yer verdiği sürgün kavramı, Tanzimat dönemi ceza kanunlarında ayrıntılı sayılabilecek bir şekilde ele alınmıştır. Konu ceza hukuku açısından değerlendirileceğinden, bu durumda Osmanlı ceza hukuku üzerine bir literatür değerlendirmesi yapmayı gerektirmektedir.

Osmanlı ceza hukuku, 19. yüzyıla kadar büyük değişikliklere uğramadan genel ilkelerini muhafaza etmiştir. Tanzimat'a kadar yaşanan süreçte Osmanlı hukuku, ağırlıklı olarak İslam hukuku etkisi altındadır. Bu nedenle, klasik Osmanlı hukukunu anlamının yolu İslam hukukundan geçmektedir. Fıkıh adı verilen İslam hukuku alanında Hayrettin Karaman'ın "Mukayeseli İslam Hukuku" adlı eseri bulunmaktadır. Bu eser, fıkıhın ukubat (ceza hukuku) alanını da içermekte, hadd ve kısas ile tazir

⁸ Sabri Sürgevil, "Nif (Kemalpaşa) Kazasında Aşiretlerin İskanı (1845)", **Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu 3-5 Haziran 1999 Bildiriler**, Meta, İzmir 1999, s.232

⁹ Hanefi Boston, "Anadolu'da Çepni İskanı", **Türkler**, C.6, Yeni Türkiye Yayınevi, Ankara 2002, s.306

¹⁰ 19. yüzyılda Saruhan Sancağına iskan edilen aşiretlerin listesi için bakınız Çağatay Uluçay, **Manisa'da Eşkyaçlık Hareketleri**, Manisa Halkevi Yayınları, İstanbul 1944, s.80-85

¹¹ **BOA.**, A.MKT.MVL. 46-44, 19.Ş.1267

gerektiren suçların açıklamalarına yer vermektedir.¹² Ömer Nasuhi Bilmen'in "Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu" adlı eserinin kamu hukukuna yer verdiği üçüncü cildinde İslam ceza hukuku kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.¹³ "Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk" adlı eserin yazarı Abdulkadir Udeh, İslam mezheplerinin cezalara bakış açısıyla birlikte ukubat alanını ele almıştır. Hanefi mezhebinin sürgün cezasını tazir cezaları arasında kabul ettikleri belirtilmektedir.¹⁴ Konu İslam toplumu dışında da yakından takip edilmiştir. Joseph Schact'ın "İslam Hukukuna Giriş" adlı eserleri temel başvuru kaynaklarından biri olarak kabul görülmektedir.

Türk hukuk tarihi başlığı altında, konuya daha genel açıdan bakan çalışmalar da mevcuttur. Hukukçuların bu konuda yazmış oldukları eserler daha çok, Hukuk Fakültelerinin hukuk tarihi derslerini karşılamaya yöneliktir. Bu alanda eserleri bulunan kişiler arasında Coşkun Üçok, Halil Cin, Mehmet Akif Aydın, Ahmet Akgündüz, Gül Akyılmaz ve Gülnihal Bozkurt gibi isimler bulunmaktadır. Özel olarak Osmanlı ceza hukuku üzerine çalışmaları bulunanlar arasında Mehmet Akman, Mustafa Avcı, Ekrem Buğra Ekinci ve Ahmet Gökçen'in isimleri sıralanabilir. Altı yüz yılı aşan Osmanlı tarihinin kanun metinlerinin tespit edilmesi ve incelenmesinin güçlüğü ortadadır. Osmanlı klasik dönem kanunlarının da görülebileceği Sarkis Karakoç'un "Külliyat-ı Kavanin" adlı eseri bulunmaktadır.

Klasik dönem Osmanlı hukuku araştırmaları için, kuşkusuz en önemli külliyat Ahmed Akgündüz tarafından ortaya konulmuştur. Osmanlı Kanunnamelerinin metinlerine Ahmed Akgündüz'ün "Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri" adlı eserinde ulaşmak mümkündür. Ahmed Akgündüz, kanunlaşma faaliyetlerinin yoğun olarak yaşandığı Kanuni dönemi de dahil olmak üzere yer verdiği kanun metinlerinde Osmanlı ceza kanunnamelerinin İslam ceza hukukuna aykırı hükümler yer almadığı

¹² Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, C.1, Nesil Yayınları, İstanbul 1986, s.125, 141

¹³ Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukuku İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C.3, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1955, s.3

¹⁴ Abdulkadir Udeh, **Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk**, C.4, Tercüman: Ali Şafak, Rehber Yayınları, Ankara 1991, s.50

görüşünü ifade etmektedir.¹⁵ Halil İnalçık ve Robert Anhegger tarafından hazırlanan "Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani" adlı eser, II. Mehmed ve II. Bayezid Devirlerine Ait Yasakname ve Kanunnamelerin metinlerini içermektedir. Yasaknameler konu itibarıyla maden işletmeleri, tuz çıkarılması, satışı ve gümrükler gibi başlıklara dair nizamları taşımaktadır.¹⁶ Klasik dönem Osmanlı kanunnameleri ile ilgili olarak Yaşar Yücel ve Selami Pulaha tarafından hazırlanan ve Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan "I. Selim Kanunnameleri" adlı eser de bulunmaktadır.

Esasen Osmanlı hukukuna yönelik en önemli katkılardan biri, Osmanlı ceza hukuku araştırmacılarının temel başvuru kaynaklarından biri olarak kabul ettikleri, Uriel Heyd'in "The Ottoman Criminal Law" adlı eseri olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait kanunnameyi inceleyen Heyd, klasik dönemde uygulanan cezalar hakkında da arşiv kaynaklarına dayalı bilgiler vermektedir. Kuşkusuz eserin önemi, Kanuni Sultan Süleyman'a ait bu kanunnamenin, sonraki kanunnamelere temel teşkil etmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca klasik dönemde uygulanan teşhir, para, hapis, kürek ve sürgün gibi cezaları anlamak açısından da eser son derece yararlı görülmektedir.¹⁷ Klasik dönemde son hazırlanan ve günümüze ulaşan ceza kanunu ise IV. Mehmed dönemine aittir. Son dönem Osmanlı hukukçularının yazmış olduğu bazı eserlerde de klasik Osmanlı kanunnamelerine ulaşılabilmektedir. Ahmed Ziya'nın "Mufassal Kanun-ı Ceza Teferruatı" adlı eseri Kanuni ve IV. Mehmed dönemine ait ceza kanunlarının bulunabileceği eserlerden biridir.

Osmanlı padişahlarının hazırladıkları kanunnameler, İslam hukukunun devlet yöneticilerine tanıdıkları tazir yetkisi kapsamına girmektedir. Osmanlı'da kadılar, tazir yetkisi kapsamında padişahlar tarafından hazırlatılan bu kanunların mahkemelerdeki uygulayıcılarıydılar. Ancak kadı ukubatın diğer alanları olan had ve kisas konusunda bu kanunnameler dışında da başvuru kaynaklarına ihtiyaç duyar. İşte bu çerçevede Osmanlı mahkemelerinde genel kabul görmüş olan iki fıkıh kitabı bulunmaktadır. Bu eserler Molla Hüsrev'in "Dürer ve Gurer" ve İbrahim Halebi'nin "Mültekal Ebhur" adlı

¹⁵ Ahmed Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, C.4, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s.9

¹⁶ Robert Anhegger, Halil İnalçık, **Kanunname-i Sultani Ber Muceb Örf-i Osmani**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.XVI

¹⁷ Uriel Heyd, **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Oxford 1973, s.299

eserleridir. 1459-1549 tarihleri arasında yaşamış olan İbrahim Halebi'nin Hanefi mezhebine göre yazmış olduğu eser Tanzimat döneminde de basılmış ve yararlanılan temel kaynaklardan biri olmuştur.¹⁸

Osmanlı ceza hukukunda, Tanzimat döneminde diğer alanlarda olduğu gibi bir dönüşüm yaşanmıştır. Tanzimat reformcuları, bu dönemde hukuk devletine doğru bir dönüşüm gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Birçok yasanın çıkarıldığı bu dönem, klasik döneme nazaran, ceza hukuku alanında çok sayıda kaynak sunmaktadır. Tanzimat dönemi ceza kanunları Düstur'dan ve Takvim-i Vakayi Gazetesi'nden takip edilebilir. Tanzimat dönemindeki çok sayıda çıkarılan kanunu daha anlaşılır bir şekilde incelemeye yarayan Hakan Sağlam tarafından hazırlanan Düstur Dizini de bulunmaktadır. Tanzimat'tan sonra Osmanlı Devleti'nde kabul edilen kanun, nizamname ve hukuki mevzuat biraraya getirilerek "Düstur" isimli kitap serisinde toplanmıştır.¹⁹ "I. Tertip Düstur Kılavuzu" 1839-1908 arasını, "II. Tertip Düstur Kılavuzu" 1908-1922 arasında çıkarılan kanunları kapsamaktadır. Hiç kuşkusuz Tanzimat reformlarının hazırlayıcısı II. Mahmud'dur. Saltanatının son yıllarında ilmiye sınıfı ve memurlar için iki ayrı ceza kanunnamesi hazırlanmasını sağlamıştır. Kadınlara ilişkin hazırlanan ceza kanunnamesi, Musa Çadircı'nın "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli "Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunname"si" başlıklı makalede sunulmuştur. Diğer memurlara ilişkin hazırlanan ceza kanunun metni ise Reşat Kaynar'ın "Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat" adlı eserde yer almaktadır. Bu kanunlar, belirli zümreleri bağlayan kanunlar olsa da uygulama alanları, dolaylı olarak geniş kitleleri de ilgilendirmektedir. İdari kademedeki görev alanların, klasik dönemde görülen keyfi uygulamalarına müsamaha gösterilmeyeceğinin önemli bir göstergesi olan bu kanunlar, II. Mahmud döneminde bürokrasi ve diğer alanlarda yaşanan dönüşüme devlet kademesinde yer alan görevlileri adapte etme amacına da hizmet etmektedir. Kuşkusuz bu ceza kanunları, 1839 tarihinde Tanzimat Fermanı ilan edildikten sonra, fermanın vaad ettiği hususların epey gölgesinde kalmıştır. Bu dönemde, Tanzimat reformcularının can ve mal emniyetini sağlama konusunda

¹⁸ İbrahim Halebi, **Mevkufat Mülteka Tercümesi**, C.1, Sadeleştiren: Ahmed Davudoğlu, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2007, s.11

¹⁹ Mehmet Hakan Sağlam, **I. Tertip Düstur Kılavuzu Osmanlı Devleti Mevzuatı (1839-1908)**, C.I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006, s.XIV

yaptıkları vurgunun hayata geçirilmesinin, ancak bütün Osmanlı tebaasını kapsayan ve kanun önünde eşit tutan bir ceza kanunnamesiyle mümkün olabileceği anlayışıyla hareket edilmiştir. Bu durumun en önemli göstergesi de, 1840 tarihli Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesi olmuştur. 1840 Ceza Kanunu, temelde çalışmamızın kapsamına giren, Tanzimat Dönemine ait ilk ceza kanunnamesi olma özelliğine sahiptir. 1840 Ceza Kanunu'nu, 1851 ve 1858 Ceza Kanunları izlemiştir. Bu kanunlar içinde sonuncusu birçok Osmanlı Ceza hukukçusu tarafından ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. 1840 ve 1851 Ceza Kanunlarının metinlerini, Ahmed Lütfi Efendi'nin "Osmanlı Adalet Düzeni", Reşat Kaynar'ın "Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat" başlıklı eserlerde bulmak mümkündür.

Ahmed Akgündüz'ün klasik dönem kanunnamelerini ele aldığı eserlerin tamamlayan çalışmalarından biri "Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuki Külliyesi"dir. Bu eserin ceza hukukuna ayrılmış VI. Kitap bölümünde İslam ve Osmanlı ceza hukuku ile ilgili genel bilgiler ele alındığı gibi Tanzimat dönemi ceza kanunlarının metinlerine de yer verilmiştir.²⁰ Tanzimat döneminin ürünleri olan üç ceza kanunu bir yüksek lisans tezi olarak Ahmet Gökçen tarafından hazırlanan "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri" başlıklı teze konu olmuştur. Ahmet Gökçen hazırlamış olduğu tezde 1840 ve 1851 tarihli Ceza Kanunlarının temel hak ve özgürlükleri güvence altına aldığını, 1858 Ceza Kanunu'nun Islahat Fermanının ilanından sonra yürürlüğe girmesinden dolayı yabancı devletlerin etkisinin fazla olduğunu, bu kanunun Fransız Ceza Kanunu'nun tercümesi olduğu için hükümleri itibarıyla günümüzdeki anlayışa yakın olduğunu ifade etmektedir.²¹

Klasik dönem Osmanlı ceza kanunnamelerinde, çok açık bir şekilde yer verilmemiş olan sürgün cezası Arapça kökenli "nefy" kavramı şeklinde 1840, 1851 ve 1858 Ceza Kanunlarında yer almıştır. Tanzimat dönemi ceza kanunlarından sonuncusu olan 1858 Ceza Kanunu, 1810 Fransız Ceza Kanunu'ndan iktibas edilmesi itibarıyla öncekilerden ayrılmaktadır. 1810 Fransız Ceza Kanunu, 1832 tarihinde önemli bir

²⁰ Ahmed Akgündüz, **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyesi**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986, s.IX-X

²¹ Ahmet Gökçen, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri**, Danışman: Köksal Bayraktar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987, s.1

tadilata uğramıştır. Bu kanunun, 1832 tarihindeki değişiklikleri de kapsayan metnine, Par J. B. Duvergier, "Code Penal Annoté: Edition de 1832" başlıklı eserde ulaşmak mümkündür. Bu sayede iktibas edilen Fransızca metniyle, Osmanlı uygulaması arasında karşılaştırma yapma fırsatı bulunmaktadır. 1858 Ceza Kanunu'nun, Osmanlı ceza hukuku tarihinde önemli bir dönüm noktası olduğu noktasında birçok kişi hemfikirdir.

1858 Ceza Kanunu, suçu cinayet, cünha ve kabahat olarak ilk kez sınıflandırması, tatbik edilecek cezaların tanımını yapması ve o zamana değin hazırlanmış en kapsamlı kanun olması ile öncekilerden ayrılmaktadır. Nitekim bu kanun 1926 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Dolayısıyla çalışmamızın önemli bir kısmı bu ceza kanunu üzerine kurulmuştur. 1858 Ceza Kanunu'nun metnine, "Düstur" dahil olmak üzere birçok kaynaktan ulaşabilmektedir. Ancak ceza kanunları metinleri, farklı farklı kaynaklarda orijinali veya tadilatlarıyla birlikte ele alınsa da, tek başına kanun metninin anlaşılması ve yorumlanması son derece zordur. Bu nedenle, hukuki kaideleri anlaşılır hale getirecek, daha doğrusu yorumlayacak eserlere bu aşamada daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. İşte bu aşamada, Osmanlı hukukçularının eserleri kurtarıcı rol oynamaktadır. Hukuk Mektebi hocalarından Bahaddin Bey'in "Hukuk-i Ceza Dersleri", Hiran Yerganyan Efendi'nin "Kanun-ı Ceza Dersleri", Kirkor Zöhrap'ın "Hukuk-i Ceza", Lütfi Fikri Bey'in "Hukuk-i Ceza", Tevfik Bey'in "Kavaid-i Cezaiye Dair Mütalaat", Hüseyin Galib'in "Mebadi-i İlm-i Hukuk", Mehmed Aziz'in "Mufassal Nazariyat-ı Ceza" ve Kirkor'un "Münaşaat-ı Kavanin" adlı eserleri Osmanlı ceza hukukçularının bakış açısıyla Osmanlı ceza hukukunu anlamamızı sağlamaktadır. 1858 Ceza Kanunu'nun maddelerinin birer birer şerhlerle açıklandığı başvurulacak kaynaklar arasında Sami Bey'in "Mirat-ı Kanun-ı Ceza Şerhi", Reşad Bey'in "Miyar-ı Ceza Kanun-ı Ceza Şerhi" ve Halil Rıfat Bey'in "Külliyat-ı Şerh-i Ceza" adlı eserleri bulunmaktadır.

Osmanlı'nın ceza kanunlarının maddelerinin açıklamaları açısından hazırlanmış en kapsamlı eserlerden biri Ahmed Ziya Bey'in "Mufassal Kanun-ı Ceza Teferruatı" adlı eseridir. 959 sayfalık önemli bir Osmanlı ceza hukuku külliyatı olan bu eser yazarının

da ifade ettiği üzere 1858 Ceza Kanunu maddelerini yapılan tadilatlarla da yer vererek Şerhlerle açıklamaktadır.²²

Osmanlı ceza hukukçularına dair bahsi geçen kaynaklar çalışmamızın ana hatlarını oluşturan Tanzimat dönemi kanunları ve bu kanunlarda sürgün cezasının yerini kavramayı kolaylaŐtırmaktadır.

Tanzimat döneminde, ceza kanunlarına yansıyan dnŐm, yargılama usulünde yeni uygulamaları gerektirmiştir. Gerçi bu süreç ceza kanununun yürürlüğe girmesinden epey sonra yaşandığından, tam bir paralellik gösterdiği söylenemez. Yani, 1858 tarihinde Fransa'dan iktibas edilerek uygulamaya konulan ceza kanunu için uygun mahkemeler ve yargılama usulü, ancak 1879 tarihli "Teşkilat-ı Mahakim Kanunu" ve "Usul-ı Ceza-yı Muhakeme Kanunu"nun kabul edilmesi ile mümkün olabilmiŐtir. Tanzimat Dönemi yürürlüğe giren ilk ceza kanununun 1840 tarihli olduğunu göz önüne alındığında, aradaki zaman farkında, yargılamaların yeni oluşturulan taşra meclislerine havale edildiği görülmektedir. 1840 Muhassıllık Meclisleri başlayıp, Eyalet ve Sancak Meclisleri olarak devam eden taşra meclisleri, Tanzimat Dönemine ait üç ceza kanununun tatbikiyle görevlendirilmişlerdir. Taşra meclisleri Musa adırcı tarafından kaleme alınan "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)" adlı makalede ele alınmıştır. Tanzimat Dönemi yargılama sistemi ile ilgili Ekrem Buğra Ekinci'nin "Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri" ve Sedat Bingöl'n "Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu ve İŞleyişi 1840-1876)" alıŐmaları alana önemli katkılar sağlamıştır. "Teşkilat-ı Mahakim Kanunu" ve "Usul-i Ceza Kanunu" metinlerine "Düstur"da ulaşmak mümkündür. Bu kanunların, Osmanlı döneminde matbu nüshaları da yayımlanmıştır.

Yeni ceza usulüne dair, başvuru kaynakları arasında Yorgaki'nin "Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu Şerhi" adlı eseri gelmektedir. Gerçekten eser yeni mahkemelerin işleyişi sürecini, tahkikatın ilk aŐamasından mahkemede hükmün verildiği son aşamaya kadar, kanun maddelerinin Şerhlerle açıklanması sayesinde ayrıntılı olarak

²² Ahmed Ziya Bey, **Mufassal Kanun-ı Ceza Teferruatı Şerhi**, Cihan Matbaası, İstanbul 1329, s.3

ele almaktadır. Böylece kamu davaları ve şahsi davalar süreci bu sayede daha anlaşılır hale gelmektedir.²³

Osmanlı Döneminde sürgün politikasını, cezalandırma çerçevesinde ele alan çalışmalardan biri Çağatay Uluçay'ın Belleten'de yayınlanan "Sürgünler-Yeni ve Yakın zamanlarda Manisa'ya Yapılan Sürgünler-" başlıklı makalesidir. Bu makalede şer'iyecilerinden yararlanılarak, Manisa ile ilgili sürgünler ele alınmıştır. Uluçay, sürgün sebeplerinin birçok fermanla üstü kapalı formüllerden ve klişe deyimlerden ibaret kaldığı için gerçek sebeplerin anlaşamadığını ifade etmektedir.²⁴ Konunun tarihçilerin ilgi alanına girdiğini gösteren çalışmalardan biri de Kemal Daşcıoğlu tarafından hazırlanan "Osmanlı'da Sürgün (XVIII. yüzyıl)" adlı doktora tezidir. Konunun edebiyat çevresince, tarihçilerden daha çok ilgi çektiği söylenebilir. Edebiyat tarihinin 19. yüzyıla ait bölümünde, Osmanlı aydınlarının birçoğunun "zamanın ruhu" olarak yaşamlarının bir kısmında sürgün cezasıyla tanıştıkları bilinmektedir. Bu durumda özellikle biyografi türü çalışmalarda sürgün ile ilgili uygulamalar doğal olarak eserlere yansımaktadır. Abdullah Acehan'ın "Sürgün Kalemler" adlı kitabı bu alana yapılan bir katkıdır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 980 numaralı "Bab-ı Asafi Defterleri Kataloğu"nda 1680-1824 yılları arasını ihtiva eden 6 adet Kalabend Defteri mevcuttur. 989 Numaralı "Divan-ı Hümayun Defterleri Kataloğu"nda ise 1722-1841 tarihleri arasını kapsayan 44 adet Kalabendlik Defteri bulunmaktadır. Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalabendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme" başlıklı makalesinde bu cezanın uygulanma nedenlerini Kalabend Defterleri üzerinde örneklerle incelemiştir. Bu defterlerde, kalabend ve sürgün hükümlerinin birarada bulunduğu anlaşılmaktadır. Erim, gayet haklı nedenlerle bu cezanın uygulanmasındaki kriterleri tespit etmekte epey güçlük çektiğini, çünkü çok çeşitli suç türlerinde tatbik edildiğini belirtmektedir. Bununla birlikte, incelediği hükümlerden, kalabendlik ve sürgün cezalarının genellikle kamusal düzeni bozan suçlarda başvurulan cezalar olduğu kanısına ulaşmıştır.

²³ Yorgaki, **Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu Şerhi**, Hürriyet Matbaası, Dersaadet 1326, s.2

²⁴ Çağatay Uluçay, "Sürgünler Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", **Belleten**, C.XV, S.60, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ekim 1951, s.507

Arşiv belgeleri bir tarihçi için temel başvuru kaynağı olsa da sürgün hükümleri kısa ve net bir şekilde, cezalandıran kişiyi, cezayı, cezanın türünü, ceza uygulayıcılarını iletmekten öteye gitmemektedirler. Bu nedenle de, tam da bahsi geçen 18. yüzyıldan itibaren vakanüvislerin eserlerinin konuyu kavrama açısından son derece önemli bilgiler ihtiva ettiği gözden kaçırılmamalıdır. Tanzimat'a kadar geçen süreçte Şanizade, Cevdet ve Lütfi Paşa tarihleri temel başvuru metinleri konumundadırlar.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Tanzimat dönemine ait "Nefy ve Kısas" Defterleri bulunmaktadır. Tanzimat dönemine kadar gelen Kalabend Defterleri, 1840 tarihinden itibaren "Nefy ve Kısas Defterleri" olarak kayıt edilmiştir. "Nefy ve Kısas Defterleri"nde sürgün, kalabendlik ve kısas hükümleri karışık biçimde yer almıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 5 adet Nefy ve Kısas Defterleri 1840 ve 1883 tarihleri arasında kapsamaktadır.

Tablo 1:Başbakanlık Osmanlı Arşivi Nefy ve Kısas Defterleri²⁵

Katolog	Sıra No	Tasnifin Kodu	Hicri	Miladi
989	1	Nefy ve Kısas Defterleri	1256-1259	1840-1843
	2		1259-1264	1843-1848
	3		1264-1272	1848-1856
	4		1272-1279	1856-1863
	5		1279-1300	1863-1883

Nefy ve Kısas Defterleri üzerine hazırlanmış bazı yüksek lisans tezleri bulunmaktadır. Tuğba Akıllı Acar'ın "3 Nolu Nefy ve İtlak Defterinin (s.1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Ömer Kılıç'ın "4 Numaralı Nefy ve İtlak Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" ve Harun Çoban'ın "5 Numaralı Nefy ve İtlak Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi" başlıklı tezler bu tür çalışmalardan bazılarıdır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, Nefy ve Kısas Defterleri

²⁵ **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s.194

dışında ceza hukuku açısından son derece önemli başka belgeler de mevcuttur. II. Abdülhamid döneminde vilayetlerden sürgün listelerinin hazırlanması talep edildiğinden, vilayetlerin hazırladığı listeleri arşivde bulmak mümkündür. Özellikle Yıldız Kamil Paşa Evrakı ve Dahiliye Nezareti tasnifinde konu ile ilgili belgeler bulunmaktadır.

Arşiv belgeleri, devletin bakış açısıyla, tebaanın neden cezalandırıldığını görmek açısından yararlıdır. Ancak, cezalandırılanlar açısından olaya bakma imkanı vermemektedir. Arşiv belgelerinin tek taraflı ve resmi bakış açısının dışına çıkmaya çalışıldığında, sıradan kişiler için bu pek mümkün olmamaktadır. Ancak mevcut olduğu takdirde hatıralar, mektuplar ve günlükler sürgüne gönderilenler açısından da olayları görme imkanı sağladığı için son derece yararlı kaynaklardır.

Tanzimat Dönemi ceza hukukunda sürgün cezası bu çalışmanın esasını oluşturmaktadır. Ancak, Osmanlı gibi kapsamlı bir coğrafyada bu cezanın tatbikini incelemek çok da kolay görünmemektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin belli bir vilayeti üzerindeki uygulamaları görmenin, konunun sınırlarını çizmek açısından daha makul olacağı düşünülmüştür. Bu düşünceyle hareket edilerek, sürgün cezasının tatbikini incelemek üzere Aydın Vilayeti seçilmiştir. Ancak, en baştan belirtilmelidir ki, çalışmamızın Aydın Vilayeti'ne dair tüm sürgünleri tespit etmek gibi bir amacı ve iddiası bulunmamaktadır. Bu çalışmanın amacı, Tanzimat dönemi ceza kanunlarında yer alan sürgün cezasının nedenlerini belirleyerek, belli bir coğrafya üzerindeki tatbikini neticeleri ile birlikte görebilmektir.

Dört bölümden oluşan çalışmanın giriş kısmında, sürgün cezasının tarihsel seyrine yer verilmiştir. İbrani, Yunan, Roma, Türk ve İslam uygarlıkları esas alınarak sürgün cezasının, bu uygarlıklarda tatbiki ele alınmıştır. Bu uygarlıklar içinde Roma üzerinde diğerlerine nazaran daha ayrıntılı durulmasının nedeni, sürgün cezasının en kapsamlı uygulama alanının Roma hukuku olmasıdır. İslam hukukunda, sürgün cezası tazir cezası kapsamında görüldüğünden ve tayin hakkı padişaha bırakıldığından, padişahlar tarafından hazırlanan Osmanlı Kanunnameleri, bu aşamada önemli hale gelmektedir.

Birinci bölümde, Osmanlı hukuku incelenmiştir. Klasik dönemde yayımlanan Osmanlı kanunnamelerinde sürgün cezasının yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Tanzimat Döneminde yürürlüğe giren 1840, 1851 ve 1858 Ceza Kanunları ayrı ayrı değerlendirilerek, öngörülen cezalar ve suçlar tespit edilmiştir. Her üç kanunda da sürgün cezasının, diğer cezalardan farklı olarak tatbik edildiği suç fiilleri üzerinde durulmuştur. Bütün tebaayı bağlayıcı özelliği olan bahsi geçen ceza kanunlarının yanısıra hususi kanunlar arasında kabul edilen Askeri Ceza Kanunu da ele alınmıştır.

İkinci bölüm, Osmanlı Devleti'nde cezanın belirlenme aşamaları üzerinde durulan bir bölümdür. Bu bölümde yargılama usulünde Tanzimat Döneminde yaşanan değişime yer verilmiştir. Tanzimat Döneminin birer ürünü olan taşra meclisleri ve Nizamiye Mahkemeleri işleyişi hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca "Usul-i Cezaiye Muhakemiye Kanunun"a göre, bir zanlının Osmanlı mahkemesinde hangi aşamaları geçirerek bir sürgün veya kalabend mahkumuna dönüştüğü usul ve kaideler çerçevesinde ele alınmıştır. Bir Osmanlı hakiminin, cezanın tayini ve miktarını belirleme aşamasında göz önünde bulundurması gereken hukuki kaidelerin neler olduğu tespit edilmiştir. Yani cezai mesuliyet, suça teşebbüs, suçun tekrürü, ceza mahalinde yeni bir suç, firar ve af gibi konular bu çerçevede ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca Ceza Kanunlarında sürgün cezasının tatbik edildiği suçlara da yer verilmiştir.

Üçüncü bölüm, sürgün cezasının Aydın Vilayeti'nde tatbikinin ele alındığı bir bölümdür. Bu bölümde ilk olarak Aydın Vilayeti'nin Batı Anadolu'daki konumu ve 19. yüzyılda yaşadığı dönüşümü ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Vilayet hakkında verilen genel bilgilerin ardından Aydın Vilayeti'nde sürgün cezası uygulamalarına geçilmiştir. Sürgün uygulamaları ele alınırken, Aydın Vilayeti'ne yapılan sürgünler ve Aydın Vilayeti'nden diğer vilayetlere yapılan sürgünler ayrımı yapılmıştır. Bu doğrultuda üçüncü bölüm Aydın Vilayeti'nden diğer vilayetlere yapılan sürgünlere ayrılmıştır. Vilayetten gönderilenler incelenirken her sancak ayrı ayrı ele alınmıştır. Sürgün olaylarının tarihleri ve ortak nedenleri, olayların ele alınmasında göz önünde tutulan kriterler olmuştur. Mahkeme kayıtları dışında, geride hatıra, anı ve mektup ve benzeri malzemeler bırakan kişiler, diğerlerinden farklı olarak biyografik bilgiler eşliğinde ele alınmıştır. Bu durum daha çok siyasi mahkumlar için mümkün olabilmıştır.

Dördüncü bölüm ise Aydın Vilayeti'ne yapılan sürgünlerin ele alındığı bölümdür. Daha önce, sürgün edilen kişilerin ele alınış biçimi ile ilgili belirlenen kriterler, bu bölümde vilayete yapılan sürgünlerin ele alınışı için de geçerlidir. Aydın Vilayeti'ne sürgün edilenlere dair vilayetin başkent ile yaptığı çok sayıda yazışmalara konu olan sürgünler üzerinde daha ayrıntılı bilgi verilmeye çalışılmıştır. Yine siyasi mahkumlar, bıraktıkları daha zengin bilgilerden dolayı biyografik öğelerle sunulmuştur. Bu bölümde aynı zamanda vilayete gönderilen sürgünlerin isimleri, sürgün nedenleri, mevcutları ve bezeri bilgileri gösteren arşiv kaynaklı sürgün tablolarına yer verilmiştir.

Sürgün Cezasının Tarihsel Gelişimi

İnsanların aile, kabile, aşiret gibi topluluklar halinde yaşayıp henüz devlet ve ceza hukuku telakkisine sahip olmadığı devirlerde bile, toplumun yapısına bağlı bir cezalandırma sisteminin bulunduğu, fertlerin haklarını bu sistem içerisinde korumaya çalıştıkları bilinmektedir. Gerek ilahi dinlerin telkininin, gerekse insan tabiatının bir sonucu olarak adam öldürme veya yaralama, zina, hırsızlık, gasp, eşkıyalık, örf ve otoriteye karşı gelme gibi temel suçlar, insanlık tarihi boyunca her toplumda kamu düzenini ihlal olarak algılanmış, farklı şekillerde de olsa cezalandırılmıştır. İlk devirlerde cismani müeyyideler ağırlıkta iken, bu tür cezalandırmalarda giderek azalma görülmüş, iktisadi gelişmenin de tesiriyle maddi tazminat, diyet ve hapis gibi müeyyideler devreye girmiştir. Suç ve cezalarda toplum yapısına bağlı olarak, ilk devirlerde hakim olan kollektif sorumluluk giderek yerini şahsi sorumluluğa bırakmış, önceleri ferdi, değişken bir mahiyet arzeden cezalandırma, merkezi otoritenin tesisi ve hukuki düşüncenin de etkisiyle zamanla objektif ve genel ilkelere bağlanmıştır. İlk dönemlerde intikam alma ön planda iken, zamanla toplum adına cezalandırma fikri önem kazanmış, belli gelişmeler sonucu cezalandırma hakkı ortak otoritenin yani devletin tekeline verilmiştir.²⁶

Devlet kişilerin toplum içindeki haklarını saldırılara karşı müdafaa etmek için vardır ki, bunu da bazı hukuki kaideler koyarak ve adaleti temin ederek yapar. Hukuk, toplumsal ilişkinin barış içinde teşkilatlanmasını sağlayan en önemli araçtır. Devletin

²⁶ Ali Bardakoğlu, "Fıkıh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.470

görevi sadece hukuki kaideler koymaktan ibaret değildir. Aynı zamanda toplumsal barışın ihlali durumunda, cebr ve kuvvete dayanarak bunu yeniden tesis etmek de devletin görevleri arasındadır. Cebr ve kuvvetle, barışı tesis etmenin başlıca yollarından biri ceza tayin etmektir. Bir fiil karşısında toplumsal bir zarar söz konusu olduğunda, adaletin tatbiki için devlet müdahalesi meşru kabul edilmiştir.²⁷ Devletler cezalandırma vazifesini üstlendikten sonra da insanlık tarihinin uzun bir dönemi boyunca suç ile ceza arasında belirli bir nispet gözetilmemiştir. Devlet, zamanla cezayı belirli kaidelere bağlamıştır.²⁸ Toplumsal düzenin korunması adına, devlet cezalandırma vazifesini üstlendikten sonra suç fiillerini ve bunlara verilecek cezaları tayin etme yolunda ilerlemiştir. İşte bu durum, hemen her devletin kendi toplum yapısını ele alarak hazırladığı ceza kanunlarını meydana getirmiştir.

İnsanlık tarihi boyunca, sürgün cezası hemen her dönemde tatbik edilmiştir. Sürgün en genel anlamda, bir kimsenin isteği dışında başka bir yerde ikamet ettirilmesidir. Bir toplumda bir kimse veya zümrenin, toplumun içinde yalnız bırakılması ve yerinden uzaklaştırılması, kimi zaman da toplum dışına çıkarılması sürgün olarak tanımlanmaktadır.²⁹ Bir başka tanıma göre sürgün, bir kimsenin ya da bir topluluğun ceza yahut güvenlik tedbiri olarak, belirli bir süre ya da ömür boyu kalmak üzere yaşadığı yerden başka bir yere, isteği dışında gönderilmesi ve orada ikamete mecbur tutulmasıdır.³⁰ Sürgün kavramının, aslında üç temel nokta üzerinde çağrışım yaptığı söylenebilir. Birincisi bir toplumda bir kimse veya zümrenin toplum içinde yalnız bırakılması, ikincisi kişinin yaşadığı yerden uzaklaştırılması, üçüncüsü toplu bir şekilde yapıldığında cezalandırmadan ziyade bir iskan yöntemi olarak kullanılmasıdır.³¹

Sürgün, ceza hukukunda şahsi hürriyeti sınırlandıran cezalar arasında yer almaktadır. Sürgün edilen kişi, ikamet ettirildiği şehirden ayrılmaması dışında başka bir yaptırıma tabi tutulamamaktadır.³² Tarih boyunca ceza türlerinin hangisinin "ıslah edici"

²⁷ Servet Bey, **Hukuk-i Ceza**, İkdam Matbaası, Dersaadet 1326, s.7-8

²⁸ Lütfi Fikri Bey, **Hukuk-i Ceza**, Ahmet Nadir Matbaası, Dersaadet 1329, s.3

²⁹ "Sürgün", **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C.10, Ötüken Yayınları, İstanbul 1985, s.3786

³⁰ Talip Türcan, "Sürgün", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s.164

³¹ "Sürgün", **Yeni Türk Ansiklopedisi**, a.g.e., s.3786

³² Hilmi Ergüney, **Türk Hukukunda Lügat ve İstihlaklar**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1973, s.247

olduğuna dair farklı görüşler beyan edilmiştir. Ceza hukuk tarihine bakıldığında, hapis cezasının ıslahta yeterli olmadığı düşüncesinden hareketle, bazı hukukçuların daha ziyade sürgün cezasını tavsiye ettikleri de görülmektedir. Suçlu "tövbe ederek" dürüst yaşamaya hazır olduğu halde, kendisine hapis cezasının uygulanması bazı fıkıhçılar tarafından doğru bulunmamaktadır. Çünkü pişmanlık duyan kişi, hapishaneye konulduğu takdirde bu kez kendisini fesat kişilerin arasında bulacak ve ıslah olması pek mümkün olmayacaktır. Halbuki sürgüne gönderilen kişiler bir yandan suç işledikleri yerden uzaklaştırılırken, diğer yandan gönderildikleri yerde yeni bir hayata başlamaları fırsatı da bulacaklardır.³³ Zamanın fıkıhılarının, sürgün cezası konusundaki bu görüşleriyle birlikte, modern hukuk sistemi sürgün cezasına yer vermemeyi tercih etmiştir.

İnsanlığın ilk dönemlerinde sürgün cezası, suçluyu toplumdan dışlayarak, toplum koruması altında bulunmaktan mahrum bırakmak anlamına gelmekteydi. Tarihin en eski kanunlarından olan Hammurabi kanunlarına göre, kendi kızıyla gayrimeşru ilişkide bulunan baba tard cezasına arpıtılırdı.³⁴ Tard kişinin bulunduğu yerden sürülmesi, uzaklaştırılması anlamına gelmektedir. Hititlerde sürgün cezası, daha çok siyasi suçlular için uygulanırdı. Mesela kral Urhi-Teşup, amcası Hattuşili tarafından tahttan indirildikten sonra Kıbrıs'a sürgün edilmişti.³⁵

Yahudi tarihi isyanlar, savaşlar ve sürgünlerle doludur. Yahudiler tarihte birçok kez sürgüne gönderilmişlerdir. Tarihlerindeki en büyük sürgün olayı Babil sürgünü olmuştur. Düşmanları tarafından ülkelerinden ıkarılan Yahudiler, bu olayı tanrısal bir ceza olarak görmüşlerdir.³⁶ Yahudiler tarafından kurulan İbranilerde cezalar nakdi ve bedeni olmak üzere iki türlüydü. Bedeni cezalar arasında idam, kısas, uzuv kesme, dayak ve tard cezaları bulunmaktaydı. Tard cezası konumuna bakılmaksızın, suç işleyen birinin, içinde yaşadığı toplumdan kısmen veya tamamen uzaklaştırılması şeklinde

³³ Abdülkadir Udeh, **a.g.e.**, s.265

³⁴ Recai Okandan, "Hammurabi Mecellesi", **Hukuk Mecmuası**, İstanbul Üniversitesi, C. XVII, S.1-2, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951, s.310, Mahmut Esad, **Tarih-i İlm-i Hukuk**, Yetkin Yayınları, Ankara 2012, s.84

³⁵ Firuzan Kınal, **Eski Anadolu Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s.154

³⁶ Ali Osman Kurt, "Yahudilikte Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün", **Dini Araştırmalar**, Mayıs-Ağustos 2006, C.9, S.25 s.64

uygulanmaktaydı.³⁷ İbranilerde kasden olmayan katl olaylarında öldürülen kimsenin yakınlarının intikam duygusunu bastırmak için, katillerin iltica edeceği bazı yerler tayin edilmiştir.³⁸ Cinayet fiiliyle ilgili olarak Hz. Musa'nın, "*Bir kimseyi öldüren kimse, mutlaka katl lakin kasden olmayıp Allah rast getirdi ise, ilticası için sana bir mekan tayin edeceğim.*" hükmü bulunmaktaydı. Birinin istemeden ölümüne neden olan mahkum, sağ kalmak için suçluların ilticasına mahsus şehirlerden birine gönderilirdi.³⁹ Geaurdain etrafındaki üç şehir ile Kenan'daki üç belde bu tür mahkumların gönderilmesi için belirlenmiş yerlerdir. Bu şehirlerden birisine gönderilen mahkum, orada bulunan hakim tarafından belirlenen bir meskende ikamet ettirilirdi. Burada emniyeti sağlanan mahkum kendisini yargılayacak mahkeme huzuruna çıkarılırdı. Yapılan mahkeme neticesinde fiili, kasden yapmadığı ortaya çıkarsa, iltica edeceği yere getirilerek cezasını burada çekmesi sağlanırdı. Mahkum, iltica ettiği yerdeki başhaham ölünceye kadar da buradan ayrılamazdı. Başhaham değişikliği bir nevi af olarak da görülürdü. İbrani tarihinde iltica edilen bu yerler aslında bir nevi sürgün yerleridir. Bu yerlerin belirlenmesi ile hem suçlu cezasız kalmamakta, hem de katledilen kimsenin yakınlarının intikam hissiyatı ortadan kaldırılmış olmaktadır.⁴⁰

Eski Hint Uygarlığında Manu hükümlerine göre sürgün cezasına mahkum edilen kimse, aile ilişkilerini devam ettiremeyecek surette toplumdan uzaklaştırılır ve arkasından bir ölüye düzenlenen ayinlerin benzeri yapılırdı. Sürgün, bir ceza aracı olarak özellikle Brahmanlara uygulanmıştır. Yüksek sınıftan birini darp eden kimsenin, bunu yaparken kullandığı uzvu kesilirdi. Darb ettiği yüksek sınıftaki kimsenin yerini almak gibi bir düşüncesinin olduğu anlaşıldığı takdirde, bu kişi vücuduna damga vurularak sürgün edilirdi.⁴¹ Bu ceza, Hintlilerde de idam gibi büyük cezaların uygulanmadığı durumlarda onun yerini alan bir ceza olmuştur. Aynı sınıftan gelen bir kimseyi yaralayıp derisini çizerek veya etini keserek kan akmasına yol açan kimse para cezasına çarptırılır, eğer bu yaralama kemiği de kesecek boyutta ise sürgün cezası

³⁷ Tefik Bey, **Kavaid-i Cezaiye Dair Mütalaat**, Boyaçyan Matbaası, İstanbul 1306, s.23

³⁸ Mahmut Esad, **a.g.e.**, s.175

³⁹ Avram Galanti, **Üç Sami Vaz Kanun Hammurabi, Musa, Muhammed**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1927, s.41-42

⁴⁰ Tefik Bey, **a.g.e.**, s.26-27

⁴¹ Mahmut Esad, **a.g.e.**, s.149-150

uygulanırdı. Başkalarının eşlerini fuhuşa teşvik eden kimseler, kralın emriyle uzuvları kesildikten sonra sürgün edilirdi. Hint inanışında ön plana çıkan Manu hükümlerine göre, fuhuş dünyada sınıfların karışmasına yol açan çok tehlikeli bir fiildir. Sınıfların karışması ise ırkların tahribi anlamına gelir ki, bu da o inanca göre kainatın sonu demektir. Başkasının eşine orman, nehir kıyısı gibi تنها yerlerde gizlice bakmak, hediye göndermek, elbisesine, vücuduna dokunmak ve aynı yatakta yatmak gibi fiiller fuhuş fiillerinden sayılırdı.⁴² Hint hukukunda sürgün cezası yalancı şahitlikte de uygulanan bir cezaydı.⁴³

Atinalılar, halk için boşuna bir masraf olduğunu düşünerek, suçluların özgürlüğünü kısıtlamak üzere hapishaneler inşa etme yolunu tercih etmemişlerdir. Bu nedenle suçluları cezalandırma yollarından biri sürgün cezası olmuştur.⁴⁴ Bir kimse istemeden başka birinin ölümüne neden olduysa, bir sene boyunca Atina'dan uzaklaştırılarak tayin edilen yerde ikamet ettirilirdi. Buradaki amaç, tıpkı İbrani hukukunda olduğu gibi öldürülen şahsın yakınlarıyla, katilin karşı karşıya kalmasını engellemektir. Bu süre içinde de suçlu, öldürdüğü kimsenin yakınlarına diyet ödemeye mecbur tutulurdu.⁴⁵ Sürgün, zaman içinde, Yunan Uygarlığında, cinayetler için uygulanan yasal bir ceza haline geldi. Bununla birlikte bu ceza borç veya para cezalarını ödeyecek güce sahip olmayanlara da zaman zaman uygulandı.⁴⁶ Atina'da kişinin bulunduğu yerden uzaklaştırılması ile uygulanan Ostracism denilen yöntem yükselme hırsı veya tesiri site için tehlikeli görülen, tiranlık yapacağından korkulan vatandaşlara karşı alınmış ihtiyati bir tedbirdir.⁴⁷ Atina'da siyasi bir tedbir olarak da uygulanan bu ceza için, mahkeme hükmüne gerek duyulmazdı. Halk arasında oluşturulan bir cemiyet bu cezanın uygulanmasına karar verirdi. Ceza, Agora denilen alanlarda toplanan halkın katılımıyla uygulanırdı. Her vatandaş, Atina'dan uzaklaştırılması istenen kişinin ismini "mid"

⁴² Tefik Bey, **a.g.e.**, s.71-75

⁴³ Mahmut Esad, **a.g.e.**, s.150

⁴⁴ Tefik Bey, **a.g.e.**, s.94

⁴⁵ Tefik Bey, **a.g.e.**, s.104

⁴⁶ "Deportation and Exile", **Encyclopedia Britannica**, V.7, Printed USA, s.266

⁴⁷ "Sürgün" **Yeni Türk Ansiklopedisi**, **a.g.e.**, s.3786

parçasının üzerine yazarak oyunu verirdi. Bu oylama neticesinde, çoğunluk hangi zanlının aleyhinde oy kullanmışsa o zanlı on sene boyunca Atina'dan uzaklaştırılırdı.⁴⁸

Sürgün cezasının en kapsamlı şekilde tatbik edildiği yer Roma hukuku olmuştur. Hatta cezirebendlik, yani adaya gönderilerek mahkum etme uygulamasının örnekleri de burada görülmektedir. Roma mirası üzerinde hüküm süren Osmanlı Devleti de Roma döneminde mahkumların gönderildiği ceza yerlerini, yani adaları ve kaleleri aynı amaçla kullanmaya devam etmiştir. Roma hukuku, aynı zamanda Avrupa hukukunun esasını teşkil ettiği için buradaki uygulamaları görmek, Avrupa hukukunun da anlaşılmasını sağlamaktadır. Roma'da uygulanan cezalar arasında asma, yakma, baş kesme, madene mahkumiyet, cezirebendlik, müebbed ve muvakkat sürgün, umumi işlerde çalıştırma ve darb gibi cezalar bulunmaktaydı.⁴⁹ Erken dönem Roma hukukunda exsilium adı verilen ceza, orjinal bir ceza türü olmaktan ziyade ölümden kurtulmak için başvuran bir sürgün yöntemi idi.⁵⁰ İbrani ve Yunan hukukunda görüldüğü üzere Roma'da da ölüm cezasına çarptırılan bir mahkum sürgün edilmeye razı olduğu takdirde cezadan kurtulabiliyordu.⁵¹ Sonraları, sürgün Roma'da daha kapsamlı bir şekilde uygulanmaya başlandı. Zamanla sürgün sadece suçlunun toplum korumasından çıkarılması değil, aynı zamanda sürekli ve geçici vatandaşlığı kaybedip kaybetmeme, mal ve mülke el koyup koymama gibi seçenekleri de barındıran bir ceza haline geldi.⁵² Roma imparatorluk döneminde deportation ve relegation olmak üzere iki tür sürgün bulunmaktaydı. Deportation, suçlunun çoğunlukla ada veya İtalya dışında anakarada bir yerde yaşamaya mahkum edilmesiydi. Bu tür suçlular adada yaşamaya mahkum edilirken, aynı zamanda vatandaşlık haklarını, mal ve mülklerini de beraberinde kaybediyorlardı. Roma döneminde, korkuyla anılan sürgün yerleri arasında Gyaros, Sardinya ve Libya çölleri bulunmaktaydı. Kısmen tolere edilebilir olarak görülen sürgün yerleri arasında ise Crete, Kıbrıs ve Rodos adası gelmekteydi.⁵³ Fransız bitkibilimci Tournefort, 18. yüzyıl başlarında geçen doğu seyahati sırasında gördüğü Gyaros adası

⁴⁸ Tevfik Bey, **a.g.e.**, s.95

⁴⁹ Tevfik Bey, **a.g.e.**, s.222

⁵⁰ "Deportation and Exile", **a.g.e.**, s.266

⁵¹ Talip Türcan, "Sürgün", **a.g.m.**, s.164

⁵² "Exile and Banishment", **The New Encyclopedia Britannica**, V.4, Printed in USA, s.631

⁵³ "Deportation and Exile", **a.g.e.**, s.266

ile ilgili, "*Romalılar canileri ve suçluları bu adaya göndermekte haklıymış; Ege Denizinin en çirkin ve çorak yeri burası; bu adada en sıradan bitkilere bile rastlanmıyor*" tespitinde bulunmuştur.⁵⁴ Roma döneminde, sınırdışı edilen büyük gruplar başarılı bir şekilde bahsi geçen bu yerlere yerleştirilmekteydi. Deportation, özellikle politik suçları azaltmak amacıyla hizmet eden bir cezaydı. Zaman içinde zina, cinayet, zehirlenme, sahtekarlık, zimmete para geçirme, dine saygısızlık ve belirli ahlaksız durumlara ilişkin uygulanan daha kapsamlı bir cezaya dönüştü. Relegation ise deportation cezasının daha hafif bir ceza formuydu. Bu ceza türünde mahkumun, devlet tarafından belirlenen örneğin başkent Roma gibi yerlerde bulunması yasaklanıyordu. Yani bir nevi suçlunun tebedi, uzaklaştırılmasıydı. İkameti yasaklanan yer dışında mahkum devletin izni doğrultusunda istediği yerde oturabilirdi. Üstelik Relegationta vatandaşlıktan çıkarılma, mal ve mülkü müsadere etme gibi kaideler bulunmamaktaydı.⁵⁵

Bir çok suçta sürgün cezası uygulanmaktaydı. Kapı ve pencereleri kırarak yani zor kullanarak hırsızlık yapanlara sürgün cezası verilirdi. Silahlı bir şekilde kapı kırarak kutsal sayılan mabede girip hırsızlık yapanlar, ibret olsun diye vahşi hayvanların önüne atılarak öldürülürlerdi. Bazen de bu tür fiillerde, suçun derecesine göre, kamışla dayak cezası uygulanan suçlu, saçları kesilip teşhir edilerek sürgüne gönderilirdi. Fırtına gibi doğal afetler esnasında, yağma yapanlar hür ise sopa ile dayak ve sürgün, köle ise kamçı ile dayak ve madende çalışma cezalarına çarptırılırlardı. Hanedan üyelerinin parası malı ve mülkü mukaddes sayıldığından, bunları çalanlar maden hizmetine veya sürgüne mahkum edilirdi. Bulüğe ermemiş biri ile birlikte olanlar yüksek takımdan biri ise cezirebendlik veya sürgün cezasına, alt tabakadan iseler madende çalışmaya mahkum olurlardı. Ucuz fiyata topladığı malları, halkın ihtiyaç duyduğu bir zamanda fahiş fiyatlara satarak bir nevi vurgunculuk yapmak isteyen biri, tüccar sınıfından ise ticaretten men edilir veya sürgüne gönderilirdi. Tüccar sınıfının dışından kimseler ise, çok ağır işlerde çalıştırılırlardı. Başkasının malını kendi malı gibi göstererek satanlar, bir malı bilinçli olarak başkasıyla değiştirenler, bir kimseyi ortadan kaldırmak için

⁵⁴ Joseph de Tournefort, **Tournefort Seyehatnamesi**, Çevirmen Ali Berktaş, Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005, s.228

⁵⁵ "Deportation and Exile", **a.g.e.**, s.266

düşmanı ile ittifak yapanlar, yani hile ve fesatlıkla ilgili filleri işleyenler önemli kişilerden ise sürgün, avam kesiminden ise umuma açık işlerde çalıştırma cezasına çarptırılırlardı. Sahip olduğu arazinin sınırlarını keyfi bir şekilde değiştirerek başkalarının arazisinin sınırlarını ihlal edenler de, toplumsal statülerine göre cezalandırılırlardı. Suçlu üst tabakadan yaşlı biri ise daha az, genç ise daha uzun olmak şartıyla sürgün, avamdan ise umumi açık işlerde çalıştırılma cezaları uygulanırdı. Roma ceza hukukunda, memurlara karşı yapılan silahlı saldırılar kamu hukukunu ihlal eden fiiller arasında sayıldığından, bu tür fiillere müebbed sürgün cezası uygulanırdı. Hakim ve elçi gibi kamuya hizmet eden memurlar, rüşvet almaları durumunda, siyaseten sürgün cezasına çarptırılırlardı. Kamuya ait mal ve paraları kendi menfaati doğrultusunda kullanarak, ortak kullanımı olan altın, gümüş ve bakır gibi madeni eşyalara bir şeyler karıştırarak devlet malına zarar verenler, medeni haklarını kaybederek sürgüne gönderilirdi. Birine sövüp sayarak hakarete bulunanlar, dahil oldukları sınıflarından çıkarılarak uzak bir şehre sürgüne gönderilirdi. Hamile olup, bilerek çocuk düşüren kadınlar vali tarafından sürgüne gönderilirdi. Dava müzekkeresine karşılık vermeyerek icabet etmeyen şüphelilere, isnad edilen fiillerinin gerektirdiği ceza, para cezası gerektiren hafif cezalardan ise, davaya gelmediklerinden dolayı sürgün cezası verilirdi. Bir dava vekili, muhafaza etmesi gereken müvekkiline ait evrakların, görevi ile bağdaşmayacak şekilde müvekkilinin düşmanlarının eline geçmesine izin verirse, bu vekilin malı kısmen müsadere edildikten sonra kendisi de sürgüne gönderilirdi.

Sürgün edilen kişiler, sürgün edildikleri yerin dışına çıkamazlardı. Ancak bunun dışında her türlü hukuki hakları bulunurdu. Çocukları üzerinde ailevi hakları devam ederdi. Sahip oldukları mal ve mülkleri, varislerine bırakabilirdi. Buraya kadar belirtilenler Roma ceza hukukunda sadece muvakkat sürgün cezaları içindir. Verilen cezaların müebbed sürgün olması durumunda, suçlunun mal ve mülkü kısmen müsadere edilirdi. Roma hukukunda uzaklaştırma cezaları üç surette tatbik edilirdi. Birinci uygulama şekli mahkumun bazı yerlere gidememek şeklinde cezalandırılmasıdır ki bu, tebid ve icla kavramlarının karşılığıdır. İkinci tür uygulamada sürgün kavramının ifadesi olan mahkumun devletin belirlediği yerin dışında hiçbir yere gidememesidir. Üçüncüsü

de, mahkumun belirli bir adaya ikamete memur olarak uzaklaştırılmasıdır ki bu ceza cezirebendlik veya kalabendlikle ifade edilir. Muvakkat sürgün cezasına çarptırılıp, cezaya aykırı hareket edenlerin cezası müebbed sürgüne, müebbed sürgün cezasına çarptırılanların cezası cezirebendlik cezasına, cezirebendlik cezasına mahkum olanların cezası ise idama çevrilebilirdi.

Cezirebendlik cezasını tayin hakkı devlet yöneticilerine bırakılmıştı. Bazen de müstesna olarak, Roma şehir emini tarafından verilmesi söz konusu olurdu. Valiler, cezirebendlikle cezalandırması gereken kimseleri, bir açıklama ile yazılı bir şekilde krala bildirirlerdi. Kraldan gelecek kararın neticesine kadar, zanlıyı muhafaza etmek valinin göreviydi. Yüksek tabakadan olup, ağır suçlar işledikleri ortaya çıkanlar sürgün veya cezirebendlik cezası alırlardı. Mahkum hakkında verilen hükümde sürgün edilecek ada tayin edilmemiş ise, idareleri altında ada bulunan valiler mahkumu oraya kendi iradeleri ile gönderebilirlerdi. Valilik yaptığı yerde ada bulunmayanlar ise hükümdara başvurarak bir ada tayin edilinceye kadar, mahkumu askerle muhafaza ederlerdi. Eski Roma'da bir vali idaresi altındaki eyalet dahilinde bulunmayan herhangi bir adaya veya başka bir eyalete, sürgün cezası vererek birini gönderemezdi. Cezirebendlik cezası verilen kimseler mal ve mülklerinin tasarrufundan mahrum tutulurlardı. Çoğu zaman da malları ve mülkleri müsadere edilirdi. Cezirebendler müsadere edilen mallarının dışında, ceza için gönderildikleri yerlerde kazandıkları şeyler için satış, kiralama, değiş-tokuş ve borç gibi mukaveleler yapma haklarına sahip olsalar da vefat ettiklerinde malları hazineye kalırdı. Cezirebendler aileleri üzerindeki haklarını da kaybederlerdi. Bir adaya cezirebend olarak gönderilen kimseler cezaları sırasında vefat ederlerse cesetlerinin başka bir yere nakline, hatta kralın izni olmadan defnedilmelerine bile izin verilmezdi.

Tebid ve icla cezası muvakkaten veya müebbeden, bir vilayet veya Roma şehri ile civarına girememek cezasını içerirdi. Bu ceza eski Mısır'da uygulanan "Oasis" cezasının bir benzeriydi. Mahkumların medeni hukuk haklarını muhafaza ettikleri bu ceza, sürgün yeri belirlenmeksizin bir daha bulunduğu vilayete gelmemek şeklinde uygulanırdı. Valiler tehlikeli gördüğü kişileri, vilayetinin sınırları dışına çıkarabilir yani tebid edebilirdi. İkamet ettiği vilayetten valinin emriyle çıkarılan kimsenin, başka vilayette

ikamet etmesi de, o vilayetin valisinin yetki alanına girmektedir. Böyle hüküm verilmiş kimseler, ilk olarak suç işlemiş oldukları vilayetin yanısıra ikamet ettikleri ve doğdukları vilayetlerden de uzaklaştırılırlardı. Ayrıca başkent Roma'ya girmeleri de yasaklanırdı. Bir vali, gerekli gördüğü takdirde bir şahsa hanesinden çıkmama cezası da verebilirdi. Tebid ve icla cezası kral, ayan, şehir emini ve valiler gibi üst düzey yöneticiler tarafından uygulanabilirdi. Tebid ve icla edilenler aileleri üzerindeki haklarını korurlardı. Bu kişiler kendileri ile ilgili verilen hükümlerinde açık bir beyan bulunmasa da, Roma şehrinde oturamayacakları gibi kralın ikamet ettiği ve geçtiği şehirlerde de duramazlardı. Zira ülkenin babası sayılan kralı, yalnız Roma şehrine girebilenlerin görmesi uygun bulunurdu.⁵⁶

Eski Türklerdeki hukuk sistemi ile ilgili veriler yetersizdir. Daha çok Çin kaynaklarından bu konuda bilgiler elde edilmektedir. Asya Hunlarında suçlar ağır ve hafif olmak üzere ikiye ayrılır, idam, dağlama, yüz yaralama, hapis ve sürgün cezaları uygulanırdı. Hapis cezaları yaygın ve uzun süreli değildi.⁵⁷ Eski Türklerde kişilere ve topluluklara yönelik etkili bir şekilde sürgün cezası uygulamaları mevcuttur. Bu cezanın infazı ülke içinde bir yerden bir yere yapıldığı gibi ülke dışına çıkarma şeklinde de yapılmaktaydı. Sürgün cezasının süresi belirsizdi. Kişilere veya topluma karşı saygısızca davranma suç telakki edilerek, sürgünle cezalandırılırdı. Türgişlerde bu tür uygulamalar görülmekteydi. Emevilerin Horasan valisi Cüneyd ile görüşen Türk hakanı, insanları güldürüp onları hafif meşrepliğe alıştırarak kimseleri memleketinden çıkararak, tebaasının fikirlerini ve zihniyetini düzelterek belirtmişti. Türkler casusluk yapan elçileri, şüpheli hareketleri görülen yabancı temsilcileri, ülkenin belirli bir yerinde bir süre ikamet ettirme yolunu izlemişlerdi. Bazen askeri şartlar gereği sürgün cezası uygulanabilmekteydi. O dönemlerde çok güçlü olan bir Çin imparatoru Wu'nun gönderdiği elçinin, Hun hükümdarına meydan okur derecede rahatlıkla Çin'e bağlanması gerektiği yönünde imparatorunun kararını bildirmesi, Hun hükümdarı tarafından elçinin Kuzey Denizi'nin yukarısına sürülmesine yol açmıştı. Kabilenin

⁵⁶ Tefik Bey, **a.g.e.**, s.166-239

⁵⁷ Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1947, s.208

başında bulunan bey de kendi insiyatifiyle lüzumlu gördüğü kişileri kabilesinden uzaklaştırılmekteydi.⁵⁸

Osmanlı'yı da içine alan Türk İslam devletlerinde hukuk sistemi üzerinde derin izler taşıyan alanların başında İslam hukuku gelmektedir. İslam dini ilahi bir din vaaz eden bir inanç sistemi olmasının dışında dünyevi kuralların çerçevesini de çizen bir dindir.⁵⁹ İslam hukukunun ana çerçevesi, 8. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar yaşanan süreçte ortaya çıkan alimler tarafından belirlenmiştir. Bu çalışmaların ortaya koyduğu hukuk kuralları üzerinde, tüm İslam toplumunun uzlaştığı söylenemese de, bu dönemdeki çalışmalar sonrakilerin esasını oluşturmuştur.⁶⁰ İnsanlık tarihi boyunca görülen can, mal, ırz ve mala yönelik saldırılar İslam ceza hukukundaki hadd, kısas ve diyet gibi cezalarla men edilmiştir. Bu yaptırımların dışında kalan çok daha geniş bir alanda karşılaşılabilecek yeni durumlar için ceza tayin etme yetkisi de devlet başkanına tanınmıştır. Tazir cezaları adı verilen bu alan, asıl ceza hukukunun bir uzantısıdır.⁶¹

Hadd cezaları, Kuran'da yasaklanan ve cezai müeyyideleri olan fiillerdir.⁶² Hadd cezaları arasında zina, zina iftirası (kazf), hırsızlık (sirkat), yol kesme (kat'u't tarik) ve şarap (şurbu'l hamr) gibi suçlar bulunmaktadır. Zina, zina iftirası, hırsızlık ve yol kesme suçlarının cezalarının kaynağı Kuran'daki ayetlerdir. Şarap içme yani sarhoşluk ise sonradan sünnetle ve kıyas yoluyla cezası tespit edilen bir suçtur.⁶³ Hadd cezası, suç fiili tam anlamıyla oluşmadıkça ve şahitlerle ispat edilmedikçe yani şüphe mevcutsa uygulanmaz.

⁵⁸ Ferda Şamil Arık, "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I Suçlar ve Cezalar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XVII, S.28, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1995, s.33-35

⁵⁹ Cihan Osmanoğlu, "Klasik Dönemi Bağlamında Osmanlı Devletinin Örfi Hukukuna İlişkin Genel Bir Değerlendirme", **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007/2, s.82

⁶⁰ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **Türk Hukuk Tarihi**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011, s.91

⁶¹ Mustafa Avcı, "İslam'ın Ceza Hukukuna Katkısı", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.8, Konya 2006, s.117

⁶² Joseph Schacht, **İslam Hukukuna Giriş**, Çevirenler:Mehmed Dağ, Abdülkadir Şener, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, s.181

⁶³ Osman Keskiöglü, **Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku**, Müftüoğlu Yayınları Ayyıldız Matbaası, Ankara 1969, s.286

"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine 100 sopa vurun."⁶⁴ Yine bu cezayı tamamlayıcı bir ceza olarak, Nisa Suresinin on beşinci ayetinde geçmektedir "*Kadınlarımızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm alıp götürünceye veyahut Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin.*"⁶⁵ Ayette geçen hapis cezası İslam hukukçuları arasında bir itilaf konusudur. Bir hadiste, "*Zina eden bekarlara yüz değnek vurulmasına, bir yıl sürgün edilmelerine dair Allah'ın koyduğu hükmü alınız, benden öğreniniz*" ifadesi geçmektedir.⁶⁶ Bu durumda uygulanacak cezanın hapis mi sürgün mü olacağı konusunda bir ihtilaf ortaya çıkmıştır. Hanefilere göre, bu tür suç işleyen kişileri sürgün etmek, tanımadıkları bir ortamda suç işlemeye devam etmesini de muhtemel kılar. Çünkü kendi yakınları ile birlikte yaşayanların kötü fiillerle ilgili kısmen kendilerini sınırlama içgüdüleriyle hareket etmesi beklenirken, onlardan uzaklaştırıldıklarında bu sınırlama ihtimali ortadan kalkar. Hanefiler, zina durumunda öngörülen tazir cezası kapsamındaki sürgün cezasından, suçlunun suçun işlendiği mahalde hapsedilerek çektirilmesini çıkarırlar.⁶⁷ Kadına sürgün cezası uygulanmayacağı görüşünü benimseyenler, onun böyle bir ceza nedeniyle, başıboş kalıp ahlaken bozulabileceği görüşünden hareket ederler.⁶⁸ Bu nedenle dayak dışında farklı bir ceza uygulanacaksa, bunun hapis cezası olmasının daha makul olduğu görüşündedirler.⁶⁹

Silahlı gasb, soygun ve isyana dair bulunan ayet şöyledir: Maide 5/33 ayetinde "*Allah ve Resulüne karşı savaşan ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ya (acımadan) öldürülmeleri, ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da buldukları yerden sürgün edilmeleridir.*"⁷⁰ Yolcuları yalnızca korkutma suretiyle bir suç işlenmişse, suçlular tazir cezası olarak ıslah-ı nefis edinceye kadar sürgün edilirler. Buradaki sürgünden kasıt bazı fıkıhçılara göre uzaklaştırma,

⁶⁴ Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997, en-Nur 24/2, s.349

⁶⁵ Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **a.g.e.**, en-Nisa 4/15, s.79

⁶⁶ Abdülkadir Udeh, **a.g.e.**, s.49

⁶⁷ Talip Türcan "Sürgün", **a.g.m.**, s.165

⁶⁸ Ali Bardakoğlu, "Fıkıh", **a.g.m.**, s.472-473

⁶⁹ Ömer Nasuhi Bilmen, **a.g.e.**, s.226

⁷⁰ Ali Özek, Hayrettin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **a.g.e.**, el-Maide 5/33, s.112

bazılarına göre ise hapis cezasıdır.⁷¹ Hanefiler ayette geçen eşkıyalık hareketleri için öngörülen sürgün cezasından anlaşılması gerekenin, suçlunun suç işlediği yer dışında bir yerde hapsedilmesi olduğu görüşündedirler. Cezadaki amaç, suçlunun halka zarar vermesini engellemek olduğuna göre bunun ancak hapis yoluyla gerçekleşeceğini ileri sürerler.⁷²

Ukubatın hadd dışında kalan alanlarından biri kısas ve diyetdir. Kısas, kasıtlı bir şekilde insan hayatını veya uzvunu ortadan kaldıran kişilere uygulanır. Kısasta amaç suçlunun, işlediği fiile denk bir ceza ile cezalandırılmasıdır.⁷³ İnsan vücudunun bütünlüğünü kasden bozmakla sonuçlanan bir saldırıda, hangi uzuv kaybedilmişse, aynı uzvun kısası yapılır. Kasden olmayan yaralamalarda ise diyet ödenir.⁷⁴ Ukubatın hadd, kısas ve diyet dışında kalan alanı tazirdir. Hanefiler, sürgün cezasını tazir cezası içinde bir uygulama olarak kabul ederler. Hadd ve kısas cezaları Kuran, sünnet ve hadislerle belirlenmiş olmasına rağmen, toplumda insanların birarada yaşamasından dolayı gündelik yaşamlarında haksızlığa uğradıkları pek çok yeni durum söz konusu olabilmektedir. İşte bu koşullar altında, görevi toplumu huzur içinde yaşatmak olan devlet başkanı yeni kurallar belirleme yetkisine sahiptir. Tarih boyunca insanoğlunun suç işleme yeteneği ile icat ettiği suç çeşidi kadar tazir suçu bulunur.⁷⁵ Tazir cezası iki durumda tatbik edilebilir. Birincisi, yasaklanmış fiiller olduğu halde hakkında hadd ve kısas cezaları verilmeyen fiiller söz konusu olduğunda, ikincisi işlenen suçta hadd ve kısas için gerekli tüm kriterler oluşmamışsa tazir yoluna gidilmektedir.

Tazir cezalarının tayininde, tek ceza yerine alt ve üst sınırların belirlenmesi ve hakime takdir yetkisinin bırakılması uygun görülür. Hakimin cezayı tayin ederken toplumun emniyetini sağlamanın yanında, suçlunun durumunu ve suça iten sebepleri de göz önünde bulundurması gerekmektedir. Cezanın infazı veya ertelenmesi yine hakimin takdirine bırakılmıştır. Hadd ve kısas cezalarının uygulanması için itiraf ve şahitlik gibi

⁷¹ Ömer Nasuhi Bilmen, **a.g.e.**, s.290

⁷² Talip Türcan, "Sürgün", **a.g.m.**, s.164

⁷³ Ali Bardakoğlu, "Fıkıh", **a.g.m.**, s.473

⁷⁴ Osman Keskiöğlü, **a.g.e.**, s.295-296

⁷⁵ Mustafa Avcı, **a.g.m.**, s.118

şartlar aranırken, tazirde ispat araçları daha geniş tutulmaktadır. Bir kimsenin tazir ile cezalandırılması için gereken en önemli şart akli iradeye sahip olmasıdır.⁷⁶

Peygamber, sahabeler, halifeler ve tarihte kutsallık atfedilen kimselerle ilgili kötü sözler söylemek, afyon, esrar gibi keyif veren maddeler kullanarak halk arasında sarhoş bir şekilde dolaşmak, çıplak şekilde gezerek halkın terbiyesini bozmak, peygamberden sonra ortaya çıkan İslam'ın farklı yorumlarını halk arasında yaymaya çalışmak, devlet başkanı tarafından yapılması gerektiği buyrulmuş olan bir şeye karşı çıkarak kargaşa çıkartmak, devlet memurlarına karşı gelmek, mahkemede yalan yere şahitlik yapmak, resmi makamlara gerçeğe aykırı ihbarda bulunmak, birini haksız yere gammazlamak, rüşvet alıp vermek aracılık etmek, devletin aleyhine casusluk yapmak, devletin resmi parasını taklit etmek, resmi evrak üzerinde tahribat yapmak, dolandırmak, alıp sattığı ürünlere fesat karıştırmak, bir kimseyi haksız yere zincirlemek, hapsetmek, kumar oynamak, hokkabazlık yapmak, serserice bir yaşam sürdürmek, bir kimseyi öldürmek veya yaralamak kasdıyla silah doğrultmak, dövme, birini zehirlemek, hamile birinin çocuk düşürmesine yol açmak, başkalarının malını mülkünü haksız yere gaspetmek, birini kaçıırarak iğfal etmek, küfür etmek gibi sayıca daha da örnekleri arttırılabilecek filler tazir kapsamına girmektedir.⁷⁷

Tazir cezaları mal müsadere etmekten ölüme kadar birçok cezayı kapsar. Sürgün, sopa, teşhir ve hapis de bu cezalar içinde yer alır.⁷⁸ Maverdi, tazirle ilgili "eğer birinin işlediği günah sirayet ederek diğerlerini cezbedecekse ve onları kötü yola sokacaksa" ahlaki ıslah ve yola getirme için hapse alternatif olarak sürgün seçeneğinin olduğu görüşündedir. Bu görüşü, ahlaki ıslahın kamunun refah ve selameti haklarından biri olduğuna dayandırır.⁷⁹ Sürgün cezasının süresi kesin olarak belirtilmemekle birlikte, genellikle suçlu pişmanlık duyuncaya kadar bu cezanın devam etmesi uygun görülür. Hanefi mezhebi sürgün cezasının süresinin bir yıldan fazla olabileceği görüşünü savunur. Sürgün müddetini bir seneden fazla olabileceğini savunanlar, sürgün müddetini

⁷⁶ Hayrettin Karaman, **a.g.e.**, s.144-146

⁷⁷ Ömer Nasuhi Bilmen, **a.g.e.**, s.312-321

⁷⁸ Osman Keskiöğlü, **a.g.e.**, s.298

⁷⁹ Evett K. Rowson, "Reveal or Conceal: Public Humiliation and Banishment as Punishments in Early Islamic Times", **Public Violence in Islamic Societies**, Edited: Christe Lange, Marbiel Fierro, Edinburg University Press, 2009, s.125

sınırlamazlar. Sürgüne gönderilen kişinin ıslah ettikleri anlaşıldığında devlet başkanı tarafından affedilerek memleketine dönmesine izin verilir.⁸⁰ Sahabeler sürgün cezası uygulamalarını kamunun refah ve selameti bakımından açıklanabileceğine ve bunun genel olarak zinanın da içinde yer aldığı hadd cezasından ziyade tazir bölümünde ele alınması gerektiğine ısrar ederler.⁸¹

İslam tarihinde bilinen ilk ferdi sürgün Hakem bin Ebü'l-As'ın Medine'den Taif'e sürülmesi olarak gösterilmektedir. Bunun sebebi, peygamberin yürüyüş ve hareketlerini alaya alarak taklit etmesi, kapısını dinlemesi, müşrikler hakkındaki sözleri ve bazı sır olarak kalması gereken bilgileri etrafa yayması olarak açıklanmaktadır. Hakem ancak, Hz. Osman'ın halifeliği döneminde Medine'ye dönebilmiştir.⁸² Hadis literatüründe yer alan olaylardan biri, Hz. Muhammed'in, haremine kadınısı davranışlarından dolayı kolayca girip çıkan Hit adındaki bir kişinin, Medine'den çıkarılarak uzak bir yere sürgüne gönderildiğine dairdir. Bazıları, Taif'in fethi sırasında Hit'in, kuşatma altındaki bu şehirde bulunan bir kadınla evlenmek isteğini savaşa katılanlardan birine söylemesinin peygamber tarafından duyulmasından sonra sürgün kararının gerçekleştiğini belirtirler. Bazıları ise, Hit'in kadınısı davranışları yüzünden sürüldüğü görüşündedirler. Kaynaklar Hit'in ilk üç halife döneminde sürgün yaşamının devam ettiği yönündedir. Bu halifelerden birinin ona yiyecek dilenmek için haftada bir Medine'ye girişine izin verdiği belirtilir. Hz. Ömer döneminde, şair Mihjan şarap içmekten dolayı sürgüne gönderilir. Yakut'un coğrafya sözlüğüne göre sürgün yerlerinden biri, İslam öncesi dönemde "Khulaa" olarak adlandırılan yerdir. Buraya toplumun örf ve adetlerine burun kıvrıyanlar gönderilirdiği belirtilmektedir. Hz. Ömer döneminde, Rabia bin Umayya sarhoş olmasından dolayı Hayber'e sürgün edilmiştir. Fakat o sırada, din değiştirip Hıristiyanlığa geçerek Bizans'a kaçmış olduğundan, bu olaydan sonra kaynaklar halifenin bir daha kimseyi sürgüne göndermeyeceğini beyan ettiğinden bahseder. Nasr bin Al-Haccac yakışıklılığı nedeniyle kadınların ahlakını korumak için Hz. Ömer döneminde, Basra'ya sürgün edilmiştir. Bu bilgiyi, Osmanlı'nın hukuk kodu olan İbrahim Halebi'nin "Mülteka" adlı fıkıh kitabında da görmek

⁸⁰ Esra Yakut, **Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları**, Seçkin Yayınları, Ankara 2011, s.39

⁸¹ Evett K. Rowson, **a.g.e.**, s.126

⁸² Nebi Bozkurt, "Sürgün", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s.166

mümkündür. Politik muhaliflere karşı sürgün silahını kullanmaya başlayan halife Osman olmuştur. Bu politikayı akrabalarını kayırdığına dair protestoda bulunanlara karşı kullandığı belirtilir. Dahlak adası, sürgünler için önemli bir koloni merkezi haline gelmiştir. Bu adaya gönderilenler arasında, ganimetlerin beşte birini merkeze gönderme görevini başarıyla yapamayan Horasan valisi Yezid bin Muhallek olduğundan bahsedilir. Yun bir kıyafet giydirilip deveye bindirildiğinde "Beni savunacak hiçbir yakınım yok mu? Niçin Dahlak'a sürülüyorum? Sadece ahlaksızlıklar, günahkarlar ve hırsızlar Dahlak'a sürülür" dediği belirtilir.⁸³

Sürgün cezasının had, kısas-diyet ve tazir ayrımında, tazir kapsamına girdiği konusunda birçok fıkıh alimi hemfikirdir. Bu nedenle sürgün cezası uygulamalarını devlet başkanının takdir hakkına girdiği ve toplumun karşı karşıya kaldığı yeni sorunlar karşısında başvurulan yöntemlerden biri olduğu görülmektedir. Özendirici olduğu düşünülen ve topluma yayılması tehlikeli görülen fiillerde bu ceza uygulamaya konulmaktadır.

Sürgün cezası yakın dönemlere kadar Türk Ceza Kanunu'nda da yer almıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde, üç ceza kanunu yürürlüğe girmiştir. Birincisi, Osmanlı'dan devralınan Fransız ceza kanunundan iktibas edilmiş 1858 Ceza Kanunu, ikincisi İtalyan ceza kanunundan iktibas edilmiş 1926 Ceza Kanunu ve üçüncüsü günümüzde yürürlükte bulunan 2005 Ceza Kanunu'dur.

1926 Ceza Kanunu'nda suçlara mahsus olarak belirlenen cezalar arasında idam, ağır hapis, sürgün, ağır para cezası ve memuriyetten çıkarma cezaları bulunmaktadır.⁸⁴ 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nun on sekizinci maddesi sürgün cezasının tanımını yapmaktadır. Buna göre "*Sürgün cezası gerek cürmün işlendiği ve gerek cürmünden zarar gören şahıs ile mahkumun ikamet ettiği kazalardan en aşağı altmış kilometre uzaklıkta bulunan ve mahkeme ilamında muayyen olan bir şehir veya kasabada mahkumun ikamete mecbur tutulmasından ibarettir. Müebbed veya muvakkattir. Müebbed vefatına kadar devam eder. Muvakkat altı aydan beş seneye kadardır.*"⁸⁵ Sürgün cezasına mahkum edilen kimsenin, suç mahallinden uzaklaştırılması, cezanın

⁸³ Evett K. Rowson, **a.g.e.**, s.121-123

⁸⁴ Mehmed Sami, **Şerhli ve Haşiyeli Ceza Külliyatı**, Türk Matbaası, İstanbul 1926, s.5

⁸⁵ Mehmed Sami, **a.g.e.**, s.9, "Türk Ceza Kanunu, 1 Temmuz 1926"

esasını oluşturmakla birlikte, kanun bu durumu daha da netleştirerek mahkumu suç mahallinden en az altmış kilometre uzaklaştırılması gereğini ilk kez belirtmiş olmaktadır.

1926 Ceza Kanunu'nda görülen en önemli değişikliklerden biri kalabendlik ve kürek cezalarının kaldırılmasıdır. Kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte Osmanlı döneminden kalan ve halen cezalarını çekmekte olan kalabend mahkumlarına nasıl muamale edileceği "Türk Ceza Kanunu'nun Tatbikine Dair Bir Talimatname"de yer almıştır. Buna göre, kalabendlik mahkumu hakkında ceza veren mahkemeye bağlı bir hapisanede bulunmakta ise, başka bir yere sürgün veya yine mahkumiyet müddetini bulunduğu mahalde hapis halinde geçirme hususunda seçim yapma hakkına sahiptir. Sürgün cezasını tercih ettiği takdirde, bu konuda karar hapisanenin bulunduğu yerin mahkemesine bırakılmıştır.⁸⁶

1926 Ceza Kanunu ile 1858 Ceza Kanunu arasında sürgün cezasının öngörüldüğü suçlar açısından benzerlikler bulunmaktadır. "Devlet İdaresi Aleyhine İşlenen Cürmler" bölümünün ilk faslı "Zimmetine Para Geçirme ve İhtilas"a ilişkindir. Bu fasılda yer alan 208. maddeye göre "*Devlet memurlarından her kim idaresine ve nezaretine memur oldukları işlerde devlet için az veya çok eşya ve malzeme alım satımında gizli ve aşikar gerek doğrudan doğruya gerek kendisi başkası vasıtasıyla veya ortaklık suretiyle kendi kazancı için ticaret eder veya imalat ve inşaatı götürü şeklinde deruhde edenlere ortak olursa iki seneye kadar sürgün cezasıyla birlikte altı aydan iki seneye kadar memuriyetten mahrumiyet cezası hükm olunur. Eğer bu gibi alış verişte komسیون alır yahut nakd-i meskukat mübadelesinde kazanç yaparsa bir seneden iki seneye kadar hapis yahud iki seneden üç seneye kadar sürgün cezasıyla cezalandırılır ve her halde bir seneden üç seneye kadar memuriyetten mahrumiyet cezası dahi hükm edilir.*"⁸⁷ 1926 Ceza Kanunu'nun 208. maddesine göre, kendini veya akrabalarını hapis ve tevkiften kurtarmak maksadıyla resmi memurlara silah zoru kullananlar bir seneden az olmamak üzere sürgüne gönderilirler.⁸⁸ "Hükümet Memurları Tarafından Efrada Karşı Yapılacak Suistimaller" başlığını taşıyan fasılın 249. maddesinde, "*Kanunen ve nizamen tayin*

⁸⁶ Mehmed Sami, **a.g.e.**, s.6, "Ceza Kanununun Mevki Meriyyeti Vazına Mütteallik Kanun, 26 Nisan 1926"

⁸⁷ Mehmed Sami, **a.g.e.**, s.77, "Türk Ceza Kanunu, 1 Temmuz 1926"

⁸⁸ Mehmed Sami, **a.g.e.**, s.93, "Türk Ceza Kanunu, 1 Temmuz 1926"

olunan ve ahalice bilicap görünen umumi hizmetlerden başka hükümet memurları vesairenden her kim angarya olarak her nevi işte adam kullanırsa buna mütecasir olan kimseden böyle meccanen kullandığı adamların mahallerince olan ücreti marufeleri alınarak ashabına teslim ve derece-i cürmüne göre altı aydan üç seneye kadar sürgün cezası tayin olunur. Memur ise muvakkaten memuriyetten mahrumiyet cezasına müstahak olur." ifadesiyle memurların sürgüne gönderilebilecekleri suçlardan biri tayin edilmiştir.⁸⁹

1941 tarihinde sürgün cezasının tanımlandığı 18. maddede düzenlemeye gidilerek müebbed sürgün cezası Türk Ceza Kanunu'ndan kaldırılmıştır. Muvakkat sürgün cezası ise, yerini aynı süreyle muhafaza etmiştir. Aynı tarihte 18. madde, sürgün yerinin hangi durumlarda değiştirilebileceğine dair getirilen bir açıklama ile yeniden düzenlenmiştir. Ceza mevkiinin tabii durumunun mahkumun hayatı için bir tehlike teşkil etmesi, emniyet ve asayiş açısından veya mahkumun mesleğini icrasına bağlı engeller bulunması durumunda, Cumhuriyet savcısı veya mahkumun talebiyle, mahkeme kararıyla sürgün yerinin değiştirilebileceği belirtilmiştir.⁹⁰

1953 tarihinde, 18. maddede yeniden bir düzenlemeye gidilmiştir. Bu düzenlemeyle, sürgün cezasının tanımında önemli bir değişiklik yapılmıştır. Bu tarihe kadar sürgün cezası için tayin edilen mekan, mahkumun ve suçtan zarar görenlerin ikamet ettiği yerin en az altmış kilometre uzağında olması gerekirken, bu düzenlemeyle sürgün yeri mesafesi değiştirilmiştir. Buna göre sürgün mahkumun, suçtan zarar görenin ikamet ettiği yerin en az beş yüz kilometre uzağında, nüfusu on binden az ve polis teşkilatı olan kaza merkezlerinde ikamete mecbur tutulması olarak tanımlanmıştır. Bir diğer düzenleme ise muvakkat sürgün cezası müddetine ilişkindir. Önceki düzenlemede muvakkat sürgün cezası için altı aydan beş seneye kadar bir süre öngörülmüşken, yeni düzenleme ile bu süre bir seneden beş seneye kadar belirlenmiştir.⁹¹

1965 tarihi sürgün cezasının tarihi seyrinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu tarihte yapılan düzenleme ile, kanuna "Geçici Madde 2: Türk Ceza Kanunu

⁸⁹ Mehmed Sami, **a.g.e.**, s.91, "Türk Ceza Kanunu, 1 Temmuz 1926"

⁹⁰ **TC Resmi Gazete**, S.4827, 6 Haziran 1941, s.1125, "2/6/1941 Tarih ve 4055 Sayılı Kanun"

⁹¹ **TC Resmi Gazete**, S.8458, 15 Temmuz 1953, s.6694, "9/7/1953 Tarih ve 6123 Sayılı Kanun"

ile hususi kanunlarda yazılı sürgün cezaları kaldırılmıştır" ifadesi eklenmiştir.⁹² Gerçi bu değişiklik sürgün cezasını kanun dışına taşısa da, Ceza Kanununun 173. maddesine 1938 tarihinde eklenen bir hüküm üstü kapalı da olsa ikamete memur uygulamasını devam ettirmiştir. Bu madde ile, ceza kanuna hükm olunacak ağır hapis cezalarına, tertip edilen ceza müddetinin üçte birinden aşağı ve o müddeti geçmemek üzere tayin olunacak bir mıntıkada ikametle emniyeti umumiye nezareti altına alma cezası ilave edilmiştir.⁹³ Cumhuriyet döneminde sürgün uygulamalarında mahkumlar, Ceza Kanununun 173. maddesi doğrultusunda, genellikle mahkemenin hükmettiği hapis cezasının önemli bir kısmını ikmal ettikten sonra, kalan süreyi sürgün cezası şeklinde geçirmişlerdir. Mahkum, bu şekilde problem yaratmayacağı özel bir mahalde zorunlu ikamete tabii tutulmuş olmaktadır.⁹⁴ 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu, 26 Eylül 2004 tarihinde kabul edilen 5237 Kanun nolu Türk Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesine kadar uzun bir süre tatbik edilmiştir. Bugünkü ceza kanununun cezalar bölümünde ağırlaştırılmış müebbet hapis, müebbet hapis ve süreli hapis cezaları yer almaktadır.⁹⁵

⁹² **TC Resmi Gazete**, S.12050, 16 Temmuz 1965, s.3, "13/7/1965 Tarih ve 647 Sayılı Kanun"

⁹³ **TC Resmi Gazete**, S.3961, 16 Temmuz 1938, s.10303, "29/6/1938 Tarih ve 3531 Sayılı Kanun"

⁹⁴ Salih Özkan, "Niğde'ye Yapılan Sürgünler", **Bilig**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi, S.36, Kış 2006, s.187

⁹⁵ **TC Resmi Gazete**, S.25611, 12 Ekim 2004, "5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu"

BİRİNCİ BÖLÜM

KLASİK DÖNEMDEN 19. YÜZYILA OSMANLI HUKUKUNDA

SÜRGÜN CEZASI

1.1. Klasik Dönem Osmanlı Kanunnamelerinde Sürgün Cezası

Osmanlı Devleti açısından suç algısının karşılığı nedir? Bir toplumda nelerin suç sayılabileceği, toplumdan topluma değişiklik gösterebildiği gibi, bir toplum içinde zamanla değişkenlik de gösterebilir. Bu konuyla ilgili, İkinci Meşrutiyet döneminde, Osmanlı ceza hukukçularından biri şu ifadeyi kullanmıştır: "*Cümlemizin malumudur ki Meşrutiyet'in ilanına kadar bizde cürm olarak telakki edilmiş olan birçok ahval Meşrutiyet'in ilanı ile bu sıfatı gaybetmiştir. Bundan iki sene mukaddem hükümet muamelatını tenkit etmek en ağır cürm teşkil ettiği halde şu hal bugün hukuk-ı sarih-i beşeriyemizden uhde olunmuştur.*"⁹⁶

En basit tabirle suç, ceza gerektiren fiillerdir.⁹⁷ Bu tanım tek başına kullanıldığında birçok şeyi dışarıda bırakmaktadır. Kişilerin bir suç fiili karşısında cezalandırılmaları için bu suçun cezasıyla birlikte kanunlarda yazılı olması ve ilan edilerek herkese duyurulmuş olması gerekir. Bu esaslar göz önüne alındığında, suç, bir şeyi yapmak veya yapmamak fiillerinin esas alınmasıyla kamu düzenini korumak ve asayiş sağlamaya üzere daha önce kanunda yazılı bir ceza ile teyit edilmiş bir emrin karşısında kanunen cevaz olmaksızın meydana gelen fiiller şeklinde tanımlanabilir. Bu tanımda ön plana çıkan unsurlar, "bir şeyi yapmak ya da yapmamak üzere emir", "asayiş ve düzeni sağlamak", "daha önceden kanunda yazılı olmak", "ceza tehdidi ile teyit etmek", "kanunen cevaz vermemek" ve "fiiliyet" olarak sıralanabilir.⁹⁸

Osmanlı Devleti, genel itibarıyla İslam hukukunun esas alındığı bir devlettir. İslam dini sadece inanç ve ibadet esaslarından oluşmayıp, aynı zamanda hukuku da içine almak üzere hayatın bütün yönlerini düzenleyen bir sistemdir.⁹⁹ Osmanlı ceza hukuku

⁹⁶ Lütü Fikri Bey, **a.g.e.**, s.11

⁹⁷ Mehmed Aziz Bey, **Mufassal Nazariyat-ı Ceza**, Artin Asaduryan Matbaası, Konstantiniye 1328, s.16

⁹⁸ Kirkor Zöhrap, **Hukuk-i Ceza**, Ahmed Sakı Bey Matbaası, İstanbul 1325, s.42-43

⁹⁹ Mehmet Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul 2012, s.65

tarihi, İslam ceza hukukunun ağırlıklı olduğu ve ceza hukukunun cismanileştirildiği dönem olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. İslam ceza hukukunun tatbik edildiği devirde, dinen yasaklanmış kaideler, hukuken yasaklanmış kaidelerle birleştirilmiştir. Yani cezalar yalnız, toplumun intizam ve asayişini ihlal eden yasaklanmış fiillerden değil, ilahi olarak yasaklanmış fiillerden de oluşmuştur.¹⁰⁰ İslam hukukunda kişilere, malvarlığına, dine, nesebe, ırza, kamu düzenine, siyasal iktidar düzenine ve akla yönelik fiiller suç olarak kabul edilerek karşılığında cezai müeyyideler konulmuştur.¹⁰¹ İslam hukuku, tarihi süreç içinde, bilhassa Osmanlı uygulamasında kanun hukukuna doğru bir evrim geçirmiştir. Bu süreç, içtihatlarla ulaşılan sonuçlardan uygun görülenlerin kanuni bir kalıba dökülmesiyle yaşanmıştır.¹⁰²

Osmanlı padişahlarının kanunnameleri, İslam hukukunun devlet başkanlarına tanıdığı tazir yetkisi kapsamında değerlendirilmelidir. Tazir cezaları, had ve kısasta olduğu gibi muayyen ve sabit değildir. Hakim suçlunun mizacını ve tabiatını dikkate alarak ceza takdir eder. Bu konuda hakimlerin keyfi davranışlarını engellemek üzere, fıkıh kitaplarında cezaların icra suretlerini tanzim etme yoluna gidilmiştir. Hakim, tazir cezalarında suçlunun ahlaki eğilimini bildiği takdirde, bunu göz önüne alarak cezayı tayin eder. Suçlunun ahlaki eğilimleri hakkında, bilgi sahibi olmaması durumunda en hafif tazir cezası uygulanması gerekir. Yani ilk kez suç işleyen kimse hakkında tevbih ve takdir yani azarlamayla yetinilir. Suçun tekrar edilmesi halinde suçlu darb edilir. Suç işlemeye birbirinin peşisıra devam ettiği halde de suçlu hapsedilir. Osman Gazi, ümerasına şeri hükümlerden ayrılmamalarını emretmiş ve kendisinin halefi olan padişahlar da bu emri tekrar etmişlerdir.¹⁰³

Çağdaş İslam devletleri arasında İslam hukukunu en fazla dikkate alan devletlerden biri Osmanlılar olmuştur. Adaletin dağıtılması ile ilgili görevlendirilmiş kadının emrine subaşıyı vererek, şeyhülislamı da devletin en yüksek memuriyetlerinden biri haline getirerek, şeriat hususlarına her alanda özen göstermeye çalışmışlardır.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Bahaaddin Bey, **Hukuk-i Ceza Dersleri**, Zamet Matbaası, İstanbul 1336, s.72

¹⁰¹ Mustafa Avcı, **a.g.m.**, s.117

¹⁰² Mehmet Akif Aydın, "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S.1, İstanbul 2006, s.21

¹⁰³ Bahaaddin Bey, **a.g.e.**, s.77-78

¹⁰⁴ Joseph Scahact, **a.g.e.**, s.97-98

İslam hukukunun tazir cezaları içinde yer alan darb cezasının, klasik dönem Osmanlı ceza hukukunda geniş yer tuttuğu görülmektedir. Daha çok had ve kısa cezalarının tatbikinde, Osmanlı mahkemelerinin hukuk kodu olarak değerlendirdikleri Mülteka'da, tazir cezası başlığı altında "en azı üç kamçı, en çoğu otuz dokuz kamçı" ifadesinin kullanılması, klasik dönemde Osmanlıların tazir cezasından daha çok darb cezasını anladıklarını göstermektedir.¹⁰⁵

Klasik dönemde, başkentte cezaların tatbikinde en fazla gayret gösteren görevli yeniçeri ağası olmuştur. Yeniçeri ağası haftada iki üç defa İstanbul sokaklarını dolaşır, kendisinin peşisıra gelmekte olan falaka değnekle cezaya müstahak olanları hemen orada cezalandırırdı. Daha sonraları sekbanbaşılar, ihtisab ağaları, İstanbul ağası ve bostancıbaşı da cezaların tatbikine memur olmuşlardır. Bunlardan herbirinin vazifeleri sınırlandırılmıştır. İhtisab ağaları halka zarar verenleri darb eder veya hapsederlerdi. İstanbul ağaları ile bostancıbaşı İstanbul civarında dolaşır ve yakaladıkları suçluları darb veya hapsederek cezalandırırlardı. İstanbul mollası, Eyüp mollası ve Üsküdar mollası da darb yetkisine sahipti. İstanbul'da bulunan kırk mahkemenin her birinin kendisine mahsus falakaları ve hapishaneleri bulunmaktaydı. Hatta vezir ve üst düzey devlet erkanına mahsus olmak üzere sarayda "kabu arası" denilen yerde hususi bir hapishane de vardı. En meşhur hapishaneler Yedikule ve Zindankapısı hapishaneleri idi.¹⁰⁶

Klasik dönem Osmanlı kanunları, sürekli bir şekilde para cezasından bahseden kanunlardır. Osmanlıların cerime veya kınlık adını verdikleri para cezaları, şu ya da bu şekilde, İslam dünyasında da uygulanmaktaydı. Dulkadiroğulları ve Memluk kanunnamelerinde bu tür örnekler çoktur. Ancak Osmanlı döneminde getirilen para cezalarının iki özelliğine daha önce rastlanmamıştır. Birincisi, cezalar, suçu işleyenin mali durumuna göre sınıflandırılmıştır. İkincisi birçok hükümde para cezaları, her durum için adedi kadı tarafından tayin edilen sopa gibi tazir cezasına bağlıdır. Kanunlar, suçlunun genellikle ayak topuğuna vurulacak her darbe için kaç akçe ödenmesi gerektiğini bildirmekteydi. Para cezalarının standart ceza haline getirilişinin ana sebeplerinden birisi mali idi. Osmanlı yöneticileri valiler, subaşılar, tımar ve zeamet

¹⁰⁵ İbrahim Halebi, **a.g.e.**, C.2, s.378

¹⁰⁶ Bahaaddin Bey, **a.g.e.**, s.79

sahiplerine kendi uhdelere verilen para cezaları ile, buldukları bölge sakinlerinin ödedikleri vergilerden daha külliyetli miktarda maaş verme arzusundaydı. Fatih Sultan Mehmed'den itibaren kanunnamelerin cezalara ilişkin kısmının genellikle para cezalarıyla dolu olması bu durumla açıklanabilir.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti döneminde sürgün kavramının yerine, Arapça kökenli bir kelime olan nefy kavramı kullanılmıştır. Nefy, suçlu olanları buldukları yerlerden bir müddet için başka yerlere uzaklaştırmak, mecburi ikamete tabi tutmak olarak fıkıh sözlüklerinde tanımlanmaktadır.¹⁰⁸ Nefy, temelde birbirini pekiştiren iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi uzaklaştırma ve sürme anlamına gelen "icla" kavramının karşılığıdır. Bu anlamda kullanıldığında nefy-i ebed, yani ömür boyu, nefy-i muvakkat yani geçici bir süre sürgün cezası anlamına gelmektedir. İkinci anlamı ise, birlikte kullanıldığı kelimeye olumsuzluk manası veren müspetin zıttı menfi anlamına gelen bir tanımlamadır. Menfi kavramı, resmi kayıtlarda sürgüne gönderilen kimse için kullanılmıştır.¹⁰⁹ Menfa kavramı ise bir kimsenin sürgüne gönderildiği yeri, yani sürgün yerini ifade etmektedir. Nefy kavramına benzer anlamda kullanılan, diğer Arapça kavramlar tebid ve tagrib kavramlarıdır. Bu kavramlar da, "bir yerden uzaklaştırma" anlamına gelmektedir. Osmanlı resmi kayıtları, sıklıkla nefy ve icla kavramlarını tekrarlamaktadır. Sürgün, devlet memurları için başvuru olan bir yöntem olduğunda "ikamete memur" ifadesi tercih edildiği görülmektedir. Klasik dönem Osmanlı kanunnameleri sürgün kavramını daha çok sürgün taifesi ile ilgili uygulamalar çerçevesinde ele almıştır. Yani fethedilen topraklarda iskan edilen sürgünlere yapılacak muamelelerden bahsedilmektedir.

II. Bayezid döneminde hazırlanmış Umumi Kanunnamede sürgün taifesine dair bir madde yer almaktadır. Kanunnamenin yüz doksan yedinci maddesinde "*Sürgün kızını yine sürgüne nikah edeler; ahara vermeyeler. Sürgün taifesi harice varub beğlikden veya başka yerden iş dutmak ve amel almak olmaya ve isterlerse kabul olunmaya. Ve*

¹⁰⁷ Uriel Heyd, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", Çeviren Selahaddin Eroğlu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, C.XXVI, S.1, Ankara 1984, s.645

¹⁰⁸ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul 1998, s.365

¹⁰⁹ Şemseddin Sami, **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s.1467

sürgün için ahkam-ı şerife yazılmalı olacak kağıdı Padişah Hazretlerine arz oluna."¹¹⁰ ifadesi kullanılarak sürgün taifesi diğer topluluklardan ayrı bir muameleye tabii tutulmaktadır.

II. Bayezid devrine ait 1484 tarihli Akkirman Kanunnamesi'nin onuncu maddesi sürgün edilen gayrimüslimlerden bahsedilmektedir. Kanunda geçen, "*ve sürgün olan kafirlerin evleri dahi beğliktir. Adam buldukça kiraya verüb akçesinin beğlik için zabt eylesin. Ve ne denli dükkan varsa defter idüb kapıma bildiresün. Ve kadı ve dizdar marifetiyle hisar erlerine ve azeblere sürgün evlerinden hallü haline göre tevzi idüb yerleşdüreler.*" ifadesiyle sürgün edilen gayrimüslimlerin sahip oldukları evlerin ve dükkanların kamu görevlileri tarafından devlet yararına kullanılabilceği belirtilmektedir.¹¹¹ II. Bayezid'in Kanunnamesi'nin cezaya ilişkin kısımları incelendiğinde, çoğunlukla "tazir edile", "akçe cürm alına", "alnı dağlana" ve "asıla" gibi ifadelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu ifadeler içinde, sürgün cezasının dahil edilebileceği kategori "tazir edile" ifadesidir. Yani kanun, sürgün cezasının da bulunduğu cezaları tazir kapsamında saymaktadır.

Dede Cöngi Efendi, Osmanlı kanunlarına yüz yıllarca yön veren şer'i esaslarını derleyen ve Siyaset-i Şer'iye Risalesini yazan kişidir. Dede Cöngi Mukaddimesinin yedinci maddesinde, "*...Halife-i Sani ya'ni Ömer bin Hattab (R.A) Hazretleri ehk-i Medine-i Tahire'den Nasr bin Haccac nam gulam-ı sabih'ul-vechin hüsn ü melahati taife-i nisa meyanında tekevün-i fitneye bais olacağından tehaşi buyurdularına binaen, gulam-ı mezburi huzur-ı adalet-meyfura celb ve ihzar, badehu saçını tıraş ve Basra'ya nefy ve icla birle Dar'ül-Hicre'yi tathire ibtidar buyurdular. Halbuki hüsn ü cemal mucib-i nefy ve ta'zir günah ve ceraimden ma'dud değil iken, Halife-i ali-cenab li maslahat'il-ibad husus-ı mezburi siyaseten istisvab buyurdular.*"¹¹² Kanunnameye yer alan bu bilgi İslam kaynaklarında yer almış olup Osmanlı dönemine kadar aktarılmıştır. Halife Ömer'in, sade ve güzel bir yüze sahip olduğu için etrafında kadınlar toplanan bir kişiyi sürgüne göndermesi, suçu önleyici bir tedbir olarak yorumlanmakla birlikte,

¹¹⁰ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, a.g.e., C.1, s.68-69

¹¹¹ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, a.g.e., C.2, s.372

¹¹² Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, a.g.e., C.4, s.129

İslam hukukçuları arasında da ortada bir suç fiili yok iken böyle bir cezanın uygulanıp uygulanamayacağı meselesi tartışmalıdır.

Dede Cöngi Kanunnamesi'nin otuz dördüncü maddesi zina ile ilgilidir: "*Hıfz-ı ensab-ı insaniye için ber-muktezay-ı tayin buyrulan hadd-i zina misillu fi'l-i haramı irtikaba ictisarı dahi mucib-i tazir olmağla imam'ül-müslimin anı nefy ve tağrib ile tedib etmeği re'y buyurur ise, bu dahi siyaseten tensib-gerde-i fukaha-i ızamdır.*"¹¹³ Kanunname zina suçunda, şerien bir aykırılık olmadığı takdirde tazir kapsamında sürgün cezasının takdir edilebileceğini belirtmektedir.

Kanunnamenin elli altıncı maddesinde: "*Bu dahi bilinmek gerekdir ki, siyaseten lil-ibad şer ve fesadı def için da'ir-i müfsid olan ehl-i inadı darb ve tedib ve nefy ve tağrib ve ala rivayet-i sahiha ihtilat-ı nasdan men ve nehy ile menziline habs ve meks ile tazib ve bil-icab inzıam-ı veliyy'ül-emr ile katl ve idamları meşru idüğü, bu fasılda şerh ve beyan olunmuş ise de, lakin haber-i mücerred ile caiz ve sezavar olmayub, belki sa'i bil-fesad idüğü vech-i şer'i üzere sübuta muhtaç ve menut yahud şevahid-i ahvalin delaletiyle meşrut idüğü mu'teberat-ı fikhiyyede mestur ve mebsut ve eslaf-ı meşayih-ı ızam hazeratının kalem-zen-i ifta oldukları kuyudat-ı suver-i fetvalarından dahi zahir ve nümeyandır.*"¹¹⁴ Ceza hususunda çok önemli maddeler içeren Dede Cöngi Efendi Kanunnamesi, hadd gerektirmeyen zina, şer ve fesadın def edilmesi için sürgün cezasının kullanılabilceğini belirtmektedir.

Tevkii Abdürrahman Paşa tarafından toplanan kanunname metni, sadrazamların vazife ve salahiyetlerinden bahsederken sürgün cezası da verebileceklerini belirtmektedir. "*Sadrazam olanlar cümleyi tasaddur edüp ammei mesalihi din ve devlet ve kaffe-i nizamı ahvali saltanat ve tenfizi hududu kısas ve hapis ve nefy ve envai tazir ve siyaset ve istmai dava ve icrayı ahkamı şeriat ve def'i mezalim ve tedbiri memleket ve tevcih eyalet ve imamet ve kitabet...Velhasıl cemii menasıbı sayfiye ve ilmiyenin tevcih ve azli ve cemii kazayayı şeriye ve örfiyenin istima ve icrası için bizzat cenabı padişahiden vekili mutlak ve memaliki mahrusai Osmani ve tahtı hükümeti sultanide olan cemii nasın üzerine hakim sahibi ferman olduğu muhakkaktır.*"

¹¹³ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, a.g.e., C.4, s.138

¹¹⁴ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, a.g.e., C.4, s.146

Kanuni Devri devlet adamlarından Lütfi Paşa, sadrazamlığa getirilen kimselerin sahip olmaları gereken nitelikleri kaleme aldığı Asafname'de ortaya koymuştur. Sadrazam vezirler ve diğer devlet ricalinin halkla olan ilişkilerin nasıl olması gerektiğinin açıklandığı eserde, halktan birileri hakkında bir şikayet sözkonusu olduğunda, hemen ceza yoluna gidilmemesi, şikayetlere hemen itibar edilmemesi, suç sabit bulunsa bile bir daha yapmama konusunda tenbih yoluna gidilmesi tavsiye edilmektedir. Çok gerekli görüldüğü takdirde, bir hatt-ı hümayun tertip edilerek "*Böyle hareketten el çekiniz, sonra hakkınızda ceza tertip olunur*" ifadesiyle göz dağı verilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Burada devlet görevlilerine sırf garezden dolayı bir kimsenin görevden alınması veya cezalandırılması durumunda ülkede inzibatı sağlamanın zorlaşacağı düşüncesinden hareket edilmiştir.¹¹⁵

Tanzimat öncesinde yürürlüğe giren ceza kanunlarından sonuncusu IV. Mehmed dönemine aittir. 1680/1681 tarihli bu kanunname, "*...bir kimse için hırsız bakiyedir deyu mahalle veya karye cemaati şikayet edip red ve tard etseler fi'l-vaki ol kimsenin töhmeti beynel-nas maruf olsa mahallesinden ya karyesinden red edip süreler eğer vardığı yerde dahi kabul etmezlerse şehirden süreler ama birkaç gün tevkif ede belki tövbe istiğfar ile ıslah-ı nefis eyler eylemezse süreler...*" şeklinde ifade edilerek sürgün cezasının hırsız makulesine uygulanabileceği belirtilmiştir.¹¹⁶ Bu madde, uygulamada biraz daha genişletilerek köy veya kasaba halkının aralarında bulunmasından rahatsızlık duyulan toplumla bütünleşmemiş kişilere uygulanan bir ceza haline gelmiştir. Kadı aracılığıyla taşradaki halkın başkente ilettiği şikayetler hemen her dönem dikkate alınmış ve sürgün kararlarının verilmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin gelişme döneminde, zaman içinde yenilenen kanunnameler 18. yüzyılın başından itibaren hemen hemen hiç yenilenmemiştir. Bunun neticesi olarak da kanunnamelerdeki hükümler yeni ihtiyaçlara göre düzenlenmemiştir.¹¹⁷ Kanuni

¹¹⁵ Recai Okandan, "Amme Hukukumuzda Tanzimat'tan Evvelki Devrin Ana Hatları", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XI, S.3-4, Kenan Matbaası, İstanbul 1945, s.45-46

¹¹⁶ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.745

¹¹⁷ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukuku", **Osmanlı Medeniyeti Siyaset-İktisat-Sanat**, Klasik Yayınları, İstanbul 2006, s.205

döneminde hazırlanan kanunname bazı tadilatlarla Tanzimat sonrasına kadar yürürlükte kalmıştır.¹¹⁸

Görüldüğü üzere, Tanzimat'a kadar geçen dönemde Osmanlı kanunnameleri, sürgün cezasının ne derece uygulandığını görmek açısından, Tanzimat dönemine göre sınırlı bilgiler vermektedir. Ancak sadrazamların salahiyeti içinde böyle bir cezanın verilebileceği belirtilmiştir. Osmanlı ceza hukukunda Batılı hukuk normlarının bulunmadığı bu süreçte iktidarın önemli unsurları olan sadrazam, şeyhülislam ve yeniçeri ağası cezalandırma hususunda söz sahibi olarak gözükmektedirler. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda padişahların da otoritelerini eskiye nazaran kaybettikleri dönemlerde bu durum daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Keyfi uygulamalar gün geçtikçe artmıştır. Klasik dönem kanunnamelerinin sürgün cezasına dair kapsamlı ifadeler kullanmamaları nedeniyle, vakanüvislerin eserleri, kalabend defterleri ve hatt-ı hümayunlardan genel kaideler hakkında bilgi edinilebilir.

Vakanüvislerin eserlerinde, göze çarpan noktalardan biri sürgüne gönderilen kişilerin mizaçlarına yönelik yapılan vurgudur. Yani burada da toplum içinde uyumsuzluk, bir sürgün nedeni olarak kabul görmektedir. Tersane-i Amire emini Selim Sırrı'nın öfkeli bir kişiliğe sahip olması çevresindekileri rahatsız etmektedir. Daha görevinin başlarında iken bir Fransız'a gemi kerestesi satışı ile ilgili Fransız tercümanı ile arasında uzun uzadıya bir münakaşa yaşanır. Dahası, Reisülküttap Hayri Efendi ile olan konuşmaları sırasında, reisülküttabın onuruna dokunacak bazı sözler söyler. Devlet ricalinin de duyduğu rahatsızlık gün geçtikçe artar. Sadrazam Mehmed Paşa ile de önceleri bir sorun yaşadığından, kendisi hakkında 1791 tarihinde Bursa'ya sürgün kararı verilir.¹¹⁹ Yine başka bir olayda Kul kethüdası Hafız Osman Ağa'nın, Yeniçeri Ağası'na saygısızca davranması Rumeli taraflarına sürülmesine neden olur.¹²⁰ Mizaç konusundan devam edilirse, uyumlu çalışmamaya dair bir vaka da Emin Efendi ve Masnıf Efendilere dairdir. Kudüs mollalığına tayin edilen Masnıf Efendi'nin, kilise tamiri sırasında sergilediği hal ve tavırların halkın tepkisini çekmesine neden olur. Halep mollalığına

¹¹⁸ Ahmed Akgündüz, "Osmanlı Kanunnameleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihsel Seyri)", **Türkler**, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.27

¹¹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C.2, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309, s.180-181

¹²⁰ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e**, C.2, s.127

tayin edilen Deli Emin Efendi ise zaten insanlarla tartışmaya çok yatkın bir kişiliğe sahip olduğundan, Halep'teki görevi sırasında, bir gün mahkemede kitap ile Halep müftüsünün başına vurması halktan gelen şikayetlerin artması nedeniyle azledilerek 1814 tarihinde Tosya'ya sürgün edilir.¹²¹ Rumeli kazaskeri Alizade Seyyid Mehmed Nureddin, ulema topluluğunda herkes tarafından bilgisi kabul görmüş önemli şahıslardan birisidir. Ancak kendisinin hiddetli bir mizaca sahip olduğu da bilinmektedir. Cuma günleri adet olunduğu üzere yapılan murafaa divanında bir husustan dolayı kaymakam paşa ile alenen girdiği bir münakaşada hiddetlenerek ayağa kalkıp gitmiş olması, vazifesine ve konumuna yaraşmayan bir kabalık olarak adlandırılır ve göreve başlamasının üzerinden henüz dört ay geçmişken azledilerek Manisa'ya sürgün edilir.¹²² III. Selim'in altı seneye yakın şeyhülislamlığını yapan Dürrizade Arif Efendi'nin oğlu Abdullah Efendi dedikoduculuğu ile tanıdığından Manisa'ya 1821 tarihinde sürgün edilir iki sene orada ikamet ettirildikten sonra pişman ve üzgün olduğu görüldüğünden affedilir.¹²³

Sürgün kararları, kimi zaman da başkentte rakip olarak görülen kişilerin tasfiye edilme yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı sarayının ünlü hekimlerinden Hayrullah Efendi, kendisini çekemeyen kişilerin gazabına uğrar. Bir gün I. Abdülhamid, darüssade ağasına emir vererek, hekimbaşı Hayrullah Efendiye bir kahve götürmesini emreder. O dönemlerde hekimbaşılık makamı Darüssade Ağasının maiyetinde bir makam olduğundan Darüssade Ağasının yaşadığı bu olay kendisine ağır gelir. Hayrullah Efendi'ye karşı sarayda oluşan ittifak güçlenir. Hayrullah Efendi konağını tamir ederken süprüntü dökmek üzere kale duvarından bir kapı açtırır ki, o zamanlarda kale duvarının delinmesi yasaktır. Sarayda biriken karşıtlarının da dolduruşu ile görevinden azledilerek 1785 tarihinde Taife sürgün edilir.¹²⁴

İlginç bir sürgün vakası da ilmiye sınıf içinde yaşanır. Şeyhülislam Emin Efendi bir Ramazan ayında aralarında Ataullah Efendizade Mehmed Esad Efendi'nin de

¹²¹ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.10, s.146

¹²² Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, **Şanizade Tarihi**, C.1, Hazırlayan: Ziya Yılmaz, Çamlıca Basım Yayını Kitapları, İstanbul 2008, s.374, Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.10, s.21

¹²³ Ahmed Lütfi Efendi, **Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, C. 2-3, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s.429

¹²⁴ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.3, s.217-218

bulunduğu bir topluluğa iftar yemeği verir. Halk arasında "Hindi Molla" olarak bilinen Esad Efendi ile dalgasını geçmek isteyen şeyhülislam Emin Efendi, misafirlerine yemekte hindi dolması ikram eder. Şeyhülislam Emin Efendi, misafiri Esad Efendi'ye dönerek, "Bir acayip şey bu sene hindiler seslenemedi." diyerek eğlenmeye başlar. Esad Efendi ise buna cevaben "Onun vakti vardır, vakti geldikde sesleri çıkar" der. İşte yaşanan bu olaydan tam yirmi beş gün sonra, Emin Efendi'nin yerine Esad Efendi şeyhülislamlık makamına oturur. İlk iş olarak da sabık şeyhülislamı Bursa'ya 1788 tarihinde sürgün ettirir.¹²⁵

Bir kişiye karşı duyulan kin ve nefret duyguları, yüksek bir mevki elde ettikten sonra, eskiyle bir hesaplaşmaya dönüşebilmektedir. Şeyhülislam Zeynelabidin Efendi, bu makama gelmeden önce Rumeli kazaskeri Mustafa İzzet'in kendi şahsına yönelik laubalice davranışlarına maruz kalmıştır. Şeyhülislamlık makamına geldikten sonra Zeynelabidin Efendi'nin eskiden beri süren kını, Mustafa İzzeddin Efendi'nin sürgün edilmesine neden olur. Mustafa İzzeddin Efendi, kethüdası Tophaneli Ahmed Efendi ile birlikte arpalığı olan Tire'ye 1816 tarihinde sürgün edilir. Ailesinin talebi üzerine sürgün yeri Gelibolu olarak değiştirilir.¹²⁶ Şeyhülislam Zeynelabidin Efendi'den nasibini alanlar arasında İstanbul kadısı Hamidizade de vardır ki kendisi Bursa'ya sürgün edilir. Şeyhülislam Zeynelabidin bu keyfi sürgünlerin bedelini 1818 tarihinde kendisi de sürgüne gönderilerek öder. İlginç bir şekilde, Zeynelabidin Efendi azledilip sürgün olarak Bursa'ya gönderildiği günlerde Hamidizade af edilerek İstanbul'a geri döner.¹²⁷

Eski Rumeli kazaskerlerinden olup Meclis-i Mükaleme memurluğunda bulunan Tatarcık Abdullah Paşa'nın, hem sadrazam Raşid Efendi hem de şeyhülislam Dürrizade Arif Efendi ile aralarında kökleri eskiye dayanan bir düşmanlık vardır. O dönemde devlete ait sırların, ahali arasında yayılması, bu konudaki sorumlunun kim olduğu arayışını beraberinde getirir. Sadrazam Raşid Paşa, hemen bu olayı kullanarak, okların Tatarcık Abdullah Paşa'ya çevrilmesine neden olur. Nitekim, padişah bu konuda ikna

¹²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.4, s.207-208

¹²⁶ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.10, s.199-200

¹²⁷ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.10, s.239

edilmiş olmalıdır ki, Abdullah Molla kısa süre içinde arpalığı olan Güzelhisar'a sürgün edilir.¹²⁸

İlmiye sınıfı içinde çok sık karşılaşılan sürgün olaylarından biri, liyakatına uygun davranışlar sergilemeyenlerle ilgilidir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin oğlu müderris Mehmed Tahir Molla, Sütlüce'de ikamet ederken, bir bahar günü yanına aldığı kafadarlarıyla beraber, gezmek üzere Bahariye semtine gider. Bahariye önlerindeki çayırdan geçerlerken, saray tarafından bu çayırın korunması için görevlendirilen seyis yanlarına gelerek çayırları çiğnememeleri konusunda onları uyarır. Tahir Molla, bunun üzerine hiddetlenerek yanındaki kafadarlarını seyisin üzerine saldırır. O sırada Bahariye Sarayı'nda bulunan Bostancı Hasan, olan bitenden haberdar olup, olaya müdahale etmeye kalkışınca o da bu kişiler tarafından darp edilir. Bu olay padişah tarafından işitildiğinde, Şeyhülislama hitaben yazdığı hatt-ı hümayunda ulema içinde böyle şer'i hareketlere aykırı hareket eden kişilerin tedib edilmesi gerektiğini emreder. Bahsi geçen kişiler 1775 tarihinde Gelibolu'ya sürgün edilirler. İki ay kadar sürgünde kalan Mehmed Tahir Molla, annesi ve akrabalarının ricası üzerine affedilerek İstanbul'a döner.¹²⁹

İlmiye sınıfının cezalandırılma nedenlerinden biri de verdikleri vaazlardan devlet yöneticilerinin duydukları rahatsızlıklar olmuştur. Resmi belgeler, bu konuda genellikle "tefevühata ictisar" ifadesiyle cezanın hak edildiğine işaret etmektedir. Bu ifade münasebetsiz sözler, boşboğazlıklar, dedikodular ve cezaya çarptırılması gerekli sözler anlamına gelmektedir. Laleli Cami Şeyhi Mardini Efendi, vazifesi haricinde verdiği vaazlarda, üst düzey devlet yöneticilerine kadar birçok kişiye tefevühatta bulunmasıyla tanınmaktadır. Onun dilinden kurtulmak ve duasını almak için herkes kendisine bahşiş ve hediye verme yolunu seçer. Mardini Efendi, bu sayede bir sermaye sahibi olur. Ancak Enderun-ı hümayun vaazında yine tefevühata kalkışması bardağı taşıran son damla olur. Meşihatlık rütbesi elinden alınarak memleketi olan Mardin'e 1776 tarihinde sürgün edilir. Hatta sahip olduğu servete de el konulur.¹³⁰ Yine Ramazan vaazı

¹²⁸ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.6, s.135-137

¹²⁹ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.2, s.17-18

¹³⁰ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.2, s.46

esnasında, yeni düzeni beğenmediğine dair tefevvühatta bulunan Boşnak Mustafa Efendi Aydın'a sürgün edilir.¹³¹

Hemen hemen her padişah değişikliğinde eski devri temsil eden devlet kadrosu büyük ölçüde tasfiye edilir. Şanizade'nin yazdığına göre, eski devire yakınlıkları bilinen bazı tarikat şeyhleri, kadılar ve kapı kethüdarları uygunsuz hal ve hareketlerde bulunmak yaftasıyla ülkenin dört bir yanına sürgün edilirdi. Bunlardan birisi de 130 yaşlarında bulunan fıkıh alimi Feyyumi Efendi'dir. Bu yaşta bulunmasına rağmen kendisinin İstanbul'da kalması sakıncalı bulunarak Manisa'da ikametine karar verilir.¹³² İlmiye sınıfı mensuplarının sürgün edildikleri yerlerden rahatsızlık duydukları durumlarla da karşılaşılırdı. Eski şeyhülislamlardan Esad Efendizade Seyyid Ataullah Efendi, Rumeli-i şarkinin Kızanlık kazasına sürgün olarak gönderilir. Ancak bir süre sonra, sürgüne gönderildiği yerin, kendi deyimiyle "kafirlerin" bulunduğu yere yakın olmasından dolayı sürgün yerinin değiştirilmesini talep eder. Sürgün yeri Güzelhisar'a tahvil edilir.¹³³ Şeyhülislamların sürgüne gönderildiği örneklerde arpalığa göre sürgün yerinin tayin edildiği görülmektedir. İki kez şeyhülislamlık makamında bulunan Dürrizade Abdullah Efendi, ikinci şeyhülislamlığı döneminde 1815 yılında azledilerek arpalığı olan Manisa'ya sürgün edilir.¹³⁴ Bir yıldan daha az süren sürgün hayatı 1816 yılında affedilmesi ile sona erer. Bu tarihte İstanbul'a dönmesine ve Boğaziçi'nde bulunan evinde ikametine izin verilir.¹³⁵ İlmiye sınıfının sürgüne gönderildikleri yerler arasında Manisa, Tire ve Güzelhisar dikkat çekmektedir.

Mülki idarenin her aşamasında görev alanlar, haklarında sözkonusu olan zulüm ve taaddi iddiasının doğru çıkması durumunda sürgünle cezalandırılmışlardır. Kastamonu mutasarrıfı Ahmed Paşa, Hüdavendigâr ve Eskişehir sancakları mutasarrıfı Mustafa Paşa ile Bolu ve Viranşehir sancakları mutasarrıfı Lütfullah Paşa'nın zulüm yaptıkları yönünde halktan gelen şikayetler üzerine vezirlikleri alınarak, 1815 tarihinde Ahmed Paşa Limni'ye, Mustafa Paşa Midilli'ye ve Lütfullah Paşa da Rodos'a sürgün olarak

¹³¹ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, C.2-3, s.422

¹³² Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, **a.g.e.**, s.89

¹³³ Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, **a.g.e.**, s.374, Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.9, s.182

¹³⁴ Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, **a.g.e.**, s.687

¹³⁵ Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, **a.g.e.**, s.710

gönderilirler.¹³⁶ Seddülbahir Kalesi muhafızı Ebubekir Paşa'nın hizmetindeki askerlerle birlikte katilleri ve eşkıyaları da beraberlerine alarak ahaliye zulmettiği, bir zımninin zevcesini kaçırarak konağına kapattığı ve ahalinin son derece rahatsız olduğu haberlerinin alınması üzerine Bodrum Kalesi'ne sürgün edilir.¹³⁷ Padişahı hiddetlendirecek bir öneri de sürgün için yeterli bir nedendir. Meşveret meclisinde Hekimbaşı ve ricalden bazıları Rusya'ya savaş açmanın mevsimi olmadığını, Yunanistan'ın serbestiyasını kabul ederek, en az zararla bu işten kurtulmanın doğru olacağını ve şimdilik askeriyenin güçlendirilmesi ile uğraşılması gerektiği belirten bir layiha hazırlarlar. Bu layiha Haremeyn müfettişi Keçecizade İzzet Molla tarafından padişaha sunulur. Ancak, layiha padişahın büyük tepkisini çeker ve Keçecizade İzzet Molla Sivas'a sürgün edilir. Layihayı kaleme alan defterdar kesedarı Ömer Rasim de Rodos'a gönderilir.¹³⁸

Devlet kademesinde yer alan bütün görevlilerin liyakatıyla vazifelerini yapmaları üzerinde hassasiyetle durulan konulardan biridir. Rusya ile olan savaş sırasında gayet sağlam ve korunaklı olmasına rağmen, İbrail Kalesi'nin kolay bir şekilde Rusya'nın eline geçmesinden sorumlu tutulan kale muhafızı Süleyman Paşa, Eski Zağra'ya sürgün edilir.¹³⁹ Erzurum valisi Galip Paşa görevi sırasında Ermeni ve Rum tebaasının Müslümanlara yönelik saldırılarını önleyememesi nedeniyle ilk olarak Gelibolu'ya sürgün edilir, ardından menfası Karahisar-ı Sahib'e tahvil edilir.¹⁴⁰ Aydın taraflarında Keleş Mehmed adında biri ortaya çıkar ve halkı başına toplayarak ciddi bir tehdite dönüşür. Hatta o dönemde verdiği vaazdan dolayı Aydın Vilayeti'ne sürgün olarak gönderilen Boşnak Mustafa Efendi de ona katılır. Bunların yakalanması için Teke, Hamid sancakları mutasarrıfı İbrahim Paşa görevlendirilir. İbrahim Paşanın takibi

¹³⁶ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.10, s.185

¹³⁷ Osman Köksal, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.19, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2006, s.306-307

¹³⁸ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, C.1, s.216

¹³⁹ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, C.1, s.221

¹⁴⁰ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, C.2-3, s.371-372

neticesinde etrafındakiler dağıtılsa da Keleş Mehmed ele geçirilemez. İbrahim Paşa bu işte başarılı olamadığı için görevden alınarak Karahisar'a sürgün olarak gönderilir.¹⁴¹

Osmanlı ordusunun sefere çıktığı sırada artan hububat fiyatının narh düzeyine düşürülememesinden sorumlu tutulan İstanbul kadısı Derviş Efendizade Cevdet Halil Efendi, 1792 tarihinde azl edilerek Gelibolu'ya gönderilir.¹⁴² İstanbul'da fırınlarda üretilen ekmeklerin yenmeyecek kadar kötü hale gelmesi halkın şikayetine neden olur. Sultan Selim, İstanbul kadısı İsmet Efendiyi görevi ihmalkarlığından dolayı 1794 tarihinde Bursa'ya sürgün eder.¹⁴³ İstanbul'da helvacı dükkanında çıkan yangın on sekiz saat söndürülemeyerek Mercan Çarşısı, Tarakçılar ve Uzun Çarşıya kadar yayılıp, Ağa kapısına kadar dayanınca, ertesi gün Yeniçeri Ağası Said Ağa görevinden azledilerek 1793 tarihinde Dimetoka'ya sürgün edilir.¹⁴⁴ Ebniye-i hassa müdürü Kırımı Mimar Mahmud Efendi, marifetiyle Tarabya'da inşa edilen hünkar atlarına mahsus ahırın beş on gün içinde yıkılmasıyla, atlardan birinin telef olması diğer bazılarının da yaralanması nedeniyle görevinden azledilerek ailesiyle beraber Bursa'ya gönderilir.¹⁴⁵ Cebecibaşı Süleyman Ağa ile Topçubaşı Ahmed Bey, İstanbul'da çıkan yangında kayıtsız halleri ve ağır davranışları nedeniyle 1779 tarihinde Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilayeti'ne sürgün edilirler.¹⁴⁶ Mısır Çarşısı esnafından Hacı Ali döğülüp toz haline getirilmiş Yemen kahvesine adi kahve karıştırarak insanlara zarar verdiği için Kale-i Sultaniye'ye sürgün olarak gönderilir.¹⁴⁷ Bir çift çedik pabucu narhından altmış para fazlaya satmış olan Haffaf Selim Bozcaada'ya sürgün edilir.¹⁴⁸

Gayr-ı meşru münasebetler de sürgün nedenidir. Şeyhülislam Meki Efendi kızı Hanım ile Vasıf Efendinin kızı Zeliha aralarında mahrem derecesinde bir macera yaşanması nedeniyle, Mekri Efendi'nin cariyesi, Hanım'ın başını tıraş ederek, onu miskinler meskeni olarak bilinen yere yani cüzzamlıların arasına gönderir. Ancak bu olay padişahın kulağına kadar ulaşınca, padişah çıkardığı hatt-ı hümayunla 1818

¹⁴¹ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, C.2-3, s.442

¹⁴² Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.5, s.125-126

¹⁴³ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.5, s.310

¹⁴⁴ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.5, s.254

¹⁴⁵ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, C.2-3, s.437

¹⁴⁶ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.2, s.127

¹⁴⁷ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, C.2-3, s.428

¹⁴⁸ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, C.2-3, s.439

tarikhinde Hanım'ı eşi Mehmed Arif Efendi ile beraber Mihalic'a, Zeliha'yı da Tekfurdağ'a sürgün eder. Mekizade'nin meşihatının akabinde hanımların tövbe ettiklerine dair verilen istirhamla birlikte affedilirler.¹⁴⁹

II. Mahmud, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sırasında Bektaşilikle ilgisi olanların İstanbul dışına sürülmesi hakkında bir ferman çıkarmıştır.¹⁵⁰ Bektaşi tekkeleri kapatılmış, post-nişin ve babalarının çoğunun İstanbul'da kalması uygun görülmemiştir. 10 Temmuz 1826 günü Rumelihisarı ile Öküz Limanı, Karaağaç, Yedikule, Südlüce, Eyüb, Üsküdar, Medivenköyü ve Çamlıca tekkelerine birçok memur gönderilerek buralar yıkılmıştır. Bu tekkelerin içinde bulunan şeyhler Darphane Hapishanesine götürülmüştür. Şeyhülislam tarafından sorgulandıklarında birçoğu Sünni olduklarını ve şeriat yolundan ayrılmadıklarını beyan etseler de cezadan kurtulamadılar.¹⁵¹ Rumelihisarı şeyhi Mahmud Baba Kayseri'ye, Öküz Limanı'ndaki Ahmed Baba Konya Hadım'a Yedikule'de Hasan Baba ile Kırkağaç'ta vekil İbrahim Baba ve Südlüce'de Mustafa Baba Karyağdı'da diğer Mustafa Baba Ödemiş Birgi'ye, Karaağaç tekkesinde misafir Yusuf ve Ayıntabi Babalar Güzelhisar'a ve Çamlıca ile Nerdibanlı'da Mehmed Babalar ve Üsküdar'da Kasım Ağa Mahallesinde Mustafa Baba Tire'ye sürgün edilirler.¹⁵² Salih ve debbağlar şeyhi Mehmed Bektaşilerle ilgili olmalarından dolayı Manisa'ya gönderilirler.¹⁵³ Bu olaylar sırasında sürgüne gönderilenlerden biri de vakanüvis ve ünlü hekim Şanizade Atullah Efendi olmuştur. Kendisi arpalığı olan Tire'ye sürgün edilmiş ve burada vefat etmiştir. Bu süreçte Yeniçerileri saklayanlar da cezalandırılmıştır. Tophane Nazırı Sadık Efendi bir şeyhin ricasını kıramayıp, bir yeniçerinin saklanmasına göz yumması yönünde Ruznamçeci Lebib Efendiye verdiği emir haberi sonradan duyulduğunda Sadık Efendi Amasya'ya, Lebib Efendi de Kütahya'ya sürgün edilmiştir.¹⁵⁴

¹⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.10, s.239-240

¹⁵⁰ Hat-ı hümayunun tam metni için bakınız Esra Yakut, "II. Mahmud Döneminde Bektaşiliğe Yönelik Uygulamalar" **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.2, S.1-2, 2004, s.253-259

¹⁵¹ Ahmed Cevdet Paşa, **a.g.e.**, C.12, s.182-183

¹⁵² Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, C.1, s.111

¹⁵³ Sibel Kavaklı, **929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Danışman: Münir Atalar, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005, s.98

¹⁵⁴ Ahmed Lütfi Efendi, **a.g.e.**, C.1, s.108

Sürgün cezasının, klasik dönemde taşradaki tatbiki kalabend defterlerinden incelenebilmektedir. Burada dikkat çekici nokta, toplumun genelini rahatsız eden yani kamu düzenini bozan suçlarda sürgün cezasına başvurulmasıdır. 18. yüzyılın sonuna dair resmi kayıtlar, sivirmeye başlayan ayan sınıfına karşı cezalandırma yoluna gidildiğini göstermektedir. Manisa ileri gelenlerinden SadıkHzade Feyzullah ve kardeşleri toplamakla görevli oldukları askerleri orduya ulaştırmadıklarından Limni ve Bozcaada'ya, Milas Kazası ayanı Ömer, askerle kışlaya gitmesi yönündeki emre uymadığı için Midilli adasına sürgün edilirler. Bozdoğan kazasından eşkiyalık yapan Hacı Veli ve Hacı Mahmud Kuşadası Kalesi'nde hapsedilir. Menemen mukataası İzmir voyvodası Osman'a ihale edilmesine rağmen eski mültezim Şeyh Ahmedoğlu Mahmud ve Saçlı Ahmed'in mukataanın gelirlerini aldıklarından Kıbrıs'a sürgün edilirler. Bigadiçli Şeyh İsmail, yeğeni Mehmed ve Konyalı Süleyman huzuru bozup karışıklık çıkardıklarından Foça Kalesi'ne gönderilirler.¹⁵⁵ 18. yüzyıla dair bu örnekler, çok sayıda olmasa da Foça ve Kuşadası Kalelerinin kalabendlik mevki olarak kullanıldığını göstermektedir.

19. yüzyıl başında, sürgün cezasının tatbikinde ihtilale neden olmak, emre itaat etmemek gibi kavramların sürgün nedenleri içinde sıklıkla tekrarlandığı görülmektedir. Saruhan Sancağı'ndan Pehlivanoğlu Hacı Mustafa, Milas Kazasından Hacı Mehmed halkı ihtilale teşvik etmekten Bozcaada'ya, yine Aydın Sancağı'nda ortaya çıkan ihtilalden dolayı Osman, Ankara'ya, Nazilli Kazasından aynı gerekçelerle Müftü Ahmed Kütahya'ya sürgün edilirler. Benzer nedenlerle diğer vilayetlerden, Aydın vilayetine sürgün edilenler de bulunmaktadır. İhtilalde rolleri oldukları gerekçesiyle Elmalı kazası müftüsü Seyyid Süleyman İzmir'e ve müderris Hasan Tire'ye sürgün edilir. Kula Kazası voyvodası Hacı Ahmed Kazanın zahiresini ödemedede tereddüt ettiği için İzmir'e sürgün edilir. II. Mahmud döneminde asakir-i mansure ordusu için konulan yeni zamlara karşı kışkırtıcı sözler söyleyen Bergama Kazasından Hacı Halil Keşan'a sürülür. Yine Bergama Kazasından Hüseyin, aşar vergisine muhalefet ederek halkı tahrik ettiğinin mukataat nazırı tarafından bildirilmesi üzerine Bozcaada'ya sürgün edilir. Aydın

¹⁵⁵ Süha Oğuz Baytimur, **25 Numaralı Kalabend Defteri, (1/6-a.sayfa) (H.1205/M.1790-1791)**, Danışman: Ahmet Aksın, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi , 2005, s.54, 55, 62, 63, 135, 160, 232

Güzelhisar'da ülke nizamını bozmakla suçlanan mahkeme katiblerinden Mehmed Bey, Midilli'ye, Hasan Bey İstanköy'e ve ayandan Ahmed Kütahya'ya sürgün edilirler.¹⁵⁶

1.2. Tanzimat Dönemi Ceza Kanunlarında Sürgün Cezası

Tanzimat'ın ilanı, Türk hukuk tarihinin önemli aşamalarından biri olarak kabul edilmektedir. Esasen bu süreç II. Mahmud döneminin bir ürünüdür. II. Mahmud'un kamu hukuku alanında benimsediği ilkeler ve çıkardığı kanunlarla, Tanzimat'tan sonra hukuk alanında yapılan tüm yeniliklerin temelini atmıştır. Çıkarılan fermanlarla memurların durumu yeniden düzenlenirken, ulema ve memurlar için iki ceza kanunnamesi yayınlanarak "kanunsuz suç ve ceza olmayacağı" prensibi hayata geçirilmeye çalışılmıştır.¹⁵⁷ Böylece ilk defa ulema ve memurları kapsayan bir zümre kendileriyle ilgili hazırlanmış bir kanun metninde yazılanların dışında suçlanamayacak ve hadd cezaları dışında ölümle cezalandırılmayacaklardır. Özellikle rüşveti önlemeye yönelik hükümlerin bulunduğu bu kanunnamelerde, "haline göre tazir ile takdir kılına" ifadeleri kullanılarak, bazı suçların cezası kadının takdirine bırakılmıştır.¹⁵⁸

Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın hazırladığı ve Gülhane Parkı'nda ilan edilen hatt-ı hümayun yeni bir devir açmıştır. Üç asırdan itibaren tahta çıkan her padişah adil bir idare vaad eden ve adaletname adı verilen benzeri hatt-ı hümayunlar ilan etseler de, bu hatt-ı hümayunu sultan adına kaleme alan Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa öyle yeni esaslar getirmekteydi ki, bunlar devlet idaresinde köklü değişikliklere yol açacak mahiyettedir.¹⁵⁹ Padişah bu fermanla kendi iradesi ile idari ve yargı yetkisini sınırlamıştır. Yargılamalar, kanun ve şeriata uygun olarak bağımsız mahkemelerde yapılacaktır. Padişah fermanında sayılan "can, mal ve ırz güvenliği", "verginin kanuna göre alınması", "askerlik işlerinin düzenlenmesi", "suç ve cezanın kanuniliği" gibi bazı temel hak ve ilkeleri saymakta ve bunlara aykırı davranmayacağını taahhüd etmektedir. Gerçi bu durumun padişah yemini dışında, gerçek bir teminatı bulunmasa da, "hukuk

¹⁵⁶ Sibel Kavaklı, **a.g.t.**, s.111, 236, 249, 274, 275, 343, 382, 454, 508, 518

¹⁵⁷ Gülnihal Bozkurt, "Tanzimat ve Hukuk", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.271

¹⁵⁸ İlhan Akbulut, "Osmanlı Adalet Düzeni", **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.IV, S.1-2, Erzincan 2000, s.251-252

¹⁵⁹ Halil İnalçık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayun", **Belleten**, C.28, S.112, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1962, s.611

devleti" kavramına doğru önemli bir adım atılmış olmaktadır.¹⁶⁰ Böylece Osmanlı Devleti'nde devam edegelen keyfilik yerine hukuk ilkelerini, kanunsuzluk yerine meşruiyeti, emniyetsizliğe karşılık da güvenin ön plana çıkarılması, Tanzimat hareketi sayesinde gerçekleşmiştir.¹⁶¹

Tanzimat döneminde, idari teşkilatta yapılan ıslahatlar ile valilerin nüfuz ve yetkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Bu maksatla valilere yalnız, asayiş işleri bırakılmış, mali işler, merkezden padişah tarafından muhassıl adıyla tayin olunan memurlara verilmiştir. Diğer taraftan, idarenin her kademesinde halkın katıldığı idare meclisleri ve taşra meclisleri oluşturulmuştur. Yargı yetkisi de bu meclislere bırakılmıştır.¹⁶²

1.2.1. Tanzimat Döneminin İlk Ürünü 1840 Ceza Kanunu

Tanzimat döneminde, ilk olarak dağınık halde bulunan hukuk kuralları tıpkı Avrupa'da olduğu gibi biraraya getirilmeye çalışılmıştır. Bu adım, bir nevi ülkenin bütününde uygulanacak bir hukuk sistemi oluşturmak için şart görülmüştür.¹⁶³ Tanzimat döneminin ilk ceza kanunu olan 1840 tarihli Ceza Kanunu,¹⁶⁴ Tanzimat Fermanı'nın ilanından yaklaşık yedi ay sonra 4 Mayıs 1840 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanun Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye üyelerinden oluşan bir heyet tarafından hazırlanmıştır. 1838 yılında yürürlüğe giren ulema ve memurlara ilişkin ceza kanunlarından farkı, yeni kanunun tüm zümreyi kapsamasıdır.

1840 Ceza Kanunu'nda en dikkat çekici ifade, dağdaki bir çobanla bir vezirin eşit tutulacağıdır. Kanun önünde eşitlik prensibi, o güne kadar bu derece açık bir şekilde

¹⁶⁰ Gülnihal Bozkurt, **a.g.m.**, s.272

¹⁶¹ Tayyip Gökbilgin, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri", **Belleten**, C.31, S.121, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967, s.105

¹⁶² Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Belleten**, C.28, S.112, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1964, s.625

¹⁶³ Pervin Somer, Fulya İlçin Gönenç, "Aynı Coğrafyada Hukuk Kültürlerinin Kesişim Modeli Olarak: Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuku ve Türkiye Cumhuriyeti Hukuk Reformu", **Maltepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1997/1998-2007/2008, Üniversitemizin ve Fakültemizin 10. Yıl Kuruluş Armağanı, İstanbul, 2008/2, s.232

¹⁶⁴ 1840 Ceza Kanunu (1.Ra.1256) tam metni için bakınız Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.752-765, Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.303-313, Ahmed Lütfi, **Osmanlı Adalet Düzeni**, Marifet Yayınları, Sadeleştiren: Erdinç Beylem, Kaynak Matbaası, İstanbul 1997, s.114-129

ifade edilmemiştir. Suçların kanuniliği prensibinin vurgulanması kanunun bir diğer dikkat çekici özelliğidir.¹⁶⁵

1840 Ceza Kanunu bir mukaddime, bir hatime, on üç fasıl ve kırk iki maddeden oluşmaktadır. Kanunun ihtiva ettiği suçlar, katl, namusa saldırı, fesatlık çıkarma, hakaret etme, sövüp sayma, darb, can ve mala saldırı, rüşvet, devlet malına zarar verme, vergi ödemeden imtina etme, devlet memurlarına muhalefet etme, silah teşhir etme, silahla yaralama, eşkıyalık, vazife dışına çıkarak keyfi hareket etme ve devletin koyduğu kaidelere riayet etmeme gibi başlıklar halinde sıralanabilir. Bu suçlara karşılık olarak öngörülen cezalar ise idam, kürek, sürgün, hapis ve memuriyetten tard cezalarıdır.

Tablo 2:1840 Ceza Kanununda Suç ve Ceza Tasnifi¹⁶⁶

SUÇ	CEZA
Katl	İdam
İsyana teşvik için silah ve barut temini	İdam
Kanun ve nizama karşı kışkırtıcı söz	Kürek (1 -5 sene)
Hakaret	Hapis (5-25 gün)
Darp	Hapis (15 gün-3 ay)
Mal ve mülke tasallut (devlet memurları için)	Memuriyetten tard
Mal ve mülke tasallut	1 sene sürgün
Rüşvet alıp verme	Tard ve Kürek (3 sene)
Rüşveti rızası dışında verenler ilgili makamlara bildirmeme	Sürgün (1 sene) veya tağrib
Mali işlerde görevliler irtikab ve sirkat	Memuriyetten tard, Kürek (3 sene)
Dini, askeri ve mali görevlilerin birbirine müdahalesi	Tedib
Vergi ödememe	Hapis
Memurların emrine icabet etmeme	Hapis (10-40 gün)
Memura silah çekme	Kürek (2 seneye kadar)
Memura ateş etme	Kürek (3 seneye kadar)
Memuru yaralama	Kürek (5 sene)
Silah çekme (Halk arasında)	Kürek (1 sene)
Silahla ateş etme (Halk arasında)	Kürek (2 sene)
Silahla yaralama (Halk arasında)	Kürek (3 sene)
Yol kesme (adam öldürmemişse)	Kürek (7 sene)
Yol kesme (adam öldürdükleri kanaati uyanmışsa)	Kürek (10 sene)
Yol kesme (adam öldürdükleri kesinlik kazanmışsa)	İdam

¹⁶⁵ Tahir Taner, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", **Tanzimat I (Yüzüncü Yıl Münasebetiyle)**, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.226

¹⁶⁶ Ahmed Lütfi, **Osmanlı Adalet Düzeni, a.g.e.**, s.114-129, 1840 Ceza Kanunu

1840 Ceza Kanunu, genel asayişe etkisi büyük olan fiillerden pek çoğunu sahasına almamıştır. Bilakis toplum nizamıyla alakası olmayan pekçok fiil suç olarak telakki edilerek ceza tayin edilmiştir. Bu kanun, esasen bazı devlet memurlarının keyfi davranışlarına set çekmek amacıyla hazırlanmıştır. Suç türlerine yer verme açısından gayet yetersiz olan kanun, cezalar açısından da gayet rabitasız ve eksiktir. Vergisini vaktinde ödemeyen kimselerin hapis olacakları belirtilmişse de hapsin süresine değinilmemiştir. Başkasına haksız müdahale eden memurların tedib edilecekleri belirtilmekle birlikte, tedib tarzının ne olduğuna yer verilmemiştir.¹⁶⁷ Ayrıca birçok maddede suçlar için tayin edilen muvakkat cezalarda alt ve üst sınırlar belirlenmemiş olup, hakimlere hiçbir takdir hakkı bırakılmamıştır.¹⁶⁸

Kanunun en hayırlı noktalarından biri, muhakeme neticesinde suçu sabit olmadan hiçkimsenin hapis, sürgün ve diğer cezalara çarptırılmayacağına dair yaptığı vurgudur.¹⁶⁹ Ancak, öteden beri yerleşmiş olan keyfi cezalandırma usulünün önüne geçmeye çalışan kanunun bu konuda tam bir başarıya ulaştığını söylemek güçtür.¹⁷⁰ Bu kanunu hazırlayanların hatim bölümünde "*ve bundan böyle dahi meclisçe bil-mütalaa bazı mevaddı muktaziye ilavesi caiz görüle*" şeklinde yer verdikleri açıklama, kanunun tam ve mükemmel bir özellik taşımadığının bir itirafı olarak görülebilir.¹⁷¹

Sürgün cezası, kanunun sadece iki maddesinde yer almıştır. Mal ve mülk güvenliğini tehdit edenler ve rüşvet vermek zorunda kaldığı halde ilgili makamları bilgilendirmeyenler bu cezaya çarptırılacaklardır. Bir açıdan sürgün cezası, Tanzimat'ın getirmek istediği mal ve mülk güvenliğinin temin edilmesi ve rüşvetin kaldırılmasına yönelik ilkelerin tatbikine hizmet etme amacı doğrultusunda kullanılmıştır. Ancak, buradan sürgün cezasının sadece bahsi geçen suçlarda uygulandığı ve diğerlerinde hiç uygulanmadığı sonucu çıkarılmamalıdır. Kanunun suç türlerinin önemli kısmına yer vermediği ve yer verilen suçlarda da padişahın takdiri ile cezaların dönüştürülebileceği gözden kaçırılmamalıdır.

¹⁶⁷ Bahaaddin Bey, **a.g.e.**, s.81-83

¹⁶⁸ Tahir Taner, **a.g.m.**, s.227-228

¹⁶⁹ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.764

¹⁷⁰ Ülkü Azrak, "Tanzimat'tan Sonra Resepsiyon", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.605

¹⁷¹ Tahir Taner, **a.g.m.**, s.228

1.2.2. Ceza Hukukunda Eski Bağlardan Kopuşun Güçlüğü: Kanun-ı Cedid

Tanzimat döneminin ikinci ceza kanunu olan Kanun-ı Cedid¹⁷² Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye tarafından hazırlanarak 17 şubat 1851 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1840 Ceza Kanunu tamamlamak için tanzim ve neşr edilmiş olan Kanun-ı Cedid, suç tasnifinde selefini taklit etmekten öteye gidememiştir. Yani bu kanun da suçu birincisinde olduğu gibi, can emniyeti, mal dokunulmazlığı, ırz ve namusu koruma esaslarına göre taksim etmiştir. Can emniyeti ile ilgili fiiller öldürme, teşhir-i silah, yol kesme fiilleri o zamanın tabirince "sai-bi-l-fesad" (ortalığı birbirine katan fesatı) adı altında dahili emniyeti ihlal eden yasaklanmış fiiller olarak belirlenmiştir. Mal ile ilgili suçlar ise, zabt ve müsadere, irtikab ve ihtilas, vergi ödemeye muhalefet, rüşvet, eksik dirhem kullanma, narhı ihlal etme, sahtekarlık ve kalpazanlık gibi maddelerden oluşmuştur. Irz ve namusa dayalı suçlar hakaret, itale-i lisan, darb, kız kaçırma fiilleri ile kumarbazlık ve sarkıntılık, sarhoşlukla ilgili maddelerden ibarettir. Kanun-ı Cedid'de bahsi geçen suç fiillerine karşı tatbik edilecek cezalar olan idam, hapis, tazir, sürgün, memuriyetten tard ve tebid cezalarına bir önceki ceza kanunundan farklı olarak prangabendlik ve darb cezaları eklenmiştir.

Biraz tedkik edildiğinde görülür ki, birincinin ihmal ettiği suçlar tabii yine noksan olmak suretiyle, ikinci kanun tarafından hafif bir şekilde de olsa tamamlanmıştır. Yani ele alınan suçlar açısından daha doyurucudur. Bu kanun ile cezaların bazılarına, asgari ve azami sınırları tayin edilmek suretiyle, hakime cezayı tayin etme hakkı bahşedilmiştir, ki bu da ileri bir adımdır. Kanun-ı Cedid'in birincisine nispetle takdire şayan bir noktası da, mükerrer suç işlemiş şahıslara tatbik edilecek cezayı şiddetlendirme yoluna gitmesidir. Fakat, bütün bunlara rağmen gerçekte bu kanunun gösterdiği yenilenme pek de büyük değildir. Kanun, birçok suç fiilini ihmal ettiği gibi düzeltilmesi gereken noktaları da es geçmiştir. Mesela, rüşvet alan memurlar hakkında tedib cezasının tatbik edilmesi emredildiği halde, bu cezadan ne kasd edildiği izah

¹⁷² 1851 Ceza Kanunu 15.R.1267 Tam metni için bakınız Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.767-784, Ahmed Lütfi, **Osmanlı Adalet Düzeni, a.g.e.**, s.130-147

edilmemiştir. Bazı cezalar için verilen cezaların süreleri kesin olarak belirtilmişken, bazılarında da "ıslah-ı nefis oluncaya kadar" gibi muğlak bir ifade kullanılmıştır.¹⁷³

Tablo 3:1851 Kanun-ı Cedid Suç ve Ceza Tasnifi¹⁷⁴

SUÇ	CEZA
Katl	İdam
İsyana teşvik için silah ve barut temini	İdam
Kanun ve nizam karşı kışkırtıcı söz söyleme	Kürek (1 -5 sene)
Yol kesme (adam öldürmemişse)	Kürek (7 sene)
Katl (varisler tarafından affedilenler)	Kürek veya pranga (1-5 sene)
Adam öldürtme	Kürek veya pranga (1-5 sene)
Katle yardım ve yataklık	Kürek veya pranga (1-3 sene)
Katl (Hataen)	Kürek veya pranga (1 sene)
Memura silah çekme	Pranga (2 ay-2 sene)
Memura ateş etme	Pranga (3 ay-3 sene)
Memuru yaralama	Pranga (5 ay-5 sene)
Silah çekme (Halk arasında)	Pranga (1 ay-1 sene)
Silahla ateş etme (Halk arasında)	Pranga (2 ay-2 sene)
Silahla yaralama (Halk arasında)	Pranga (3 ay-3 sene)
Hakaret etme (üst tabaka için)	Kınama
Hakaret (orta tabaka için)	Hapis veya sürgün
Hakaret (alt tabaka için)	Hapis veya sürgünle beraber darb (3-79)
İftira	Hapis (5-45 gün)
Sarhoşlar, serseriler, kumarbazlar, edepsizler	Darb (3-79), Tekerrürde kürek veya pranga
Darb (kesici olmayan aletlerle)	Hapis (15 gün-3 ay) veya Darb
Mal ve mülke tasallut (memurlar için)	Memuriyetten tard
Mal ve mülke tasallut	1 sene sürgün
Dini, askeri ve mali görevlilerin birbirine müdahalesi	Tedib
Mali işlerde görevliler irtikab ve sirkat	Sürgün veya tağrib veya kürek
Rüşvet alıp verme	Şahsi durumuna göre tedib
Cerime alma	Şahsi durumuna göre tedib
Vergi ödememe	Hapis
Hırsızlık	Pranga (3 ay-3 sene)
Evrak taklit etme (Resmi)	Pranga (4 ay-4 sene), kürek veya sürgün
Evrak taklit etme	Pranga (3 ay-3 sene), kürek veya sürgün
Sahte para basma	6 aydan 4 seneye kadar pranga
Halkın nezdinde uygunsuzlar (Şerir makulesi)	Sürgün veya tağrib veya Pranga (1 sene)
Narhı ihlal	Değnek (3-79)
Narhı ihlal(Tekerrür)	Hapis
Narhı ihlal (Dördüncü kez)	Meslekten çıkarma ve memleketine tard

¹⁷³ Bahaddin Bey, **a.g.e.**, s.84-85

¹⁷⁴ Ahmed Lütfi, **Osmanlı Adalalet Düzeni, a.g.e.**, s.131-147

Kanun-ı Cedid'de sürgün cezası gerektiren fiiller mali işlerde irtikab ve sirkat, hakaret, uygunsuz hareketlerle halkın güvenini kaybetme, mal ve mülke tasallut, evrakta taklit veya tahribat ve narhı ihlal gibi fiillerdir. Bahsi geçen suç tasnifine göre sürgün cezasının mal, ırz ve namusa yönelik suçların bir kısmında tatbik edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Kanunda sürgün cezasının, bazı suçlar için hapis seçeneği ile, bazı suçlarda da kürek ve pranga gibi daha ağır suç seçenekleriyle birlikte yer aldığı görülmektedir. Birbirinden çok farklı olan bu cezalarda, suçun derecesine göre takdir hakkı hakime bırakılmıştır. Kanun-ı Cedid şekil itibarıyla eskisine göre büyük değişiklikler getirmediği için kısa ömürlü olmuştur.¹⁷⁵

1.2.3. Ceza Hukukunda Dönüşüm: 1858 Ceza Kanunu

Osmanlı Devleti'nde suçun kişilerden ziyade toplumu ilgilendiren bir kavram olduğu anlayışının yavaş yavaş yerleşmeye başlaması yeni bir ceza kanununa ihtiyacı doğurmuştur.¹⁷⁶ 1855 tarihli "Men-i İrtikab Kanunnamesi" 1858 Ceza Kanunu'nun¹⁷⁷ habercisidir. Fransız mevzuatının etkisi altında yapılan bu düzenleme Türk hukukunun Batıya açılışını kolaylaştırmıştır.¹⁷⁸ Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığını yaptığı Meclis-i Ali Tanzimat üyeleri arasından seçilen sekiz kişilik bir heyet tarafından hazırlanan ceza kanunu 8 Ağustos 1858 tarihinde yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁹ 1858 Ceza Kanunu, büyük ölçüde 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu esas alınarak hazırlanmıştır. Bu kanun 1911 ve 1914 tarihlerinde önemli ölçüde yeni düzenlemelere tabii tutularak, 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁸⁰ 1911 tarihinde yapılan değişiklikler sırasında 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu'ndan büyük ölçüde yararlanılmıştır.¹⁸¹

¹⁷⁵ Bülent Tahiroğlu, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İletişim Yayınları İstanbul 1985, s.593

¹⁷⁶ Tahir Taner, **a.g.m.**, s.230

¹⁷⁷ 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun (28.Z.1274) tam metni için bakınız **Düştur**, Birinci Tertib, C.1, s.537-597, Sami Bey, **Mirat-ı Kanun-ı Ceza Şerhi**, Matbaa-i Cihan, Dersaadet, 1324, s.7-414, Reşad Bey, **Miyar-ı Ceza Kanun-ı Ceza Şerhi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1303, s.6-485, Halil Rıfat Bey, **Külliyyat-ı Şerh-i Ceza**, Mihran Matbaası, İstanbul 1303, s.5-431, s.21-263, Nazif Bey, **Kanun-ı Ceza Teferruatı**, Karabet Matbaası, İstanbul 1318, s.3-120, Ahmed Ziya, **a.g.e.**, s.21-723

¹⁷⁸ Bülent Tahiroğlu, **a.g.m.**, s.593

¹⁷⁹ Ahmet Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları Tatbik Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **Belleten**, C.LI, S.199, Türk Tarih Kurumu, Ankara Nisan 1987, s.156-157

¹⁸⁰ Tahir Taner, **a.g.m.**, s.231-232

¹⁸¹ Halil Cin, Gül Akyılmaz, **Türk Hukuk Tarihi**, Sayram Yayınları, Konya 2011, s.288

Tablo 4: 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun Bab ve Faslları¹⁸²

MUKADDİME		
FASL	1	Alel-umum Cürm ve Cezaların Meratib ve Derecatıyla Bazı Usul-i Umumiye Beyanındadır
	2	Cinayata Mahsus Olan Cezaların Tafsilatı Beyanındadır
	3	Cünha ve Kabahata Müteallik Olan Cezaların Tafsilatı Beyanındadır
	4	Medar-ı Afv ve Mesuliyet Olup Olmayan ve Cezaya İstihkakı Mucib Olan Halat Beyanındadır
BİRİNCİ BAB: ZARARI AMM OLAN CİNAYET VE CÜNHA İLE MÜCAZAT-I MÜRETTİBELER BEYANINDADIR		
FASL	1	Devlet-i Aliyyenin Emniyet-i Hariciyesini İhlal Eden Cinayet ve Cünhalar
	2	Devlet-i Aliyyenin Emniyet-i Dahiliyesini İhlal Eden Cinayet ve Cünhalar
	3	Rüşvet Beyanındadır
	4	Sirkat-ı Emval-ı Miriye ve İrtikabat-ı Saire
	5	Nüfuz-ı Memuriyet ve Mevkiini Suistimal Edenler ve Vazife-i Memuriyetini İfa Etmeyenler
	6	Memurin-i Hükümet Tarafından Efrad Hakkında Taaddiyat ve Su'i muamelat Vukuunda İcra Olunacak Mücazat
	7	Memurin-i Devlet-i Aliyyeye Muhalefet ve Adem-i İtaat ve Hakaret Edenlerin Cezası
	8	Mahpus Kaçırmağa ve Erbab-ı Cinayat-ı İhfağa Mütecasir Oluna Eşhasa Dairdir
	9	Mühür Fekine ve Emanet Eşya ve Evrak-ı Resmîyenin Ahzına Mütecasir Olanların Mücazâtı
	10	Salahiyet ve Mezuniyet Olmaksızın Sifat-ı Resmîyede Bulunanlar
	11	İmtiyazat-ı Mezhebiyeye Taarruz Edenler İle Bazı Asar-ı Kadime ve Mutebereyi Tahrib ve Rahnedar Edenlere Dairdir
	12	Telgraf Muhaberatını İhlal Edenler
	13	Bila-ruhsat Matbaa Küşad Edenlere ve Emir ve Ruhsatla Açılmış Olan Matbaalarda Evrak-ı Muzırta Tab' ve Neşr Eyleyenlere ve Mekteplerin Usul-i Talimîyesine Dairdir
	14	Kalpazanlık Beyanındadır
	15	Sahtekarlık Beyanındadır
	16	Kundakçı Mücazâtı
BAB-I SANİ: EŞHAS HAKKINDA VUKU BULAN CİNAYAT VE CÜNHALARLA MÜCAZAT-I MÜRETTİBELERİ		
FASL	1	Katl ve Cerh ve Darb ile İhafeye Dairdir
	2	İskat-ı Cenin ve Karışık Meşrubat ve Kefilsiz Semmiyat Furuhat Edenlerin Mücazat-ı Mürettibesi
	3	Hetk-i Irz Edenlerin Mücazâtı Beyanındadır
	4	Hilaf-ı Usul Hapis ve Tevkif-i Eşhas ve Sabi ve Mürâhik Sirkatı ve Kız Kaçırma Fazahatı
	5	Yalan Şahitliği ve Yalan Yere Yemin Edenlerin Cezaları
	6	İftira ve Şetm İfşa-yı Sır Beyanındadır
	7	Sirkat Hakkındadır
	8	İflas ve Dolandırıcılık ile Müttehem Olanların Cezası
	9	Emniyetin Suistimali
	10	Müzayedeye ve Umur-i Ticarete Fesat Karıştıranların Mücazâtı
	11	Kumar ve Piyango Mücazâtı
	12	İzaa-i Mal ve İzzar-ı Nas
BAB-I SALİS: UMUR-U TAHAFFUZİYE VE TANZİFEYE VE ZABITAYA MUHALİF HAREKET EDEN ESBAB-I KABAYİHİN CEZALARI BEYANINDADIR		

¹⁸² Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı, a.g.e.,** s.834-876 Tanzim edilmiştir.

1858 Ceza Kanunu'nun yaklaşık otuz küsur maddesi, Men-i İrtikab Kanunnamesi'nden alınmıştır.¹⁸³ İki yüz altmış dört maddeden oluşan kanun, o güne kadar Osmanlı'da hazırlanmış en kapsamlı ceza kanunu olarak, getirdiği yeni kaidelerle birlikte, bugünkü modern Türk ceza hukukunun da bir prototipi olmuştur.¹⁸⁴ Bu kanun aynı zamanda Osmanlı ceza hukukunun cismanileştirildiğini, açık bir tabirle batılılaştırıldığını göstermektedir. Hiç şüphe yok ki, ceza kanununun cismanileştirilmesi İslam hukukuna da uygundur. Çünkü bu yeni kanun şer'i hukuktan belirli bir surette istifade edilmesine kesinlikle engel teşkil etmemektedir. Bu kanun genel asayiş ve intizama muhalif fiillerin cezalandırılmasını içermiştir. Bu tür fiiller tazir cezası kapsamına girmektedir. Yeni ceza kanunu yalnız tazirin derece ve eşgalini tespitinden başka birşey yapmadığı için şer'i hukuka hiçbir noktada muhalif değildir.¹⁸⁵ 1858 Ceza Kanunu'nun Mukaddime kısmında, genel hükümler, suçların taksimi ve cezaların türleri gösterilmiştir. Birinci babda on altı fasılda kamuya karşı işlenen suçlar, ikinci babda on iki fasılda şahıslar aleyhine işlenen suçlar, üçüncü babda da fasıllara ayrılmadan kabahatler yer almıştır.¹⁸⁶

1810 Fransız Ceza Kanunu'nda cinayet derecesinde tasnif edilen cezalar ölüm, müebbed kürek, sınırdışı, muvakkat kürek ve hapistir. Cünha derecesindeki cezalar ise, sürgün ve yurttaşlıktan çıkarılma cezalarıdır.¹⁸⁷ 1858 Ceza Kanunu'nda, "mücazat-ı terhibiyye" (cinayet), "mücazat-ı tedibiyye" (cünha) ve "mücazat-ı tekdiriyye" (kabahat) şeklinde bir tasnif yoluna gidilmiştir.¹⁸⁸ Ceza kanununda suç taksimine gidilmesi birçok kolaylık sağlamaktadır. En başta suça, hiçbir sınırlama getirmeden istenilen cezayı verme keyfiyetini sınırlamaktadır.¹⁸⁹ Mücazat-ı terhibiyye (Cinayet): İdam, müebbed kürek, muvakkat kürek, müebbed kalabendlik, muvakkat kalabendlik, müebbed sürgün, müebbed rütbe ve memuriyetten mahrumiyet ve hukuk-ı medeniyeden ıskat cezalarıdır.

¹⁸³ Ahmet Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **a.g.m.**, s.159

¹⁸⁴ Ahmet Gökçen, **a.g.t.**, s.125

¹⁸⁵ Bahaddin Bey, **a.g.e.**, s.86-87

¹⁸⁶ Hayrettin Karaman, **a.g.e.**, s.167-168

¹⁸⁷ Par J. B. Duvergier, **Code Penal Annoté: Edition de 1832**, Contenant l'indication Des Lois Analogues, Des Arrêts Et Decisionsjudiciaires, Les Discussions Sur Loi Du 28 Avril 1832, Et Les Opinions Des Auteurs, A. Guyot Et Scribe, Paris 1833, s.6-7

¹⁸⁸ Ahmet Akgündüz, **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, **a.g.e.**, s.806

¹⁸⁹ Sami Bey, **a.g.e.**, s.17

Toplumda işlenen en ağır suçlara karşı bu cezalar tayin edilmiştir. Mücazat-ı tedbiyye (Cünha): Bir haftadan üç seneye kadar hapis, muvakkat sürgün, memuriyetten tard ve para cezalarından oluşmaktadır. Mücazat-ı tekdiriyye (Kabahat): Bu cezalar yirmi dört saatten bir haftaya kadar hapis ve yüz kuruşa kadar para cezası olarak belirlenmiştir.¹⁹⁰ Bahsi geçen cezalar tek tek uygulanabildiği gibi, beraber de tatbik edilebilmektedir.

Tablo 5: 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun Suç ve Ceza Tasnifi¹⁹¹

TASNİF	CEZA
CİNAYET	İdam
	Kürek (Müebbed)
	Kürek (3-15 sene)
	Kalabend (Müebbed)
	Kalabend (3-15 sene)
	Sürgün (Müebbed)
	Rütbe ve memuriyetten tard (Müebbed)
	Hukuk-ı medeniyeden ıskat (Müebbed)
CÜNHA	Hapis (1 hafta-3 sene)
	Sürgün (3 ay-3 sene)
	Memuriyetten tard
	Para cezası
KABAHAT	Hapis (24 saat-1 hafta)
	Para cezası (100 kuruşa kadar)

Suç ve cezanın bu şekilde tasnifi ilk kez 1858 Ceza Kanunu'nda yapılmıştır. Kanunen yasaklanmış bir fiilin kanunda belirlenmiş olan derecesini bilmek gerektiğinde, ceza kanununda o fiil hakkında düzenlenmiş olan tertipten hangisine dahil olduğuna bakılır. Yani kanundaki bu tasnifin faydalarından biri suçun türü ve derecesini tayin etmektir. Diğer bir faydası ise suçun türüne göre, hangi mahkeme huzurunda davanın görüleceğini belirlemektir. Cinayet, cünha ve kabahat türünden davaların hangi

¹⁹⁰ Kirkor Zöhrap, **a.g.e.**, s.48

¹⁹¹ Nazif Bey, **a.g.e.**, s.4

mahkemelerde görüleceği de hem Teşkilat-ı Mahakim hem de Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye Kanununda yer almıştır.¹⁹²

Ceza Kanunu'ndaki tasnif dışında başka tasnifler de yapmak mümkündür. "Mücazat-ı asliye" ve "mücazat-ı fer'iyye" bu tasniflerden biridir. "Mücazat-ı asliye" kendi başlarına bir mevcudiyete sahip cezalardır. Uygulanmaları başka bir cezaya bağlı değildir. İdam, hapis, sürgün ve para cezaları bu türden cezalardır. "Mücazat-ı fer'iyye" ise mücazat-ı asliyeye bağlı olarak hükmedilen cezalardır. Mesela Ceza Kanunu'nun on üçüncü maddesine göre, siyasi suçlardan mahkum olanlar ceza müddetlerini tamamladıktan sonra zabtiye nezaretinin gözetimi altında tutulurlar. Bazı cezalar hem "mücazat-ı asliye" hem de "mücazat-ı fer'iyyeden" olabilir. Mesela hukuk-ı medeniyyeden müebbeden ıskat cezası, müebbed kürek, kalabendlik ve müebbed sürgün cezalarıyla beraber hükm olunursa mücazat-ı feriyedir. Tek başına müstakil bir ceza olarak hükmedilirse mücazat-ı asliyedir.¹⁹³

Müebbed ve muvakkat kriteriyle incelendiğinde, hapis dışında yer alan kürek, kalabendlik, sürgün, rütbe ve memuriyetten mahrumiyet ve hukuk-ı medeniyeden ıskat cezalarının hem muvakkat hem de müebbed şekli bulunduğu görülmektedir. Cezanın başlangıç zamanı, bilhassa muvakkat cezalar için fevkalade önemlidir. Bir cezanın ne zaman biteceğini belirlemek için başlangıç tarihinin bilinmesi gerekmektedir. Mahkumiyetten evvel zanlı olarak geçirilen tevkif süresi de, daima ceza müddetinin içinde hesap edilmektedir. Fransa'da bu durum 1892 tarihine kadar dikkate alınmamıştır.

Suçlara karşılık olarak belirlenen cezalar, siyasi ve adi olmak üzere ikiye ayrılarak da tasnif edilebilir. Bu tasnifi özellikle Fransa'da uygulamak mümkündür. Çünkü Fransa'da bazı suçlar vardır ki, başlı başına siyasi suç sayılırken, bazıları da adi suç mahsus kabul edilmiştir. Bu türdeki bir tasnif, Fransa'da tekerrür cürmün belirlenmesinde son derece önemli sayılmıştır.¹⁹⁴

¹⁹² Mehmed Aziz Bey, **a.g.e.**, s.47-48

¹⁹³ Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.62-63

¹⁹⁴ Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.66-67

1.2.4. Hususi Kanunlardan Askeri Ceza Kanunu

1858 Ceza Kanunu Osmanlı toplumu içinde yer alan herkesin tabii olduğu bir kanundur. Herkesi bağlayan bu ceza kanunun yanısıra, belirli zümrelere ilişkin düzenlenen başka ceza kanunları da bulunmaktadır. Bunlardan biri 1870 tarihli Askeri Ceza Kanunu'dur. Bu kanun, askerler için mesleki alanda suçlar sözkonusu olduğunda tatbik edilmek üzere hazırlanmıştır. Bu kanunda suç en genel ifadeyle ceza gerektiren bir fiil olarak tanımlanmıştır. 1858 Ceza Kanunu'ndaki cinayet, cünha ve kabahat şeklindeki suç taksimi bu kanunda da uygulanmıştır.

Tablo 6:1870 Tarihli Askeri Ceza Kanunname-i Hümayun Suç ve Ceza Tasnifi¹⁹⁵

TASNİF	CEZA
CİNAYET	İdam
	Kürek (Müebbed)
	Kalabend (Müebbed)
	Kürek (1-10 sene)
	Prangabend (1-10 sene)
	Kalabend (1-10 sene)
	Sürgün (Müebbed)
CÜNHA	Askerlikten tard
	Sürgün (3 ay-3 sene)
	Prangabend (15 gün-1 sene)
	Hapis (45 gün-3 sene)
	Darb (15-80)
	Temurbend (10 gün-6 ay)
KABAHAT	Hapis (24 saat-45 gün)
	Temurbend (24 saat-10 gün)
	Darb (3 -15 değnek)

¹⁹⁵ **Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu**, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1333, 21.L.1286 Tarihli Kanun, s.6-7

1858 Ceza Kanunu'ndan farklı olarak, 1870 Askeri Ceza Kanunu'nda prangabend, temurbend ve darb suçlarının yer aldığı görülmektedir. Prangabendlik cezası, birbuçuk arşın büyüklüğündeki bir halkayı mahkumun ayaklarına geçirerek, iki kıyye yüz dirhem ağırlığında demirin zincirle beline bağlanması suretiyle askeri binalar, istihkamlar ve kışlalarda ağır işlerde çalıştırılmasıdır. Kanun prangabendlik cezası ile kürek cezasını birbirinden ayırarak, prangabendlik cezasının yalnızca askeri hapishanelerde icra edildiğini belirtmektedir. Temurbendlik cezası ise, mahkumun bir ayağında üç yüz elli dirhem ağırlığında demir halka takılarak hapishanede tutulmasıdır. Temurbendler de pranga mahkumları gibi gerektiğinde askeri bina ve kışlaların ağır hizmetlerinde kullanılırlar. Hem prangabend hem de temurbendlik cezalarında bahsi geçen ağır işler (hidemat-ı şakka) toprak kazma ve taş taşımak gibi işlerdir.

Askeri Ceza Kanunu'nda müebbed sürgün cezası cinayet, muvakkat sürgün cezası da cünha türündeki suçlar için öngörülmüştür. Kanun bu cezayı, "*Memalik-i Osmaniye'nin muayyen bir mahalinde ikamet ettirilmektir*" şeklinde genel bir çerçevede tanımlamaktadır. Muvakkat sürgün cezasının süresi, 1858 Ceza Kanunu'nda tayin edilen süre ile örtüşmekte ve üç aydan üç seneye kadar bir süre belirtilmektedir. Askerlik mesleğinden çıkarılanlara muvakkat sürgün cezasının da uygulandığı belirtilmektedir. Muvakkat kalabend ve sürgün cezasına çarptırılanların bir daha askerlik mesleğinde istihdam edilmemeleri öngörülmektedir.¹⁹⁶ Askeri Ceza Kanunu'nda belirlenen cezaların mahkeme hükmüne dönüştükten sonra hafifletilerek değiştirilmesi mümkündür. 1858 Ceza Kanunu'nda olduğu gibi padişah bu konuda mutlak yetkiye sahiptir. İdam cezası kürek cezasına, kürek cezası kalabendlik cezasına, müebbed kalabendlik cezası müebbed sürgün cezasına, muvakkat kalabendlik, on beş günden bir seneye kadar prangabend ve kırk beş günden bir seneye kadar hapis cezası muvakkat sürgün cezasına padişah iradesi ile dönüştürülebilmektedir.¹⁹⁷

Osmanlı Devletinde olağanüstü durumlarda idare-i örfiye uygulamaları görülmektedir. 1877 tarihli İdare-i Örfiye¹⁹⁸ Kararnamesi'ne göre, idare-i örfiye altına

¹⁹⁶ **Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu, a.g.e., s.10-11**

¹⁹⁷ **Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu, a.g.e., s.22**

¹⁹⁸ "İdare-i örfiye, Bir devlet memalikinin bir kıtasında kavanin-i adiyenin ta'til ahkamıyla kuvve-i umumiyenin muvakkaten askeriyyeye tevdir ki emniyet-i umumiyyeyi muhafazaten ittihaz olunur.

alınan şehir, kaza, sancak veya vilayetin sınırını teşkil eden mevkilerin isimleri özel olarak ilan edilir. İdare-i örfiyenin ilan edilmesiyle birlikte Kanun-ı Esasi'nin ve diğer yürürlükteki kanun ve nizamnamelerin, İdare-i Örfiye Kararnamesi ile çelişen maddeleri, idare-i örfiye devam ettiği sürece geçici olarak kaldırılır. Ülkenin asayişini ve muhafazasını sağlamak için mülki hükümetin görevleri askeri hükümete geçer. Bu madde 1916 tarihinde feshedilerek yerine, Meclis-i Vükela'ca tayin edilecek olanların idare-i örfiye halinde askeri hükümet görevini üstlenecekleri maddesi eklenmiştir. Askeri hükümetin verdiği görevler zabıta tarafından yerine getirilir. İdare-i örfiye devam ettiği müddetçe, devletin iç ve dış emniyetini ihlal edecek cünha ve cinayet türünden işlenen suçların asıl failleri veya yardımcıları hangi sifattan olursa olsun divan-ı harbde yargılanırlar. Kanuna göre, askeri hükümet gece ve gündüz istediği zaman lüzum gördüğü kişilerin evlerinde arama yapabilir. Sabıkalı ve şüpheli görülenleri ve idare-i örfiyenin ilan edildiği yerde ikametgahı olmayan kişileri buradan uzaklaştırabilir. Ayrıca gerekli gördüğü takdirde gazeteleri ve cemiyetleri de kapatabilir. İdare-i örfiyenin ilan edildiği yerlerde adi cünha ve cinayet davaları normal mahkemelerinde görülür.¹⁹⁹

1.3. Osmanlı Hukukunda Ceza Türleri

Birçok ülkede cezalar mal, haysiyet, hukuk, şahsi hürriyet ve insan nefsiyle ilişkili olarak belirlenmiştir. Mal ile ilgili cezalar para cezası ve müsadere, haysiyetle ilgili cezalar teşhir ve cezanın ilanı, hukukla ilgili cezalar hukuk-ı medeniyeden ıskat, şahsi hürriyeti sınırlandıran cezalar sürgün ve zabtiye nezareti altında bulundurma, şahsi hürriyeti ortadan kaldıran cezalar kürek, kalabendlik ve hapis, insan nefsiyle ilgili cezalar ise idam ve darb cezalarıdır.²⁰⁰

Hükümet-i askeriye evvela herkesin ikametgahını her vakit taharriye saniyen şüpheli ve sabıkalı olanları ve ikametgahı olmayanları tard ve tebide salisen ahalinin cebhane ve eslihasını toplamağa rabian tahdiş-i ezhanı mucib gazeteleri tatile ve her türlü ictimaları men'e mezun olur.", Hüseyin Galib, **Kamus-i Hukuk**, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305, s.16

¹⁹⁹ **Düştur**, 1. Tertip, C.4, s.72, 24.N.1294 Tarihli İdare-i Örfiye Kararnamesi

²⁰⁰ Kirkor Zöhrab, **a.g.e.**, s.258-268

1.3.1. İdam

İdam cezası eski zamanlardan beri uygulanan cezalardan biridir. Bu cezaya tarihin hemen hemen her dönemi müracaat edilmiştir. 20. yüzyıl boyunca idam cezası müellifler tarafından tedkik edilerek farklı açılardan yorumlanmıştır. Bazı müellifler, hükümete verilen cezalandırma hakkının ruhu yok etmeye kadar gidemeyeceğini savunarak, idam cezasının uygulanmasına karşı çıkmışlardır. Bu görüşü desteklemeyenler ise, idamın meşruiyeti ve gerekliliğini tarihi delillerle kanıtlamaya çalışmışlar ve idam cezasının meşruluğuna dayanak olarak bunca yüzyıldır uygulanmasını göstermişlerdir.²⁰¹ Bu ceza, tarih boyunca insan hayatını ortadan kaldıranlara ve çıkarttıkları karışıklıklarla devletin geleceğini tehlikeye düşürenlere uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin hemen her döneminde başvurulan bir ceza yöntemi olan idam cezası, Tanzimat sonrası ceza kanunlarında da yer almaktaydı. Tanzimat döneminde idam cezasının uygulanması, daha önceki dönemlerde olduğu gibi padişah iradesine bağlı kılınmıştı.²⁰² İdama mahkum edilmiş bir kimsenin cezasının, küreğe dönüştürülmesi padişahın iradesiyle mümkündü. Padişah tarafından idam cezası affedilen bir mahkumun, hakkında verilen idam hükmü düşerek, ceza on beş sene küreğe çevrilmiş olmaktadır. Fakat bir şahsın kisasına hüküm verildiği zaman kisas cezasının affedilmesi kararı padişah tarafından değil, maktulün yakınları tarafından verilmekteydi.²⁰³

İdam cezası, İngiltere, Avusturya, Amerika ve Rusya'da mahkumun asılması suretiyle tatbik edilmekteydi. Almanya, Danimarka, İsveç, İsviçre, Finlandiya, Belçika ve Fransa'da ise hakkında idam hükmü verilen mahkumun hayatı elektrik verilme suretiyle de sonlandırılırdı. Osmanlı'nın son zamanlarında, idam cezası aleni olarak

²⁰¹ Abdulhaluk Midhat Bey, **Nazariyat-ı Hukuk-i Ceza**, Ahmed Saki Bey Matbaası, Dersaadet 1325, s.169-170

²⁰² Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.10

²⁰³ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.41-43

mahkumun asılması şeklinde tatbik edilmekteydi. Osmanlı Askeri Ceza Kanunu ise, idam cezasının mahkumun kurşuna dizilmesi suretiyle uygulanmasını emretmekteydi.²⁰⁴

1.3.2. Teşhir

Osmanlı kanunlarında birçok suç için dayağa ek olarak teşhir cezası öngörülmüştür. Klasik Osmanlı hukukunda "ta'zir bi'l teşhir" olarak adlandırılan bu ceza Dulkadiroğulları Kanunlarında olduğu gibi yalancı tanıklara erkek ve kadın muhabbet tellallarına, Ramazan ayında oruç tutmayanlara ve İhtisab Kanunlarına göre pazar kurallarını çiğneyenlere verilirdi. 15. yüzyıl Osmanlı düzenlemeleri belli suçları işleyenlerin yüzlerine kara çalınmasını öngörmekteydi. Çok sayıda 15. yüzyıl yasaknamelerinde, tuz tekeline veya belli gümrüklere uymayanların, devlete ait çiftliklerden birşeyler çalanların iple bağlanarak kasaba çevresinde dolaştırılmalarına dair emirler bulunmaktaydı. Tavuk ve ördek gibi hayvanları çalanlar, çaldıkları şeyler boyunlarına asılarak kamuya teşhir edilirdi. Hayvan ölümlerini sokağa bırakan kişiler, hayvanın kafası boyunlarına asılı bir şekilde gezdirilirdi. Avrupalı gözlemciler, tüccarların sabit fiyatlar üzerinde farklı fiyatlandırma yapmaları veya hileli ağırlık ve uzunluk ölçüsü kullanmaları durumunda bunların yüzlerinin çamura bulanarak, komik başlıklarla ve üzerine afiş yapıştırılmış sattıkları mallar yerleştirilmiş çok ağır tahta külahlarla dolaştırıldıklarını nakletmişlerdir.

Yalancı tanıklar, fahişeler ve benzeri suçlular eşeğe ters bindirilerek, dizgin yerine eşeğin kuyruğunu tutarak caddelerde gezdirilirdi. Yüzlerine kara çalınır ya da kire bulanırlardı. Boyunlarına ve omuzlarına bir davar ya da öküzün uzvu asılırdı. Bazen bunların önünden bir çığırtkan gider ve "yalan şahidin hali budur" diye bağırırdı. İzleyiciler onlara çamur ve hayvan dışkısı atarlardı. Eski teşhir cezasının Türkiye'de hala veriliyor olması ilginçtir. Bir hırsızlık çetesi 1959 tarihinde Nazilli'de tutuklandıktan sonra arkalarında asılı yaftalarına işledikleri suçlar yazılı bir şekilde çevreden çaldıkları halı ve giysilerle birlikte kentin sokaklarında dolaştırılarak teşhir edilmişlerdir.²⁰⁵

²⁰⁴ Bahaaddin Bey, *a.g.e.*, s.313-314

²⁰⁵ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, *a.g.e.*, s.299-301

1858 Ceza Kanunu teşhir cezasının tatbik edilmesine ilişkin bir çerçeve çizmiştir. Kanun on sekiz yaşından küçük ve yetmiş yaşından büyük olanları teşhir kaidesinden muaf tutmuştur. Yeni ceza kanunu teşhirin, sadece idam ve kürek mahkumlarına uygulanmasını öngörmüştür. Teşhir, mahkeme tarafından kalın harflerle yazılan mahkeme ilamının mahkumun göğsüne yerleştirilerek, herkesin gelip geçtiği bir meydana iki saat boyunca bekletilmesi suretiyle tatbik edilmiştir. 1862 tarihli düzenleme ile ulema ve diğer ruhani sınıflar teşhir cezasından muaf tutulmuşlardır.²⁰⁶

1.3.3. Darb

Osmanlı Devleti'nde darb cezası klasik dönem ceza kanunnamelerinde geniş bir şekilde yer almıştır. Darb cezası, Osmanlı hukukuna İslam ceza hukukundan taşınmış bir cezadır. Nitekim İslam hukukunun etkili olduğu Tanzimat'a kadar geçen sürede hazırlanan ceza kanunnamelerinde bu ceza daima yer almıştır.

Tanzimat döneminin ilk ceza kanunu olan 1840 tarihli Ceza Kanunu, önceki kanunlardan farklı olarak darb cezasına yer vermemiştir. Ancak ilginç bir şekilde, ceza hukukunda daha ileri bir adım olması beklenen 1851 tarihli Kanun-ı Cedid'le darb cezasına tekrar geri dönülmüş ve bu durum çoğu hukukçu tarafından bir geri adım olarak değerlendirilmiştir. Bu kanun darb cezasını, sokakta nara atanlara ve kumar oynayanlara tek ceza olarak öngörürken, hakaret edenlere hapis veya sürgün cezalarından biriyle birlikte bu cezanın uygulanmasını öngörmekteydi. Kanunda değnek cezası olarak adlandırılan darb cezasının nasıl tatbik edileceği açıklanmamakla birlikte, alt ve üst sınırları üç değnekten yetmiş dokuz değneğe kadar belirlenmişti. Darb cezası 1858 Ceza Kanunu'nda öngörülen cezalar arasında yer almamıştır. Ancak, 1909 yılında yürürlüğe giren "Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanun"undaki cezalar arasında darb cezası da bulunmaktadır. Bu dönemde darb ceza sadece serseriler için uygulanan bir ceza haline gelmiştir. Cezanın uygulanma biçimi, nizamnamenin maddelerinde görülmektedir. Buna göre darb cezası, müddeiumuminin (savcının), mahkumun vekilinin ve bir tabibin hazır bulunduğu bir hapisane içinde uygulanır. Bir metre uzunluğunda ve birbuçuk santimetre çapında öküz derisinden yapılmış dökümsüz

²⁰⁶ Reşad Bey, a.g.e., s.44-46

kamçı ile orta derecede mahkuma vurmak suretiyle tatbik edilir. Mahkeme hükmünde tayin edilen miktarda darb cezasına mahkumun tahammül edemeyeceği doktor raporuyla anlaşıldığı takdirde, mahkuma tahammül edebileceği miktarda darb cezası uygulandıktan sonra kalan miktar için, her kamçıya bedel olarak iki gün hapis cezası uygulanır.²⁰⁷

1.3.4. Kürek

Kürek cezası, 16. yüzyıl öncesinde Şer'i hukukta ve Osmanlı ceza kanunlarında rastlanmayan bir ceza türüdür. 16. yüzyıldan itibaren giderek yaygınlaşan bir cezaya dönüşen kürek cezası, başlangıçta kadırgalarda mahkumlara kürek çektirmek suretiyle tatbik edilmiştir. Cezanın uygulanma tarihi göz önüne alındığında, Osmanlı donanmasının daha fazla kürekçiye ihtiyaç duyduğu bir döneme denk gelmesi tesadüf değildir.²⁰⁸ Kürek mahkumları, donanma seferde iken kürek çekerler, sefer dışında iken tersanede çalıştırılırlardı.²⁰⁹ Cezanın klasik dönemde hangi suçlarda uygulandığına dair arşiv kayıtlarında önemli bilgiler mevcuttur. Kürek cezası en başta şeriat ve kanuna göre ölüm cezası ile cezalandırılacak cinayet, dinden dönme, eşkıyalık, kundakçılık, hırsızlık ve birini kaçırmak gibi suçlarda uygulanırdı. Değişik cinsel suçlar, yaralama, şarap içme, yankesicilik, sahtekarlık ve iftira gibi para cezası, darb ve teşhir cezalarının öngörüldüğü suçlarda da tatbik edilirdi. Bunların yanısıra kumarbazlık, özgür birini köle olarak satmaya kalkışmak, birinin kapısını katranlamak, kadı veya valilere gereksiz şikayetlerde bulunmak, vakıf aşarını vermeyi reddetmek, Ortodoksluktan Katolikliğe geçmek gibi çok farklı suç türlerinde de uygulanırdı. Mahkumlar kadı hükmünün bir kopyası ile birlikte çeşitli limanlara ya da İstanbul, İnebahtı, Kavala ve diğer yerlerdeki tersanelere gönderilirdi. Kadırgadaki kürek mahkumluğunun süresi belirli bir sabitlikte değildi. Cezanın ömür boyu uygulandığı durumlar da sözkonusuydu. Pek çok kayıta mahkumiyetin, özel bir emir verilene kadar sona erdirilemeyeceği yazılıdır. Mahkumların ilk kez bu cezaya çarptırılmaları durumunda, kefil göstermeleri şartıyla birkaç yıl içinde bırakıldıklarını gösteren kayıtlar da mevcuttur. Pratikte bütün suç

²⁰⁷ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.872-873, Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanun, 19.R.1327, Madde 20, 21

²⁰⁸ Uriel Heyd, **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, **a.g.e.**, s.304-305

²⁰⁹ Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2010, s.242

türleri için bir ayırım gözetmeksizin kürek cezasının uygulanmasının nedeni, Osmanlı Devleti'nin büyüyen donanması ve nakliye gemileri için daha fazla kürekçiye duyulan gereksinimidir. Elde yeterince savaş esiri ya da köle olmadığından, bu kürekçi açığını kapatmanın yolu, şeriat ve kanun hükümlerine çok da fazla takılmadan suçluları ya da sanıkları küreğe göndermede görülmüştür.²¹⁰

1840 Ceza Kanununda yol kesme, yaralama, halkı kışkırtma ve rüşvet alma gibi suçlarda kürek cezası öngörülmüştür. Benzer suçlar için kürek cezasının tatbiki 1851 Ceza Kanunu'nda tekrar edilmekle beraber, farklı olarak cezanın asgari ve azami süreleri verilerek derecelendirme yoluna gidilmiştir. 1858 Ceza Kanunu'nda ise müebbed ve muvakkat kürek²¹¹ cezaları yer almıştır. Bu ceza önceleri, gemilerde zincirle bağlı olarak kürek çekmek suretiyle mahkumlara uygulanan bir ceza iken, Osmanlı'nın son dönemlerinde mahkumların ağır hizmetlerde kullanıldığı bir cezaya dönüşmüştür.²¹² 1858 Ceza Kanunu'nda, muvakkat kürek cezasının süresi üç seneden on beş seneye kadar öngörülmüştür. Kürek cezası verilen mahkum muaf olmadığı takdirde teşhir cezası uygulandıktan sonra ayaklarına demir konularak ceza mahaline gönderilirdi.²¹³ Bunların ağır hizmetlerde kullanılmaları hapishane talimatına tabiydi. Kürek mahkumları ayaklarında demir olduğu halde devlete ait inşa olunacak binalarda taş taşıma, toprak kazma ve yol açma gibi ağır meşakatli işlerde istihdam edilirdi.²¹⁴ Kürek mahkumlarının mahkumiyet sürelerini nerede geçirecekleri devlet tarafından belirlenirdi. Beş seneden az ceza almış olan kürek mahkumları cezalarını, gerekirse mahalinde, diğerleri de hüküm verilen yerden farklı bir yerde ikmal ederlerdi. Zamanla, beş yılın üstünde kürek cezası mahkumlarının, kendileri için tahsis edilmiş olan umumi hapishanelere konulması yoluna gidildi. Beş yılın altındakiler de, hükmün verildiği vilayetlerdeki umumi hapishanelerde küreğe konulmaktaydı. 19. yüzyıl sonlarında beş

²¹⁰ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, a.g.e., s.305-307

²¹¹ "Muvakkat kürek, mücazat-ı kanuniyeden birinin ismidir ki bade'l-teşhir devletin tayin edeceği yerlerde üç seneden on beş seneye kadar temur-bend olarak hidemat-ı şakkada kullanılmaktır. Fakat beş seneden aşağı olan kürek cezası mahallerinde yani mücriminin esna-yı hükmde mevkuf buldukları yerlerde dahi icra olunabilir.", Hüseyin Galib, a.g.e., s.248

²¹² Abdulhaluk Midhat Bey, a.g.e., s.173

²¹³ Halil Rıfat Bey, a.g.e., s.47

²¹⁴ Reşad Bey, a.g.e., s.45

yılın üstünde kürek cezası alan mahkumlarla müebbed kürek cezası alan mahkumların ayrı ayrı koğuşlarda kaldıkları kürek merkezleri açıldı.²¹⁵

1.3.5. Hapis

Eskiçağ ve Ortaçağ Avrupasında olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de hapis cezaları en azından erken dönemlerde, ceza hukuku açısından yaygın bir ceza türü değildi. İslam hukukunda kabul edilmesine ve Osmanlı fetvalarında sıklıkla yer almasına rağmen, bu ceza Osmanlı ceza kanunlarında nadiren öngörülmekteydi. 19. yüzyıla kadar daha çok, padişah tarafından takdir edilecek cezanın tayinine kadar, mahkum hapishanelerde tutulurdu. Yani hapis daha çok asıl cezanın belirlenmesi sürecinde, zanlının muhafaza edilmesine yarıyordu. Hapis cezası genellikle birkaç cinsel içerikli suça, anne babaya karşı gelenlere ve para cezasına çarptırılanlara ek olarak uygulanırdı. İhtisab Kanunlarına göre, piyasaya et arz etmeyen kasaplar, arz yeniden sağlanana kadar hapsedilirlerdi. Klasik dönem Osmanlı belgeleri içinde öldürme ve yaralama olaylarında hapis cezasının uygulandığına dair örnekler vardır. Hapis cezasının süresi, klasik dönem kanunlarında belirtilmemiştir. Şeyhülislam Ebu Suud Efendi'nin fetvasına göre, uzun hapis süresi için belli bir süre yoktur. Bu süre işlenen suça göre belirlenmek üzere, hakimın takdirine bırakılmıştır. Çoğu fermanında, suçlunun tövbesi ve ahlaki açıdan düzelmesi gerçekleşene kadar hapiste tutulması gerektiği belirtilmiştir.²¹⁶

Hapis cezası, 1858 Ceza Kanunu'nda mahkumun, devlet hapishanelerinde verilen ceza süreleri boyunca alıkonulması şeklinde tanımlanmıştır.²¹⁷ Cünha derecesindeki hapis cezası, 24 saatten 3 seneye kadar, kabahat derecesindeki hapis cezası, 24 saatten 1 haftaya kadardır. Avrupa ülkelerinde ise aynı dönemlerde bu süre 5, 10 hatta 20 yıla kadar söz konusu olabilmektedir.²¹⁸

Hapishaneler, asıl cünha derecesindeki suçlar için inşa edilmişlerdir. Ancak Osmanlı'nın son dönemlerinde, hapishaneler hem cinayet hem de cünha mahkumlarını birarada barındırmak durumunda kalmışlardır. Hapishaneler dışında muhakeme altında

²¹⁵ Yasemin Saner, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma", **Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18. ve 20. Yüzyıllar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s.185-186

²¹⁶ Uriel Heyd, **Studies in Old Ottoman Criminal Law, a.g.e.**, s.300-302

²¹⁷ Sami Bey, **a.g.e.**, s.68

²¹⁸ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.171

bulunanların tevkif edilmelerine mahsus olmak üzere, her bir ceza mahkemesi nezdinde bir tevkifhane bulunması gerekliydi. Bu gibi tevkifhaneler ceza için tesis olunan hapishanelerden tamamen ayrıydı. Mahkumlar hapishaneler içinde diğer mahbuslar ile gece gündüz birlikte bulunurlar, ziyaret veya bir iş için gündüzleri dışarıdan gelenler ile görüşebilirler, sırasına göre gündüzleri beraberlerinde hapishane memur veya bekçileri olmak şartıyla, dışarıya çıkarak genel ihtiyaçlarını temin edebilirlerdi. Fakat geceleri dışarıda kalmalarına müsaade olunmazdı.²¹⁹

1.3.6. Para Cezası

Para cezası, Osmanlı'nın klasik dönem kanunlarında çok fazla yer tutan bir ceza yöntemidir. Tanzimat döneminde yürürlüğe giren 1840 ve 1851 Ceza Kanunları para cezasından bahsetmemekle birlikte, 1858 Ceza Kanunu cünha ve kabahat derecesindeki bazı suçlar için para cezası öngörmüştür. Para cezası, bir şahıstan kanunun tayin ettiği miktarda akçe alınması olarak tanımlanmıştır. Bu ceza tekbaşına uygulanabildiği gibi hapis cezasıyla birlikte de verilebilmekteydi.

Para cezasına çarptırılan bir mahkum cezasını ödemeye gücü yetmediği takdirde, ceza olarak ödemesi gereken paranın miktarına göre 24 saatten 3 aya kadar hapsedilirdi. Para cezasına mahkum edilmiş bir kimse, cezasını ödeyecek güce sahip olmadığını ispat ettiği takdirde muvakkaten serbest bırakılırdı. Serbest bırakıldıktan sonra ödemeye gücü yettiği anda bu para kendisinden tahsil edilirdi.²²⁰

1.3.7. Zabtiye Nezareti Altında Bulundurma

Şahsi hürriyeti sınırlandıran cezalardan biri olan zabtiye nezareti altında bulundurma cezası, 1858 Ceza Kanunu ile birlikte Osmanlı ceza hukukuna girmiştir. Bu ceza, devletin asayişini içeriden ve dışarıdan tehdit eden suçlarda kanunun tayin ettiği asıl cezanın yanında hükmedilen bir cezadır.²²¹ Bir suçlu, işlediği suçun gerektirdiği ceza ile beraber zabtiye nezareti altında bulundurma cezasına da mahkum olduğu halde, asıl ceza müddetini ikmal ettikten sonra bu ceza tatbik edilirdi. Zabtiye nezareti altında bulundurmada kişi devletin tayin edeceği mahallerin dışında ikamet edeceği yeri kendi

²¹⁹ Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.66-67

²²⁰ Sami Bey, **a.g.e.**, s.73-74

²²¹ Sami Bey, **a.g.e.**, s.38

tayin ederdi. İkamet edeceği yeri, oraya gidinceye kadar geçeceği yerleri, hükümete beyan etmek ve alacağı yol tezkeresine kayd ve işaret ettirmek zorundaydı. İkamet edeceği yere ulaştıktan sonra yirmi dört saat zarfında geldiğini o yerin mülkiye ve zabtiye memurlarına haber vererek ve o mahalden başka bir yere gitmek istediği halde, gitmezden üç gün evvel yine hükümete haber vererek yol tezkeresi almağa mecbur tutulurdu. Zabtiye nezareti altında bulundurma cezası şahsın hareket alanını bu suretlerle kayıt altında bulundurmaktan ibaret bir cezaydı ve bunlardan fazla bir muamele gerektirmemekteydi. Kanunen lüzumlu görülmedikçe ve bir mahkeme hükmü olmadıkça hiç kimse zabtiye nezareti altında bulundurulamazdı. Zabtiye nezareti altında bulundurulan kimse gerekli kurallara uymadığı takdirde bir yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılabilirdi. Ancak önüne geçemeyeceği bazı engeller nedeniyle, kaidelerin dışına çıkma ihtimaline karşı bu kişilere hemen hapis cezasının uygulanması yoluna gidilmezdi. Bulunduğu yerden acilen başka yere gitmesi gerekebilir ve bu durumda devlet makamlarına üç gün önceden değil gideceği gün haber vermekle yol tezkeresi talep etmesi durumunda, şartlara riayet etmediği gerekçesiyle hapsedilmesine gerek duyulmazdı.²²² Bu kişilerin gidip geldikleri yerlerin hükümet tarafından takip edilmesinde maksat, bu gibi şahısların daha önce işledikleri suçların benzerlerine mahal vermemektir. Hükümetin nazar-ı dikkatinin bunların üzerinden büsbütün kalkması, buldukları yerlerde suç işleme potansiyellerinin yeniden oluşması ihtimali olarak algılanmaktaydı. Hapis cezasının bir tehdit olarak kanuna yerleştirilmesindeki amaç, zabtiye nezareti altında bulundurulan kişilerin gerekli şartlara kendiliğinden riayet etmelerini temin etmektir.²²³

Zabtiye nezareti altında bulundurma cezasında üç husus ön plana çıkmaktaydı. Birincisi mahkum, devlet tarafından belirlenmiş yerlerin dışında ikamet etmek zorundaydı. İkincisi ikametine izin verilmeyen yerlerin dışında kendisi bir ikamet yeri belirleyebilirdi. Üçüncüsü ikamet ettiği yerden başka bir yere gitmesi devlet iznine bağlıydı. Sürgün cezası ile zabtiye nezareti altında bulundurma cezası arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Zabtiye nezareti altında bulundurma kişi hürriyetini bilgi

²²² Reşad Bey, **a.g.e.**, s.36-38

²²³ Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.33-34

vermek kaydıyla sınırlandıran bir ceza iken, sürgün cezası kişi hürriyetini sadece devletin tayin ettiği yerde ikametle sınırlandırmaktadır.²²⁴

Zabtiye nezareti altında bulundurma cezası Fransa'da da uygulanmaktaydı. Osmanlı Ceza Kanunu'nda bu cezanın yukarıda bahsi geçen uygulama şekli 1832 tarihinde Fransa'daki uygulamanın bir benzeriydi. Fransa'da 1810 tarihinde kabul edilen usule göre Zabtiye nezareti altına alınmak istenen kişilerden, bundan sonra iyi hal ve davranışlar sergileyeceklerine dair nakdi kefalet talep edilirdi. Bunu vermekten kaçındığı surette de hükümet kendisini belirli birtakım yerlere uğramamaya veya bazı mahallerde oturmaya mecbur tutardı. Bu usulün birçok mahzuru olduğu görülerek, 1832 yılından itibaren Osmanlı'nın 1858 Ceza Kanunu'ndaki şekliyle bu ceza Fransa'da uygulanmaya başlandı. Yani bazı mahallerde ikamet edememek mecburiyetiyle beraber, mahkuma istediği mahalde ikamet etme hakkı verildi. Yalnız kendisi, her yer değiştirmede hükümete haber vermek zorunda tutuldu. 1885 yılından itibaren ise bu cezanın mahiyeti belirlenmiş mahallerde ikamet edememek ve oralara hiç uğramamak mecburiyeti şeklinde uygulandı. Fransa'da, bu cezanın uygulanmasında azami süre de 20 sene olarak tayin edildi.²²⁵

1858 Ceza Kanunu'nda zabtiye nezareti altında bulundurma cezası müebbed ve muvakkat olarak öngörülmüştür. Müebbed uygulanacağı durum daha önce de belirtildiği üzere siyasi suçlarla ilgiliydi. Devletin dahili ve harici asayişini ihlal eden cinayet ve cünha derecesinde suç işlemiş kişiler, kanunun tayin ettiği ceza müddetlerini tamamladıktan sonra mutlaka zabtiye nezareti altında bulundurulurlardı. Muvakkat türden uygulamada ise, cezai ehliyete sahip olmayanlar, işledikleri cinayet ve cünha derecesindeki suçlarda, tatbik edilen hapis cezalarının sonunda 5 seneden 10 seneye kadar zabtiye nezareti altında bulundurulabilirlerdi.²²⁶

²²⁴ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.179

²²⁵ Lütü Fikri Bey, **a.g.e.**, s.57-59

²²⁶ Nazif Bey, **a.g.e.**, s.7-15

1.3.8. Kalabendlik

1.3.8.1. Kalabendlik Cezasının Tanımı

Suçluların bir kalede haps edilmeleri anlamına gelen kalabendlik cezası, Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında yaygın ceza türlerinden biri değildir. 17. yüzyıldan itibaren sık kullanılan bir ceza haline geldiğini Osmanlı Arşivi'ndeki Kalabend Defterleri göstermektedir.²²⁷

1858 Ceza Kanunu'nda kalabendlik cezası muvakkat ve müebbed ceza olarak öngörülmüştür. Ceza Kanunu'nun yirmi üç, yirmi dört ve yirmi beşinci maddelerinde "*Müebbed kalabendlik, devletçe tayin olunan kalelerin birinde mücrimin ile vefatı mahbusen tevkif olunmasıdır. Muvakkat kalabendlik, devletçe tayin olunan kalelerin birinde üç seneden on beş seneye kadar mahbusen tevkif olunmaktadır. Kalabendlik hapis ve nefy cezalarının cami' bir ceza olup kalabend olan şahıs Zabtiye Nizamının cevaz verdiği derecede dahil ve haric-i kal'ada bulunanlar ile muhabere edebilir*" şeklinde kalabendlik cezasının tatbikine ilişkin bilgiler yer almaktadır.²²⁸

Usul-ı Hukuk-ı Muhakeme Kanunu'na göre, müebbed kaleblendlik cezası cinayet derecesindeki mahkemelerde hükmedilebilirdi. Bu mahkemelerden verilen ilamın hülasası, mahkemenin mensup olduğu eyalet, vilayet, mutasarrıflık merkezinde ve o cezayı icap eden cinayetin vuku bulduğu mahalın mensup olduğu kaza merkezinde ve suçlunun hakiki ikametgahının mensup olduğu kaza merkezinde ilan edilirdi. Bu hülasa İstanbul'da ise Zabtiye dairesine taşrada ise hükümet konağının kapısına asılırdı. İlan edilecek yerlerde gazete yolu ile de ilan yapılabilirdi. Ceza Kanunu'nda yer alan "mücazat-ı terhibiyye" derecesindeki ağır cezaların hülasalarının bu şekilde ilanı gereklidi.²²⁹

Kalabend mahkumlarının cezaları haklarında verilen hüküm ilamları temyiz mahkemesinde tasdik edildiği günden itibaren tatbik edilirdi. Bir şahıs hakkında hüküm olunan cezanın tatbiki o hükmü düzenleyen ilamın tasdikine bağlıydı. Bu kişiler

²²⁷ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law, a.g.e.*, s.302-303

²²⁸ Sami Bey, *a.g.e.*, s.53-54

²²⁹ Halil Rifat Bey, *a.g.e.*, s.63

yargılanma aşamalarından itibaren tutuklu buldukları takdirde bu süre de mahkumiyet süresi içinde hesaplanırdı. Tevkif edildikleri süre içinde mahkemede verilen ceza hükmünü dolduracak surette tutuldukları takdirde derhal serbest bırakılırlardı.²³⁰

1.3.8.2. Kalabend Merkezleri

Kalabendlik cezası, kanunda hapis ve sürgün cezalarını kapsayan bir ceza olarak tanımlanmıştır. Bu durumda, herhangi bir kale sakini, bu ceza ile mahkum olduğu takdirde bu kişinin başka kalelere gönderilmesi gerekmektedir. Yani, suçlunun bulunduğu yerden uzaklaştırılması ve bir kalede cezasını çekmesi şarttı. Bulduğu yerden uzaklaştırılmadığı takdirde sürgün cezası, kale içine konulmadığı durumda da hapis cezası gerçekleşmemiş olurdu.

Osmanlı döneminde, kalabendlik yerleri olarak belirlenen bazı kaleler bulunmaktaydı. Osmanlı kalelerinin, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde inşa edilenlerle birlikte, önemli bölümü Roma ve Bizans dönemlerinden kalmıştı. Osmanlılar bu kalelerin çoğunu tamir ederek kullanmaya devam etmişlerdi. Kaleler, genellikle kalın ve yüksek surdan ve fasıllı olarak çıkıntı teşkil eden kulelerden oluşan tahkimatları. Surların üzeri her yere yetişebilmek için düz yapılırdı ve buralara "seğirdim yeri" denilirdi. "Seğirdim yerinden" kale meydanına inmek için taş merdivenler kullanılırdı. Kulelerin üst katından bir kapı ile "seğirdim yerine" çıkılırdı. Kale meydanı, kalenin ortasında kale görevlilerinin talim ve terbiyelerine yarayan geniş bir alandı. Surlar, taş nadiren ve kısmen de tuğla ile inşa edilirdi. Kalelerin önünde, boş bırakılan bina yapılması yasaklanmış arazi kısmına "Kaleönü" denilirdi. "Kaleiçi" ise, surlarla çevrilmiş olan şehir kısmıydı. Şehirler tamamen kale içinde inşa edildikleri gibi, kale haricinde yapılan şehir düzeni de bulunmaktaydı. Bir şehrin, kale ve sur haricindeki kısmına varoş adı verilirdi.²³¹ Kale kapısı, kalenin ya da kale duvarlarıyla çevrili şehrin giriş çıkışının yapıldığı yerlerdi. Kalelerin birden fazla kapısı bulunabilirdi. Kale kapıları genellikle içeriye açılır ve iki kanatlı olurdu. Kale kapıları kalın ağaçtan yapılırdı ve üzerleri bakır, tunç ve demir gibi madenlerle kaplanarak kuvvetlendirilirdi.²³²

²³⁰ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.53-54

²³¹ Nazmi Sevgen, **Anadolu Kaleleri**, C.1, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara 1959, s.5-8

²³² Şinasi Acar, "Kale Anahtarları", **Yapı**, 318, Yapı Yayın, İstanbul Mayıs 2008, s.132

Kalelerin ve şehrin güvenliğinden sorumlu olan görevlilere kale dizdarları denilirdi. Kalabend mahkumları ile ilgili yöneticilerden gelen emirleri yerine getirmek, dizdarların görevleri arasındaydı. Dizdarlar, görevleri gereği beylerbeyi, sancakbeyi ve kadıya karşı sorumlu olup onların denetimi altında bulunurlardı.²³³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 25 nolu Kalabendlik defterindeki hükümlere göre, 18. yüzyılda kalabend mahkumlarının gönderildiği yerler arasında Rodos, Sakız, Magosa, Midilli, Bozacaada, Limni, İnoz, Kale-i Sultaniye, Seddül bahir, İstanköy, Tekfurdağı, İnebolu, Ankara, Kütahya, Bursa, Adana, Samsun, Amasya, Sinop, Erzincan, Harput, Kavala, Dimetoka, İnebahtı, Foça ve Kuşadası kaleleri yer almaktaydı.²³⁴ 19. yüzyıl boyunca Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti özellikle siyasi mahkumların gönderildiği kalabendlik merkezi olarak ön plana çıktı. Rodos, Sakız, Midilli, Akka, Fizan, Diyarbakır ve Sinop gibi yerler çok sayıda kalabend mahkumunun gönderildiği yerlerdi.²³⁵

Cezalarını ikmal etmek üzere mahkumların gönderileceği kalabendlik merkezleri devlet tarafından tayin edilirdi. 1858 Ceza Kanunu'nda "devletçe tayin olunan" tabiri ile anlatılmak istenen, Adliye Nezareti'nce uygun görülen kale anlamına gelmekteydi. Masrafları aşağı çekmek üzere mahkumların yakın yerlere gönderilmesi de kimi zaman izlenen bir yoldu. Ancak Sinop gibi kalesi olan bir yerde yaşayan kalabend mahkumunun, cezasını ikmal etmek üzere mutlaka başka bir yerde bulunan kaleye gönderilmesi gerekirdi.²³⁶ Osmanlı sınırları içinde yer alan belli başlı kürek ve kalabendlik merkezleri şunlardı: Hüdavendigâr Vilayeti, merkezi hapishane-i umumi, Edirne Vilayeti, Merkezi: Edirne. Suriye ve Halep vilayetleriyle Kudüs Mutasarrıflığı ve Cebel Lübnan Mutasarrıflığı, Merkezi: Akka. Diyarbekir ve Sivas ve Mamuretülaziz Vilayetleri merkezi: Ergani. Trabzon ve Erzurum ve Van Vilayetleri, merkezi: Erzurum. Ankara ve Kastamonu vilayetleri, merkezi: Sinop. Bağdat ve Basra ve Manastır ve İşkodra vilayetleri, merkezi: Selanik. Trablusgarp vilayeti, merkezi: Trablusgarp, Yanya vilayeti, merkezi: Yanya. Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti, merkezi: Rodos. Aydın ve

²³³ Eftal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.7, Ankara 1996, s.4

²³⁴ Süha Oğuz Baytimur, **25 Numaralı Kalabend Defteri (1/6-a.sayfa) (H.1205/M.1790-1791)** başlıklı tezden tespit edilmiş yerlerdir.

²³⁵ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.50

²³⁶ Sami Bey, **a.g.e.**, s.55

Adana ve Konya vilayetleri: Bu vilayetlerin kürek merkezi yine kendi dahillerindeki yerlerdi. Rodos adasında sonradan umumi hapishaneye bağılı olarak açılan bir şubeye beş seneden fazla kürek cezasıyla mahkum olanlar gönderilirlerdi. Altı seneden on beş seneye kadar kürek cezasına mahkum olanlar merkezlerdeki kürek mekanlarına konulurlardı.²³⁷ Osmanlı'nın son dönemlerinde kalabendlik mahkumları, kanun maddesi doğrultusunda uzak bir kalede tutulmak yerine, mahkumların sayıca fazlalığından dolayı kürek mahkumları için ayrılan yerlere ve hapishanelere konulmuşlardı.²³⁸

1.3.8.3. Kalabendlik Mahkumları

Kalabendlik ile kürek cezası arasında farklar bulunmaktadır. Kalabend edilen kişilere demir takılmaz, devletin ağır işlerinde çalıştırılmazlar, teşhir olunmazlar, hatta devletin hapishanelerinde hapis bile edilmezlerdi. Kalabend olan şahıslar, yalnızca etrafi surlarla çevrili kalelerin içine hapsedilirlerdi. Kalabendler kaleler içinde adi mahbuslar gibi hapishanelere konulmayıp, zaptiye nizamının izin verdiği ölçüde yani firara yol açmayacak mertebede kale halkı gibi kalede bulunanlar ile görüşebilirlerdi. Kalenin diğer kişiler için girip çıkması yasak olmayan yerlerinde gezip dolaşabilirlerdi. Kalede cami, kilise ve havra gibi mabetler bulunduğu takdirde bayram, cuma, paskalya, pazar ve diğer kutsal günlerde mensup oldukları mabede ve lüzumunda hamama ve davalarının olduğu durumda mahkemeye gitmek üzere beraberlerinde zabtiye ve gardiyan gibi memurlar olduğu halde kaleden çıkarak işlerini görebilirlerdi. Kale dışındaki halk ile görüşebilmekle beraber geceleri mutlaka kale içinde olmaları şart olduğundan, dışarıya çıkanlar kale kapıları kapanmaksızın kaleye geri dönmek mecburiyetindedilerdi. Kalabendler buldukları kaleler içinde sahip oldukları emlak ve arazilerini satıp kiraya verebilirlerdi. Zanaat ve ticaretle uğraşabilmekte ve hatta ailesinden isteyenler olduğu takdirde buldukları yere getirerek birlikte zaman geçirebilirlerdi. Ülke içinde yer alan kalelerin her birinde uygulanan usul ve kaideler diğerlerindeki kaidelerle aynı olmayabilirdi. Kalabend olanların kaleden firar etmemeleri konusunda dikkat etmek idare memurlarının ve özellikle kale memurlarının vazifelerindendi. Kalabendler, onların gösterdiği hal ve hareketin dışına çıkmamaya

²³⁷ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 87

²³⁸ Sami Bey, **a.g.e.**, s.18

mecburdu. Asayışı ihlal etmeye meyilli tehlikeli sayılan kişilerin kale haricinde bulunanlarla değil, kale içinde yaşayan halk ile görüşmesi hükümetin kararıyla yasaklanabilirdi.²³⁹

Bazen kalabendlerin kale içinde bulunan hapisanelerde tevkif edilmeleri fikri kanun maddesinde bulunan "mahbusen tevkif olunmasıdır" ifadesine dayanmaktadır. Birçok hukukçuya göre, etrafı sur ve istihkamlarla muhafaza olunan yerlerde bu ifadeden yola çıkarak hapisaneler inşa edilmemesi gerekirdi. Zaten kalabendlik hapis ve sürgün cezasının birleşmesinden oluşan bir ceza olduğundan, kalabendler kalenin içinde ve dışında bulunanlarla haberleşme hakkına sahiplerdi. Kalabendlerin hapisanelere konularak hapis cezasına mahkum olan kişiler ile birarada hapsedilmeleri yönündeki düşünce adalet kaidesine uygun düşmemekteydi. Müebbed kalabendler kale içinde kendileri tarafından tutulacak evlerde zabtiye nezareti altında olmak kaydıyla ikamet edebilirlerdi.²⁴⁰

Kalabendlik cezası ile ilgili vilayetlerden gelen soruların artması nedeniyle hazırlanan 1866 tarihli bir irade bu cezanın kapsamına açıklık getirmektedir. *"Kalabendlik hapis ile nefy cam'i bir ceza olub kalabend edilen mücrimin suret-i mahbusiyetiyle vaz kürek olunan caninin cihet-i mahbusiyeti beyninde bazı mertebe fark bulunmak emr tabi olacağı halde tahkikat vakaya göre bazı mahallerde kalabend edilen eşhas burç ve baru altında bulunan ve zindan tabir olunan mahbeslerde tevkif kılınmaktan naşi aralıkta telefat vuku bularak şu hale nazaran kalabendlik cezası kürek cezasından ağır ve bu ise kaide-i adl-i hakkaniyete külliyyen mugayyir düşeceğine ve kalabend edilen eşhasın hapsinden murad bu misüllü mücrimlerin kale içinde ayrıca bir mahbese konulmasına mahazır olmayıp nefsi kalenin mahbes itiyad olunması kazıyyesi bulunduğu kalabend ile menfi beyninde olan fark dahi yalnız kalabendlik haric-i kaleye çıkamamasından ibaret görünmesine mebni işbu muamele-i gayrı layıkanın refiyle hükm-ü kanunun tamı tamına merkez husul vusulü için badezin kalabendlik cezasına müstahak olan mücrimine ahali-yi meskunesi olmayan veyahud pek cüzi bulunan kaladan lüzumu miktarı ve münasipleri tefrik olunub mahalleri zabt memurları*

²³⁹ Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.51-53

²⁴⁰ Reşad, **a.g.e.**, s.50-51

marifetiyle muhafaza kılınmak ve harice çıkarılmamak şartıyla nefy kalenin mahbes ittihazı ve fakat yanlarında zabtiye memurları bulunduğu surette gelen adamlar ile mülakatlarına ve haric ile muhaberelerine mümanaat olunmaması Meclis-i Vala'da tensib kılınmış ve bu kararın icrası ol emirde bervech-i muharrer ahali-yı meskutası olmayan veyahud pek cüzi bulunan Kalanın tayin miktar ve mevkiine vabeste bulunarak keyfiyet icab edenlerden istilam olunmuş olmağın zira iradei dahi öyle mahbes ittihazına elverişli kale olup olmadığının işarına himmet olunması şukka-ı mahsus tahrir ve tesyir kılındı."²⁴¹ Kalabendler etrafı sur ve istihkamlarla çevrili bir şehir veya kasaba içinde harice çıkmamak üzere ikamet ettirmek itibarıyla hapis, vatanlarından alınarak başka bir memleket ve kaleye gönderilmeleri itibarıyla da sürgün hükmünde olduklarından gönderildikleri kale içinde bir hanede oturabilmelerine dahi izin verilirdi. Kalenin içinde ve dışında bulunan ahabab ve akrabalarıyla görüşebilirlerdi. Bu görüşme Zabtiye Nizamı'nın izin verdiği daire içinde mümkündü. Mesela kalabendlerin kale dahilindeki ve haricindeki kişilere yazacakları evrak ve mektupların devleti siyasi açıdan tehdit edecek, diğer birtakım tehlikeye yol açacak kişileri harekete geçirecek yönde olmaması için zabtiye memurları tarafından teftiş edilmesi gerekirdi. Bununla birlikte kalabendlerin kale haricinde Zabtiye Nizamı'nın izin verdiği ölçüde haberleşmeleri için kanunen yasaklanmış bir açıklama bulunmamaktaydı.²⁴²

Kalabendler kendi mal ve mülklerinin tasarrufuna sahip olamazlardı. Ceza Kanununa göre, muvakkat kalabendlik mahkumları mal ve mülklerini kendi tayin ettikleri ve devletin de onayladığı bir vekil tarafından idare ederlerdi.²⁴³ Bu kişilerin cezaları nedeniyle sahip oldukları mal ve mülkleri idare etmeye muktedir olamayacakları düşüncesinden hareket edilmekteydi. Ayrıca mal ve mülklerinin tasarrufunun kendilerine bırakılması durumunda, mahkumların cezaları nedeniyle ümitsizliğe kapılarak mal ve mülklerini telef etmeleri hatta bunları ceza yerinden firar etmek için kullanabilecekleri ihtimali de düşünülmüştü. Bu ihtimali ortadan kaldırmak üzere de tayin edilen bir vekil aracılığıyla mal ve mülkün idare edilmesi yolunda hareket edilmişti. Ceza müddetleri zarfında ceza yerleri haricindeki işleri vekilleri

²⁴¹ BOA., İ.MVL. 579-25991, 11.C.1284

²⁴² Reşad Bey, a.g.e., s.52-53

²⁴³ Nazif Bey, a.g.e., s.10

marifetiyle yerine getirirlerdi. Kendilerine yalnız Hapishaneler Nizamatı'nın ödeyeceği kadar bir şey verilip bundan başka bir şey verilmezdi. Ceza müddetlerini tamamladıktan sonra bütün mal ve mülkleri iade edilerek tayin olunan vekiller idarelerinin hesabını kendilerine verirlerdi.²⁴⁴

Ceza Kanunu'nda muvakkat kalabendlerin mal ve mülklerine ne olacağı açıklanırken, müebbed kalabendlerle ilgili bir açıklamaya yer verilmemekteydi. Fransa'da müebbed kalabendlik cezasıyla mahkum olanların mal ve mülkleri varisleri arasında paylaştırılmış ancak bu anlayış zamanla terkedilmişti.²⁴⁵ Müebbed kalabendlerle ilgili buna dair kanunda bir açıklama olmamakla beraber, ceza hukukçularının çoğu muvakkat kalabendlik cezası mahkumlarına yapılan muamelenin müebbetlere de yapılması gerektiği görüşüne sahiptirler. Müebbed kalabendlerin de birer vekil tayin etmek suretiyle, vekillerin her sene kendilerine hesap vermelerini talep etme haklarının bulunduğu görüşündedirler. Vekillerin her sene hesap vermeğe mecbur edilmelerinin lüzumu bunların muvakkat ceza ile mahkum olanlar gibi belli bir müddet ile değil, sınırlı olmayan bir süre ile vefatlarına değin mahkum ve mahbus kalacaklarından kaynaklanmaktadır.²⁴⁶ Hukukçuların çoğu, kalabendlik mahkumlarının memleketlerindeki mal ve mülklerinin idareye muktedir olamamakla beraber Mecelle'ye göre her birine güvenilir bir adamın vekil tayin edilmesinin ve ceza yerlerinden firar nedenlerini aramak gibi fena işlere kalkışmalarına yol vermemek için ellerine öyle çok para geçmesine izin verilmemesinin uygun olduğu görüşündedirler.

Müebbed kalabendlik mahkumları, aynı zamanda müebbeden rütbe ve memuriyetten çıkarılırlardı. Ancak muvakkat kalabendlik cezasında durum farklıydı. Muvakkat kalabendlik mahkumları, rütbe ve memuriyetten çıkarılmış olsalar da, kalabendlik cezasını ikmal ettikten sonra ıslah-ı nefis ettiklerinin anlaşılması durumunda devlet memuriyetinde istihdam edilebilirlerdi. Fakat kalabendlik müddeti ne kadar ise yarısının, mesela kalabendlik müddeti beş sene ise cezasını ikmalden sonra, beş senenin yarısı olan iki buçuk senelik bir süre geçmedikçe memuriyette istihdamı mümkün olmazdı. Eğer muvakkat kalabendlik, padişahın takdiriyle kürek cezasının

²⁴⁴ Halil Rıfat, **a.g.e.**, s.54-55

²⁴⁵ Sami Bey, **a.g.e.**, s.59

²⁴⁶ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.56-57

değiştirilmesiyle verilmişse, bu kişiler müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezasına müstahak olurlardı. Müebbed kalabend mahkumlarına müştereken "hukuk-ı medeniyeden ıskat" cezası da verilebilirdi. Ancak müebbed kalabend mahkumlarına hukuk-ı medeniyeden ıskat cezası da verilmiş gözüyle bakılamazdı. Müşterek olarak bu cezanın uygulanıp uygulanmayacağı suçun tür ve derecesine göre ve davaya memur olanların iddialarıyla mahkemelerin hükmüne bağlıydı. "Hukuk-ı medeniyeden ıskat" 1858 Ceza Kanunu'na göre altı husustan ibaretti. Bu cezaya çarptılan mahkuma müebbed rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezası verilirdi. İkincisi belediye hukukundan mahrum bırakılırdı. Belediye meclisi, umumi meclis azalığı, esnaf kethüdalığı ve yiğit başlığı gibi seçimi halka bırakılan bazı seçimlerde oy kullanamaz ve seçilemezdi. Üçüncüsü mektep hocalığında bulunamazlardı. Yani mektep müdürlüğü ve mubasırılığında hatta umumi maarifte halkın talim ve terbiyesine mahsus pek küçük hizmetlerde bulunamazlardı. Dördüncüsü tahkikat sırasında kullanılmazlardı. Yani şahitlikleri ve ihbarları makbul bulunmazdı. Davada kendisinin yanında meydana gelmiş veya bir suretle malumatı olan hususlarda kendisinden izahat almak lazım geldiğinde ifadesi bayağı malumat hükmünde görülerek davaca hükümsüz tutulurdu. Bir davada bile vekalet edemezlerdi. Beşincisi vasi olamazlardı. Fakat evlatlarının veliliğine mecburi olduğundan buna mani bir engel yoktu. Altıncısı silah taşıma yetkisine sahip olamazdı. Yani her türlü askeri hizmet ve zabtiyede bulunamazlardı. Bu ceza ile mahkum olan kişiler kamuya ait işlerde istihdam olunamazdı.²⁴⁷

1.3.8.4. Avrupa Hukukunda Kalabendlik

1858 Ceza Kanunu esasen Fransız Ceza Kanunu'ndan iktibas edilen bir kanun olmasına rağmen her iki ülkede uygulanan ceza türleri ve tatbiki arasında farklar bulunmaktadır. 1810 Fransız Ceza Kanunu'nda "Deportation" adı verilen ceza, mahkumun hükümet tarafından imparatorluğun kıtasal alanı dışında belirlenecek bir yere gönderilerek burada sürekli ikamet ettirilmesi şeklinde uygulanmaktaydı.²⁴⁸ Osmanlı'da kalabendlik ülke içindeki Fizan gibi uzak yerlerde icra edilebileceği gibi, Sinop ve Midilli gibi yakın yerlerde mahkumun bir kale içinde tutulması ile de tatbik

²⁴⁷ Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.58-62

²⁴⁸ Par J. B. Duvergier, **a.g.e.**, s.7-9, 1810 Fransız Ceza Kanunu, Madde 18

edilmekteydi. Fransa'daki kalabend cezası müebbed olarak uygulanırken, Osmanlı'da bu ceza hem müebbed hem de muvakkat olarak uygulanmaktaydı. Fransa'da kalabendlük cezası mahkumlarının mal ve mülkleri tamamen veya kısmen kendilerine mahalli hükümetin izniyle verilebilirdi.²⁴⁹ Fransa'daki kürek cezasının dönüştürülmesiyle ortaya çıkan "Detention" cezası 1832 tarihinde yapılan düzenleme ile Fransız ceza kanununa eklenmişti. Bu ceza, mahkumun kralın kamu mevzuatı şeklinde vereceği bir emirle belirlenecek olan krallık kıtasal topraklarında bulunan kalelerden birine kapatılmasıyla tatbik edilmekteydi. Mahkum kalenin içinde ve dışında bulunan kişilerle polis yönetmelikleri doğrultusunda görüşebilmekteydi. Bu ceza muvakkat türden bir ceza olup, süresi beş seneden yirmi seneye kadar belirlenmişti.²⁵⁰ Cezanın uygulanışında mahkum Fransa toprağında bir kalede kaldığından, bu yönüyle Osmanlı'daki kalabendlük cezasına benzemekteydi. Ancak ülke içinde bir kalede mahkumun tutulması benzerliğine rağmen birçok noktada farklar bulunmaktaydı. Detention cezası sadece muvakkat uygulanan bir cezaydı. Osmanlı'daki kalabendlük cezası ise hem muvakkat hem de müebbed olarak uygulanmaktaydı. Detention cezasında mahkum medeni hukuk haklarını korurken, kalabendlükte ise bu durum söz konusu değildi.²⁵¹ Fransa'da deportation cezası verilen mahkuma, krallık tarafından imparatorluk kıtasal alanı dışında gönderilecek bir yer belirlenemediği durumda ceza, müebbed "Detention" cezasına çevrilebilmekteydi.²⁵² Fransız Ceza Kanunu'nda 1832 tarihinde yapılan bir düzenlemeye göre "Deportation" ve "Detention" cezalarına çarptırılan mahkumlar vatandaşlıktan çıkarılırlardı.²⁵³

Kalabendlük cezası, Fransa'da adi kalabendlük ve hakiki kalabendlük olmak üzere iki şekilde uygulanmıştır. Adi kalabendlük, suçlunun muhafaza altında bulundurulmak üzere bir yere gönderilmesi ve burada dışarıyla her türlü iletişiminin kesilmesi şeklinde tatbik edilmekteydi. Hakiki kalabendlük ise, suçlunun bir sur dahilinde olmak şartıyla uzak kalelerden birine gönderilmesi ve orada alıkonulması suretiyle

²⁴⁹ Lütü Fikri Bey, **a.g.e.**, s.43, 1810 Fransız Ceza Kanunu, Madde 18, Par J. B. Duvergier, **a.g.e.**, s.9-10

²⁵⁰ Par J. B. Duvergier, **a.g.e.**, s.10, 1810 Fransız Ceza Kanunu, Madde 20

²⁵¹ Lütü Fikri Bey, **a.g.e.**, s.44

²⁵² Par J. B. Duvergier, **a.g.e.**, s.9, 1810 Fransız Ceza Kanunu, Madde 17

²⁵³ Par J. B. Duvergier, **a.g.e.**, s.11, 1810 Fransız Ceza Kanunu, Madde 28

uygulanmaktaydı.²⁵⁴ Fransa'da kalabendlik cezasına mahkum olanlar sevk oldukları mahallerde firarlarına meydan vermeyecek şekilde serbest bırakılırlardı. Mahkum isterse çalışabilir ve uygun görüldüğü takdirde kendisine arazi verilirdi. Yani mahkumiyeti boyunca kendisi ve ailesinin geçimini sağlayacak bir işle uğraşmış olurdu. Fransa'daki Deportation ve Detention cezalarını, Osmanlı'daki kalabend cezalarından ayıran en önemli nokta, bu iki cezanın Fransa'da yalnızca siyasi suçlulara verilmiş olmasına rağmen, Osmanlı'daki kalabendlik cezasının siyasi suçlarla birlikte rüşvet ve sahtekarlık gibi suçlarda da tatbik edilmiş olmasıydı.²⁵⁵

1.3.9. Sürgün

Kanuni döneminin ceza kanunu üzerinde önemli araştırmalar yapan ve klasik Osmanlı ceza hukuku alanında verileri günümüze aktaran Uriel Heyd, sürgün cezasının klasik Osmanlı çağında nadir uygulanan cezalar arasında göstermektedir. Bu ceza istemeden yangın çıkaranlara, kentlerde kundaklama olaylarını engellemeyen bekçilere, asi Çingenele, cüzzamlılara ve en önemlisi insanların aynı kasabada ya da köyde yaşamak istemediği dile düşmüş suçlulara ve fahişelere verilirdi. Son kertede yer alan istenmeyen kişilerin gönderilmesi öncesinde kendilerine bir dereceye kadar yaşam biçimlerini değiştirme şansı verilirdi. Klasik döneme ait bazı el yazmaları, sürgün cezasının şeriata aykırı olduğundan dolayı tamamen ortadan kaldırıldığını belirtmektedir. Gerçekte ise fahişelik, ayyaşlık nedeniyle dile düşmüş kişiler kadı veya yakın çevresinin isteği üzerine çıkan fermanlarla sürgün edilirdi. Faizcilik, vurgunculuk, muhbirlik, dinsel gerekleri yerine getirmemek ve benzeri diğer suçları işleyenler de aileleriyle birlikte sürgüne gönderilirdi. Bütün bir topluluğun sürgün edilmesi ise, devlet yönetimi ile ilgili işlerde söz konusu olabiliyordu. Örneğin, 1571'de Kıbrıs'ın fethi sırasında Osmanlı idaresi adaya Müslümanları yerleştirme kaygısı içinde hareket etti. Sonraki dönemlerde ürünlerine belirlenen sabit fiyatın üstünde fiyat biçen tacirler de sürgüne tabii tutulmuşlardı. Zaman içinde sürgün, hem politik nedenlerle

²⁵⁴ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.173

²⁵⁵ Lütü Fikri Bey, **a.g.e.**, s.43-44

hem de çok çeşitli suçlara uygulanan bir ceza durumuna geldi ki, Batıdaki örnekleri de bu süreçte ilerledi.²⁵⁶

1.3.9.1. Sürgün Cezasının Tanımı

1840 Ceza Kanunu'nda sınırlı sayıda suçlar için sürgün cezası öngörülmüştür. Bu kanunda sürgün cezasının asgari ve azami süresi verilmemekle birlikte, bazı suçlar için sürgün cezası müddeti bir yıl olarak belirlenmiştir. 1851 Ceza Kanunu ise bazı suçlar için süre belirlemeyerek sürgün cezası öngörmekle birlikte, işlenen suçun derecesine göre pranga, kürek, hapis veya sürgün cezalarından birinin tayin edilmesi takdirini hakime bırakmıştır.

Sürgün cezasının tanımı ve kapsamı 1858 Ceza Kanunu ile yapılmıştır. Bu kanunda sürgün cezası müebbed ve muvakkat olarak öngörülmüştür. Kanunun yirmi dokuzuncu maddesinde cinayet derecesindeki suçlar için belirlenen, "*Nefy-i ebed bir şahsın devletçe tayin olunan bir mahale müebbeden gönderilip ikamet ettirilmesidir. Bu halde familyasını dahi ol mahale naklini ister ise müsaade olunur.*" şeklinde tanımlanmıştır. Müebbed sürgün ceza yerinin tayini, kalabendlik cezalarında olduğu gibi mahkemelerin yetkisi dışındaydı. Mahkeme tarafından bu cezaya dair hüküm verildikten sonra, sürgün ceza yeri Adliye Nazırlığınca tayin edilirdi.²⁵⁷ Müebbed sürgün cezası da, tıpkı idam, kürek ve kalabendlik cezaları gibi temyiz mahkemesinin onayından geçtikten sonra uygulanırdı.²⁵⁸ Müebbed sürgün cezasına ilişkin mahkemenin verdiği ilamların hülasaları ilamın düzenlendiği eyalet merkezlerinde, suçun işlendiği mahalde, ilamın icra edileceği ve suçlunun ikamet ettiği yerde ilan edilirdi. İstanbul'da Bab-ı Zabtiye, taşrada ise hükümet konağı kapısına ilam asılarak duyurulurdu.²⁵⁹ Cünha derecesinde kabul edilen muvakkat sürgün cezası ise kanunun otuz beşinci maddesinde, "*Nefy-i muvakkat mücazâtı, bulunduğu yerden bir başka mahale gönderilip üç aydan üç seneye dek tagrib olunmaktır.*" şeklinde tanımlanmıştır.²⁶⁰ Klasik dönem Osman sürgün hükümlerinde sürgüne gönderilen kişinin ne kadar cezalandırılacağına dair bilgiler yok denecek kadar sınırlıdır. Hükümlerde çoğunlukla "ıslah-ı nefis" ifadesi

²⁵⁶ Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, a.g.e., s.303-304

²⁵⁷ Sami Bey, a.g.e., s.60

²⁵⁸ Halil Rıfat Bey, a.g.e., s.55-56

²⁵⁹ Sami Bey, a.g.e., s.66

²⁶⁰ Sami Bey, a.g.e., s.72

kullanılmıştır.²⁶¹ Bu uygulama 1858 Ceza Kanunu ile terk edilmeye çalışılmışsa da, bazı idari sürgünlerde "ıslah-ı nefis" ifadesinin kullanılması sürdürülmüştür.

1.3.9.2. Sürgün Mahkumları

Müebbed sürgün mahkumları, mahkeme tarafından tanzim edilen ilamın temyiz mahkemesi tarafından tasdik olunmasına müteakib müddeiumumiye tebliğinden itibaren üç gün içinde mahkumun idare memurları tarafından uygun görülen mahale yani bir şehir veya kasabaya gönderilip müebbeden orada ikamet ettirilmesiyle uygulanmaktaydı. Bu mahkumlar ailelerini o şehir veya kasabaya nakillerini talep edebilirlerdi. Aileleri tarafından da uygun görüldüğü takdirde mahkumların bu talepleri kabul edilirdi. Mahkumlar ailelerini yanlarında götürmeyi talep etmedikleri takdirde yalnız kendileri gönderilirlerdi. Çünkü cezanın başkalarına sirayet edemeyeceği düşüncesinden hareketle, evlat ve akrabaların da mahkumlarla birlikte sürgün yerine gönderilmeleri konusunda hükümet zorlayıcı tavır takınamazdı.²⁶²

1858 Ceza Kanunu'na göre müebbed ve muvakkat sürgün mahkumları mal ve mülklerini tasarruf etme haklarına sahiplerdi. Ancak bunlar zaten memleketlerinden uzaklaştırıldıklarından gönderildikleri memleketlerde şahsi hürriyetlerine sahip olsalar da, sürgün yerlerinden diğer yerlere gidemediklerinden mal ve mülklerini idare edebilmeleri bir dereceye kadar sınırlandırılmış olmaktadır. Bunlar içinde kimsesiz oldukları için memleketlerindeki mal ve mülklerini idareye gücü olmayanlar da bulunmaktaydı. Bu nedenle muvakkat ve müebbed sürgünler için memleketlerindeki mal ve mülklerini idareye gücü olmayanların kendilerine bir vekil tayin etmek için hükümete müracaat etme hakları vardı. Bu sayede memleketlerindeki vekilleri marifetiyle mal ve mülklerinin iyi bir şekilde muhafazasını sağlardı.²⁶³

Müebbed sürgün cezası, bir şahsın bulunduğu yerden bir daha geri dönmek üzere uzaklaştırılmasından ibaretti. Hükümet bu şahsın geri dönmemesini sağlamak için ona yeni bir ikametgah tayin ederdi. Bununla birlikte o şahıs bu yeni ikametgahında

²⁶¹ Kemal Daşcıoğlu, **İskan, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün (XVIII. Yüzyıl)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007, s.183

²⁶² Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.56

²⁶³ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.57

buranın diğeri serbest ahali gibi mal ve mülkünü dilediği gibi tasarruf edebilirdi. Hiçbir şekilde keyfi hapsedilemez, baskı altında tutulamaz, yanında zabtiye ve gardiyan gibi memurlar bulundurulamazdı. Yeni ikametgahında bu şekilde zaman geçirirdi.²⁶⁴ Haklarında müebbed sürgün cezası verilenler, müebbeden rütbe ve memuriyetten de çıkarılırlardı. Mücazat-ı terhibiyye (Cinayet) türünden ağır bir suç işlemelerinden ve hayatlarının sonuna kadar sürgün yerlerinde bulunmak zorunda olduklarından, müebbed sürgün cezası mahkumları devlet hizmetinde istihdam edilemezlerdi. Bununla birlikte ceza muhakemeleri usulü kanununun 463, 464, 465, 466. maddelerince "mücazat-ı terhibiye" ve "mücazat-ı tedibiye" ile mahkum olanlar ceza müddetlerini tamamladıkları veya padişah tarafından affedildikleri takdirde yasaklanmış hakları kendilerine geri iade edilirdi. Bu durumda müebbed sürgün cezasına çarptırıldığı için müebbeden rütbe ve memuriyetten çıkarılan birinin padişah iradesi ile affedilmesi veya cezasının değiştirilmesi durumunda kullanması memnu edilmiş olan haklarını geri talep etmesi mümkündü. Bu talep ilgili makamlarca değerlendirilerek, padişahın iradesince tasdik edilirse bu kişilere hakları iade edilirdi. Bununla birlikte mükerrer işlenen suçlarda ceza muhakemeleri usulünce hakların iadesi söz konusu olmamaktaydı.²⁶⁵

Muvakkaten sürgün cezası, mahkeme tarafından suçun derecesine göre üç aydan üç seneye kadar bir müddet tayin edilirdi. Bu cezaya çarptırılan mahkumlar ceza sürelerinin sonunda istedikleri yere gitme hakkına sahip olurlardı. Bazı Osmanlı hukukçuları, muvakkat sürgün cezası mahkumlarının gönderilecekleri mahallerin hüküm esnasında tayin olunacağına dair kanunda bir açıklık olmadığını belirtmektedirler. "*Bu misüllü nefy ile mahkum olacakların gönderilecekleri mahallerin esna-yı hükmünde tayin ve tasrih olunacağına dair kanunda bir sarahat yog ise de sarahat kanuniye ile istidlal olunacağı vechile nefy cezası kanunen bir adamı bulunduğu yerden kaldırılıp diğeri bir memlekete tebid ve tağrib etmek ve orada oturtmak üzere mahsus ve müstakil bir ceza olduğuna nazaran nefyine hükmü olan eşhasın nefyi edilecekleri mahallerin dahi esna-yı hükmünde tayin ve tasrihi iktiza eder. Vaka muhakimin esas vazifesine göre ashab ceraim hakkında verilecek hüküm yalnız cürmün nevi ve derecesiyle müddetin tayin ve tezkirinden başka tayin mahal vazife*

²⁶⁴ Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.56

²⁶⁵ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.95-97

*haricinde görülür ve nefy hakkında sadır olacak hükmün icrası mahkumun bulunduğu yerden kaldırılıp diğer bir memlekete izamı itibarıyla tayin mahal umur icraiyeden ma'dud olmak lazım gelir ise de verilen hükm nefy ve menfada sürgün hükmünün mukteza-yı kanuniyesi olduğundan tayin mahal maddesi sarf-ı umur icraiyeden ad edildiği takdirde mahkumun li-garaz heva ve mevkice en fena bir mahale gönderilmesiyle bi-gayr-ı hak ta'zib edilmesi ihtimali dahi kaffe-i ağraz ve efkar-ı şahsiyeden arı ve bi-taraf olmak lazım muhakim canibinden tayin ve tasrihi muvaffak adalet ve hikmet görünür."*²⁶⁶ Bazı hukukçular muvakkat sürgün cezasında mahkumiyet yerinin mahkeme tarafından belirlenmesini daha adil bulsalar da, uygulamada bu konunun tayin hakkı hükümetteydi.²⁶⁷

Muvakkat sürgün cezasının müddeti suçlunun bu cezayı gerektiren suçtan dolayı tevkif edildiği günden itibaren başlatılırdı. Yani suçlunun tevkif edildiği müddet mahkumiyetine dahil edilirdi. Bir günlük tutukluluk beş günlük sürgün cezasına eşit sayılmaktaydı.²⁶⁸ Mahkemenin hükmünden sonra gerek temyiz dilekçesi vererek ve gerek diğer suretle sürgün yerine gidinceye kadar yolda geçen müddet de mahkumiyet süresi içinde sayılırdı. Muvakkat sürgün mahkumları ikamet ettirildikleri yerlere ailelerinin naklini talep edebilirlerdi. Ailelerin de bu konuda istekli olmaları durumunda ve şer'i açıdan bir engel olmadığı takdirde bu talepler yerine getirilirdi. Muvakkat sürgün mahkumları da istedikleri gibi mal ve mülk edinebilirlerdi. İkamet ettirildikleri yerlerin dışına çıkamamaktan başka oranın ahali ile aralarında hemen hemen hiçbir fark yoktu.

Muvakkat sürgünde mahkuma verilebilecek en fazla süre kanunda üç sene olarak belirlenmişti. Ancak bu müddet ceza mahkemesinden hükm olunan sürgün cezasına mahsustu. Mesela on beş sene kalabendlik ile mahkum olan bir şahsın cezası padişah tarafından affedilerek muvakkat sürgün cezasına çevrilebilir ve o şahıs on beş sene muvakkat sürgün cezasıyla mahkum olabilirdi. Bir de mükerrir durumunda mahkeme tarafından üç seneden fazla muvakkat sürgün cezası hükm olunur ise, kanun hilafında

²⁶⁶ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.75-76

²⁶⁷ Lütü Fikri Bey, **a.g.e.**, s.50

²⁶⁸ **Takvim-i Vakayi**, N.851, 20.C.1329

hareket edilmiş sayılmazdı.²⁶⁹ Muvakkat sürgün cezası ile birlikte memuriyetten çıkarılma cezası uygulanırdı ki, bunun süresi üç aydan altı seneye kadar değişmekteydi. Osmanlı'da sürgün cezası, genellikle siyasi suçlulara uygulanmaktaydı. Muvakkat sürgün cezası, Osmanlı'nın son dönemlerinde, hapis cezasının ön plana çıkmasıyla birlikte çok fazla başvuru olan bir ceza yöntemi değildi. Bununla birlikte Tanzimat'a kadar geçen dönemde birçok kimse sürgün edilmişse de bunlar mahkeme hükmüne istinaden değil idareten yapılan sürgünler kapsamındaydı.²⁷⁰

Sürgün cezası mahiyeti açısından bireyin özgürlüğünü ortadan kaldıran hapis, kürek ve kalabendlik cezalar arasında yer almalı mıdır? Sürgün cezasında bir kimse, hükümetin belirlediği bir yerde ikamet ettirilip, buradan başka yere gidememekte, ailesini de yanında getirebilmekteydi. İkamet ettirildiği yerde hayatını geçindirebilecek bir işle uğraşabilmekteydi. Bu durumda sürgün cezası bireyin özgürlüğünü ortadan kaldıran bir cezadan ziyade, özgürlüğünü sınırlandıran bir ceza olarak görülmelidir.²⁷¹ Bazı hukukçulara göre, bu cezanın uygulanmasından istifade beklense de çoğu zaman yararlı bir netice elde edilememiştir. Vatanın bir yerini, bir kimsenin zararlı davranışından kurtarmak için onu alıp vatanın diğer bir yerine musallat etmek manasız bir adım olarak görülmüştür. Nitekim İkinci Meşrutiyet döneminde uygulamaya konulan Serseri Nizamnamesi'nde yer alan sürgün cezasının uygulanması tuhaf neticeler vermiştir. Nizamnamenin uygulanması ile iş bulamayan veya bulsa bile toplumun ahlakını tehdit eden birinin ilk defa gördüğü bir yerde tanımadığı insanlar arasında iş bulmakta sıkıntı çekeceği açıktır. Bu gibi kişileri bir yerden başka yere göndermekle, hükümetin vazifesini sadece bundan ibaret görmesi kanunun maksadıyla kesinlikle bağdaşmamaktadır.²⁷²

1.3.9.3. Avrupa Hukukunda Sürgün

Sürgün cezası şahsi hürriyeti sınırlandıran cezalardan biriydi. Bu anlamda zabtiye nezareti altında bulundurma cezasıyla benzerlik göstermektedir. Kürek, hapis ve kalabendlik cezaları ise şahsi hürriyeti ortadan kaldıran cezalardandır. Şahsi hürriyeti

²⁶⁹ Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.69-70

²⁷⁰ Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.50

²⁷¹ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.179

²⁷² Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 93

ortadan kaldıran veya sınırlandıran cezalar suçluların nefislerinde bir rahatsızlık veya baskı unsuru yaratır. Bilinçli olarak uygulanan bu sistemin suçlunun kendisini ahlaki açıdan ıslah etmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir. 19. yüzyıl boyunca Avrupa'da ceza hukukçularının bir kısmı hapis cezası uygulamalarını savunurken, bazıları da suçlunun başka yere uzaklaştırılması fikrinden yana olmuşlardır.

Avrupa ülkelerinde sürgün cezası, mahkumun uzak müstemleke ülkelere birine gönderilerek, orada nezaret altında tutularak tarım ve zanaat ile meşguliyetine izin verilmesi şeklinde tatbik edilmiştir. Bu uygulamanın birtakım "muzır" sayılan adamlardan memleketi kurtarmak, mahkumlara bir başka memlekette geçinebileceği bir yaşam temin etmek ve bu sayede müstemleke ülkelerin gelişmesine katkıda bulunmak gibi faydalarından bahsedilebilir. Ancak sayılan bu faydalara karşılık bazı mahzurlar da bulunmaktadır. Birçok suçlunun işlediği suçun vahamet derecesine göre bunu tanzim etmek gayet zordur. Öte yandan böyle bir ceza memlekette işe yaramayan birçok kimse için bayağı arzu edilecek bir şey haline gelebilme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bunun dışında bu cezayı uygulayan ülke için dönemin koşulları dikkate alındığında çok masraflı bir uygulama olduğu da bahse değer bir taraftır.²⁷³

İngiltere, Fransa, İtalya, Portekiz, İspanya, Rusya ve Hollanda gibi devletler mahkumları denizaşırı sömürge ülkelere göndermek suretiyle sürgün cezasını uygulamışlardır. Avrupa ülkelerinin bu tarz sürgün siyaseti kolonileşme tarihi boyunca devam etmiştir.²⁷⁴ İngiliz ceza hukukunda sürgün cezası uzun süre uygulanmış bir ceza türüdür. Bir zamanlar İngiltere'de cinayet gibi ağır suçlar için sürgün cezasından başka bir uygulama bulunmamaktaydı.²⁷⁵ İngiltere 1776 tarihine kadar Amerika kıtasındaki kolonilerini sürgün yeri olarak kullanmıştır. 1776 tarihinden itibaren ise mahkumların ağır işlerde çalıştırılmaları ve hapishanelerde tutulmaları yolları izlenmiştir. 1779 tarihinden itibaren "transportation" mekanı olarak Afrika kıtası seçilmiştir. 1787 tarihinde başlamak üzere İngiliz mahkumları Avustralya, Tazmany ve Norfolk adasına gönderilmeye başlanmıştır. Askeri kontrol altında muhafazaları sağlanan mahkumlar burada köprü ve yol yapımı gibi ağır işgücü kollarında kullanılmışlardır.²⁷⁶ Ancak

²⁷³ Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.35-36

²⁷⁴ Talip Türcan, **a.g.m.**, s.164

²⁷⁵ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.171

²⁷⁶ "Deportation and Exile", **a.g.e.**, s.267

gönderilen kişilerin sayısı zamanla çok fazla miktarlara ulaşınca İngiliz yönetimi sömürgelerin yerli halkından gelen itirazlarla karşılaşmıştır.²⁷⁷ Sonraları sömürge ülkelerden gelen şikayetler üzerine 1864 tarihinde bu uygulamayı büsbütün lağvetmek zorunda kalmıştır. Bunun yerine de İrlanda örneğini izleyerek hapis cezasını uygulamaya koymuştur.²⁷⁸ İtalya ceza kanunlarında da ağır hapse mahkum edilen kişileri hapsedme ve sömürge ülkelere sürgün etme müeyyideleri yer almıştır.²⁷⁹ İtalya için Sicilya adası önemli sürgün merkezlerinden olmuştur.²⁸⁰

Fransa'da "deportation" cezası ihtilal sonrası suçlar için uygulanan bir cezadır. 1797 tarihinde bir grup siyasi mahkum ve bunu izleyen yıllarda da 500 mahkum Fransız Guianasına gönderilmişlerdir. Fransız Ceza Kanunu'nda müesses nizamın karşısında tehlikeli görülen siyasilerden kurtulmak üzere bu cezaya başvurulmuştur.²⁸¹ Sürgün cezasının bu kanun çerçevesinde bir başka uygulama alanı da ağır hapis cezası alan kimseler için tamamlayıcı bir ceza unsuru olarak kullanılmasıdır. Fransızlar da tıpkı İngilizler gibi sürgünleri kendi sömürgelerine göndermişlerdir. Hatta bu tür suçlular Fransız sömürgelerinde uzun süre ağır işlerde çalıştırılmışlardır.²⁸² Osmanlı'da müebbed sürgün cezası, 1858 Ceza Kanunu'nda cinayet türünden suçlar için tayin edilmiş bir cezaydı. Fransa'da sürgün cezası cinayet türünden olmakla birlikte müebbed uygulaması yoktu. Fransa'da bu ceza mahkumun ülke sınırları dışına çıkarılmasıyla uygulanmakta, Osmanlı'da ise ülke dahilinde yer alan bir yere mahkumun gönderilmesiyle tatbik edilmekteydi. Fransa'daki sürgün cezası mahkumun medeni hukuk haklarından mahrum bırakılmasını gerektirmezdi. Osmanlı müebbed sürgün cezasına çarptırılan mahkum, müebbeden rütbe ve memuriyetten çıkarılırdı. 19. yüzyıl başlarında Fransa'da sürgün cezası yalnız siyasi suçlulara uygulanmıştır. 1848 tarihine gelindiğinde Fransa'da siyasi suçlular için uygulanan idam cezası lağvedilmiş ve bunun yerine uzak kalelerden birine sürgün etme cezası getirilmiştir. 1854 tarihinde ise kürek mahkumiyetindeki uygulama değiştirilerek bu cezaya mahkum olanlar ağır zahmetli işlerde kullanılmak üzere Fransız

²⁷⁷ Abdülkadir Udeh, **a.g.e.**, C.2, s.265

²⁷⁸ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.171

²⁷⁹ Abdülkadir Udeh, **a.g.e.**, C.2, s.266

²⁸⁰ Talip Türcan, **a.g.m.**, s.164

²⁸¹ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.179

²⁸² Abdülkadir Udeh, **a.g.e.**, C.2, s.265

Guianasına gönderilmişlerdir. Mahkumlar burada hapisanede bir müddet kaldıktan sonra iyi hal gösterdikleri takdirde çalışmalarına müsaade edilmiştir. Hatta ekip biçmeleri için kendilerine arazi dahi verilmiştir.²⁸³ Başlangıçta Fransız Guianası mahkumların uzaklaştırıldığı yer olmuştur. Ancak buranın havasının fenalığından dolayı başka yerler arayışına gidilmiştir. Gerçi buranın yaşantısına alışık yerli kişiler buraya gönderilmeye devam edilmiştir. 1863 tarihinden itibaren Pasifik Kıyısında yer alan New Caledonia Adası bu iş için merkez olarak seçilmiştir. Burası ılıman bir iklime ve bereketli topraklara sahip bir yer olarak suçlular için pek de caydırıcı bir yer olmamıştır. Fransız yöneticiler, bu durum karşısında, Fransız vatandaşlarını sağlıksız olmasına rağmen Guina'ya gönderme yolunu tekrar izlemeye başlamışlardır. İşledikleri suçlardan dolayı pişmanlık duyduklarını dile getirenler New Caledonia'ya, diğerleri de yine Guina'ya gönderilmişlerdir.²⁸⁴

Fransa'da Relegations adı verilen bir ceza, 1885 tarihinde itibaren uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamada ceza hukuku alanındaki nazariyatların büyük etkisi olmuştur. Bu ceza türünün uygulanmasında herşeyden evvel suçlunun ıslah-ı nefsinin sağlama hususu dikkate alınmıştır. Relegation cezası arada meydana gelen mahkumiyet süreleri de hesaba katılarak on beş sene zarfında kanunen hak ettikleri mahkumiyetler belirli bir sayıya ulaşanlara uygulanmıştır. Bu ceza, Fransa'da artan mükerrer suçlara karşı mücadele için uygulamaya konulmuş bir ceza türüdür. Relegations cezası, mahkumun Fransa müstemlekelerinden birinde müebbed olarak ikamet ettirilmesi suretiyle uygulanmıştır. Bu ikamet iki şekilde tatbik edilmiştir Birinci uygulamada mahkum münferiden müstemleke ülkelerden birine gönderilir ve orada serbest bırakılırdı. Gönderildiği yerde diğer kişiler gibi kanunlarla korunurdu. İkinci uygulamada ise mahkum, kendisi gibi mahkumlar için ayrılmış özel bir alanda diğer mahkumlarla birlikte ikamet ettirilir ve burada çalışmaya mecbur tutulurdu. Bir mahkuma Relegation cezasının uygulanması için, mahkumun daha önceden çeşitli suçlardan mahkumiyet alarak cezasını çekmiş olması gerekliydi. Bununla birlikte hükümet mahkumu daha önce de yani son mahkumiyeti müddeti dolmadan da gitmesi gereken yere gönderebilirdi.

²⁸³ Lütü Fikri Bey, **a.g.e.**, s.36-37

²⁸⁴ "Deportation and Exile", **a.g.e.**, s.267

Mahkumlara gönderildikleri yerde icabında gerektiği kadar arazi dahi verilmekteydi. Mahalli hükümet mahkumun geçici olarak, mahkumiyet yerinden ayrılmasına müsaade edebilirdi. Bu konuda Mahalli hükümetin altı aya kadar mahkuma geçici izin verme hakkı vardı. Ancak mahkumun altı aydan fazla izin alarak ülkesine dönebilmesi için Müstemlekat Nazırının kararına başvurulurdu. Müstemlekat Nazırı isterse altı ayı geçmemek şartıyla mahkumun Fransa'ya gelip gitmesine müsaade edebilirdi. Mahkumiyet yerinden firar edenler, izin süresi dolduğu halde mahkumiyet yerine geri dönmeyenler ve izinsiz bir şekilde Fransa'ya gelenler tutuklandıkları yerin mahkemesince iki sene müddetle hapsedilirlerdi. Relegation cezasına mahkum olanlar bu cezadan aflu kurtulabilecekleri gibi, cezanın icrasından itibaren beş senenin ardından cezasının kaldırılması yönünde başvuruda bulunabilirlerdi. Eğer mahkumiyet süresince hareketleri bunu hak edecek yönde ise istekleri kabul edilirdi. Altmış yaşını geçenler, yirmi bir yaşının altında olanlar ve kadınlar bu cezadan muaf tutulurdu. Fransa'da "Relegation" cezasına kısmen benzeyen "Transportation" adında başka bir ceza vardı. Bu cezada da mahkum müstemleke ülkelere gönderilmekle birlikte, Relegation cezasının aksine mahkumun daha önce mahkumiyet alması gerekmezdi. Transportation cezası hem müebbed hem de muvakkat olarak uygulanan bir ceza iken, Relegation cezası daima müebbed bir ceza olarak uygulanırdı. Transportation cezasında mahkum gönderildiği yerde cezası boyunca çalışmak zorunda iken, Relegation cezasının bir suretinde mahkumun çalışma mecburiyeti yoktu. Transportation cezası verilen mahkuma, ceza müddetince hiçbir şekilde ülkesine dönmesi için izin verilmezken, Relegation cezasında mahkum Müstemlekat Nazırının izniyle geçici süre Fransa'ya dönebilirdi. Transportation cezasında mahkumiyetinden sonra da kalmaya mecbur olanlar ancak çok önemli bir özre bağlı olarak kurtulabilirken, Relegation cezası mahkumları mahkumiyet süresinde bile af için başvurabilirlerdi.²⁸⁵ Fransız ceza hukukunda uzun süre farklı isimler altında uygulanan sürgün cezası Fransız Ceza Kanunu'ndan 1938 tarihinde kaldırıldı.²⁸⁶

²⁸⁵ Lütü Fikri Bey, a.g.e., s.53-56

²⁸⁶ "Exile", *The Encyclopedia Americana*, V.10, USA, s.638

İKİNCİ BÖLÜM

19. YÜZYILDA SÜRGÜN CEZASININ BELİRLENME SÜRECİ

2.1. Yargı Sistemi ve Usül

2.1.1. Osmanlı Mahkemeleri

Tanzimat'a kadar geçen dönemde, Osmanlı Devleti'nin adalet sisteminin temelini şeriye mahkemeleri oluşturmuştur. Bu mahkemelerin hakimi olan kadılar, karşılarına gelen bütün şeri ve hukuki meselelere Hanefi mezhebi üzerinden bakmışlardır.²⁸⁷ Yargılama sırasında hakikatin araştırılmasına dikkat gösterilmekle birlikte, yargılamanın bir an önce sonuçlandırılması temel kaidelerdendir. Cinayet dışındaki davalarda çoğunlukla aynı gün kararın verildiği görülmektedir. Had ve kısas gerektiren cezalar en ağır cezalar olduğundan hakime bu konuda cezayı düşürecek şüphe arama görevi verilmiştir.²⁸⁸ Nitekim cezaların önemli bir kısmı tazir cezalarına dönüşmüştür.

Bir kimsenin sürgüne gönderilmesi gerekli görüldüğünde, mensup olduğu makamın izni gerekmiştir. Ulema sınıfı için şeyhülislam, askeri sınıf için yeniçeri ağası, mülkiye sınıfı için de sadrazamın uygun görmesi ve padişahın onayı ile hükümler verilmiştir. Taşrada kaza naibleri, mütesellimleri veya voyvodaları kazalarda yaşanan asayiş tehdit eden olayların Divan-ı Hümayun'da görüşülmesini talep ederken, uzaklaştırılması gereken kişiler hakkında da bilgiler sunmuşlardır. Kimi zaman da ahalinin genel şikayetini iletmek, Divan-ı Hümayun'da konuların görüşülmesi için yeterli olmuştur. Sürgün hükümlerinde çoğunlukla "*kaza-yı mezbur tarafından ba-istida*" ifadesi kullanılmıştır. Bu ifade halkın rahatsızlık duyduğu kişilerin uzaklaştırılmalarını talep ettiklerini göstermektedir. Aslında sürgüne neden olan suç unsuru, hangi sınıfı etkiliyorsa onun talebinin uygun görülmesi durumunda sürgün yolunun seçildiği söylenebilir. Aşar maddesine karşı gelen birini Mukataa Nazırı, sahte para basan birini Darbhane-i Amire Emini, ihtilale neden olan birini voyvoda veya mütesellim, tefevvühatta bulunan bir naibi Şeyhülislam, milleti arasında ayrılığa neden

²⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988, s.83

²⁸⁸ Abdülaziz Bayındır, "Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması", **Türkler**, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.81

olan fesat hareketleri görülen bir zimmiyi Ermeni veya Rum Patriği sürgüne gönderilmelerini talep edebilmiştir.

Gayrimüslimlerde suçlanan papaz veya hahamların, patrik veya hahambaşı tarafından cezalandırılmaları söz konusu değildir. Böyle bir durumda ruhani reisler kendi milletlerine verilmiş beratlar gereğince ruhban sınıfında yer alan kişilerin cezalandırılmalarını talep edecek mevkiidedirler. Sürgün cezası hem ruhban sınıfına hem de cemaata devlet makamlarınca uygulanabilmektedir. Bu ceza ruhani resilerin talebi ve devletin onayıyla uygulanabilmektedir. Sürgün nedenleri arasında tezvirat, telbisat, ayine mugayir hareket etmek ve milletin nizamını bozmak gibi nedenler bulunmaktadır.²⁸⁹

Klasik dönem sürgün hükümleri, aynı zamanda bir üst mahkeme olan Divan-ı Hümayun'dan çıkan emirlerle tatbik edilmiştir.

"Mübaşiri tayin olunmak üzere çavuşbaşı ağaya gönderildi.

İzmir naibine ve Teke Sancağı mütesellimine, Teke Kazası Naibi Sadık Efendi'nin mugayyir-i rıza-yı şahane uygunsuz harekete ibtidarı bu defa kaza-ı mezbur tarafından ba-maruzat inha olunmakla merkumun ba-işaret-i Şeyhülislami İzmir'e nefy ve iclası babında divandan emr-i ali. 17 Zilhicce 1247"²⁹⁰

"Kapu-çukadarı Ahmed Ağaya verilerek gönderildi.

İzmir naibine, hilaf-ı rıza hareketine mebni bundan akdem ba-işaret-i aliyye İzmir'e nefy olunan Teke naibi Sadık Efendi'nin rahm ü şefkate şayan olduğu naib-i mumaileyh tarafından ba-ilam inha olunmakla merkumun ba-işaret-i aliyye afv ve itlakı babında divandan emr-i ali. 19 Rebiül evvel 1248"²⁹¹

Sürgün hükümleri, üslup ve ifade bakımından ilk zamanlardan, Birinci Meşrutiyet'e kadar genel çerçevesini muhafaza etmiştir. Hükümler, genellikle mahkumun ikamet ettiği ve sürgüne gönderildiği yerin naib, müftü ve mütesellimine

²⁸⁹ Mehmet Akman, **Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s.61

²⁹⁰ Sibel Kavaklı, **a.g.t.**, s.524

²⁹¹ Sibel Kavaklı, **a.g.t.**, s.535

hitaben yazılmıştır. Tanzimat devrinde hemen her hükümde bu kişilerle ilgili el-kablar yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Tanzimat öncesi sürgün hükümlerinin Divan-ı Hümayun'dan çıkmasından dolayı hükmün sonunda "*divandan emr-i ali*" şeklinde bir ifadeyle verilmiştir. Tanzimat döneminde ise hükümlerde 1838'de en yüksek yargı görevini üstlenen Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin mazbatası üzerine verilen padişah iradesi ifadesi kullanılmıştır. Sürgün hükümleri sürgüne gönderilen kişinin görevi ve suçu hakkında bilgi vermektedir. Tanzimat öncesi sürgün hükümleri, suç unsuru hakkında daha genel ifadeler kullanırken, Tanzimat devrinde hükümler, mahkuma cezayı gerektiren Ceza Kanunu'nun ilgili maddesince de bilgiler vermektedir. Hükümlerde "*li-ecli't-te'dib nefyi*" ibareleri sıkça kullanılmıştır. Bu ifade mahkumun tedib edilmesi, yani terbiye edilmesi amacıyla sürgüne gönderildiği anlamına gelmektedir.²⁹² Hükümlerde menfiyi, yani sürgünü menfa yerine teslim etmekle görevli mübaşire yönelik ifadeler de yer almıştır. Tanzimat öncesi hükümlerde "*kavasa tefrikan*" ifadesi geçmektedir. Klasik dönemde, üst derecede bulunan görevlilerin sürgüne gönderilmelerinde, Çavuşbaşı tarafından tayin edilen divan-ı hümayun çavuşu bu görevi üstlenmiştir. Bazı fermanlarda ise, çavuş yerine kavas veya mübaşir adı kullanılmıştır. Divan çavuşları devlet ricalinden birini sürgüne göndermeye memur edildiklerinde sorgu-çalarını kavuğunun sağına takarak haber vermeye giderlerdi.²⁹³

Osmanlı Devleti'nde, II. Mahmud döneminde Divan-ı Hümayun kaldırılması ve yerine nazırlıkların kurulmasıyla birlikte merkezi hükümet modern bir yapıya kavuşturulmuştur. Bürokrasinin yeni baştan düzenlenmesi yasama alanında da yeni düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Bu düzenlemeleri yapmak üzere askeri işleri görüşmek üzere 1836'da Dar-ı Şura-ı Askeri, 1838'de hükümete ait işleri görüşmek üzere Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali ve hepsinin üstünde Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye kurulmuştur. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye kurulduğu tarihten itibaren çeşitli değişiklikler geçirmiş ve 1868 tarihinde Şura-yı Devlet olarak son şeklini alıncaya kadar aynı zamanda en yüksek yargı merci olarak varlığını sürdürmüştür. Meclis-i Vala bir başkan, beş üye olmak üzere altı kişiden oluşturulmuştur. Pazartesi, Salı, Çarşamba ve

²⁹² Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996 s.1054

²⁹³ Çağatay Uluçay, "Sürgünler-Yeni ve Yakınçağlar'da Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", **a.g.m.**, s.533

Perşembe günleri olmak üzere haftanın dört günü toplanmasına karar verilmiştir. Yazın Topkapı Sarayında, kışın da Gülhane Meydanındaki binasında çalışması uygun görülmüştür. Meclis-i Vala, Tanzimatla birlikte kurulan taşra meclislerinin verdikleri kararlarda son karar mercii olarak temyiz mahkemesi görevi görmüştür.²⁹⁴ Tanzimat döneminde peşpeşe yayımlanan üç ceza kanunu yargı sisteminde de köklü bir değişimi gerektirmiştir. Babıali, vergi toplamak gibi önemli işleri valilerin, yerel ayan ve eşrafın elinden alarak kötü uygulamaları ortadan kaldırmak için taşraya vali derecesinde muhassıllar tayin etmiştir.²⁹⁵ Osmanlı Devleti'nde 1840 yılında muhassıllık sistemine geçilmesi ile birlikte muhassıllık meclisleri ortaya çıkmıştır. Bu meclisler muhassıl, iki katip, hakim müftü, asker zabiti, toplumun ileri gelenlerinden dört kişi, metropolit ve kocabaşlardan birer kişiden oluşmaktadır. Muhassılların içinde yer aldığı vilayet merkezlerinde oluşan meclis "Büyük Meclis" adını alırken, muhassılların bulunmadığı yerlerde üç dört kazanın birleşmesiyle, onların yerine vekil olarak tayin edilen kişilerin katıldığı meclis de "Küçük Meclis" adını almıştır.²⁹⁶

1840 Ceza Kanunu taşradaki davaları "Meşveret Meclisleri"ne havale etmiştir. Kamu hukukuna ilişkin davalar artık bu meclislerde görülmeye başlanmıştır.²⁹⁷ Muhassıllar Babıali, hakimler Şeyhülislamlık makamı ve asayiş ve inzibat memurları da Seraskerlik makamı tarafından, 1840 Ceza Kanunu'nun tatbiki hakkında bilgilendirilmişlerdir. Meşveret meclisi olarak bahsedilen meclisler taşradaki Büyük ve Küçük Meclislerdir. Muhassıllık meclisi de denilen bu meclisler Nizamiye Mahkemelerinin temelini oluşturdukları için önemlidir. Bu meclislerde verilen ağır cezaların onaylanmasında, temyiz vazifesi gören kurum 1838'den itibaren bir üst mahkeme olarak varlığını sürdüren Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'dir. Taşradaki meclislerde görülen davaların mazbataları, temyiz mahkemesi konumundaki Meclis-i Vala'ya gönderilmiştir. 1841 yılında bu meclislere gönderilen emirde kabahat ve cünha

²⁹⁴ Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vala (1838-1868)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.35-38

²⁹⁵ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, s.32

²⁹⁶ Sedat Bingöl, **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizamiye Mahkemelerinin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2004, s.53

²⁹⁷ Ahmed Lütfi, **Osmanlı Adalet Düzeni, a.g.e.**, s.116

suçlarının mazbata ve ilamlarının ayrı ayrı yazılması, suçlunun sabıkası olup olmadığının bildirilmesi, İstanbul'a gönderilen mazbatalarda suçlu hakkında ayrıntılı bilgiler verilmesi gerektiği belirtilmiştir.²⁹⁸

1842 yılında muhassıllık kurumu kaldırılınca, meclislerin başkanlık görevini valiler üstlenmiştir. Bu aşamadan sonra meclislerin ismi de değiştirilerek "Memleket Meclisleri"ne dönüştürülmüştür. 1849 yılına gelindiğinde, bu meclislerin Eyalet Meclisleri" ve "Sancak Meclisleri" olarak devam ettikleri görülmektedir. Valinin başkanlığında toplanan "Eyalet Meclisleri"nin üyeleri arasında hakim, müftü, defterdar, katip, ulemadan bir zat, Müslüman ve gayrimüslim temsilcileri yer almaktadır. "Sancak Meclisleri" ise kaymakamların başkanlığında kadı, mal müdürü, tahrirat ve mal başkatipleri, Müslüman ve gayrimüslim temsilcilerden oluşmaktadır. Meclislerin ilk görevlerinden birisi, Tanzimat'ın getirdiği yeni düzene ve kurallara aykırı davranışta bulunanları kim olurlarsa olsunlar ayırım gözetmeksizin Ceza Kanunları gereğince yargılamak ve ceza vermektir. Bu meclislerde her ne kadar seçim söz konusu olsa da uygulamada ayan, şehir kethüdası ve yörenin ileri gelenleri meclislere girmişlerdir.²⁹⁹

1851 Ceza Kanunu, taşrada meydana gelen suçlarda, Tanzimat devrinin bir ürünü olan "Memleket Meclisleri"nde davaların görülmesi gerektiği ve Meclis-i Ahkam-ı Adliye'nin ise mahkeme hükümlerinin kontrolü görevini üstlendiğini bir önceki ceza kanununda olduğu gibi tekrarlamıştır.³⁰⁰ 1840-1864 arası Osmanlı adli teşkilatı taşrada önce "Muhassıllık Meclisleri" ile başlayıp, sonra "Memleket Meclisleri" ve ardından da "Eyalet Meclisleri" ve "Sancak Meclisleri" ile devam etmiştir. Bu meclisler ağır cezalarda da dahil ceza davalarına bakarak hüküm verme yetkisine sahiptir. Ancak ağır suçlarda, ceza Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'ce belirlenerek eyaletlere bildirilmekteydi. Diğer yandan Tanzimat'ın getirdiği yoğun işler, meclis üyelerinin başka alanlardaki görevleri nedeniyle bu meclisler görevlerini layıkıyla yapamaz hale geldiler. Davalar sürecinde bir suçlunun ifadesinin alınması şahitlerin dinlenmesi oldukça fazla zaman almaktaydı. Bu yüzden, "Eyalet Meclisleri" üyeleri arasından

²⁹⁸ Sedat Bingöl, *a.g.e.*, s.58

²⁹⁹ Musa Çadircı, "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", **Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985, s.264-267

³⁰⁰ Ahmed Lütfi, **Osmanlı Adalet Düzeni**, *a.g.e.*, s.132

belirli sayıda üye ayrılarak bu işlerin görülmesi yoluna gidilmiştir. Bu şekilde ortaya çıkan meclislere "Meclis-i Cinayet" adı verilmiştir. "Meclis-i Cinayet" in altında da, "Meclis-i Tahkik" adıyla yeni bir meclis kurulmuştur. Bu yeni meclis de daha küçük suçları kesin hükme bağlamak, ancak daha yukarıdaki suçlar için raporlar hazırlayıp "Meclis-i Cinayet" e sunmakla görevlendirilmiştir.³⁰¹

1855 yılında yürürlüğe giren Men-i İrtikab Kanunu irtikab ile ilgili suçlarda muhakeme sürecinin nasıl olması gerektiği ile ilgili de bilgiler içermektedir. Vükela olarak nitelendirilen yönetimin üst kademesinin yargılamaları, "Meclis-i Tanzimat" ta görülmesi gerekmektedir. İhtiyaç duyulduğunda ister İstanbul' da ister taşrada bulunan defterdar, vali, kaymakam, mal müdürleri ve Büyük Meclis üyelerine ilişkin yargılama "Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye" de yapılmaktadır. Bunların dışında kalan daha küçük memuriyetlerde bulunanların yargılama mercii eyalet merkezlerinde bulunan "Büyük Meclis" olarak belirlenmiştir. "Büyük Meclis" te verilen kararlar Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyece tasdik edildikten ve padişah tarafından da onaylandıktan sonra uygulanmıştır.³⁰²

1864 yılında yürürlüğe giren Vilayet Nizamnamesi ile dört dereceli mahkemeler düzenine geçilmiştir. Bu gelişme 1858 Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra, bu kapsamlı ceza kanununun tatbikini sağlamaya yönelik mahkemelere duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Birincisi nahiye merkezlerinde basit ihtilafları çözmek üzere ihtiyar heyetinin oluşturduğu "Sulh Meclisi" dir. İkincisi her kaza merkezinde şeri mahkemelerin yanında, kadının başkanlığında kurulan "Meclis-i Deavi" dir. Bu meclis kadı dışında, halk tarafından seçilecek yarısı Müslüman, diğer yarısı gayrimüslim olmak üzere önceleri altı, sonra dört olan mümeyyizden oluşmaktadır. Üçüncüsü her sancak merkezinde bir nevi temyiz görevi görmek üzere kurulan "Sancak Mahkemeleri" dir. Bu mahkeme de kadının başkanlığında, üç Müslüman ve üç gayrimüslim seçilmiş üyeler ve iyi bir hukuk bilgisine sahip merkezden tayin edilen bir memurun katılımından oluşmaktadır. Temyiz görevinin dışında cinayet davalarını görmek de yetki alanı dahilindedir. Dördüncüsü "Vilayet Mahkemeleri" padişah veya şeyhülislam tarafından

³⁰¹ Sedat Bingöl, **a.g.e.**, s.83-85

³⁰² Ahmet Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **a.g.m.**, s.190

tain edilen üst düzey bir memurun başkanlığında halk tarafından seçilen üç Müslüman ve üç gayrimüslim temsilciden oluşmuştur. Bu mahkemeler taşra teşkilatı içindeki en yüksek temyiz mahkemeleri olarak kabul edilmiştir.³⁰³

1868 yılında Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'nin yerine Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye kurulmuştur. Şura-yı Devlet, Tanzimat, Dahiliye ve Muhakemat dairelerine ayrılmıştır. Şura-yı Devlet memurların yargılandığı bir yer olduğu gibi hükümet ile kişiler arasında davaların görülmesini de üstlenmiştir. Divan-ı Ahkam-ı Adliye, vükeladan en üst düzey birinin başkanlık yaptığı en yüksek mahkeme olmuştur. Bu mahkemenin, biri hukuki, diğeri de ceza davalarını görmek üzere kurulan iki dairesi, istinaf mahkemeleri olarak düşünülmüştür.³⁰⁴

1879 tarihinde Adliye ve Mezahib Nezareti kurulmuştur. Aynı yıl çıkarılan "Mehakim-i Nizamiye'nin Teşkilatı Kanun Muvakkatı" ile adliye kurumunda yeni bir sayfa açılmıştır. Bu kanunla "Sulh Merciiileri", "Bidayet Mahkemeleri", "İstinaf Mahkemeleri" ve "Temyiz Mahkemesi" kurulmuştur. Köylerde ihtiyar heyetleri, nahiyelerde ise nahiy meclisleri birer sulh dairesiydi. Bidayet Mahkemeleri "Kaza Bidayet Mahkemeleri", "Liva Bidayet Mahkemeleri" ve "Vilayet Bidayet Mahkemeleri"nden oluşmuştur. Bir başkan ve iki üyeden oluşan "Kaza Bidayet Mahkemeleri", 1858 Ceza Kanunu'nda yer alan kabahat ve cünha derecesindeki suçlara ilişkin davalara bidayeten bakmakla görevliydi. Cinayet derecesindeki suçlarda ise davalara bakamazlar. Sadece tahkikat yapıp, "Liva Bidayet Mahkemeleri"ne gönderebilirlerdi.

"Liva Bidayet Mahkemeleri", livaların merkez kazalarında bir başkan iki üyeden oluşan mahkemelerdir. Bunlar, "Kaza Bidayet Mahkemeleri"nin gördüğü davaları istinafen incelerlerdi. Cinayet davalarında beş kişilik bir kurul halinde dava görebilirlerdi. Vilayet merkezi olan livada cinayet davasının ilk tahkikatını yaparak, yargılama ve hükmü "Vilayet İstinaf Mahkemesi"ne bırakırdı.

"Vilayet Bidayet Mahkemeleri" merkez vilayete bağlı kazalarda bulunan bidayet mahkemelerinden verilen cünha derecesindeki hükümleri istinafen görürdü. "Vilayet

³⁰³ Ekrem Buğra Ekinci, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s.164-166

³⁰⁴ Tefvik Bey, **a.g.e.**, s.259

İstinaf Mahkemeleri", vilayet merkezlerinde bidayet mahkemelerinin yanısıra bulunurdu. Beş üyeden oluşan bu mahkemelerin ceza dairesi, vilayetin merkezi olan liva çevresinde meydana gelen cinayet davalarını bidayeten gören bir mahkemeydi. Vilayetin merkezi olan livada meydana gelen cinayet davalarında "Liva Bidayet Mahkemesi", merkez livaya bağlı kazalarda meydana gelen cinayet davalarında ise "Kaza Bidayet Mahkemesi" ilk tahkikatı yaparak hükmü vermek üzere "Vilayet İstinaf Mahkemesine" gönderirdi. 1879 tarihli kanun temyiz usulünde de düzenlemeye giderek, Divan-ı Ahkam-ı Adliye'yi kaldırarak yerine "Mahkeme-i Temyiz"i getirdi. Bu mahkemenin 10 üyeden oluşan ceza dairesi en üst mahkeme olarak, taşradaki davalarda verilen kararlarda son söz hakkına sahipti.³⁰⁵

1879 tarihinde Fransa'dan alınan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle cinayet, cünha ve kabahat derecesindeki davaların kurulan yeni mahkemelerde görülme usulü de belirlenmiştir. Bu kanun 1929 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır.³⁰⁶

2.1.2. 1879 Ceza Muhakemeleri Usulüne Göre Yargılama

2.1.2.1. Zabıta-i Adliye

1879 tarihli Ceza Muhakemeleri Usulü Kanuna göre, Zabıta usulen "zabıta-i idare" ve "zabıta-i adliye" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Zabıta-i idarenin görevi bir suç fiilinin ortaya çıkmasından önce bunu haber alıp o fiilin meydana gelmesini engellemektir. Zabıta-i idarenin görevi, bir suç fiili ortaya çıktığında sona ermekte, bu aşamada zabıta-i adliyenin görevi başlamaktadır.

Cinayet davaları gören mahkemelerin nezaretleri altında bulunmak üzere zabıta-i adliye vazifeleri kaymakam, müdür, teftiş memurları (polis komiserleri), müddeiumumiler (savcı), müstantikler (sorgu hakimi), zabıtiye zabitanı, köy muhtarları, ihtiyar meclisleri üyeleri ve köy orman bekçileri tarafından yürütülür. Zabıta-i adliye memurlarının cinayet mahkemelerinin nezaretinde bulundurulma sebebi kanunun asıl önem verdiği mesele cinayet meselesi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tür davalarda birçok delil ve ize ihtiyaç duyulduğundan, bu konuda ortaya çıkabilecek eksiklikleri

³⁰⁵ Ekrem Buğra Ekinci, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, a.g.e., s.202-214

³⁰⁶ Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Gülnihal Bozkurt, **a.g.e.**, s.345

ortadan kaldırmak için düşünülmüş bir tedbirdir. Valiler, mutasarrıflar, başkentteki Şehremini ve Zabtiye Nazırı meydana gelen cinayet, cünha ve kabahat fiillerine ilişkin bilgileri ve failleri ait olduğu mahkemeye teslim ettirebilirler. Ancak idare memurları hiçbir şekilde adli işlere karışamazlar. Aksi halde mahkemelerin bağımsızlığına müdahale edilmiş olurdu. Üst düzey idare memurları buldukları yerlerde asayişe daha fazla vakıf olacaklarından ve asayişin ihlalinin birinci derece alakadar olduklarından kendilerine kanunen tahkikat yapma yetkisi verilmiştir. Bu yetkiyi suçüstü durumlarında bizzat kendileri veya çoğunlukla da maiyetlerindeki polis vasıtasıyla kullanırlar.³⁰⁷

2.1.2.2. İhbarname ve Şikayetname

Devlet memuriyetinde bulunan herkes cinayet veya cünha derecesinde bir olaydan haberdar olduğu takdirde, bunu cinayet veya cünha hangi mahkeme dairesinde meydana gelmişse, ya oradaki mahkemeye veya zanlının yakalandığı yerin mahkemesindeki müddeiumumiye bildirmek zorundadır. Suçun ilgili makamlara bildirilmesi bunun ihbarı anlamına gelmektedir. İhbar, devlet memurlarının yaptığı resmi ihbar ve halktan birinin tesadüfen gördüğü suçlara ilişkin yaptığı gayri resmi ihbar olmak üzere iki türdür.³⁰⁸ İhbar sayılması için sözkonusu suç fiilinin oluşumunda hiç rol oynamayan bir kimsenin bunu yapması gereklidir. Aksi takdirde yapılan bu şey ihbar olmayıp iştika olur ki, burada takdim edilen belgeye de ihbarname yerine şikayetname denilir. Bunlar genellikle suçtan zarar gören tarafların ilgili makama sundukları belgelerdir.³⁰⁹

"Memurin Muhakim Hakkında Şikayetname

...Sancağı müddeiumumi muavinliği

...Efendi hazretleri

...Kazası mahkeme azasından ...Efendi ...geçen ...günü ...mahalde acizlerine hiddet ve tehevür ederek tefevühat gayri layıkada bulunarak itale-i lisan etmiş ve efendi-yi mumaileyhin cüret-i mezkuresi şühud adidenin mesmu olmuş olduğundan usul-ü muhakemat-ı cezaiye kanun muvakkatinin üç yüz seksen beşinci maddesi mucibince mumaileyhin mahkemesine celbini ve kendisiyle beyan edeceğim şahitlerden vesair icab

³⁰⁷ Yorgaki, **a.g.e.**, s.10-13

³⁰⁸ Yorgaki, **a.g.e.**, s.28-29

³⁰⁹ Yorgaki, **a.g.e.**, s.51

edecek cihetten keyfiyetin tedkikiyle tebeyün edecek hale göre icra-yı mücazatını talep ve istida ederim olbabda.

*.....kazalıoğlu....."*³¹⁰

Resmi ya da gayriresmi ihbarnamelerin ve şikayetnamelerin gönderildiği müddeiumumi, ihbarla ilgili ulaştığı kuvvetli delil ve izlere göre kendisinde oluşan kanaat neticesinde dava açıp açmama yetkisine sahiptir.³¹¹ Padişah iradesi ile göreve atanmış mülki memurlar ve görevleriyle ilgili bir şikayet olduğunda, üst derecede bulunan devlet memurları tarafından bir ön tahkikat icra edilebilirse de bu konuda hukuk-ı umumiye davasının açılması irade-i seniyyeye bağlıdır.³¹²

1858 Osmanlı Ceza Kanunu, Osmanlı tebaasından olan herkesi kapsamaktadır. Bu nedenle bir Osmanlı vatandaşının yabancı bir ülkede, kendi devletinin asayişini ihlal eden bir suç işlemesi durumunda, Osmanlı mahkemelerinde yargılanması gerekmiştir. Ceza kanunları aslında mahallidir, yani o devlet içinde bulunan kimseler için geçerlidir. Ancak bazı devletler, kendi tebaalarının bulunduğu yerlerde de kanunun geçerli olduğu görüşünü savunurlar ki Osmanlı ceza kanunu da böyledir.³¹³

Suçun meydana gelmesiyle birlikte biri "hukuk-i umumiye"³¹⁴ diğeri, "hukuk-i şahsiye" olmak üzere iki hak doğar. Hukuk-i umumiye davalarını açmak kanunun tayin ettiği müddeiumumilerin görevidir. Hukuk-i şahsiye davaları suçtan zarar gören kişilerin başvuruları ile yine müddeiumumiler tarafından açılır.³¹⁵ Hukuk-i umumiye davasının gayesi ceza tayin etmektir. Hukuk-i şahsiye davasının gayesi ise zarar ve ziyanın tazminidir. Hukuk-i umumiye davaları toplum adına açılır. Hukuk-i şahsiye davaları ise suçtan zarara uğrayan kimseler ya da varisleri tarafından ikame edilir. Zanlının vefatı ve genel af hukuk-i umumiye davasını düşürür. Bu sebepler, hukuk-i şahsiye davasını etkilemez. Hukuk-i umumiye davası yalnız ceza mahkemelerinde

³¹⁰ Kırkor, **Münaşaat-ı Kavanin Kitab-ı evvel**, Karabet ve Kasvar Matbaası, İstanbul 1305, s.87-88

³¹¹ Yorgaki, **a.g.e.**, s.31

³¹² Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.133

³¹³ Yorgaki, **a.g.e.**, s.6-7

³¹⁴ "Hukuk-ı umumiye davası, ikamesi heyet-i ictimaiyyeye ait olan davadır ki mücazat-ı kanuniye icrasını talep ve iddia etmektir.", Hüseyin Galib, **a.g.e.**, s.108

³¹⁵ Yorgaki, **a.g.e.**, s.2-3

bakılır. Hukuk-i şahsiye davaları ise gerek ceza mahkemelerinde gerekse hukuk mahkemelerinde görülebilir.³¹⁶

Müddeiumumi,³¹⁷ Adliye teşkilatında kamu hukukunu korumak için saltanat tarafından memuriyete getirilmiş görevlilerdir. 1879 tarihli "Mehakim-i Nizamiye'nin Teşkilat-ı Kanun-ı Muvakkati" ile Osmanlı Devletinin her yerini kapsamak üzere müddeiumumilikler kurulmuştur.³¹⁸ Usul-i Muhakemat Ceza Kanunu'na göre, müddeiumumi cinayet ve cünha derecesindeki suçlarla ilgili araştırma yapmak ve suçlular aleyhinde kamu adına dava açmakla görevlidir.³¹⁹ Kendisine sunulan ihbarname³²⁰ ve şikayetnameler cinayet türünden ise gerekli tahkikatın yapılması için müstantike gönderir. Cünha derecesinde ise kendi takdir yetkisini kullanarak tahkike ihtiyaç görmediği durumda, doğrudan mahkemeye gönderebilir.³²¹

2.1.2.3. Tahkikat

Bir suç hakkında, evrakın mahkemeye gönderilmesine kadar cereyan eden muameleye "tahkikat aşaması", mahkemeye evrakların ulaşmasından itibaren cereyan eden muameleye de "muhakeme aşaması" denilir. Cinayet derecesindeki suçlarda tahkikat mecburidir.³²²

Müstantik,³²³ yani sorgu hakimi kaza bidayet mahkemelerinde görevlidir.³²⁴ Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'na göre, asıl adli tahkikatı yapma görevi müstantike

³¹⁶ Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.152

³¹⁷ "Müddeiumumi, bu memur bundan beşyüz sene evvel Fransa'da ihdas olunmuş ve ötedenberi kendilerine imparator ve kral veya cumhuru vekil denilmekte bulunmuştur. Filvaki bu tesmiyedeki ehemmiyet rehin-i mertebe-i bedahettir. Memalik-i Osmaniyede bu memuriyetin lüzum tesisi daha ceza kanununun tanziminde his olunmuş ve Dersaadet Muhakim-i Nizamiyesinin tanzimine dair olan nizamnamenin 19. maddesinde bu memuriyetten bahs olunmuş ise de Usul-i Muhakeme-i Cezaiye Kanununun neşrine yani 6 Receb sene 96 tarihine kadar usul-i atike ceryan etmiştir. Şöyle ki usul-i mezkure iktizasınca bir cürm vukuunda müddeisi zuhur etmez veya müdde-i aleyh ile sulh olur ise mücrim tahliye edilirdi.", Hüseyin Galib, **a.g.e.**, s.216-217

³¹⁸ Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s.105-106

³¹⁹ Hüseyin Galib, **a.g.e.**, s.218

³²⁰ "İhbarname, hukuk-i cezaiyye gerek emniyet-i umumiye ve gerek efrad-ı nasın can ve malı aleyhinde su-i kasd vukuunu gören kimse tarafından veya vekil-i mahsusu canibinden merci'-i resmiyesine verilen ihbar varakasına denilir.", Hüseyin Galib, **a.g.e.**, s.15

³²¹ Yorgaki, **a.g.e.**, s.73

³²² Memduh Bey, **Tatbikat-ı Cezaiye Cild-i Evvel**, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1330, s.36

³²³ "Müstantik, Ceraimin meydana çıkarılması için lazım gelen her türlü muameleyi ifa eder memurlardır." Hüseyin Galib, **a.g.e.**, s.228

³²⁴ Yorgaki, **a.g.e.**, s.56

verilmiştir.³²⁵ Müddeiumumi cinayet ve cünha türünden suçları müstantike "talepname" ile bildirir. Müddeiumumi, "Talepname"de mağdur, müşteki, davacı, davalının isimleri, isnad edilen fiil, suçun toplu veya bireysel olması gibi bilgilere yer vererek tahkikatı talep eder.³²⁶ Bu talepname, zanlı daha önceden yakalanmışsa zanlıyla birlikte müstantike gönderilir. Müstantik, öncelikle ortada suç olarak isnad edilen fiilin tahkikatının kendi yetkisi dahilinde olup olmadığını inceler.³²⁷ Müstantik, müddeiumuminin gönderdiği talepnameyi inceleyerek tahkikatın kendi yetkisi dahilinde olduğunu gördüğü takdirde, zanlıyı celb müzekkeresi³²⁸ ile huzuruna davet eder. Fakat zanlı celb müzekkeresine rağmen müstantikin karşısına gelmemişse, bu kez ihzar müzekkeresi³²⁹ hazırlar. İhzar müzekkeresinde zanlı zor kullanılarak getirildikten sonra yirmi dört saat tevkif edilerek sorguya alınır.³³⁰ Zanlı ilk defa müstantikin karşısına çıkarıldığında, istinkak³³¹ aşaması başlamış olur. Müstantik, hangi suça istinaden getirildiği ile ilgili zanlıyı bilgilendirir. Sorulan sorulara cevap verip vermemekte özgür olduğu ve kendisini müdafaa etmek için bir avukat seçebileceği bildirilir.³³² Bu aşama, zanlının ve şahitlerin ifadelerini dinlendiği bir aşamadır ki, burada müstantik tarafından isticvabname³³³ denilen bir belge hazırlanır.³³⁴

Müstantik tahkikat sırasında, muhbir veya müddeiumuminin gösterdiği şahitleri dinler. Şahitler kendilerine mübaşir aracılığıyla gönderilen bir celbname ile müstantik tarafından davet edilirler. Bu davete icap eden şahitler, zanlıyla karşılaşmadan, bir mahkeme katibinin hazır olduğu ortamda müstantik tarafından ayrı ayrı dinlenirler.³³⁵ Eğer bu davete icabet etmezlerse şahitler hakkında para cezası uygulanır. Kendilerine

³²⁵ Yorgaki, **a.g.e.**, s.14

³²⁶ Memduh, **a.g.e.**, s.37

³²⁷ Memduh, **a.g.e.**, s.39

³²⁸ "Celb müzekkeresi, kabahat davalarında maznunlara ve alel umum şahidlere gönderilir bir nevi müzekkeredir ki bunu tebliğe memur olan kimse kuvve-i cebriyye istimal edemez. Kabahatta gönderildiği gibi cinayet ve cünha kabilinden olan mevadda dahi bir müstantik maznun-ı aleyh aleyhinde yalnız celb müzekkeresi itasıyla iktifa edebilir.", Hüseyin Galib, **a.g.e.**, s.92-93

³²⁹ "İhzar müzekkeresi, bir kimsenin mahakim-i cezaiyyeye cebren ihzarı için gönderilen bir nevi müzekkeredir.", Hüseyin Galib, **a.g.e.**, s.13

³³⁰ Yorgaki, **a.g.e.**, s.95-97

³³¹ "İstintak, mahkeme veya müstantikin maznun-ı aleyhden edeceği tahkikata denilir. Tahkikat şahitten olursa ona isticvab denilir.", Hüseyin Galib, **a.g.e.**, s.29

³³² Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.159-160

³³³ "İsticvabname, müstantik veya mahkemenin tarafeyn veya şahidlerden edeceği tahkikata denilir." Hüseyin Galib, **a.g.e.**, s.27

³³⁴ Memduh Bey, **a.g.e.**, s.40

³³⁵ Yorgaki, **a.g.e.**, s.79-80

"ihzar müzekkeresi" gönderildiği halde yine de gelmezlerse, şahitlerin getirilmesi ile görevlendirilen bir mübaşir en yakın silahlı kuvvetleri de yanına alarak şahitleri müstantik huzuruna getirir.³³⁶ Şahitler gerçeği beyan edeceklerine dair yemin ederek, kendilerine yöneltilen soruları cevaplandırır.³³⁷ Şahitlerin verdiği ifadeleri kendilerine okunduktan sonra bu ifadelerin her sayfası müstantik, mahkeme katibi ve şahitler tarafından imzalanır veya mühürlenir.³³⁸ İsticvabnamenin üst kısmında zanlının dış görünüşüne ilişkin, şöyle benizli, şöyle gözlü, şöyle kaş ve saçlı, şu yaştaki zanlının zabt edilen ifadesi olduğu belirtilir.³³⁹ Ardından zanlıya peşpeşe sorular yöneltilir. Belgenin sağ tarafına sorgu sırasında sorulan sorular, sol tarafına da verilen cevaplar yazılır.³⁴⁰ Zanlının ismi, ikamet yeri, mesleği, yaşı, evli olup olmadığı, okuma yazma bilip bilmediği, daha önce bir mahkumiyet alıp almadığı, kendisine isnad edilen fiil ile ilgili söyleyecekleri, üzerinde veya evinde bulunan eşyalarla ilgili nasıl açıklama yapacağı zincirleme olarak sorulur. Soru aşaması tamamlandıktan sonra, bu ifadeyi onaylamak üzere sorguda bulunan zabt katibi ve müstantikin imzaları alınır. Son olarak da zanlı ifadenin kendisine ait olduğuna dair belgeyi imzalar.³⁴¹

Zanlının tevkif³⁴² edilmesi düşüncesi müstantikte hasıl olursa, bununla ilgili müzekkere hazırlama yetkisine sahiptir. Bunu zanlıyı sorguladıktan sonra gerekli bularak yapabileceği gibi, zanlı firar halinde ise de yapabilir. Bilhassa zanlının firar durumunda ona isnad edilen suç hapis ve daha ağır bir cezayı gerektiriyorsa tevkif müzekkeresine mutlaka ihtiyaç duyulur. Zanlı hakkında çıkarılan muvakkat tevkif müzekkeresinin³⁴³ süresi otuz gün olarak gösterilmiştir.³⁴⁴ Tahkikat sırasında gerekli

³³⁶ Yorgaki, **a.g.e.**, s.87

³³⁷ Yorgaki, **a.g.e.**, s.81

³³⁸ Yorgaki, **a.g.e.**, s.83

³³⁹ Memduh Bey, **a.g.e.**, s.63

³⁴⁰ Memduh Bey, **a.g.e.**, s.40-41

³⁴¹ Memduh Bey, **a.g.e.**, s.64

³⁴² "Tevkif, mahkemenen hüküm suduruna kadar maznun-ı aleyhin tevkifhanede alıkonulmasına denilir.", Hüseyin Galib, **a.g.e.**, s.85

³⁴³ "Muvakkat tevkif müzekkeresi, bade'l istintak maznunun mücrim olduğuna emaret-i kafiye veya kabl-el istintak töhmeti müeyyid delail-i kaviyye bulundukta veya maznunun firarı melhuz oldukta hakkında verilir bir nevi müzekkeredir. Bu müzekkereyi veren müstantik tarafından imza ve memuriyetine mahsus mühür ile temhir kılınmak ve derununa maznun-ı aleyhin ismi veyahud evsaf-ı mümeyyizesi tahrir olunmak, ahkam-ı kanuniye iktizasındandır.", Hüseyin Galib, **a.g.e.**, s.247

³⁴⁴ Yorgaki, **a.g.e.**, s.101

görüldüğü takdirde, muvakkat tevkif müzekkeresi gayri muvakkat tevkif müzekkeresine dönüştürülebilir.³⁴⁵

Hapis, bir cezalandırma biçimi iken, tevkif bir ceza değil kanuni bir tedbirdir. Fırar etme, şahitlere baskı yapma, yeni suç işleme, suçtan zarar görenlerin intikam almak üzere zanlıya saldırıda bulunma olasılıkları göz önünde tutularak zanlının tevkif kararı talep edilebilir.³⁴⁶ Muvakkat veya gayri muvakkat tevkif müzekkeresinin çıkması üzerine hiç vakit kaybetmeden zanlı ait olduğu tevkifhaneye gönderilir. Tevkifhane müdüriyetinden de zanlının buraya teslim edildiğine dair makbuz alınır.³⁴⁷ Zanlı tahkikat ve muhakemenin her aşamasında geçici tahliyesini talep edebilir. Tahliye edilmesi yönündeki başvurular, tahkikat aşamasında ise müstantik tarafından, muhakeme aşamasında ise mahkeme reisi tarafından karara bağlanır.³⁴⁸

Müstantik, tahkikat sürecinde, zanlının başvurusu halinde, istenildiği zaman sorguya gelmesi şartıyla zanlıyı geçici olarak tahliye edebilir. Müstantikler, bu durumu zaman zaman suiistimal ederek cinayet derecesindeki zanlıların da geçici tahliyesi yönünde kararlar vererek birçoğunun firarına neden olmuşlardır. Bu nedenle Adliye Nezaretinden bu maddeye açıklık getirmek üzere müstantiklere yazılan bir malumatta, müstantiklerin tahkikat aşamasında, zanlı hakkında verebilecekleri geçici tahliye yetkisinin yalnızca kabahat, cünha ve cinayetin de hafif olan kısımlarında geçerli olduğu ifade edilmiştir. Daha sonra yapılan yeni bir düzenlemeyle, müstantik nezdinde bir heyet oluşturularak tahliye kararının, bu heyetle müzakere edilerek verilmesi uygulamasına geçilmiştir.³⁴⁹

Tahkikat neticesinde, müstantik bütün tahkikat evrakını müddeiumumiye göndererek bir iddianame hazırlamasını talep eder. Müddeiumumi tahkikatı inceleyerek iddianamesini hazırlayıp, ilgili evraklarla birlikte üç gün zarfında müstantike gönderir.³⁵⁰ Müstantik iddianameyi aldıktan sonra, bir karara varır.³⁵¹ Tahkikat neticesinde bir karar çıkması zaruridir. Bu kararı verme hakkı müstantike verilmiştir.

³⁴⁵ Memduh Bey, **a.g.e.**, s.67

³⁴⁶ Yorgaki, **a.g.e.**, s.103

³⁴⁷ Yorgaki, **a.g.e.**, s.118

³⁴⁸ Memduh Bey, **a.g.e.**, s.82

³⁴⁹ Yorgaki, **a.g.e.**, s.120-122

³⁵⁰ Yorgaki, **a.g.e.**, s.60

³⁵¹ Yorgaki, **a.g.e.**, s.72

Tahkikat aşamasını tamamlayan müstantik, neticeyi bildiren bir tahkikat varakası hazırlayarak bunu müddeiumumiye tebliğ eder. Aslında tahkikat varakasında belirtilen karar, zanlının mahkemeye sevk edilip edilmemesi gerektiği ile ilgili müstantikin tahkikat neticesinde ulaştığı sonuçtan başka bir şey değildir. Müstantik isnad edilen fiilin cinayet, cünha ve kabahat türünden olmadığı, yani ortada cezalandırılacak bir suçun bulunmadığı veya cezalandırılması gereken bir suç olsa bile bu fiilin zanlı tarafından işlendiğine dair hiçbir delilin olmadığı yönünde veya tam tersi yönde de karar verebilir.³⁵²

2.1.2.4. Mahkeme Süreci

Kanun, gerek Müstantike gerek Heyet-i İthamiyeye zanlı hakkında bir "hükm-i evvel" verme hakkı tanımaktadır. Müstantik ve Heyet-i İthamiyeyi kesin bir hüküm verme yetkisine sahip olan makamdan ayırmak için, onlara "tahkikat hükkamı" denilebilir. İki türlü mahkeme vardır. İlki, zanlı hakkında bir ceza tayin etmeye yetkisi olan bir mahkemeye zanlının gönderilip gönderilmemesinin lüzumuna hükmeder. Diğeri ise zanlının suçlu olup olmadığına dair kesin hükmü verir.³⁵³

"Kaza Bidayet Mahkemeleri", cünha ve kabahat derecesindeki davalara bakan mahkemelerdir.³⁵⁴ "Liva Bidayet Mahkemeleri" üye sayısı beş olduğu takdirde, cinayet derecesindeki ağır davalara bakarlar.³⁵⁵ Vilayet merkezi olan her kazada bir "İstinaf Mahkemesi" vardır. Bu mahkeme, o vilayete bağlı mahkemelerin ceza ve cünhaya dair hükümlerini istinafen görür.³⁵⁶ "Temyiz Mahkemesi"³⁵⁷ ise İstanbul'da bulunur. Hakimlerin kararlarının kanun hükümlerine uygun olup olmadığını ceza muhakemeleri usulüne riayet edilip edilmediğini kontrol eder.³⁵⁸

³⁵² Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.169

³⁵³ Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.172

³⁵⁴ Hüseyin Galib, **Mebadi-i İlm-i Hukuk**, İkdam Matbaası, İstanbul 1312, s.14

³⁵⁵ Yorgaki, **a.g.e.**, s.206

³⁵⁶ Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.174

³⁵⁷ "Temyiz ceza mahkemesi, mahakim-i cezaiyyeden verilüb usul-i muhakeme-i cezaiyye kanunu iktizasınca kabil-il temyiz olan hükm ve kararları bil-tedkik kanun ve usul-i muhakemeye muvafık olduğu surette tasdik ve muhalif gördüğü takdirde nakz eder bir mahkeme-i nizamiyedir.", Hüseyin Galib, **Kamus-i Hukuk**, **a.g.e.**, s.83

³⁵⁸ Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.178

2.1.2.5. Cünha Derecesindeki Davalar

Cünha derecesindeki davalar kaza ve liva bidayet mahkemelerinde görülür.³⁵⁹ Cünha davaları, daha önce de belirtildiği gibi müstantik tarafından tahkikatı tamamlanmış bir cünha fiilinın davasına bakılmak üzere bir kararnamenin mahkemeye gönderilmesiyle başlar. Cünha mahkemesine gönderilen dava evrakı, mahkeme reisi tarafından mütalaa edilir. Mahkeme reisi, davanın görüleceği mahkeme gününü belirleyerek davalı, davacı ve şahitlere ilişkin celbnameler hazırlanmasını emreder.

Mahkeme günü gelip çatığında mahkeme heyeti, mahkeme nezdinde bulunan müddeiumuminin de hazır olduğu bir ortamda davaya başlar. Davaya ilişkin izlenecek sıralamanın bir örneği mahkeme reisinde, diğer örneği de müddeiumuminin önünde bulunur. Zanlı celbnameye rağmen mahkemeye gelmemişse, mahkeme reisi müddeiumumiye bu konudaki mütalasını sorar. Müddeiumumi, zanlının gıyaben yargılanmasını talep ettiği takdirde, reis azanın oyuna başvurarak, ceza muhakemeleri usulü kanunun yüz yetmişinci maddesine göre gıyabi mahkemenin başlamasına karar verir. Zanlı celbnameye uyarak mahkemeye icabet etmişse sol tarafa, davacı da sağ tarafa yani müddeiumuminin bulunduğu hizaya oturtulur. Gerek gıyabi, gerekse yüzyüze yapılan yargılamalarda davanın türüne göre müstantik kararnamesi, iddianame, şikayetname ve varsa istidanameler okunur. Mahkeme reisi zanlıyı sorguladıktan sonra, ilk olarak müddeiumuminin, ardından da zanlının gösterdiği şahitleri dinler. Şahitlerin kimlikleri okunduktan sonra doğruyu söyleyeceklerine dair yemin etmeleri sağlanır. Mahkeme reisi her birine davanın konusunu açıklayarak bu konuda bilgilerinin olup olmadığını sorar. Her şahidin dinlenmesi tamamlandıktan sonra zanlıya dava boyunca dinledikleri ile ilgili söyleyeceği bir şey olup olmadığı sorulur. Dava sırasında suçla ilgili görülen evrak ve eşyalar, mahkemeye sunulur ve bu konuda tarafların görüşleri alınır. Mahkeme reisi, bütün bu dava sürecinin neticesinde müddeiumuminin iddiasını sorar. Deliller, şahitler ve müddeiumuminin mütalaası sanığın suçlu olduğu yönünde ise suç fiili, ceza kanunun hangi maddesine temas ediyorsa bu yönde karar verilir. Suçun karşılığı olan cezanın, kanunda azami ve asgari süresi belirtilmişse, hafifletici ve

³⁵⁹ Yorgaki, a.g.e., s.205

ağırlaştırıcı sebepler de göz önüne alınması cezanın derecesinin belirtilmesinde rol oynar.

Mahkeme heyeti, muhakemenin neticesinde karar için müzakere odasına çekilir. Burada dava konusu tekrar müzakere edildikten sonra, mahkeme reisi üyelerin reylerini rütbesi düşük olandan başlayarak alır. Yani rütbesi yüksek olan üye reyini mahkeme reisinden önce beyan eder. Son olarak da mahkeme reisi oyunu açıklar. Mahkeme heyeti ya oybirliği ile ya da oy çokluğu ile -ikisinin aynı yönde oy vermesi ile- bir karara varmış olur. Davaya konu olan suçu işleyen sanık, ceza kanununun tayin ettiği maddeye göre cezalandırılır. Ancak kanunda cezanın derecelendirilmesi söz konusuysa mahkeme üyeleri arasında görüş ayrılıkları olabilir. Mahkeme üyelerinden biri kanunun verdiği sınır çerçevesinde iki yıl sürgün diğer üye de bir yıl hapis kararını vermişse, bu durumda mahkeme reisinin kararı hangisiyle örtüşüyorsa o uygulanır. Mahkeme reisinin de kararı farklıysa verilecek karar ile ilgili tekrar müzakereye geçilir.

Mahkumiyet kararı zanlının mahkemede olması durumunda kendisine okunur. *"Maznun aliye vicahında dahi icra kılınan muhakeme-i vicahiye neticesinde ...filini ika eylediğiniz tanzim olunacak ilamda tafsilen beyan edilecek delail ve emarat ile tahakkuk eyleyip hareketiniz ceza kanunname-i hümayunun ...maddesine tevafuk ediyor. İşbu madde-i kanuniyede (...) deyu muharrer bulunur bu madde-i kanuniyeye tatbiken (tayin olunan cezayı beyan ile) kabil-ül istinaf olmak üzere müttefiken veya ekseriyetle karar verildi."*³⁶⁰

2.1.2.6. Cinayet Derecesindeki Davalar

Müstantik, tahkikatını yaptığı suçun cinayet derecesinde olduğu kanaatine sahip olduğu takdirde, bununla ilgili evrakı, "Vilayet İstinaf Mahkemesi"nin müddeiumumisine gönderir.³⁶¹ "Vilayet İstinaf Mahkemesi"nin müddeiumumisi, zanlı ile ilgili evrakları aldığı günden itibaren beş gün zarfında konu ile ilgili bir tahrir tanzim ederek "Heyet-i İthamiye"³⁶² göndermek zorundadır. Heyet-i İthamiye cinayet

³⁶⁰ Memduh Bey, **Tatbikat-ı Ceza**, Cild-i sani, 1330, s.24-32

³⁶¹ Yorgaki, **a.g.e.**, s.166

³⁶² "Heyet-i ithamiye, cinayette müddeiumumi veya muavinin tahririni kıraatla netayic-i müddeası hakkında bir karar vermek için liva bidayet mahkemesi azasından tefrik olunacak üç zattan teşkil eder bir heyet olup müddeiumumi muavininin talebi veya reis-i mahkemenin daveti üzerine teşkil eder. Doğrudan doğruya mahkeme-i temyize ait olan mevadın gayrında maznun-ı aleyhin kanunen cinayet ad olunur bir fiili mürtekb olduğuna dair bir delil yahud emare olup olmadığını ve olmadığı halde medar-ı itham

derecesinde bir suçla suçlanan zanlının mahkemeye gönderilip gönderilmemesi yönünde bir karara varır.

Heyet-i İthamiye zanlı hakkında suç teşkil edecek bir durum olmadığı kararını vermişse bu yönde bir mazbata hazırlar. "*Maznun aliye ...nin iddia olunan ...filinden dolayı ithamına kafi bir güne delil ve emare tahsil edemediğinden kendisinin bervech-i taleb men-i muhakemesine ...senesi...mahının...ncı ve ...senesi...mahının...ncı günü müttefiken karar verilerek evrak ve irade müddeiumumiliğe iade kılındı.*"³⁶³

Zanlının suçu işlediği fikri hasıl olmuşsa Heyet-i İthamiye yukarıdaki mazbatanın tam tersini hazırlar. Heyet-i İthamiye, cinayet derecesinde bulduğu davayı "Liva Bidayet Mahkemesi" veya "İstinaf Mahkemesi" müddeiumumisine gönderilmesi yönünde bir karara varır. "İtham mazbatası" adı verilen bu belge sanığın gönderildiği mahkemeye mensup olan tevkifhaneye götürülmesi emrini de içerir.³⁶⁴

Müddeiumumi, Heyet-i İthamiyenin göndermiş olduğu mazbatanın içeriği doğrultusunda, davanın gönderileceği cinayet mahkemesine bir ithamname³⁶⁵ yazar. Heyet-i İthamiyenin hazırladığı "ithamname mazbatası" ile müddeiumuminin hazırladığı "ithamname" sanığa tebliğ edilir. Artık cinayet mahkemesi süreci başlamak üzeredir. Nitekim sanığın savunmasını hazırlayabilmesi için, kendisine isnad edilen suçun derecesi ile ilgili gerekli tebliğler bu aşamaya kadar yapılmış olur. İsnad edilen suçla ilgili gerekli tebligatın yapıldığı sanık, yirmi dört saat içinde davanın görüldüğü "Liva Bidayet Mahkemesi" veya "İstinaf Mahkemesi"nin tevkifhanesine konulur.³⁶⁶ Sanıkla birlikte dava ile ilgili tüm evraklar da yirmi dört saat içinde davanın görüleceği mahkemeye gönderilir. Evrakın mahkemeye ulaşmasından yirmi dört saat sonra sanık meclis huzuruna çıkarılarak sorgusuna başlanır.

olacak derecede kuvve olup olmadığını bil-tedkik karar vermektir. Bu husus heyet-i ithamiyenin vazife-i asliyesidir. Bir de vazife-i feriyyesi vardır ki ale'l-umum müstantikin verdiği kararları itiraz vukuunda tedkik etmektir. Bu vazifeyi mübeyyin usul-i muhakeme-i cezaiyede bir madde-i mahsusa yoksa da kanun-ı ahkam umumiyesinde dir.", Hüseyin Galib, **Kamus-i Hukuk, a.g.e.**, s.267-268

³⁶³ Memduh, **a.g.e.**, Cild-i Evvel, s.243

³⁶⁴ Yorgaki, **a.g.e.**, s.248-251

³⁶⁵ "İthamname, Heyet-i ithamiye tarafından bir maznun-ı aleyhin cinayet mahkemesine gönderilmesine karar verildiği takdirde müddeiumumi tarafından tanzim edilecek varakadır. Cürmün mahiyeti ve vuku hal ve esbab-ı müşeddide ve muhaffife ahval tafsil ve maznun-ı aleyhin isim ve hali tasrih olunur.", Hüseyin Galib, **Kamus-i Hukuk, a.g.e.**, s.8

³⁶⁶ Yorgaki, **a.g.e.**, s.257-262

Sorgulama iki aşamadan ibarettir. Mahkemenin müzakere odasına getirilen sanığa kendisini savunması için bir vekil tayin etmesi gerektiği ifade edilir. Sanık tarafından bir dava vekili belirlenmediği takdirde, mahkeme tarafından tayin edilir. Bilhassa cinayet davalarında bir vekil tayin edilmesi, zanlının da bir haksızlığa uğratılmaması için gerekli görülür. Kendisine bir vekil tayin edildikten sonra, Heyet-i İthamiyenin, hazırladığı "ithamname mazbatasını" hakkında bilgilendirilir. Bu aşamada dava vekiline, Heyet-i İthamiye tarafından hazırlanmış olan mazbatanın hükümsüz olduğu iddiasında bulunabilmesi için beş gün süre tanınır. Bu süre içinde, "Mefsuhiyyet iddianamesi" adı verilen, mazbatanın haksız olduğu yönündeki evrakın mahkemeye sunulması gerekir.³⁶⁷

"Mefsuhiyyet iddianamesi" beş gün içinde hazırlandığı takdirde mahkeme katibi aracılığıyla temyiz mahkemesi baş müddeiumumisine gönderilir. Yani bunu değerlendirecek olan temyiz mahkemesidir. Temyiz mahkemesinde baş müddeiumumi Heyet-i İthamiyenin hazırladığı "ithamname iddianamesi" ile dava vekilinin hazırladığı "mefsuhiyyet iddianamesi"ni inceledikten sonra bir mütalaa yazarak temyiz mahkemesinin istida dairesine gönderir. Temyiz dairesi "mefsuhiyyet iddianamesi"ni inceleyerek burada makul sebepler gördüğü takdirde heyet-i ithamiyenin mazbatasını fesh ederek, konuyu tekrar incelemek üzere Heyet-i İthamiyeye gönderebilir. Bu daire "İthamname iddianamesi"ni haklı bulursa davaya cinayet mahkemesinde devam edilir. Sanık, dava sürecinde firar etmemesi için yeterli miktarda zabtiye eşliğinde mahkeme huzuruna çıkarılır. Mahkeme sürecinde, suçu henüz kesinleşmemiş olduğu için kelepçesiz olarak yargılanır.³⁶⁸

Mahkeme huzuruna getirilen sanığa, mahkeme reisi tarafından ismi, şöhreti, yaşı, mesleği ve doğum yeri sorulur. Kimlik kontrolünün yapılmasındaki amaç, ithamnamede adı geçen kişi olup olmadığı tespit etmektir.³⁶⁹ Mahkeme reisi, okunacak evrakı dikkatli dinlemesi konusunda sanığı uyararak mahkeme katibine Heyet-i İthamiyenin mazbatasını ve müddeiumuminin iddianamesini okumasını emreder. Katibin bu emri yerine getirmesi ile birlikte, mahkeme reisi sanığa dönerek, "*İşte sana şu cürmü irtikab etmişsin diyorlar bak ettiğini de nasıl ispat ediyorlar*" ifadesini kullanır.³⁷⁰

³⁶⁷ Yorgaki, **a.g.e.**, s.280-282

³⁶⁸ Yorgaki, **a.g.e.**, s.290-291

³⁶⁹ Yorgaki, **a.g.e.**, s.290-296

³⁷⁰ Yorgaki, **a.g.e.**, s.298-299

Dava sırasında mahkemeye davet edilen şahitler mahkeme dairesinde kendilerine ayrılan bir odada tutulurlar. Yanlarına da bir mübaşir veya zabtiye konularak bu süre içinde birbirlerini etkileyen konuşmalar yapılması engellenmeye çalışılır. Mahkeme reisi, şahitleri dinlemek üzere teker teker mübaşir aracılığıyla mahkeme salonuna davet eder. Şahitlerin mahkeme salonuna daveti ilk olarak müddeiumuminin verdiği pusulaya göre yapılır.³⁷¹ Müddeiumuminin pusulasındaki şahitler mahkeme tarafından dinlendikten sonra, bu kez sanığın şahitlerine geçilir.³⁷² Mahkeme reisi dava sırasında suça isnad olunacak evrak ve eşyayı sanığa göstererek bunlar hakkında sorular sorar.³⁷³ Mahkeme son sözü sanık veya vekiline verir.

Artık tarafların iddia ve savunmaları, tahkikat evrakı mütalaa olunması tamamlandıktan sonra, mahkeme reisi sanığın kendisine isnad edilen suçla ilgisi olup olmadığı konusunda mahkeme heyetinin üyelerinin reyine başvurur. Bu oylama suçun sanık tarafından işlenip işlenmediğini, işlenmişse suç fiilinde hafifletici ve ağırlaştırıcı sebepler olup olmadığını da tayin etmeye yöneliktir.³⁷⁴ Ceza mahkemelerinde iddianamenin ispatına, mahkemeye sunulan bilgiler eşliğinde mahkeme heyeti karar verir. Hakimler dava sürecince kendilerinde oluşan kanaat ve vicdanları doğrultusunda hüküm verirler.³⁷⁵

Cezayı ağırlaştırıcı nedenler çok ayrıntılı olduğu için, bu konuda kaideler koymak çok zordur. Bu nedenle de ağırlaştırıcı nedenler söz konusu olduğunda ceza kanunu bunun takdir hakkını mahkeme heyetine bırakmıştır. Ancak mahkeme heyeti, cezayı tayin ederken ağırlaştırıcı sebepleri göze alarak, ceza kanunun belirlediği miktarın sınırını hiçbir şekilde geçemez.³⁷⁶ Mahkeme dava ile ilgili vermiş olduğu kararını ilam³⁷⁷ yoluyla ilan eder.

³⁷¹ Yorgaki, **a.g.e.**, s.302-303

³⁷² Yorgaki, **a.g.e.**, s.310

³⁷³ Yorgaki, **a.g.e.**, s.315

³⁷⁴ Memduh Bey, **a.g.e.**, Cild-i Sani, s.203-204

³⁷⁵ Yorgaki, **a.g.e.**, s.305

³⁷⁶ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.16

³⁷⁷ "İlam, Bir mahkeme veya hakim bade'l-muhakeme vermiş olduğu hükmü mübeyyin varakadır.", Hüseyin Galib, **Kamus-i Hukuk, a.g.e.**, s.45

2.2. Cezanın Tayinine İlişkin Kriterler

2.2.1. Cezai Mesuliyet

Bir kişi için "suçludur" diyecek olursak bu sözle, o kişiye ceza kanununda yasaklanmış bir fiili isnad etmiş oluruz. Suçlu sıfatın kullanılması için, İslam hukukunda mümeyyiz olarak adlandırılan erişkin bir kimsenin kendi hür iradesi ile hali hazırda yürürlükte olan Ceza Kanunu'nun yasakladığı şeyleri yapması gereklidir. 1858 Ceza Kanunu'na göre çok küçük yaşta bulunmak, akıl sağlığını kaybetmek, başkasının zorlamasıyla suç işlemek ve meşru müdafada bulunmak cezanın uygulanmasına engel hususlardır.³⁷⁸

1858 Ceza Kanunu'nun kırkıncı maddesi, buluğa ermemiş birinin gayri mümeyyiz kabul edilmesinden dolayı yapmış olduğu fiillerden mesul tutulamayacağını belirtmektedir. Ancak kanun buluğa ermemiş ifadesine bir açıklık getirmemektedir. Bu konuda İslam hukukçuları arasında görüş ayrılıkları bulunsa da, çoğunluğun ittifak ettiği bir kaideden bahsedilebilir. Birçok İslam hukukçusu erkekler için buluğa girme yaşının on iki, kızlar için ise dokuz olduğu görüşündedirler. Her ikisinde buluğa girme yaşı farklı olsa da buluğa erme yaşı aynıdır yani on beştir. Kız çocuklarda dokuz yaşına girmesinden on beş yaşına tamalayınca kadar geçen dönem, erkek çocuklarında on iki yaşına girip on beş yaşını tamalayınca kadar geçen dönem "mürahik" olarak adlandırılmıştır. Bu dönem buluğa girdikleri ama henüz tamamlamadıkları bir dönemdir. Mürahik olanlar artık yaptıkları şeylerin neticelerini fark edebilecek bir durumda olduklarından, yaptıklarından kısmen de olsa sorumlu tutulurlar.³⁷⁹ Ceza Kanunda suç olarak belirtilen fiillerden biri henüz buluğa ermemiş çocuklar tarafından işlendiği takdirde, bunlar ailelerine ya da akrabalarına kefalet karşılığında teslim edilirler.³⁸⁰

1911 yılında Ceza Kanunu'nda yapılan düzenleme ile, suçun işlendiği sırada henüz on üç yaşını tamamlamış olanlar işledikleri suçtan mesul tutulmamışlardır. On üç yaşını tamamlayıp, on beş yaşını henüz bitirmeyenler kanunda belirtilen suç fiillerini

³⁷⁸ Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.87

³⁷⁹ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.86-87

³⁸⁰ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.123

işlemişlerse bunlara bazı cezalar tayin edilmiştir. İşlenen suç idam, müebbed kürek, kalabendlik ve müebbed sürgün cezalarından birini gerektiren cinayet türünden bir suç ise, bu kişiler ıslah-ı nefis için 5 seneden 10 seneye kadar hapsedilirler. İşlenen suç muvakkat kürek, kalabendlik ve sürgün cezalarını gerektiren suçlardan ise ıslah-ı nefis için suç ile ilgili kanunun tayin ettiği ceza süresinin dörtte biri ile üçte biri arasında bir müddet ceza tayin edilerek hapis cezası uygulanır. Her iki durumda da beş seneden yedi seneye kadar zabtiye nezareti altında bulundurulabilirler. On beş yaşını tamamlayıp on sekiz yaşını tamamlamamış olanlar idam, müebbed kürek, kalabendlik ve sürgün cezalarını gerektiren fiilleri işlerlerse ıslah-ı nefis için 7 seneden 15 seneye kadar hapsedilirler. Muvakkat kürek, kalabendlik, sürgün cezasını gerektiren fiilleri işleyenler ise kanunun bu suçlar için tayin ettiği ceza müddetlerinin yarısından üçte birine kadar bir süre hapsedilirler.³⁸¹ Ceza Kanunu suç fiiline karışmış kişilerin cezai ehliyet ile ilgili yaş tayinlerini yaparken ihtiyarlar hakkında uygulanacak muamele ile ilgili bilgi vermemektedir.³⁸²

1909 Serseri Nizamnamesi'nin on altıncı maddesince, on beş yaşını doldurmayan çocuklar serseri olarak adlandırılmazlar. Bu çocukları ebebeyn veya akrabalarının vesayetinde olduklarından şurada burada serserice dolaşırlarsa buna müsaade eden velileri, 20 kuruştan 300 kuruşa kadar para cezası veya buna mukabil yirmi dört saatten on beş güne kadar hapis cezası uygulanması öngörülmüştür.³⁸³ Ceza Kanunu, kişilerin işledikleri suç fiilinden hangi durumda sorumlu tutulmayacaklarına dair bilgiler de vermektedir. Suç işleyen kişi akli iradesinin dışında cinnet halindeyken suç işlemesi durumunda ceza almaz. Cinnet durumunun tespit edilmesi için suçlunun bir hekim kontrolünden geçirilerek bu durumla ilgili rapor alınması gereklidir.³⁸⁴ Yine bir kişi suçu kesinlikle istemeyerek mecburen, tehdit yoluyla yapmak zorunda kalmışsa cezadan affedilir. Ancak bu mecburi durumun karşı koyamayacağı bir zaruret olduğunu ispat etmesi gereklidir. Kanun-ı Esasi'nin kırk birinci maddesince, memurun amire itaati gerekli ise de, bu itaat kanunun tayin ettiği sınırlar dahilinde olmalıdır. Amire itaat

³⁸¹ **Takvim-i Vakayi**, N.851, 20.C.1329, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.113-114, Tevfik Tarık, **Yeni Kanun-ı Ceza**, Şems Matbaası, Dersaadet 1327-1330, s.74-76

³⁸² Sami Bey, **a.g.e.**, s.81

³⁸³ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.134

³⁸⁴ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.141

mesuliyetten kurtulmaya yetmez.³⁸⁵ Gerek kendisinin gerekse başkasının nefesine veya ırzına yönelik bir saldırı sırasında, malını mülkünü korumak için hırsızlık anında ve kanunda yazılı vazifeleri yerine getirirken ortaya konulan filler de suç teşkil etmez.³⁸⁶

Her ülkede cezai mesuliyeti bulunmayan kişiler söz konusu olmuştur. Mesela Osmanlı Devleti'nde Mebusan Meclisi içinde mebuslar her ne söylerlerse söylesinler bu durum suç teşkil etmez. Yine hükümdarların yaptıkları işlerden dolayı mesuliyetleri yoktur. Ayrıca bir ülkede bulunan diğer devletlerin elçileri ve maiyetleri de buldukları ülkenin mahkemelerinde yargılanamazlar.³⁸⁷

2.2.2. Suça Teşebbüs

1858 Ceza Kanunu teşebbüs aşamasındaki suçlarda yapılması gereken muamele ile ilgili açık bir bilgi vermemektedir. Bu kanun başlangıçta teşebbüs halindeki suçtan bahsetmese de 1911 yılında yapılan değişikliklerle kırk altıncı madde kaldırılarak yerine, teşebbüs halindeki suç fiilinden bahseden bir madde konulmuştur. Bu maddede sadece müteşebbis fiilinden bahsetmekle kalınmamış "tam teşebbüs" ve "na-tam teşebbüs" kavramları da kanuna eklenmiştir.

Yapılması kanunen yasaklanmış fiiller birinci olarak, o fiilin icrasına fikren kasıt ve tasmim, ikinci olarak fiili gerçekleştirmek için gerekli şeyleri tedarik etmek, üçüncü olarak da o fiilin icrasına başlamak olmak üzere üç aşamadan meydana gelmektedir. Kasd ve tasmim yani plan aşamasında olan bir fiilin ispatı çok zordur. Bir kasıt ne kadar olumsuz olursa olsun maddi bir ceza gerektirmez. Zaten kasd ve tasmim halinde olan fiilin hayata geçirilmemesi, zabtiye memurlarının vazifesi dahilindedir. İkinci aşama olan fiili gerçekleştirmek üzere hazırlıkta bulunmak aşamasıdır. Fiil ikinci aşamada kalmış ve kişi pişmanlık duyarak fiili icradan vazgeçmişse, o ana kadar yaptıkları ceza kanununda suç teşkil etmediği takdirde ceza almaz. Son aşama olan üçüncü aşamada ise, suç olarak kabul edilen fiilin icrasına başlanır. İkinci ve üçüncü aşamayı ayırt etmek çok güç olsa da her suçun kendine has özelliklerinden dolayı, bu konuda genel kaideler koyma yoluna gidilmemiştir. Bazen son aşama herhangi bir engelden dolayı

³⁸⁵ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.157

³⁸⁶ **Takvim-i Vakayi**, N.851, 20.C.1329

³⁸⁷ Lütü Fikri Bey, **a.g.e.**, s.98

gerçekleşmez. Kanun bu noktadan "...ol cinayetin husulüne muktezi efali ikmal edememiş ise..." ifadesiyle bahsetmektedir. İşte bu durumda "tam teşebbüs"ten daha hafif bir ceza hükmetmek gerekmektedir ki buna "na-tam teşebbüs" adı verilir.

Bir suç fiili, bazı engellerden dolayı "na-tam teşebbüs" aşamasında kalmışsa ve böyle bir durumda gerçekleştirilmeye çalışılan suç müebbed kalabendlik ve müebbed sürgün cezalarını gerektiriyorsa müteşebbis hakkında, 7 seneden eksik olmamak üzere kalabendlik cezası verilir. Bunların dışında kalan yani muvakkat cezalarda müteşebbise kanunda belirlenen ceza müddetinin yarısından üçte ikisine kadar indirilerek bir ceza tayin edilir. Son aşamanın gerçekleşmemesi, ortada fiili engelleyen bir durum olmadığı takdirde, kişinin duyduğu pişmanlıkla izah edilebilir. Suça teşebbüs eden kişi pişman olarak suçu işlemekten vazgeçmişse, o ana kadar attığı adımların, ceza kanununda suç olarak yeri varsa bu doğrultuda ceza verilir.

Kanunen yasaklanmış bir fiilin ilk üç aşaması tamamlandıktan sonra, hareketin icrasına başlandığında, tam bu noktada fiili gerçekleştirmeye çalışan kişi bir engelle karşılaşır ve suç sayılacak fiili gerçekleştiremezse, buna "tam teşebbüs" adı verilir. Bir kimsenin tam teşebbüste bulunduğu suç müebbed kalabendlik cezası gerektirdiği takdirde, müteşebbis hakkında 10 seneden az olmamak üzere, müebbed sürgün cezası gerektirdiği takdirde ise 3 sene müddetle kalabendlik cezası verilir. Diğer durumlarda kanunun tayin ettiği cezanın üçte birinden yarısına kadar bir müddet ceza tayin edilir.³⁸⁸ Kanun müteşebbis aşamasında kalan suçlarla ilgili bir kural tayin ederken sadece cinayet nevinden olan ağır suçlar için bu belirlemeyi yapmıştır. Yani cünha derecesindeki fiillerde teşebbüsü gerektiren cezalar tayin edilmemiştir.

2.2.3. Suça İştirak

Ceza hukukuna göre, suça iştirak suçun mutlak sebebi olmayıp, meydana gelmesini kolaylaştırmak suretiyle asıl faile yardım etmek demektir.³⁸⁹ Suça iştirak meselesi ceza hukukunun önemli konularından biridir. Bir suçun oluşmasında rolü olan kimselerin her birinin suça iştiraklarının derecesini tayin etmek son derece güçtür. 1858 Ceza Kanunu

³⁸⁸ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.187-189, **Takvim-i Vakayi**, N.851, 20.C.1329

³⁸⁹ Hüseyin Galib, **Kamus-i Hukuk**, **a.g.e.**, s.32-33

bu durumu çok müphem bırakmıştır.³⁹⁰ 1879 tarihli Usul-i Muhakeme-i Ceza Kanununa göre, birden fazla kişi tarafından bir zamanda, önceden aralarında kurulmuş olan ittifak üzerine, ittifakta yer alan kişiler tarafından ayrı yer ve zamanda işlenen, bir diğerinin suç işlemesini kolaylaştırmak için veya cezasız kalmasını temin etmek için işlenen suçlar "müşterek suç" olarak adlandırılmıştır.³⁹¹

Suç, her zaman tek bir kişinin fiiliyatı neticesinde oluşmaz. Bazen de birden fazla kişinin mesaisi sonucu oluşabilir. İşte böyle bir durumda suça iştirak kavramı önem kazanır. İştirak suçunun ilk önemli göstergesi suç işlemek üzere kişilerin bir araya gelerek bir topluluk kurmalarıdır. Birtakım caniler kişiler veya mallar aleyhine suç işlemek kasdıyla bir çete teşkil edebilirler. Bu amaçlarını gerçekleştirdiklerinde de elde edecekleri karı kendi aralarında paylaşmak üzere uzlaşmış olabilirler. Bu iştirakte bir cemiyet, cemiyetin reisi, üyeleri ve kuralları vardır. Bu türdeki topluluklar devamlı bir mesaiyi gerektirir. Ceza Kanunu, bu gibi haydut çetelerini hiçbir suç işlemeseler bile, yalnızca teşkil etmeleri itibarıyla cezalandırır. Çünkü böyle bir topluluk, kamu düzeni karşısında bir tehdit olarak görülür.

Birden fazla kişinin daha önce kendi aralarında uzlaşmalarıyla bir suç fiili gerçekleşiyse, cezaların tayini için bazı hususların saptanması gerekir. Evvela suçtaki mesuliyet belirlenir.³⁹² Bir suçun müşterek faileri kanunun açıklama yapmadığı maddelerde suçun müstakil faili gibi cezalandırılırlar. 1858 Ceza Kanunu müşterek suçlarla ilgili yalnız bu bahsi geçen kırk beşinci maddeyi içermekteydi.³⁹³ Kanunun bu maddesi gerçi bir suçun faili ile ona yardımcı olanların ayrımını yapmamış ise de bundan fail ile yardımcısına aynı cezanın verileceği çıkarılmaz. Bu madde farklı şekillerde yorumlanabilse de, suça yardımcı olanlar ile suçun asıl failine tayin edilen cezanın aynı olmadığı yönünde örnekler vardır. Ceza tayininde, ağırlaştırıcı ve hafifletici sebepler, göz önünde bulundurularak, fail ile yardımcısına ayrı cezalar tayin edilir.³⁹⁴

³⁹⁰ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.164

³⁹¹ Hüseyin Galib, **Kamus-i Hukuk, a.g.e.**, s.87

³⁹² Servet Bey, **a.g.e.**, s.202-204

³⁹³ Sami Bey, **a.g.e.**, s.92

³⁹⁴ Servet Bey, **a.g.e.**, s.232

1911 yılında Ceza Kanunu'nun kırk beşinci maddesinde yapılan tadilatla "himmem-i aliye" ve "zi-medhal" kavramları kanuna girmiştir. Asıl fail ve ona yardımcı olanlar ayrımı yapılmıştır. Zi-medhalin kanunda başka bir açıklama olmadığı takdirde nasıl cezalandırılması gerektiği belirlenmiştir. Asıl suç fiili idam ve müebbed kürek cezalarını gerektiren ağır bir suç ise, zi-medhal olanlara 10 seneden aşağı olmamak üzere muvakkat kürek cezası, müebbed kalabendlik gerektiren bir fiil işlenmişse, 10 seneden az olmamak üzere muvakkat kalabendlik, müebbed sürgün cezası gerektiren bir fiil işlenmişse 3 sene müddetle kalabendlik cezası verilir. Diğer durumlardaki cinayet ve cünha suçları için kanunda tayin edilen ceza miktarının altıda birinden üçte birine kadar azaltılarak ceza süresi belirlenir. Bir kimseyi hediye, para, tehdit, hile, nüfuz ve memuriyeti suiistimal suretiyle bir cinayet ve cünhanın işleneceğini bilerek yardım edenler, suç fiili için silah ve alet temin edenler zi-medhal olarak kabul edilir. Devletin asayişini bozan ve toplumun huzurunu tehdit eden suçlulara bilerek yatacak, saklanacak ve toplanacak yer temin edenler de bu kapsamda yer alır.³⁹⁵

2.2.4. Hafifletici ve Ağırlaştırıcı Sebepler

1858 Ceza Kanunu, yürürlüğe girdiği tarihte cezanın tayininde göz önünde tutulacak hafifletici ve ağırlaştırıcı sebeplerle belirlenmesi gereken cezalara açık bir şekilde yer vermemiştir.³⁹⁶ Bu kanun tayin edilen cezaların değiştirilmesi ve affedilmesi yönünde yetkinin padişahta olduğunu gösteren bir maddeye sahiptir. Bu madde idam cezasının küreğe, kürek cezasının kalebendliğe, müebbed kalebendliğin müebbed sürgüne ve muvakkat kalebendlik ile hapis cezasının muvakkat sürgüne dönüştürülmesini mutlak şekilde padişah iradesine bağlamıştır. Ayrıca yine padişah iradesi olmaksızın mahkemede verilen bir cezanın affedilmesi, hafifletilmesi veya ağırlaştırılması yönünde karar alınıp tatbik edilmesinin mümkün olmadığından bahsedilmiştir.³⁹⁷

³⁹⁵ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.163, **Takvim-i Vakayi**, N.851, 20.C.1329

³⁹⁶ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.196

³⁹⁷ Sami Bey, **a.g.e.**, s.97

Ceza Kanunu yürürlüğe girdiği dönemde ağırlaştırıcı³⁹⁸ ve hafifletici unsurların bulunduğu durumlarda cezaların tayininden bahsetmemekle birlikte, 1911 tarihinde yapılan düzenleme ile bu konuya açıklık getirilmiştir.

Tablo 7: Cezayı Hafifletici Sebepler³⁹⁹

CEZA KANUNUNUN TAYİN ETTİĞİ CEZA		HAFİFLETİCİ SEBEPLERLE DÖNÜŞTÜĞÜ CEZA
1	İdam Cezası	Müebbed veya 15 seneden akall olmamak üzere Muvakkat Küreğe
2	Müebbed Kürek Cezası	Muvakkat Küreğe veya 5 seneden akall olmamak üzere Muvakkat Kalabendlige
3	Muvakkat Kürek Cezası	Muvakkat Kalabendlige
4	Müebbed Kalabendlik Cezası	Muvakkat Kalabendlige
5	Müebbed Sürgün Cezası	Bir seneden akall olmamak üzere Hapis Cezasına tahvil edilir.
6	Muvakkat Kalabendlik Cezası	
7	Hukuk-ı Medeniyeden Iskat Cezası	
8	Müebbed Rütbe ve Memuriyetten Mahrumiyet	
9	Cürm cünha kabilinden olduğu takdirde mahkeme mücazat tedibiyenin hadd-i asgarisine kadar hükm edebilir	

Bu düzenlemeye göre mahkeme reisi, müebbed kalabendlik cezası gerektiren bir suçun cezasını hafifletici sebeplerle, muvakkat kalabendlige, müebbed sürgün cezası gerektiren bir suçun cezasını da bir seneden az olmamak üzere hapis cezası olarak takdir edebilmektedir. Muvakkat sürgün cezası ise cünhaya tabii olduğundan, bu durumda hafifletici sebeplerle bu cezanın mücazat-ı tedibiyenin asgarisine dönüşebileceği

³⁹⁸ "Esbab-ı müşeddide, hukuk-ı cezaiyece cürmü ve mücrimiyeti ağırlaştırıp cezayı teşeddüd eden keyfiyattır. Esbab-ı müşeddide iki kısımdır. Birincisi esbab-ı müşeddide-i kanuniye ikinci esbab-ı müşeddide-i basittir. Esbab-ı müşeddide-i basit, hukuk-ı cezaiyyece kanunen tayin ve tarifî kabil olmayan ve takdiri usul-i kavaidine teba'n hükkamın vicdan ve ilm ve dirayetine ihale kılınan ahvaldir ki bir muayyen cürm mukabilinde kanunen tayin olunan müddet-i cezanın derece-i müntehasına kadar vardırmağa hükkamın salahiyeti vardır. Esbab-ı müşeddide-i kanuniye, hukuk-ı cezaiyyece kanunun hasseten tayin ettiği ahval olup bunların vücudu sabit olduğu halde faili asıl cürme mukabil muayyen olan cezadan ağır bir cezaya müstahak eyler.", Hüseyin Galib, **Kamus-i Hukuk, a.g.e.**, s.25

³⁹⁹ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.202

belirtilmektedir.⁴⁰⁰ Burada izah edilmesi gereken nokta, cünha suçlarındaki hafifletici sebepler söz konusu olduğunda, kanunda tayin edilen cezanın asgarisi kastedilmemektedir. "Mücazat-ı tedbiye" olarak kastedilen cünha derecesindeki suçlar için tertip edilmiş en düşük ceza olan bir hafta hapis cezasına atıfta bulunmaktadır. Yani kanunda cünha derecesindeki suçlar için belirlenmiş cezalardan biri olan muvakkat sürgün cezası, hafifletici sebepler bulunduğu durumda hakimin takdiriyle bir hafta hapis cezasına kadar hükmedilebilir.

Hakimin vicdanına bırakılan hafifletici sebepler ise çok ayrıntılı olduğu için tek bir madde ile açıklanamamıştır. Sersemlik, terbiyeden mahrumiyet, ebebeynin emrine itaat, ihtiyaç, hüzn, hiddet, öfke, vaat, inat, iğfal, teşvik, aşk ve muhabbet gibi durumlar hafifletici sebeplerden sayılır. Yine suçlunun iyi hali, fiilinin kötü sonuçlarının önüne geçmeye gayret etmesi, ilgili makamlara doğrudan doğruya teslim olarak ihbarda bulunması, pişmanlık göstermesi, fiilin zararının çok az olması gibi bu doğrultuda kabul edilir. Bu örneklerin dışında da hakimin takdir alanına giren daha birçok durum bulunur. Hakimin burada dikkat etmesi gereken nokta tayin edeceği ceza ile suç arasında bir adalet gözetmektir. Bu nedenle de suçu gerektiren nedenleri, tarafların ahlaki durumlarını, hal ve hareketlerini, mevkilerini, üzüntülerini velhasıl suçla ilgili bütün teferruatı tedkik ederek hafifletici sebeplerin mevcut olup olmadığına karar vermesi gerekir. Hafifletici sebepler kaldırıldığı takdirde, buna layık olan suçluların büyük bir haksızlığa uğraması söz konusu olur. Bu durumda bir hakimin suçlunun hal ve hareketlerini, ahlakını ve diğer etkenleri dikkate alarak karar vermesi beklenir. Suça uymayan bir ceza tertip etmek de suçlunun ruhunu tahrip edebilir ve kazanılması yerine kaybedilmesine yol açar.⁴⁰¹

2.2.5. Suçun Tekerrürü

Tekerrür suçu, en basit şekliyle mahkumiyet sonrasında bir suçun tekrar işlenmesi olarak tanımlanabilir. Bir suçun tekerrür sayılması için bazı şartlar gereklidir. Osmanlı mahkemelerinden çıkmış olmak kaydıyla bir mahkumiyetin olduğunu gösteren eski bir hükmün olması lazımdır. Mahkumiyet gerektiren eski hükmün, ikinci fiil işlendiği

⁴⁰⁰ **Takvim-i Vakayi**, N.851, 20.C.1329

⁴⁰¹ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.198-200

zaman kesinlik kazanmış olması gerekir. İkinci suç önceki suçun türünden olmalıdır. Yani cinayetle mahkum olan kişiler, cünha derecesinde suç işlemişse mükerrer sayılmazlar.⁴⁰²

1858 Ceza Kanunu'nun sekizinci maddesi, kanunun tayin ettiği durumlar dışında mükerrirler hakkında iki kat ceza verilmesi öngörülmüştür. Bir kimse cinayet, cünha veya kabahat türünden bir suçtan mahkum olmuş ve cezasını çektikten sonra tekrar aynı suçu işlemişse hakkında iki kat ceza verilir. Mükerrirler için hükm olunacak iki kat ceza aynı türden suçlar için verilir.

Muvakkat kürek ve kalabendlik cezaları gerektiren suçlardan birini işleyip mahkumiyet süresini ikmal ederek tahliye edildikten sonra yine o suçların derecesinde muvakkat ceza gerektiren bir suç işlerse, mesela ikinci suç için kanunda üç sene olmak üzere sınırlandırılmış bir ceza olduğunu düşünürsek, mükerrirler için altı sene olarak bu ceza hükmedilir.⁴⁰³

19. yüzyıl boyunca suçun tekerrürü meselesi Avrupa'da çok fazla tartışılan bir konu olmuştur. Bu konuda ceza hukukçularının ağırlıklı görüşü, giderek devlet yöneticileri tarafından daha fazla tercih edilen bir ceza yöntemi olan hapisanelerin mahkumların ıslah-ı nefsi konusundaki kifayetsizliğidir. Avrupa devletleri bu nedenle kendi içlerinde ceza kanunlarında yeni düzenlemeler yapmak yoluna gitmişlerdir. Bunlardan biri olan Fransız hükümeti tekerrür suçuna karşı bazı kanunlar hazırlayarak yürürlüğe koymuştur. Fransa'da cezalandırmaya yönelik tedbirlerden biri, tekerrür suçlarına yönelik, sürgün cezası olarak nitelendirilebilecek Relegation cezası uygulamaya konulmuştur. Diğer yandan, 1885 yılında kabul edilen mahkumun geçici tahliyesine ilişkin kanunla, geçici tahliye sonrasında iş bulmasını ve itibarını geri kazanmasını sağlamaya yönelik tedbirler alınması amaçlanmıştır.⁴⁰⁴

⁴⁰² Hüseyin Galib, **Kamus-i Hukuk**, a.g.e., s.82-83

⁴⁰³ Reşad Bey, a.g.e., s.26

⁴⁰⁴ Lütü Fikri Bey, a.g.e., s.79-81

Tablo 8: Tekerrür Durumunda Tayin Edilen Cezalar ⁴⁰⁵

BİRİNCİ CEZA	İKİNCİ SUÇUN GEREKTİRDİĞİ CEZA	MÜKERRERİN HAK ETTİĞİ CEZA
Müebbed Kürek	Müebbed Kürek	İdam
	Müebbed Kalabendlik	Müebbed Kürek
	Müebbed Sürgün	Kanunun riayet ettiği tertibe bakılırsa müebbed kalabendlik olması lazım gelir. Halbuki müebbed kürek cezasıyla mahkum olan bir caninin ikinci cürmden dolayı ceza-yı sabıkının bu surette müebbed kalabendliğe tahvili teşdid değil tahfiftir. Demek oluyor ki kanunun bu zühul veya sükutuna nazaran ikinci cürmü için ceza tertibine mahal yoktur veyahut birinci ceza esbab-ı kanuniyeden biriyle sakıt olduktan sonraki halı nazar-ı dikkate alınarak böyle denilmiştir
	Muvakkat Kürek	Sarahat-ı kanuniye mucibince ikinci cürmün müstahak olduğu cezanın tazif edilmesi iktiza eder. Halbuki birinci ceza müebbed olduğuna göre ikinci defa olarak muvakkat kürek veya kalabendlik hükm etmek abes olur. İhtimal ki bunda da birinci cezanın sükutu ihtimali düşünülmüştür.
	Muvakkat Kalabendlik	
Müebbed Kalabendlik	Müebbed Kürek	Bi-t-tabi ikinci ceza daha ağır olduğundan o hükm edilir ve teşdide mahal kalmaz
	Müebbed Kalabendlik	Müebbed Kürek
	Muvakkat Kürek	Sarahat-ı kanuniye göre ikinci cürmün müstelzem olduğu cezanın iki misli ve lede-l-hace otuz sene hükm olunur. Fakat acaba otuz sene kürek cezası müebbed kalabendlik cezasından daha mı ağırdır?
	Müebbed Sürgün	Sarahat-ı kanuniye mucibince müebbed kalabendlik halbuki birinci cezası da müebbed kalabendliktir. Birinci cezası sakıt olamamış ise teşdide mahal yoktur.
	Muvakkat Kalabend	Sarahat-ı kanuniye mucibince iki kat halbuki birinci cezası müebbed kalabendlik olduğuna göre teşdide mahal yok demektir. Fakat birinci cezası esbab-ı kanuniyeden biriyle sakıt olmuş ise ikinci cürm için iki kat ceza hükm edilir.
Muvakkat Kürek	Müebbed Kürek	Bunun için de sarahat yok. Tabii ikinci ceza daha ağır olduğundan yalnız o hükm olunur
	Müebbed Kalabendlik	
	Muvakkat Kürek	İkinci cürmün müstelzim olduğu cezanın iki misli ve lede-l-hace 30 sene
	Müebbed Sürgün	Müebbed Kalabendlik
	Muvakkat Kalabendlik	İkinci cürmün müstelzim olduğu cezanın iki misli ve lede-l-hace 30 sene
Muvakkat Kalabendlik	Müebbed Kürek	Bittabi ikinci cezanın teşdidine mahal yoktur. Çünkü birinciden daha ağırdır.
	Müebbed Kalabendlik	Bu da öyle
	Müebbed Sürgün	Müebbed Kalabendlik
	Muvakkat Kürek	İkinci cürmün müstelzim olduğu cezanın iki misli ve lede-l-hace 30 sene
Müebbed Sürgün	Müebbed Kürek	Bi-t-tabi daha ağır olan ikinci ceza ile iktifa olunur
	Müebbed Kalabendlik	Müebbed Kürek
	Müebbed Sürgün	Müebbed Kalabendlik
	Muvakkat Kürek	İkinci cürmün müstelzim olduğu cezanın iki misli hükm olunur ve lede-l-hace on beş sene iki misline iblağ edilir
	Muvakkat Kalabendlik	Bu da böyle

⁴⁰⁵ Ahmed Ziya Bey, a.g.e., s.41-43

Tekerrür suçlarla ilgili tayin edilecek cezanın belirlenmesinde kafa karışıklığı, 1911 tarihinde yapılan düzenlemeye kadar sürmüştür. Bu belirsizliği gösteren, Osmanlı mahkemelerinin de karşı karşıya kaldığı soruları şöyle sıralayabiliriz. Tekerrür suçunun şartı nedir? Kanunun tayin ettiği durumlar nelerdir? İki suç arasında geçen müddetin dikkate alınması gerekir mi? İki kat ceza kanunen derecelendirilmemiş olan cezalarda verilebilir mi? İşte bu sorulara kanunda açık yanıtlar bulunamaması, bu maddenin tadiline kadar geçen sürede pek çok yanlış uygulamalara yol açmıştır.⁴⁰⁶

1911 tarihli düzenleme ile, kanunda belirtilen müebbed sürgün cezasına çarptırılan bir kimsenin sonraki suçu da müebbed sürgün cezası gerektiren bir suçsa, mahkuma müebbed kalabendlik cezası verilir. İkinci işlediği suç müebbed kalabendlik cezasını gerektirir bir suç ise suçunu tekrar eden şahıs müebbeden küreğe mahkum edilir. İkinci suçu muvakkat kalabendlik cezası olan şahsa, bu suçtan bir kez işlemiş şahsa verilen cezanın iki katı ceza verilir. Muvakkat cezalarda üst sınır on beş sene olması dolayısıyla bu süre bu durumda iki katına çıkarılarak verilebilir.⁴⁰⁷

Ancak madde bu bilgilerle sınırlı değildir. Mücazat-ı terhibiye denilen cinayet derecesindeki suçlar kadar olmasa da, mücazat-ı tedibiye denilen cünha derecesindeki suçlarla ilgili mükerrerlik durumundan da kısaca bahsetmektedir. Kanun, mücazat-ı tedibiye, bir yıldan fazla hapis cezası mahkumları ve bir yıldan az hapis cezası mahkumları olarak ikiye ayırarak bir açıklama getirmiştir. Bir seneden fazla hapis cezasına mahkum edilmiş bir kimse, ceza süresi öncesinde, sırasında veya sonrasında beş sene içinde aynı suçu tekrar işlemişse, kanunda bu suç için tayin edilen hapis cezasının üst sınırının iki katı ceza ile mahkum edilir. Önceki mahkumiyeti bir seneden az hapis cezasına mahkum edilmiş bir kimse ceza öncesi, sırası ve sonrasında beş sene zarfında aynı suçu tekrar işlerse daha önce aldığı hapis cezası iki katına çıkarılır.⁴⁰⁸

Bir suçun mükerrer suç sayılması için birinci ve ikinci suç arasında mücazat-ı terhibiye denilen cinayet derecesindeki suçlar için on, mücazat-ı tedibiye denilen cünha derecesindeki suçlar için beş yıl müddet konulmuştur. Yani her iki durumda da bu

⁴⁰⁶ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.35-36

⁴⁰⁷ **Takvim-i Vakayi**, N.851, 20.C.1329

⁴⁰⁸ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 44-45

sürelere geçtikten sonra işlenen suçlar mükerrer suç sayılmazlar.⁴⁰⁹ Bir suçlunun padişah iradesiyle affı, mürur-i zaman ile cezanın düşmüş olması ve hukuki haklarına nail olması gibi durumlar mükerrer suça engel teşkil etmez. Yalnız umumi af, mükerrer suça engeldir. Osmanlı Devleti'nde mükerrer suçların takibi, mahkeme katipleri tarafından üç ayda bir gönderilen suçlulara ilişkin tutulan kayıtların olduğu defterlerden yapılır.⁴¹⁰

2.2.6. İctima' Suç

Toplu suç kavramını kullanmak için iki şart gereklidir. Bu iki şart, bir kimsenin en az iki suç işlemiş olması ve birinci suçun cezasından mahkum olmadan ikinci suçun işlenmiş olmasıdır. Osmanlı ceza hukukunda bu tür suçlara "ictima' ceraim"⁴¹¹ adı verilmiştir. Toplu suçlar ve tekerrür suçlarda birden fazla suçun işlenmesi ortak nokta ise de, tekerrür suçlarda, toplu suçlardan farklı olarak, suçlunun birinci suçtan mahkumiyet almasından sonra ikinci suçun işlenmesi gerekmektedir. İctima' suçta iki suç mevcut olduğu halde bunlardan hiçbirini henüz kati bir surette hükme bağlanmamıştır. Başka bir ifadeyle ictima' suçta, cezalandırılacak hiç olmazsa iki suç olması gerekir. Halbuki tekerrür cürmünde cezalandırılacak yalnız bir suç vardır.

1858 Ceza Kanunu bir kimsenin birden fazla işlediği suçlarla ilgili açık bir kuraldan bahsetmemiştir. Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiye Kanunu'nun iki yüz doksan dokuzuncu maddesinde belirtildiğine göre, birkaç cinayet ve cünha birleşmiş olduğu halde yalnız en ağır cezayı gerektiren suça bir ceza tayin edilir.⁴¹² Bu suretle arada bazı suçların cezasız kalması tabii ise de tayin olunacak cezanın belirlenmesinde hiç hafifletici unsurları dikkate almamak veya cezayı en yüksek sınırdan tayin etmekle mahsurun önü alınabilir.

Birçok ülkede ictima' suçta, ya en ağır cezanın hafif cezayı ihtiva etmesi veya suçlara ayrı ayrı ceza tayin edilerek birbirine eklenmesi usulleri uygulanmıştır. Osmanlı

⁴⁰⁹ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 51-52

⁴¹⁰ Sami Bey, **a.g.e.**, s.29-30

⁴¹¹ "İctima' Ceraim, Bir kimse mahkum olmaksızın iki veya müteaddid cinayet veya cünha işlemek haletinden ibarettir. Eğer ba'de-l-mahkumiye birkaç cinayet veya cünha işlemiş bulunursa hem tekerrür ve hem de ictima' ceraim tahkik etmiş olur.", Hüseyin Galib, **Kamus-i Hukuk, a.g.e.**, s.11-12

⁴¹² Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.19

Devleti ise birden fazla suçun işlenmesi halinde, cezanın en üst sınırdan tayin edilmesi yolunu izlemiştir.⁴¹³

2.2.7. Ceza Mahalinde Yeni Bir Suç

Muvakkat kalabend ve muvakkat sürgün mahkumları ceza süreleri içinde, mahkumiyet aldıkları suç derecesinde veya ondan daha ağır veya hafif başka bir suç mesela kalede veya sürgün yerinde birini öldürme, yaralama, para ve eşya çalma ve benzeri suçlardan birini işlemeleri durumunda ceza kanununda bu suçlar için tayin edilen cezalar derecelendirilmişse en aşağı derecesi, derecelendirilmemişse tamamının uygulanması gerekmektedir. Yani mahkumiyet sırasında işlenen suç ile ilgili gerekli ceza kanunda "şu kadar sene, şu kadar ay veya hafta" gibi sınırlandırılmış bir madde ise bunun tamamı, "şu kadar müddetten şu kadar müddete" ifadesiyle derecelendirilmişse asgari miktar uygulanır. Bu cezalar, ilk suçtan dolayı alınan mahkumiyet süresi tamamlandıktan sonra tatbik edilir.

Müebbed sürgünler mahkumiyetleri esnasında, muvakkat ceza gerektiren bir suç işledikleri takdirde, mahkum oldukları ceza cünha veya kabahat türünden veya muvakkat kürek ve muvakkat kalabendlik cezası gerektiren cinayet türündeki suçlardan ise devletin belirlediği yerlerde bu cezaları ikmal ettirilip, müebbed sürgün cezasını çekmek üzere önceki ceza yerlerine iade edilirler. İşledikleri ikinci suç, müebbed kürek veya müebbed kalabendlik gibi daha ağır cezaları gerektirdiği takdirde bu kişinin cezası müebbed kalabendlik veya müebbed küreğe dönüştürülür. Müebbed sürgünler mahkumiyetleri esnasında yine aynı ceza gerektiren bir suç işledikleri takdirde, dört sene kalabendlik cezası ile cezalandırılırlar. Bu cezayı ikmal eden kimse daha sonra sürgün yerine iade edilir. Müebbed sürgün cezası mahkumlarının ikinci cezadan dolayı aldıkları mahkumiyet, mutlaka sürgün yerinin dışında bir yerde ikmal ettirilir. Çünkü bu ikinci ceza bu şekilde mahkumun sürgün yerine getirdiği ailesinden ayrılmasına da yol açacağı için daha etkili olacağı hesaba katılmaktadır.

Müebbed kalabendlik mahkumunun ceza müddeti içinde işlediği suç muvakkat cezaları gerektirdiği takdirde, mahkum ceza müddetinin üçte biri kadar haberleşme ve

⁴¹³ Lütfi Fikri Bey, **a.g.e.**, s.68

görüşmeden men edilir. Müebbed kalabend mahkumları, daha önce işledikleri suçtan daha ağır bir suç işledikleri takdirde altı yıl görüşme ve haberleşme yasağı uygulanmak suretiyle cezaları ağırlaştırılır.⁴¹⁴

2.2.8. Firar Durumu

Ceza mahallinden firar eden mahkumların cezalarının ağırlaştırılması yolu genel kabul gören bir kaidedir. Zira mahkumun firarı, hakkında mahkeme tarafından verilen bir hükme boyun eğmemesi anlamına gelmektedir. Bu durumda cezanın ağırlaştırılması yoluna gidilerek, diğer mahkumlar üzerinde de ibret verici bir etki bırakılmak istenir. Bir suçlunun firardan dolayı cezalandırılması onun mahkum olarak tutulduğu ceza mahalinde bulunduğu sıradaki firarıyla ilgilidir. Yoksa Ceza Kanunu, hakkında hüküm verilmemiş bir zanlının firar ederek yakalanması durumunda herhangi bir ceza tayin etmemiştir.⁴¹⁵

1858 Ceza Kanunu'na göre, muvakkat sürgün veya muvakkat kalabend cezalarından birine çarptırılmış bir mahkum ceza yerinden firar ettiği takdirde, her nerede ve her ne suretle olursa olsun yakalandığında, kalan ceza müddetine asıl ceza müddetinin üçte birinden yarısına kadar bir süre eklenir. Müebbed cezalarda ise ceza müddetinin uzatılması yoluna gidilemeyeceğine göre, mevcut cezanın ağırlaştırılarak başka bir cezaya dönüştürülmesi tercih edilmiştir. Ceza süresinin ağırlaştırılması, firar olayının mutlak şekilde gerçekleşmesiyle mümkün olduğundan bu durumun mahkemece tayin edilmesi söz konusudur. Yoksa mahkumlardan firar etmek kasdıyla teşebbüsde buldukları halde dışarıya çıkmağa vakit bulamadan, mesela kale kapısında ele geçirilenler için cezalarına ilave bir süre eklenmez.⁴¹⁶

Ceza mahallinden firar eden bir kimse her ne suretle yakalanırsa yakalansın, hatta pişmanlık duyarak bizzat kendisi teslim olursa olsun, firarından dolayı hak ettiği cezadan kurtulamaz. Mesela bir sene müddetle sürgün cezasına mahkum edilen bir şahıs sürgün yeri olan beldeden üç ay ikamet ettikten sonra yani cezasını ikmal etmesine dokuz ay kaldığı halde firar edip, bir şekilde yakalanırsa bu firardan dolayı mahkemeye

⁴¹⁴ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.17-21

⁴¹⁵ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 31

⁴¹⁶ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.14-16

çıkarılır. Bu mahkeme firar suçunu sabit bulduğu takdirde bu suç ile ilgili bir ceza tayin eder. Mesela bir senenin üçte biri olan dört aydan az olmamak ve bir senenin yarısı olan altı aydan fazla olmamak üzere mahkeme tarafından tayin edilen bir müddet mesela beş ay, mahkumun kalan ceza müddeti olan dokuz aya eklenir. Böylece on dört ay daha menfasında yani sürgün cezasını çekeceği yerde mahkumun bulundurulması gerekir. Yani daha önce sürgün yerinde bulunduğu üç ay da göz önüne alınır. Burada ceza müddetlerinin üçte birinden yarısına kadar ifadesi kullanılırken, firardan dolayı cezanın tayininde, mahkumun hal ve hareketi ve suçun işlenme şekli gibi şeyleri göz önünde tutması gereken hakime takdir hakkı bırakılmıştır.

Müebbed sürgün ve müebbed kalabend cezasına mahkum edilmiş bir kimse, sürgün yerinden firar ettikten sonra, yakalandığı takdirde mahkemeye çıkarılır. Bu kez ceza türünde bir değişikliğe gidilerek, müebbed sürgün cezasına çarptırılmış bir mahkumun cezası, müebbed kalabendlığe çevrilir. Müebbed kalabendlik cezasına çarptırılmış bir mahkumun cezası ağırlaştırılarak müebbed kürek cezasına dönüştürülür.⁴¹⁷

2.2.9. Af

Af, suç, mahkumiyet veya cezanın belli bir süre için kaldırılması veya niteliğinin değiştirilmesi, bu surette suçlunun bağışlanması olarak tanımlanabilir. Af cezalandırma kurumuyla yaşıttır. Tarih boyunca cezalandırma yetkisine sahip olanlar, yani iktidardakiler af yetkisini de kendi üzerlerine almışlardır.⁴¹⁸ Avrupa'da önceleri krallara ait bir yetki olan af kavramında başlangıçta genel af hususi af ayırımına gidilmemiştir. Affetme yetkisi sonraları, kraldan kanun koyuculara doğru kayarak bir yol izlemiştir. Genel affin uygulanması bir kanun tasarısı olarak hazırlanıp evvela hükümet daha sonra da kral tarafından onaylanmasına bağlı hale getirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde de benzer bir süreç izlenmiştir.⁴¹⁹

Osmanlı Devleti'nde yasama, yürütme ve yargı yetkisini kendisinde toplayan padişah, bireysel ve toplu af yetkisine sahip olmuştur. Af kavramı konusunda İslam hukuku ve Batı hukukunun tam olarak örtüştüğü söylenemez. İslam hukukunda kul

⁴¹⁷ Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.15-16

⁴¹⁸ Doğan Soyasalan, "Af", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C.18, Ankara 2001, s. 412-414

⁴¹⁹ Lütü Fikri Bey, **a.g.e.**, s.147

hakkı ve Allah hakkı ayrımı bulunduğundan, kul hakkına giren suçlarda affetme yetkisi suçtan zarar gören mağdura ve varislerine bırakılmıştır.⁴²⁰

1858 Ceza Kanunu mahkemelerin tayin ettiği cezanın affının padişah iradesine bağlı olduğunu bildirmektedir.⁴²¹ Kanun-ı Esasi'nin daha sonraları tadilata uğramış olan yedinci maddesinde de kanunun tayin ettiği cezaları hafifletme, değiştirme ve affetme yetkisinin padişaha ait olduğu kabul edilmiştir.⁴²²

1909 tarihinde yapılan değişikliklerle, anayasaya ilk kez hususi af ve genel af kavramları girmiştir. Bu madde, genel affın ilanını Meclis-i Umumi'nin uygun görmesine bırakmıştır.⁴²³ Genel af, suçu hiç ortaya konulmamış hükmüne getirip cezai ve mali mesuliyeti ortadan kaldırır. Hususi af uygulamasında ise yalnızca cezai mesuliyet kalkmış olur. Bu nedenle hususi afta, şahsi olarak zarar görmüş kişiler, affedilen bu kişi ile ilgili mahkemeye başvurma hakkına sahiptirler.⁴²⁴ Netice olarak genel af hususi aftan etkileri daha geniş olan bir kavramdır. Hususi afta mahkumiyet olduğu gibi kaldığı için, ikinci defa bir suç işlenmesi halinde tekerrür hükümleri uygulanır.⁴²⁵ Genel af, genellikle toplumların yaşadığı siyasi krizlerden sonra, toplum üzerinde yatıştırıcı bir etki bırakmak üzere icra edilen bir kavramdır. Yani bir nevi tahrik edici meselelerin üzerine bir örtü çekilerek geçmişin unutulmasını ve geleceğe dönülmesini sağlar. Bu amaçla da siyasi suçlular affedilerek toplumda huzur ve barış ortamı sağlanmaya çalışılır.⁴²⁶

Osmanlı Devleti'nde, sürgüne gönderilen kişilerin kimi zaman hususi affa tabi tutuldukları görülmektedir. Hususi af genellikle hastalığı ilerlemiş olan, sakat kalan ve ihtiyarladığı için kendi günlük işlerine bakamayan kimselere uygulanmıştır. Bir mahkumun maluliyet durumu söz konusu ise, bu kişi ilk olarak bununla ilgili belgeleri, bulunduğu yerin müddeiumumisine verir. Müddeiumumi tarafından alınan bu belgeler,

⁴²⁰ Doğan Soyasalan, **a.g.m.**, s.414

⁴²¹ Sami Bey, **a.g.e.**, s.97

⁴²² **Düştur**, 1. Tertib, C.4, 7.Z.1293, s.4-21, Kanun-ı Esasi

⁴²³ **Düştur**, 2. Tertip, C.1, s.638-644, Kanun-ı Esasinin Bazı Mevaddı Muaddelesine Dair Kanun

⁴²⁴ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.232

⁴²⁵ Selahattin Keyman, **Türk Hukukunda Af, (Genel Af-Özel Af)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1965, s.46

⁴²⁶ Selahattin Keyman, **a.g.e.**, s.24

idare meclisi mazbatası ile istinaf müddeiumumisine gönderilir. Buradan da Adliye Nazırlığı'na konu ile ilgili bir bilgilendirme yazısı yazılır. Adliye Nazırlığı ceza müdüriyetinin de görüşünü aldıktan sonra hususi af uygulanır.⁴²⁷ Tanzimat öncesinde ise sürgün mahkumları af taleplerini sürgünde buldukları yerin idari yöneticisi aracılığıyla yapmışlardır.

Sürgüne gönderilen kimseler, genellikle ailelerini ve çocuklarını geride perişan bir halde bıraktıklarını ileri sürerek, affedilmeleri yönünde padişahın merhametine sığındıklarını belirten dilekçeler yazarak başvuruda bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde aile yapısını korumak da önem verilen şeylerin başında geldiğinden bu konudaki başvurular, çok büyük bir sakınca söz konusu değilse genelde kabul görmüştür. Sürgüne gönderilen kişilere ailelerini de beraberlerinde götürme hakkı verilmiş olsa da, bilinçli olarak beraberlerinde götürmedikleri durumlar da söz konusu olmuştur. Çünkü bu durumu ileride af edilmeleri için yapacakları başvuruda kullanmayı düşünerek hareket etmişlerdir. Af hükümlerinde, "*kendi halinde oturub bir şeye karışmamak şartıyla ıtlak kılınmış*" ifadeleri dikkat çekmektedir. Af talepleri, mahkumun evlatlarından, eşlerinden, anne ve babalarından veya mahkumun bizzat kendisinden gelen istidaların değerlendirilmesiyle mümkün olabilmektedir. Bazen da kaza halkının mahkuma kefil oldukları yönünde verdikleri dilekçelerle de affin gerçekleştiği durumlar görülmektedir. Bu tür arzuhaller taşradaki mülki amirlerin vasıtasıyla başkente iletilmiştir. Af konusundaki taleplerin neticesi yani Divan-ı Hümayun'dan veya Tanzimat döneminde Meclis-i Vala'dan çıkan bu konudaki karar padişah iradesi ile birlikte sürgün cezasının tatbik edildiği yerin mülki amirine bildirilmiştir. Bir kişinin sürgün cezası affi, affedildiği anda artık serbest bırakılarak istediği yerde ikamet edebilmesi demektir. Ancak bazı af hükümlerinde "*hanesinde ikamet etmek üzere*" gibi kullanılan ifadeler, sınırlı affin da sözkonusu olduğunu göstermektedir.

"*Müddet-i nefyleri hayli vakt olub*", "*ıyal u evlad ve emlaklarının perişanlığı*", "*menfaasında fakr u fakaya giriftar olmak*" ve "*hilaf-ı rıza harekette bulunmayacaklarına memleketçe kefalet*" gibi ifadeler af hükümlerinde sıkça

⁴²⁷ Abdulhaluk Midhat Bey, a.g.e., s.231

geçmektedir. Affedilen kişinin bizzat kendisine, bundan sonra suç işlememesi konusunda telkinlerde bulunulduğu "*fi-mabaad bu misüllü hilaf-ı şer-i şerif harekette bulunmamaları guşlarına telkin*" ifadelerinden anlaşılmaktadır. Hükümler çoğunlukla "*merhameten afv ve ıtlakı*" ifadesi ile bitmektedir. Mahkumun "*Müstagfir*" yani günahlarından bağışlanmasını Allah'tan dileyen biri olması da afıta rol oynamıştır. Bazı mahkumlar, da hacca gitmek niyetinde olduklarından bahsederek af ve ıtlaklarını talep etmişlerdir.

Suçun zamanaşımına uğrayarak düşmesi Osmanlı hukukunda "mürur-ı zaman" kavramıyla ifade edilmiştir. Mürur-ı zaman hem hukuk-ı umumiye hem de hukuk-ı şahsiye davalarında geçerlidir. Bir kimse hakkını talep etmek için 15 sene süresince dava açmazsa, daha sonra bununla ilgili dava hakkından mahrum kalır. Bu süre belirlenirken de on beş yıl sonunda olaya şahitlik edebilecek kişileri bulmanın zorluğu düşünülmüştür. Suç fiili bir cinayet ise 10, cünha ise 3 ve kabahat türünden ise 1 sene zarfında takip edilmez ve müddeiumumi tarafından işe başlanmazsa kanun takibine imkan olamayacağından hukuk-ı umumiye davası mürur-ı zamana uğrar. Cinayet derecesindeki bir suçtan mahkum edilen kimse 20 sene, cünha derecesindeki suçtan mahkum olan kimse 5 sene ve kabahat suçundan dolayı mahkum olan kimse 2 sene boyunca firarda olup ele geçirilemezse, tayin edilen ceza bu sürelerin sonunda düşer.⁴²⁸ Bu koşullar altında cinayet türünden suçlar için tayin edilen cezalardan biri olan müebbed sürgün cezasına mahkum edilen bir kimse, 20 sene firar durumunda olup ele geçirilemezse cezası düşmektedir. Muvakkat sürgün cezasında ise bu süre 5 seneye inmektedir.

1908 yılında Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra genel af ilan edilmiştir.⁴²⁹ Çıkarılan bu kanun 23 Temmuz 1908 tarihini yani Meşrutiyet'in ilanını kriter olarak almıştır. Genel af, 23 Temmuz 1908 tarihinden önce işlenmiş olan bazı suçlardan dolayı zanlı veya mahkum olanlar ile ilgili, tutuklu olsun veya olmasın haklarında kanun hükmü icra edilmemesini emretmektedir. 23 Temmuz 1908 tarihinden evvel suç işleyip, gıyabi yargılamalarla mahkum olanlar ve firarda bulunanlar da bu kanundan

⁴²⁸ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.236-237

⁴²⁹ Afv-ı Umumi Kanununun tam metni için bakınız Tefik Tarık, **a.g.e.**, s.179

yararlanmışlardır. Ancak bu kişilerin affedilmelerinin üzerinden 6 sene geçmeden tekrar suç işlemeleri durumunda, hem daha evvel affedilmiş oldukları, hem de en son işledikleri suçların her ikisi üzerinden mahkumiyet almaları öngörülmüştür. 23 Temmuz 1908 tarihinden önce cinayet gibi ağır suçlardan dolayı idam ve müebbed kürek cezasına mahkum olanların mahkumiyetleri, çektikleri ceza süreleri de dahil edilerek on beş sene kürek cezasına çevrilmiştir. Müebbed kalabendlik ve müebbed sürgün cezalarından mahkum olanların mahkumiyetleri ise, yine çektikleri ceza süresi de dahil edilmek suretiyle on beş sene kalabendlik veya sürgün cezasına dönüştürülmüştür. Diğer tür cezalarda ise çekilen mahkumiyet süresi de dahil edilerek ceza süreleri yarıya indirilmiştir.⁴³⁰

İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte daha önceden siyasi nedenlerle sürgün edilenler ve yurtdışına firar etmiş olanlar geri dönmüşlerdir. Çok fazla sayıda kişi bu şekilde geri dönerken bunlardan gelen talepler de artmıştır. Kimisi sürgünde yevmiyelerini alamadığından, kimisi memuriyetini ve maaşını yerinde bulamamaktan şikayet etmiştir. Artan talepler karşısında, nasıl muamele edileceği Meclis-i Vükela tarafından görüşülerek belirlenmiş ve konu hakkında ilgili makamlar bilgilendirilmiştir. Buna göre, sürgünden veya firardan önce memuriyeti bulunanlar, vazifeleriyle ilgili geçmişte bir sabıkaları yoksa, eski memuriyetlerine muadil bir memuriyette, mektepten atılarak sürgüne gönderilenler de döndüklerinde tahsil yaşı geçmiş olacağından, tekrar mektebe kabulleri kanunen uygun düşmeyeceğinden, bunların da polislik gibi münasip hizmetlerde istihdamları uygun görülmüştür.⁴³¹

1910 yılının Temmuz'unda Meclis-i Vükelaca, Divan-ı harb tarafından idareten sürgün edilenlerle ilgili bir düzenleme getirilmiştir. Sürgün öncesi emeklilik sandıklarından maaş almakta olanlara bu maaşlarının tahsis edilmesi, emeklilik maaşına kıdemleri yetmeyenlere de ailelerinin nüfusuna göre beşerden on beşer kuruşa kadar yevmiye verilmesi kararlaştırılmıştır.⁴³²

⁴³⁰ BOA., DUİT. 165-21, 14.N.1327

⁴³¹ BOA., MV. 124-27, 5.M.1327

⁴³² BOA., MV. 135-25, 9.Z.1327, BOA., MV. 142-30, 14.B.1328

1912 tarihinde V. Mehmed Reşad'ın cülus-ı hümayununa rastlayan günlerde çıkarılan hususi af ile, Meşrutiyetin ilanı sonrasında Divan-ı Harblerden çeşitli derecelerde cezalara mahkum olanlardan ve siyasi nedenlerle idareten tebid edilenlerden yüz seksene yakın kişi Meclis-i Vükela kararıyla affedilmiştir.⁴³³ Bu af bilhassa İkinci Meşrutiyet'in ilanını izleyen dönemde yaşanan 31 Mart ayaklanmasından sonra idare-i örfiye ilan edilen İstanbul'da kurulan Divan-ı Harb Mahkemelerinde yargılanıp ülkenin dört bir tarafına sürgün edilen kimseler için kurtuluş yolu olmuştur. 1912 tarihinde çıkarılan af neticesinde sürgün mahkumları arasında memleketine geri dönecek gücü olmayanların yol masrafları da hazinece karşılanmıştır.⁴³⁴ Divan-ı harb kararıyla rütbeleri alınıp sürgün edilenler iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi mahkemece sabit bulunan suçlarına binaen çıkarılan padişah iradesi ile rütbeleri alınıp sürgün edilenlerdir ki, bunların nail oldukları hususi af olduğundan yalnız cezayı ortadan kaldırıp, suçu yok etmeyeceğinden ve umumi af kanunu Meclis-i Umumi'den geçerek tasdik olunmadıkça rütbe ve memuriyetlerinin iadesi mümkün olmadığından, ailelerine maaş tahsisinden başka bir seçenek yoktur. İkincisi haklarında bir mahkeme yapılmadan, rütbeleri alınarak sürgün edilenlerdir ki, bunlar ceza kanununa aykırı bir şeye tabi tutulmuş olsalar da, birçoğu zamanında jurnalcilikle suçlandıklarından bundan zarar gören kişilerle ordu içinde birarada olmaları uygun olmayacağından mertebelerine göre ya emekli edilmeleri ve vefat edenlerin ailelerine maaş bağlanması yoluna gidilmiştir.⁴³⁵

Cünha ve cinayet derecesinde mahkumiyet alanlar kanun gereğince seçme ve seçilme hakkına sahip olamazlar. İkinci Meşrutiyet'in ilanından önceki mahkumlar için umumi af çıkarıldığından, mahkumların hem cezaları hem de suçları ortadan kalktığı için seçme ve seçilme hakkına sahip olabilmişlerdir. 31 Mart hadisesinden dolayı Divan-ı Harb kararıyla sürgün edilenler ise hususi affa tabi olduklarından seçme ve seçilme hakları verilmemiştir.⁴³⁶ Siyasi suçlular ile ilgili bir af kanunu da 1913 tarihinde çıkarılmıştır. Savaş sırasında karşı tarafa yardım edenler ve savaşta ağır yenilgiden bizzat sorumlu olanlar dışında bütün siyasi suçlular affedilmiştir. Osmanlı halkı

⁴³³ **Takvim-i Vakayi**, N.1127, 27.Ca.1330

⁴³⁴ **BOA.**, MV. 165-20, 5.C.1330, **BOA.**, MV. 166-6, 1.B.1330

⁴³⁵ **BOA.**, MV. 172-31, 26.M.1331, **BOA.**, MV. 229-16, 3.S.1331

⁴³⁶ **BOA.**, MV. 162-78, 27.Ra.1330

arasında her zamankinden daha fazla barışa ihtiyaç duyulması, affin çıkarılmasının önemli nedenlerinden biridir.⁴³⁷

Birinci Dünya Savaşı sürecinde de çıkarılan af yasaları bulunmaktadır. Devlet bir nevi toplumuyla barışarak, yani suçlu olarak mahkum ettiklerini belli oranda affederek birlik ve beraberlik duygularıyla savaşa yönelmek istemiş olmalıdır. Ayrıca uzun süren bir savaş boyunca mahkumlar üzerindeki kontrol mekanizması düzgün bir şekilde çalıştırılması zaten çok da beklenen bir durum değildir. 1915 yılının sonlarında çıkarılan af yasası, ırza saldırı ve tecavüz gibi suçların dışında kalan cinayet ve cünha derecesindeki suçlar için uygulanmıştır. Bu afa birlikte bu tür suçlardan mahkumiyet almış olanlardan, ceza müddetlerinin yarısını tamamlayanlar affa mazhar olmuşlardır.⁴³⁸ Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesine yakın bir dönemde tahta çıkan VI. Mehmed Vahdettin'in saltanatının ilk yıllarında çıkarılan bir kanunla, siyasi suçlulardan olup muvakkaten sürgün edilenlerden ıslah-ı hal olanlar affedilmişlerdir.⁴³⁹

2.3. Sürgün Cezasının Uygulandığı Suçlar

Osmanlı Devleti'nde sürgün cezası farklı suç türlerinde tatbik edilmiştir. Bu konuda sürügn hükümlerinin kaydedildiği Kalabendlik Defterleri bazı fikirler vermektedir. Neşe Erim, klasik dönem kalabend defterlerinde yaptığı inceleme sonunda kalabendlik ve sürgün cezalarının genellikle kamu düzenini tehdit eden suçlar için tayin edildiğini belirtmektedir.⁴⁴⁰ Klasik dönem Osmanlı Devleti'nde sürgün cezası çoğunlukla asayiş bozmak, eşkiyalık hareketlerine katılmak, emre itaat etmemek, hakaret, iftira, küfür etmek, kız kaçırmak, rüşvet, sahtekarlık, fuhuş, zina, f'il-i şeni, yalancı şahitlik ve hırsızlık ve benzeri suçlarda uygulanmıştır.⁴⁴¹

Tanzimat'a kadar geçen süreçte sürgün cezasının hangi durumlarda uygulandığına dair Osmanlı kanunnameleri, Tanzimat dönemine göre ayrıntılı bilgiler içermemektedir.

⁴³⁷ **Takvim-i Vakayi**, N.1372, 6.Ra.1331, **BOA.**, DÜİT. 165-25, 4.Ra.1331, **BOA.**, MV. 165-25, 4.Ra.1331

⁴³⁸ **Takvim-i Vakayi**, N.1998, 1.M.1333

⁴³⁹ **Takvim-i Vakayi**, N.3289, 30.N.1336

⁴⁴⁰ Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğunda Kalabendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", **The Journal of Ottoman Studies IV**, İstanbul 1984, s.81-82

⁴⁴¹ Kemal Daşcıoğlu, **a.g.e.**, s.87-122

Hükümlerde de genellikle işlenen suçun ayrıntılarına yer verilmemekte, birbirini tekrar eden benzer ifadeler kullanılmaktadır.

Tablo 9: Tanzimat Öncesi Hükümlerde Tespit Edilen Sürgün Nedenleri⁴⁴²

KLASİK DÖNEM OSMANLI HUKUKUNDA SÜRGÜN NEDENLERİ	
Hidmet-i memuriyesinde adem-i ihtimam	Memleketi ihlal u ifsada çalışma
Reayayı tahrik	Sahibi'l fesad
Adem-i itaate cürret	Şiraze-i nizam memleketi ihlale ictisar
Ref vezaretle ikamete memur	İhtilalde medhali olmak
Usulsüz akçe almak	Şekavet ve şekaveti tahrik
Usulsüz tezkere vermek	Teveffühata cesaret
Kalpazanlık	Sahte evrak tertip
Zimmete para geçirmek	İskat-ı cenin
Vazifesi haricinde umura müdahale etmek	Sirkat
Fukara-yı taaddiyyat	Efal-i şenia'ya ictisar etmek
Emval-i miriyeye mazarrat	Hilaf-ı şer'i şerif
Mezhep değiştirmeye zorlama	Yalan yere şahadet
Yeniçeri gayretkeşliği	Hilaf-ı rıza harekete ibtidar eylemek
Reayayı ehl-i örfe gamz	Su' hal
Bıçak veya kama ile darb	Harekat-ı na-beca
Rüşvet	Zulm
Eracif ve ekazib	Hareket-i na-marziye
Asker ve vergi kurallarına riayetsizlik	Fuhuşiyata ictisar
İtale-i lisan	Edebsiz makulesi
Çalgı çalıp eğlenerek mahallinin huzurunu bozmak	Ayinlere mugayyir hareket

2.3.1. Rüşvet

Rüşvet, insan topluluklarının olduğu her yerde var olan en eski sosyal sorunlardan birisidir. Devlet otoritesini temsil eden kişilerin bir işi yapmak veya yapmamak için kendisine tanınmayan bir yoldan menfaat temin etmesi en ilkel dönemlerden itibaren görülmektedir.⁴⁴³

"Tervic-i meram için her ne isim ile olur ise olsun alınan ve verilen şeye rüşvet denilir." Osmanlı'da en sık gördüğümüz haliyle resmi bir görevliye iş gördürmek üzere verilen şey rüşvettir. Rüşvette üç şahıs tanımlanabilir. "Mürteşi" kendisine sunulan parayı, malı veya mülkü bundan faydalanmak üzere alarak karşılığında kendisinden istenen işi yerine getirendir. "Raşi" ise isteğinin yerine getirilmesi için karşı tarafa para,

⁴⁴² Sibel Kavaklı, **a.g.t.**, Süha Oğuz Baytimur, **a.g.t.**, Kalabendlik Defterlerindeki hükümlerden tespit edilmiştir.

⁴⁴³ Ahmet Mumcu, **Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s.1

mal ve mülk gibi şeyler veren kişidir. Bir de bu iki taraf arasında aracılık eden vardır ki, ona da "raiş" denilir. Rüşvet haklı bir işi haksıza dönüştürmek ya da haksız bir işi haklıya dönüştürmek için alınmış olabilir. Hatta bazen Osmanlı resmi memurlarının zaten yapmaları gereken bir iş için de rüşvet aldıkları durumlar sözkonusu olmuştur. Rüşvet mal, mülk ve akçe olarak peşinen verilebildiği gibi senet ve mukavele düzenlenerek vaad yoluyla da söz konusu olabilmektedir.⁴⁴⁴ Hediye ve para şeklinde alınıp verilen rüşvet zamanla sıradan bir uygulama haline gelmiştir. Devlete yeni bir düzen vermek isteyen III. Selim'in rüşvete karşı mücadeleye giriştiği yayınladığı fermanlardan anlaşılmaktadır. *"Bu günden itibaren rüşvet alıp zulüm edenleri bilüp ligarazin ketmederseniz vallahi ben elbet duyurım. Aba ve ecdadım ervahı için evladım dahi olsa kıyarım ve siyaset ederim. Böyle bilüp öyle hareket edesin."*⁴⁴⁵

II Mahmud dönemindeki bürokratik reform ile birlikte memurlar için öteden beri uygulanagelen ücret (bahşiş) geleneğinin yerine, merkezden maaş olarak ödenen aylık sistemine geçilmiştir.⁴⁴⁶ Ayrıca ehliyetsiz kişilerin memur olmasını önlemek için sınav usulü getirilerek devlet işlerini önemli ölçüde aksatan rüşvet ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.⁴⁴⁷ II. Mahmud'un saltanatının son dönemlerinde 1838 tarihinde biri ilmiye sınıfı mensuplarına diğeri de memurlara ilişkin olmak üzere iki ceza kanunu hazırlanarak yürürlüğe konulmuştur. İlmiye mensuplarına yönelik ceza kanuna göre, Kadı ve naip atamaları rüşvet yoluyla yapılmışsa bu kişiler ıslah-ı nefis edinceye kadar görevden azledilecek, onları atayan kazasker de cezalandırılacaktır. Kadılar görevlendirildikleri yerlerde ileri gelenlere hediye veremeyecekleri gibi, kendilerine iş düşen halktan da bu parayı tahsil yoluna gitmeyecektir. Müftüler fetva için belirlenen ücretin dışında bir şey talep ederlerse rüşvet almış sayılacaklardır. Rüşvet aldıkları için azledilenler, ıslah-ı nefis ettikten sonra görevlerine tekrar geri dönebileceklerdir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.238-239

⁴⁴⁵ Enver Ziya Karal, "Tanzimat Devri Vesikalari:Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler", **Tarih Vesikalari**, C.1, S.1-6, Haziran 1941-Mayıs 1942, s.45

⁴⁴⁶ Stanford Shaw, Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, E Yayınları İstanbul 1994, s.68-69

⁴⁴⁷ Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, Eren Yayınları, İstanbul 1993, s.55

⁴⁴⁸ Kanunnamenin tam metni için bakınız Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli "Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunname"si",

Memurlara ilişkin hazırlanmış olan 1838 tarihli Ceza Kanunu, özellikle rüşvet konusunda uyarıların yapıldığı bir kanun görüntüsü sergilemektedir. Memurların vazifeleri başındayken uyması gereken genel ilkeler hatırlatılırken, bilhassa rüşvet yoluna sapmamaları üzerinde durulmuştur. Aksi takdirde bu kişiler konumlarına bakılmaksızın rütbeleri tenzil edilecek, aldıkları rüşvet devlet hazinesine aktarılacaktır.⁴⁴⁹ Memurlara ilişkin ceza kanununun zeylinde, nelerin rüşvet sayılıp sayılmayacağına dair bir açıklama getirilmiştir. Devlet hizmetinde görev yapan en yüksek rütbeliden en düşük olanına kadar hiçbir devlet memurunun para, mücevher ve kıymetli eşyalar kabul etmemeleri gerekmektedir. Ancak kendi yakınları, dostları ve akrabaları arasında yağ, bal, meyve, köle, cariye, beygir, koyun ve kuzu gibi çok da kıymetli ve pahalı olmayan bazı şeylerin alınıp verilmesinde bir sakınca görülmemiştir. Yine sünnet, düğün, nikah, mektebe başlama gibi toplulukların biraraya geldiği durumlarda, makul ölçülerde sayılabilecek hediyeler de rüşvet dışında tutulmuştur. Burada bahsedilen şartların dışında açık veya gizli bir şekilde, herhangi bir amaca hizmet etmese de hediye alıp vermek kesinlikle yasaklanmıştır.⁴⁵⁰

Rüşveti ortadan kaldırmak için yürürlüğe konulan yeni ceza kanunları, eskisini daha önceki cezalardan az ya da çok şiddetli müeyyidelerle değiştirmekten ibaret kalmışlardır. Aslında buradaki asıl mesele, cezaların zayıflığından çok yürürlükteki kanunların tam olarak uygulanmamasından kaynaklanmıştır. Kişiler kendilerine yönelik bir tehdidi ortadan kaldırmak üzere rüşvet vermek zorunda kaldıklarında, kendileri de her halükarda zarar gördüklerinden şikayetleri neticesinde bunun ortaya çıkması daha kolay olmaktadır. Ancak devletin kurumlarını asıl kemiren nokta iki kişinin karşılıklı menfaat ilişkisine dayanan rüşvet ilişkisidir. Çünkü kişiler bunu ömür boyu gizlediklerinden bu tür bir ilişkinin ortaya çıkması çok zor olmaktadır.

Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, C.XIV/25, Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, s.144-161, Erdoğan Keleş, "Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839-1858)", **Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXIV, S.38, Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 2005, s.260-261

⁴⁴⁹ Kanunnamenin tam metni için bakınız Reşat Kaynar, **a.g.e.**, s.295-301

⁴⁵⁰ Hıfzı Veldet, Velidedeoğlu, "Kanunlaştırma Hareketi ve Tanzimat", **Tanzimat I (Yüzüncü Yıl Münasebetiyle)**, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.171-172

Tanzimat döneminin ilk ceza kanunu olan 1840 Ceza Kanunu'nun beşinci bölümünde rüşvetle ilgili maddeler yer almıştır. Bu kanun öncekiler gibi yalnızca ulema veya memurlara yönelik değil, tüm topluma hitap ettiğinden rüşvet suçu ilk kez geniş bir şekilde düzenlenmiş olmaktadır. Kanunda bütün vekiller, vezirler, yüksek rütbeli askerler ve yüksek devlet erkanı da dahil olmak üzere herkes belli bir miktar maaş ve aylıkla vazifelendirildiklerinden, rüşvet ve benzeri hediyeler almalarına mahal kalmadığı belirtilmiştir. Rüşvete cesaret edenler, rütbe ve memuriyetlerine bakılmaksızın aldıkları rüşvet devlet hazinesine verilmek üzere kendilerinden alınarak, bir daha devlet memuriyetlerinde bulunmamak üzere görevlerinden azledilmek suretiyle üç sene küreğe konulacaklardır. Rüşvet veren kişiye de aynı cezalar öngörülmüştür. Ancak bir kimse rüşvet vermeye mecbur kaldıysa bir nevi mağdur durumunda sayılmıştır. Kanun bu kişilerin mağdur sayılabilmesi ve cezadan kurtulabilmeleri için ilgili makamları bu konuda haberdar etme şartı getirmiştir. Aksi takdirde rüşvet vermeye mecbur kaldığını yetkililere bildirmeyen kişinin davranışı da bir nevi kabahat olarak görülmüştür. Bu nedenle bu kimseler için de bir sene sürgün cezası verilmesi gerektiği belirtilmiştir. O güne kadar alınıp verilmesi gelenek haline gelmiş hediyelerin kabulü de padişah iradesine bağlanmıştır.⁴⁵¹

Tanzimat Fermanı'na muhalefetiyle bilinen sadrazam Hüsrev Paşa ceza kanununun hazırlık aşamasında rüşvetle ilgili kanunda yer alacak maddelerin, kendi bilgisi dahilinde olmasına rağmen kanunun yayınlanmasından 30-35 gün önce rüşvet aldığı iddiası, bu kanuna ne derece riayet edileceğinin en iyi göstergelerinden biri olmuştur. Fethi ve Mustafa Reşit Paşalara verileceğini söyleyerek seraskerden aldığı rüşvet yargılama sonucunda ortaya çıkınca, kendisi bir daha devlet memuriyetinde istihdam edilmemek üzere iki yıl Tekirdağ'a sürgün edilmiştir. Hayatını geçindirme gücünün olduğu göz önünde bulundurularak altmış bin guruş maaşı da kesilmiştir.⁴⁵²

⁴⁵¹ "Raşi olan adam şayet kendi emel-i mahsusunu tervic ümidiyle ve kendi rızası ile vermeyip de mücerret mürteşinin icbar ve ihafesiyle vermiş ise ol halde maznun olacağından verdiği şeyin kendisine red ve ita ettirilmesi caiz ola. Mecburen verdiği halde anı vaktiyle mahalline haber vermemek dahi kendine bir nevi kabahat olacağından akabinde haber vermez ise tediben bir sene müddet için memleketinden aher bir mahale nefy ve tagrib oluna.", 1840 Ceza Kanunu, Beşinci Bölüm, Madde 5, Ahmed Ziya, **a.g.e.**, s.758-759, Reşat Kaynar, **a.g.e.**, s.307

⁴⁵² Reşat Kaynar, **a.g.e.**, s.220-223

Rüşvetle ilgili öteden beri Osmanlı Devleti'nde yerleşmiş olan alışkanlıklardan kopmak çok kolay olmamıştır. Özellikle taşradaki görevlerin bu anlamda suistimalleriyle sıkça karşılaşılmıştır. Nitekim 1849 yılında çıkarılan altmış sekiz maddelik bir talimatname ile taşra görevlilerinin yetkileri yeniden tayin edilerek, görev sınırlarının altı çizilmiştir. Burada özellikle zimmete para geçirme fiiliyle karşılaşmamak için bu konuda daha ehemmiyetli davranmak gerektiği ve kaza müdürleri ile maliye tahsildarlarının çok güvenilir kişiler arasından seçilmesinin önemi vurgulanmıştır.⁴⁵³

Tanzimat devrinde rüşvetle mücadele için bulunan çözüm yollarından biri de devlet görevlilerinin padişah, şeyhülislam veya Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye huzurunda yemin edecekleri bir metin hazırlanması olmuştur. "*Padişahıma ve devlet-i aliyyelerine sadakatten ayrılmayacağıma ve her nasıl nam ve tevil ile olur ise olsun rüşvet almayacağıma ve padişahımın ruhsat-ı seniyyesiyle kabulü mücaz olan hedayayı resmiyeden başka memnu olan hediye kabul etmiyeceğime ve emval-i miriyeden irtikab ve telef etmeyip ve hiç kimseye ettirmeyeceğime ve lüzum-ı hakikisi tebeyyün etmedikçe hazine-i miriyeye masarif vukuunu tecviz eylemiyeceğime ve icabı sahih olmadıkça mücerret riayet-i hatıra mebni memur istihdamına lüzum göstermeyeceğime vallah billah.*"⁴⁵⁴

1851 tarihli Kanun-ı Cedid'de de rüşvete cesaret edenlerin aldıkları rüşvete el konularak hazineye aktarılması ve bu kişilerin devlet memuriyetinde bulundurulmamak üzere azledilmeleri gerektiği yönündeki ifadeler bir önceki ceza kanunu ile örtüşmektedir. Ancak, 1840 Ceza Kanunu'nda bu kişilerin rütbe ve memuriyetine bakılmaksızın kürek cezası ile cezalandırılmaları gerektiği belirtilirken, 1851 Ceza Kanunu bu tür kişilerin şahsına göre tedib edilmeleri gerektiğini belirterek bir muammaya yol açmıştır. Bazı hukukçular tabii olarak, 1851 Ceza Kanunu'nun bazı maddelerinde şahsına göre tedib edilmeli ifadesini, Tanzimat döneminde sık sık tekrarlanan kanun önünde eşitlik ilkesine aykırı bir durum olarak göstererek, bunun bir nevi geriye gidiş olduğu görüşündedirler. Ancak buradaki ifade kimi hukukçulara göre,

⁴⁵³ Erdoğan Keleş, **a.g.m.**, s.268-270

⁴⁵⁴ Tayyib Gökbilgin, **a.g.m.**, s.102

bir önceki kanunda rüşvet suçu için net bir ceza olarak belirtilen üç sene kürek cezasının çok ağır bir ceza olmasından dolayı, yeni kanun şahsın durumuna göre tayin edilecek cezayı hakimnin takdirine bırakmış olmaktadır.⁴⁵⁵

1851 Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri, rüşvetle mücadele için yetersiz kalmış olmalıdır ki, 1855 yılında sadece rüşvetle ilgili maddeler içeren Men-i İrtikab Kanunu adıyla yeni bir kanun hazırlanmıştır.⁴⁵⁶ Men-i İrtikab Kanunu, Tanzimat döneminin üçüncü ceza kanunu olan 1858 tarihli ceza kanununa kadar yürürlükte kalmıştır. Aslında bu kanunun maddeleri, büyük ölçüde muhafaza edilerek 1858 Ceza Kanunu'nun rüşvet faslının maddelerini oluşturmuştur. 1855 Men-i İrtikab Kanunu,⁴⁵⁷ o güne kadar rüşvet fiiline karşı uygulanması gereken kürek cezasının yerine, hapis ve sürgün cezalarını öngörmektedir. Ayrıca bu cezaların tayininde suçun ilk kez işlenip işlenmediği de dikkate alınmıştır. Kanun rüşvet suçu ilk kez işlenmişse 1 sene hapis veya 2 sene sürgün cezasından birinin verileceğini belirtmektedir. Buna göre rüşvet fiili ile ilgili şahsa verilecek 1 sene hapis veya 2 sene sürgün cezasının hangisinin uygulanacağı hakimnin takdirine bırakılmıştır. Devlet memurluğu görevinden de uzaklaştırılması gereken bu kişiler cezanın verilmesinden itibaren 4 sene geçmeden memuriyet hayatına geri dönemeyeceklerdir. Rüşvet suçuna karışanlar bir memuriyette değilse de, aynı oranda hapis ve sürgün cezası alacaklardır.

Rüşvet veren ve rüşvete aracılık edenler de rütbe ve memuriyetlerinden çıkarılarak, ilk kez rüşvet suçu işledikleri takdirde yine 1 sene hapis veya 2 sene sürgün cezasına çarptırılacaktır.⁴⁵⁸ Tekrar eden rüşvet suçlarında ise uygulanacak ceza daha da

⁴⁵⁵ "İrtişa maddesi şer'ien ve kanunen emr-i münker olmağla fimabad işbu irtişa fiil-i mekruhuna hiçkimse tarafından cesaret olunmaya. Ve eğer cesaret eden olur ise aldığı rüşvet beytülmalâ teslim olunmak üzere alınıp mürteşi bulunan adam dahi erbab-ı menasib ve memuriyetten bulunduğu halde badezin menasib ve memuriyeti Devlet-i Aliyede kullanılmamak üzere bulunduğu hizmetinden azl ve ihraç ve rütbesinden had ve tenzil ile şahsına göre tedib kılın. Ve bir gune memuriyet ve hizmet erbabından bulunmadığı surette hiç mesalih-i Devlet-i Aliyyede istihdam olunmamak üzere kezalik tedib oluna.", 1851 Kanun-ı Cedid, Üçüncü Fasil, Madde 8, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.778-779

⁴⁵⁶ **Takvim-i Vakayi**, N.519, 14.C.1271

⁴⁵⁷ Men-i İrtikab Kanunu tam metni için bakınız Ahmed Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbiki Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi" **a.g.m.**, s.185-191, Enver Ziya Karal, **a.g.m.**, s.59-65

⁴⁵⁸ "Mürteşi yani gerek bizzat doğrudan doğruya ve gerek adamları marifetiyle bil-vasıta rüşvet alan tebaa-i şahaneden her kim ve hangi milletten olur ise olsun ve herhangi rütbe ve mansıb ve memuriyette bulunur ise bulunsun ibtida almış olduğu rüşvet kendisinden istirdad ile beraber zecren tamam bir misli daha ahz ve istifa kılın ve bundan maada şahs-ı mürteşi erbab-ı mansıb ve memuriyetten ise mansıb ve

ağırlaştırılarak 2 sene kürek veya 5 sene sürgün cezası olarak belirlenmiştir. Üstelik bu kişiler bir daha devlet memuriyetinde istihdam edilmemek üzere görevlerinden uzaklaştırılacaklardır. Önceki kanunlarda rüşvet alan kişinin aldığı şey kendisinden aynen geri alınarak hazineye aktarılması öngörülürken, yeni kanun rüşvet alan kişinin aldığı şeyin kendisinden iki kat olarak tahsil edilmesi kuralını bir yenilik olarak getirmektedir. Rüşvet suçuna karışan kişi, kocasının bilgisi dahilinde bir kadın ise her ikisine de 1 sene hapis veya 2 sene sürgün cezası verilecektir. Taraflar arasında rüşvet alıp verme ile ilgili karşılıklı görüşmeler yapılmış, ancak fiiliyatta rüşvet olayı henüz gerçekleşmemiş olsa da, yani hazırlık aşamasında iken de, taraflara rüşvet alıp verilmiş gibi ceza muamelesi yapılacaktır. Bu kanuna göre, bir kimse kendisini korumak amacıyla rüşvet vermeye zorlandıysa ilgili makamlara bunu ihbar etmek zorundadır. Bu kişiler İstanbul'da iseler sadaret makamına, taşrada iseler valilere ve mahalli meclislere olaydan itibaren iki ay içinde durumu ihbar etmelidirler. Böyle bir ihbar gerçekleşmediği takdirde, kanunun rüşvet verene tayin ettiği ceza onlara da uygulanacaktır.⁴⁵⁹

Büyük fıkıh alimleri rüşveti çeşitli kısımlara taksim etmişlerdir. Bu konuda yapılan en meşhur taksimlerden birinde rüşvet dört kısma ayrılmıştır. Birinci kısım, bir kimseyi hakimliğe tayin etme ile ilgilidir. Yani hakim seçiminde bulunan bir memura, hakim olabilmek için verilen her şey rüşvettir. İkinci kısım hakimin, hüküm için aldığı şey rüşvettir. Yani bir dava sırasında gerek bir hakkı yerine getirme veya haksız bir durumu hükümsüz bırakma, bir hakkı hükümsüz sayma gibi filler için alınıp verilen şey de

memuriyetten çıkarılarak ve üzerinde bulunan rütbe ve tarik ref ve maaş kat edilerek, bu cünhayı eğer ilk defa olarak işlemiş ise bir sene devlet mahbeslerinde veya iki sene müddetle vatanın gayrı bir yere nefy oluna." Men-i İrtikab Kanunnamesi, Madde 1, "Raşî yani rüşvet veren tebaa-i şahaneden her kim, herhangi milletten olur ise olsunve herhangi rütbe ve mansıb ve memruieyette bulunur ise bulunsun verdiği rüşvet akçesi bend-i evvelde beyan olunduğu üzere mürteşiden alınarak kendisi bulunduğu mansıb ve memuriyetindne çıkarılıp üzerinde olan rütbe ve tarik ref ve maaşı var ise kat olunup bu cünhayı eğer ilk defa olarak işlemiş ise kezalik bir sene hapis veyahut iki sene müddetle nefy oluna", Men-i İrtikab Kanunnamesi, Madde 2, "Raşî yani rüşvet alıp verenin arasında vasita olan teba-i devlet-i aliyyeden her kim herhangi milletten olur ise olsun ve herhangi rütbe ve mansıb ve memuriyette bulunur ise bulunsun, bulunduğu mansıb ve memuriyetten çıkarılıp üzerinde olan rütbe ve tarik ref ve maaşı var ise kat olunup bu cünhayı eğer ilk defa olarak işlemiş ise bir sene hapis veyahut iki sene müddetle nefy oluna" Men-i İrtikab Kanunnamesi, Madde 3, Ahmed Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbiki Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **a.g.m.**, s.185

⁴⁵⁹ Ahmet Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbiki Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **a.g.m.**, s.185-187

rüşvettir. Üçüncü kısım can, mal ve ırzı müdafaa için verilmesine kuvvetli bir mecburiyet bulunan şey de rüşvettir. Dördüncü kısım ise bir zararı ortadan kaldırmak veya menfaat sağlamak üzere işi bulunan bir kimsenin o işi gördürmek üzere verdiği şey rüşvete girer.⁴⁶⁰ Rüşvet almak devlet memurlarına mahsus olmayıp, halk tarafından seçilen memurlar, hatta hiç memuriyette bulunmayanlar için bile söz konusu olabilmektedir. Bir gümrük memuruna birşey verirken "*falan malı kaçıracağım esnada müsamaha et*" "*filan vakit tezkereyi süratle yaz*" veya "*falan gün beni çok bekletme*" gibi ifadeler de rüşvet sayılmaktan kurtulamaz. Yine dava vekillerinden biri celb memurlarından birine rüşvet verirken "*filan adamı serien ihzar et*", "*şu ihzar tezkeresini mahalline süratle i'sal eyle*" açıkça söylenmemiş olan şeyler de rüşvettir. Yine sıradan bir kasap, belediye memurlarından birine "*benim etlerimin fenalığına bakma*" "*hilaf-ı usul kestiğim hayvanlara bakma*" gibi ifadeler kullanırsa da rüşvet kapsamında sayılır.⁴⁶¹

Rüşvet almak memuriyet vazifesini suistimal etmenin en kötü şeklidir. Bu nedenle de rüşvetin olumsuz tesirleri ve sonuçları da dikkate alınarak, 1858 Ceza Kanunu'nda tayin edilen cezalar mücazat-ı terhibiyye yani cinayet derecesinde olmuştur.⁴⁶² 1858 Ceza Kanunu'nun üçüncü faslı yalnızca rüşvet suçuna ayrılmıştır. Bu kanun da hediye ve rüşvetin birbirinden kesin olarak ayrımı yapılmaya çalışılmıştır. Düğünlerde ve devlet hizmeti sırasında kadınların ve erkeklerin maiyetlerinde çalışan hizmetlilerine verdikleri bahşişler dışında, aldıkları her türlü hediye rüşvet sayılmıştır. İhtiyacı olanlara verilen sadakalar, tanıdıklar arasında muhabbet doğrultusunda karşılıklı verilen yiyecek ve içecekler ve padişah iradesiyle alınıp verilenler rüşvetin dışında tutulmuştur.

Bir mal ve mülkün yer ve zamanına göre değerinden fazla ya da eksik olarak alınıp satıldığı bir durum söz konusu olduğunda, mal ve mülkün satıldığı fiyat ile asıl kıymeti arasındaki fark da rüşvet olarak sayılmaktadır. Mesela açıktan açığa rüşvet almaya cesaret edemeyen bir memur, kendisine işi düşen bir adamın talebini yerine getirmek

⁴⁶⁰ Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.129-131

⁴⁶¹ Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.135-136

⁴⁶² Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.241-242

için, bu kişinin o zamanki değeri elli bin kuruş olan bir mal veya mülkünü on bin kuruşa almışsa da rüşvet almış olur.⁴⁶³

1858 Ceza Kanunu'na göre, rüşvet alan kişi hangi rütbe ve memuriyette bulunursa bulunsun, suçu mahkemece sabit bulunduğu takdirde kendisinden aldığı rüşvete el konularak hazineye teslim edilir. El konulan rüşvetin rüşvet veren kişiye verilmemesi anlaşılır bir nedenden kaynaklanmaktadır. Çünkü kendisi de rüşvet vererek suçun bir unsurunu oluşturmaktadır. Rüşvetin hazineye teslim edilmesi bir nevi rüşvet verene uygulanan para cezası olarak da görülmelidir. Rüşvet alan kişi aldığı rüşveti verdikten sonra yine hazineye teslim edilmek üzere aldığı rüşvet değerinde bir para cezası ödemek zorundadır. Rüşvet alan kimse bu suçu ilk kez işlemişse, muvakkat kalabendlik cezasına ve 6 sene tard cezasına mahkum edilir. Muvakkat kalabendlik cezasının kanunda belirlenen süresi 3 seneden 15 seneye kadardır.⁴⁶⁴ Bu madde 1911 yılında tadilata uğramıştır. Bu değişiklik ile rüşvet fiilinin, bir hak ihlaline yol açıp açmadığı cezanın belirlenmesinde göz önüne alınmaya başlanmıştır. Önceki madde rüşvet alan kişiye muvakkat kalabendlik cezasının tayin edilmesini öngörürken, tadilatla birlikte rüşvet bir hak ihlaline yol açmışsa, rüşvet alan kişiye en az 5 sene kalabendlik cezasının verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴⁶⁵

1858 Ceza Kanunu'na göre, rüşvet veren ve aracılık eden kişilere de bu suçu ilk kez işlemeleri durumunda muvakkat kalabendlik ve 6 sene tard cezası verilir. Rüşvet suçuna bir şekilde karışan kişiler bir memuriyette bulunmadıkları durumda da aynı cezaya çarptırılırlar.⁴⁶⁶ Tadilattan geçirilmeden önce rüşvet veren kişiler rüşveti ister hakkı ihlal etmek için isterse bir hakkı yerine getirmek için vermiş olsun, her halükarda

⁴⁶³ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.156-158

⁴⁶⁴ "Mürteşi her kim olur ise olsun ve herhangi rütbe ve mansıb memuriyette bulunur ise bulunsun ibtida almış olduğu raşinin ceza-yı nakdisi olmak üzere kendisinden istirdad ve bir misli dahi kendüye ceza olmak üzere ol mürteşiden alındıktan sonra bu cinayeti eğer ilk defa olarak işlemiş ise muvakkaten kalabend kılınır ve altı sene müddetle tard cezasına müstahak olur.", 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Üçüncü Fasil, Madde 68, Sami Bey, **a.g.e.**, s.127, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.160, Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.145, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.248, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.36

⁴⁶⁵ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.248-249

⁴⁶⁶ " Raşi her kim olur ise olsun ve herhangi rütbe ve mansıb ve memuriyette bulunur ise bulunsun verdiği rüşvet akçesi madde-i sabıkada beyan olunduğu üzere kendiyeye ceza-yı nakdi olmak üzere mürteşiden alındıktan sonra kendisi aynı ile mürteşi gibi bu cinayeti ilk defa olarak işlemiş ise muvakkaten kalabend kılınır ve altı sene müddetle tard cezasına müstahak olur.", 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Üçüncü Fasil, Madde 69, Sami Bey, **a.g.e.**, s.129, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.161-162, Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.147, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.250, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.36

muvakkat kalabendlikle cezalandırılmışlardır. Yeni düzenleme ile yalnız hak ihlaline yol açan rüşvetin olduğu durumlarda, rüşvet veren kişinin bu cezaya müstahak olduğu anlayışına geçilmiştir. Bu da demek oluyor ki, bir hakkı yerine getirmek üzere rüşvet veren bir kimse cezalandırılmayarak yalnızca vermiş olduğu rüşveti para cezası olarak kaybetmiş olacaktır. Bu yeni anlayış eleştirilebilecek yönler içermektedir. Çoğunlukla para vermeden hakkına nail olamayacağı itikadında bulunan halk bir nevi rüşvete alıştırılmış olmaktadır.⁴⁶⁷ 1858 Ceza Kanunu rüşvete aracılık eden kişilerin de tıpkı, rüşvet veren ve alan gibi cezalandırılmasını öngörmüştür. Bu madde 1911 yılında kaldırılmıştır. Bunun nedeni, aynı tarihte ceza kanunun kırk beşinci maddesine suçta fer'ien ve zi-medhal olanların cezalarının eklenmiş olmasıdır. Rüşvete aracılık edenler bu anlamda yeni düzenlemeye göre değerlendirildiğinde haklarında 3 sene kalabendlik cezası hükm edilmesi emredilmiştir.⁴⁶⁸

Taraflar arasında, rüşvet olarak para veya eşya alıp verme konusunda senet, tahvilat, mukavele gibi evraklar hazırlanmış olmasına rağmen, tarafların ellerinde olmayan nedenlerle, mesela devlet makamlarının durumu hissetmesiyle para veya eşya alınıp verilmesi gerçekleşmemiş olsa dahi taraflar rüşvet alıp vermiş gibi cezalandırılırlar.⁴⁶⁹ 1911 yılında yapılan düzenlemede tarafların kendi istekleriyle bu olaydan vazgeçmelerinin ceza gerekmediğinden bahsedilmektedir. Ancak her iki tarafın rüşvet alıp verme isteğine rağmen, bazı engellerle bunu gerçekleştiremeyerek aralarında hazırladıkları mukavelenin açığa çıkması yine cezanın uygulanmasını gerektirmiştir.⁴⁷⁰

1858 Ceza Kanunu'na göre, bir kimse canını, malını, ırzını korumak üzere rüşvet vermek zorunda kaldıysa, durumu ilgili makamlara bildirmesi gerekmektedir. Aksi takdirde rüşvet veren kişiler gibi cezalandırılır.⁴⁷¹ İhbar edilmesi gereken makamlar mahalli meclisler, valiler ve sonraki dönemlerde de yeni ortaya çıkmış olan

⁴⁶⁷ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.251

⁴⁶⁸ "Raiş her kim olur ise olsun ve herhangi rütbe ve mansıb ve memuriyette bulunur ise bulunsun aynı ile mürteşi ve raşi gibi bu cinayeti eğer ilk defa olarak işlemiş ise muvakkaten kalabend kılınır ve altı sene müddet ile tard cezasına müstahak olur.", 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Üçüncü Fasil, Madde 70, Sami Bey, **a.g.e.**, s.129-130, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.162, Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.148, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.252 Nazif Bey, **a.g.e.**, s.36-37

⁴⁶⁹ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.168

⁴⁷⁰ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.256

⁴⁷¹ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.169

müddeiumumilerdir.⁴⁷² Her memur vazifesi doğrultusunda maaş aldığına göre, vazifesini yerine getirmek için ayrıca birşey almasına gerek yoktur. Vazifesi dahilinde olduğu halde bir işi yapmak üzere bir şey talep ediyorsa bu rüşvet suçuna girmektedir. Böyle bir durumda bir şey talep ettiği kişi vazifesi olduğu halde memurun bu talebini ilgili makamlara iletğinde memur hakkında rüşvet almış gibi muamele edilir. Talep ettiği rüşvet oranında memurdan alınan paranın yarısı da, bu ihbarda bulunan kişiye mükafat olarak verilir.

Bir kimse iş gördürmek üzere bir memura rüşvet teklif ettiği bir durumda, bu memur rüşveti gerek almadan evvel ve gerek aldıktan sonra, başkaları tarafından duyulmaksızın iki ay içinde yetkili makamlara bildirdiği takdirde ceza almaz.⁴⁷³ Kendisine tanınan iki ay geçtikten sonra gelip ihbar etmesi veya bu süre içinde başkalarının ihbarıyla hakkında takibatın başlatılması durumunda cezadan kurtulamaz. Kendisine rüşvet teklif edildiği halde, bunu almayan kimse hakkında kanunda bir madde yer almamakta ve bu kimselerin kanuni bir takibe tabii tutulmaması gerekmektedir.⁴⁷⁴

Devlet gelirlerinin ihalesinde görev alan devlet memurları, başkalarının da talebi olduğu halde, birinden para alarak veya menfaat sağlayarak, devlet gelirini düşük bir fiyata ihale ettiklerinde devlet malını sirket etmiş olurlar.⁴⁷⁵ Para alarak devlet gelirlerini düşük bir fiyat ile ihale eden memur hem irtişa hem de sirket suçunu işlemiş olur. Bunun için rüşvet suçundan daha ağır olan seksen ikinci madde uygulanır.⁴⁷⁶ Her nevi varidat-ı oşriye ve rüsumiyenin ihale emri en büyük mülki amirin tayin edeceği memurlara aittir. Gerek bu şekilde tayin edilen memurlar, gerekse devlet gelirlerinin ihalesi hizmetinde bulunan diğer kimseler birinden para alarak veya her ne suretle olursa olsun kendi menfaatlerine yarar sağlamak, devlet gelirlerinin başka talibi olduğu halde müzayedesine önem vermeyerek düşük bir fiyat ile istediğine ihale ederler ise devlet malını sirket etmiş sayılırlar.⁴⁷⁷

⁴⁷² Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.257

⁴⁷³ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.171-172

⁴⁷⁴ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.260-261

⁴⁷⁵ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.174

⁴⁷⁶ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.261

⁴⁷⁷ Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.162

Tablo 10: Rüşvet Suçuna İlişkin Tayin Edilen Cezalar⁴⁷⁸

SUÇ	1840 CEZA KANUNU	1851 CEZA KANUNU	1855 MEN-İ İRTİKAB KANUNU	1858 CEZA KANUNU
RÜŞVET ALAN	Rütbe ve memuriyetten tard, 3 sene kürek	Aldığı rüşvetin hazineye teslimi, memuriyetten tard şahsına göre tedib	Aldığı rüşvetin iki katıyla alınması, Rütbe ve memuriyetten tard, 1 sene hapis veya 2 sene sürgün	Aldığı rüşvetin iki katıyla alınması, Rütbe ve memuriyetten tard, Muvakkat kalabend ve 6 sene tard
RÜŞVET VEREN	Rütbe ve memuriyetten tard, 3 sene kürek	Memuriyetten tard ve şahsına göre tedib	Rütbe ve memuriyetten tard, 1 sene hapis veya 2 sene sürgün	Rütbe ve memuriyetten tard, Muvakkat kalabend ve 6 sene tard
RÜŞVETE ARACILIK EDEN	-	-	Rütbe ve memuriyetten tard, 1 sene hapis veya 2 sene sürgün	Rütbe ve memuriyetten tard, Muvakkat kalabend ve 6 sene tard
RÜŞVET SUÇUNU TEKERRÜR EDEN	-	-	Rüşvetin iki katıyla alınması, rütbe ve memuriyetten müebbeden tard, 2 sene kürek veya 5 sene sürgün	Rüşvetin iki katıyla alınması, rütbe ve memuriyetten müebbeden tard, 5 seneden az olmamak üzere muvakkat kalabendlilik

1858 Ceza Kanunu rüşvet ile ilgili maddelerini büyük ölçüde 1855 Men-i İrtikab Kanunu'ndan almış olsa da, buradaki maddeler aynen kabul edilmemiştir. Nitekim en önemli farkların başında rüşvetle ilgili öngörülen ceza türlerine ilk kez kalabendlilik cezasının eklenmesi gelmektedir. Önceki kanun rüşvet suçunu ilk kez işleyenlere 1 sene hapis veya 2 sene sürgün cezası öngörürken, 1858 Ceza Kanunu bu iki cezanın birleşiminden oluşan muvakkat kalabendlilik cezasıyla birlikte 6 sene memuriyetten uzaklaştırma cezasının uygulanmasını öngörmektedir.⁴⁷⁹

2.3.2. Miri Malları İrtikab

1838 yılında memurlara ilişkin hazırlanan ceza kanununa göre, imaline ve satışına memur oldukları devlete ait savaş mühimmatları, askeri elbiseler ve benzeri eşyalarla yiyecekleri çürük, bozuk ve kullanılmayacak bir şekilde savaş alanlarına gelmesine neden olan görevliler bir nevi devlete ihanet etmiş olduklarından görevlerinden azledileceklerdir. Bu kişiler aynı zamanda zimmetlerine para geçirmişlerse, bu meblağ

⁴⁷⁸ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.239, 248, 250, 252, 254, 758, 778, 779, Ahmet Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbiki Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **a.g.m.**, s.185-186, 1840 Ceza Kanunu, 1851 Ceza Kanunu ve 1855 Men-i İrtikab Kanunu ve 1858 Ceza Kanunundan yararlanılarak düzenlenmiştir.

⁴⁷⁹ Nazif Bey, **a.g.e.**, s.36

kendilerinden geri alınacaktır. Memuriyeti sırasındaki bir kusuru nedeniyle kendisine verilen ceza uygulandıktan sonra yaptıklarından pişmanlık duyduğu anlaşılan kimseler affedilerek tekrar bir memuriyette görevlendirilebileceklerdir. Ancak kanunen yasaklanan şeyleri tekrar ihlal ettikleri takdirde, bir daha devlet memuriyetinde istihdam edilmemek üzere görevlerinden azledileceklerdir.⁴⁸⁰

1840 Ceza Kanunu tahsilat ve imalat memurlarının görevlerini suistimal etmeleri durumunda uygulanacak cezaları belirlemede çok ayrıntılı bilgiler içermemektedir. Tahsilat ve imalat memurlarının tuttukları defterlerin hesapları yılda bir kez Meclis-i Valayı Ahkam-ı Adliye'ce kontrol edilecektir. İncelemelerde makbuz karşısında tahsil ettikleri paradan bir şey çaldırılmış ise, çalan kişi hırsız muamelesi görecektir. Buna göz yuman memurlar görevlerinden azledilerek tedib edileceklerdir. Bir memur gereksiz şeylere ve yerlere para vererek devlet malını boş yere ziyan etmişse bu para kendilerinden karşılanacaktır.⁴⁸¹

1851 Ceza Kanunu'nun üçüncü faslı tahsilat ve imalat gibi işlerde görevlendirilen memurları, kendilerine tahsis edilen maaşın dışında hiçbir şey kabul etmemeleri konusunda uyarmaktadır. Zimmetine mal ve para geçiren memurların aldıkları şey kendilerinden geri alınacak bu mal ve para kendilerinde bulunmadığı takdirde, mal ve mülkleri üzerinden alınarak bir daha devlet hizmetinde bulundurulmamak üzere memuriyetten uzaklaştırılacaklardır. Ayrıca kendilerine işlediği suçun derecesine göre kürek veya sürgün cezaları verilecektir. Bu cezaların süreleri kanunda belirtilmeyip, takdir hakkı hakime bırakılmıştır. Devlet memurları, tutmuş oldukları hesaplar üzerinden başkalarının bir şey çalmasına izin vermişlerse azledileceklerdir. Haksız yere devlet malını sarf eden memurlar bunun bedelini hazineye ödemek zorundadırlar.⁴⁸²

⁴⁸⁰ Kanunnamenin tam metni için bakınız Reşat Kaynar, **a.g.e.**, s.298-301

⁴⁸¹ Ahmed Lütfi, **Osmanlı Adalet Düzeni, a.g.e.**, s.128-131, Reşat Kaynar, **a.g.e.**, s.308, 1840 Ceza Kanunu, Yedinci Fası, Madde 1, 2, 3

⁴⁸² "Devlet-i Aliyyenin umur-ı maliyesinde bulunan yani tahsilat ve imalat ve masarifat hususlarına memur olanlar ve taşralarda olan mal ve umur-ı mülkiye memurları ve gümrük ve ebiye ümenası ve onların istihdam edecekleri adamlar halli halince saye-i Devlet-i Aliyyede kaffeten muvazzaf olduklarından artık bunlar için irtikab ve sirkate kat'a mahal kalmamakla badezin bu fiil-i mekruhtan kemaliyle ittika oluna. Velhasıl taraf-ı eşref-i hazret-i şahaneden kendisine tayin olunan maaştan maada hiçbir nam ve vesile ile bir yerden bir akçe alması caiz olmaya. Ve şayet bu habasete cüret eden olur ise yani az çok birşey irtikab eder ise herhangi rütbe-i aliyyede bulunur ise bulunsun alenen muhakeme olunarak cünhası sabit olduktan sonra tebeyyün eden emval yeddinden nez' ve istirdad ve nakd-i mevcudu olmadığı halde yalnız ol miktar şey emval ve emlakından istifa ile kendisi fimabad mesalih-i Devlet-i Aliyyede istihdam olunmamak şartıyla rütbesinden hatt ve tenzil ile nefy ve tagrib ve vaz-ı kürek misillü

1855 Men-i İrtikab Kanunnamesi'nde, devlet gelirlerin ihalesinin mutlaka herkese açık ve eşit şartlarda yapılması gerektiği belirtilmiştir. Müzayedesiz bir şekilde ihale alanlar, ihaleler sırasında diğer talipleri ürkütenler, ihalelerde nüfuzunu kullananlar ve onlarla ortak hareket edenlerin yol açtıkları zararlar, kendilerinden tazmin ettirilerek memuriyetlerinden azledilecekler ve 1 sene hapis veya 2 sene sürgün cezasına çarptırılacaklardır.⁴⁸³ Devlete ait mal ve eşyayı nakden ve aynen çalanlar, çalmış oldukları şey iki kat olarak kendilerinden alınarak hazineye teslim edilecek ve bundan sonra devlet memuriyetinde kullanılmamak üzere rütbe ve memuriyetleri alınacaktır. Bununla birlikte kendilerine 1 sene kürek, 3 sene hapis veya 5 sene sürgün cezalarından biri hakimın takdirine göre verilecektir.⁴⁸⁴ Devlet gelirlerinin ihalesi hizmetinde bulunan memurlar, başka talipler varken, birinden rüşvet alarak devlet gelirini düşük bir fiyatla istedikleri birilerine ihale ederlerse, aldıkları şeyin iki katı kendilerinden alınacaktır. Rütbe ve memuriyetten mahrum bırakılarak 1 sene kürek, 3 sene hapis veya 5 sene sürgün cezalarından biri uygulanacaktır.⁴⁸⁵ Devlet hesabına alım satımına ve imaline memur oldukları eşyalara fesat karıştıran memurlar ve bu tür suçlara karışıp memuriyetlik görevi bulunmayanlar da, aynı şekilde cezalandırılacaklardır.

mücazata müstahak olacağından şahsına ve derece-i cünhasına göre bunların cümlesi veyahut bazısı ile tedip oluna." 1851 Kanun-ı Cedid, Üçüncü Fasıl, Madde 2, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.776

⁴⁸³ "Devlet-i Aliyyenin maktuıyyet vechile verilen emvalinin esas nizam-ı ihalesi mutlaka müzayede-i aleniye ve sahihadır. Büyük ve küçük memurin devlet-i aliye ve sairleri taraflarından bila-müzayede iltizam alanlar veya esna-yı müzayedede taliplerini ürkütenler veya tahammülü derecesine vardiirmamak için icra-yı nüfuz veyahut imal-i hiyel ve tedlis ile kapatanlar ve kapattıranlar ve bu makule fesatlık halatta nam-ı müstear ile müşterek olanlar ve her cins ve sınıftan buna sebep ve vasıta bulunanlar, bu hareketlerinden hazine-i devlete arız olmuş olan zarar evvel be evvel kendilerinden tazmin ettirildikten ve erbab-ı mansıb ve memuriyetten iseler, buldukları mansıb ve memuriyetten azl olunduklarından sonra bir sene müddetle hapse konularlar veyahut buna bedel iki sene için nefy ve tagrib edileler.", 1855 Men-i İrtikab Kanunnamesi, Fasıl-ı Rüşvet, Madde 15, Ahmet Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **a.g.m.**, s.187-188

⁴⁸⁴ "Her kim emval ve eşya-yı miriyeyi nakden ve aynen sirkat eder ise sirkat etmiş olduğu şey iki kat olarak ahzinden istirdad ve hazine-i devlete teslim olunup fimabad hidemat-ı devlet-i aliyyede kullanılmamak üzere kendisi ashab-ı rütbe ve mansıbdan ise rütbe ve mansıbı ref ve nez olunarak ve devletten maaşı olduğu takdirde o dahi kat edilip kendisi bir sene müddetle küreğe vazı veyahut üç sene müddetle hapis veya beş sene nefy oluna ve sirkat töhmetiyle müttehem olan kimse rütbe ve maaş ashabından değil ise, hiçbir vakitte rütbe ve memuriyete nail olması ve bir memuriyette kullanılması caiz olmaya." 1858 Men-i İrtikab Kanunnamesi, Madde 19, Ahmed Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **a.g.m.**, s.188

⁴⁸⁵ "Varidat-ı devletin ihalesi hizmetinde bulunan memur her kim olursa olsun, varidat-ı devleti aher talip var iken birinden rüşvet alarak dun paha ile ihale eder ise, buna irtikab eden memur, emval-i devlet sariki hükmünde olarak sirkat faslına dahil bulunan 19. maddede beyan olunan cezalar ile mücazat oluna." 1858 Men-i İrtikab Kanunnamesi, Madde 20, Ahmet Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **a.g.m.**, s.188

Alacaklılarda bulunan borç senetlerinden kırma yoluyla para alanlar veya alacakların ödenmesi karşılığında hediye kabul edenler haklarında da 5 sene sürgün cezası verilebilecektir.⁴⁸⁶

1858 Ceza Kanunu'nun dördüncü faslı "Sirkat-ı Emval-i Miriye ve İrtikabat-ı Saire" ile ilgili fillere ayrılmıştır. Kanunu'nun seksen ikinci maddesine göre, devlete ait emval ve eşyayı nakden veya aynen çalanların, çaldıkları şey kendilerinden iki kat olarak alınarak devlet hazinesine teslim edilir. Bu kişiler 5 seneden az olmamak üzere kalabend kılınarak müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrum bırakılırlar.⁴⁸⁷ Seksen ikinci maddenin hükmü devlete ait mal ve eşyayı nakden ve aynen çalan eden memurlarla ilgilidir. Maddenin aslında geçen sirkat fiilinin kapı kırmak, merdivenle içeri girmek ve açıkta bulunan devlete ait para ve emvali hırsızlık kasdıyla almak arasında fark bulunmamaktadır. Muhafazası için kendilerine verilen devlete ait emvali sirkat edenlere belirlenen cezanın cinayet türünden tayin edilmesi, memuriyet sıfatı taşımalarından kaynaklanmaktadır.⁴⁸⁸ Ceza Kanunu'nun sekseninci maddesine göre, devlet gelirlerinin ihalesi hizmetinde bulunan kişiler devlet gelirlerini başkalarının talebi varken, birinden para alarak veya başka suretlerle kendilerine menfaat sağlamak amacıyla düşük bir fiyat ile ihale ederler ise bu kişiler de bahsi geçen seksen ikinci madde doğrultusunda cezalandırılır. Yani 5 seneden az olmamak üzere kalabendlik cezasına mahkum edilirler.⁴⁸⁹

Ceza Kanunu'nun seksen üçüncü maddesine göre, devlet adına bir malın imaline, alımına ve satışına memur olan kişiler vazifeleri ile ilgili devlet hazinesini zarar uğratmak gibi bir suistimalleri söz konusu olduğunda, yol açtıkları zarar kendilerinden iki katıyla tahsil edilir. Bu kişiler aynı zamanda, 5 seneden az olmamak üzere

⁴⁸⁶ Ahmet Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **a.g.m.**, s.188-189, Faslı Sirkat, Madde 21, 22

⁴⁸⁷ "Her kim emval ve eşya-yı miriyeyi nakden ve aynen sirkat eder ise sirkat etmiş olduğu şey iki kat olarak kendisinden ahz ve istirdad ve hazine-i devlete teslim olunduktan sonra beş seneden ekal olmamak üzere kalabend kılınıp müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezası dahi beraber hükm olunur." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Üçüncü Fasil, Madde 82, Sami Bey, **a.g.e.**, s.143, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.175-176, Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.165, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.263, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.41

⁴⁸⁸ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.263

⁴⁸⁹ Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.166

kalabendlik cezasına çarptırılarak müebbeden rütbe ve memuriyetten çıkarılırlar.⁴⁹⁰ Mesela, bu işlerde görevli bir memurun hükümet adına bin kuruşa sattığı bir şeyin sekiz yüze satıldığını, sekiz yüz kuruşa satın aldığı bir şeyin bin kuruşa satın alındığını, bin kuruşa yapılan bir şeyin bin beş yüz kuruşa yapıldığını göstererek devlet malını çalması, bu madde doğrultusunda cezalandırılmasına neden olur.⁴⁹¹

Ceza Kanunu'nun seksen beşinci maddesine göre, devlet memurları arasında alacaklılarda bulunan miri ve düyun-ı sirkiden kırma yoluyla akçe alanlar ve alacaklılardan alacaklarının ödenmesi karşılığında para ve eşya kabul edenler de muvakkaten kalabendlik cezasına çarptırılırlar. Sirki, devlet hazinesinden karşılığında akçe verilmek üzere bütçe gereğince tanzim olunmuş senetlere verilen isimdir. Hazineden alacağı olanlara sandık adına, sirki ve senet vermek usul gereğidir. Sirki ve senetlerden kırma yoluyla para ve hediye kabul etmek rüşvete benzeyen bir suç ise de bu madde ile rüşvete dair madde arasında fark vardır. Rüşvet ile ilgili maddede rüşvet olarak verilmiş akçe, iki misliyle tahsil edilerek hazineye aktarılırken, bu maddede ise akçe ve eşya her ne ise sadece onun alınacağı belirtilmektedir.⁴⁹² Bir memurun, alacaklıların hazine ve dairelerde olan alacaklarından kırma yoluyla akçe alması, yani mesela bin kuruş alacağı olan bir kimseye sekiz yüz kuruş vererek, kalan iki yüz kuruşu kendisi için alkoyması veya alacaklıların alacaklarını tamamen verip, fakat bu ödeme karşılığında kendilerinden para ve hediye kabul etmesi ile söz konusu olur.⁴⁹³

Ceza Kanunu'nun seksen altıncı maddesi, devlet memurlarının istihdam edecekleri kişilere tayin olunan imalat ve nakliye ücretleri ile ilgilidir. Devlet memurları bunların

⁴⁹⁰ "Her kim Devlet-i Aliyye hesabına olarak iştirasına veyahut beyyine veya imaline memur olduğu her nevi eşyanın bey' ve şirasında ve baha ve miktarında ve imalinde fesat karıştırarak her ne suretle olur ise olsun irtikab eyler ise sarik olacağından madde-i sabıkada tayin olunan mücazati görür." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Dördüncü Fasıl, Madde 83, Sami Bey, **a.g.e.**, s.144-145, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.178, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.166, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.268, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.43

⁴⁹¹ Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.167

⁴⁹² "Memurin-i Devlet Aliyyeden ashab-ı matlub yeddinde bulunan miri duyunu sirki ve senedatından kırma tarikiyle akçe alanlar veyahut ashab-ı matlubun alacaklarını tediye mukabelesinde kendilerinden para vesair hedaya ahz ve kabul edenler aldıkları akçe ve eşya her ne ise kendilerinden istirdad olunduktan sonra muvakkaten kalabend kılınırlar. Bu misillü memurinin daireleri tebaasından ve müteallikat ve mensuplarından kendilerinin müsaadesiyle işbu sirki kırmasını irtikab edenler olur ise gerek onlar ve gerek buna müsaade eden memurlar haklarında dahi aynıyle bu ceza icra olunur." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Dördüncü Fasıl, Madde 85, Sami Bey, **a.g.e.**, s.146, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.180-181, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.167-168, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.269, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.43-44

⁴⁹³ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.270-272

değerini tamamen vermez ise ve istihdam ettikleri kişileri ücretsiz bir şekilde angarya olarak çalıştırılırsa, bu meblağ kendilerinden iki kat tahsil edilir. Bu memurlar ayrıca muvakkaten kalabendlik cezasına çarptırılırlar.⁴⁹⁴ Ceza Kanunu'nun seksen yedinci maddesine göre, devleti muhafazaya tahsis edilmiş olan zabtiye neferlerini eksik kullanmak, maaşlarını eksik vermek, asıl hizmetlerinden ayırıp kendi özel hizmetinde kullanmak ve dairesinin özel hizmetçilerini zabtiye defterine yazıp maaşlarını onlara vermek de aynı cezayı gerektirir.⁴⁹⁵ Bir bölükte kırk nefer mevcut gösterip, yalnız otuz beş kişi istihdam ederek mevcut olmayan beş neferin tahsisatını kendisi için alan memur aynı madde doğrultusunda cezalandırılır. İstihdam edilen zabtiye neferlerini asıl hizmetlerinden ayırıp kendi özel hizmetlerine tahsis etmek derken, kasd edilen memurun hanesidir. Bir memurun kendi özel hizmetinde bulunan birini jandarma mesleğine kaydedip, maaşlarını da alarak onlara vermesi de suçtur. Ancak burada kasd edilen zaptiyeye kayıt edilen hademenin yine memurun özel hizmetinde istihdam edilmesidir. Yoksa bir memur özel hizmetinde görevli bir hademeyi, zabtiye neferi olarak kayıt ettirdikten sonra, kendi özel hizmetinden çıkarıp resmi vazifesini yaptırarak burada istihdam ederse bir ceza gerekmez. Askeri Ceza Kanunu'nun yüz yetmiş ikinci maddesinde de, istihkak defterlerinde asker veya hayvanı mevcut olduğu sayıdan daha fazla sayıda göstererek masraf defterlerine yazmak suçunun muvakkat kalabendlik cezası gerektirdiği görülmektedir.⁴⁹⁶

Ceza Kanunu'nun seksen sekizinci maddesine göre, aşar, zabhiyye ve kantar gibi rüsumların müzayede ve ihale maddesini ihlal ederek fesat karıştıranlar memuriyetten

⁴⁹⁴ "Büyük ve küçük kaffe-i memurin hasbel memuriye istihdam edeceği amelenin tayin olunan imaliye ve nakliye ücretlerini ve eşya esmanını ashabına tamamen vermez veya noksan ita eder ve ameleiy angarya olarak meccanen işletir ise bu yüzden temettuun bir katı ücret ve esman mukabilinde ashabına verilme ve diğeri ceza-yı nakdi olmak üzere iki kat olarak kendinden ahz olunduktan sonra muvakkaten kalabend kılınır." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Dördüncü Fası, Madde 86, Sami Bey, **a.g.e.**, s.147-148, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.182, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.169, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.272, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.44

⁴⁹⁵ "Büyük ve küçük memurinden birisi muhafaza-i memlekete ve tahsil hizmetine mahsus olan zaptiye neferatını nakis kullanıp maaşlarını tamamen alır veyahut neferat-ı mevcudeyi hizmet-i asliyelerinden bütün bütün ayırıp daire-i mahsusasında hizmetkarlığa tahsis eyler veyahut dairesi hademesini zaptiye defterine yazıp maaşlarını alarak onlara verir ise gerek noksan-ı neferat için aldığı ve gerek dairesinde kullandığı nefer için ahz ettiği ve hademesine zaptiye neferi namı ile alıp verdiği maaş ne miktara balığ olur ise iki misli kendisinden alındıktan sonra muvakkaten kalabend kılınır." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Dördüncü Fası, Madde 87, Sami Bey, **a.g.e.**, s.148-149, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.183, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.169-170, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.273, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.44-45

⁴⁹⁶ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.273-275

çıkarılarak 1 seneden 2 seneye kadar hapis veya 2 seneden 3 seneye kadar sürgün cezasına müstahak olurlar. İhale maddesine fesat karıştırmak, hatır ve gönüle dayanarak bir malı değerinden düşük fiyat ile vermek veya nizamname müddetinin öncesinde ihale etmek gibi nizamname hükümlerine aykırı hareket etmektir.⁴⁹⁷ Aşar ihalesinin yapılması ile ilgili kurallar 1905 tarihli nizamnamede belirtilmiştir. Nizamname'nin 13. Maddesince belediye meclisi, ticaret ve ziraat odaları başkanı ve üyeleri, katipleri, mülki ve askeri memurlar, meclis ve mahkeme üyeleri, katipleri ve devlet hizmetinde bulunarak ayrılmış olan kimselerin yani mazuliyet maaşı alanların, doğrudan veya aracılar yoluyla aşar iltizam etmeleri ve mültezimlere gizli veya aleni şekilde ortaklık kurmaları veya kefil olmaları yasaklanmıştır. Buna aykırı hareket edenler görevlerinden çıkarılmakla beraber, ihale diğer talep eden kişilere veya emaneten idareye verilir. Bunlardan dolayı ortaya çıkacak zarar kendilerinden ve kefillerinden tazmin ettirilir. Bu kişiler bahsi geçen seksen sekizinci madde doğrultusunda cezalandırılırlar.⁴⁹⁸

Ceza Kanunu'nun seksen dokuzuncu maddesine göre, idaresine ve nezaretine memur oldukları alanlarda eşya ve diğer malzemelerin alınmasında ve satılmasında gerek alenen, gerek birileri vasıtasıyla ortaklık kurarak kendi menfaatleri için ticaret yapan, devlet adına imalat ve inşasını kendi üzerlerine alan veya ortaklarıyla bunu yapan kimseler memuriyetten çıkarılarak 1 seneden 2 seneye kadar hapis veya 2 seneden 3 seneye kadar sürgün cezasıyla cezalandırılırlar.⁴⁹⁹

Devlete ait malları zimmetine geçiren ve başkasına geçmesine müsaade eden kişiler, ceza kanunun doksanıncı maddesi doğrultusunda 3 aydan 2 seneye kadar hapis veya 6

⁴⁹⁷ "Maktuen ilzam olunan emvale dair olan nizamın müzayede ve ihale maddeleri ahkamını ihlal ve ifsat edecek ve bu nizama mugayyir olacak hal ve harekette bulunan memurin vesair eşhas memuriyetten tard ve bir seneden iki seneye kadar hapis veyahud iki seneden üç seneye kadar nefy olunurlar ve bu hareketlerinden dolayı hazine-i devlete ait olan zarar kendilerine tazmin ettirilir." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Dördüncü Fasil, Madde 88, Sami Bey, **a.g.e.**, s.149, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.184, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.171, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.276, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.45

⁴⁹⁸ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.277

⁴⁹⁹ Büyük ve küçük kaffe-i memurin-i devlet idaresine ve nezaretine memur oldukları külli ve cüzi mevadda miri için eşya ve malzeme bey' ve şirasında gerek alenen ve gerek sırran bizzat veya bilvasita veya ala-tarik-il-müşareke kendi temettüleri için ticaret eder veyahut imal ve inşaatta maktuiyyet vechile deruhde eyler veya deruhde eden ile şerik olur ise memuriyetten tard ile bir yıldan iki yıla kadar nefy olunur. Ve eğer bu makule miri ahz ve itasında komisyon alır veyahut nükud ve meskukat mübadelesinde temettu eder ise memuriyetten tard ile beraber bir seneden iki seneye kadar hapis veyahud iki seneden üç seneye kadar nefy ile mücazat olunur." 1858 Ceza Kanunname Hümayun, Dördüncü Fasil, Madde 89, Sami Bey, **a.g.e.**, s.150-151, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.185-186, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.172-173, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.278, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.45

aydan 3 seneye kadar sürgün cezasına müstahak olurlar.⁵⁰⁰ Mesela maaş istihkakında fazla olarak hazineden para alarak bu suretle zimmetine devlet malı geçirmiş olan memurlar, tahsil ettikleri vergilerin tamamını mal sandığına yatırmayarak, bir miktarını daha sonra vermek fikriyle zimmetinde tutmuş olan devlet memurları bu madde doğrultusunda cezalandırılırlar. Devlet memurlardan biri tahsil ettiği veya bir şekilde eline geçen devlete ait malı, deftere kaydetmeyerek kendisinin zimmetinde olduğuna işaret edecek hiçbir iz bırakmayarak bunu gizlemişse, seksen ikinci madde doğrultusunda cezalandırılarak 5 seneden az olmamak üzere kalabendlik cezasına mahkum edilir.⁵⁰¹

Seksen ikinci maddedeki "emval-i miriyenin sirkati" ile doksanıncı maddede yazılı olan "zimmete akçe geçirmek" arasında fark dikkate şayandır. Doksanıncı maddede her ne suretle olursa olsun zimmetine miri mal geçiren veya başkasına geçirmesine müsaade eden memurlar için 3 aydan 2 seneye kadar hapis veya 6 aydan 3 seneye kadar sürgün cezası tayin edilmişken, "emval-i miriye sarikleri" hakkında 5 seneden az olmamak üzere kalabendlik cezası öngörülmüştür. Bununla birlikte kanun hangi halin sirkat, hangi halin zimmet olarak sayılacağını açıklamamıştır. İşte bu nedenle bir memurun açığı söz konusu olduğu takdirde ihtilafli bir durum ortaya çıkmaktadır. Bazı hukukçular, zimmetine para geçirmeye kalkışan birinin ortaya çıkardığı açığı kapatabilecek güce sahipse, hırsız sayılamayacağı görüşündedirler. Ancak bu şekilde hareket ederek, bir memurun çaldığı malı getirip teslim etmesiyle cezadan kurtulması gibi pek de makul olmayan bir görüşü savunmuş olmaktadırlar. Devlete ait nakit paranın bir miktarını çalan bir memur kendisi hakkında takibatın başlatılacağını hisseder etmez, kanunun tayin ettiği cezadan kurtulmak için çaldığı parayı –zengin olmasa bile bir şekilde tedarik edip- ödemeye razı olur. Bu durumda bu memurun kanunda belirtilen cezadan kurtulması doğru bir kaide olmaz.

⁵⁰⁰ "Her ne suretle olur ise olsun zimmetine mal-ı miri geçiren veyahut ahire geçmesine müsaade eden mülkiye ve maliye memurları memuriyetten tard ile üç aydan iki seneye kadar hapis veya altı aydan üç seneye kadar nefy ile mücazat olunur."1858 Ceza Kanunname Hümayun, Dördüncü Fası, Madde 90, Sami Bey, **a.g.e.**, s.151-152, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.186, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.174, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.279, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.46

⁵⁰¹ Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.174-175

Sirkat ile zimmeti birbirinden ayırmak için, zimmet edilecek malların başlıcaları üzerinde durmak gerekir. Birincisi devlet malının kullanılmasında görevli olan bir memur mesela, sandık emini kaydetmiş olduğu akçenin bir miktarını kendi özel işleri için kullanarak, hesabının görülmesi esnasında sandıkta açık ortaya çıkarsa sarik olamaz, zimmetine para geçirmiş olmasından dolayı, doksanıncı maddedeki cezanın mesuliyetine sahip olur. Çünkü kendine mal etmek için karşılığında ilmuhaber vererek deftere kaydettiği bu meblağ zimmet demektir. İkinci olarak mal müdürü veya muhasebeci sandık emininden maaşına karşılık olarak pusula ile akçe alır ve bunu maaşının ödenmesi sırasında göz önünde bulundurmazsa veya aldığı para maaşından fazla olursa bu da bir zimmettir. Üçüncü olarak tahsildarlar halktan tahsil ettiklerini kaideler doğrultusunda, deftere kaydederek karşılığında, ilmuhaber verdikleri akçeden bir miktarını, hazineye teslim etmeyerek, kendileri için alıkoyarlarsa bunlara doksanıncı madde doğrultusunda zimmet suçu muamelesi uygulanır. Fakat bir tahsildar, ahaliden tahsil ettiği akçeyi kaydetmemekle beraber hazineye teslim etmezse, sirkat kasdıyla almış olduğundan hakkında seksen ikinci madde uygulanır. Yine bir tahsildar devlet adına halktan aldığı parayı sandığa yazmayarak ortadan kaybederse bu da sarik fiiline girer. Bir tahsildar topladığı paranın karşılığında sahte bir pusula verirse, bunu deftere kayıt etmezse ve karşılığında usul dairesinde numaralı bir makbuz vermezse bu da sarik fiili kabul edilir. Çünkü, bu parayı deftere kayıt etmemesi ve resmi bir makbuz vermemesi sarik kasdıyla hareket ettiğini açıkça göstermektedir. Velhasıl bir memuru sarik olarak nitelendirmek için devlet malını sirkat kasdıyla ve zimmetinde bulunduğu delalet edecek bir iz bırakmadan ihtilas etmesi lazımdır.⁵⁰²

İhtilas kavramı çalma, aşırma anlamına gelmekte olup, özellikle devlet malına yönelik fiillerde kullanılan bir kavramdır. İhtilas, rüşvet kapsamı içine giren suçlardan birisidir. Resmi devlet memurlarının içinde yer aldığı bu suç cinayet derecesinde yani ağır suçlardan biri olarak kabul edilmiştir. İhtilas suçu birincisi hırsızlık, ikincisi zimmet ve üçüncüsü irtikab olmak üzere üç şekilde söz konusu olabilmekte ve özellikle sandık emini, veznedarı muhasebeci ve defterdar gibi maliye ile ilgili işlerde hesap kitap kayıtlarını tutan görevlileri daha çok ilgilendirmektedir. Bu memurlar evrak üzerinde

⁵⁰² Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.263-266

tahribat yaparak, toplanan paraları miktarından az göstererek gizledikleri paraları bilerek ve isteyerek üzerlerine geçirmek fiilini işledikleri takdirde, bu suç kalabendlik cezası gerektirmektedir. Zimmet ise, hesap kayıtlarında yapılan bir tahribat yoluna gitmeden, bir veznedar ya da muhasebecinin hesapları kontrol etmesi üzerine yevmiye ve sandık defterleri ile defterde kayıtlı olan miktarın tam olarak örtüşmemesinden yani noksan çıkmasından ileri gelir. Ceza Kanunu'nun zimmet için takdir ettiği ceza ise cünha derecesindedir. Zimmet, bir maliye memurunun hesabı düzgün olduğu halde, veznedare mevcut gözüken miktarın noksan çıkmasından ileri gelmiş olabilir. Ceza gerektiren bir zimmet suçu için devlete ait bir miktarın bilerek alınması ve bir daha geri verilmemesi, bu yolla devleti kasden zarara uğratması gerekir. Yani zimmet suçunda cezayı tayin eden kriter bu işin kasden yapılıp yapılmadığı konusunda odaklanmaktadır. İnşaat ve imalat işlerinde satışa memur olan bir kimsenin, kendi üzerine görev itibarıyla verilmiş olan şeylerden hisse alması irtikab kapsamına girmektedir. Veznedar ve muhasebeci devletin mutemetleri olarak kendilerine teslim edilen paraların miktarını değiştiremeyecekleri gibi, bu paraların türünde de değişiklik yapamazlar. Mesela İngiliz altını yerine Osmanlı, Osmanlı akçesi yerine Fransız parası koyarak değiştirme hakları da bulunmamaktadır.⁵⁰³

2.3.3. Devlet Asayişini İhlal

Bir devlette karışıklık çıkarmak söz veya fiil yoluyla olur. 1840 Ceza Kanunu'na göre kanun ve nizam aleyhinde kışkırtıcı söz söyleyenler kışkırtmanın derecesine göre, 1 seneden 5 seneye kadar kürek cezasına mahkum edilirler. Bu karışıklık çıkarma fiilen olduğu takdirde, yani bir kimseyi anarşiye davet etmek ve onlara bu amaçla silah ve mühimmat tedarik etmek gibi eylemlere başvurulduğu takdirde suçlunun cezası idamdır. Aslında en ilkel dönemlerden itibaren toplumun düzenini bozmaya yönelik karşılaşılan bu tür suçlarda ağır cezaları uygulanmıştır. 1840 Ceza Kanunu'nda devletin asayişini tehdit eden bu tür suçlara ilişkin verilen cezalar, aynen 1851 Ceza Kanunu'na da idam cezası olarak yansımıştır.⁵⁰⁴

⁵⁰³ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.243-244

⁵⁰⁴ Ahmed Lütfi, **Osmanlı Adalet Düzeni, a.g.e.**, s.116-117, 131

1858 Ceza Kanununda devletin iç ve dış asayişini ihlal etmek amacıyla cinayet ve cünha derecesinde bir suç işleyenler için kanunun tertip ettiği ceza ile birlikte zabtiye nezareti altında bulundurma cezasının uygulanması bir yenilik olarak getirilmiştir.⁵⁰⁵ 1858 Ceza Kanunu'nun birinci babının ilk iki faslı "Devlet-i aliyyenin emniyet-i hariciyesini ihlal eden cinayet ve cünhalar" ve "Devlet-i aliyyenin emniyet-i dahiliyesini ihlal eden cinayet ve cünhalar" başlığını taşımaktadır. Devletin emniyetini içeriden dışarıdan tehdit eden bu suçlar idam, kürek ve kalabendlik gibi ağır cezalar gerektirmiştir. Kalabendlik cezası özellikle içeride asayişini ihlal eden suçlar karşısında öngörülen bir ceza olmuştur.

Devletin iç emniyetini ihlal eden suçlar arasında padişaha suikast düzenlemek, fiilen saldırıya kalkışmak, Osmanlı tebaasını devlet aleyhine isyana kışkırtmak, toplumun bir kesimini diğerine karşı silahlandırmak gibi fiiller bulunmaktadır. Burada bahsi geçen amaçlardan biri veya birkaçını gerçekleştirmek üzere, taraflar arasında gizli bir ittifak kurulmuş, yapılacak şeyler ile ilgili kararlar alınmış hazırlık aşamasında da bazı adımlar atılmışsa, bu koşullar altında ortaya çıkan bu ittifakın üyeleri müebbed sürgün ile cezalandırılırlar. Ancak bu ittifak hazırlık aşamasına başlanmayarak, henüz karar alma aşamasında ortaya çıkmışsa ittifakta bulunan kişilere muvakkat kalabendlik cezası uygulanır. Devlet asayişini ihlal eden cinayet derecesindeki suçları gerçekleştirmek üzere bir gizli ittifak kurulmasına dair teklifte bulunulmuş, ancak bu teklif kabul görmemişse, teklifi yapan kimse 1 seneden 3 seneye kadar hapsedilir.⁵⁰⁶

Her suçun başında evvela bir tasvir aşaması bulunmaktadır. Bu aşama insan zihninde geçen bazı düşüncelerden ibaret olduğu için bir kimsenin bu aşamada cezalandırılması gerekmez. Çünkü henüz fiil olarak ortada bir şey olmadığı için, düşünce boyutunda olan bu fikirlerin iyi şeyler olup olmadığını tartmak son derece

⁵⁰⁵ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.35

⁵⁰⁶ "55. ve 56. maddelerinde beyan olunan fesadlardan birini icra kasdıyla iki veyahut daha ziyade eşhas beyninde bir ittifak-ı hafi teşkil olunup da ol ittifakta tasmin olunan fesadın icrası söyleşilip karargir olduktan başka esbab-ı icraiyesini teheyü zımında bazı efal ve tedabire dahi teşebbüs olunmuş olup da madde-i fesad henüz fiilen icra derecesine gelmemiş ise ol ittifakta bulunan kimseler nefy-i ebed cezasıyla mücazat olunur. Ve eğer öyle bir ittifak-ı hafide bervech-i muharrer fesadın esbab-ı icraiyesini teheyü zımında teşebbüs olunmuş bir fiil ve tedbir tebeyün etmeyip yalnız icrası söyleşilerek karar verilmiş olmaktan ibaret bulunur ise ol halde dahil-i ittifakta bulunan kimseler muvakkaten kalabend kılınır." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu, Birinci Bab, İkinci Fasil, Madde 58, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.28-29, (H)1298 Muharrem tarihinde bu maddede yapılan tadilatla müebbed nefy cezası müebbed kalabendlik olarak düzenlenmiştir. Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.226, Sami Bey, **a.g.e.**, s. 112-113, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.123-124, Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.116-117

zordur. Kanunen bu aşamanın cezalandırılmaması gerekirken yukarıda bahsi geçen ellisekizinci madde bu konuda istisnadır. Mesela hükümeti değiştirmek, meşrutiyet idaresini ortadan kaldırmaya biri kalkışsa, bunu bir iki kişiyle paylaşırsa, bu durum kanun nazarında büyük bir cezai mesuliyet gerektirmez. Konuşmak, görüşmek henüz icraya başlama aşaması olmadığı halde, buna kalkışanlar ellisekizinci madde doğrultusunda kalabendlığe mahkum edilirler. Siyasi suçlarda tasvir ve tasmim cezai mesuliyeti gerektirmiştir.⁵⁰⁷

Suikast derecesinde olmamak kaydıyla padişaha fiili tasallutta bulunanlar, bunu alenen yapmışlarsa müebbeden, gizli bir şekilde yapmışlarsa beş seneden az olmamak kaydıyla muvakkaten kalabendlik cezasına çarptırılırlar. Padişah hakkında ileri geri sözler söyleyenler ise, üç aydan üç seneye kadar hapsedilirler. Saltanatın veraset usulünü ve şeklini değiştirmek üzere teşebbüste bulunanların suçu sabit olduğu takdirde idam cezasına müstahak olurlar.⁵⁰⁸

1858 Ceza Kanunu'na göre muvazzaf askerleri ve zaptiyeyi isyana teşvik edenler müebbeden küreğe konulurlar. Bunların istihdamına memur olan kişilerden, her kim olursa olsun devletin emriyle icra olunan askere alma işlemlerinin aleyhinde hareket edenler müebbed sürgün cezasına çarptırılırlar. Bu tür yönlendirmelerle bir fiiliyat ortaya çıktığı takdirde, yani askere alma işleminde yaşanacak aksaklıklar söz konusu olduğunda, buna yol açanlar idam edilebileceği gibi, onların emirlerine uyanlar da kürek cezasına çarptırılabilirler.⁵⁰⁹ Ceza Kanunu'nun doksanıncı maddesinde geçen, "muvazzaf asakir" ifadesinden anlaşılması gereken, devletin geçici surette olarak

⁵⁰⁷ Abdulhaluk Midhat Bey, **a.g.e.**, s.100-101

⁵⁰⁸ 1298 Muharrem tarihinde yapılan tadilatla bu şekilde düzenlenmiştir. "Zat-ı hazreti padişahiye suikast derecesinde olmayarak fiilen tasalluta ictisarı sabit olan şahıs müebbeden ve tasallut bir suret-i hafiyede olur ise beş seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten kalabend kılınır." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu, Birinci Bab, İkinci Fası, Madde 55, Sami Bey, **a.g.e.**, s.110-111, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.116-117, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.114, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.218, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.27

⁵⁰⁹ "Devlet-i Aliyyenin asakir-i muvazzafa ve zabtiyesini ika-ı isyan ve ihtilale tahrik edenler müebbeden küreğe konulur. Ve bunları imal ve istihdama memur olanlardan her kim olur ise olsun işbu askerinin saltanat-ı seniyye emriyle icra olunan ahz-ı neferat-ı askeriyye maddesi aleyhine hareket eylemelerini talep veyahut emir eder ise nefy-i ebed cezası ile eğer bu emir ve talebin asar-ı fiilliyesi görülür yani memur olan kuvve-i askeriyenin böyle emr-i na-marziye mutavaatıyla Devlet-i Aliyyenin ol hususta olan matlabinin icrasına fiilen mümanaat olunur ise amir olan kimse idam ile mücazat olunur. Ve böyle hilaf-ı marzi emre mutavaat edenlerin zabıt ve sergerdeleri dahi muvakkaten kürek cezası ile mücazat kılınır." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Birinci Bab, İkinci Fası, Madde 60, Sami Bey, **a.g.e.**, s.115-116, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.128-129, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.118-119, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.231, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.30-31

halktan birinin veya düzenli birlikler için bir zabitan idaresi altında bulundurmak üzere belli bir maaş karşılığında istihdam ettiği silahlı kuvvetlerdir. Bunlar kanun ve usul dairesinde, düzenli bir şekilde istihdam edildiklerinden kendileri nizamiye, redif ve jandarma hükmünde değildirler. Muvazzaf askerlerin istihdamı fevkalade zamanlarda, devletçe görülecek lüzum üzerine söz konusu olmaktadır. Devletin gerek muvazzaf askerleri ve gerek zabtiye askerlerinin istihdamlarına memur olanlardan, saltanat emriyle yapılan askeri nefer toplama maddesi aleyhinde hareket edilmesini talep ve emredenlere müebbed sürgün cezası öngörülmüştür. Askere alma maddesi devletin nizamiye kuvvetleri için, kura ile alacağı askerler, geçici surette istihdam etmek için fevkalade görülen bir lüzum üzerine geçici surette yazılacak muvazzaf askerler ve belirli bir müddet istihdamı şart olan zabtiye askerleri yani jandarmalardır. Her devlet için gerek dahili gerek harici bir sorun ortaya çıktığı takdirde, hazırda bulunan silahlı kuvvetler o devlet adına o sorunu yok etmek için yeterli görülmeyebilir. Bu tür durumlarda, devlet kendi idaresi altında bulunan yerlerden belli aralıklarla kura ile askere alma, geçici suretlerle zabtiye askerlerinin arttırma, yine geçici surette muvazzaf askerler adı altında silahlı kuvvetler teşkil etmek için halktan birtakım kişileri askere alma lüzumu duyabilir. Bu lüzum fevkalade bir ihtiyaca dayandığı, durumda bunların askere alımlarında ve yazılmalarında istihdam edilen muvazzaf askerlerini engellemek için tahrik etmek veya onlara kati emir vermek, ihtiyaç duyulan bu askerlerin karşılanmasına engel olacağından devlet adına büyük zarara yol açacaktır. Dolayısıyla bu suçu işleyen zabitan hakkında, suçun derecesine göre sürgün ve idam gibi cezalar tayin etme yoluna gidilmiştir.⁵¹⁰

Çarşı pazar ve meydanlarda nutuk çeken, yafta yapıştıran, varaka yayınlayarak halkı doğrudan doğruya tahrik eden kimseler, bu eylemlerin neticesinde bir fiiliyat ortaya çıkmadığı takdirde müebbed sürgün ile cezalandırılırlar. Şayet bu tahrik ile bir şekilde fiiliyata dönüşen sonuç elde edilmişse, bu durumda ortaya çıkan cinayet derecesindeki suçlardan, tahriki yapan kişiler sorumlu tutulurlar. Yani böyle bir

⁵¹⁰ Reşad Bey, a.g.e., s.129-131

durumda bu kişiler işlemeye tahrik ettiği suçların kanunda öngörülen cezalarına müstahak olurlar.⁵¹¹

Cinayet derecesindeki bir suçu işlemek üzere halkı tahrik etmenin sonucunda, fiiliyatta bir şey çıkmaması durumunda, müebbed sürgünle cezalandırılması epeyce ağır bir ceza olarak görülebilir. Ancak halkın toplandığı yerlerde nutuk çeken, yafta yapıştıran, matbu varakalar basarak, halkı doğrudan doğruya cinayet derecesindeki suçları işlemeğe tahrik eden kişilerin, bu hareketlerinden toplumun karşı karşıya kalabileceği zararları mütalaa ederek böyle bir cezanın takdir edildiği söylenebilir.⁵¹² Bir devlet, dahilen emniyetini ihlal edebilecek her türlü hal ve hareketin engellenmesine ve buna kalkışanların da cezalandırılmasına dikkat ve ihtimam etmediği takdirde bu birtakım zararlara yol açar. Bu tür girişimler bazen bir devlet içinde köklü bir inkılabaya yol açabilir. Hiç bir devlet ve hükümdar kendi hükümet ve saltanatı aleyhinde, halkın heyecanını harekete geçirecek tahrike neden olan noktaları yafta ve varaka aracılığıyla yayılmasına müsamaha etmez. Kaidelere uygun bir şekilde, Avrupa sokaklarında bazı siyasi nutuklar çekilir ve bunu binlerce kişi dinler. Ancak bu tür nutuk çekenler, kanunun tayin ettiği dairenin dışına çıkamazlar. Emniyeti tamamen veya kısmen ihlale sebep verecek hareketleri devlet derhal yasaklar.⁵¹³

Ceza Kanunu'nun bahsi geçen altmışıncı maddesinin zeyline göre tahrik edici sayılabilecek evrak ve risaleleri yayınlamak üzere nezdinde bulunduran kimselere, bunu henüz yayınlamamışlarsa beş seneden az olmamak şartıyla kalabendlik cezası verilmesi öngörülmüştür. Yalnızca "fesat" olarak görülen kimselerin eline geçen tehlikeli bir evrakı devlet memurlarına ibraz etmeyerek nezdinde bulunduran kimseler 1 seneden 3 seneye kadar hapsedilirler.⁵¹⁴

Toplum tahrike yönelik matbu veya matbu olmayan evrak ve risale gibi zararlı sayılan şeyleri neşr etmek üzere kendi nezdinde saklayan ve henüz neşredememiş olan

⁵¹¹ "Her kim meydan ve esvakda ve mecma'-ı nas olan mahallerde gerek nutuk irad ederek ve gerek yafta yapıştırarak veyahut matbu varaka neşr eyleyerek ahali ve sekeneyi işbu fasılda beyan olunan cinayetleri işlemeğe doğrudan doğruya tahrik eder ise ol cinayetlerin fiilen mürtekibi gibi mücazaat olunur. Fakat zikr olunan tahrikatın bir güne eser-i fiilliyesi zuhur etmez ise nefy-i ebed cezasıyla mücazat kılınır." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Birinci Bab, İkinci Fesıl, Madde 66, Sami Bey, **a.g.e.**, s.121-122, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.154, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.126-127, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.238, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.34

⁵¹² Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.127

⁵¹³ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.154-156

⁵¹⁴ Sami Bey, **a.g.e.**, s.122

kişiler, 5 seneden az olmamak üzere kalabendlik cezasına çarptırılırlar. Herhangi bir şekilde karışıklık çıkarma amacı olmadan tesadüfen eline geçen bu tür evrakları devlet memurlarına ibraz etmeyenler 1 seneden 3 seneye kadar hapsedilirler.

Matbuat Nizamnamesi'ne göre toplumu tahrik etmek bir gazete vasıtasıyla yapılmışsa, gerek yazar gerekse gazete sahibi müşterek olarak bu suçu işlemiş olarak kabul edilir. Buna yol açan gazete de, hükümetin kararıyla muvakkaten veya kati olarak kapatılabilir. Matbuat Nizamnamesi'nin on yedinci maddesi hükmünce, devletin içeriden ve dışarıdan emniyetini ihlal eden maddelerini işlemeğe tahrik için neşriyat yapanlar, tahrikin fiiliyata çıkmaması durumunda müebbed sürgün cezasına çarptırılırlar.⁵¹⁵

Buraya kadar bahsi geçen devletin emniyetini ihlal etmeye yönelik bütün suçlarda ceza kanununun on üçüncü maddesi doğrultusunda muvakkat kürek, kalabendlik, hapis ve sürgün gibi bir ceza tayin edileceği zaman, bunlara ek olarak zabtiye nezareti altında bulundurma cezası da uygulanması öngörülmüştür.⁵¹⁶

2.3.4. Memuriyet Mevkiini Suistimal

1858 Ceza Kanunu'nun beşinci faslı "Nüfuz ve Memuriyet ve Mevkiini Suistimal Edenler ve Vazife-i Memuriyetini İfa Etmeyenler" hakkındadır. Mahkeme ve meclislerde davalar sırasında yazılı veya şifahen yapılabilecek iltimas, emir ve rica yollu her türlü müdahale yasaklanmıştır. Müdahaleler, birincisi emir yoluyla, ikincisi de rica ve iltimas yoluyla olmak üzere, ceza kanununda iki kısma ayrılmıştır. Mahkemelere emir yoluyla yapılan müdahalelerin, mahkemeler tarafından ilgili makamlara bildirilmesi durumunda, müdahaleyi yapan memur, görevinden çıkarılır. Rica ve iltimas yoluyla yapılan müdahaleler mahkeme tarafından ilgili makamlara bildirilerek açığa çıkmışsa, müdahaleyi yapan memur para cezasına çarptırılır. Bu tür müdahalelerin neticesinde, mahkemeler tarafından haksız yönde kararlar verilmişse, müdahaleyi yapan memurlara yönelik cezalar ağırlaştırılmıştır. Emir yoluyla mahkemenin haksız kararlar hükmetmesine neden olan memurlar, memuriyetten çıkarılarak 3 aydan 1,5 yıla kadar

⁵¹⁵ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.238-239

⁵¹⁶ "Devletin ya dahilen ya haricen asayişini ihlal edecek cinayet ve cünhaya cür'et etmiş olan eşhas kanunen tayin olunacak müddet-i cezaiyesini tekmil ettikten sonra mutlaka zabtiye nezareti altında bulunur." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Birinci Fasl, Madde 13, Sami Bey, **a.g.e.**, s.38, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.35, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.30-31, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.63, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.7

hapis veya 6 aydan 3 yıla kadar sürgün cezası ile cezalandırılırlar. Bu müdahalenin, rica ve iltimas yoluyla yapılması durumunda mahkeme haksız kararlar vermişse, bu müdahaleyi yapan memurlar para cezasının yanında 1,5 aydan 3 aya kadar hapis veya 3 aydan 6 aya kadar sürgün cezasına çarptırılırlar.⁵¹⁷ Bu müdahalelerde, mahkeme kendilerinden talep edilen şeyi yerine getirmese dahi müdahale ilgili makamlara bildirilmediği takdirde hakimler tard ile cezalandırılacaklardır.⁵¹⁸

Mahkeme ve meclisler,⁵¹⁹ kanunen müstakil kurumlar olmalarına rağmen zaman zaman gerek emir, gerekse rica yoluyla müdahaleleri kanunun bu maddesiyle engellenmeye çalışılmıştır. Padişah adına hak ve adaleti sağlamak üzere görevlendirilmiş hakimler, çok önemli bir vazife üstlendiklerinden kanunun tayin ettiği kaidelerden başka bir müdahaleye maruz kalmamaları ne derece önemli ise, bu bağımsızlığı, olabilecek müdahalelere karşı koruyacak tedbirleri almak da o derece gereklidir. İşte bu amaca hizmet etmek üzere adli işlerle mülki işler birbirinden tamamen ayrılmıştır. Ayrıca mahkemelere emir, iltimas ve rica yoluyla müdahale de kanun yoluyla cezalandırılmıştır. Burada bahsi geçen emir, iltimas ve ricanın amacının bir kötü niyete dayanan bir müdahale olduğu açık ise de, hakkaniyet ve adaleti sağlama adına yapılan bu tür bir müdahale de cezalandırılır. Yani müdahaleyi yapan kişinin yakın olduğu tarafın haklı veya karşı olduğu tarafın hakikaten haksız olması kendisini cezai mesuliyetten kurtarmaz. Mahkemelere müdahaleler vali, müşir, mutasarrıf ve kaymakam gibi nüfuz sahibi memurlar tarafından olabileceği gibi diğer memurlar tarafından da söz konusu olabilmektedir. Mahkemeye emir ve ricada bulunan

⁵¹⁷ "Bu makule deaviye vuku bulan müdahale üzerine ol dava bi-gayri hakkın hüküm olunmuş ise, bu hükmü emir ettirmiş olan memur memuriyetten tard olunduktan sonra üç aydan bir buçuk yıla kadar hapis veyahut altı aydan üç yıla kadar nefy ile mücazat olunur. Ve eğer bu hüküm iltimas ve rica üzerine vuku bulmuş ise o makule rica ve iltimas eden kimseden alınacak mücazat-ı nakdiyeden başka bir buçuk aydan üç aya kadar hapis veyahut üç aydan altı aya kadar nefy olunur." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Birinci Bab, Beşinci Fasil, Madde 96, Sami Bey, **a.g.e.**, s.158-159, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.195, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.181, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.286, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.48

⁵¹⁸ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 288

⁵¹⁹ Metn-i maddedeki mecalis tabirinden maksat, kanun-ı cezanın hin-i tanziminde hüküm vermek salahiyetini haiz olan mecalis olup, elyevm muhakim manasına tefsir etmek tabiidir. Binaenaleyh bu takdirce hüküm maddenin dava ruyet ve hüküm ita etmek salahiyetini haiz olmayan mecalise şümulü olamaz. Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 285, Kanun-ı cezanın hin-i tanziminde muhakim vazifesini ifa eden divan ve meclisler olup teşkilat-ı hazırna adliyemize nazaran bu ibareyi bugün (mahakim) tabirinin muradefe ad etmek lazım gelir. Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 289

memurları, mahkeme ve meclis üyeleri ilgili mercilere bildirdiği takdirde bu müdahaleyi yapan kişiler hakkında kanunen belirtilen ceza tertip edilir.⁵²⁰

Büyük bir memur tarafından söz konusu olan müdahale emir olarak mı iltimas olarak mı kabul edilmelidir? sorunun cevabının tespitinde güçlükler vardır. Hiçbir yardım veya düşmanlık fikrine dayanmadan gerçekleşen müdahale ile rica ve iltimas arasındaki farkı ayırt etmek de dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Memurun bulunduğu konum ve nüfuzunu, ahlakını, davanın veya tarafların memurla bağı gibi durumları dikkate alarak müdahaleyi yorumlama hakimlerin kavrayışına bağlıdır.⁵²¹

1858 Ceza Kanunu'nun beşinci faslında dışarıdan kendilerine yönelik bir iltimas ve rica olayı söz konusu olduğunda, bu durumu ilgili makamlara ihbar etmeyen hakim, bu emir doğrultusunda hüküm vermemiş olsa bile memuriyetten çıkarılır. Hakim bu durumu ilgili makamlara bildirmek yerine, onu kabul ederek davayı hakkaniyete aykırı bir hüküm vererek sonlandırmışsa, gerek hakim gerekse mahkeme azaları 6 sene memuriyetten uzaklaştırılma cezasına çarptırılırlar. Meclis azaları 6 sene memuriyetten uzaklaştırma cezasıyla bu suçtan kurtulurlarken, hakime bu cezayla birlikte 3 sene de sürgün cezası uygulanır. Hakimin, azalardan daha fazla ceza görmesinin nedeni, ceza kanunun yürürlüğe girdiği zaman azaların oylarında müstakil olmamaları ve reisin iki reyî bulunmasından kaynaklanmıştır. Ancak sonraki dönemlerde hakim ve azanın oyu eşit hale getirildiğinden verilmesi gereken cezanın da eşit olması gerekmiştir. Ceza Kanunu'nun doksan altıncı maddesinde tayin edilen cezalardan biri, her ne kadar 6 sene memuriyetten uzaklaştırma cezası olarak belirtilmişse de, sonraki kanun maddeleri dikkate alındığında, bu şekilde hareket eden hakim ve azanın bundan sonra hiçbir şekilde mahkeme ve meclis memuriyetlerinde istihdamlarına izin verilmeyeceği anlaşılmaktadır.⁵²²

⁵²⁰ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 283-284

⁵²¹ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s. 286-288

⁵²² "Eğer bu makule vuku bulan emir ve iltimas ve rica-yı mahakim ve meclisten biri devlete ihbar etmedikten başka ol emir ve iltimas ve ricaya mebni hilaf-ı hakkaniyet hüküm eylemiş ise gerek hakim gerek meclis reisi altı sene müddetle tard ve üç sene müddetle nefy cezalarıyla ve meclis azası yalnız altı sene müddetle tard cezasıyla mücazat olunurlar. Ve gerek hakim ve reisin ve gerek azanın hiçbir vakitte mahakim ve meclis memuriyetlerinde istihdamları caiz olamaz." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun,

2.3.5. Devlet Memurlarının Zulmü

1840 Ceza Kanunu'nun dördüncü faslı, mal ve mülk dokunulmazlığına ilişkindir. Kimsenin mal ve mülküne dokunulmayacağını en başta padişahın kendisi kabul etmiş olduğundan, hiç kimse başkasının mal ve mülkü ile ilgili saldırıda bulunamaz, müdahale edemez, satmaya zorlanamaz, bizzat veya aracı vasıtasıyla el koyamaz. Kanunen bu tür suçları işleyenler, mal ve mülkün bedelini sahibine ödemek zorundadırlar. Ayrıca görevlerinden de azledilirler. Herhangi bir rütbe ve görev sahibi değilse buldukları yerden başka bir yere 1 sene boyunca sürgün olarak gönderilirler.⁵²³ Bu madde 1851 Ceza Kanunu'nda da aynen korunmuştur.⁵²⁴

1858 Ceza Kanunu'nda hangi sınıftan olur ise olsun büyük küçük bütün devlet memurlarının memuriyet mevkii ve nüfuzunu kullanarak gerek kendi menfaati gerekse başkalarına menfaat sağlamak üzere bir kimsenin mal ve mülkünü rızası olmadan tehdit yoluyla müdahale edemeyeceği belirtilmiştir. Rütbe ve memuriyetinin nüfuzunu kullanan bir memur, bir kimse hakkında fuzuli bir iddiaya girişerek bir adamın malını ve mülkünü zapt edemez ve sattıramaz. Bu tür bir suç işleyen devlet memurunu rütbe ve memuriyetine bakılmaksızın aldıkları, zapt ettikleri veya sattırdıkları şey kendilerinden aynen, mevcut olmadığı takdirde de nakden geri alınarak sahibine verilir. Bu memur, işlediği bu suçun derecesine göre 6 aydan 3 seneye kadar muvakkat sürgün ve müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezalarına çarptırılır. Mal ve mülkün

Birinci Bab, Beşinci Fasil, Madde 98, Sami Bey, **a.g.e.**, s.159-160, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.196-197, Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.183, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.288, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.48-49

⁵²³ "Badezin bu misüllü madde-i memnua ve mekruhaya cesaret eden olur ise faraza birinin mal ve emlakına tasallutu vukuunda men' ve def' olunup şayet bir takrip ile zaptetmiş bulunur ise mazbut olan mal ve emlak mevcut ise aynen değil ise semenen sahibi evveline reddettirildikten başka ol şahsın hilaf-ı kanun hareketi cesaretine binanen erbab-ı menasib ve memurinden ise hizmetinden tard ve ihraç olunup bu takımdan olmadığı halde memleketten aher mahale bir sene durmak üzere nefy ve tagrib kılına." 1840 Ceza Kanunu, Dördüncü Fasil, Madde 2, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.757, Reşat Kaynar, **a.g.e.**, s.306

⁵²⁴ "Taraf-ı Devlet-i Aliyyeden kimesnenin mal ve emlakına bi-gayri hakkın taarruz ve tasallut ve müdahale etmek veyahut cebren almak veya sattırmak için bizzat veyahut bilvasita icbar eylemek misillü şeyler vechen minel-vücuha caiz olmaya. Ve eğer bu misillü madde-i memnua ve mekruhaya cesaret eden olur ise faraza birinin mal ve emlakına tasallutu vukuunda men' ve def' olunup şayet bir takrip ile zaptetmiş bulunursa mazbut olan mal ve emlak mevcut ise aynen, değil ise semenen sahib-i evveline reddettirildikten sonra ol şahsın hilaf-ı kanun hareketine binaen erbab-ı menasib ve memuriyetten ise hizmetinden tard ve ihraç olunup bu takımdan olmadığı halde memleketinden aher mahale bir sene durmak üzere nefy ve tagrib kılına." 1851 Ceza Kanunu, Üçüncü Fasil, Madde 1, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.775-776

değerinin geri alınmasında, bu işte erbab olan kimselerin fikirlerine başvurularak alınan değer geçerli olur.⁵²⁵

Tanzimat dönemi boyunca mal ve mülk güvencesinin devlet tarafından sağlanacağı sık sık dile getirilmiştir. Mal ve mülkün güvence altında olduğu müddetçe bir toplumun daha iyiye gidebileceği yönündeki görüşler bu dönemde ağırlık kazanmıştır. Birilerinin mal ve mülkünü hangi vesileyle olursa olsun rızası olmadan sattırmak, zabt etmek şer'ien ve kanunen de yasaktır. Bir kimsenin usullere uyarak sahip olduğu mal ve emlakını zorla, değeri karşılığında olsa bile satın almak, zabt etmek, başka kimseye sattırmak gibi meşru olmayan yolda hareket edenler, bu madde doğrultusunda cezalandırılırlar.⁵²⁶

1858 Ceza Kanunu'nun işkencenin suç olduğunu açık bir şekilde beyan eden bir maddesi bulunmaktadır. Bilhassa mahkemelerde davaları görülen zanlılara suçlarını itiraf ettirmek üzere işkence yapılması kesinlikle yasaklanmıştır. Bu tür bir suçta kalkışanlar kanuna göre müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrum bırakılarak kalabendlik cezasına çarptırılırlar.⁵²⁷

Tanzimat döneminde uygulanan esaslarından biri angaryanın kesin olarak kaldırılmasıdır. 1838 tarihinde, Rumeli valilerine gönderilen bir fermanla, reayayı kendi köleleri sayıp çiftlik hizmetlerinde çalıştıran valiler sert dille uyarılarak, yayınlanacak ceza kanuna göre cezalandırılacakları kendilerine tebliğ edilmiştir. Angaryaya karşı duruşun altında, bu durumun reayayı isyana sürükleyen bir hal alması yatmaktadır.⁵²⁸ 1858 Ceza Kanunu'nun altıncı faslında kanunen tayin edilmiş olan, halkın yapması gereken genel hizmetlerin dışında, devlet memurları, angarya olarak bedelini ödemediği birilerini çalıştırmaya kalkarsa, bunun bedeli kendilerinden alınarak

⁵²⁵ "Büyük ve küçük memurin ve ashab-ı rütbe-i Devlet-i Aliyye taraflarından bir kimsenin mal ve emlakı cebren işтира ve fuzuli iddia ile bi-gayrı hakkın zapt olunmak veyahut sattırılmak misillu halat vuku bulur ise ol emlak ve emval aynen ve mevcut olmadığı halde kıymeti nakden sahib-i evveline reddettirilip buna mütecasir olan memur kangı rütbede olur ise olsun derece-i töhmetine göre altı aydan üç seneye kadar nefy ve müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezası ile mücazat olunur." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Altıncı Fasil, Madde 107, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.216-217, Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.198, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.320, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.53, Sami Bey, **a.g.e.**, s.175

⁵²⁶ Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.199

⁵²⁷ "Mahakim ve mecalis erbabından vesair memurin-i devletten biri müttehem olan eşhasa cürümlerini söyletmek için eziyet ve işkence etmeği hüküm veyahut icra eder ise muvakkaten kalabendlik ve müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezalarıyla mücazat olunur." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Altıncı Fasil, Madde 103, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.305

⁵²⁸ Halil İnalçık, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **a.g.m.**, s.630-631

sahibine verilir. Ayrıca bu kişiler, memuriyetten çıkarılarak suçunun derecesine göre 6 aydan 3 seneye kadar sürgün cezasına çarptırılırlar. Kanunun tayin ettiği hizmetlerin dışında ücretsiz iş yaptırmak yasaklanmıştır.⁵²⁹

Kanunen tayin edilen ve halk tarafından yapılması lüzumlu görülen umumi hizmetler birkaç türdür. Mesela, harb ve benzeri olağanüstü durumlarda, umuma ait yolların yapımında, istihkamlar ve benzeri şeylerin inşası gibi işlerde devlet gerekli gördüğü takdirde, halkı ücretsiz olarak buralarda çalıştırabilir. Fevkalade sayılan dönemlerde ihtiyaç duyulan hizmetler devlete ve bununla beraber halka ait olduğu için halkın bu işleri ücretsiz olarak görmesi mecburidir. Bununla birlikte devletçe lüzumlu görülen umumi yollar bir şehirden, diğer şehre bir kasabadan, diğer kasabaya giden yolların inşasında halk kanunen ücretsiz istihdam olunabilir. Bir köy, kasaba ve şehre bağlı olmak üzere halk tarafından inşasına lüzum görülen gerekli hizmetler toplumun ittifakıyla birlikte hep beraber ücretsiz olarak görülebilir. Ancak bütün bunların dışında, devlet ileri gelenleri de dahil olmak üzere hiçkimse ücretsiz bir şekilde birilerini çalıştıramaz. Rütbe ve memuriyet sahibi olmayıp da toplumun ileri gelen kişileri tarafından böyle bir suç işlendiği takdirde de sürgün cezası uygulanır.⁵³⁰

2.3.6. Hakaret

Tanzimat dönemi ceza kanunlarında herkesin can, mal ve ırz güvenliği hakkına sahip olduğu ve bunlarla ilgili yaşanabilecek hak ihlallerinde herkesin kendi hakkını araması gerektiği ifade edilmiştir. Bir kimsenin şeref ve haysiyetine dokunacak söz söylemek, İslam ceza hukukunda hadd cezasını gerektiren bir durumdur. Ancak haddi gerektirecek şartlar tam olarak oluşmamışsa tazir cezası uygulanmaktadır. 1840 Ceza Kanunu, bir kimsenin haysiyetine dokunacak söz söylemek, dövmek, sövmek ve namusuna hakaret etmek gibi filleri işleyenlere 5 günden 25 güne kadar hapis cezası

⁵²⁹ "Devletçe ve nizamen tayin olunan ve ahalice bil-icap lüzum görülen hidemat-ı umumiyeden başka memurin-i devlet ve vücuh-ı memleket angarya olarak bila-ücret meccanen her nevi işte adam kullanır ise buna mütecasir olan kimseden öyle meccanen istihdam eyledikleri adamlar mahallerince olan ücreti marufeleri ahz ile ashabına bit-teslim memurinden ise tard olunup her biri derece-i töhmetine göre altı aydan üç seneye kadar nefy ile mücazat olunur." 1858 Ceza Kanunname-i Hümayun, Altıncı Fesil, Madde 110, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.220, Halil Rifat Bey, **a.g.e.**, s.202, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.323, Sami Bey, **a.g.e.**, s.178-179, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.54

⁵³⁰ Reşad Bey, **a.g.e.**, s.220-221

öngörmüştür. Birine iftira atan kimsenin 5 günden 45 güne kadar hapsedilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵³¹

1851 Ceza Kanunu'nca bir kimsenin şerefine dokunacak söz söylemek, sebepsiz yere dövmek, sövmek bir bakıma onun namusunu ihlal etmek olacağından şer'ien şartlar oluşmuşsa hadd cezası uygulanır. Hadd cezasının uygulanmadığı durumlarda ise uygulanacak ceza tazir kapsamına girmektedir. 1851 Ceza Kanunu böyle bir suçta cezaları suçlunun toplumsal statüsüne göre belirlemeyi tercih etmiştir. Bu tür suç işleyen kimseler ünlü alimlerden ve toplumun ileri gelenlerinden birileriye sadece Meclisin karşısına çıkarılarak yaptıklarından dolayı bir kınama cezası alacaktır. Eğer orta tabakadan, mesela esnaftan gelen bir kimse tarafından böyle bir suç işlenmişse hapis cezası veya sürgün cezası uygulanabilecektir. Alt tabakadan gelen sıradan biri böyle bir suçu işlediği takdirde, orta tabakaya uygulanan hapis veya sürgün cezasının yanısıra 3 değnekten 79 değneğe kadar dayak cezasına çarptırılacaktır. Bu tür suçların ortaya çıkması için ayrıntılı bir tahkikatın yapılması kanunda önemle vurgulanmıştır. Çünkü bir kimse diğerinin sırf cezalandırılması için iftira atma yoluna kolayca sapabilmektedir. Eğer tahkikatta bu tür bir iftira ortaya çıkarsa bunu yapan kimseler de 5 günden 45 güne kadar hapsedilerek cezasız bırakılmayacaklardır.⁵³²

1858 Ceza Kanunu'nun altıncı faslı iftira ve küfür suçlarına ayrılmıştır. Bir kimse halkın nefretine neden olacak şeyleri, daha önceden gerçekten kötü şeyler yapmış olsa bile bir adama toplum içinde sözlü olarak veya yazılı bir şekilde isnad ederse ve bunun iftira olduğu da anlaşılırsa yirmi dört saatten bir aya kadar hapsedilecektir. Hapsedilmediği takdirde buna bedel yarım mecdiye altından üç mecdiye altına kadar para cezasına çarptırılacaktır. 1858 Ceza Kanunu iftira ve hakarete hapis veya para cezası öngörmüştür.⁵³³

⁵³¹ Ahmet Lütfi, **Osmanlı Adalet Düzeni, a.g.e.**, s.117-119

⁵³² "Bu misillü madde Dersaadette vuku bulduğu ve cünhası yalnız tazirde kaldığı surette tazir dahi herkesin hal ve şanına göre olduğundan ol kimse ulema-yı fihamdan ve sadat-ı kiramdan ve zi-rütbe zevattan ise Meclis-i Vala'ya celb ile tazir kılın. Ve evsat-ı nas ve ehli suk olup burada olanlar iktizasına göre ihzar hapis ve nefy oluna. Ve ahad-ı nas makulesi kezalik ihzar ve hapis ve nefyden başka vech-i şer'i üzere üçten nihayet yetmiş dokuz adede kadar değnek darbu ile tedip kılın." 1851 Ceza Kanunu İkinci Fasl, Madde 2, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.773

⁵³³ Sami Bey, **a.g.e.**, s.337-340

2.3.7. Evrakta Tahribat

Osmanlı Devleti'nde resmi ve özel belgeler üzerinde yapılan tahribatlara uygulanacak cezalar Tanzimat döneminde 1851 Ceza Kanunu'nda belirlenmiştir. Buna göre resmi evrakları taklit edenler ve üzerinde tahribat yapanlar suçun derecesine göre 4 aydan 4 seneye kadar kürek, özel belgede sahtecilik yapanlar 3 aydan 3 seneye kadar kürek, pranga ve sürgün cezalarından biriyle cezalandırılacaklardır.⁵³⁴ Buna göre resmi evraktaki tahribat için idamdan sonra en ağır ceza olan kürek cezası tek ceza olarak öngörülmekte, kişilere ait evraklarda yapılan tahribatta ise kürek, prangabendlik ve sürgün cezalarından birinin suçlunun şahsına göre uygulanması öngörülmektedir.

1858 Ceza Kanunu, evrak sahtekarlığı ile ilgili suçları ve cezaları ayrıntılı bir şekilde tanzim etmiştir. Devlet memurların görevleri sırasında gönderilen mazbata, ilam ve benzeri evrakları defter ve sicillere satırlar arasına ilaveler yaparak, imzayı değiştirerek, bir kişinin isminin yerine başkasını yazarak, mahkeme ve meclislerdeki ifade ve tahrirleri gerçeğe aykırı bir şekilde düzenleyerek tahrip etmeleri, 10 yıldan az olmamak üzere kürek veya kalabendlik cezalarından birini gerektirmektedir. Mürur tezkeresi ve pasaport gibi resmi evrakların sahte olanlarını kullananlara 6 aydan 2 seneye kadar hapis, bu türden sahte evrak hazırlayanlara da yine 1 seneden 3 seneye kadar hapis cezaları öngörülmektedir.⁵³⁵

2.3.8. Toplum Huzurunu Tehdit

Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren kasaba ve köy halkından gelen talepler doğrultusunda rahatsızlık duyulan kişiler cezalandırılmışlardır. 1851 Ceza Kanunu bazı uygunsuz davranışlarıyla halkın güvenini kaybeden ve halk arasında kötü tanınan kimseler suçun derecesine göre bir sene sürgün veya pranga cezasına çarptırılacaklarını belirtmektedir. Bu kimseler ıslah-ı nefis ettikleri takdirde, toplumda sözü geçen birilerini

⁵³⁴ "Taraf-ı Devlet-i Aliyyeden verilen evamir-i aliyye ve memurin-i saltanatı seniyye taraflarından ita olunan evrak-ı resmiye ve senedat-ı şer'iyye ve mürur tezkerelerine taklit ve bazı mahallerini hakk ve tağyir eden sahtekar şahıs mertebe-i töhmetine göre dört aydan dört sene ve sair nasım evrakını taklid eden üç aydan üç seneye kadar kürek ve pranga ve şahsına göre nefy ve tagrib ile tedib kılın.", 1851 Ceza Kanunu, Üçüncü Fası, Madde 12, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.780

⁵³⁵ Nazif Bey, **a.g.e.**, s.68-71

kefil göstererek tahliye edilebileceklerdir. Ancak ceza sürelerinin sona ermesine rağmen henüz ıslah olmadığı düşünülüyorsa sürgün müddeti uzatılabilecektir.⁵³⁶

1851 Ceza Kanunu'nda, insanların toplandığı çarşı ve pazar gibi kalabalık yerlerde sarkıntılık eden sarhoşların durumları şer'ien sabit olduğu takdirde hadd cezası uygulanması öngörülmüştür. Osmanlı Devleti'nde içki içen kişilere hadd cezasının uygulanmadığı durumlarda tatbik edilen cezalar arasında sürgün cezası da bulunmaktadır.⁵³⁷

2.3.9. Hile ve Narhı İhlal

Osmanlı Devleti'nde uygulanan narh sistemi, bir mala resmi makamlarca konulan azami fiyattır. Osmanlılar, halkın refahının sağlanmasını temin amacıyla narh müessesine çok önem vermişlerdir. Narh uygulaması sayesinde piyasada dolaşan ürünlerin hem fiyatının hem de kalitesinin kontrolü sağlanıyordu. Narh fiyatlarının tespiti kadının huzurunda olmak üzere esnaf idarecileri ve muhtesibin hazır olduğu bir ortamda yapılırdı. Narhın tespiti sırasında halkın menfaati ön planda tutulmakla beraber esnafa da daima mamülün cinsinden elde edilmesi için gerekli hammadde ve emeğin cins ve miktarına göre %10-%15, çok emek harcanmış olanlarda %20 oranında bir kar bırakılmaya çalışılmıştır. Ölçü ve tartıları mutlaka damgalatmak gerekli olup, bu

⁵³⁶ "Evamir-i Devlet-i Aliyyeyi taklid eden veya ettiren veyahut evamir-i aliyyeyi tağyir eden ve ettiren ve memurin-i devletin sahha ve imzasını taklid eden ve ettiren ve Devlet-i Aliyye memuriyetlerine ve memurlarına mahsus bir mühre takliden sahte mühür imal eden ve böyle sahte mühürü istimal eyleyen ve bilcümle hazain ve mal sandıklarının mütedavil olan esham ve tahvilat ve sirki vesair her gune senedatını taklid veya sahtekarlıkla tağyir eden ve böyle sahte kavaim ve senedler istimal veyahud memalik-i mahruseye ithal eyleyen kimseler on seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten kürek ya kalabendlik cezası ile mücazat olunurlar." 1858 Ceza Kanunu, On beşinci Fası, Madde 148, Sami Bey, **a.g.e.**, s.224, Reşad Bey, **a.g.e.**, s.268-269, Halil Rıfat Bey, **a.g.e.**, s.245-246, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.413, Nazif Bey, **a.g.e.**, s.68-69

⁵³⁷ "Çarşı-yı kebirde Aynacılar'da antikacı Mişel'in mağazasında konyak içmesinden dolayı derdest olunarak Divan-ı Harbiye sevk olunan Yeniköy'de Ayanikoma Mahallesi mukim rüsumat emini merhum Mehmet Şevket Beyin kerimesi Salime Hanım'ın icra kılınan muhakemesi neticesinde mezburenin adab-ı umumiyyeyi ve milliyeyi mugayir olarak işret ettiği tebeyün ve tahkik etmesine mebni İdare-i Örfiye Nizamnamesinin altıncı maddesine tevfikan üç sene müddetle Sinop'a nefyine ve mesuliyet hali tezahür etmeyen Naciye'nin beraatine ve merkur Mişel hakkında takibat-ı kanuniye icrasına dair divan-ı harbi örfiyeden tanzim olunub Harbiye Nezareti celilesinden ba-tezkere irsal olunan mazbata leffen arz ve takdim kılınmakla mezbure Salime Hanımın Bursa'ya izam olunmak üzere bermucib mazbata ifa-yı muktezası hususunda irade-i seniyye cenabı padişahi ne vech ile şerefsünuh ve sudur buyrulur ise mantuk-ı aliyesi infaz edileceği beyanıyla tezkere-i senaveri terkim kılını efendim." **BOA.**, İ.HB. 25-1328.R/109, 10.R.1328

konuda hile yapan esnaf şiddetle cezalandırılmaktaydı.⁵³⁸ Narh uygulamaları, 1826'da kurulan İhtisab Nezareti tarafından denetlenmiştir. Şehremaneti ve belediyeler kuruluncaya kadar İhtisab Nezareti bu görevi yürütmüştür. İhtisab Nazırları, narh ve kalite kontrolü için maiyetlerindeki kişilerle birlikte terazi, kantar, arşın, endaze ile satış yapan esnafı kontrol etmeye çıkarak, usulsüz gördüğü durumlarda değnekle darb cezası tatbik etme yetkisine sahiptirler. Daha ağır cezayı hak edenler ise İhtisab Meclislerine, kalabendlik ve sürgüne müstahak olanları da sevk etmekle de görevlidirler.⁵³⁹ Esnafın meslek ilkelerine ve belirlenen nizama aykırı davranışları, özellikle tekrar ettiği takdirde sürgün cezası ile karşılık bulmuştur.⁵⁴⁰

1851 Ceza Kanunu'nda bakkal, kasap ve fırıncı gibi esnaftan kullandıkları ölçülerde hile yapanlara ve belirlenen fiyatın dışına çıkanlara hapis cezası verilmesinin devletin ticari hayatına zarar vereceği düşünülerek bunun yerine 3 değnekten 79 değneğe kadar darp cezası yeterli görülmüştür. Bu tür suçları işlemeye devam eden esnaf takımından kişiler bu durumda hapsedileceklerdir. Bu kişiler bu suçtan dolayı üç defa hapsedilip, dayak cezasından sonra yine de bu suçu işlemeye devam ederlerse esnaflık yapmalarına izin verilmeyerek kendi memleketlerine gönderileceklerdir.⁵⁴¹ 1858 Ceza Kanunu, kanunen tayin edilen narh kuralını ihlal edenlerin, on beşlikten on beş beşliğe kadar para cezası ile birlikte 24 satten 3 güne kadar hapsedilmelerini öngörmektedir. Narhdan fazla fiyata satılan şeyler, odun ve kömür gibi halkın temel ihtiyaç malzemeleri ise hapis cezası 3 günden 1 haftaya çıkmaktadır. Eksik dirhem, bozuk kantar ve terazi gibi eksik

⁵³⁸ İbrahim Erdoğan, "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.11, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2000, s.135-136

⁵³⁹ Mübahat Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2000, s.63-64

⁵⁴⁰ Mehmet Demirtaş, **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza**, Birleşik Yayınları, Ankara 2010, s.346

⁵⁴¹ "Bakkal ve kasap ve habbaz vesair bu misillu esnafdan dirhemi noksan olanlar veyahud narhdan ziyade fūruhat edenlerin hapisle tedibinde dükkanları kapanıp bir nevi ahz ve itasının tatilini müstelzim olacağından bunlar haklarında suret-i şer'iyyesi üzere derece-i cünhasına göre kaimen üçten yetmiş dokuz adede kadar hapisane önünde değnek darbıyla icra-yı tedib kılma. Ve fakat ısrarları takdirinde dahi hapisleri caiz ola. Ve bu makule esnaf üç defa kabahatle tutulup icabına göre hapis ve darb ile tedib olunduktan sonra def'a-i rabiada yine bu suretle habasete cüret ederse ol halde alıp vereceği İhtisab Nezareti ve Esnaf Kethüdarları marifetiyle tesviye ettirilerek kendisi fimabaad çıkarıldığı esnaflıkta olmamak üzere memleketine tard ve def' oluna." 1851 Ceza Kanunu, Üçüncü Fasl, Madde 19, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.782

ölçüler kullanarak hile yapan esnaflar için de, on beşlikten on beş beşliğe kadar para cezası söz konusu olmaktadır.⁵⁴²

2.3.10. Serserilik

Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her döneminde özellikle İstanbul gibi büyük kentlerde güvenliğin de hassasiyetle sağlanması gerçeğinden hareketle, başıboş işsiz takımı denilen serseriler devlet için uğraşılması gereken sorunlardan biri olmuştur. Resmi belgelerde "bi-mekan" ve "bi-kar", yani evsiz ve işsiz güçsüz olarak geçen serseri takımı 19. yüzyılda kentlerde toplanan kalabalık bir kitleye dönüşmüştür. Osmanlı Devleti'nde uygulanmakta olan mürur tezkereleri de kentlerdeki nüfus artışının önüne geçememiştir.

Başkentten güvenliği her padişahın öncelikli konuları arasında olmuştur. Osmanlı Devleti'nde bu gerekçelerle farklı dönemlerde hanlarda, bekar odalarında, dükkanlarda, kahvehanelerde yapılan kontrollerle kentle ilişkisi olmayanlar memleketlerine gönderilmişlerdir. 19. yüzyılda bu tür kişilerin İstanbul'dan uzaklaştırılmalarına ilişkin en kapsamlı uygulamalardan biri II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra yaşanmıştır. Bu süreçte İstanbul'da Müslüman gayrimüslim ne kadar işsiz güçsüz takımı varsa, isimleri tespit edilmiş kendilerine tanınan otuz gün içinde memleketlerine gönderilmişlerdir.⁵⁴³

19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'un güvenliğinin sağlanması için kentle ilgili olmayanların sistemli bir şekilde uzaklaştırılmaları amacıyla serserilere dair nizamnameler yayınlanmıştır. Bu nizamnamelerden biri Şura-yı Devlet tarafından hazırlanan 17 Nisan 1890 tarihli "Tese'ülün Menine Dair Nizamname"dir. Bunu 18 Eylül 1890 tarihli "Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Nizamname" izlemiştir. 26 Ocak 1890 tarihinde de "Tese'ülün Menine Dair Nizamname" hazırlanmıştır.⁵⁴⁴ Serseri olarak nitelendirilen kişilerin kimler olduğunu ve onlara karşı nasıl bir muamele edileceğini gösteren en önemli adım 10 Mayıs 1909 tarihli "Serseri ve Mazanne-i Su'

⁵⁴² Sami Bey, **a.g.e.**, s.412-413

⁵⁴³ Ahmed Lütfi, **Vakanüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, a.g.e.**, C.1-2-3, s.444-445

⁵⁴⁴ Cihan Özgün, "Osmanlı Devletinde Serserilik Algısı ve Sorunu Üzerine Tespitler", **Avare Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012, s.31

Eşhas Hakkında Kanun"⁵⁴⁵un yürürlüğe girmesiyle atılmıştır. Üç fasıl ve yirmi iki maddeden oluşan Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında çıkarılan kanunda serseri ve mazanne-i su' eşhas kavramlarının tanımları yapılarak, onlar hakkında muamelede bulunacak Zabtiye Dairesine kolaylık sağlamaya çalışılmıştır.

Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanunu'nun birinci faslı serseriler hakkındadır. Hiçbir geliri bulunmadığı halde çalışmaya gücü ve kudrete sahipken, en az iki ay boyunca geçimini sağlayabilecek bir işle meşgul olmayan, bu süre zarfında iş bulmak için teşebbüste bulunduğunu da ispat edemeyen, orada burada dolaşan kimseler serseri olarak adlandırılmıştır. Ancak bu tanım dahilinde olmasına rağmen on beş yaşından küçük olanlar serseri sayılmazlar.

Serseri olarak ad edilen kişiler hakkında, ilk tahkikat Zabıta Dairesi tarafından yürütülür. Bu tahkikat neticesinde kanunda belirtilen tanıma uyan kimseler Zabıtaca gerekli evraklarla birlikte yirmi dört saat içinde Müddeiumumiliğe teslim edilirler. Bu kişiler haklarında yapılacak mahkeme neticeleninceye kadar, Zabtiye Dairesi'nde alıkonulmaları için müddeiumuminin hazırladığı müzekkere evrakı, mahkemeye gönderilir. Evrakın mahkemeye ulaşmasından itibaren yirmi dört saat içinde mahkemeye başlanır. Mahkeme neticesinde serseriliği sabit olan kişiler belediye, nafia veya umumi müesseselerin birinde iki aydan dört aya kadar istihdam edilirler. Böyle bir istihdamın mümkün olmadığı durumlarda da, memleketlerine veya iş bulabilecekleri yerlere gönderilirler. Mahkemenin verdiği bu karar hiçbir şekilde temyize götürülemez. Mahkeme hükmüyle serseri olarak belirlenen kişilerin, iş bulmak üzere gönderildikleri mahallerde ücretlerinin yarısı onları istihdam eden belde tarafından karşılanır. Ancak çalışacakları bir iş bulunamadığı takdirde, gönderildikleri yerin idari memurları tarafından kendilerine yatacak bir yer gösterilecek ve ücretinin üçte biri ödenecektir. İstihdamı mümkün olmayan serserilerin gönderileceği yerin zabıtası ile haberleşerek müddeiumumi tarafından tayin edilir. Mahkumun makbul bir sebebi olduğu takdirde zabıtaca mahzur görülmezse istediği yere gönderilir.

⁵⁴⁵ **Düştur**, 2. Tertib, C.1, s.169-173, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.868-873, **BOA.**, A.DVNS.NZAM.d.00013, s.17-18, **BOA.**, ZB. 602-55, 24.S.1327

Mahkemece serseri olarak haklarında hüküm verilmiş kişiler kanunun tayin ettiği iki aydan dört aya kadar bir yerde istihdam edilerek kendi geçimlerini sağladıkları takdirde, müddeiumumi tarafından bir kayda işaretlendikten sonra serbest bırakılırlar.⁵⁴⁶ Ancak istihdam edildikleri dönemde firar edenler, işten kaçanlar ve mükerrer serseri olarak adlandırılan kişiler yakalanarak Zabtiye Dairesi'ne gönderilirler. Buradan yargılanmak üzere tekrar mahkemede suçu sabit bulunduğu takdirde haklarında üç aydan bir seneye kadar sürgün cezası verilir.⁵⁴⁷

Zabita tarafından şüpheli görülen yerlerde dolaşmayı alışkanlık haline getiren ve şüpheli hal ve hareketlerde bulunan serseriler, muhakemeleri yapıldıktan sonra mahkumiyetleri sabit olduğu takdirde, bir haftadan altı aya kadar hapis veya üç aydan iki seneye kadar sürgün cezasına müstahak olurlar.⁵⁴⁸ Bu cezayı çektikten sonra zabtiye nezaretinin gözetimi altında bulundurulurlar.

Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanunu'nun ikinci faslı mazanne-i su' hakkında düzenlenmiştir. Mazanne-i su' kavramı en basit şekliyle, kendilerinden fenalık beklenen kişiler olarak tanımlanabilirler. Cinayet, hırsızlık, yankesicilik, hırsızlara yataklık, dolandırıcılık, tecavüze yeltenme gibi suçlardan biriyle en az iki defa mahkum olup, cezasını çekmiş olanlardan ve zabtiye nezareti altında bulundurulardan zabıtaca şüpheli hal ve hareketleri görülen kişiler "*mazanne-i su*" olarak adlandırılmışlardır. Bu kişiler tespit edildikleri anda haklarında zabıtaca düzenlenen zabt varakası ile kırk sekiz saat zarfında müddeiumumiliğe teslim edilirler. Müddeiumuminin bu kişileri mahkemeye sevketmesi ile haklarında yapılacak mahkemeleri neticesinde mazanne-i su' takımından oldukları hükmen sabit olanlara bir aydan bir seneye kadar hapis veya üç

⁵⁴⁶ Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.868-869, "Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanun", Birinci Fası, Madde 1-7

⁵⁴⁷ "Hıdmetinden firar veya imtina eden yahud bir sene zarfında mükerrer olan serseriler derdest edildiklerinde üçüncü madde mucibince zabita dairesine gönderilip muhakemeleri bi'l-icra üç aydan bir seneye kadar nefy olunacaklardır.", "Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanun", Birinci Fası, Madde 8, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.869

⁵⁴⁸ "Zabıtaca şüpheli ad olunan mahallerde dolaşmağı itiyad eden veyahud dai' şübhe ahval ve harekatta bulunan serseriler on ikinci maddede muharrer usule tevfikan bi'l-tevkif muhakemeleri icra olunarak bir haftadan altı aya kadar hapis veyahud üç aydan iki seneye kadar nefy olunurlar.", "Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanun", Birinci Fası, Madde 9, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.869-870

aydan iki seneye kadar sürgün cezalarından biri uygulanır.⁵⁴⁹ Ceza müddetlerini tamamladıktan sonra da altı aydan üç seneye kadar Zabtiye Nezaretinin gözetiminde bulundurulurlar.

Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanunu'nun üçüncü faslı "ahkam-ı müşterekeye" ayrılmıştır. Kimliklerini gizlemek maksadıyla kıyafet değiştirerek dolaşanlar, üzerlerinde iğne, çengel, çakı ve bıçak gibi kapı ve kilit açmaya yarayan eşyalarla yakalananlar, bütün bunları meşru gösterebilecek sebepler sunamadıkları takdirde serseri takımından ise, beş kamçıdan yirmi kamçıya kadar darp edilirler. Darp cezası uygulandıktan sonra da haklarında bir haftadan altı aya kadar hapis veya üç aydan iki seneye kadar sürgün cezalarından biri uygulanır. Bu tür kişilerin mazanne-i su' takımından oldukları anlaşıldığı takdirde, on beş kamçıdan otuz beş kamçıya kadar darb cezası ile birlikte, bir aydan bir seneye kadar hapis veya üç aydan iki seneye kadar sürgün cezalarından biri uygulanır.

Birilerine fiilen saldırıda bulunan, başkalarını tehdit eden serseriler on kamçıdan otuz kamçıya kadar darp edildikten sonra haklarında yine bir haftadan altı aya kadar hapis veya üç aydan iki seneye kadar sürgün cezası verilir. Bu tür kişiler mazanne-i su' takımından oldukları takdirde yirmi kamçıdan otuz dokuz kamçıya kadar darp cezası ile birlikte üç aydan iki seneye kadar sürgün cezasına müstahak olurlar. Ceza sürelerinin sona ermesinin ardından da altı aydan üç seneye kadar Zabtiye Nezareti'nin gözetiminde bulundurulurlar.⁵⁵⁰

⁵⁴⁹ "Mazanne-i su' ad olunan eşhas zabıtaca derdest edilerek ahval ve hareket vakaasını tasrih ve esbab sübutiye ve delailini tevzi edecek surette tanzim kılınacak zabt varakasıyla nihayet kırk sekiz saat zarfında müddeiumumiliğe teslim olunacaktır. Müddeiumumi tarafından ita kılınacak müzekkere üzerine şahs-ı merkum tevkif olunub muhakemesi müsta'celen bil-icra ve zabt varakasının hilafını isbat edemediği mazanne-i su' olduğu tahkik eylediği takdirde bir mahdan bir seneye kadar hapis veyahud üç mahdan iki seneye kadar nefy cezasıyla mücazat olunacaktır." Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanun", İkinci Fasil, Madde 11, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.870

⁵⁵⁰ "Ketm-i hürriyet maksadıyla her ne suretle olursa olsun tebdil-i kıyafet etmiş olanlar veyahud üzerlerinde iğne ve çengel ve maymuncuk gibi kilit ve kapı ve pencere küşadıyla hırsızlık ve ceraim-i saire irtikabına ve mesakin ve dekakine duhule medar olacak alat ve edavat bulunduğu halde eşya-yı mezkureyi ol zaman bir maksad-ı meşrua mebni taşıdıklarını isbat edemeyenler serseri makulesinden ise beş kamçıdan yirmi kamçıya kadar darb olunduktan sonra dokuzuncu madde mucibince mücazat edilir yahud bunlara bedel bir aydan bir seneye kadar hapis olunur ve eğer bu makule eşhas mazanne-i su' takımından ise on beş kamçıya kadar darb olunduktan sonra on birinci madde mucibince mücazat olunur veyahud bu cezalara bedel iki aydan iki seneye kadar haps edilir." Serseri ve Mazanne-i Su' Eşhas Hakkında Kanun, İkinci Fasil, Madde 12, Ahmed Ziya Bey, **a.g.e.**, s.870-871

Saltanatın merkezi İstanbul'da askerlerin yardımıyla güçlkle bastırılan bazı olayların yaşanması serseri nizamnamesinin derhal uygulanmasını gerekli kılmıştır. Bu nizamnamenin uygulanması sürecinde ilk etapta, özellikle Dahiliye Nezareti'nin çeşitli daireleriyle ilişkisi olmayanlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Zabtiye Dairesi'nde oluşturulan bir komisyonda bu kişilerle ilgili düzenlenen zabıtname ile onlara ya uygun bir iş bulmaları ya da yeni bir ikamet yeri seçmeleri için bir süre verilmiştir.⁵⁵¹ Serseri Nizamnamesi'nin bir an önce tatbiki için, serserilerin hemen memleketlerine sevklerini temin için sevk masrafları bütçesinden bir miktar meblağ, Üsküdar ve Beyoğlu Mutasarrıflıklarının hesap memurluklarına ayrılmıştır.⁵⁵²

2.3.11. Gayr-ı Meşru Münasebetler

Irz ve namus tarih boyunca son derece kutsal kabul edilen ve kanunlar tarafından tıpkı insan hayatı gibi koruma altına alınan kavramlardır. Çok eski zamanlarda bu türden suçları işleyen kimselere yakma, idam ve recm gibi çok ağır ceza türleri tatbik edilmiştir. Eski zamanlarda kanun hükümleri dini referans aldığı için ırzla ilgili dinen yasaklanan her şey cezalandırılmıştır. Fakat medeniyetin ilerlemesi ile beraber bu durum değişmiştir. 19. yüzyılda, kanun hükümleri dini kaidelerden ayrılmaya başladığından dinen yasaklanan, ahlaken ayıp sayılan bütün fiiller, kanunen cezalandırılmış değildir. Mesela kadın ve erkeğin karşılıklı rızalarıyla münasebette bulunmaları, ahlaken ayıp, dinen günah sayılsa da kanunen bir ceza gerektirmemiştir. İşte bu dönüşümün Osmanlı hukukuna yansımaları da 1858 Ceza Kanunu'nda görmek mümkündür. 1858 Ceza Kanunu, Fransız ceza hukukunu izleyerek karşılıklı rızaya dayanan ilişkiye ceza tayin etmemiştir. Aynı şekilde fuhuşiyatta bulunmak da belirli kaideler çerçevesinde kalmak şartıyla ceza tatbik edilmeyen bir alan haline gelmiştir. Fuhuş yapanlar doğrudan doğruya adabı ve toplumun sıhhatini olumsuz etkilememesi için zabitanın kontrolü altında tutulmuşlardır. Fransa'da da polis fuhuşiyatta bulunanlara şiddet gösterebilmiş, hatta muhalif hareketlerinden dolayı tevkif edebilmiş, ancak sadece bu mesleği yaptıkları için ceza tayin etmemiştir.⁵⁵³ Klasik Osmanlı hukuk belgelerinde fuhuşiyat veya uygunsuz ilişkiler sürgün için geçerli bir neden olmuştur.

⁵⁵¹ BOA., ZB. 600-155, 18.Te.1324

⁵⁵² BOA., ZB 333-89, 30.May.1325

⁵⁵³ Hiran Yerganyan Efendi, **Kanun-ı Ceza Dersleri**, Birinci Cild, Dersaadet 1326, s.112-115

Genellikle bu tür kişilerin içinde yaşadıkları köy, kasaba veya şehir halkının duyduğu rahatsızlığı ilgili makamlara şikayet olarak iletmesiyle, bu tür kişiler sürgüne gönderilmişlerdir. Tanzimat dönemi ceza kanunlarında yer almasa da bu nedenle sürgüne gönderilen bazı örneklere belgelerde rastlamak mümkündür.⁵⁵⁴

1858 Ceza Kanunu'na göre, genç kız ve erkekleri iğfal ederek fuhuşa tahrik etmeyi itiyad haline getirenler bir aydan bir seneye kadar hapsedilecektir. Bu maddede gençleri bir kez bu konuda tahrik etmek değil bunu bir alışkanlık haline getirtmek cezayı gerektirmektedir. Yalnız bu iğfal olunan kimselerin daha önce hiçbir şekilde fuhuşiyatta bulunmamış olmaları gerekmektedir. Burada kast edilen iffetli ve namuslu gençlerin bu konuda tahrik edilmesidir. Alenen ve rıza ile yapılan fi'l-i şenide karşıdakinin de rızası olduğu için suç fiilinde müşterek olarak ad edilirler. Genç kız ve erkeklere (harf-endaz) sözle sarkıntılık edenler bir haftadan bir aya kadar, elleriyle sarkıntılık edenler bir aydan üç aya kadar haps edileceklerdir. Kadın kıyafeti giyerek kadınların toplandığı yerlere gidenler üç aydan bir seneye kadar hapsolunacaklardır. Kadın elbisesiyle kadınların toplandığı yerlere giden bir erkek bu cezayı görür. Kadın kıyafetinde sokakta gezerken veya kendi evine girmekte iken bu şekilde yakalansa ceza gerektirmez.⁵⁵⁵ Esasen suç olarak sayılmayıp tek tür olarak işlenen zararlı fiillerin tekraren icra edilmesine itiyadi suç adı verilmiştir. Genç kimseleri baştan çıkarmayı adet haline getirmek gibi bir fiilin kanunen haddi tayin edilmediği için bu türden fiilin tekrarı itiyadi suç derecesinde olup olmadığının tayini hakimlerin vicdanına bırakılmıştır. Hukukçular fiilin üç defa icrasını itiyadi suç için yeterli görmüşlerdir.⁵⁵⁶ Sokaklarda fuhuşiyatı itiyad haline getiren "alufte-gan" için bir çözüm yolu arayışı, fuhuşun arttığı 20. yüzyıl başlarında nezaretler arasında yazışma konusu olmuştur. Sokak arasında fuhuşa kalkışanlar için Dahiliye Nazırlığı hapis cezası tertip edilmesini önerdiğinde, devletin asıl vazifesinin cezadan ziyade bu tür çaresiz kalan kimselerin evlenmelerinin

⁵⁵⁴ "Uygunuz ahvalinden dolayı ıslah-ı nefis etmek üzere İstanbul'dan Kastamonu'ya gönderilen Feraset Kadın", **BOA.**, ZB. 437-68, 23.Te.1320

⁵⁵⁵ Sami Bey, **a.g.e.**, s.305-320

⁵⁵⁶ Hüseyin Galib, **Kamus-i Hukuk**, **a.g.e.**, s.87-88

ve geçinebilecekleri şeyler sağlamak olduğu, bu tür kişiler için Ceza Kanunu'nda öngörülen para cezasının yeterli olduğu Adliye Nezareti'nce bildirilmiştir.⁵⁵⁷

2.3.12. Yardım ve Yataklık

Sürgün cezasının uygulandığı suçlardan biri, asıl suçlulara yardım ve yataklık etmektir. Yardım ve yataklık suçu, yasalara göre suç işlemiş bir kimseyi, koruma, destekleme, kalacak yer temin etme gibi bazı fiilleri içerir. Osmanlı hukukunda hemen her dönem yardım ve yataklığın suç olarak kabul edildiği ve ceza tayin edildiği görülmektedir. Bu tür suçların Tanzimat öncesinde ve sonrasında çoğunlukla eşkıya çetelerini destekleyenler için uygulandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı belgelerinde eşkıyalığa yardım ve yataklık yapanların sürgüne gönderildiklerine dair örnekleri hemen her dönemde görmek mümkündür. Eşkıyalığın meni hakkında hazırlanan 10 Ekim 1909 tarihli bir kanunda, köy muhtarları, ihtiyar heyeti azaları, bekçileri ve ahaliden herhangi birileri meşru bir mazerete dayanmadan eşkıya çetelerine yardım ve yataklık yapanlar, Ceza Kanunu'nun buna ilişkin maddelerine göre cezalandırılacakları gibi bunlardan ilk defa bu suç işlenmişse on lirada yüz Osmanlı altınına kadar para cezası, tekrarı halinde de hükümet, köy ahalisinden suçu sabit buldukları kimseleri 5 seneyi geçmemek üzere başka bir vilayete gönderebileceklerinden bahsedilmektedir.⁵⁵⁸

2.3.13. Dini Hususlara Riayet Etmeme

Dini mabetlere, kutsal günlere ve dini açıdan saygın kişilere hürmetsizlik, muhalif dini gruplara mensubiyet, dine aykırı söz ve davranışlar cezalandırılmıştır. Sürgün hükümlerinin bir kısmında sürgün nedeni olarak dine aykırı hareketler olarak değerlendirilebilecek "hilaf-ı şer'i şerif" ifadesi kullanılmıştır.⁵⁵⁹ İlmîye sınıfı mensupları bilhassa vaazleri sırasında dini kaidelerin dışına çıktıkları takdirde görevlerinden azledilerek sürgüne gönderilmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde dinde zorlama bulunmadığı için gayrimüslimler dini inançları konusunda özgür bırakılmışlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nde başka din ve mezhepten

⁵⁵⁷ BOA., DH.EUM.THR. 58-48, 20.M.1329

⁵⁵⁸ Takvim-i Vakayi, N.356, 29.N.1327

⁵⁵⁹ Ali İhsan Karataş, **Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18. ve 19. Asırlar)**, Emin Yayınları, Bursa 2009, s.241-251

gelenlerin İslamiyet'i kendi talepleriyle seçmeleri desteklenmiştir. Gayrimüslimlerin kendi dinlerini terkederek İslamiyet'e geçmelerine "ihtida" adı verilmiştir. Devlet yöneticileri, mühtedi olarak adlandırılan bu kişilere toplumla kaynaşmaları için nakdi ve ayni yardımlar yapmıştır. Bu tür kişiler buldukları yerlerde toplum tarafından dışlandıkları takdirde, yaşadıkları yerlerden alınıp, topluma daha kolay uyum sağlayabilecekleri yerlerde ikamet ettirilmişlerdir. İhtida ederek, daha sonra irtidad eden kişiler ise devlet nezdinde hoş görülmemiş ve bu tür kişilerin Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları yerlerde ikamet etmeleri uygun görülmiştir.⁵⁶⁰ Devlet yöneticileri, gayrimüslimlerin Müslüman olmalarını desteklerken, Müslümanların başka bir dine geçmelerini cezalandırmıştır. Resmi kayıtlara göre, "Tenasür", yani Müslüman olup Hıristiyanlığa geçenlerin buldukları yerlerde çevrelerini de etkileyebilecekleri düşüncesinden hareket edilmiştir. Tanzimat dönemi boyunca karşılaşılan bu tür vakalarda uygulanan cezalardan biri de tenasür eden kişilerin aileleriyle birlikte sürgün edilmeleridir.

⁵⁶⁰ "Kastamonu Vilayeti aliyesine uygunsuz makulesinden olmakla beraber bir aralık ihtida ve yine irtidad eylediği ve bundan pekçok münasebetsizlik vaki olmakta bulunduğu beyarıyla mutasarrıflığa gönderilmiş Olga'nın ihtida ve ahiren irtidad etmiş olmasına ve bu gibiler olbabdaki emre tevfikan münasip mahalde tebid edilmekte bulunmasına binaen mezburenin de Hıristiyan olmayan bir mahalde ikame olunmak üzere vilayet-i aliyyelerine tebidi idare komisyonundan ba-mazbata ifade olunarak mezbure İnebolu Kazası kaymakamlığı vasıtasıyla memura terfikan ol-canibe izam kılınmış olmagla icra-yı icabiyesi hususuna işarı ehemmi aliyye", **BOA.**, ZB. 440-32, 26.H.1324

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AYDIN VİLAYETİ'NDEN YAPILAN SÜRGÜNLER

3.1. 19. Yüzyılda Aydın Vilayeti

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde topraklarına dahil ettiği beylikler, isimleri değişime uğramadan sancak olarak tesis edilmişlerdir. Aydınnoğulları Beyliği'nin Osmanlı'ya katılmasıyla birlikte oluşturulan Aydın Sancağı, uzun süre merkezi Kütahya olan Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir idari yapı içinde yer almıştır. Sancak merkezi olan Güzelhisar, Fatih devri tahrir defterlerine göre yedi mahalleden oluşan tipik bir Osmanlı kasabasıdır.⁵⁶¹

Osmanlı Devleti'nde klasik dönem kent formu, kabaca Ortadoğu kentlerinde görülmekte olan kale içi ve dışından oluşmaktadır. Kale içi kale dizdarı, kale erleri ve mühimmat, kimi zaman zindan, ambar, hazine ve resmi evrakların tutulduğu özel bölümden meydana gelen yöneticilerin oturduğu yönetim işlevlerinin yer aldığı kısımdır.⁵⁶² İç kale dışında kalan alanda zanaatkarlar ve kentin ileri gelenleri yer almaktadır. Kalenin dışında kalan kale altı adı verilen yerlerde pazarlar, kervansaraylar, tarımla uğraşanlar, bazı tekke ve zaviyeler görülmektedir. 16. yüzyıldan itibaren yaşanan nüfus artışı ile birlikte kent formu algısında değişiklikler yaşanmıştır. Buna göre Kale altı denilen yerde yerleşik olmayan ticari faaliyetlerin yerini bedestenler almaya başlamıştır. İç kalenin karşısında beliren bedestenler çoğunlukla vakfin yarattığı külliye adı verilen binalar topluluğunu da peşisıra beraberinde getirmiştir. Bedestenlerin etrafında farklı üretim dallarında uzmanlaşan zanaat ve ticaret faaliyetlerine ilişkin sokaklar ortaya çıkmıştır. Bu ticari faaliyetlerin yanında beliren yeni konutlar, dini ve etnik farklılaşmaya göre mahalleler oluşturmuştur.⁵⁶³ Bu sürecin Aydın Güzelhisar'daki etkisi, mahalle sayısındaki artıştan anlaşılmaktadır. 17. yüzyılda burayı ziyaret eden

⁵⁶¹ Feridun Emecan, "Aydın", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.4, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s.235

⁵⁶² Yusuf Oğuzoğlu, "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", **V. Araştırma Sonuçları Toplantısı I**, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Genel Müdürlüğü, Ankara 5-10 Nisan 1987, s.2

⁵⁶³ İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri", **İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı 22-26/4/1985 Bildiriler**, İki Nokta Yapım, İstanbul 1987, s.160-161

Evliya Çelebi suyu ve havası ılıman olan Güzelhisar'ın hanlarını, pazarlarını, kahvelerini, bedestenlerini, kumaşlarını ve helvacılarını ayrıntılı bir şekilde tasvir etmiştir. Çelebi'nin anlatımıyla kent, kuzeye doğru içinde yaklaşık 50 hane bulunan kale ve kalenin aşağısına doğru uçsuz bucaksız ovaya yayılmış bir yerleşim merkezi görüntüsü sergilemektedir. Aşağı kent, 6770 ev ve 26 mahalleden oluşmaktadır.⁵⁶⁴

19. yüzyıl başlarında Aydın'ın idari konumunda birtakım değişikliklere gidilmiştir. 1811 tarihinde Aydın Eyalet merkez olmuş, önceleri Anadolu Eyaleti'nin bir parçası olan Saruhan, İzmir ve Menteşe Sancakları Aydın'a bağlanmıştır.⁵⁶⁵ 1834 tarihinde Aydın Güzelhisar'a gelen Texier, dağın yamacında iyi bir kaleyle muhafaza edilen bu kentin ticarete çok elverişli bir mevki olduğunu, kent sakinlerinin zenginlikleriyle şöhret bulduklarını ifade etmektedir. Kentin güneyinde bulunan ovası sayesinde zeytin ve incir hasılatının bir hayli fazla olduğu, dericilik ve pamuklu dokuma alanında gelişmiş olduğu anlaşılmaktadır. Önemli bir tespit, bu kentin asırlar boyunca padişaha karşı sessiz bir kavga güden beylere sahip olduğuna dairdir. II. Mahmud tarafından bu beylerin gücü kırılmış ve zamanla beyler paşalığa tenzil etmişlerdir.⁵⁶⁶

Texier'in bölgede, işaret ettiği beyler neyi temsil ediyorlar? Aydın Vilayeti içinde bir güç unsuru olarak belirginleşen bu beylerin ortaya çıkışı, tımar sisteminin bozulmasıyla birlikte alınan kararların bir neticesidir. Şöyle ki, tımar sisteminin muntazam işlediği dönemlerde sancakbeyinin, hükümetin emrini sancağında bulunan askerlere iletmesi dışında fazla birşey yapmasına gerek yoktur. 17. yüzyıldan itibaren bu sistemin çöküşü ile birlikte aynı dönemlerde, devletin askere her zamankinden çok daha fazla ihtiyaç duyması, yeni yöntemler arayışına neden olmuştur. Sancakbeyleri bu duruma çare olarak, maiyetlerinde muhafız bir kuvvet beslemek yolunu seçmek durumunda kalmışlardır. Sefer zamanında asker toplayabilmek için icabında, Kapı Halkı denilen bu muhafız kuvvetten faydalanmak için bu yola başvurmuşlardır. Vezir, vali ve sancakbeyi etrafında başlayan kapı halkı oluşturma sürecini, zamanla kent ve kasabalarda paralı şahsiyetlerin de etrafında bir takım adamlar toplanması izlemiştir.

⁵⁶⁴ Evliya Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, C.9, 1. Kitap, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011, s.165-175

⁵⁶⁵ **Yurt Ansiklopedisi**, C.2, Anadolu Yayıncılık, Ankara 1982, s.990

⁵⁶⁶ Charles Texier, **Küçük Asya**, C.2, Müellif: Ali Said, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1339, s.110-114

Üstelik, paralı şahsiyetlerin karşılarında tayin ve azl gibi engeller bulunmadığından nüfuzları gün geçtikçe artmıştır. Bu kişilerin mültezimlikle ilgileri bulunduğundan, bunlar güçlerini arttırmada mültezimliğin bahsettiği bütün imkanlardan sonuna kadar yararlanmışlardır. Böylece 17. yüzyılın sonlarında Osmanlı ayanının prototipi belirmiştir. 18. yüzyılda tarihi mevkiine iyice oturan ayanlık, 19. yüzyılda hükümetlerin kolay kolay dış geçiremediği bir seviyeye gelmiştir.⁵⁶⁷ Bu sürecin Batı Anadolu'daki yansıması, Karaosmanoğulları ailesinin ortaya çıkışıdır. Bu aile, 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyılın ilk 15 yılına kadar Aydın ve çevresinde hüküm sürmüştür.⁵⁶⁸ 1816 yılından itibaren Karaosmanoğulları'nın bölgedeki gücünü kırmak üzere, merkezden güçlü valiler tayin edilmeye başlansa da, Tanzimat döneminde de bu ailenin mesuplarını önemli görevlerde görmek mümkündür.⁵⁶⁹ Bahsi geçen sürecin İzmir'deki yansıması ise 19. yüzyıl başlarından itibaren etkin bir güç haline gelen Katıpzade ailesidir. Katıpzadeler, İzmir'i, bugünkü Hükümet Konağı'nın bulunduğu yerdeki görkemli konaklarından yönetmişlerdir. II. Mahmud tarafından görevlendirilen Hüsrev Paşa, 1812'de bu aileyi etkisiz hale getirmiş, aile üyeleri konaklarına devletin el koymasıyla birlikte İstanbul'da ikamet ettirilmişlerdir.⁵⁷⁰ Görüldüğü üzere bölge, ayanlık sisteminin son derece güçlü bir şekilde yapılandığı bir yer izlenimi vermektedir. Tanzimat döneminde taşra sisteminin idari yapılanması sürecinde, güçlü ailelerin eskisine nazaran güçleri kırılmış olsa da, bir kaza müdüriyetinde, muhassıllıkta veya taşra meclisinde görev alma süreçleri devam etmiştir. Devlet yöneticilerinin, halka baskı yapmamayı, adil vergi toplamayı ve angaryayı kaldırmayı hedeflediği bir dönemde merkez taşra çatışması kaçınılmaz olmuştur. Bu durum yeni ceza kanunlarının taviz verilmeden uygulanmasını gerekli kılmıştır.

Taşrada güvenliği sağlamak amacıyla kurulan redif birliklerinin tanzim edilmesi sırasında, 1836 tarihinde alınan bir kararla, Aydın Redif Müşirliği adıyla Aydın,

⁵⁶⁷ Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Yayınları, İstanbul 1965, s.320-339

⁵⁶⁸ **Yurt Ansiklopedisi, a.g.e.**, s.990

⁵⁶⁹ Yuzo Nagata, **Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s.23-24

⁵⁷⁰ **Yurt Ansiklopedisi, a.g.e.**, C.6, s.4270

Saruhan, İzmir ve Menteşe Sancakları birleştirilmiştir.⁵⁷¹ Tanzimat'ın getirdiği düzenlemelerden olan muhassıllık ve muhasıllık meclisi uygulamaları burada da başlatılmıştır. Ancak, aynı dönemlerde, öteden beri merkez konumda olan Aydın Güzelhisar bu konumunu yavaş yavaş kaybetmektedir. Bu durum Aydın Vilayeti'nin merkez sancağı ile ilgili belirsizliğe neden olmuştur. 1843 tarihinde Said Paşa'nın valiliği sırasında paşanın isteği üzerine merkez İzmir'e taşınmıştır. Yakup Paşa'nın valiliği sırasında 1843 tarihinde merkez yeniden Aydın Güzelhisar olmuş ve bu durum 1850'ye kadar devam etmiştir. Damad Halil Paşa Aydın valiliği sırasında buranın havasının ve suyunun kendisine yaramadığı gerekçesiyle vilayetin merkezini İzmir'e taşıma önerisinde bulunmuş ve bu öneri kabul edilmiştir. 1867 tarihinde yapılan son düzenlemede de eyaletin merkezi değiştirilmemiştir. Osmanlı Devleti'nin en önemli kentlerinden biri haline gelen İzmir, zamanla Aydın Güzelhisar'ın önüne geçerek dönemin metropol kentine dönüşmüştür.⁵⁷² Bu gelişme Osmanlı kent algısındaki değişim ile açıklanabilir. Daha iyi anlamak için İzmir'in kent tarihi üzerinde biraz durmak gerekir.

İzmir Körfezi'nin en dar yeri olan Sancakburnu'nda inşa edilmiş olan Sancakkale diğer adıyla Yeni Kale, 16. yüzyıl İzmir'inin önemli bir noktası olarak belirmektedir. Bu kale, hem askeri bir amaca, hem de İzmir koyuna giriş çıkışları kontrolünü sağlamaya hizmet etmiştir. Evliya Çelebi kale, inşa edilmeden önce tüccar gemilerinin vergi ödemelerini zorlayıcı bir önlemin bulunmadığından dolayı, vergi ödeme işinin keyfiyete dönüştüğünden bahsetmektedir. Osmanlı Devleti, yabancı tüccarları çekebilmek ve ticareti canlandırmak için, 1675'te yeni bir gümrük binasının, ek rıhtımın, depo ve hanların yapımını başlatmıştır.⁵⁷³ Hazineye vergi toplamaya yönelik bu adım, yabancı tüccarlardan büyük tepki görse de kısa sürede Osmanlı padişahlarının bu konudaki kararlılıkları anlaşılmalıdır.⁵⁷⁴ Kent, 18. yüzyıldan itibaren devletin önemli bir ticaret merkezine dönüşeceğinin işaretlerini vermeye başlamıştır. İzmir Limanı, yönetimin de

⁵⁷¹ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s.15-16

⁵⁷² Olcay Pullukçuoğlu Yapucu, **Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s.46-47

⁵⁷³ **Yurt Ansiklopedisi, a.g.e., C.6, s.4267**

⁵⁷⁴ Necmi Ülker, **XVII.-XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I**, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.13

bu konuda attığı adımlarla Kuşadası, Sakız, Foça ve Çeşme Limanlarının üzerine çıkmıştır.⁵⁷⁵ Yaşanan bütün bu süreçlere dünyadaki yaşanan gelişmeler de eklenmiştir. 19. yüzyıl Avrupa kapitalizminin yarattığı değişikliklerle Osmanlı kent algısı değişmiştir. Bu yüzyılda ülkenin dış pazarlara açılması ve ulaşım sayesindeki gelişmelerle kentlerin nüfusunda önemli artışlar yaşanmıştır. Anadolu'nun kentli nüfusu 16. yüzyılın % 8, 9 düzeyinden, bu yüzyılda % 25 düzeyine kadar artmıştır. 16. yüzyılın Anadolu'nun içe dönük kentsel dağılımı, Anadolu'nun dışa açık ticaret biçimi nedeniyle dışa dönük hale gelmiş, eski liman kentleri hızla büyümüş, yeni liman kentleri doğmuştur. Anadolu'nun bilhassa kıyı kesimlerinde nüfus hareketleri yoğunluk kazanmıştır. Bu değişim kentlerin büyüklük dağılımı sıralamasını da değiştirmiş, bu dönem Anadolu'nun ikinci büyük kenti olma özelliğini Bursa'yı geride bırakan İzmir kazanmıştır. 19. yüzyılda içine girilen kapitalist iş ilişkileri, bedestenin merkezde bulunduğu ticari ilişkiler ağını değiştirmiş, yeni iş ilişkileri yeni iş alanlarını getirmiştir. Konut alanlarında yine milletlerarası farklılaşma devam etmekle birlikte, her milletin tüm sınıfları aynı mahallede oturmamaktadır. İzmir'in de içinde yer aldığı belli başlı büyük kentlerde yabancı şirketler eliyle tramvay ve vapur işletilmeye başlanmıştır. 19. yüzyıl kenti artık iç kale, dışkale ve içkale içindeki yapılar olmanın ötesine geçmiştir. 19. yüzyılın sivil ve askeri bürokraside, eğitim sisteminde ve sağlık konusunda getirdiği reformlar beraberinde devlet daireleri, kışlalar, okullar, hastahaneler ve hapishaneler gibi yapıları getirmiştir.⁵⁷⁶

Uygun bir limana sahip olması ve çok zengin bir hinterlandın tek çıkış özelliğini taşıması nedeniyle İzmir, Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli yeri almıştır.⁵⁷⁷ İzmir'i, Küçük Asya'nın ticaret merkezi olarak gösteren İngiliz konsolosluk raporlarına göre İzmir bölgesi resmi açıdan Aydın Vilayeti'ni kapsadığı halde, ticari etkileri Küçük Asya'nın en verimli yerlerine kadar erişmektedir. Konya ve Antalya Ankara'nın bazı kısımları, Bursa, Adana ve Türk adalarının tamamı İzmir bölgesinin etkisi altındadır.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Çınar Atay, **İzmir'in İzmir'i**, Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği, İzmir 1993, s.156

⁵⁷⁶ İlhan Tekeli, **a.g.m.**, s.163-164

⁵⁷⁷ Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s.27

⁵⁷⁸ **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, İzmir Ticaret Odası, İzmir 1998 s.102

İzmir kenti Avrupa'ya denizaltı telgraf kablosuyla ve ülkenin diğer merkezlerine telli telgraflarla bağlanmıştır.⁵⁷⁹

Başta İngilizler olmak üzere yabancı tüccarların, işlerini kolaylaştırmak üzere talep ettikleri belediye İzmir'de 1868 tarihinde kurulmuştur. 1880 tarihinde birinci ve ikinci daire olarak ayrılan belediyenin birinci dairesi kentin Türk ve Yahudi nüfusunun yoğunlaştığı bölgelere, ikinci belediye de ağırlıklı olarak Rum, Ermeni ve yabancıların toplandığı yerlere hizmet vermiştir. 1889 tarihinde ekonomik nedenlerle iki dairenin birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Belediyenin muhasebe kalemi, tahrirat kalemi, tanzifat muhasebe kalemi, tanzifat memuru, katip, memurun tıbbiye ve fenniye, memurin-i icraiye kalemiye gibi kadroları bulunmaktadır.⁵⁸⁰

İzmir kentinin canlılığını, dönemin kaynakları oldukça iyi bir şekilde betimlemektedir. "*Şehrin cenub-i şarki cihetinde vaki tepenin üzerinde bir eski kale bulunup şehrin bir kısmı mezkur tepenin eteğinde ve diğeri düz yerde olarak sahil bahre kadar mümtedde olmakla manzarası gayet latif dil-rübadır. Gayet metin bir surette inşa olunan liman ile aynı tarzda olarak sahil boyunca vücuda getirilen rıhtım üzerinde bir umumi bahçe, pek zarif ve cesim binalar, müferrih kahvehane ve gazinolar yapılmıştır. Bu rıhtım 25 metre arz ve 4 kilometre tulu havidir. Şehrin içinde üstü örtülü ve kemerli bir eski çarşısıyla çarşının haricinde dahi pek büyük ve müzeyyen mağaza ve dükkanları ve birkaç büyük hanı, şimal cihetinde demiryolu hattının büyük ve mükemmel bir muvafık rıhtım boyuyla kışla meydanından Punto istasyonuna kadar sekiz kilometre tulunda olarak işler tramvayı, gerek körfezin sahilllerinde ve gerek içeride mesire ve teferrüc-gah ittihaz olunur. Birkaç güzel karye ve sayfiyeleri her gece 1200 kadar hava ve petrol gazlarıyla işal olunur fenerleri vardır. Çend sene evvel teşkil edilmiş olan vapur kumpanyası gerek bu karyelere ve gerek İzmir'e civar olan iskelelere vapur,*

⁵⁷⁹ Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde İzmir", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1993, s.77

⁵⁸⁰ Erkan Serçe, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir 1998, s.56-81

şimendifer idaresi dahi Karataş, Göztepe, Karşıyaka, Birunabad, Buca'ya şimendifer işlemektedir."⁵⁸¹

Kaynaklar, 19. yüzyılda Aydın Vilayeti'nin ikliminin genel itibarıyla ılıman olduğunu belirtmektedirler. Yaz ayları ise sıcak geçmektedir. 1870'lerde İzmir'in yıllık sıcaklık ortalaması 16.22 derecedir. En düşük sıcaklık 3 derece olurken en yüksek sıcaklık 40 derece olmuştur. Yaz aylarında sıcaklık 30-34 derece arasında değişmektedir. Nisan'dan Kasım'a kadar neredeyse hiç yağmur yağmamaktadır. Kar ise İzmir'e hemen hemen hiç yağmamakta, yağsa bile kısa sürede hemen erimektedir. Kuzeybatı rüzgarları yaz aylarında deniz kıyısında olanlara serinlik vermektedir. Ama güney rüzgarları estiği zaman İzmirli sıcaktan kavrulmaktadırlar. İzmir'in en güzel mevsimi gündüzleri yumuşak bir hava, geceleri de ılık bir serinlik olan Sonbahar'dır.⁵⁸²

Önceleri Sığla, ardından Aydın'a bağlı olan İzmir'in nüfusu uzun yıllar tarım toplumuna özgü gelişme göstermiştir.⁵⁸³ Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren durum tamamen farklı bir boyuta taşınmıştır. Nüfus gün geçtikçe katlanarak artmıştır. Nüfus içinde yüksek oranda da yabancı bulunmakta, nüfus merkezdeki iş mıntıklarına doğru artış göstermektedir.⁵⁸⁴ İzmir'in çektiği nüfus doğal olarak Aydın Vilayeti'nin nüfusunda da artışa neden olmuştur. Aydın Vilayeti'nin 1884'de nüfusu 1.002.920, 1895'de 1.507.515 ve 1905'de 1.688.391 rakamına ulaşmıştır.⁵⁸⁵ 20. yüzyıl başlarına ait bazı Osmanlı kaynakları Anadolu nüfusunu yaklaşık 9 milyon, kapladığı alanı 500.000 kilometre olarak saptayıp, kilometreye 17 kişi düştüğünü tespit etmektedirler.⁵⁸⁶ Aynı dönemlerde Aydın Vilayeti'nin nüfusunu 1.396.477, kapladığı alanı 53.000 kilometre olarak veren bir kaynak, kilometreye 26.3 kişinin düştüğünü belirtmektedir.⁵⁸⁷

⁵⁸¹ Ali Rıza Bey, **Atlaslı Memalik-i Osmaniye Coğrafyası Kısım-ı Evvel**, Mühendishane-i Berr-i Hümayun Matbaası, İstanbul 1318, s.144-145

⁵⁸² Karl Von Scherzer, **İzmir 1873**, Çeviren: İlhan Pınar, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2001, s.8

⁵⁸³ Mümtaz Peker, "İzmir Nüfusunun Gelişimi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1993, s.274

⁵⁸⁴ Mübeccel Kıray, **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s.32

⁵⁸⁵ Özer Ergenç, "Salnamelerde İzmir", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu 21-23 Kasım 1985**, İzmir Ticaret Odası, İzmir 1986, s.146

⁵⁸⁶ İbnü'l Nüzhed Cevad, **Haritalı Musavver Coğrafya-ı Umumi**, Tefeyyüz Kitabhanesi (Kasbar Matbaası), İstanbul 1328, s.22

⁵⁸⁷ Ali Rıza Bey, **a.g.e.**, s.136

Tablo 11: İzmir Sancağının Kasaba, Köy, Nüfus, Emlak İstatistikleri 1884⁵⁸⁸

İzmir Sancağı				
Kaza Adı	Şehir/Kasaba	Köy	Nüfus	Emlak
İzmir Kazası	4	166	207.892	40.385
Urla Kazası	1	24	20.603	4.499
Foçateyn Kazası	2	8	11.906	3.029
Menemen Kazası	1	46	18.586	4.424
Çeşme Kazası	3	12	32.469	7.679
Bergama Kazası	5	178	44.944	10.266
Seferihisar Kazası	2	12	7.025	1.430
Bayındır Kazası	1	45	18.812	4.317
Tire Kazası	1	84	33.856	7.767
Ödemiş Kazası	3	111	58.371	9.649

1884 Aydın Vilayet Salnamesine göre, vilayetin diğer sancaklarından Saruhan Sancağı, Manisa, Kasaba, Salihli, Alaşehir, Gördes, Kula, Eşme, Kırkağaç, Demirci, Soma ve Akhisar kazalarından oluşmaktaydı. 18 kasaba, 972 köy bulunan bu sancağın toplam nüfusu 336.292'ye ulaşmaktaydı. İzmir Sancağı'ndan sonra nüfus açısından vilayetin ikinci büyük sancağıydı. Sancak nüfus dağılımında Manisa Kazasının nüfusu 30.383, Kasaba, Kula, Kırkağaç kasabalarının nüfusu 10 binin üzerinde, Alaşehir, Eşme, Demirci, Akhisar kasabalarında nüfus 5 bin ile 10 bin arasında diğerlerinde de 5 binin altındaydı. Aydın Sancağı ise Aydın, Nazilli, Söke, Bozdoğan ve Çine kazalarından oluşmaktaydı. 8 kasaba ve 548 köyün bulunduğu bu sancakta nüfus toplamı 206.986 idi. Aydın kasabasının nüfusu 20.478 iken, Nazilli ve Söke kasabalarının nüfusu 5 binden yukarıda, diğerleri ise altındaydı. Menteşe Sancağı Muğla, Milas Bodrum, Köyceğiz, Mekri kazalarından oluşmaktaydı. 6 kasaba ve 356 köyün yer aldığı bu sancakta nüfus toplamda 143.338 rakamını göstererek vilayetin en düşük nüfuslu sancağına işaret etmekteydi. Sancağın merkezi olan Muğla nüfusu 9.655 sayısı ile 10 bine yaklaşmakta, Milas, Bodrum ve Mekri kazaları 5 binin üzerinde nüfus barındırmaktaydı. Denizli Sancağı, Denizli, Tavas, Kırkağaç, Çal, Buldan ve Saray kazalarından oluşmaktaydı. 5 kasaba ve 367 köy bulunan sancakta 196.072 nüfus vardı. Denizli ve Tavas kazalarında nüfus 10 binin üstünde diğerlerinde 5 binin altındaydı.⁵⁸⁹

⁵⁸⁸ Özer Ergenç, "Salnamelerde İzmir", **a.g.m.**, s.144-145

⁵⁸⁹ Özer Ergenç, **a.g.m.**, s.144-146

Aydın Vilayeti kuzeyden Hüdavendigâr Vilayeti, doğudan Hüdavendigâr ve Konya Vilayetleri, güneyde Cezayir Bahr-ı Sefid ve batıda da Adalar Denizi ile çevrilmiştir. Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti, Adalar Denizi'ne yakın olup bu vilayetin en büyük yerleşim merkezleri Midilli, Sakız, Limni ve Rodos gibi adalardır. Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti'ni oluşturan bu adalar, aynı zamanda Osmanlı'nın başlıca kalabend merkezleriydiler. İzmir Limanı önemli bir ithalat ihracat merkezine dönüşürken, kıyı şeridinde yer alan limanlar, yakın mesafedeki adalarla canlı bir ticari ilişki ağı içindedirler. Sakız ile Çeşme, Kuşadası ile Sisam, İstanköy ile Bodrum, Rodos ile Fethiye ve Marmaris birbirlerine yakın mesafelerdeki yerleşim birimleridir.⁵⁹⁰

Osmanlı Devleti'nin en önemli ihracat limanı olan İzmir'in diğer limanlarla bağlantıları çeşitli şirketlerin vapurlarıyla yürütülmüştür. Osmanlı şirketlerinin İstanbul ve İzmir arasında direkt seferleri yoktur. Ancak İstanbul'dan Girit ve Suriye limanlarına giden vapurlar, İzmir Limanı'na da muhakkak uğramaktaydılar. Aziziye Kumpanyasının faaliyete geçişiyle birlikte vapurlar Ayvalık, Sakız, Çeşme, Sisam, İstanköy ve Rodos gibi limanların hemen hepsine uğramaya başlamıştır. Mısır seferleri 1886'ya kadar Mısır vapurları tarafından yürütülmekteyken, bu tarihten itibaren İdare-i Mahsusa vapurları seferlere katılmıştır.⁵⁹¹ Hamidiye Şirketi, 1884'ten itibaren İzmir ve körfez içindeki iskeleler arasında seferler yapmaya başlamıştır. Bu şirket her hafta Çeşme, Sakız iskelelerine uğrayıp Rodos adasında son bulan seferler düzenlemiştir. Vapurlar aynı zamanda mahkumların taşınmasında da çok sık kullanılan bir ulaşım aracı olmuştur.⁵⁹²

19. yüzyıl Osmanlı yöneticilerinin, önceki dönemlerden devr aldıkları çözülmesi gereken bir mesele iç güvenliğin sağlanması meselesidir. 16. yüzyıldan itibaren iç güvenlik gün geçtikçe önemli bir sorun haline gelmiştir. Halkın can ve mal emniyetini bırakmayan kapı halkı, asker kaçakları ve aşiretler 19. yüzyıl güvenlik meseleleri arasında çözüm bekleyen konular olmuştur. Osmanlı Devleti iç güvenliğin sağlanması için, önceden de bilinen bir usulü, etkili hale getirerek uygulamaya koymuştur. Bu usul, kentten kente, köyden kente göçün denetim altına alınmasına hizmet etmesi düşünülen "Men-i Mürur" usulüdür. 16. yüzyıldan itibaren hem ekonomik hem can güvenliği

⁵⁹⁰ Karl Von Scherzer, **a.g.e.**, s.4

⁵⁹¹ Mübahat Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, **a.g.e.**, s. 253-255

⁵⁹² Mübahat Kütükoğlu, **İzmir Tarihinden Kesitler**, **a.g.e.**, s.274-277

nedenleriyle gerçekleşen göçler başta İstanbul olmak üzere birçok kenti olumsuz yönde etkilemiştir. 1831 yılına kadar kaza ve kasabaların yöneticileri olan kadı veya naibler tarafından verilen mürur tezkeresi alma süreci şu şekilde işlemekteydi. Başka bir kente gitmek isteyen kişi, ilk olarak mahalle imamından nereye hangi nedenle gittiğini gösteren bir pusulayı alarak kadıya götürür ve ödediği belli bir meblağ karşılığında tezkereyi almış olurdu. 1830 nüfus sayımından sonra sancak merkezlerinde defter nazırlıkları açılmıştır. 1831 yılından itibaren mürur tezkeresi verme yetkisi defter nazırlıklarına bırakılmıştır. Yeni düzenlemeye göre, tezkere almak isteyen önce mahalle imamından (veya muhtardan) pusula alacak, bu pusula ile kadıdan ilam isteyecek, ilam ile pusulayı defter nazırına götürecektir ve defter nazırı tarafından kaydı alındıktan sonra tezkeresini alabilecektir. Mürur tezkeresinde alanın nereye, niçin gittiği, kimde kaç gün kalacağı belirtiliyor, vaktinde döneceklerine dair de kefil zorunluluğu bulunuyordu.⁵⁹³ Bu konuda çıkarılan Men-i Mürur Nizamnamesi⁵⁹⁴ Tanzimat'tan sonra da uzun süre yürürlükte kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde modern güvenlik teşkilatının oluşumu Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 tarihinden sonra yaşanan sürecin bir sonucudur. Bu süreçte iç güvenliği ilk olarak Asakir-i Mansure-i Muhammediye ordusu devralmıştır. İhtisab Ağalığı İhtisab Nezareti'ne dönüştürülünce de, bu kurum 1846 yılında Zabtiye Müşiriyeti'nin kuruluşuna kadar başkentte asayiş ve güvenliğin sağlanmasından sorumlu tutulmuştur. İhtisab Nezareti bu aşamadan sonra, Şehremaneti'nin kuruluşuna kadar yalnızca narh işleriyle meşgul olmuştur. Taşrada ise, 1834-35 tarihlerinde oluşturulan Redif birliklerinden yararlanılmıştır. Redif birliklerinin yeterli olmadığı anlaşılınca vilayetler bünyesinde Asakir-i Zabtiye birlikleri oluşturulmuştur. Dağınık halde bulunan Asakir-i Zabtiye birlikleri, 1846 yılında kurulan Zabtiye Müşirliği'nin altında birleştirilmiştir. Zabtiye Müşirliği'nin oluşturulmasıyla birlikte, önemli bir değişiklik yoluna gidilerek iç güvenlik hukuki ve idari bakımdan ordudan koparılmıştır. Nitekim zabtiye güçleri vilayet ve kazalarda hükümet konaklarında konumlandırılarak mülki

⁵⁹³ Musa Çadırcı, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında Anadolu'da İç Güvenlik", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.13, S.24, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1980, s.53-57

⁵⁹⁴ 17.Z.1256 Tarihli Men-i Mürur Nizamnamesi metni için bakınız Musa Çadırcı, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", **Belgeler**, C.15, S.19, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1993, s.173-178

idarenin altında oldukları gösterilmiştir. Görevleri ahalinin mal ve emniyetini korumak, devletin mal ve gelirinin tahsili ve muhafazası için kendilerine verilen emirleri yerine getirmektir. 1879 yılına kadar Asakir-i Zabtiye hem İstanbul'da hem de taşrada iç güvenlikle ilgili yetkili kılınan yegane kurum olmuştur. 1879 yılında ise Asakir-i Zabtiye jandarma teşkilatı olarak yeniden örgütlenmiştir. Zabtiye Müşiriyeti de Zabtiye Nezareti'ne dönüştürülerek başkentin güvenliğini üstlenmiştir. İlk olarak İstanbul'da başlayan polis teşkilatı uygulamaları taşrada uygulanmaya başlanmış, ancak hiçbir dönem jandarmadan daha kalabalık ve etkili bir teşkilata dönüşmemiştir.⁵⁹⁵ Midhat Paşa'nın 1880-1881 yıllarında süren Aydın Valiliği döneminde, vilayet dahilinde halledilmesi gereken başlıca sorun güvenliğin sağlanması olmuştur. Bu dönemde göze çarpan eksikliklerin nedenleri mahkemelerin yeni konumu ile birlikte zabtiye güçlerinin vilayet içindeki yetersizliğidir. Yeni ceza muhakemeleri usulü kanuna göre, ağır suçluların tutuklanması adli makamlarca mümkünken, hafif suçlarda bu durum hemen mümkün olmadığından çoğunlukla zanlıların bir iki saat tutulduktan sonra salıverilmeleri suç oranında artışa yol açmıştır. Bu nedenle vilayet dahilinde daha fazla güvenlik gücüne ihtiyaç duyulmuştur. Midhat Paşa'nın bu konudaki ısrarı sayesinde, Yıldız Sarayı ile yapılan yazışmalar neticesinde Aydın Vilayeti'nde jandarma ve polis örgütünün kurulmasına izin verilmiştir.⁵⁹⁶ Ancak polis gücü, daha önce de bahsedildiği üzere hiçbir zaman yeterli sayıda olmamıştır. 1891 (H.1307) tarihli Aydın Vilayet Salnamesi vilayet dahilinde 1455 piyade ve 270 yaya olmak üzere toplam 1725 jandarmanın görev yaptığını belirtirken, polis olarak görev yapanların sayısını 125 olarak vermektedir.⁵⁹⁷

19. yüzyıl boyunca Anadolu genelinde büyük nüfus artışı yaşanmıştır. Nüfus artışının en önemli nedeni sınırların daralmasıyla beraber Kırım, Kafkasya, Balkanlar, Ege Adaları, Cezayir ve Mısır'dan sürekli göç alınmasıdır. Tarım toplumu nüfus, vergi usulündeki baskılar, asker kaçaklarının artması ve benzeri sorunlar eşkıyalık sorununa

⁵⁹⁵ Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.16, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.65-79

⁵⁹⁶ Zeki Arıkan, "Midhat Paşanın Aydın Valiliği (Ağustos-1880-Mayıs 1881)", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar Edirne (8-10 Mayıs 1984)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s.139-143

⁵⁹⁷ İbrahim Cavid, **Aydın Vilayet Salnamesi R.1307/H.1308**, Hazırlayanlar: Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010, s.104

ortam hazırlamıştır. Osmanlı Devleti'nin genellikle izlediği yol eşkiyalara siyaseten katli cezası uygulamak olmuştur. Tanzimat dönemindeki ceza kanunları ölümle sonuçlanan eşkıyalık olaylarında yine idam cezası uygulamakla birlikte işlenen suçun derecesine göre kürek, kalabendlik ve sürgün cezalarının uygulanmasını kapsamaktadır. Sürgün cezası genellikle eşkıya yakınlarına uygulanmıştır. 1883 tarihli "Takib-i Eşkîya Hakkında Bazı Tedbir-i Fevkaladeye Dair" kararnamede, idama mahkum edilen eşkiyaların mallarının ve mülklerinin müsadere edileceklerini ve varislerin hiçbir şekilde bunlardan hak iddia edemeyeceklerini belirtmektedir. Ege eşkiyalarından pekçoğu kürek cezasına çarptırılarak Kıbrıs ve Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayetlerine gönderilmişlerdir. İkinci Meşrutiyet döneminde 1909 tarihinde Aydın Vilayeti'nde uygulamaya konulan "Men-i Şekavet Kanunu" gereğince kurulan divan-ı harplerde eşkiyalar yargılanarak cezalandırılmışlardır. Burada verilen kararlar da çoğunlukla ibret verme amacına hizmet etmiştir.⁵⁹⁸

Eşkîya çetelerinin çok sayıda olduğu Aydın Vilayeti'nde 19. yüzyılın sonlarına doğru çok sayıda hapisane inşa edilmiştir. Bunlar içinde vilayetin en büyük hapisanelerinden biri Bodrum Kalesi'nin dönüştürülmesiyle elde edilmiştir. Menteşe Sancağı içinde yer alan Bodrum Kalesi, Rodos Şövalyeleri tarafından inşa edilmiştir. 1891 (H.1308) tarihli Aydın Vilayet Salnamesine göre, kalenin içinde eski harap olmuş bir kilise ile şövalyelerin yüksek burçlarla süslenmiş ve ekseriyetle harap olmuş sarayları bulunmaktadır. Mahkumlara mahsus olduğu anlaşılan büyük bir mahzen, bu saray şeklindeki büyük yapının altında yer almaktadır. Kalenin içinde top konulabilecek derecede geniş yollar görüldüğü gibi dış duvarların üzerinde dahi, iki araba yan yana çıkabilecek derecede geniş yollar bulunmaktadır. O tarihlerde Bodrum Kalesi'ni bir nefes ve bir onbaşı beklemektedir. Vaktiyle kalenin içinde asker ve erkan-ı zabıtana mahsus kırk elli senelik kargir bir bina bulunmakla birlikte harap olmuştur. Kalenin içinde metruk vaziyette top ve güller yer almaktadır.⁵⁹⁹

Bodrum Kalesi, 1895 tarihinde Aydın Vilayeti'nin en büyük hapisanelerinden biri olan Bodrum Genel Hapishanesi'ne dönüştürülmüştür. Aydın Vilayet Meclis-i

⁵⁹⁸ Sabri Yetkin, **Ege'de Eşkîyalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.44-47

⁵⁹⁹ İbrahim Cavid, **a.g.e.**, s.788-789

Umumisi'nin 1910 tarihli üçüncü devre toplantısında, Bodrum Hapishanesi'nde bulunan 500'e yakın mahkumun bir işle iştigal edilmeyerek, yalnızca hapsedilmelerindense çok geniş olan kale içinde bir sanayihane inşa edilerek mahkumların hem ürettikleri şeylerin satışından istifade etmeleri, hem de hiçbir sanat bilmeyenlerin bir sanat elde etmelerinin sağlanması düşünülmüştür.⁶⁰⁰ Hükümlü sayısının zamanla 700'e ulaştığı bu hapishane, genel hapishaneye dönüştürülmeden önce de ihtiyaç duyulduğunda hapishane olarak kullanılmıştır. Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında adalardaki çok sayıdaki mahkum buraya nakledilmiştir. Kale 1915 tarihinde İngilizler ve Fransızlar tarafından bombalanınca kale içindeki hapishane tahliye edilmiştir.⁶⁰¹

3.2. Aydın Sancağı'ndan Gönderilenler

Aydın Sancağı, vilayetin uzun süre merkezi olarak kullanılmıştır. Devletin taşrada önemli temsilcileri olan kadı ve naiplerin karıştığı birçok olay Aydın Sancağı'nda da yaşanmıştır. Kaza içinde devleti temsil eden kadı, naip ve meclis üyeleri gibi görevlilerin devlet emirlerine riayet etmeleri hassasiyetle üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Aydın valisi Sadullah Paşa Tire Kazasında eşkıyaca hareketlere kalkışan bazı kişilerin ele geçirilmesi hakkında emir vermiştir. Bunun üzerine Tire Kazası müdürü Raşid Efendi, bu kişilerin yakalanması için zabtiye çavuşu Ahmed Ağa'yı görevlendirmiştir. Ahmed Ağa kendisine verilen emirle, bahsi geçen kişilerden beş kişiyi ölü, iki kişiyi de diri olarak ele geçirmiştir. Ancak bu kişilerin haksız yere telef edildiğine dair kaza içinde bazı şikayetlerin gelmesi, Raşid Efendi'nin ve Ahmed Ağa'nın muhakeme altına alınmalarına neden olmuştur. Konu ile ilgili Tire meclisinden verilen mazbataların ilki, eşkıyalık yapan bu kişilerin yakalandıklarında suçlarını itiraf ettiklerine dairken, verilen ikinci mazbata ise ele geçirilen bu kişilerin vali Sadullah Paşa'nın yakalanmalarına izin verdiği kişiler olup olmadığının bilinmediği ifadesine yer vermektedir. Dolayısıyla meclisin verdiği iki mazbata birbiriyle çelişmektedir. Yaşanan bu gelişmelerle ilgili kaza naibi Ahmed Remzi Efendi ve meclis üyelerinin ifadelerine başvurulmuştur. Ahmed Remzi Efendi, verdiği ifadede her iki mazbatayı da inkar

⁶⁰⁰ Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisi 326 Senesinde ve Üçüncü Devre İçtimaisinde İttihaz Ettiği Mukarrerat, Aydın Vilayet Meclisi, İzmir R.1326/1910, s.63

⁶⁰¹ Mehmet Temel, "XX. Yüzyıl Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, S.26, Konya 2009, s.122-123

etmemekle birlikte vali Sadullah Paşa'nın yakalama emrini bu olaydan sonra verdiğini beyan etmiştir. Mahkemede dinlenen meclis azaları ise naib Ahmed Remzi Efendi'nin, bu olayda yargılanan kişilerle ilgili bazı garazkarane düşüncelerle hareket ettiğini belirtmişlerdir. Sonuç olarak kaza müdürü Raşid Efendi ve zabtiye çavuşu Ahmed Ağa'nın kendilerine verilen emri yerine getirdikleri halde haksız yere hapsedildikleri ve sekiz on aydır bu meseleden dolayı süründükleri verilen ifadelerden anlaşılmıştır. Bu kişilerin mağduriyetine yol açması ve mesleğine yakışmayan hal ve hareketlerde bulunmasından dolayı naib Ahmed Remzi Efendi'nin cezalandırılmasına karar verilmiştir. Ahmed Remzi Efendi, 1848 tarihinde Divan-ı Deavi çavuşu nezaretinde sürgün yeri olarak belirlenen Kütahya'ya ulaştırılmıştır. Kısa süre içinde de affedilmesi için başvuruda bulunmuştur.⁶⁰² Ahmed Remzi Efendi'nin ailesinin geride perişan kalmasından dolayı af talebinin devlet makamlarına iletiildiği, "*Kütahya naibine geçende Kütahya'ya nefy ve icla olunmuş olan Tire Kazası naibi sabık Ahmed Remzi'nin ıyal ve evladı bu tarafta sefil ve sergerdan oldukları ve kendisi ıslah-ı nefis etmiş olduğu beyanıyla afv ve ıtlakı hususu bu defa ba-arzuhal istida olunmuş olmakla ba-işaret meşihatpenahi-yi mumaileyhin menfadan salıverilmesi hususu.*" ifadesinden anlaşılmaktadır.⁶⁰³

Tanzimat dönemi boyunca, halk tarafından belirlenen taşra görevlilerinin de karıştığı suç teşkil eden olaylar yaşanmıştır. Bunlar arasında özellikle şehir kethüdarları ve taşra meclis üyeleri bulunmaktadır. Şehir kethüdarları, halk ile devlet görevlileri arasındaki ilişkilerin sağlanması ile görevlendirilmişlerdir. Kent ileri gelenlerince kadı huzurunda seçilen şehir kethüdarları Aydın, Manisa ve İzmir gibi sancaklarda ayanların yanısıra görev yapmışlardır. Vergi dağıtım komisyonuna katılanlar arasında mutlaka şehir kethüdarları da bulunmuş, kadı, yönetici ve esnaf dernekleri temsilcileriyle birlikte onun huzurunda kime ne kadar vergi düştüğü saptanmıştır. Şehir kethüdarları da, dönemin diğer grupları gibi kişisel çıkarlarını ön planda tutmuşlardır. Topladıkları vergi gelirlerinin bir kısmını zimmetlerine geçirdikleri olaylarla karşılaşmaktadır.⁶⁰⁴ Aydın Sancağı'na bağlı Ödemiş Kazasında, halkın oyuyla seçilen iki şehir kethüdası,

⁶⁰² BOA., İ.MVL. 120-3025, 5.C.1264, BOA., Nefy ve Kısas 3, s.3, (H.)1264

⁶⁰³ BOA., A.DVN. 38-62, 11.Ş.1264

⁶⁰⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu*, a.g.e., s.41-44

zimmelerine para geçirmelerinden dolayı sürgüne gönderilmişlerdir. Şehir kethdalarının sürgün edilmelerine tepki gösteren bir topluluk kazada olaylar ikarmıştır. Olayları kışkırtan kişiler demiş Kazası meclis azalarından Tahir ve İbrahim Beylerdir. Bahsi geçen kişiler, olayların çıkmasına sebep oldukları için yargılanmışlar ve 1852 tarihinde birer sene müddetle Rodos adasına sürgün edilmişlerdir.⁶⁰⁵ Tanzimat'ın ilk dönemlerine rastlayan bu olay, mahkumların tevkif sürelerinin de ceza süreleri içine dahil edildiğini göstermektedir. Tahir Bey'in sürgün yerine gitmeden evvel, İzmir'de tevkif edildiği yedi aylık sürenin de sürgün süresi içinde sayılması talebinin kabul edildiği padişah iradesinden anlaşılmaktadır.⁶⁰⁶

Aydın Vilayeti sancaklarında yörenin ileri gelenleri arasından tayin edilen kaza müdürlerinin karıştıkları bazı irtikab ve ihtilas vakaları görülmektedir. Arpaz Kazası müdürü Ahmed Bey ve kayınpederi Karacusu Kazası müdürü Hacı Hasan ile akrabası ayandan Molla Hasan'ın irtikablarına dair alınan haberler üzerine haklarında mahkeme süreci başlatılmıştır. Mahkeme sürecinde, irtikab davasına bir de rüşvet davası eklenmiştir. nk bahsi geçen kişilerin ortakları olan Ermeni Dirador aracılığıyla ile, tahliye edilmeleri için duhan rüsumu müdürü Hasan Efendi ve diğer resmi görevlilere rüşvet teklif ettikleri, Hasan Efendi'nin ihbarı ile ortaya çıkmıştır. Bahsi geçen kişiler, 1858 Ceza Kanunu'nun altmış dokuzuncu ve yetmişinci maddeleri gereğince altı sene müddetle memuriyetten azledilerek, 1864 tarihinde üç sene kalabendlik mahkumiyetiyle Sakız adasına gönderilmişlerdir. Sürgüne gönderilenler arasında rüşvete aracılık eden Dirador da bulunmaktadır.⁶⁰⁷ Aydın Sancağı'nda irtikab vakalarından biri de Söke Kazasında yaşanmıştır. Bu kez mahkemede yargılanan bir kaza müdürü değil, devletin vergi toplama işlerinde görevli bir tahsildardır. Söke Kazası tahsildarı Kuşadalı Mustafa Efendi, Rum Mahallesi sakinlerinden makbuz karşılığı tahsil ettiği 57 kuruştan 38 kuruşunu zimmetine geçirdiği için memuriyetten azledilerek altı ay süreyle sürgün edilmiştir.⁶⁰⁸

⁶⁰⁵ BOA., Nefy ve Kısas 3, s.95, (H.)1268

⁶⁰⁶ BOA., Nefy ve Kısas 3, s.120, (H.)1269

⁶⁰⁷ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.36, (H.)1280

⁶⁰⁸ BOA., DH.EUM.EMN. 93-11, 21.Ra.1330

İrtikab ve ihtilas gibi mahkemelere sıkça taşınan konuların yanısıra, dikkat çeken dava konularından biri de bir kaza müdürünün işkence davası ile yargılanması olmuştur. İşkence yapmak 1858 Ceza Kanunu'nda yasaklanmıştır. Aydın Sancağı'na bağlı Sultanhisar Kazasının mal sandığından 5900 kuruş kaybolmuştur. Konu ile ilgili yapılan tahkikat sırasında, Mehmed ve İşkodralı Halil adındaki kişilerin bu meblağı çalmış oldukları kaza müdürü İsmail Bey'e ihbar edilmiştir. Bunun üzerine, bahsi geçen kişiler hemen tevkif edilmişlerdir. Tevkif edilen kişiler sorguları sırasında, kaza müdürü İsmail Bey'in de emriyle bazı işkencelere maruz kalmışlardır. İşkencenin ceza kanunda yasaklanmış olmasından dolayı, olay duyulur duyulmaz kaza müdürü İsmail Bey hakkında dava açılmıştır. İsmail Bey'e isnad edilen işkenceden, neyin kast edildiği mahkeme kayıtlarından anlaşılmaktadır. Mahkeme kayıtlarına göre, İsmail Bey'in emri ile, baş aşağı asmak ve uykusuz bırakmak gibi yöntemler kullanılarak bu zanlılara türlü işkenceler uygulanmıştır. Hatta, işkenceye maruz kalanlar arasında tırnakları sakat kalanlar, dizinde, bacağında ve kaburgasında yara bere oluşanların bulunduğu anlaşılmaktadır. 1858 Ceza Kanunu'nun yüz üçüncü maddesinde, mahkeme ve meclis üyelerinden her kim zanlıya suçunu itiraf ettirmek üzere işkence yaparsa, muvakkat kalabend kılınır ifadesi geçmektedir. Kaza müdürü İsmail Bey, bu madde doğrultusunda rütbe ve memuriyeti alınarak, 1863 tarihinde beş sene kalabendlik mahkumiyetiyle Midilli'ye gönderilmiştir.⁶⁰⁹

Aydın Sancağı'nda taşra görevlilerinin emirleri yerine getirmeme, irtikab ve zulm gibi konularla mahkemeye taşınan davaları görülürken, halktan gelen kişilerin mahkemeye taşınan konuları ise bunlardan farklı olmuştur. Tanzimat döneminde askeri alanda yapılan yeni düzenlemeler neticesinde, askerlik bir vatan görevine dönüştürülmüştür. Bu düzenlemeyle birlikte birçok kimse askere gitmemek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Tire Kazasının eski muhtarlardan Ali Efendi, ziyadesiyle ihtiyarladığını ve ailesini geçindirmeye muktedir olmadığını beyan ederek oğlunun askere alınmaması için kaza meclisine bir arzuhal vermiştir. Köyün muhtarı ve imamı da arzuhalde yazılanların doğru olduğuna dair şahitlik etmişlerdir. Ancak yapılan tahkikatta Ali Efendi'nin yaşına ilişkin doğru bilgi vermediği ortaya çıkmıştır. Böyle bir

⁶⁰⁹ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.47, (H.)1280

olaya kalkışanlardan herbirinin sürgün edilmesi gerekse de, Ali Efendi'nin ricasının zaruretinden kaynaklandığı anlaşıldığından cezalandırılmasına gerek görülmemiştir. Ancak, yalancı şahitlik yapan muhtar ve imam 1851 tarihinde bir sene müddetle vilayet içinde uygun görülen yerlere sürgün edilmişlerdir.⁶¹⁰

Eşkîya çeteleri yerel yöneticiler açısından büyük bir soruna dönüşmüştür. Eşkîya çetelerinin yakalanarak geçici bir süre hapsedilmeleri ile sorunun çözülmediği anlaşılmaktadır. Eşkîya reisleri hapisneden çıktıklarında kendilerinin ceza almasına neden olan memurlar aleyhinde etraflarında topladıkları kişilerle birlikte tehdite dönüşmektedirler. Bu nedenle bunların bir daha Aydın Vilayeti'ne ayak basmamak üzere uzak vilayetlere gönderilerek orada cezalarını çekmeleri yöntemi izlenmiştir. Aydın Sancağı'nda Halil adında bir kişinin reisliğini yaptığı 28 kişiden oluşan bir eşkıya çetesi bu şekilde bir muameleye tabi tutularak bir daha Aydın Vilayeti'ne ayak basmamak üzere uzaklaştırılmışlardır.⁶¹¹ Ancak eşkıya çetelerinin daha mahkumiyet yerlerine gönderilirken bile firara kalkıştıkları durumlar da yaşanmıştır. Mesela Trablusgarp'a gönderilmek üzere Fransa posta vapuruna konulmuş kişilerden bazıları firar etmiş ve ancak Malta'da ele geçirilebilmişlerdir. Paris Sefiri'nden gönderilen yazıda uzak yerlere gönderilecek bu tür tehlikeli kişilerle ilgili daha dikkatli davranılması gerektiği bildirilmiştir.⁶¹² 1855 tarihinde Aydın havalisinde eşkıya gruplarının ayakdaşlarından olan 123 kişi yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir. Bunlar içinde sağ kalanlar aileleriyle birlikte ikamet ettirmek üzere Trablusgarp'a sürgün edilmişlerdir.⁶¹³ Asayiş ve emniyetin sağlanması için de Aydın Vilayeti'nde bulunan yabancı ve işsiz kişilerin teftiş edilerek bunlar arasında ahvali meçhul olanların uzaklaştırılmaları yoluna gidilmiştir. Mürur Nizamnamesi'nin uygulanması gereğince, han ve kahvehanelerde bulunan işsizlerin kefalete rabt edilerek aralarında sabıkalı olanlar Rodos gibi adalara gönderilmişlerdir. Kefil bulamayanlar, tezkeresiz ve ahvali belirsiz olanlar memleketlerine gönderilmişlerdir. Karadan ve denizden gelecek

⁶¹⁰ BOA., Nefy ve Kıyas 3, s.61, (H.)1267

⁶¹¹ BOA., A.MKT.UM. 250-50, 29.Z.1272

⁶¹² BOA., A.MKT.MHM. 74-28, 7.Z.1271

⁶¹³ BOA., A.MKT.MVL. 82-71, 28.S.1272

yolcuların kontrolünün yapılabilmesi için okur yazar kişilerin tayin edilmeleri ile asayiş sağlanmaya çalışılmıştır.⁶¹⁴

Aydın Sancağı'ndan uzaklaştırılan eşkıya çetelerinin yanısıra, devlet nazarında tehlikeli görülen durumlardan biri de toplum içinde bölünme ve kargaşa yaratabilecek potansiyele sahip kişiler olmuştur. Aydın Sancağı'nda, halk arasında kendisini mehdi ilan eden bir kişi dava konusu olarak mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Bayındır Kazasından Derviş Mehmed kendisini mehdi ilan ederek, Nazilli Kazasında etrafında insanlar toplamaya başlayınca, 1882 tarihinde Midilli'ye sürgün edilmesi yönünde hakkında karar verilmiştir. Derviş Mehmed'in affedilmesi yönünde yaptığı talepler sürekli reddedilmiştir. On altı yıl Limni'de sürgün hayatı yaşadktan sonra, Derviş Mehmed artık 50 yaşını aşmış olduğundan, kendisine bakacak kimsesi de bulunmadığından ve bundan sonra mehdilik iddiasını devam ettiremeyeceği kanaatinden dolayı affedilmiştir. Bu tür suçluların irtikab ve ihtilas gibi devlet hazinesine karşı suç işleyenlerden daha geç sürede affedilmeleri dikkate değer bir noktadır. Devlet yöneticilerinin, kalabalık kitleler üzerinde harekete geçirici bir etki yaratarak kargaşaya yol açabilecek bu tür kişilerin ıslahını daha uzun bir süreye yaydıkları anlaşılmaktadır. Ancak, aynı devlet yöneticileri on altı yıl sürgünde tuttuğu Derviş Mehmed ve benzeri kişiler için dışlayıcı bir tavır takınmadıklarını gösteren davranışlar da sergilemişlerdir. Bu olayda görüleceği gibi sosyal devlet anlayışını gösteren bazı uygulamalar da sürgün mahkumiyetinin ardından devreye girmiştir. Derviş Mehmed'in affedilmesi sürecinde hakkında yapılan araştırmalar neticesinde memleketi olan Aydın Vilayeti'nde herhangi bir malının mülkünün ve gelirinin olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle sürgünde bulunduğu süre içinde kendisine tahsis edilen yevmiyenin sürgün mahkumiyeti sonrasında da ödenmeye devam edilmesine karar verilmiştir.⁶¹⁵

3.3. Saruhan Sancağı'ndan Gönderilenler

Tanzimat döneminde muhassıllık sisteminin Manisa'daki uygulamaları sorunlu olmuştur. 1841 tarihinde, Alaşehir'de yaşanan olaylar, Osmanlı mahkeme kayıtlarına

⁶¹⁴ BOA., A.MKT.UM. 360-50, 16.M.1277

⁶¹⁵ BOA., DH.MKT. 2155-72, 18.Ş.1316

"ihtilal" ifadesi ile geçmiştir. Alaşehir'deki olaylarda "fesat" bir cemiyetin varlığından bahsedilmektedir. Olayla ilgili görülenler, mevcut kanun gereği ilk olarak Aydın meclisinde, daha sonra da Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de yargılanmışlardır. İstanbul'daki mahkemeye çağrılanlar arasında Alaşehir naibi Abdurrahman Zeki Efendi, muhassıl kapıcıbaşlarından Mehmed İzzet Bey, zabtiye memuru Himmet Ağa, meclis azaları, halk arasından seçilen bazı kişiler ve ulemeden Tatarzade Mehmed Efendi bulunmaktadır. Meclis-i Vala'da yapılan mahkeme süreci, bu "ihtilal" vakasının aydınlatılmasını sağlamıştır. Naib Abdurrahman Zeki Efendi, zabtiye memuru Himmet Ağa ve muhassıl Mehmed İzzet Bey olayın baş kahramanlarıdır. Kaza halkı bu kişilerin uygulamalarından büyük rahatsızlık duymakta ve değiştirilmelerini talep etmektedir. Kazada meclis azası seçiminin kanun çerçevesinde yapılmadığı, Himmet Ağa'nın zabtiye memurluğu görevine getirilmesine meclis tarafından mazbata verilmediği halde, meclisin hazırladığı mazbataya isminin sonradan eklendiği, bahsi geçen kişilerin meclise kendi taraftarlarını dahil etmek üzere girişimlerde buldukları ve kaza işlerini kendi çıkarları doğrultusunda yürütmek üzere etraflarında adam toplayarak cemiyet kurmaya kalkıştıkları dava sürecinde tarafların dinlenmesiyle anlaşılmıştır. Bütün bu olayların yanısıra, muhassıl Mehmed İzzet Bey ve naib Abdurrahman Zeki Efendi'nin, toplanan vergilerden zimmetlerine para geçirdikleri iddiası da mahkemenin gündemine taşınmıştır. Bu konunun anlaşılabilmesi için, buraya güçlü bir muhassıl gönderilmesi ve kaza gelirlerinde açık olup olmadığının bu yolla tespit edilmesine karar verilmiştir. Bu güçlü muhassıl adayı da Divan-ı Hümayun hevaceganlığında bulunmuş olan Kudsi Efendi'dir. Yargılanan naib, muhassıl ve zabtiye memuru, Meclis-i Vala'da görülen davalarının neticesinde suçlu bulunarak her birine bir ceza takdir edilmiştir. Muhassıl Mehmed İzzet Bey, zimmetinde bir şey çıktığı takdirde cezasının yeniden tayin edilmesi kaydıyla Bursa'ya, naib Abdurrahman Zeki Aydın Güzelhisar'a ve Himmet Ağa da herhangi bir zimmeti bulunmadığından bir sene müddetle Manisa'ya sürgün edilmiştir. Bursa zabtiye memuru Ferik İsmet Paşa, muhassılın muhasebesinin görülmesi için Alaşehir Kazasına getirilmesi ve daha sonra menfası olan Bursa'ya geri dönüşünün sağlanması ile ilgili görevlendirilmiştir.⁶¹⁶ Zimmet-i miriyeleri ile ilgili daha sonra yapılan tahkikatta naib Abdurrahman Zeki Efendi'nin suçu olmadığı anlaşılmıştır.

⁶¹⁶ BOA., Nefy ve Kısas 1, s.7, (H.)1256, **Takvim-i Vakayi**, N.219

Sürgünde geçirdiği yedi ay diğer suçları için kafi görülen Abdurrahman Zeki Efendi yaklaşan mübarek günlere de hürmeten 1841 yılının Eylül ayında affedilmiştir.⁶¹⁷ Manisa'ya bir sene müddetle sürgün edilmiş olan Himmet Ağa'nın da affedilmesi yönünde Yakup Paşa tarafından Meclis-i Vala'ya bir tahrirat yazılmıştır. Bu tahrirata, aynı olaydan dolayı Himmet Ağa ile birlikte sürgün edilen naib Abdurrahman Zeki Efendi'nin daha önceden affedildiği bilgisi de eklenmiştir. Himmet Ağa da 1842 yılının Ocak ayında çıkarılan bir irade ile affedilmiştir.⁶¹⁸

Osmanlı padişahları, hazırladıkları kanunlarda yönetici sınıfın uyumlu çalışmaları gerektiğine dair kaidelere daima vurgu yapmışlardır. Yönetici sınıfı oluşturan mali, dini ve askeri sınıf mensuplarının birbirlerinin alanlarına girmelerine izin verilmemiş ve genellikle de bu gibi durumlar sözkonusu olduğunda da cezalandırma ile neticelendirilmiştir. Yönetim kademesinde yer alan görevliler içinde özellikle ilmiye sınıfının saygınlığını korumak adına özel bir çaba sarf edildiği de belirtilmelidir. Bilindiği üzere taşra meclislerinde devlet görevlileri, halkın seçtiği temsilciler ile birlikte çalışmışlardır. Manisa'nın Gördes Kazasının meclis azalarından Pehlivanzade Süleyman Bey, meclis toplantısı sırasında Gördes müftüsü Abdullah Efendi'nin şer'i konulara dair yaptığı konuşmalara taarruzda bulunduğu için yargılanmıştır. Mahkeme kayıtlarında, hiçbir ferde, özellikle de ulema sınıfı mensuplarına karşı böyle bir muamelenin yapılmasına asla izin verilmeyeceği ifadesi göze çarpmaktadır. Pehlivanzade Süleyman Bey, 1849 tarihinde bir sene müddetle Sakız adasına sürgün edilmiştir.⁶¹⁹ Süleyman Bey'in affedilmesine ilişkin iş ortağı Cabbarzade Mehmed Emin Bey tarafından yapılan başvuruda geride kalan ailesinin perişanlığından bahsedilmektedir.⁶²⁰ Pehlivanzade Süleyman Bey sürgün cezasının ikmaline bir süre kala ıslah-ı nefis ettiği düşünülerek affedilmiştir.⁶²¹

Aydın Vilayeti'nin Saruhan Sancağı'nda Tanzimat dönemi boyunca üstlenmiş oldukları idari görevlerle önemli bir güç unsuruna dönüşen aşiret mensupları bulunmaktadır. Mahkeme kayıtları bazı aşiret şeyhlerinin ailelerinin karıştıkları katl

⁶¹⁷ BOA., İ.MVL. 28-471, 9.Ş.1257

⁶¹⁸ BOA., İ.MVL. 32-543, 23.Za.1257

⁶¹⁹ BOA., Nefy ve Kısas 3, s.19, (H.)1265

⁶²⁰ BOA., A.DVN. 56-87, 27.M.1266

⁶²¹ BOA., Nefy ve Kısas 3, s.32, (H.)1266

davalarından bahsetmektedir. Bu tür davalarda katl olayına karışan kişilerin kürek ya da pranga gibi ağır cezalara çarptırılmakla birlikte, çevrelerindeki bazı kişilerin de mahkeme kararıyla sürgüne gönderildiklerine dair vakalar bulunmaktadır. Borlulu aşiretinden Şeyh Abdülhalim Efendi'nin oğulları ile ilgili ilk dava, kızı Atike'nin öldürülmesi ile ilgilidir. Bu dava aynı zamanda, 19. yüzyıl ortalarında bir katl olayında, mahkemenin gerçeği bulmak üzere ne derece hassasiyet gösterdiğine ilişkin nadir örneklerden biri olması açısından da ilginçtir. Olaylar Şeyh Abdülhalim Efendi'nin kızı Atike'nin evden firarı ile başlamıştır. Aile fertleri tarafından yapılan aramalar neticesinde, Atike ölü olarak ele geçirilmiştir. Atike'nin katilini bulmak amacıyla mahkeme süreci başlatılmıştır. Bu süreçte, Atike'nin aile fertleri de, yakınları olarak sorgu sürecine dahil edilmişlerdir. Mahkeme süreci devam ederken, Atike'nin ağabeyi Nasuh tarafından öldürüldüğü ve başının da ağabayinin uşağı tarafından kesildiği yönünde ihbarlar alınmıştır. Bu ihbarların doğru olup olmadığını anlamak üzere, Müslüman cemaatin hazır bulunduğu bir anda Atike'nin mezarı açılmıştır. Maktulun cesedi incelendiğinde, başın kesik olmadığı, ancak sol kolunun altında bir kurşun deliği bulunduğu yapılan muayeneden anlaşılmıştır. Şeyh Abdülhalim Efendi'nin oğlu Nasuh, Aydın Meclisi'nde yapılan mahkeme sürecinde kız kardeşinin katili olmadığını ifade etse de, şahitlerin ifadeleriyle bu suçu işlediği ortaya çıkmıştır. Kızkardeşi Atike'yi katleden Nasuh beş sene, ona yardımcı olan uşağı da üç sene müddetle prangabend cezasına çarptırılmışlardır. Mahkemenin bu cezalarla yetinmediği anlaşılmaktadır. Çünkü, verilen mahkeme hükmünde üçüncü bir mahkum olarak Şencelü aşiretinden Hacı Mahmud'un ismi de geçmektedir. Mahkemenin bu kişiye de bir ceza takdir etme nedeni, Hacı Mahmud'un, mahkum olan Nasuh'un mahkeme kayıtlarının tabiriyle "müttefiki ve hemdarı" olmasıdır. Yani Hacı Mahmud, emsaline ibret olmak üzere 1851 tarihinde bila-müddet Balıkesir'e sürgün edilmiştir. Ancak, bir seneyi doldurmadan ihtiyarlığına hürmeten affedildiği yine resmi kayıtlardan anlaşılmaktadır.⁶²²

Şeyh Abdülhalim Efendi'nin oğullarının karıştığı diğer bir vaka Aydın Meclisi'nde üç yıl süren uzun bir davaya konu olmuştur. Dava konusu Manisa ve Denizli Sancaklarında birbirine düşman olan iki aile arasında geçmektedir. Taraflardan biri

⁶²² BOA., Nefy ve Kısas 3, s.36, (H.)1266, s.51, (H.)1266

Manisa'da ikamet eden Borlu aşiretinden Abdülhalim Efendi, diğeri de Denizli Kazasına bağı Güre Kazası kaymakamı Battal Bey'dir. İki aile arasında davaya neden olan olay, Saruhan kaymakamı tarafından Borlu Kazası miriyesini toplamakla görevlendirilen Abdülhalim Efendi'nin oğlu Mustafa'nın, vergi tahsili için geldiğinde Battal Bey'in kardeşi Emin Bey tarafından öldürüldüğü yönündeki iddiadır. Taraflar arasında öteden beri devam edegelen bir gerginliğin bu duruma yol açması muhtemeldir. Dava, katledilen Mustafa'nın babası Abdülhalim Efendi tarafından Battal Bey'in ailesine karşı açılmıştır. Bu süreçte Battal Bey'in kardeşleri Emin ve Hasan ortadan kaybolmuşlardır. Bu nedenle de Battal Bey, İzmir Meclisi'nde görülen davaya tutuklu olarak katılmıştır. Dava süreci, Mustafa'nın öldürülmesinden yaklaşık üç yıl sonra 1856 tarihinde sona ermiştir. Battal Bey, kardeşlerinin katil olmadığını, şahitlerle mahkemede kanıtlamaya çalışmışsa da, şahitlerin aleyhde ifade vermeleri neticesinde, mahkemeye yalan yanlış ifade verdiği ortaya çıkmıştır.⁶²³ Şahitlerin tanıklığı doğrultusunda Mustafa'nın katilinin Emin Bey olduğu, kardeşi Hasan'ın da ona yardım ettiği mahkemece sabit bulunmuştur. Emin Bey'in üç sene, Hasan Bey'in de birbuçuk sene müddetle küreğe konulmalarına karar verilmiştir. Battal Bey ise, biraderlerinin suçunu saklayarak mahkemeyi yanlış yönlendirmesinden dolayı iki sene sürgün cezası mahkumiyetiyle Rodos adasına gönderilmiştir. Yaklaşık bir sene sonra sürgün yeri Rodos'tan Kütahya'ya tahvil edilmiştir.⁶²⁴

Battal Bey'in bu mahkumiyetinden önce de başka bir davadan mahkumiyet alarak sürgüne gönderilmiş olabileceğine dair mahkeme kayıtları bulunmaktadır. Bu mahkumiyetin askeri kura sisteminde yaptığı usulsüzlükten kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Askeri kura sistemine Tanzimat döneminde geçilmiştir. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra hükümet, gereksinim duydukça padişahın emriyle valilerden asker toplatılmasını talep etmiştir. Valiler de bu iş için yörenin ileri gelenleri ile birlikte istenilen sayıdaki erleri, halk arasından zorla seçme yöntemini uygulamışlardır. Bekar ya da evli ayrımı yapılmadan gençler yakalanarak, sanki suçlularmış gibi elleri kelepçeli bir şekilde en yakın kasabaya gönderilmişlerdir. Diğer

⁶²³ Hilal Ortaç Gürpınarlı, "Bir Osmanlı Mezar Taşının Öyküsü", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.XXI, S.1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Temmuz 2006, s.158-162

⁶²⁴ **BOA.**, Nefy ve Kısas 4, s.6, (H.)1272

bölgelerden gelenleri beklerken, bakımsız yerlerde neredeyse bir hapis hayatı yaşatılmıştır. Tanzimat Fermanı'nın öngördüğü eşitlik kaidesi, kimseye zulüm ve baskı yapılmaması, herkesin hak ve vazifesini bilmesi gibi temel ilkelerin doğrultusunda, askere alınmada yeni bir düzenlemeye gidilmesi gereği ortaya çıkmıştır. 1843'de yapılan yeni düzenleme ile askere alınmada kura usulüne geçilmiştir. 1846'da bu konu kesin ilkelere bağlanmıştır. Osmanlı Müslüman halkının askerlik yaşına gelmiş olanlarının her yıl belirli merkezlerde "Kura Meclisleri" huzurunda yapılacak kuralara göre, isimlerine askerlik isabet edenlerin uyacakları kurallar belirlenmiştir. Kimlerin hangi durumlarda muaf tutulacakları, bedel ödemenin şartları, firar ve gönüllü asker yazılma gibi konulara yer verilmiştir.⁶²⁵

1846 Tarihli Askerlik Kanunu'na göre, bir kazada gerek kuradan önce, gerekse sonra firar eden askeri evinde gizleyen para cezasına çarptırıldığı gibi, halktan biri ise prangaya vurulacak, muteber biri ise eyalet merkezinde bir ay hapis ve sürgün edilecektir. Kaza müdürleri ve diğer kamu memurları bu suçu işledikleri takdirde para cezasıyla birlikte, görevlerinden azledildikten sonra, iki ay müddetle sürgüne gönderileceklerdir.⁶²⁶ Tanzimat'ın ilk dönemlerinde kura yöntemiyle belirlenen askerlerin, hizmetten kaçma girişimleriyle sıkça karşılaşmaktadır. Saruhan Sancağı'na bağlı Demirci Kazasından aşiret beyi Battal Bey'in dava konusu kura askerlerinden bazılarını gizlemektir. Aydın Meclisi'nde görülen dava neticesinde 1852 tarihinde Battal Bey Aydın Güzelhisar'a sürgün edilmiştir.⁶²⁷ Yine benzer bir dava Tepecik Karyeli Ali ile ilgilidir. Saruhan Sancağı'nda, ismine kura isabet eden kardeşini, birçok kez talep edilmesine rağmen vermeyen Tepecik Karyeli Ali, bununla kalmayıp diğer kura askerlerinden birkaç kişiyi de başına toplayarak karışıklık çıkarmaya çalışmıştır. Tepecikli Ali, 1851 tarihinde Aydın Vilayeti içinde bulunan Muğla'da bir süre ikamet ettirilmiştir.⁶²⁸

⁶²⁵ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu, a.g.e.**, s.315-316

⁶²⁶ Musa Çadırcı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Kura Usulüne Geçilmesi "1846 Tarihli Askerlik Kanunu", **Askeri Tarih Bülteni**, S.18, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara Şubat 1985, s.64-65

⁶²⁷ **BOA.**, Nefy ve Kısas 3, s.73, (H.)1268

⁶²⁸ **BOA.**, Nefy ve Kısas 3, s.70, (H.)1267

Devlet görevlilerinin rüşvet olayları, askeri kura sistemine yansımıştır. Saruhan Sancağı'nda askeri kura sırasında, askere gitmek istemeyenler Kasım Dede aracılığıyla kura mümeyyizi Fevzi Efendi'ye rüşvet vermişlerdir. Bu şekilde elde edilen 5525 kuruş rüşvetin 3630 kuruşunu Fevzi Efendi, kalanını da Kasım Dede alarak aralarında paylaşmışlardır. Olay hem Kasım Dede'nin itirafıyla hem de askere gitmemek için rüşvet verenlerin ifadeleriyle ortaya çıkmıştır. Rüşvet verenlerin, hanelerine bakma mecburiyetinden ve kuraya katılmak için şartlarının uygun olmamasından dolayı bu yolu seçmek zorunda kaldıkları görüldüğünden, onlara bir ceza uygulanmamıştır. Rüşvet alan kura mümeyyizi Fevzi Efendi ve Kasım Dede, Ceza Kanunu'nun altmış sekizinci maddesi gereğince, altı sene memuriyetten uzaklaştırılarak 1864 tarihinde üçer sene kalabendlik mahkumiyetiyle Midilli'ye gönderilmişlerdir.⁶²⁹

Manisa, Aydın Vilayeti'nin dokumacılık alanında ön plana çıkan sancaklardan biridir. Askeri kıyafetlerin dikiminde kullanılan kumaşların imal edilmesinde Manisa esnafından yararlanılmıştır. Devlet tarafından görevlendirilen bir kişi, askeri elbiselerde kullanılan "kirpas" denilen kumaşın üretilmesi için çulha esnafından dokumacılara dağıtmak üzere ip satın almakla görevlendirilmiştir. Davaya konu olan olay, çulha esnafından devlet adına satın alınan bu ipliklerin bir kısmının, dokuma sırasında çürük çıktığının anlaşılmasından kaynaklanmıştır. İplikler top halinde alındığından ilk etapta bu durum fark edilmemiş, dokuma sırasında ip kullanıldıkça araya çürük ipliklerin karıştırıldığı anlaşılmıştır. Konuyu araştırmak üzere hemen bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun hazırladığı raporla birlikte İzmir ve Saruhan Sancak meclisleri tarafından gönderilen mazbatalar eşliğinde dava Meclis-i Vala'da görülmüştür. Buna göre, imal edilecek kirpaslar için gerekli olan ipliklerin, temiz ve saf olması kaydıyla satın alınması görevi daha önceden yapılan mukavele ile Harun Bey'e verilmiştir. Bunlara hile karışmaması için nezaret etmek üzere de redif yüzbaşılığında mütekaid Hüseyin Bey memur edilmiştir. Aralarına çürük ip karıştırılmış toplar, Hüseyin Bey tarafından tüccar Mişon Bey'in mağazasından alınarak çulha esnafına dağıtılmıştır. Mahkemenin bu konudaki yorumuna göre, temiz iplikler arasına çürük ipler karıştırılması demek, çürük ipliğin satışı ile temiz ipliğin satışı arasındaki fiyat farkının ihtilas edilmesi

⁶²⁹ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.57, (H.)1280

anlamına gelmektedir. Bu kişilerin işlediği suç 1858 Ceza Kanunu'nun seksen ikinci ve seksen üçüncü maddeleri doğrultusunda beş seneden az olmamak üzere kalabendlik cezasını öngören maddelere tekabül etmektedir. Ancak, olayın meydana çıkmasından ve çürük iplerin geri verilmesinden dolayı arzu edilen ihtilastan yarlanamadıklarından, olayda sorumlu görülenler için bahsi geçen maddelerin çok ağır kaçacağı düşünülerek, muvakkat kalabendlik cezasının yerine muvakkat sürgün cezasının verilmesi uygun görülmüştür. Elbetteki bu değişiklik Ceza Kanunu'na göre sadece padişah iradesine bağlı kılınmıştır. İpliklere hile karıştırılmasından sorumlu bulunan Hüseyin ve çürük ipler karıştırılmış ip toplarını satan Mişon, 1864 tarihinde altışar ay süreyle Kıbrıs adasına sürgün edilmişlerdir.⁶³⁰ Yaşanan bu olay, devlet adına birşeylerin alınıp satılmasıyla görevlendirilen kişilerin hizmetleri sırasında devleti zarara uğratabilecek yöndeki uygulamaların cezasız kalmadığını göstermektedir.

Devlet yöneticileri, istihdam ettikleri görevlilerin hizmetleri sırasında kanun dışına çıktıklarını gördükleri takdirde cezalandırma yolunu seçmişlerdir. Devlete ait gelirlerin en fazla suiistimal edildiği mevkiilerden biri kaza müdürlükleridir. Tanzimat döneminde taşrada çok sık görülen kaza müdürlerinin karıştıkları zimmete para geçirme davalarının benzerleri Saruhan Sancağı'nda da görülmektedir. Kanunun belirlediği miktardan fazla vergi aldığı iddiası ile dava konusu olan kişi Nif Kazası müdürü Hacı İbrahim Bey'dir. Kanun dışı almış olduğu meblağ kendisinden geri alınarak sahiplerine verilme yolu izlenmiştir. Hacı İbrahim Bey, 1853 tarihinde iki sene müddetle Konya'ya sürgün edilmiştir.⁶³¹

Yine devlet memurlarının irtikab ve ihtilasına dair bir olay, Manisa sandık eminliğinde yaşanmıştır. Bu olay, zimmetine para geçiren bir kişinin bu parayı misliyle devlete ödemeye gücü yetmediği takdirde nasıl bir muameleye tabii tutulacağını da göstermektedir. Manisa tütün idaresi sandık emini Agob, duhan hasılatından 19.600 kuruşu zimmetine geçirdiğinin anlaşılmasıyla, 1858 Ceza Kanunu'nun doksaninci maddesi doğrultusunda, 1866 tarihinde altı ay süreyle Midilli'ye sürgün edilmiştir. Ceza Kanunu, bu tür suçlarda zimmete geçirilen meblağın iki katıyla mahkumdan tahsil

⁶³⁰ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.40-41, (H.)1280

⁶³¹ BOA., Nefy ve Kısas 3, s.98, (H.)1269

edilmesini öngörmektedir. Ancak bahsi geçen mahkum Agob'un Ceza Kanunu'nun belirlediği miktarı ödemeye gücü yetmemektedir. Bu durumda kanunen bu meblağın kefilinden tahsil edilmesi gerekmektedir. Ancak, bu davada Agob'un kefil de firar etmiş durumdadır. Mahkeme böyle bir durumda, mahkumun mallarının satışa çıkarılmak suretiyle, bahsi geçen meblağın temin edilmesi yoluna gidilmesi gerektiğini bu davadaki hükmüyle göstermektedir.⁶³²

Manisa Rüsumat Dairesi'nde peşpeşe zimmete para geçirme vakaları görülmektedir. Davada yargılanan kişi Manisa Rüsumat Dairesi memurlarından Aziz Bey'dir. Aziz Bey 1867 yılı Nisan, Mayıs, Haziran rüsumat hasılatından 3277,5 kuruşu zimmetine geçirdiğini, duhan rüsumu için adi varaka düzenlediğini ve aldığı parayı yevmiye defterine ve icmaline kayd etmediğini mahkeme sürecinde itiraf etmiştir. 1858 Ceza Kanunu'nun seksen ikinci maddesi doğrultusunda beş sene kalabendlik cezası mahkumiyetiyle Kıbrıs adasına gönderilmiştir.⁶³³

Yukarıda peşpeşe verilen Agob ve Aziz Bey davaları irtikab ve ihtilas davalarıdır. Görünüşte, her ikisi de toplanan vergileri, yani devlet hazinesine gitmesi gereken meblağı bir şekilde kendi hesaplarına geçirmişlerdir. Her iki dava incelendiğinde, Aziz Bey'e verilen cezanın daha ağır olması, suçu işleyişteki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, Aziz Bey sahte evrak düzenlediği ve aldığı meblağı yevmiye ve icmal defterine kayd etmediği için kalabendlik cezasına çarptırılmıştır. Ceza hukukçuları bu tür bir girişimi tam anlamıyla bir sirkat yani hırsızlık olarak nitelendirmektedirler. Bir memurun kayıtlara geçirdiği bir meblağı, kayıtlar üzerinde bir değişikliğe gitmeden üzerine geçirmesi ise zimmet olarak nitelendirilmekte, burada biraz da iyi niyetle memurun bu meblağı bir şekilde tekrar yerine koyabileceği düşüncesinden hareket edilmektedir.

1866 tarihinde, Kula eşrafından aralarında Hacı Bekir, Hacı Mustafa ve Eşref Efendi'nin bulunduğu bir topluluk, bila-müddet Sakız adasına sürgün edilmişlerdir. Resmi kayıtlarda "töhmet vakası" gibi üstü kapalı bir ifade sürgün nedenleri olarak gösterilmektedir. Bahsi geçen kişiler sürgüne gönderilmelerinden kısa süre sonra Sakız

⁶³² BOA., Nefy ve Kısas 5, s.165, (H.)1283, BOA., Ayniyat Defterleri, N.812, s.8

⁶³³ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.197-198, (H.)1284

adası kaymakamlığına yazdıkları arzuhaller ile ailelerinin memleketlerinde perişan halde kaldığını belirterek affedilme talebinde bulunmuşlar ve talepleri kabul edilerek serbest bırakılmışlardır.⁶³⁴

Halk arasında sürgün cezasının en yaygın tatbik edildiği alan toplum içinde huzursuzluk yaratanların uzaklaştırılmalarıdır. Manisa, 19. yüzyıl boyunca Yahudi ve Rum nüfusunun kalabalık olduğu bir yerdir. Manisa'da bulunan Müslüman ve gayrimüslim halk arasına nifak tohumu atarak huzursuzluğa yol açmalarından dolayı Mehmed, Hasan ve Yani adlı şahıslar 1856 tarihinde bir daha Manisa'ya ayak basmamak üzere padişah iradesiyle uzaklaştırılmışlardır. Manisa halkı, bu tür fesat kişilerden memleketlerini temizleyen padişaha memnuniyetlerini ifade eden bir yazı kaleme almıştır.⁶³⁵

Manisa'da bulunan mevlevihane şeyhi Arapzade Raşid ve kardeşlerinin de bir süre Manisa'dan uzaklaştırıldıkları resmi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Manisa Mevlevihanesi 1368-69 tarihinde Saruhanoğlu İshak Bey tarafından inşa ettirilmiştir.⁶³⁶ Bu dergahın şeyhliğini yapan Arapzade Raşid, Manisa'nın Bektaş-sagir Mahallesindedir. Mısır'dan gelerek Manisa'ya yerleşen Abdullah Efendi'nin oğludur. Manisa'da doğan Arapzade Raşid Efendi, şeyhlik unvanıyla müderrislik hizmetinde bulunmuştur. Kardeşleri Ragıs Efendi ticaret işleriyle ilgilenirken, diğer kardeşi Zaker Efendi de cami hatipliği görevini sürdürmüştür.⁶³⁷ Arapzade Raşid ve kardeşleri ile ilgili halka baskı ve zulüm yaptıkları yönünde mahalle imamı ve muhtarının şikayetleri söz konusu olmuştur.⁶³⁸ Arapzade Raşid Efendi ve kardeşleri mahkeme tarafından verilen hüküm ve padişah iradesi gereğince Niğde'ye sürgün edilmişlerdir. Bu karar, "*Manisa'da Bektaş-sagir Mahallesi'nde sakin Arab Raşid Efendilerle biraderleri Zaker ve Ragıs Efendilerin hareket-ı fesad-karanelerine binaen orada olunmaları caiz olamayacağından başka bir mahale nakilleri irade-i seniyye-i cenab-ı hilafetpenahi mukteza-yı celilesinden bulunduğu ba-tezkere samiye izbar kılınmış ve merkumların Niğde'ye izamları ba-tensib*

⁶³⁴ BOA., Ayniyat Defterleri, N.812, s.8

⁶³⁵ BOA., A.MKT.UM. 244-44, 13.Za.1272

⁶³⁶ Hakkı Acun, "Manisa Mevlevihanesi", IX. Vakıf Haftası Kitabı (2-4 Aralık 1991), Ankara 1992, s.109

⁶³⁷ BOA., İ.DH. 1460-1325.L/4, 7.L.1325

⁶³⁸ BOA., DH.MKT. 2109-52, 6.Ca.1316

ber-mantuk-u emri ferman hümayun şahane oraya izamları" ifadesiyle Aydın Valiliğine tebliğ edildiği gibi, Konya Valiliğine de Niğde'ye ulaştıkları anda bu kişilerin firar etmemeleri için nezaret altında bulundurulmaları bildirilmiştir.⁶³⁹

Niğde'ye ikamet ettirilmek üzere, padişah iradesi ile gönderilen Arapzade Raşid Efendi ve kardeşlerine 1901 tarihinde, kanunun öngördüğü miktarda beşer kuruş yevmiye tahsis edilmiştir.⁶⁴⁰ Arapzade Raşid ve kardeşlerinin bir süre sonra Niğde Sancağı'ndan, Aydın Vilayeti'nde yer alan Tire Kazasına nakledilmelerine izin verilmiştir. Kızkardeşleri olan Zekiye'nin ağabeylerinin Manisa'ya dönmelerine izin verilmesi yönündeki talebi ise bazı resmi yazışmalara konu olmuştur. Dahiliye Nezareti af talebini değerlendirmek üzere, Saruhan Sancağı'ndan bu kişilerin sürgün nedenleri ile ilgili bilgi talep etmiştir. Arapzade Raşid ve kardeşlerinin sürgün edildiği tarih ile Saruhan Sancağı'ndan konu ile ilgili bilgi talep edildiği tarih arasında yönetici değişikliği yaşandığından konunun anlaşılabilmesi için resmi kayıtlara başvurulmuştur. Sürgüne gönderilme olayı ile ilgili yazışmalar incelendiğinde, Arapzade Raşid ve kardeşlerinin sürgün nedeni ile ilgili fesat hareketlerde bulunmaları ifadesine rastlanmıştır. Fesat hareketlerden ne kast edildiği daha derinlemesine araştırıldığında, Arapzade Raşid'in Manisa'da müteveffa Ahmed Bey'in eşine saldırması ve dergah şeyhliği ile ilgili maaşının arttırılması için evkaf müdürlüğüne baskı yapması gibi hususlardan başka bir suçlamaya rastlanmamıştır. Ragıs ve Zaker Efendilere gelince bunların kanun dışı hareketlerine dair bir bilgi bulunamamıştır. Manisa Sancağı'ndan gelen malumat, bu kişilerin Manisa'dan uzaklaştırılmalarında, bazı kişilerin garzlerinin veya çıkarlarının sözkonusu olabileceği yönündedir. Bu bilgilendirme doğrultusunda Arapzade Raşid ve kardeşleri 1907 tarihli irade ile affedilerek Manisa'ya geri dönmüşlerdir. Bu iradede, "*Bazı ahval-i gayr-ı marziyelerine mebni mukaddema Niğde'ye tebid ve bilahare Tire Kazasına nakil eylemiş olan Manisa ahalisinden Arabzade Raşid Efendi ve biraderlerinin Manisa'ya avdetlerine müsaade itası hakkında vaki olan istida üzerine bilmuhabere Dahiliye Nezareti celilesinden varid olub leffen arz ve takdim kılınan tezkerede mumaileyhümmanın Manisa'ya avdetlerinde mahzur*

⁶³⁹ BOA., DH.MKT. 2331-49, 9.Z.1317

⁶⁴⁰ BOA., BEO. 1638-122818, 7.Z.1318

olmadığı Aydın Vilayeti'nin işarına atfen dermiyan edilmiş olmakla" ifadesiyle affedildikleri anlaşılmaktadır.⁶⁴¹

Osmanlı Devleti'nde valilerin, vilayet dahilinde uzaklaştırılması gerekli görülen kişileri Babıali'nin onayını aldıktan sonra vilayet sınırları dışına çıkarma yetkileri bulunmaktadır. Gerek başkentte, gerek diğer vilayetlerde bu gibi kişiler hakkında yapılan tahkikat ile ilgili evraklar, merkeze gönderilerek onay alınmaktadır. Dahiliye Nezareti ve Zabtiye Nezareti'nden ayrı ayrı vilayetlere yazı gönderilmeden hiç kimsenin idareten menfi yani sürgün olarak adlandırılmaması hususunda vilayetler sık sık uyarılmıştır.⁶⁴² Bazı kişilerin oraya buraya, keyfi bir şekilde sürgün edildiği Anadolu müfettişi Şakir Paşa tarafından da ifade edilmiştir. Bu nedenle 1897 tarihinde vilayetlere gönderilen yazıda, jurnal ya da başka nedenlerden dolayı, padişah iradesi almadan kimsenin sürgün edilmesi yoluna gidilmemesi emredilmiştir.

Aydın Vilayeti'nden haksız bir şekilde Trablusgarp Vilayeti'ne sürgün edildiğinden şikayet edenlerden biri İzmirli Hacı Hasanzade Mehmed Bahaaddin Bey'dir. Aydın Vilayeti'nin 1902 tarihli yazısı ile Trablusgarp Vilayeti'ne sürgün edilmiştir. "*Trablusgarp'ta mukim İzmirli Hacı Hasanzade Bahaddin Mehmed*" imzalı ve 1903 tarihli bir dilekçe ile Trablusgarp Valiliğine yaptığı müracatta, Aydın Valiliği tarafından, haksız bir şekilde tenassur (Hıristiyan olma) isnadıyla uzaklaştırıldığını, sonradan ailesini ve çocuklarının da kendi peşinden gönderildiğini ifade etmiştir. "*Te'essürat ve tahassüsatımı nakl etmek mümkün değildir. Mücerred garaza mebni Polis Müdüriyeti'nden verilen jurnal üzere hiçbir ehl-i imanın kabul etmediği tenassur etmiş isnadıyla İzmir Vilayeti'nden ba-tahrirat vilayet-i celilelerine gönderilmişim ma'azallah öyle bir hal-i denaeti irtikab etmiş olsam şer'an tefriki muktezi olan haremim ile iki evladımı bir ay sonra göndermemeleri lazım iken onları da göndermişler halbuki hamden Cenab-ı Hak acizlerini İslam olarak hak buyurmuşdur. Polis Müdüriyeti'nin küfr isnadını kat'iyen kabul etmem i'tikad-ı tamme ile mu'tekid bulunduğum şerait-i İslamiye'de zerre kadar şübhem yokdur. Vilayet-i celilelerine tab'iyem irade-i seniyye ve siyasiye müstenid olmayıp i'tirazdan ibarettir lehü'l-hamd Meclis-i İdare-i Vilayet*

⁶⁴¹ BOA., İ.DH. 1460-1325.L/4, 7.L.1325

⁶⁴² BOA., DH.MKT. 2246-68, 7.Ca.1317

erbab-ı ilm ve irfan ve ashab-ı vicdan ile malidir. Teklif buyrulacak mu'amele-i şer'iyeye dahi müheyyayım benaberin şimdiye kadar hayatımın kısm-ı mu'azzamını umur-ı devlet hizmetinde geçirdim hiçbir vakit hain-i devlet olmadım bununla beraber şimdiki halde hakk-ı çakeride iktiza eden merhamet ve adalet ve zulm ve hakaret her halde re'y-i sami-i cenab-ı vilayet-penahilerinize menut ve mütevakkıf kalmıştır işbu istid'a-yı çakeranemi Meclis-i İdare-i Vilayete bilhassa heyet-i adalete celb buyrularak lazım gelen muamelenin icrasıyla memleketimize iade buyrulmaklığımızı merhamet-i samilerinden niyaz eylerim" Trablusgarp Valiliği, padişah iradesi olmaksızın kimsenin sürgün edilmemesine dair yazı ile birlikte Bahaddin Mehmed Bey'in arzuhalini Dahiliye Nezareti'ne göndermiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nazırlığı, konu ile ilgili Aydın Vilayeti'nden bilgi talep etmiştir. Kamil Paşa, yaşanan bu olay ile ilgili nezareti bilgilendirmiştir. Valinin verdiği bilgiye göre, bahsi geçen Hacı Hasanzade Mehmed Bahaaddin İzmir'in Hacı Mehmed Mahallesi sakinlerindedir. Mehmed Bahaaddin Bey bir ara Yunanistan'a firar ederek din değiştirmiştir. Karısı mühtedi Hatice'yi ve oğlu Celal ve kızı Ayşe'yi Yunanistan'ın Şire adasına götürüp bütün aile din değiştirerek Hıristiyanlığa geçmişlerdir. Kendisi Mihal, oğlu Nikola ve kızı Mariye ismini alarak bir müddet Yunanistan'da kalmışlar ve daha sonra Aydın Vilayeti'ne dönerek Manisa Demirci'ye yerleşmişlerdir. Demirci'de bulunan diğer eşi Emine'den olan kızı Atiye'yi de vaftiz ettirmek teşebbüsünde bulunduğu mahalli hükümetce haber alınması üzerine tutuklanmıştır. Çocukları uygun görülen yerlere yerleştirilmiş, kendisi de Trablusgarp'a uzaklaştırılmıştır. Vali böyle bir durumda, bu kişinin affedilerek İzmir'e gönderilmesinin uygun olmadığı görüşünü ilgili makama iletmiştir. Affedilecekse de, başka bir vilayette ikametinin uygun olacağını bildirmiştir. Aydın Valiliğinden alınan 1903 tarihli bu yazı Dahiliye Nezareti'ni ikna etmiş olmalı ki, Hacı Hasanzade Mahmud'un Trablusgarp'ta kalması yönünde bir karar Dahiliye Nazırlığı'nın Trablusgarp Vilayeti'ne gönderdiği yazıdan anlaşılmaktadır.⁶⁴³

Saruhan Sancağı'ndan siyasi nedenlerle sürgün edilenler de bulunmaktadır. İkinci Meşrutiyet döneminde, oldukça aktif çalışan Volkan Cemiyeti'nin Akhisar Şubesi üyelerinden Selimzade İsmail, şeriat talep eden bir yazı kaleme alması nedeniyle

⁶⁴³ BOA., DH.MKT. 682-54, 10.M.1321

yargılanmıştır.⁶⁴⁴ Divan-ı Harb-i Örfi'de yapılan mahkemesi neticesinde Meşrutiyet idaresi aleyhine vaaz ve nasihatte bulunmasından dolayı suçlu bulunarak 1910 yılında iki yıl süre ile Midilli adasına sürgün edilmiştir.⁶⁴⁵

3.4. Denizli Sancağı'ndan Gönderilenler

19. yüzyıl başlarından itibaren Denizli Hassı voyvodalığı Batı Anadolu'nun güçlü ailelerinden Tavaslızadeler tarafından yönetilmiştir. Bu aile, Tavaslızade Osman Ağa zamanında siyasi nüfuzunu daha da arttırarak, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar aralıklarla Denizli'nin idaresini üstlenmiştir. Padişahın sarayını 1820 tarihinde ziyaret ederek kendisine hediyeler sunan Tavaslızade Osman Ağa, muhassıllık teşkilatının Denizli'deki uygulamasında ilk görevlendirilen kişi olmuştur. Tanzimat'ın uygulanması Denizli Sancağı'nda sorunlu olmuştur. Denizli halkı direnişlerini başlatırken kendilerine muhassıl olarak tayin edilen Tavaslızade Osman Ağa'nın önceki dönemlerdeki baskılarını gerekçe göstermiştir. Tavaslızade Osman Ağa, vergileri aşırı miktarda aldığı, Tanzimat'ta yasaklanmasına rağmen halkı angarya işlerde çalıştırdığı ve mirasçısı olmayan tarlaları sattığı gibi iddialarla halkın tepkisini toplamıştır. Denizli halkının temsilcisi olarak seçilen bazı kent ileri gelenleri ile müderris, hatip, imam gibi görevlilerden oluşan toplam 67 kişinin mühürü olan bir mahzar yazılmıştır.⁶⁴⁶ Denizli'de başlayan direniş kısa zamanda güç kazanınca, bu olayla ilgilenmesi için Aydın feriki Kamil Paşa görevlendirilmiştir. Aydın eşrafından Mustafa Efendi de bölgeye gönderilmiştir. Tavaslızade Osman Ağa'nın bir adamı aşar toplamak üzere Denizli'ye gittiğinde, Tavaslızade tarafından gönderilen adamları kabul etmediklerini belirten iki bine yakın silahlı bir muhalif toplulukla karşılaşmıştır.⁶⁴⁷ Babialı, Tavaslızade Osman Ağa'yı görevden alıp yerine başkasını tayin ederek durumu yatıştırma yolunu izlemiştir. Bu sayede, Denizli Kazasında 1840 ortalarında başlayan bu isyanın önüne geçilmiştir. Tavaslızade Osman Ağa'nın yerine Denizli muhassılı olarak, Babialı memurlarından Ratib Efendi tayin edilmiştir. Muhassıllık meclisi için yapılan seçimlerde, meclis üyeliğine bölgenin ileri gelenlerinden Hamidizade Mustafa Ağa, Hacı Salih ve Hacı

⁶⁴⁴ BOA., DH.MKT. 2849-98, 1.C.1327

⁶⁴⁵ BOA., DH.MUİ. 88-36, 21.R.1328

⁶⁴⁶ Yasemin Avcı, **Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s.66-69

⁶⁴⁷ Ahmet Uzun, **Tanzimat ve Sosyal Direnişler**, Eren Yayınları, İstanbul 2002, s.35-36

Bekir Ağa seçilmiştir. Kısa zamanda onların desteğiyle Ratib Efendi'nin konumu güçlenmiştir. Yeni muhassılın çevresinde halk, muhassılı destekleyenler ve ona muhalefet edenler, olarak bu kez ikiye bölünmüştür. Zabtiye memuru Hacı Mehmed, halkı isyana teşvik eden muhalif grubun başını çekmiştir. Denizli naibi Ahmed Hulusi Efendi, ayandan Hacı Çakıroğlu Hacı Mustafa, Abdibeyzade Emin ve kahveci Alibeşe de onun yanında yer almışlardır. Bu bölünmenin neticesinde Denizli'de öncekinden daha şiddetli bir direniş ortaya çıkmıştır. Muhalif grup, muhassıl Ratib Efendi'nin toplamaya çalıştığı verginin yüksek miktarda olmasını gerekçe göstererek, çok sayıda taraftar toplamıştır. Olay Babıali'nin müdahalesini gerektirecek derecede büyümüştür. Muhassıl Ratib Efendi, müftü, naib, maliye katibi ve zabtiye memuru ile olaylara karışan diğerleri Meclis-i Vala'da davaları görülmek üzere İstanbul'a getirilmişlerdir.⁶⁴⁸ Kaza muhassılı Ratib Efendi, zabtiye memuru Hacı Mehmed ve naib Ahmed Hulusi isyanla ilgili suçlu bulunarak azledilmişlerdir. Bu kişilerin dışında, mahkemeye verilen ifadeler doğrultusunda ahaliden Çakıroğlu Hacı Mustafa, Abdi Beyzade Emin ve Kahveci Alibeşe'nin çıkan olaylarda sorumlu oldukları da anlaşılmıştır. Bahsi geçen kişiler yargılanmak üzere İstanbul'a getirilmişlerdir. Meclis-i Vala'da yapılan yargılamada Çakıroğlu Hacı Mustafa'nın isyandaki suçu sabit bulunarak bir sene müddetle Bozcaada'ya sürgün edilmesine karar verilmiştir. Padişah iradesi ile, Çakıroğlu Hacı Mustafa'nın sürgün yerine ulaşmasından sorumlu olan kişilere vazifeleri bildirilmiştir. "*Rical-i Devlet-i Aliyemden hala Harbiye Nazırı olub Deavi-i Hümayun Nezareti vekaleti uhdesinde muhavvel olan Zühdü Bey dame uluvvuhuya ve Bozcaada naibine ve liman memuru zide mecdühuya hüküm ki Mukaddema Denizli tarafında vuku bulan ihtilalden dolayı icra-yı muhakeme Dersaadetime celb-i ihzar olunmuş olan kesandan Hacı Çakıroğlu Hacı Mustafa nam-ı şahsın töhmet ve kabahat vakası bil-muhakeme tebeyyün ve tahakkuk eylemiş olduğuna mebni icra-ül tedib bir sene müddet için Bozcaada'ya nefy ve tagrib olunması hususu Meclis-i Vükela-yı Ahkam-ı Adliyemde ittifak-ı umumi ile tensib ve inha olunmuş ve olvechle icrası hususuna irade-i seniyye mü'lükanem taallukuyla bu babda emrü hümayun şevket-makrun şahanem sunuh ve sudur olmuş olmakla sen ki nazır-ı vekili mir-i mumaileyhsin nizamı mucibince münasip sefineye irkaben Bozcaada'ya nefy ve icla kılınmak üzere merkumun liman tarafına*

⁶⁴⁸ Yasemin Avcı, **a.g.e.**, s.77-81

*irsalı hususuna müsaraaat edilmesi ferman-ı ali olmağın imdi keyfiyet-i malumat olunmakta ber-minval-i muharrer emr ve harekete mübaderet eylesin ve sen ki liman memur-ı mumaileyhsin merkumun ber-minval-i muharrer mübaşir sefineye irkaben Bozcaada'ya nefy ve irsaline ihtimam ve dikkat ve sen ki naib-i mumaileyhsin sen dahi vusulünde merkumu bir sene müddet ol-tarafta menfiyyen meks u ikamet ettirub vusulunu Dersaaadetime ilam işara mübaderet ve müddet-i mezkurenin iktizasına karbiyyen merkumun tahliye-i sebili zımında iktiza eden emr-i şerifimin ısdarı hususuna bu tarafa inha ve işaret hususunda."*⁶⁴⁹

Denizli'de yaşanan isyan ile ilgili oldukları anlaşılan diğer kişilerden Abdibeyzade Emin ve Alibeşe yargılanmak üzere İstanbul'a getirilirlerken yolda firar etmişlerdir. Gıyaben yapılan yargılamada bir sene sürgün cezası ile Sakız adasına gönderilmelerine karar verilmiştir.⁶⁵⁰ Menteşe Sancağı zaptiye müdürlüğüne, bu kişilerin bir an önce yakalanarak cezalarını ikmal etmek üzere Sakız adasına gönderilmeleri bildirilmiştir.⁶⁵¹ Kısa sürede ele geçirilen Abdibeyzade Emin ve Alibeşe, Sakız adasına gönderilmişlerdir. Bahsi geçen kişiler, 1842 tarihinde affedilerek serbest bırakılmışlardır.⁶⁵² Abdibeyzade Emin Ağa'nın, idari işlere hiçbir şekilde karıştırılmamak üzere Denizli'de ikamet etmesine müsaade edilmiştir. Resmi kayıtlardan kendisinin bir süre sonra, Denizli'de meclis üyeliği görevini üstlendiği anlaşılmaktadır.⁶⁵³

Devlet yöneticilerinin, Denizli isyanı tecrübesinin ardından taşra yöneticileri ile ilgili halktan gelen şikayetleri bir hayli dikkate aldıkları görülmektedir. Mahkemece ortada cezalandırılması gereken herhangi bir suç tespit edilemediği halde, halkın şikayetleri nedeniyle bir kaza müdürü azledilerek uzaklaştırılmıştır. Gerçi burada, kendisinden şikayetçi olunan kaza müdürünün can güvenliği de düşünülerek hareket edilmiştir. Buldan Kazası müdürü Mekrioğlu Süleyman, halktan gelen şikayetler üzerine İzmir Meclisinde yargılanmıştır. Mahkeme neticesinde kanunen ve şer'an cezalandırılması gereken bir suç unsuru tespit edilmemiştir. Ancak halk kendisinden

⁶⁴⁹ BOA., Nefy ve Kısas 1, s.8, (H.)1257

⁶⁵⁰ BOA., C.ADL. 22-1326, 22.Ra.1257

⁶⁵¹ BOA., Nefy ve Kısas 1, s.9, (H.)1257

⁶⁵² BOA., İ.MVL. 36-659, 8.Ra.1258

⁶⁵³ BOA., A.MKT.MVL. 61-27, 20.Ca.1269

ziyadesiyle rahatsız olduğundan başına gelebilecek bir suikast girişimi de göz önüne alınarak, emniyet ve selameti için Buldan dışında bir yerde ikamet etmesi uygun görülmüştür. Olay 1851 tarihinde ülke içindeki yüksek mahkeme olan Meclis-i Vala'da ele alınmıştır. Mekrioğlu Süleyman'ın emniyeti hasıl oluncaya kadar Aydın ve Manisa dahilinde bulunan kazalardan, Buldan'a uzak münasip ve kendisi tarafından seçilen bir mahalde ikamet ettirilmesine karar verilmiştir.⁶⁵⁴ Denizli'de rüşvet ve zimmete para geçirme olaylarında yine mali işlerdeki görevlilerin ve kaza müdürlerinin isimlerinin bu suçlara karıştığı görülmektedir. Denizli mal başkatibi Penah, görülen mahkemesinde muhasebe işleri sırasında 22.385 kuruşu zimmetine geçirdiğinden 1858 Ceza Kanunu'nun doksanuncu maddesine istinaden bir sene müddetle Kütahya'ya sürgün edilmiştir.⁶⁵⁵ 1864 tarihinde Kütahya'da ikamet ettirilen Penah, cezasını tamamlamasına dört ay kala affedilmiştir.⁶⁵⁶ Askeri kura sisteminde de rüşvet olayları yaşanmıştır. Sofuoğlu Mehmed, askeri kuraya katılmamak için, kura azası Manug'a rüşvet teklif etmiştir. Bu nedenle de 1858 Ceza Kanunu'nun altmış dokuzuncu maddesi doğrultusunda, 1864 tarihinde üç sene kalabendlik mahkumiyetiyle Midilli'ye gönderilmiştir.⁶⁵⁷

Denizli Sancağı'nda asayiş tehdit eden unsurlar arasında eşkıya çeteleri gelmektedir. Eşkıya çeteleri cezalandırılarak uzak yerlere gönderilmelerine rağmen firar vakalarıyla sıkça karşılaşmıştır. Denizli ve Aydın Sancakları ahalisinden olan ve Trablusgarp'a sürgün edilen eşkıyalardan memleketlerine firar edenlerden dördü Muğla Sancağı'nda yakalanarak Akka'ya müebbed kalabendlik mahkumiyetiyle gönderilmişlerdir.⁶⁵⁸ Eşkıya reislerinden Karcılı Ali, yakalanarak gönderildiği Trablusgarp'tan firar ederek İzmir'e gelmiştir. Denizli'ye geri dönmek üzere ailesi ile birlikte uygun bir yerde oturmak istediğini belirterek hükümete başvurmuştur. Karcılı Ali artık eşkıyalık yapacak bir gücünün kalmadığını ve işlemiş olduğu suçlardan da büyük pişmanlık duyduğunu, gösterdiği bir kefil ile kanıtlamaya çalışmıştır. Bunun üzerine Manisa'da ikamet edip edemeyeceğine dair yazışmalar yapılmıştır. Bu konuda

⁶⁵⁴ BOA., A.MKT.MVL. 40-43, 13.Ca.1267

⁶⁵⁵ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.76, (H.)1281

⁶⁵⁶ BOA., İ.MVL. 526-23623, 16.N.1281

⁶⁵⁷ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.47-48, (H.)1280

⁶⁵⁸ BOA., A.MKT.UM. 269-2, 1.C.1273

karar verebilmek üzere Karcılı Ali'nin işlediği suçlar gözden geçirilmiştir. Yapılan incelemeden Karcılı Ali'nin Denizli, Aydın, Manisa ve Teke sancaklarında insanları katleden, mal ve mülkleri gasp eden 140 kişiden oluşan bir eşkıya çetesinin reisi olduğu anlaşılmıştır. Meclis-i Vala kararıyla 1855 tarihinde padişah iradesi doğrultusunda müebbeden Trablusgarp'a sürgün edilmiştir. Buradan firar ederek İzmir'e gelmiştir. Ceza Kanunu'nun yedinci maddesi, müebbed sürgün cezasına çarptırılan bir kişinin sürgün yerinden firar ettiği takdirde, müebbed kalabendlik cezasına çarptırılmasını öngörmektedir. Bu durumda eşkıya reisi olarak nitelendirilen ve ismi pek çok suça karışan Karcılı Ali'nin her ne kadar pişmanlığını bildirirse de, Aydın Vilayeti dahilinde kalması uygun görülmemiştir. Hatta bu konuda daha önce yaşanmış olan bir olay da örnek verilerek, bu kararın gerekçesi pekiştirilmeye çalışılmıştır. Önceki dönemlerde, yine benzer suçlardan dolayı Denizli'den sürgün edilenlerden biri Alon isimdeki bir eşkıyadır. Denizli'den Vidin'e sürgün edilen Alon'un, bir süre sonra sürgün yeri Midilli'ye tahvil edilmiş, hatta padişah iradesi ile kendisine maaş bile bağlanmıştır. Ancak Alon, sürgün yerinden kaçarak geldiği Aydın Vilayeti'nde yeniden eşkıyalığa başlamıştır. Üstelik de devlet makamları tarafından ele geçirilememiştir. Sözkonusu bu olay bir sorun olarak çözülmeyi beklerken, Karcılı Ali'nin affedilmesinin mümkün olmayacağı sonucuna varılmıştır. Netice olarak Karcılı Ali, müebbed kalabendlik cezasıyla Rodos adasına gönderilmiştir.⁶⁵⁹

19. yüzyıl boyunca Batı Anadolu'da kamu düzenini bozan sorunların başında, görüldüğü üzere eşkıya çeteleri gelmektedir. Mahali hükümetler, sadece eşkıya çetelerine karşı değil, onlarla ilgisi olan kişilere karşı da mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Konu yine Denizli'nin güçlü ailesi Tavaslızadelerle ilgilidir. Bu aileden gelen Tavaslızade Hacı Mehmed'in mührünü taşıyan bir belge eşkıya reisi olan Dayıoğlu Ahmed'in üzerinde ele geçirilmiştir. Olay, İzmir Eyalet Meclisi'nde mahkemeye taşınmıştır. Tavaslızade Hacı Mehmed, dava sırasında verdiği ifadede belgenin üzerinde bulunan mührün kendisine ait olduğunu kabul etmiştir. Ancak belge üzerindeki yazının kendisine ait olmadığını, başkasına da böyle bir şey yazdırmadığını ifade etmiştir. Savunması Eyalet Meclisi'ni ikna etmede yeterli olmamıştır. Belgenin

⁶⁵⁹ BOA., A.MKT.MVL. 116-47, 25.L.1276

hazırlanmasında bir şekilde rolü olduğu sonucuna varan mahkeme, 1856 tarihinde Tavaslızade Hacı Mehmed'i iki sene sürgün cezası mahkumiyetiyle İçel'e göndermiştir. Bir süre sonra, sürgün yeri Kütahya'ya tahvil edilmiştir.⁶⁶⁰

Osmanlı Devleti'nde, sabıkalı takımından olup adi suç işlemeyi alışkanlık haline getiren kişilerle ilgili zorunlu yer değişiklikleri vilayetlerden gelen taleplerin Dahiliye Nezareti'nce değerlendirilmesiyle yapılmıştır. Denizli'de yaşayan Temurcu Mehmed Salih, on beş yirmi sene boyunca hırsızlık suçunu tekraren işlemiş defalarca da tutuklanarak hapsedilmiş olmasına rağmen ıslah olmamıştır. Denizli ile de bir ilişkisinin olmadığına anlaşılmaması üzerine Denizli Mutasarrıflığı'nın 1904 tarihli yazısı ile bu kişinin ıslah-ı nefis etmesi için Rodos'a gönderilmesi talep edilmiştir. Dahiliye Nazırlığı konu ile ilgili Aydın Vilayeti'ne verdiği cevapta Temurcu Mehmed Salih'in, vilayet dahilinde münasip görülecek bir yere gönderilmesinin uygun görüldüğünü bildirmiştir.⁶⁶¹

3.5. Mentеше Sancağı'ndan Gönderilenler

Menteşe Sancağı'nda bulunan gümrüklerde memurların ihtilası ile ilgili davalarla karşılaşmaktadır. İhtilasa konu olanlardan biri palamut rüsumudur. Palamut, özellikle boyacılık ve dericilikte kullanılan bir malzemedir. Bu alanda dünyadaki ticari gereksinimin çok büyük bir kısmı Osmanlı'dan sağlanmıştır. Anadolu'da yıllık palamut üretiminin %90'ını Batı Anadolu karşılamıştır. Batı Anadolu'nun en önemli palamut merkezleri Manisa, İzmir, Aydın, Denizli ve Muğla'dır. Palamut ihracatında İzmir gümrüğü merkez konumundadır.⁶⁶² Mentеше Sancağı'na bağlı Meğri (Fethiye) Kazası gümrük memuru Halil, Meğri gümrüğünden İzmir gümrüğüne geçirilen iki tüccara ait palamutların miktarını yevmiye ve icmal defterlerine eksik kaydederek, birinden 600, diğerinden 359,5 kuruş ihtilal ettiğinden, rütbe ve memuriyetleri alınarak 1864 tarihinde beş sene kalabendlik mahkumiyetiyle Sinop'a gönderilmiştir.⁶⁶³

⁶⁶⁰ BOA., Nefy ve Kısas 3, s.180, (H.)1272

⁶⁶¹ BOA., DH.MKT. 916-1, 11.L.1322

⁶⁶² Filiz Çolak, "İzmir'in İhracatında Palamutun Yeri ve Önemi" CIEPO XIV. Sempozyum Bildirileri (18-22 Eylül 2000 Çeşme), Türk Tarih Kurumu Ankara 2004, s.90

⁶⁶³ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.41, (H.)1280

Menteşe Sancağı 19. yüzyıldan itibaren özellikle tütün üretiminde önemli bir seviyeye ulaşmıştır. Bu nedenle duhan (tütün) rüsumat memurluklarında ihtilas olayları ile karşılaşmaktadır. Muğla Duhan Müdüriyeti'ne bağlı Agridos Kazası duhan rüsumatının ondalıkla sabık memuru Hacı Hüseyin Efendi, kazanın duhan rüsumatından zimmetine 6183 kuruş para geçirdiği için altı ay müddetle Gelibolu'ya, yine Muğla Duhan Müdüriyeti'ne bağlı Eşen Kazası duhan memuru Süleyman Efendi kazanın duhan rüsumatından zimmetine 1083 kuruş para geçirmesinden dolayı 1866 tarihinde altı ay müddetle Kütahya'ya sürgün edilmişlerdir.⁶⁶⁴

Sandık eminlikleri de suistimallerin yaşandığı memuriyetlerden biridir. II. Mahmud döneminde, her sancak merkezinde Memleket Sandığı adı verilen kuruluş vasıtasıyla giderlerin tek elden karşılanması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu sandığın yönetimine getirilenlere de, sandık emini denilmiştir. Önceleri halk tarafından seçilen sandık eminleri, Tanzimat döneminde Büyük Meclisler tarafından seçilmeye başlanmıştır. Toplanan bütün hazine gelirleri sandık eminlerine teslim edilmiş, mal sandığında bu paralar saklanmış, gerektiğinde harcamalar buradan karşılanmış, vilayet sınırları içinde yer alan bütün memurlarla askerlere maaşları buradan ödenmiştir. Artan para da hazineye aktarılmıştır.⁶⁶⁵ Muğla Sancağı sandık emini Nikolaki, muhasebe defterinde tahribat yaparak zimmetine para geçirmesinden dolayı, 1877 tarihinde beş yıl kalabendlik mahkumiyetiyle Midilli'ye gönderilmiştir.⁶⁶⁶ Nikolaki'nin zimmet davası sırasında liva eski muhasebecisi Sadık Efendi hakkında da ayrıca bir tahkikat yapılmıştır. Nikolaki'nin paraları üzerine geçirmesinde muhasebeci Sadık Efendi'nin rolü olduğu anlaşılmıştır. Ceza Kanunu'nun doksanıncı maddesi zimmetine miri mal geçirmesine müsaade eden memurların altı aydan üç seneye kadar sürgün edilmesini öngörmektedir. Bu madde çerçevesinde liva eski muhasebecisi Sadık Efendi, 1877 tarihinde bir yıl müddetle Bursa Vilayeti'ne sürgün edilmiştir.⁶⁶⁷ Sadık Efendi menfasında verdiği bir arzuhalde, iki sene süren mahkeme sürecinde 10 ay kadar tevkif edildiğini, kendisinin sürgün edildiği Bursa'da, ailesinin de memleketinde perişan halde

⁶⁶⁴ BOA., Nefy ve Kıyas 5, s.138, (H.)1282, BOA., MVL. 743-119, 27.L.1282, **Takvim-i Vakayi**, N.962, 25.Z.1284

⁶⁶⁵ Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu**, a.g.e., s.230-231

⁶⁶⁶ BOA., Nefy ve Kıyas 5, s.305, (H.)1294

⁶⁶⁷ BOA., Nefy ve Kıyas 5, s.307, (H.)1295

kaldığını belirterek affını talep etmiştir. Konu Şura-yı Devlet'te görüşüldüğünde Sadık Efendi'nin mahkumiyet süresinin yarısını ikmal ettiği ve daha önce de tevkif edildiği süre göz önüne alınarak kalan cezası affedilmiştir.⁶⁶⁸

Zimmete para geçirme davalarından biri de Mentеше Sancağı'na bağlı Tavas Kaza Müdüriyetinde yaşanmıştır. Tavas Kazası müdürü Nazmi Bey, orduya yardım için toplanan gelirlerden 103.594 kuruş 30 parayı zimmetine geçirdiği ve cerime-i nakdiye olarak da 30 kıyye buğday ve arpa aldığıın anlaşılmasıyla Ceza Kanunu'nun yüz dokuzuncu ve altmış sekizinci maddelerini tatbiken 1879 tarihinde üç sene kalabendlik mahkumiyetiyle Rodos'a gönderilmiştir.⁶⁶⁹

Ankara Vilayeti'ne ait 1905 tarihli bir listede uygunsuz hal ve hareketlerinden dolayı gönderilen Muğla redif taburu mülazım-ı sanisi Mustafa Efendi yer almaktadır. Aydın Vilayeti'nin 1898 tarihli yazısı ile Ankara'ya sürgün edilmiştir. Ancak kendisi hakkında düşülen kayıta ortadan kaybolduğunu ve hayatta olup olmadığının bilinmediği belirtilmiştir.⁶⁷⁰ Redif taburluğu 1834'den itibaren, bütün sancaklarda, büyük bir kitleyi uzun süre silah altında tutmadan, askerlik çağına gelmiş olanları, kendi bölgelerinde az masrafla ve kısa aralıklarla eğiterek savaş anında kullanılacak yeterli asker bulma amacı ile kurulmuştur. Redif askeri alınacaklar, 23-32 yaşlarındaki gençler arasından ad çekme ile saptanmıştır. 1843'de yapılan düzenleme ile askerlik süresinde bir saptama gidilerek beş yıllık fiili, yedi yıllık da Redif hizmeti olmak üzere on iki yıl olarak saptanmıştır. Beş yıllık askerlik görevini tamamlayanlar yedek asker olarak Redife ayrılmışlardır. Böylece 1834'de kurulan Redif teşkilatı yeniden tanzim edilerek yedek ordu durumuna getirilmiştir.⁶⁷¹

Menteşe Sancağı'ndan siyasi nedenlerle sürgün edilenlere de rastlanmaktadır. Meğri Rüsumat başkitabetinde bulunan Midillili Hacı Bekiroğullarından Nuri Efendi, 1901 tarihinde siyasi meselelerden dolayı kalabendlik mahkumiyetiyle Cezayir Bahr-ı Sefid

⁶⁶⁸ BOA., İ.ŞD. 40-2079, 27.B.1295

⁶⁶⁹ BOA., ŞD. 2897-70, 6.L.1297

⁶⁷⁰ BOA., Y.PRK.DH. 13-63, 26.C.1323

⁶⁷¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu, a.g.e.*, s.61-63

Vilayeti'ne gönderilmiştir.⁶⁷² Sürgün nedeni, resmi kayıtlarda "*bazı tefevvühat-ı leimane*" yani alçakca sözlerde bulunması olarak gösterilmiştir.⁶⁷³

3.6. İzmir Sancağı'ndan Gönderilenler

Tanzimat döneminde taşra meclislerinde yerel eşraf mahkeme heyetlerinden, çeşitli hizmetlerin görülmesi için kurulan vilayet özel ihtisas komisyonlarına kadar her yere girip, karar ve yürütme alanına el atarak kendi nüfuzlarını sağlamışlardır.⁶⁷⁴ Bu nedenle taşra meclis üyelerinin ahaliye baskı yapma, rüşvet ve zimmete para geçirme gibi davalarıyla sıkça karşılaşmaktadır. 1846 tarihinde İzmir Meclisi'nde benzer bir olay yaşanmıştır. İzmir Meclis azalarından Mehmed Ali Ağa, Hacı Mustafa Ağa ve eski muhassıl Reşid Efendi'nin birlikte hareket ederek bazı uygunsuz hareketlere kalkıştıkları İzmir Muhassılı Abdülkadir Ağa tarafından Meclis-i Vala'ya bildirilmiştir. Durumun daha iyi anlaşılması için başlangıçta Muhassıl Abdülkadir Ağa'nın, İstanbul'a getirilerek dinlenmesi düşünülmüşse de, bundan vazgeçilerek, İzmir'de kalması ve gizli bir şekilde bahsi geçen kişilerle ilgili tahkikat yürütmesi kendisine bildirilmiştir. Muhassıl Abdülkadir Ağa, kendisine verilen bu emir üzerine yürüttüğü tahkikatta elde ettiği bilgileri İstanbul'a ulaştırmıştır. Abdülkadir Ağa'nın bildirdiğine göre, meclis azalarından Mehmed Ali Ağa ve Hacı Mustafa Ağa, o tarihe kadar ihaleleri yapılması gereken mukataaların büyük bir kısmını müzayede yapmaksızın istedikleri kişilere vererek ihale maddesini geçinilecek bir mevki olarak görmüşlerdir. Bahsi geçen kişiler Çeşme, Urla ve Kuşadası kazalarının bedellerinden 3000 kuruş aldıkları gibi Karaburun, Söke, İneabad, Cumaabad mukataalarını da kendi istedikleri kişilere vererek kazanç elde etmişlerdir. Mesela mukataaların ihalesi sırasında Karaburun'a 25.0000 kuruş, İneabad'a 10.000 kuruş ekleyerek bu meblağları kendileri aldıkları gibi buna benzer birçok yerin mukaatasını bu şekilde vermişlerdir. Ayrıca İzmir içinde bulunan bazı dükkanlarda satılan şeylerde narh nizamının ihlal edildiği, İzmir'de kesin olarak denizin doldurulması yasaklanmış olduğu halde bu kişilerin yardımıyla on beş kadar mahalın doldurulduğu ve İzmir'de çıkan yangınlarda zarar gören dükkan ve evler için toplanan

⁶⁷² BOA., Y.PRK.DH. 13-56, 23.C.1323

⁶⁷³ BOA., Y.MTV. 279-102, 15.Ş.1323

⁶⁷⁴ İlber Ortaylı, a.g.e., s.79

gelirlerden 25.000 kuruş zimmetlerine para geçirdikleri belirlenmiştir.⁶⁷⁵ Bu kişiler tarafından ihtilas edilen yangınlardan zarar gören yerlerin tamiri için toplanan paralar ile ilgili kayıtlar da Meclis-i Vala'ya gönderilmiştir. Bu konuya dair mahkemeye sunulan belgelerde 1841 tarihinde çıkan yangında zarar gören Kurşunlu Cami için 7000 kuruş, 1845 tarihinde çıkan yangında zarar gören Mustafa Efendi Cami için 6000 kuruş, Mustafa Efendi Mescidi için 2500 kuruş Ali Efendi Cami için 6000 kuruş, İshak Efendi Mescidi için 2500 kuruş ki toplamda 24.000 kuruş yanan yerlerin tamiri için tahsis edilmiştir. Ayrıca yanan bazı haneler, zelzelede zarar gören yerler ve benzeri şeyler için toplanan gelirlerle bu meblağ 38.326 kuruşa ulaşmıştır. Toplanan bu para ile ilgili Mehmed Ali Ağa ve Hacı Mustafa Ağa'nın zimmetleri olduğu tespit edilmiştir. Mehmed Ali Ağa azalıktan çıkarılarak İzmir'e, Hacı Mustafa Ağa ise, memleketi olan Buldan'a sürgün edilmiştir. Osmanzade Raşid Efendi de azalıktan ihraç edilmiştir. Eski muhassıl Reşid Efendi ise, İzmir'de ikametini gerektirecek bir işi kalmadığından İstanbul'a getirilmiştir. Tüccar ve esnaftan muteber kişilerin katılımıyla Ferik Mahmud Paşa'nın hazır olduğu bir zamanda Şakir Efendi, Hacı İbrahim Ağa, Mustafa Efendi, İsmail Efendi ve Abdullah Efendi İzmir Meclisi'nin yeni üyeleri olarak belirlenmişlerdir.⁶⁷⁶ Zimmet davasından dolayı mahkum edilerek Buldan'a sürülen Hacı Mustafa Ağa aynı zamanda ticaretle uğraşmaktadır. Sürgüne gönderilişinin üzerinden üç dört ay geçtikten sonra, Hacı Mustafa Ağa, geride bıraktığı mal ve mülklerinin perişan kaldığını gerekçe göstererek affedilmeyi talep etmiştir. Durum Meclis-i Vala'da değerlendirildiğinde, Hacı Mustafa'nın cezası kafi görülerek, bundan sonra kendi işleriyle ilgilenmek ve başka şeylere karışmamak şartıyla affedilmesine karar verilmiştir.⁶⁷⁷

1855 tarihinde halktan gelen bazı kişilerin katılımıyla İzmir hükümet binasına yönelik bir baskın yaşanmıştır. Bu olaydan birkaç gün önce İzmir Valiliğinde bir değişiklik yaşanmış ve yeni vali henüz göreve başlamıştır. Olayların yaşanmasında ön ayak olan kişilerden biri olarak mektep hocası Ispartalı Mehmed Hoca'nın ismi geçmektedir. Mehmed Hoca, olayla ilgi yapılan sorgusunda, camide iken kalabalık bir topluluğun yanına gelerek Vali Konağı'na birlikte gitmeleri konusunda kendisini

⁶⁷⁵ BOA., İ.MVL. 86-1726, 6.Z.1262

⁶⁷⁶ BOA., A.MKT. 76-29, 24.R.1263

⁶⁷⁷ BOA., Nefy ve Kısas 2, s.136, (H.)1263

zorladıklarını, onlara cevap olarak böyle şeylere karışmayacağını beyan etmiş olmasına rağmen başka türlü müdahale etmelerinden çekindiği için istemeden onlarla beraber gitmek zorunda kaldığını ve kendisinin orada hiçbirşey söylemeden sessiz bir şekilde olayları izlediğini beyan etmiştir. Bu ifadesi ikna edici olmadığından tevkif edilmek üzere iken Fransız Konsolosu tercümanı, bu kişinin konsolosluk ile münasebeti nedeniyle tahliyesini talep etmiştir. Hatta ertesi gün konsolos bizzat kendisi Vali Konağı'na gelerek bu talebini valiye tekraren iletmıştır. Gereken yapılmadığı takdirde sefarethaneye bu konuda bir mektup yazacağını da belirtmiştir. İzmir Valisi bu gelişmelerden Babıali'yi haberdar ederken, etrafına kişiler toplayarak asayiş tehdit eden bu tür kişilerin uzaklaştırılmalarının gerekli olduğunu ve çıkarılan padişah iradesi ile Ispartalı Mehmed'in memleketine gönderildiğini bildirmiştir.⁶⁷⁸

Aydın Vilayeti'nde devlet memurlarının irtikab olayları özellikle tuzlarda yaşanmıştır. Vilayetin en önemli iktisadi işletmelerinden biri tuzlardır. Tuz, devletin en önemli gelir kaynaklarından biridir.⁶⁷⁹ Vilayet dahilinde İzmir, Patnos, Menemen ve Menteşe tuzları bulunmaktadır. Evliya Çelebi Menemen Tuzlası'ndan bahsederken tüm Germiyan, Aydın, Saruhan Vilayetlerine her sene yüz bin deve yükü tuzun buradan gittiğini ifade etmektedir.⁶⁸⁰ 16. yüzyıl İzmir'inde bugünkü Alsancak Semti'nin bulunduğu yerde de tuzla bulunduğu bilinmektedir.⁶⁸¹ Tuz üretimi yaz aylarında, genellikle deniz yüzeyinden daha aşağıda tuz biriktirmek suretiyle yapılmıştır. Yaz aylarının kavurucu sıcaklığında çöken tuz sonbaharda kürekle çıkarılarak kullanılmıştır. Özellikle Foça'da yıllık tuz üretimi 50-60 milyon kıyyeyi bulmaktadır.⁶⁸²

İzmir Sancağı'nda yer alan tuzlalar burada görevli memurlar için bir suistimal kaynağına dönüşmüştür. Tuzla memurlarının karıştığı, kayıtlarda yapılan tahribatlarla zimmete para geçirme ve tuz kaçakçılığı gibi vakalarla ilgili mahkemelere yansıyan davalar bulunmaktadır. Bu konuda yer verilecek ilk olay, İzmir Rüşumatı'na bağlı Kayalı tuzlası ile ilgilidir. Kayalı Tuzlası memuru Hurşid Bey, davada yargılanan

⁶⁷⁸ BOA., A.MKT.UM. 190-67, 25.B.1271

⁶⁷⁹ Robert Anhegger, Halil İnalçık, **a.g.e.**, s.29

⁶⁸⁰ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.9, s.93

⁶⁸¹ Mübahat Kütükoğlu, **XV. XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2000, s.51

⁶⁸² Karl Von Scherzer, **a.g.e.**, s.4

kişidir. Hurşid Bey satmış olduğu 880 kıyye tuzu, icmal defterine 340 kıyye eksik kaydetmiş, tüccar Andon ile anlaşarak ona satmış olduğu 28.000 kıyye tuzdan aldığı paranın bir miktarını Andon'a vererek kalanını zimmetine geçirmiş, ayrıca tuzlada bulunan 21.080 kıyye tuza toprak karıştırmış olduğu mahkemece tespit edilmiştir. Toprak karıştırılan tuza kimse tarafından rağbet gösterilmeyeceği için bunun bedeli Hurşid Beyden tahsil edilmiştir. Diğer suçlarla ilgili olarak da Ceza Kanunu'nun seksen ikinci maddesi uygulanarak Hurşid Bey ve Andon beşer sene müddetle kalabendlik mahkumiyetiyle 1865 tarihinde Midilli'ye gönderilmişlerdir.⁶⁸³

İzmir'in en büyük tuzlarından biri olan Foça Tuzlası'nda birçok ihtilas vakası yaşanmıştır. Tuzla kayıtlarının kontrolü sırasında Foça Tuzlası'nda yapılan incelemelerde, gelirlerde 11.000 kuruş açık olduğu tespit edilmiştir. Foça Tuzlası'nın muhasebesinden sorumlu Şakir Bey zimmetine para geçirdiğini mahkeme sürecinde itiraf etmiştir. Şakir Bey, Ceza Kanunu'nun doksanıncı maddesi doğrultusunda zimmetine geçirdiği para tahsil edildikten sonra, 1865 tarihinde bir sene müddetle Kütahya'ya sürgün edilmiştir.⁶⁸⁴

İzmir Rüşumat İdaresi'ne bağlı tuzla memuru Mehmed Bey, Yorgi'ye satmış olduğu 3.200 kıyye tuzun değeri olan 1600 kuruşun 806,5 kuruşunu deftere kaydetmiş, geriye kalan 793,5 kuruşunu zimmetine geçirmiş olduğundan 1858 Ceza Kanunu'nun seksen ikinci maddesi gereğince, 1865 tarihinde beş sene kalabendlik mahkumiyetiyle Midilli adasına gönderilmiştir.⁶⁸⁵

Bir diğer vaka yine Foça Tuzlalarında yaşanmıştır. Tüccar Hancı Süleyman, tuzlaya gelerek tezkeresiyle 720 kıyye tuz satın almıştır. Bu alışveriş sırasında tuzla memuru Ahmed Bey, Hancı Süleyman'a tezkeresiz bir şekilde sattırarak üzere verdiği 1400 kıyye tuzu, Bergama duhan kolcusu Mario'nun oğlu bakkal Nikola'ya ve Leblebici Hafız Mustafa'ya teslim etmesini istemiştir. Görünüşe göre, tuzla memuru Ahmed, Bergama duhan kolcusu Mario ile önceden anlaşarak 1400 kıyye tuzu birlikte planlayarak kaçırmışlardır. Ahmed Bey, mahkeme sürecinde Hancı Süleyman'ın

⁶⁸³ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.93, (H.)1281

⁶⁸⁴ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.98, (H.)1281, **Takvim-i Vakayi**, N.947, 17.Za.1284

⁶⁸⁵ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.101, (H.)1281, **Takvim-i Vakayi**, N.948, 19.Za.1284

ifadesini kesin bir dille inkar etmiştir. Ahmed Bey olayın meydana çıkmasından bir iki gün önce olacakları hissedip, Leblebici Mustafa'nın dükkanına giderek, dükkanda bulunan tuzu çırak Ali'ye verdiği talimatla ortadan kaldırtmış, ardından Leblebici Hafız Mustafa'nın evine giderek, evinde bulunan tuzları bir kuyu kazarak saklamasını istemiş ve bütün bu olup bitenler şahitlerin ifadeleriyle de meydana çıkmıştır. Netice olarak Ahmed Bey'in 1400 kıyye tuzu ihtilas ettiği anlaşılmıştır. Mahkeme, Ahmed Bey'i rüşvet alan, Mario'yu rüşvet veren ve duhancı Hancı Süleyman'ı rüşvete aracılık eden kişiler olarak belirlemiştir. Ceza Kanunu'nun seksen ikinci maddesine göre her kim devlet malını nakden veya aynen çalmaya cesaret ederse, almış olduğu şey iki kat olarak kendisinden alındıktan sonra beş seneden az olmamak üzere kalabend kılınacağını beyan etmektedir. Seksen üçüncü maddesinde de her kim devlet hesabına alıp satmaya memur olduğu her türlü eşyanının imaline, alımına ve satımına fesat karıştırarak ihtilas ederse hırsız olarak görüleceği ve seksen ikinci madde doğrultusunda cezalandırılacağı belirtilmektedir. Mario'nun memuriyeti duhan kolcusu olarak, Ahmed Bey'in memuriyetiyle kıyaslanamayacağından Ceza Kanunu'nun kırk yedinci maddesince padişah iradesi ile muvakkat kalebendliğin muvakkat sürgüne çevrilebileceğine dair madde göz önüne alınarak cezalandırılması uygun görülmüştür. İhtilas ettikleri şeyler kendilerinden tahsil edildikten sonra 1867 tarihinde Ahmed Bey'in, beş sene müddetle kalabendlik mahkumiyetiyle Kıbrıs'a, Mario'nun bir sene sürgün mahkumiyetiyle Gelibolu'ya gönderilmelerine karar verilmiştir. Hancı Süleyman ise, bu olayda aracılık etmiş olmasına rağmen, bu işten bir kazancı olmadığı anlaşıldığından dolayı dava süresince tutuklu kaldığı süre yeterli görülerek serbest bırakılmıştır.⁶⁸⁶

Tuzlaların hesap kayıtlarında geriye dönük incelemelerde, bir sorun tespit edildiğinde üzerinden zaman geçmiş olmasına rağmen mahkeme sürecinin başlatıldığını gösteren vakalar sözkonusudur. İzmir'in Çamaltı Tuzlası'nda 1861-1862 yıllarına ait hesap kayıtlarında tutarsızlık görülmesi üzerine konu ile ilgili tahkikat yapılmıştır.⁶⁸⁷ Bu tarihlerde tuzla memuru olan Salih Sabri Bey, açılan soruşturmaya dahil edilmiştir. Çamaltı Tuzlası'na ait bir tezkerede yazılı 73.472 kıyye tuzun değeri olan 36.736 kuruşun koçana kaydedilmediği, bir diğer tezkerede yazılı 16.438 kıyye tuzun değeri

⁶⁸⁶ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.192, (H.)1284

⁶⁸⁷ BOA., MVL. 749-58, 6.Ca.1283

olan 8219 kuruşu, 210 kuruş eksik, yine başka bir tezkerede 70.291 kıyye tuzun değeri olan 36.145 kuruşu 3345 kuruş eksik, bir diğer tezkerede yazılı 31.766 kıyye tuzun değeri olan 15.888 kuruşu 444 kuruş eksik olarak koçanlara yazıldığı ortaya çıkmıştır. Salih Sabri Bey, bu tezkerelerin bazılarının kendisinden önceki tuzla memuru Ahmed Bey zamanında verildiğini, bazı tezkereleri kolcu Ethem Bey'in yazdığını, diğer tezkerelere de işinin çok yoğun olmasından dolayı aceleyle yazarken yanlış rakamlar yazmış olabileceğini belirterek suçsuz olduğunu savunmuştur. Bunun üzerine Salih Sabri Bey'in yazısı ile koçanlardaki yazı karşılaştırdığında aynı olduğu görülmüştür. Salih Sabri Bey, 1867 tarihinde beş sene kalabendlik mahkumiyetiyle Kıbrıs'a gönderilmiştir.⁶⁸⁸

İzmir'e bağlı Çandarlı Tuzlası memuru Nuri Bey, Bergama'da ikamet eden Tekfurdağlı Süreyya ve Kayserili Kigork ile gizlice anlaşarak, kıyyesi 20'şer paraya tuz satmış ve aldığı paraları zimmetine geçirmiştir. Tezkeresiz bir şekilde satılan bu tuzlar Bergama'da ele geçirilmiş ve olay Çandarlı Tuzlası'na bağlı Vakıf Tuzlası memurlarından Ahmed Bey'in ihbarıyla ortaya çıkmıştır. Tekfurdağlı Süreyya, tuzla memuru Nuri Bey'den fiyatın indirilmesi yönünde gelen teklifle kıyyesi 20 kuruşa tuz aldığını belirtirken, Kigork aldığı tuzun kıyyesi için 40 kuruş ödediğini ifade ederek her ikisi de olayla ilgilerinin olmadığını kanıtlamaya çalışmışlardır. Vakıf Tuzlası memuru Ahmed Bey de, konudan geç haberdar olduğunu, haberdar olur olmaz da ihbar ettiğini söyleyerek kendisini muhbir sıfatında göstermiştir. Ancak, mahkemede dinlenen şahitlerin ifadesinden Kigork ve Süreyya'ya tuz satışı ile ilgili yapılan mukavele esnasında Ahmed ve Nuri Beylerin birlikte hareket ettikleri anlaşılmıştır. Tekfurdağlı Süreyya'nın 44.085 kıyye, Kigork'un ise 40.600 kıyye tuzu yirmişer paradan alarak halka sattıkları ortaya çıkmıştır. Tuzlalardan satılan tuzlar için kesinlikle tezkere gerekli olmasına rağmen Tekfurdağlı Süreyya ve Kigork Bergama'ya defalarca tezkeresiz tuz getirmişlerdir. Süreyya'nın aldığı 44.085 kıyye tuzun o zamanki değerinin iki katı olan olan 88.170 kuruşun Ahmed, Nuri ve Süreyya Beylerden alınmasına, Kigork'un satın aldığı 40.600 kıyye tuzdan tüketilen 3500 kıyye tuzun değerinin iki katı olan 7.060 kuruş ile mevcut olup müsadere edilen 37.070 kıyye tuzun değeri olan 37.070 kuruş ki toplam 44.130

⁶⁸⁸ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.204, (H.)1284

kuruşun yine Kigork, Ahmed ve Nuri'den tahsil edilmesine karar verilmiştir. 1858 Ceza Kanununun seksen ikinci maddesi doğrultusunda, Vakıf Tuzlası memuru Ahmed ve Çandarlı Tuzlası memuru Nuri memuriyetten çıkarılarak, 1867 tarihinde beş sene kalabendlik mahkumiyeti ile Kıbrıs adasına gönderilmişlerdir. Tekfurdağlı Süreyya ve Kigork ise memuriyet sıfatına sahip olmadıklarından, kendilerine sunulan fiyattan tuz almaları doğru olmasa da, devlet malını zimmetine geçiren bir memur gibi cezalandırılmayacaklarından, mahkemeleri sırasında yaşamış oldukları süreçte ticaretten alıkonulmuş olmalarının yeterli bir ceza olduğu düşünülerek serbest bırakılmışlardır.⁶⁸⁹ Çandarlı Tuzlası memuru Nuri'nin ceza müddeti içinde affedilmesi yönünde yaptığı talepler, babasının çok yaşlı ve hasta olması ve ailesinin geçimini sağlayacak kimse bulunmamasından dolayı kabul edilmiştir.⁶⁹⁰

Aydın Vilayeti'nde tuzlalarla ilgili bir başka vaka İzmir Rüsumat Nezareti'ne bağlı Beylikkebir Tuzlası'nda yaşanmıştır. Olayda ismi geçenlerden biri Kaptan Rizonik'tir. Kaptan Rizonik, Selanik'e götürmek üzere, İzmir Limanı'na yaklaşarak Beylikkebir Tuzlası'ndan tuz satın almıştır. Beylikkebir Tuzlası'ndan kendisine verilen tezkerede 19.000 kıyye tuz satıldığı yazılı olduğu halde, koçanında 9000 kıyye tuz yazılı olması nedeniyle tuzla memurlarını da içine alan bir soruşturma yapılmıştır. Tezkereye on rakamının sonradan eklendiği anlaşılmıştır. Bu konu ile ilgili hem kaptan Rizonik hem de tuzlada görevli olan memur Ömer, memur katibi Şaban ve kantarcı Petro sorguya alınmışlardır. Tuzla memur katibi Şaban verdiği ifadede Ömer ve Petro ile birlikte, 10.000 kıyye tuzu tezkereye sonradan ekleme konusunda 6000 kuruş karşılığında kaptan Rizonik'le anlaşmalarını ifade etmiştir. Tuzla katibi Şaban, bu yolla kaptan Rizonik'ten alınan 6000 kuruşun 2500 kuruşunu memur Ömer, 2500 katip Şaban'ın ve 1000 kuruşunu da kantarcı Ömer'in alması suretiyle kendi aralarında paylaştıklarını ifadesine eklemiştir. Bütün bu ifadeler Kaptan Rizonik'e sorulduğunda, tuzla memurlarına 6000 kuruş vermeyip bir gün 9000 ertesi gün de 10.000 kese olmak üzere toplam 19.000 kuruş vermek suretiyle karşılığında 19.000 kıyye tuz aldığını ve buna dair tezkereyi de memur Ömer'den aldıktan sonra gemisine atlayıp Selanik'e gittiğini ifade etmiştir. Bu durumda, 10.000 kıyye tuzun tuzla memurları tarafından ihtilas

⁶⁸⁹ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.204-205, (H.)1284

⁶⁹⁰ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.236, (H.)1286

edildiği kaptanın ifadesiyle açığa çıkmıştır. 10.000 kıyye tuzun değerinin iki katı olan 20.000 kuruşun üçe bölünerek Ömer, Şaban ve Petro'dan alınmasına karar verilmiştir. Bahsi geçen bu kişiler 1868 tarihinde beş sene kalabendlik mahkumiyetiyle Akka'ya gönderilmişlerdir.⁶⁹¹

Bu kez tuz kaçakçısından dolayı davaya konu olan tuzla Karaburun sahilindeki Foça Mahallesi sınırları içinde bulunan Vasil Reis Tuzlası'dır. Dimitri reisin, Karaburun civarında bulunan kayığında, tezkeresiz bir şekilde 1400 kıyye tuz ele geçirilmiştir. Bu tuzun kolcu Osman ve Yorgi adındaki şahıslar tarafından Vasil Reis Tuzlası'ndan çalındığı ve kaptan Dimitri Reis'e verildiği, karşılığında da kaptandan aldıkları 200 kuruşu kendi aralarında paylaştıkları anlaşılmıştır. Konu ile ilgili dava Vilayet İdare Meclisi'nin mazbatası, hazırlanan sorgu evrakı ve Rüsumat Dairesi'nden alınan belgelerle birlikte Şura-yı Devlet'e taşınmıştır. 1858 Ceza Kanunu'nun seksen ikinci maddesine göre böyle bir suçun cezası beşer sene kalabendlik mahkumiyetidir. Ancak mahkeme, çalınan tuzun 1400 kıyye olması nedeniyle bu cezanın tatbik edilmesini ağır bulmuştur. Bu nedenle de Ceza Kanunu'nun kırk yedinci maddesinde, kalabendlik cezasının muvakkat sürgüne tahvilinin padişah iradesi doğrultusunda mümkün olması maddesine atıfta bulunulurak bu kapsamda bir cezanın takdir edilmesine karar verilmiştir. Mahkeme bir yılı aşkın süren tevkif sürelerini yeterli görerek, Osman ve Yorgi'ye başka bir ceza tayin etmemiştir. Tuzu tezkeresiz bir şekilde kaçırmakla suçlanan kaptan Dimitri Reis ise bir sene müddetle Rodos adasına sürgün edilmiştir.⁶⁹²

Osmanlı Devleti ülke gelirlerinin önemli miktarda kayıplara neden olduğu için tuz kaçakçılığı ile mücadele etmiştir. Konuyla ilgili mahkeme kayıtları devlet yöneticilerinin tuzlaların suistimali ile ilgili ne kadar çaresiz kaldıklarını gösterir niteliktedir. Tuz kaçakçılığı ile asıl mücadele edecek olan kurum, 1881 tarihinden itibaren varlığını gösteren Düyun-ı Umumiye kurumu olmuştur. Tuz gelirleri önceleri Rüsüm-ı Sitte İdaresi'ne giderken, devletin karşılaştığı borçlar nedeniyle Düyun-ı Umumiye'ye devredilmiştir. Düyun-ı Umumiye titiz bir şekilde tutulan kayıt sistemi ile tuzun ilk üretiminden satışına ve nakliyesine kadar her aşaması kontrol altına alınmıştır. Kurum

⁶⁹¹ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.209, (H.)1284

⁶⁹² BOA., Ayniyat Defterleri, N.812, s.85

aynı zamanda resmi kurumlarla işbirliğine giderek tedbirlerini arttırmıştır. Mesela, tuz kaçakçılığı daha çok denizden yapıldığından Bahriye Nazırlığı ile işbirliğine gidilmiştir. Düyun-ı Umumiye, Reji, Rüşumat ve Bahriye idare memurlarından oluşturulan bir komisyon kurularak tuz yüklü gemiler sıkı bir şekilde kontrole tabi tutulmuştur. Tuz üretim aşamasında kaçakçılık yapanlar bizzat tuzla memurları ve onlarla işbirliği yapanlardır. Tuzlarda tuz ihracatına başlanacağı günden itibaren her gün için bir yevmiye defteri tutularak günlük üretim ve satışlar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bu kayıtlar tuzlada bulunan görevliler tarafından mühürlendikten sonra icmal defterlerine geçirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca tuz, sarfiyat, sandık ve kantar defterlerinin sabit mürekkeple yazılması ve bu defterlerin hiçbirinde silinti, çizgi ve karartı bulunmaması, kayıtlarda bir yanlışlık olur ise üzerinin ince bir çizgi ile çizilerek alt tarafına yanlışlığın yazılmasına dikkat edilmesi gibi kaideler uygulanmıştır.⁶⁹³

İzmir civarında bulunan tuzlalardaki memurların tuz ihtilasına yönelik girişimleri 1858 Ceza Kanunu çerçevesinde kalabendlik veya sürgün cezalarıyla karşılık bulmuştur. Kalabendlik cezası alanlar Midilli, Kıbrıs ve Akka gibi kalabendlik merkezlerine gönderilmişlerdir. Tuzlalardaki tezkeresiz tuz kaçakçılığının benzeri vilayette bol miktarda yetişen tütünde de söz konusu olmuştur. Kaçakçılık yapanlar arasında toplumun hemen her kesiminden insanlar yer almıştır. 19. yüzyıl sonunda Osmanlı Devleti'nde yaşanan ekonomik bunalım kaçakçılığı teşvik etmiştir.⁶⁹⁴ Kaçakçılık özellikle deniz yoluyla yapılmıştır. Tütün tüccarlarından Galoslu Apostol, tezkereli tütünün yanında Magosa gemisine 7500 kıyye tütünün tezkeresiz yüklenmesi için Çeşme gümrüğü duhan memuru Halil ile belirli bir rüşvet karşılığı anlaşmıştır. Bu durum Çeşme kazası meclisinde yapılan sorgulama sırasında itiraflarla da sabit bulunmuştur. 1858 Ceza Kanunu'nun altmış dokuzuncu maddesi doğrultusunda 1864

⁶⁹³ Fatmagül Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Tuz Gelirlerinin Düyun-u Umumiyeye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı", **Tuz Kitabı**, Hazırlayan: Emine Gürsoy Naskali, Mesut Şen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s.147-151

⁶⁹⁴ Oktay Gökdemir, "XIX. Yüzyıl Sonunda İzmir ve Çevresinde Tütün Kaçakçılığı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Enstitüsü, İzmir 1993, s.330

tarhinde Apostol, rüşvet verme suçundan dolayı üç sene kalabendlik mahkumiyetiyle Midilli'ye gönderilmiştir.⁶⁹⁵

İzmir reftiye berri katibi Hacı İzzet Efendi, sandık emini Antaş ile anlaşarak kara yoluyla Anadolu'ya nakledilen eşyaların gümrük rüsumundan 26.261 kuruş 17 para meblağı, yevmiye defterlerine noksan kayderek ihtilas etmiştir. Her ikisi 1868 tarihinde beşer sene kalabendlik mahkumiyetiyle Rodos adasına gönderilmişlerdir.⁶⁹⁶

Rüşvet verme olayları ile askere alma işlemlerinde sıkça karşılaşılmaktadır. İneabad Nahiyesi müdürü Hasan Bey, kuraya kalan askerlerden birinin isminin kuraya alınmaması için Zaptiye çavuşu Mehmed vasıtasıyla, Molla Mehmed'den 100 kuruş rüşvet aldığı yönündeki iddialardan dolayı Vilayet İdare Meclisi'nde sorguya alınmıştır. Sorgu esnasında zaptiye çavuşu Mehmed'in itiraflıyla iddiaların doğru olduğu anlaşılmıştır. 1858 Ceza Kanunu'nun altmış sekiz ve altmış dokuzuncu maddelerince, müdür Hasan Bey ve çavuş Mehmed'in aldıkları rüşvet kendilerinden iki katıyla tahsil edilmiştir. Her ikisi de altı sene memuriyetten mahrum bırakılarak, 1870 tarihinde üçer sene kalabendlik mahkumiyetiyle Rodos'a gönderilmişlerdir. Rüşvet veren ayan Molla Mehmed ise, kayının askere gitmesi durumunda ailesinin yalnız kalacağı gerekçesiyle buna kalkıştığını, ancak daha sonra durumu bizzat kendisinin ihbar ederek pişmanlığını bildirmiş olmasından dolayı affedilmiştir.⁶⁹⁷

Kolağası Mustafa İzmir zabtiye sergerdeliğine 1863 tarihinde tayin edilmiştir. Görevine başladıktan sonra, kanuna aykırı olarak cerime almaya kalkışınca bu durum halk arasında şikayetlere neden olmuştur. Bu tür işlerde Süleyman Çavuş da, sergerde Mustafa'ya aracılık etmiştir. Mahkemesi neticesinde Mustafa, altı sene memuriyetten çıkarılarak, 1864 tarihinde dört sene müddetle Kütahya'ya sürgün edilmiştir.⁶⁹⁸ Mustafa'nın aldığı paralara aracılık eden Süleyman Çavuş da 1865 yılında üç sene sürgün mahkumiyetiyle Kıbrıs'a gönderilmiştir.

⁶⁹⁵ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.56, (H.)1280

⁶⁹⁶ BOA., Ayniyat Defterleri, N.812, s.38

⁶⁹⁷ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.266, (H.)1288

⁶⁹⁸ BOA., C.ZB. 71-3509, 29.B.1281

Daha önce de değinildiği üzere, 1858 Ceza Kanunu kalabendlik ve sürgün cezalarını farklı suç türlerinde öngörmektedir. Kanunun rüşvet ve irtikaba dair tayin ettiği cezalarda ağırlıklı olarak kalabendlik ve sürgün cezasının yer aldığı görülmektedir. Yeni kanunun tatbiki sürecinde, sürgüne gönderilen kişilerin kayıtlarının tutulmasında bazı aksaklıklar göze çarpmaktadır. Ceza sürelerini tamamlayanlar serbest kalmaları gerekirken, kayıtlarının tahkik edilmesi için gerekli evrakların Divan-ı Hümayun kalemine ulaşmamasından dolayı bazı aksaklıklar yaşanmıştır. Bu nedenle 1858 Ceza Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden on yıl sonra çıkarılan bir irade ile, taşrada sürgün olarak bulunanların kayıtlarının gönderilmesi bildirilmiştir. Ceza müddetlerini tamamlamalarına bir hayli vakit olanlar müstesna tutulmak üzere, ceza müddetlerini tamamlayanlar ile cezalarının üçte birini tamamlayanlar ve süre belirtilmeden sürgün edilenlerle ilgili bir liste oluşturulmuştur. Ceza sürelerini tamamlayanlar tesbit edilerek serbest bırakılmışlardır. Süre belirtilmeden sürgün edilenlerin kayıtlarının açık olmamasından dolayı, bunlarla ilgili vilayetlerden alınacak daha ayrıntılı bilgilere göre hareket edilmesi yoluna gidilmiştir. Ceza sürelerinin üçte birini tamamlayanlar "fesat" ve "katl" erbabından olanlar müstesna tutulmak üzere, büyük kısmı zimmetine para geçirmek suçuyla mahkum olduklarından, onların da affedilmeleri yönünde karar verilmiştir.

Tablo 12:Taşradaki Sürgünlerden Ceza Müddetinin Üçte Birini Tamamlayanlar (H.1284/M.1867)⁶⁹⁹

İSİM	HÜKÜM TARİHİ	CEZA MÜDDETI	SUÇ
Lefkoşe'de menfi Artin	Rebiül ahir 80	Beş sene	Sakız'da gümrük anbarından sirket töhmetiyle
Lefkoşe'de menfi Karabet	Cemaziyel ahir 80	Beş sene	Konya mal sandığından akçe sirkati töhmetiyle
Lefkoşe'de menfi Corci	Muharrem 81	Beş sene	Duham resmi hasılatından irtikab töhmetiyle
Lefkoşe'de menfi Hüseyin	Safer 81	Beş sene	Ayvalık memlahalarından irtikab töhmetiyle
Lefkoşe'de menfi İbrahim	Rebiülevvel 81	Beş sene	Koçhisar memlahasından irtikab töhmetiyle

⁶⁹⁹ BOA., İ.MVL. 579-25991, 11.C.1284

Lefkoşe'de menfi Süleyman Çavuş	Şaban 82	Üç sene	Raişlik töhmetiyle
Edirne'de menfi Yahud	Rebiülâhir 80	Altı sene	Cünha vakasına mebni
Edirne'de menfi Tanas ve Kostanti	Rebiülâhir 80	Beş sene	Cünha vakasına mebni
Edirne'de menfi Süleyman ve Kamil ve Kaşif ve Hüsni	80	Beşer sene	Müskirat rüsumundan zimmete akçe geçirmek töhmetiyle
Ergani'de menfi Abdulkadir ve Mustafa ve Halil Bey'in avenesinden ve Mustafa ve Aziz ve Cevahil ve Mustafa ve Ahmed ve Kasbar ve Tacir ve Timur ve Şirin Hatun	Cemaziyelevvel 79	Beş sene	Halil Beyin avenesinden
Ergani'de menfi Yahya	Muharrem 81	Beş sene	Siverek duhan rüsumu emvalinden ihtilas töhmetiyle
Tekfurdağı'nda menfi Salim	Cemâziyelevvel 82	Beş sene	Bergos duhan rüsumundan sirkat vakasına mebni
Tekfurdağı'nda menfi Mehmed	Cemaziyelevvel 82	Beş sene	Edremit gümrüğünden mektumat vukuuna mebni
Midilli'de menfi İsmail	Şaban 80	Beş sene	Sultanhisar müdürlüğünde uygunsuzluğu vukuuna mebni
Midilli'de menfi Hurşid ve ve Andon	Şaban 81	Beş sene	Memlahaca irtikabları vukuna mebni
Midilli'de menfi Mehmed	Şevval 81	Beş sene	Memlahaca mektumatı vukuna mebni
Selanik'te menfi Nikola	Cemaziyelevvel 80	Beş sene	Tahsildarlıkta irtikab vukuuna mebni
Selanik'te menfi Hayrullah	Rebiülevvel 81	Beş sene	Tahsildarlıkta irtikab vukuna mebni
Selanik'te menfi Taşko	Rebiülâhir 81	Beş sene	Katl maddesinden dolayı
Rodos'ta menfi Ahmed ve Yenaki	Cemaziyelahir 83	Altışar mah	Aşarca irtikabları vukuuna mebni
Kürdistan'da menfi Harpalu Görle	Safer 80	Beş sene	Casusluk töhmetiyle
Erzurum'da menfi Bucak kaymakamı Said Edhem	Receb 80	Beş sene	İrtikab ve hareket-ı sairesine mebni
Erzurum'da menfi Şerif	Şaban 81	Üç sene	Arz rüşvet töhmetiyle
Diyarbakır'da menfi Harplu Esperdo	Cemaziyelahir 79	Beş sene	Casusluk töhmetiyle
Diyarbakır'da menfi Harplu Harsto	Cemaziyelahir 79	Beş sene	Erbab-ı ihtilaldendir
Diyarbakır'da menfi Harplu Veyane ve Çoriç ve Marko	Rebiülevvel 80	Beşer sene	Barut ve esliha tevzi töhmetiyle
Vidin'de menfi Osman	Şevval 80	Beş sene	Sirkat töhmetiyle
Kütahya'da menfi Mustafa	Receb 81	Dört sene	İzmir'de sergerde iken taaddiyat vukuuna mebni
Akka'da menfi Ali	Cemaziyelahir 79	Yedi sene	Harekat-ı na-marziyyesi cihetiyle
Akka'da menfi Sarban Osman	Cemaziyelevvel 79	Beş sene	Hayfa gümrüğünden sirkat töhmetiyle

Akka'da menfi Cerci Hata	Şaban 80	Beş sene	Gümrük memuriyetinde sirkat vukuuna mebni
Akka'da menfi Haydar	Muharrem 81	Beş sene	Suruç müdürlüğünde zimmete akçe geçirmek töhmetiyle
Akka'da menfi İbrahim Elhur	Rebiülahir 83	Beş sene	Memlahaca irtikab vukuuna mebni
Akka'da menfi Halil	Safer 82	Üç sene	Gümrükçe irtikab vukuuna mebni
Sinop'ta menfi Halil	Receb 80	Beş sene	Meğri gümrüğünden irtikab vukuuna mebni
Sinop'ta menfi İbrahim Edhem	Cemaziyelevvel 80	Beş sene	Memlaha hizmetinde iken uygunsuzluğu vukuuna mebni
Sinop'ta menfi Çerkes İbrahim	Cemaziyelahir 80	Beş sene	Fesat irtikab töhmetiyle
Sinop'ta menfi Ahmed ve Hüseyin ve Feyzullah ve Halil ve Hüseyin	Şevval 80	Beşer sene	Memlahaca irtikabları vukuuna mebni
Sinop'ta menfi Osman ve diğer Osman	Cemaziyelahir 81	Beş sene	Harekat-ı narziyyelerine mebni
Sinop'ta menfi Tekor	Muharrem 82	Üç sene	Mihaliç meclisinde aza iken hilaf-ı rıza-yı hareketine mebni
Limni'de menfi mal katibi Nehisi	Şaban 80	Beş sene	Emval-i miriyeden zimmetine akçe geçirmek töhmetiyle
Trabzon'da menfi Ahmed	Şaban 82	Üç sene	Milas kazası kitabetinde iken irtikab vukuuna mebni
Musul'da menfi Fethullah	Rebiülahir 79	Altı sene	Rüşvet töhmetiyle

Tuzlalar ve gümrükler memurlar için tam bir susiitimal kapısına dönüşmüş, rüşvet ve irtikab gibi alışkanlıklardan kopmak kolay olmamıştır. Aydın Vilayeti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısında demiryolu ve rıhtım gibi projelerle ön plana çıkan ticari canlılık, memurların vazifelerini suistiamalleri sürecine ortam hazırlamış görünmektedir.

Rüşvet, irtikab ve ihtilas gibi olayların dışında 19. yüzyılın sonlarında İzmir'de hareketli bir basın hayatının ortaya çıkışı suç türlerinin politik suça doğru yön değiştirmesine neden olmuştur. Bu tarihlerde devlet memurlarının suistimalinden dolayı yaşanan sürgün olayları devam etmekle birlikte, İzmir'den sürgün edilenler arasında siyasi suçlular da göze çarpmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sonlarına doğru başkent İstanbul'da basına ciddi bir sansür uygulanması da bu süreci tetiklemiştir. 1864 Basın Yasası ve 1867 tarihli Ali Kararnamesi doğrultusunda bir çok gazeteci baskıya maruz

kalmıştır. 1876 Kanun-ı Esasi'de "*Basın kanun dahilinde serbesttir*" ibaresi her yere çekilebilecek bir madde olduğundan basın yayın özgürlüğü açısından çok ileri bir adım olamamıştır.⁷⁰⁰ II. Abdülhamid döneminde İstanbul basının önemli bir kısmı yurt dışına çıkmak zorunda kalmış ve sürgün basını denilen bir topluluk oluşmuştur. Bunların arasında yönetim aleyhine epey ileri gidenler Ali Şefkati'nin İstikbal, Ahmet Rıza'nın Meşveret ve Şura-yı Ümmet gibi gazetelerdir.⁷⁰¹

19. yüzyıl sonlarına doğru, İstanbul'da basın hayatının üzerinde baskının giderek artmasına rağmen İzmir'de daha rahat bir basın hayatının olduğu görülmektedir. Bu ortamın oluşmasında, sadrazamlıktan gelip İzmir'e atanan valiler önemli rol oynamışlardır. İzmir'in ilk büyük gazetelerinden biri olan Hizmet, vali Halil Rıfat Paşa'nın desteği ile Tevfik Nevzat ve Halit Ziya tarafından çıkarılmıştır.⁷⁰² Hiç kuşkusuz Sadarettin alındıktan sonra Aydın Valiliğine tayin edilen ve on bir yıl boyunca da valilik görevini devam ettiren Kamil Paşa'nın da bu konuda müsamahası o devri yaşayanların geride bıraktıkları hatıralardan anlaşılmaktadır. Hizmet Gazetesi'nin İdarehanesi bir buluşma mekanı olarak kullanmıştır. Aralarında Tevfik Nevzat, Abdülhalim Memduh, Tokadizade Şekip, Taşlızade İbrahim Ethem ve Mevlevi Şeyhi Nureddin gibi isimlerin yer aldığı bu topluluk üyeleri, 19. yüzyılın sonlarında kamuoyunda da büyük yankı uyandıran bir sürgün olayı yaşamışlardır. Bu olayda sürgüne gönderilen kişilerin geride bıraktığı eserler, olaya daha kapsamlı bir çerçeveden bakma olanağı vermektedir.

Bahsi geçen topluluk içinde ilk göze çarpan isimlerden biri, hayatının büyük kısmı sürgünde geçen ve sonunda Avrupa'ya firar ederek orada hayatını kaybeden Abdülhalim Memduh'tur. 1866 İstanbul doğumlu olan Abdülhalim Memduh, Lisan Mektebi'nde eğitim görmüştür. Gençlik dönemlerinin geçtiği İstanbul'da basın yayın hayatı ile yakın ilişki kurmuştur. Yakın arkadaşları arasında Ali Kemal ve Uşakizade Süleyman Bey gibi isimler bulunmaktadır. İlk sürgün olayını yaşamasına neden olan gelişmeler, henüz Hukuk Mektebi ikinci sınıf öğrencisi iken başlamıştır. Yakın arkadaşı Ali Kemal 1887

⁷⁰⁰ Hamza Çakır, **Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002, s.53

⁷⁰¹ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006, s.69

⁷⁰² Zeki Arıkan, **İzmir Basın Tarihi (1868-1938)**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2006, s.35

tarihinde yaptığı Avrupa seyahati sırasında gördüğü öğrenci hareketlerinden etkilenerek ülkeye dönmüştür.⁷⁰³ Dokuz ay süren bu Avrupa macerasından sonra, gördüğü öğrenci derneklerinin benzerini İstanbul'da kurma fikrini arkadaşlarıyla paylaştığında, büyük bir heyecanla karşılanmıştır. Ancak kurulmaya çalışan bu topluluk, henüz dördüncü toplantısını yaptığı aşamada yakalanmıştır. Bu topluluğun üyeleri ilk aşamada savunmaları alındıktan sonra kendilerine nasihat edilerek serbest bırakılmışlardır.⁷⁰⁴ Ancak serbest kaldıkları andan itibaren siyasi faaliyetlerini sürdürmüşler, yurtdışında çıkarılan yasaklı gazeteleri takibe devam etmişlerdir. Yaptıkları bir toplantı esnasında, padişahı Midhat Paşa'nın katili olarak suçlayan bir bildiri hazırlamaya karar vermişlerdir. Bu topluluk görüşlerini ifade etmek üzere bir hafta hazırladığı gün, haklarında verilen bir jurnal neticesinde yakalanmıştır.⁷⁰⁵ Topluluğa isnad edilen suçlardan biri, amacı padişah II. Abdülhamid'i devirmek olan yurtdışında faaliyet gösteren Ali Şefkati Bey ile iletişim halinde olmalarıdır.⁷⁰⁶ Tevkif edilenler arasında Abdülhalim Memduh ile beraber, Ali Kemal, Hüsameddin, İbrahim Fethi ve Süleyman Tevfik Beyler bulunmaktadır.⁷⁰⁷ Bu topluluğun ortaya çıkmasından üyelerin sorumlu tuttuğu kişi, aralarına sonradan katılmış olan Tahir Kenan'dır.⁷⁰⁸ Zaptiye Dairesi'nde üç dört ay tutuklu kaldıktan sonra gönderildikleri Mehterhane'de de beş altı ay tevkif edilmişlerdir.⁷⁰⁹ Haklarında yapılacak muamelenin gecikmesi nedeniyle, zaruri ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendilerine beşer kuruş yevmiye tahsis edilmiştir.⁷¹⁰ Uzun süren tutukluluk süresinin ardından, Abdülhalim Memduh ve arkadaşları, uygun memuriyetlerde istihdam edilmek üzere ikamete memur sıfatıyla, ülkenin farklı yerlerine gönderilmişlerdir. Abdülhalim Memduh'un ikamete memur edilerek gönderildiği yer Konya'dır. Konya Valiliğine konu ile ilgili tebliğ "*Mekteb-i Mülkiye mezunlarından olup geçende Zabtiye Nezareti vasıtasıyla vilayet-i celilerine gönderilen Abdülhalim Memduh Bey'e maiyet-i vilayette bulunmak üzere 1000 kuruş maaş tahsisi*

⁷⁰³ Ali Kemal, **Ömrüm**, Yayına Hazırlayan: Zeki Kunalp, İsis Yayıncılık, İstanbul 1985, s.75-79

⁷⁰⁴ Ali Kemal, **a.g.e.**, 5, s.95-98

⁷⁰⁵ Salah Bırsel, **Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu**, Sel Yayınları, Ankara 2002, s.27-28

⁷⁰⁶ Hilmi Yücebaş, **Şair Eşref**, Milliyet Dağıtım, İstanbul 1978, s.163

⁷⁰⁷ **BOA.**, DH.MKT. 1625-79, 4.L.1306

⁷⁰⁸ Ali Kemal, **a.g.e.**, s.112

⁷⁰⁹ Ali Kemal, **a.g.e.**, s.121

⁷¹⁰ **BOA.**, DH.MKT. 1625-79, 4.L.1306

mukteza-yı irade-i seniyyeden olmakla icra-yı icabı beyan olunur." bilgisini içeren telgrafla yapılmıştır.⁷¹¹

Abdulhalim Memduh, 1890 yılında bir Rus vapuruyla İstanbul'dan Mersin'e buradan da Konya'ya getirilmiştir. Konya'da vilayet tercümanlığı memuriyetinde istihdam edilmiştir.⁷¹² Hal ve hareketleri ile ilgili sık sık buradan saraya jurnaller verilmiştir. Mesela Konya'dan İstanbul'a yazılan bir jurnal, Abdülhalim Memduh'un vilayet maiyet memurluğunda rahat durmadığını, padişah tarafından tahsis edilen bin kuruş maaşını Avrupa'da basılan ve ülkeye girişi yasaklanan bazı gazeteleri almak için harcadığını ve bu gazeteleri etrafındaki memurlara da okuyarak akıl karışıklığına yol açtığından bahsetmektedir.⁷¹³ Konya'da sıkı bir gözetim altında bulunmaktan bunalan Abdülhalim Memduh, bir süre sonra Zabtiye Nezareti'ne, sürgün yerinin Trabzon, Antalya veya İzmir gibi deniz kıyısı olan bir yere tahvil edilmesi için başvuruda bulunmuştur. Bu başvurunun neticesinde ilk olarak Trablusgarp Vilayeti'ne gönderilmesine yönelik karar çıkmış daha sonra sürgün yeri İzmir'e tahvil edilmiştir.

Abdülhalim Memduh, ilk sürgün yeri olan Konya'da sekiz yıl kaldıktan sonra, geldiği yeni sürgün yeri İzmir'de de yaklaşık iki yıl kalabilmiştir. Kamil Paşa'nın valiliği döneminde İzmir'e gelen Abdülhalim Memduh, Konya'da olduğu gibi vilayet tercümanlığında istihdam edilmiştir.⁷¹⁴ İstanbul'da iken sık sık haberleştiği Hizmet Gazetesi topluluğunun içinde kendine yer bulan Abdülhalim Memduh, burada da hakkında verilen jurnallerden kurtulamamıştır. Bu kez sürgüne neden olan jurnali veren kişi, kendisi de İzmir'de sürgün olarak bulunan mabeynden çıkma Nafia memuru Mustafa Bey'dir. Abdülhalim Memduh ve arkadaşlarının tevkif edilmelerine neden olan gelişme, Mustafa Bey'in verdiği bir ziyafete katılmalarından sonra yaşanmıştır. Mustafa

⁷¹¹ BOA., DH.MKT. 1667-46, 20.S.1307

⁷¹² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, C.2, Degah Yayınları, İstanbul 1988, s.928-929

⁷¹³ BOA., Y.MTV. 93-69, 11.L.1311

⁷¹⁴ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **a.g.e.**, C.2, s.929, Mehmet Zeki Pakalın, **Sicil-i Osmani Zeyli Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi**, C.1, Abbas Efendi-Abud Efendi, Yayına Hazırlayan: Mehmet Metin Hülügü, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s.69 "Abdülhalim Memduh'un sürgün yeri Konya'dan Trablusgarp'a çevrilir. Ancak kendisi oraya götürülürken bir yol bulup İskenderiye'ye kaçar. Ancak buranın havasına uyum sağlayamadığından bir zaman sonra sürgün yerinin değiştirilmesi için padişaha başvurur. Padişah Abdülhamid, gideceği yeri kendi seçimine bırakınca İzmir'i seçer. İzmir'e geldiği sıralarda vali Kamil Paşa'dır ve kendisi vilayet tercümanlığında görevlendirilir. Ancak burada da rahat bırakılmayarak bir kış günü ince bir pardesü ile bir beygir üzerinde Bitlis'e sürgün edilir."

Bey, bu yemek esnasında önceden ayarladığı iki kişiyi yemeğin verileceği yerin yanındaki odalara yerleştirerek, yemekte konuşulanlara şahitlik etmelerini sağlamıştır.

Kamil Paşa'nın valiliği sırasında, vilayette olup bitenleri daha yakından takip etmek üzere, Aydın Vilayeti'ne gönderilen padişah yaveri Tatar Şakir Paşa'nın gelişinden kısa süre sonra Mustafa Bey'in jurnal olayı yaşanmıştır.⁷¹⁵ Abdülhalim Memduh ve arkadaşlarına isnad edilen suç üç noktada toplanmıştır. Paris'te firarda bulunan ve padişaha karşı keskin bir muhalefet yapan Ağazade Şefik Bey ile haberleştikleri, Avrupa'da bulunan Jöntürlere maddi yardımda buldukları, Avrupa'da gazete çıkaran firari Jön Türklerin yayınlarını ülke içine gizlice getirtmek için kendi aralarında bir cemiyet kurdukları ve bu cemiyet üyelerinin sık sık biraraya gelerek yaptıkları toplantılarda padişah ve idari yönetim aleyhinde ileri geri konuştuklarıdır. Hükümet konağında sorguları tahkikat ile ilgili görevlendirilen yaver Tatar Şakir Paşa ve vali Kamil Paşa tarafından yapılmıştır.

Mustafa Bey'in verdiği jurnale göre, Mekteb-i Sanayi öğrencileri için tertib edilen bir gecede Abdulhalim Memduh Bey Mustafa Beye, Paris'teki Şefik Bey için para topladıklarını ifade etmiştir. Bir başka gün Salhane'deki gazinoda Mustafa Bey'in cemiyete katılmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. Son olarak biraraya geldikleri akşam yemeği toplantısında da padişah hakkında kin ve nefret dolu bir biçimde konuşmuştur. Abdulhalim Memduh, savunmasında Şefik Bey'i hiç bir şekilde tanımadığını, Salhane'deki Gazino'da Mustafa Bey ile görüşmediğini, cemiyet ile ilgili hiçbirşey duymadığını belirtmiştir. Akşam yemeği ile ilgili verdiği ifade de "*...Ben bugün zat-ı hümayunlarının ekmeğini yiyorum. Her lahzada dua-hanıyım. Hanesinde med'uvven gittiğim zaman dahi hakk-ı hümayun-ı mülükaneye haşa birşey denilmedi. O gün kaleme otururken bir kartdövizit ile kullarını davet etmesine mahza bir nezaket olmak üzere gitmek istedim ise de validem müsaade etmemiştii. Yemekten sonra biri geldi. Mustafa Bey'in gelmekliğini pek rica ettiğini söyledi. Naçar olarak saat takriben*

⁷¹⁵ Hilmi Yücebaş, a.g.e., s.170-174

iki sularında gittim. Ettiğimiz mükalemat hatırımda kaldığına göre tedrisata, bazı fünuna dair pek ehemmiyetsiz şeylerdi." diyerek kendisini savunmuştur.⁷¹⁶

Vali konağında yapılan ilk tahkikatın ardından, vali Kamil Paşa, kendilerine suç isnad edilen bu kişilerin ya İzmir'deki istinaf ceza mahkemesinde, ya da İstanbul'daki cinayet mahkemesinde yargılanmaları gerektiğini savunmuştur. Şakir Paşa ise isnad edilen suçun adı geçen kişiler tarafından işlendiğine kanaatinin hasıl olduğunu belirterek, haklarındaki cezanın mahkemece değil, idari olarak tayin edilmesi gerektiği görüşündedir.⁷¹⁷ Bu konu tartışılırken saraydan gelen bir telgrafta "*İzmir Mevlevi Şeyhi Nuri Efendi ile Abdülhalim Memduh ve Tokadizade Şekip ve Hıdmet Gazetesi sahibi- i imtiyazı doktor İbrahim Edhem ve mezkur gazete baş muharreri Nevzad Efendilerin Bitlis ve dava vekili Hasan ve emlak kalemi ketebesinden Mahmud ve mubassır Ahmed ve muhasip Cevdet Efendilerin dahi Kastamonu Vilayeti'ne*" gönderilmelerine dair padişah iradesinin çıkarıldığı bildirilmiştir.⁷¹⁸ Abdülhalim Memduh, 1899 Eylül'ünde padişah iradesi gereğince ıslah-ı nefis edinceye kadar Bitlis'e gönderilmiştir.

Bitlis valisi Mecid Bey, Yıldız Sarayı'na çektiği telgrafta Abdülhalim Memduh'un "*ıslah-ı nefis edinceye kadar istihdam edilmesi*" gerektiğinin bildirilmesinden dolayı nasıl bir görevde istihdam edilebileceği ile ilgili saraydan bilgi talep etmiştir. Abdülhalim Memduh'un Aydın'daki vilayet tercümanlığı görevi gibi Bitlis'te de vilayet tercümanlığında istihdam edilip edilemeyeceği saraya danışılmıştır.⁷¹⁹ Ancak bu yazışmalara rağmen bir memuriyette istihdamı söz konusu olmamıştır. Memuriyette istihdam edilmediği ve geçinebilecek bir şeyi de olmadığı için yaşadığı sıkıntıyı 24 Ekim 1899 tarihli ve "*Aydın Vilayet tercümanı sabık Abdülhalim Memduh*" imzalı bir arzuhalde, "*Ma'fuven giriftar olduğum perişani ve zaruret pek müellim takat-ferse bir dereceye geldiğinden memuriyet-i sabika-yı kem-teranemin vilayet-i celilerinde olsun merhameten ve muaddeleten iadesi veyahud medar-ı yegane hayatım olmak üzere efza-yı seniyye cenab-ı hilafetpenahiden olarak İzmir'de almakta olduğum bin dokuz yüz*

⁷¹⁶ Şerife Baş Çağın, "Sultan Abdülhamit Dönemi İzmir'inde Gizli Bir Cemiyet Kurma Girişimi", **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S.11, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir Nisan 2004, s.84-85

⁷¹⁷ Hilmi Yücebaş, **a.g.e.**, s.177

⁷¹⁸ **BOA.**, BEO. 1369-102612, 5.Ca.1317

⁷¹⁹ **BOA.**, Y.MTV. 197-120, 19.Ş.1317

maaş-ı çakeranemin burada ihsanı" ifadeleriyle ilgili makamlara iletmiştir. Abdülhalim Memduh'a diğer sürgünler gibi beş kuruş yevmiye tahsis edilmiştir.⁷²⁰

Aydın Vilayeti'nde kalan annesi de Abdülhalim Memduh'un peşinden Bitlis'e gitmek üzere talepte bulunmuştur. Bu talep Aydın Valiliği tarafından mabeyni hümayun başkitabetine yazılan 28 Ekim 1899 tarihli telgrafta "*Bitlis'de tebid olunan Abdülhalim Memduh'un burada bulunan validesinin bana istirhamı evvelce arz olunmuştu. Merkume her gün bab-ı hükümete gelerek hali kalmadığına ve bir otuz lira masrafla hizmetçiyle maan Bitlis'e izam kılınacağı hesab olunacağına binaen*" çıkarılacak padişah iradesine göre hareket edileceği bildirilmiştir. Bunun üzerine ertesi gün Aydın Valiliğine mabeynden gönderilen telgrafta, "*Mumaileyh Abdülhalim Memduh Bey ıslah-ı nefis Bitlis'te istihdam eyleyeceğinden validesinin harcırahı ve masarıfatı temin ve tesviye olunarak Bitlis'e gönderilmiş olması*" ifadesiyle bildirilmiştir.⁷²¹

Abdülhalim Memduh arkadaşlarıyla birlikte Bitlis'te kiraladıkları bir evde kalmışlar ve kendilerine tahsis edilen beşer kuruşla geçimlerini sağlamışlardır. 1900 senesinin Mart'ında çıkan af kararıyla birlikte İzmir'e geri dönebilmişlerdir.⁷²² Abdülhalim Memduh ve arkadaşları, İzmir'e döner dönmez padişah yaveri Ferik Şakir Paşa konuyla ilgili sarayı bilgilendirmiştir. 6 Mayıs 1900 tarihli Ferik Şakir Paşa tarafından kaleme alınan jurnalde "*Afv-ı aliye mazhar olarak dünkü gün Dersaadet tarikiyle Bitlis'ten avdet eden menfilerden Şekip ve Doktor İbrahim ve Avukat Nevzat nefis-i İzmirli bulduklarından vapurdan huruçlarını müteakib doğruca hanelerine giderek saye-i şahanede ailelerine kavuşmuş ve Abdülhalim Memduh Bey ise İstanbullu bulunduğu cihetle Frenk Mahallesi'nde bir otele nazil olmuştur. Kamil Paşa'nın mahrem-i esrarı ve mazhar-ı emn ü itimadı olmasından naşi her bar "bizim Halim Bey" tesmiye eylediği işbu Abdülhalim'in ıslah kabul etmez efkar-ı muzırira ashabından bulunmasına ve Kamil Paşa'nın himayesine müftekiren İzmir'e gelmiş olmasına nazaran mumaileyhin meslek-i sabıkında devam ederek birtakım gençlerin efkarını zehirleyerek ifsadattan hali kalmayacağı şimdiden anlaşılmaktadır. Binaenaleyh bunun ya bir kaymakamlık veya*

⁷²⁰ BOA., BEO. 1422-106592, 21.Ş.1317

⁷²¹ BOA., Y.EE.KP. 86-10-919, 23.C.1317

⁷²² Abdullah Acehan, *Sürgün Kalemler (1839-2000)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 2011, s.27-28

*diğer bir münasib memuriyetle herhalde merkez-i vilayet haricinde istihdamı" hususu saraya iletilmiştir.*⁷²³

Saraya verilen jurnaller sürgün sonrası dikkatlerin Abdülhalim Memduh'un üzerinde toplandığını göstermektedir. Bu jurnallerin de etkisiyle, Abdülhalim Memduh'un hiç vakit kaybetmeden meşguliyet olması için bir vazifeye tayini gerekli görülmüştür. Vilayet tercümanlarına maaş olarak tahsis edilen 1500 kuruşa 1000 kuruş zam yapılarak, 2500 kuruş maaş tahsisi ile eski görevine tayin edilmiştir.⁷²⁴ Bu görevi sırasında verilecek maaş vilayet bütçesine eklenmiştir.⁷²⁵ Vilayet tercümanlığında istihdam edilmesine dair resmi yazışmalar sürerken Abdülhalim Memduh, 1900 yılının Mayıs ayında bir İngiliz ticaret vapuruna binerek yurt dışına firar etmiştir.⁷²⁶ Avrupa'ya firar eden Abdülhalim Memduh'un yerleşmek için seçtiği yer Londra olmuştur. Burada kaldığı müddetçe Mustafa Fazlı Paşa'nın kızı Mısır prenseslerinden Nazlı Hanım'ın desteğini görmüştür. Londra Sefareti'nin Hariciye Nazırlığı'na gönderdiği yazıya göre, Abdülhalim Memduh İngiltere sınırları içinde Folkeson'da 1905 tarihinde vefat etmiştir.⁷²⁷

1899 tarihli sürgünü yaşayanlardan biri de Hizmet Gazetesi'nin başyazarı Tevfik Nevzat'tır. Tevfik Nevzat henüz yirmili yaşlarında iken, Halit Ziya ile birlikte Hizmet Gazetesi'nin yayın hayatına girmesini sağlamıştır. Hizmet Gazetesi'nin Kemeraltı'nda bir hanın üzerinde bulunan idarehanesi kısa zamanda İzmir fikir hayatının toplantı mekanı haline gelmiştir.⁷²⁸ İzmir'in tanınmış avukatlarından olan Tevfik Nevzat, Fransız Banelli isimli birisini önemli bir davada, asıl faillerin bütün engellemelerine rağmen kurtarmayı başarması nedeniyle Fransız Cumhuriyeti tarafından kendisine Palmes Academiques nişanı verilmiştir. Hizmet Gazetesi'ni çıkarırken bir yandan avukatlık, diğer yandan da İzmir İdadisi'nde hukuk hocalığı yapmıştır.⁷²⁹ 1890 yılında İzmir

⁷²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sadrazam Kamil Paşanın Siyasi Hayatı İsimli Eser Dolayısıyla II. Abdülhamit Devrinde Kamil Paşa", **Bellekten**, C.XIX, S.74, Nisan 1955, s.211-212, Şerife Baş Çağın, **a.g.m.**, s.76

⁷²⁴ **BOA.**, İ.DH. 1382-1318.Z/4, 4.Z.1318, **BOA.**, Y.EE.KP. 86-19-1806, 28.Z.1321

⁷²⁵ **BOA.**, BEO. 1661-124531, 26.M.1319

⁷²⁶ **BOA.**, DH.MKT. 2431-123, 3.Ş.1318

⁷²⁷ **BOA.**, Y.A.HUS. 490-8, 19.Ca.1323

⁷²⁸ Halit Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1969, s.189

⁷²⁹ Ziya Somar, **Bir Şehrin ve Bir Adamın Tarihi Tevfik Nevzat**, Ahenk Matbaası, İzmir 1948, s.15

Maarif azalığına tayin edilen Tefvik Nevzat aynı zamanda Maarif'in avukatlığını da üstlenmiştir.⁷³⁰ 1893 yılında İzmir Maarif müdürü Emrullah Efendi ve İzmir Maarif Müdürü Güzel Hasan ile birlikte bir süre Avrupa'ya firar etmiştir.⁷³¹ Paris'ten Cenevre'ye geçen Tefvik Nevzat Hizmet Gazetesi'ni taşbasması olarak burada basmıştır.⁷³² Osmanlı Devleti'nin koyduğu diplomatik tavır ile Cenevre'den çıkarılmaları neticesinde Tefvik Nevzat ve arkadaşları bundan sonra sıkı bir takibat altında tutulacakları memleketlerine geri dönmek zorunda kalmışlardır. Tefvik Nevzat, memleketine döndükten sonra aktif olarak Ahenk ve Hizmet Gazetelerini çıkarmıştır. Bir süre sonra da, daha önce bahsi geçen Mustafa Bey'in jurnaliyle sürgüne gönderilenler arasında yer almıştır.

Tefvik Nevzat, kardeşine yazdığı mektupta, daha sorgulanmadan önce haklarında Bitlis'e sürgün edilmeleri ile ilgili iradenin çıkarıldığını belirtmektedir. Bu konuda da en çok, haklarında yazdığı iftiralarla padişahı dolduruşa getiren Ferik Şakir Paşa'yı suçlamaktadır. Şakir Paşa'nın, saraya verdiği jurnallerini mabeynlikten çıkarılarak İzmir'e sürgün olarak gönderilen Mustafa Bey'den aldığını ifade etmektedir. Tefvik Nevzat daha önce, iki ortağıyla birlikte Muğla köprülerini iltizam ettiği sırada, kendisinden rüşvet isteyen Mustafa Bey'i işten attığından bahsederek, onun kendisine olan kininden dolayı böyle bir iftiraya kalkıştığını ifade etmektedir.

Tefvik Nevzat, mektuplarında arkadaşlarıyla birlikte, İzmir'den yola çıkarılarak Bitlis'e kadar süren uzun yolculuklarından bahsetmektedir. *"Hele buraya gelinceye kadar yollarda geçirdiğimiz tahammül edilmez eziyetleri bilseydin, hakikaten ağlardın. Bu kadar meşakkate tahammül ettiğimizi düşünüyoruz da mutlaka vücudumuzun demirden olduğuna kanaat ediyoruz. Her birimize beşer altışar memur olduğu halde ayrı ayrı geldik. Memurlar def-i tabii etmemize kadar karışıyorlardı. Bir zaptiye neferi bizden su istiyordu, doldurup veriyorduk. Kimse ile görüştürmediler. Uğradığımız şehirlerde levazım aldırmadılar. Yalnız kendilerine lazım olan şeyleri almağa, parası bizden olmak şartı ile müsaade ediyorlardı. Yollarda hükümetçe köy muhtarlarına*

⁷³⁰ İbrahim Şahin, **İzmirli Bir Şair Tefvik Nevzat**, Akademi Kitabevi, İzmir 1993, s.10

⁷³¹ Ziya Somar, **a.g.e.**, s.28, İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **a.g.e.**, C.4, s.1930, Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2002, s.7

⁷³² Ziya Somar, **a.g.e.**, s.31

teslim edildik. Başımızda silahlı nöbetçiler, uykumuzda ağızımızdan kaçıracağımıza dikkat kesiliyorlardı. Hasta olsak değil, ölüm hastalığına uğrasak istirahat mümkün değildi. Hatta benden önde giden zavallı Memduh on gün kan tükürdüğü halde arkadan ben yetişirim de, belki karşıdan birbirimize işaret edebiliriz vehimesiyle, on saat bir istirahate muvaffak olamadı. Daha neler neler" Tevfik Nevzat sürgüne gönderildiği Bitlis'te geçirdiği zamanı mektuplarında tasvir etmiştir. Dört tepe ve dağ üzerinde bir yer olarak tasvir ettiği Bitlis'in medeniyetle bağının coğrafi şartlarla koparıldığını, arabadan, vasitalardan eser olmadığını, birçok şeydan mahrum kaldığını, varolan şeylerin de çok pahalı olduğunu, yolda gelirken paralarını muhafazaya memur edilen polis ve zabıtalara yedirdiklerini, güçlkle Bitlis'te başlarını sokacak bir ev bulduklarını, bütün sürgünlere dolgun dolgun maaş verildiği halde kendilerine bir para aylığın bile verilmediğini aktarmaktadır.⁷³³

Tevfik Nevzat, "*Hizmet Gazetesi Başmuharreri Birinci sınıf dava vekillerinden kulları Teyfik*" imzalı Bitlis Valiliğine hitaben yazdığı 23 Ekim 1899 tarihli bir arzuhalde, "*Kulları, İzmirce resmen de tahakkuk edebileceği üzere, dava vekaletiyle ayda yüz lira raddesinde para kazanarak ailemi kemal-i refahiyyet ile iâşe etmekte idim. Hiç cürmüm olmadığı halde bu defa Bitlis'de ikamete memur edildim. Kazaya rıza-yı şiar-i İslamiyet'ten vehle emr-i cihan muta-i cenab-ı padişahiye teslimiyet-i mutlaka ile mutaveat-ı vezaif-i sadakatden olduğu için bahsi merhamet celile-i cenab-ı veliyy-i nimet bi-minnet-i azamiye intizaren şu hale tahammül etmekte isem de iyi yaşamaya alışmış bir aileyi her türlü esbab-ı maişetinden mahrum etmek merahim-i seniyye-i hilafetpenahiye tevafuk etmeyeceğinden lütfen ailece maişetimize kafi bir maaş veya bir memuriyet"* ifadeleriyle içinde yaşadığı zarureti dile getirmiştir. Bu talebi üzerine kendisine kanunen uygun görülen beş kuruş yevmiye verilmiştir.⁷³⁴

Tevfik Nevzat, 1900 yılında İzmir'e döndüğünde karşılaştığı manzara karşısında epey hayal kırıklığına uğramıştır. Sürgünde bulunduğu süre içinde arkalarından birçok rivayetler sürdürüldüğünü, geriye döndüğünde kimsenin kendisiyle görüşmek istemediğini, kendisi hakkında bu derece hasıl olan şüphenin nasıl oluştuğunun

⁷³³ Ziya Somar, **a.g.e.**, s.64-68

⁷³⁴ **BOA.**, BEO. 1422-106592, 21.Ş.1317

şaşkınlığını yaşadığını ifade etmiştir. İlk iş olarak Hizmet Gazetesi ile tekrar ilgilenmeye başlamıştır.⁷³⁵ Vali Kamil Paşa'nın, sarayın bütün baskısına rağmen gösterdiği müsamaha ile Hizmet Gazetesi İzmir'de yeni fikri açılımların taşıyıcılığını yapmaya devam etmiştir. Bu gazete İstanbul'dan gelen her tatil etme sürecini atlattıktan sonra yayın hayatında daha ileri hamleler yapmıştır.⁷³⁶ Tevfik Nevzat, gazete yazılarında çok dikkat çekici bir üslub kullanmamakla birlikte daha önce Paris'e firar etmiş olması, ardından Bitlis'e sürgün olayı ve sonrasında kendisi ile ilgili rivayetler sarayın sıkı bir şekilde takibi altına girmesine yol açmıştır. 1902 yılının Aralık ayında evi polis tarafından basılmıştır. Bazı evraklarla birlikte alınarak polis idaresine götürülmüştür. Bu kez Tevfik Nevzat'ın birlikte tutuklandığı arkadaşları arasında Şair Eşref ve Hafız İsmail bulunmaktadır. On gün tutuklu kalan Şair Eşref, Hafız İsmail ve Tevfik Nevzat deniz yoluyla İstanbul'a gönderilmişlerdir.⁷³⁷ Zabtiye Nezareti'ne ait nezaretaneye teslim edilerek ayrı ayrı hapsedilmişlerdir. Altı ay boyunca birbirlerini görüşmelerine izin verilmeden sorgulanmışlardır. Tutuklanma nedenleri hakkında sonradan bilgi sahibi olmuşlardır. Buna göre Takiyeddin isimdeki kişi, Eskişehir Şeriye Mahkemesi Başkatibi İzzet Efendi'ye edepsizce sözlerle padişah Abdülhamid'in bazı akıldışı hareketlerini anlatan bir mektup yazmıştır. Bu mektup dönemin daha yüksek mevki peşinde olan Bursa valisi Halil Paşa'nın bir şekilde eline geçmiştir. Takiyeddin, kendisi ile ilgili verilecek cezadan kurtulmak için, İstanbul'da iken medrese arkadaşı Hafız İsmail'den İzmir'de Eşref'in önderliğinde Abdülhalim Memduh ve Tevfik Nevzat'ın "fesat komitesi" oluşturduklarını duyduğunu beyan etmiştir. Konunun araştırılması için hemen bir komisyon oluşturulmuştur. Takiyeddin Efendi, soruşturma heyetine verdiği ifadede suçlamaları geri almakla birlikte heyet ikna olmayarak Tevfik Nevzat, Hafız İsmail ve Şair Eşref'i İstanbul'a getirtmiştir. Yedinci ayda yapılan son mahkemeden sonra Hafız İsmail'in beraatine, muzır yayın bulundurması sebebiyle Şair Eşref'in bir sene hapsine ve Tevfik Nevzat'ın da kalabendlığe mahkum edilmesine karar verilmiştir.⁷³⁸ Ceza Kanunu'nun elli sekizinci maddesi doğrultusunda, Tevfik Nevzat'ın kalabendlik müddeti üç yıl olarak

⁷³⁵ Ziya Somar, **a.g.e.**, s.68-72

⁷³⁶ Kamil Dursun, **İzmir Hatıraları**, Yayıma Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir 1994, s.13

⁷³⁷ Ziya Somar, **a.g.e.**, s.106

⁷³⁸ Şerife Çağın, **Bir Hiciv Ustası Şair Eşref**, Dergah Yayınları, İstanbul 2007, s.63-64

belirlenmiştir.⁷³⁹ Kalabendlik cezası bilinmeyen bir sebeple kürek cezasına dönüştürülmüştür. Adana Umumi Hapishanesi'nde konulmuştur. Birçok kez kale olan bir yere naklini talep etse de bu talebi gerçekleştirilmemiştir.⁷⁴⁰ Adana Hapishanesi'ndeki son aylarında kendisine biraz serbestlik tanınmış, müstakil bir oda ve birkaç kitap verilmiştir. Bir gardiyan eşliğinde günde bir saat kadar sokağa çıkabilme hakkı da tanınmıştır. Doktorların verdiği bir raporla, Adana'daki ızdırap dolu günlerinden kurtulmak için mahkumiyet yerinin Rodos adasına tahvil edilmesini talep etmiştir. Rodos valisi Abidin Paşa'nın kendisini himaye edebileceğini düşünen Tevfik Nevzat'ın, Rodos'a gönderilmesi için ailesinin de telgrafla başvuru yapmasını istemesi Adana'da ne kadar zor günler geçirdiğini göstermektedir. Ancak bu gelişmeler sırasında, 1905 yılının Temmuz ayında, Tevfik Nevzat'ın bir kuyuya atarak intihar ettiği yönünde bir haber İzmir'e ulaşmıştır.⁷⁴¹

1899 sürgününü yaşayanlardan biri, İzmir'in tanınmış doktorlarından Taşlızade İbrahim Ethem'dir. İstanbul'da Tıbbiye Mektebi'nde eğitimini sürdürürken, Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yazılar yazmaya başlamıştır. Tıbbiye Mektebi'ni bitirdikten sonra mesleğini İzmir'de sürdürmüştür. Hizmet Gazetesi'nde toplum ve tıp alanlarında yazılar yazmıştır. Ethem Bey anılarında, yazdıkları makalelerle istibdatın fenalıklarını anlatarak o dönemin gençliğini uyandırmaya çalıştıklarını belirtmektedir. Bundan dolayı defalarca evlerinin basıldığını, arkalarından hafiyelerin takip ettiğini, her on beş yirmi günde bir verilen jurnallerle gazetelerinin kapatıldığını ifade etmektedir. Hatta bir gün "Şehr-i yari" kelimesinin "şer yari" şeklinde tertip edilmesinden dolayı uzun uzun sorguya alındıklarını anlatmaktadır. Bu olayın ardından gazeteleri bir ay kapatılmıştır. Gazetenin açılmasından sonra Taşlızade İbrahim Ethem Bey ve arkadaşları haklarında verilen jurnalle birlikte tevkif edilerek Bitlis'e sürgün edilmişlerdir. Doktor İbrahim Ethem Bey, arkadaşlarıyla birlikte sürgün olarak gönderildiği Bitlis'te yedi sekiz aya yakın kalmıştır. Bitlis'te sürgün olarak geçirdikleri sürede, zaman geçirebilmek için arkadaşlarına özellikle de bu konuda çok meraklı olan Tevfik Nevzat'a tıp dersi verdiğinden

⁷³⁹ Ziya Somar, **a.g.e.**, s.111-112, "Padişaha dil uzatan kimse üç aydan üç seneye kadar hapsedilir. Padişaha suikast derecesinde olmayarak fiilen tasalluta ictisarı sabit olan şahıs müebbeden ve tasallut bir suret-i hafıyyede olur ise beş seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten kalabend olunur."

⁷⁴⁰ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **a.g.e.**, C.4, s.1931

⁷⁴¹ Ziya Somar, **a.g.e.**, s.123-125

bahsetmektedir.⁷⁴² "*Bitlis'te mukim İzmirli Doktor Ethem*" imzalı 28 Ekim 1899 tarihli verdiği bir arzuhalde yaşadığı zaruretten bahsetmektedir. "*Malum-u sami-yi daverileri buyrulduğu vechle çakerleri velinimet bi-nimetimiz padişah-ı ali tebar efendimiz hazretlerinin irade-i seniyye cenab-ı tecdarileriyle Bitlis'te ikamete memur oldum. İzmir'de bulunduğum müddetçe saye-yi inayetvaye-yi cenab-ı padişahide belediyeden ve adliyeden mahsus maaşları almakla beraber bir çok haste-ganı tedavi ederek epeyce bir para kazanır ve şehri otuz kırk liraya baliğ olan mahsul saimle evlad ve ıyalım kullarını infak ve iaşe eyler idim. Şimdi ne halde bulunduğum malum sami-yi daverileridir. Burada bir medar maişet bulamadığım halde himem-i kemineleri ve himem İzmir'de bulunan evlad ve ıyalım kulları giriftar zaruret ve sefalet olacaktır. Merhamet-i seniyye-i mülükaneleri kaffe-yi cihanbane şamil olan padişah-ı alişan efendimiz hazretlerinin eltaf-ı seniyye-i giti-sitanileri elbette bize de çaresi olur.*" Bu arzuhalden sonra İbrahim Ethem Bey için beş kuruş yevmiye tahsis edilmiştir.⁷⁴³

Doktor İbrahim Ethem, sürgün dönüşünden sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'deki faaliyetleriyle ilgilenmiştir. Bir dönem İttihat ve Terakki Cemiyeti başkanlığını yapmış olan Halil Mentеше hatıralarında, İzmir rıhtımı üzerindeki Kramer Gazinosu'nda ve Frenk Mahallesi'ndeki Haylayf Pastanesi'nde sık sık biraraya geldiği arkadaşlarından bahsederken, Taşlızade Doktor Ethem, Tokadizade Şekip, Türkçü Necib ve Mevlevi Şeyhi Nureddin'in isimlerini vermektedir. II. Abdülhamid döneminde hürriyetperverler ülkenin neresine gönderilirse gönderilsinler birbirlerini bulduklarını belirtmektedir.⁷⁴⁴ İbrahim Ethem, İkinci Meşrutiyet döneminde ilk seçimlerde İzmir milletvekili seçilmiştir. Ancak İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, İzmir'den bir Ermeni milletvekili çıkarmak istemesi üzerine, yerini Ziraat Mektebi Müdürü Onnik İhsan Efendi'ye bırakmıştır. İbrahim Ethem Bey bir süre İzmir belediye başkanlığı görevinde bulunmuştur.⁷⁴⁵

⁷⁴² Habibe Keskin, **İzmirli Yazarlara Dair Hatıra ve Röportajlar**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, İzmir 1986, s.145-147

⁷⁴³ BOA., BEO. 1422-106592, 21.Ş.1317

⁷⁴⁴ Halil Mentеше, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s.118

⁷⁴⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, **a.g.e.**, s.41

1899 Bitlis sürgünü yaşayanlardan bir diğeri isim Tokadizade Şekip'tir. Tokadizade Şekip İbn Kemal İnal'a verdiği tercüme-i halinde, haklarında verilen bir jurnal neticesinde mevlevi şeyhi Nureddin Efendi, dava vekili Tevfik Nevzat, Doktor İbrahim Ethem, kardeşi avukat Hasan gibi arkadaşlarıyla birlikte tevkif edilerek vilayet idare meclisine, daha sonra da Adliye dairesine getirilip, burada tevkif edildiklerini ve birkaç gün kimseyle görüştürülmediklerini belirtmektedir. Vali Kamil Paşa ile vali muavini Hasan Bey'in onları kurtarmak için çok çabaladıklarını ama muvaffak olmadıklarından bahsetmektedir.⁷⁴⁶

Sürgün hayatı öncesinde İzmir'de rahat bir yaşam sürdüren Tokadizade Şekip, Bitlis'te yaşadığı sıkıntıları 23 Ekim 1899 tarihli yazdığı arzuhalde dile getirmiştir. "*Çakerleri ba-irade-i seniyye cenab-ı padişahi Bitlis'te ikamete memur olduğum zaman kadar İzmir'de ticaretle iştigal ediyordum. Birçok müşkülât ile vücuda getirdiğim küçük bir ticaretgah bugün muattal almış ve senevi en aşağı üç dört yüz liralık bir istifade-yi kem-teranem bit-tabi münkatı olmuştur. Muhakkık olan şu zarar aynen nazarında lamüسابasında ise kem-terleri için pek mühimdir. Cenab-ı hak ömrü şevket şahanelerini efzun-ter buyursun. Padişahımız efendimiz hazretlerinin merhamet-i seniyye şehnişahilerine nihayet mutasavver değildir. Elbette bu hakir kullarını da merakim eşfak cenab-ı cihanbanilerinden bi-vaye bırakmazlar.*" Tokadizade Şekip'e bu arzuhalinin ardından beş kuruş yevmiye tahsis edilmesi uygun görülmüştür.⁷⁴⁷

Tokadizade Şekip, Bitlis valisi olan Mecid Efendi'den büyük bir saygı ile bahsetmektedir. Çerkes Ali Paşa, o dönemde Bitlis kumandanı olarak görevli olup zamanla vali vekilliğine de getirilmiştir. Tokadizade Şekip "kıdemli menfi" olarak bahsettiği bu zatın Bitlis'te buldukları süre içinde kendilerine büyük yardımı olduğundan bahsetmektedir. Bitlis'te arkadaşlarıyla birlikte affedilmeleri için yaptıkları başvuru hakkında bilgi vermektedir. Bitlis'te Kızılmescid Mahallesi'nde kiralamış oldukları evde bir sobanın başında derin bir üzüntü içinde arkadaşlarıyla birlikte sık sık sohbet ettikleri günlerden birinde affedilmeleri yönünde bir dilekçe yazmaya karar vermişlerdir. "*Ye'isimiz son dereceye geldi. Hayatımız tehlikededir. Öldürülüyoruz.*

⁷⁴⁶ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **a.g.e.**, C.4, s.1782-1783

⁷⁴⁷ **BOA.**, BEO. 1422-106592, 21.Ş.1317

Cürmümüz nedir, kime müracaat edelim? Allah yok mudur?" Telgrafın çekilmesinin ertesini günü, bir jandarma gelerek Tokadizade Şekip ve arkadaşlarına Çerkes Ali Paşa'nın kendilerini telgrafhanede beklediğini söylemiştir. Telgrafhaneye geldiklerinde, mabeynle karşılıklı telgraflaşma başlamıştır. Mabeyn katibi çekilen telgraftaki öldürülüyoruz kelimesinden maksadın ne olduğu sorunca, Bitlis'in havasına ve suyuna uyum sağlayamadıklarını, sıhhatlerini kaybettiklerini ve bu halde daha fazla yaşayamayacaklarını kastederek bu sözü yazdıklarını belirtmişlerdir. Bu haberleşme sırasında Çerkes Ali Paşa da Bitlis'e geldikleri andan itibaren hiçbir kötü hal ve hareketlerini görmediğini belirterek Tokadizade Şekip ve arkadaşlarının affa nail olmalarına yardımcı olmuştur.

Tokadizade Şekip bütün bu gelişmelerinin ardından gelen af haberi üzerine hislerini "*Üzerimizden o anda boğucu bir kabusun vahim tesirati kalktı.*" sözleriyle ifade etmiştir. Kendilerine çekilen affa nail olduklarına ilişkin telgrafta memleketlerine gönderilmek üzere mahfuzen mabeyne gönderilmeleri emredilmiştir. Tokadizade Şekip ve arkadaşları Bitlis'ten yola düşerek karlı dağları aşmış Trabzon'a ulaşmışlar ve bir Osmanlı vapuruyla da İstanbul'da Galata'ya çıkarılmışlardır. Yıldız Sarayı'na götürülerek şifre katibi Asım Bey ile görüştiklerinde kendilerine İzmir'de nasıl yaşamaları gerektiğine dair bir irade tebliğ edildikten sonra İzmir'e getirilmişlerdir.⁷⁴⁸ Sürgünden döndükten sonra 1901 tarihinde İzmir Bidayet Mahkemesi zabıt katipliğine getirilmiştir. Meşrutiyet'in ilanına kadar siyasi suçlular takımından oldukları için kendi deyimiyle, günler "pek ızdıraplı" geçmiştir. İçine doğmuş olduğu topluluk sürgünden döndükten sonra artık kendisini dışlayan, ondan uzak duran bir topluluktur. Sürekli bir şekilde hafiyeler tarafından hareketlerinin izlenmesi onu çok rahatsız etmiştir. Sürgün dönüşünde İkinci Meşrutiyet'e kadar basına mesafeli durmuştur.⁷⁴⁹

Tokadizade Şekip İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir umumi katipliğine getirilmiştir.⁷⁵⁰ Doktor Nazım'ın, İttihad ve Terakki'nin örgütlemeye çalıştığı İzmir

⁷⁴⁸ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **a.g.e.**, C.4, s.1783-1784

⁷⁴⁹ Sabahattin Çağın, **Tokadizade Şekip**, Akademi Kitabevi, İzmir 1999, s.31-32

⁷⁵⁰ Hüseyin Avni Ozan, **Tokadizade Şekip Hayatı, Felsefesi ve Eserleri**, İtimat Matbaası, İzmir 1933, s.8

şubesinin ilk üyelerinden biri olmuştur.⁷⁵¹ Doktor Nazım'ın cemiyetin İzmir örgütlenmesi için buraya gönderildiği haberini Halil Menteş'ten öğrenen Tokadizade Şekip bu cemiyetin ilk üyeleri arasına yer alsa da başlangıçta biraz tereddüt etmiştir. Hatta Halil Bey'e Nazım Bey için "*Aman Halil Bey, satılmış olmasın, hepimizin ocağına su döktürürsün.*" ifadesini kullanmıştır.⁷⁵² İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Aydın Vilayeti'nde örgütlenmesi zor olmayan İttihad ve Terakki bölgede güçlü bir tabana sahip olmuştur.⁷⁵³ Bu dönemde, Tokadizade Şekip, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kadrosundan Manisa milletvekili seçilmiştir.⁷⁵⁴ Bir süre sonra izlediği politiklardan rahatsızlık duyduğu için cemiyetle yollarını ayırmıştır. 1912 yılında Mebusan Meclisi'nin fesh edilmesiyle birlikte de aktif siyasi hayatını noktalamıştır.⁷⁵⁵

Bitlis sürgününü yaşayanlardan biri Mevlevi şeyhi Nureddin Efendi'dir. Babası Hafız Halil Efendi, zamanında İzmir Mevlevi Dergahı'nın inşasında önemli rol oynadığı için dergahın ilk şeyhi olmuştur. Onun ölümünden sonra oğlu Şeyh Nureddin bu göreve tayin edilmiştir.⁷⁵⁶ Şeyh Nureddin, İzmir'de Hizmet Gazetesi İdarehanesi çevresinde oluşan topluluğun içinde yer almıştır. Birbirleriyle fikir teattisi yapmaktan hoşnut olan bu topluluk üyeleri İzmir'in çeşitli toplantı mekanlarında sık sık biraraya gelmişlerdir.⁷⁵⁷ Bu topluluk haklarında verilen bir jurnal nedeniyle 1899 tarihinde sorguya alınırken, bu soruşturmaya Ermenekli Hasan Rüşdü de şahit olarak katılmıştır. Sorgu sırasında Ermenekli Hasan Rüşdü'ye Mustafa Bey'in şeyh hakkında verdiği jurnalle ilgili sorular yöneltilmiştir. Mustafa Bey, Hisar Cami civarında bulunduğu bir sırada Şeyh Nureddin Efendi'nin çok ağır tefevvühatta bulunduğunu, o sırada Ermenekli Hasan Rüşdü'nün de de orada bulunduğunu jurnallemiştir. Ermenekli Hasan Rüşdü, kendisinin de bulunduğu bir ortamda, Mustafa Bey'in şeyhi tefevvühata teşvik etmeye çalıştığını, ama şeyhin Mustafa Bey'in teşvikine kapılmadığı cevabını vermiştir.⁷⁵⁸ Ermenekli Hasan Rüşdü'nün

⁷⁵¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **a.g.e.**, C.4, s.1784-1785

⁷⁵² Halil Menteşe, **a.g.e.**, s.120

⁷⁵³ Sabri Sürgevil, **II. Meşrutiyet Devrinde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2009, s.139

⁷⁵⁴ Hüseyin Avni Ozan, **a.g.e.**, s.8

⁷⁵⁵ Sabahattin Çağın, **a.g.e.**, s.48-51

⁷⁵⁶ Ömer Faruk Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2000, s.356-357

⁷⁵⁷ Bezmi Nusret Kaygusuz, **a.g.e.**, s.40-43

⁷⁵⁸ Hilmi Yücebaş, **a.g.e.**, s.176

şahitliğine rağmen, Şeyh Nureddin ceza almaktan kurtulamamış ve arkadaşlarıyla birlikte Bitlis'e sürgün edilmiştir.⁷⁵⁹ Bu sürgün kararının arkasında Şeyh Nureddin'in ve arkadaşlarının Hizmet Gazetesi'nde hürriyet taraftarı yazılar yazmaları, "erbab-ı mefsedetten" gösterilmeleri rol oynamıştır.⁷⁶⁰

Şeyh Nureddin, Bitlis'e gönderildikten sonra İzmir Mevlevihanesi'nin idaresine oğlu getirilmiştir.⁷⁶¹ Bitlis'teki ikameti sırasında Şeyh Nureddin, yaşadığı sıkıntıları 23 Ekim 1899 tarihli bir arzuhal ile kaleme almıştır. "*Hükm kader muktezası olarak Bitlis'te ikamet ediyorum. Hiçbir medar-ı maişetim yoktur. Zat-ı merahimmat hazret-i şehnşahinin her suretle muhtaç-ı lutf ve merhamet hümayunlarıyım. Lütfen inayeten hal-i fakiraneme münasip bir maaş tahsisiyle zarurettten tahlisime delalet celile-yi asafilerini niyaz ve istirham eylerim.*" Bu arzuhali neticesinde kendisine beş kuruş yevmiye tahsis edilmiştir.⁷⁶² Şeyh Nureddin Bitlis'e birlikte gönderildiği arkadaşlarından daha sona sürgünden dönmüştür. Tokadizade Şekip'in belirttiğine göre, Şeyh Nureddin ihtiyatkarlığı nedeniyle af dilekçesinin altına imza atmadığı için, on dört ay daha Bitlis'te ikamet etmek zorunda kalmıştır.⁷⁶³ Diğer arkadaşları aflu geri dönerken, Şeyh Nureddin Bitlis'te, İzmir vergi katibi Edib Çankırı'da, dava vekili Hasan Bey ve rüsumat memuru Ahmet Efendi Kastamonu'da bir süre daha ikamet ettirilmişlerdir. Aydın valisi Kamil Paşa bu haksızlığı gidermek için, aynı cezayı alarak sürgüne gönderilen bu topluluğun bir kısmının affedilerek İzmir'e döndüğünü, sürgünde kalan arkadaşlarının da en az onlar kadar affedilmeye layık olduklarını belirten bir yazı kaleme almışsa da bir sonuç elde edememiştir.⁷⁶⁴

Bitlis vali vekili Çerkes Ali, daha önce Şeyh Nureddin ile birlikte gelen diğer sürgünlerin affedilmelerinde önemli rol oynamıştır. Çerkes Ali, arkadaşlarının Bitlis'ten ayrılmalarından sonra yalnız kalan şeyh Nureddin Efendi'ye de aynı şekilde yardımcı olmaya çalışmıştır. Nitekim Yıldız Sarayı'na gönderdiği yazıda, bir süredir hasta olan

⁷⁵⁹ BOA., BEO. 1369-102612, 5.Ca.1317

⁷⁶⁰ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Mevleviler", **Bellekten**, C.LV, S.213, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 356

⁷⁶¹ BOA., Y.MTV. 194-135, 29.Ca.1317

⁷⁶² BOA., BEO. 1422-106592, 21.Ş.1317

⁷⁶³ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **a.g.e.**, C.4, 1988, s.1784

⁷⁶⁴ BOA., DH.MKT. 2417-21, 25.C.1318

Şeyh Nureddin'in ağlayarak padişahın inayetine sığınmış olduğunu ve bundan sonra sadakatinden vazgeçmeyeceğine yemin ettiğini belirterek affedilmesini talep etmiştir.⁷⁶⁵ 1901 yılının Haziran ayında İzmir'e geri dönebilen Şeyh Nureddin, bundan sonra bir nevi inzivaya çekilmiş olduğundan İkinci Meşrutiyet'e kadar gazetelerde yazılarına pek rastlanmamaktadır.⁷⁶⁶

Kamuoyunda büyük yankı uyandıran 1899 sürgününden sonra, İzmir'den siyasi nedenlerle yapılan sürgünler devam etmiştir. Siyasi sürgünlerin büyük bir kısmında ortak nokta olarak yırtıldışındaki Jöntürklerle haberleşme ibaresi dikkat çekmektedir. Aydın Vilayeti mektubi muavini Fethi Efendi'nin ve Mehmed İhsan'ın Avrupa'daki bazı "muzırr" kişilerle haberleştiği yönünde alınan haberler üzerine, bahsi geçen kişiler 1901 tarihinde sürgün edilmişlerdir. Fethi Efendi'nin sürgün yeri Mamuretülaziz, Mehmed İhsan Efendi'nin sürgün yeri Kastamonu olarak belirlenmiştir.⁷⁶⁷

Mehmed İhsan Efendi, sürgün yeri Kastamonu'ya polis nezaretinde gönderilmiştir. Aydın Valisi, konu ile ilgili 8 Aralık 1901 tarihli bir telgraf çekmiştir. "*İzmirli Mehmed İhsan Efendi'nin su' hareketinden dolayı tediben buradan tebidi lüzumuna mebni merkumun mahfuzen Kastamonu'ya izamı şerefsadır buyrulan irade-i seniyye cenab-ı hilafetpenahi mukteza-yı aliyyesinden olduğu mabeyni hümayun mülükane baş kitabet aliyyesinden 21 Teşrin-i sani 317 tarihli telgrafname ile tebliğ kılınmış ve merkum vilayet polis komiserlerinden Ahmed Efendi'yi tevdiyen ol-canibe izam kılınmış olmakla kendisi orada ikamet ettirilerek ve vusulünün işarı babında emrü irade efendim hazretlerininindir.*" Bu telgraf ile Mehmed İhsan ile ilgili emrin yerine getirildiği Dahiliye Nazırlığı'na bildirilmiştir.⁷⁶⁸ Kastamonu Vilayeti'nde bulunan sürgünlere dair bir listede, Mehmed İhsan Efendi'nin "*su' hareketinden*" dolayı padişah iradesi doğrultusunda Aydın Vilayeti'nin 1901 tarihli yazısı ile Kastamonu'ya gönderildiği belirtilmektedir.⁷⁶⁹

Fethi Efendi'nin hastalığından dolayı sürgün kararının tatbiki için bir süre iyileşmesi beklenmiştir. Aydın Valisi Kamil Paşa imzalı 1902 tarihli bir telgrafta

⁷⁶⁵ BOA., Y.PRK.UM. 50-58, 26.M.1318

⁷⁶⁶ Ömer Faruk Huyugüzel, a.g.e., s.357-358

⁷⁶⁷ BOA., Y.EE.KP. 86-10-986, 30.N.1317

⁷⁶⁸ BOA., DH.MKT. 841-69, 27.M.1319

⁷⁶⁹ BOA., Y.MTV. 227-166, 28.Z.1319, BOA., Y.PRK.AZN. 23-85, 15.Za.1321

Mamuretülaziz'e gönderilen Fethi Efendi ve Kasatamonu'ya gönderilen arkadaşı Mehmed İhsan Efendi'ye, firara kalkışmamaları için Aydın Vilayeti'nde tahsis edilmiş maaşları olan 1000 kuruştan, uygun görüldüğü takdirde 300 kuruşun Mamuretülaziz'e, 200 kuruşun da Kasatamonu'ya nakl edilebileceği bildirilmiştir.⁷⁷⁰ Bu önerinin uygulandığı anlaşılmaktadır. Mamuretülaziz Valiliğine çekilen telgrafta, 300 kuruşun vilayet bütçesine nakledildiği ve Fethi Efendi'nin "*zinhar firarına meydan verilmemek üzere*" gözetim altında tutulması bildirilmiştir. Aynı şekilde, Kasatamonu Valiliğine çekilen telgrafta İzmirli Mehmed İhsan'a 200 kuruş maaş tahsis edildiği ve vilayet bütçesine nakl edildiği tebliğ edilmiştir. Mehmed İhsan ile ilgili suç unsuru "*Avrupa'daki erbab-ı fesad ile muhaberede bulunmalarından dolayı Mamuretülaziz'e gönderilen Aydın Vilayeti mektupçu muavini Fethi'nin refiki*" olduğuna ilişkindir.⁷⁷¹

Hem Fethi Efendi'nin hem de Mehmed İhsan Efendi'nin sürekli gözetim altında tutulmaları ve firarlarına kesinlikle meydan verilmemesi her iki vilayet yöneticilerine de bildirilmiştir.⁷⁷² Mamuretülaziz Vilayeti tarafından vilayet içinde bulunan sürgünlerin belirtildiği 1907 tarihli yazıda, Aydın mektubi muavini Fethi Efendi'nin de Avrupa'daki fesat komitesiyle münasebette bulunmasından dolayı gönderildiği belirtilmektedir.⁷⁷³ Fethi Efendi, Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte umumi aftan yararlanarak İstanbul'a gelmiştir. "*Harput'tan bu kere vatana avdet eden esbak Aydın mektubi muavini Kisardarzade İsmail Fethi*" imzalı 31 Ekim 1908 tarihli arzuhalde sürgünde yaşadığı sıkıntılardan bahsederek, kendisinin münasip bir işte istihdam edilmesini talep etmiştir. "*Aydın Vilayeti mektubçu muavini iken cemiyetle İsmail Kemal Bey'e ait evrak-ı muhabereden üç kıtasının nasılsa elde edilmesi üç yüz on yedi senesinden beri derc duzah-ı gurbette ikameti tevellüd etmişti. Esasen tercüme-i hal ve Avrupa cemaat-i fesadiyesiyle muhaberesinden dolayı ibare-i ayniyesiyle tagrib-i esef iştilal evrakında keyfiyet müsteban buyrulacağı üzere hükümet-i muazzamamıza tarihen hizmetleri sebk etmiş iki nesl-i asilde lan-ı içtimainda bedidar olmuş bir mevcud iken sarsar kahr-ı felekle kaza Harput'ta bin guruş maaştan ancak kefaf-ı nefis demek olan üç yüz guruşla ikamete memur olmuştum. Li-hamdül- afv-ı hayratın bir sefa-yı nefha-yı hayat iktisab*

⁷⁷⁰ BOA., Y.EE.KP. 86-14-1386, 1.L.1319

⁷⁷¹ BOA., DH.MKT. 2593-6, 17.Za.1319

⁷⁷² BOA., İ.HUS. 93-1319.L/033, 12.L.1319

⁷⁷³ BOA., Y.PRK.UM. 80-54, 29.Ş.1325

*edüb on senelik gaybubetten sonra vatanım olan şu Gülizar-ı saadete avdet etmiş müstehakından olduğundan her ferdin memuriyet-i sabikasına nazaran terfiye ve akdarına müsaade buyrulduğu şudur adl ve nasafette bendelerinde evvelce iki üç devair merkeziede bulunduğum ve bu babda Paris ve memalik-i sairede bir buçuk senelik müşahadat acizanem inzimam eden kadem ve gayretimle yedi sekiz senelik medid bir tür felaketime atf-ül lehaza-yı mürüvvetle sıhhiye orman ticaret gibi müteaddid nezaretlerde ihlal edecek münasip bir memuriyete tayinim müsaade-i aliye nezaretpenahilerinin sezavar buyrulacağı emniyesiyle takdim-i istikafnamiyeden ictisar eyledim olbabda emrü ferman hazreti menlül emrindir."*⁷⁷⁴

İzmir'de bulunan padişahın yaverlerinden ferik Şakir Paşa'nın telgrafına istinaden padişah iradesi ile sürgün gönderilenler arasında İzmir dava vekillerinden Ağadoplı, Ahhisar reji memuru Mavrayani ve Uurlalı Hafız Şükrü bulunmaktadır. Ağadoplı ve Mavrayani Diyarbakır'a, Hafız Şükrü de Mamuretülaziz'e sürgün edilmişlerdir. İdareten verilmiş bu sürgün kararı ile ilgili, Rum Patrikhanesi Adliye Nazırlığı'ndan 1900 tarihinde bilgi talep etmiştir. Rum Patriği'nin bu teşebbüsünün arkasında Fransa ve Rusya konsoloslarının teşviki bulunmaktadır.⁷⁷⁵ Bu gelişmenin ardından kısa süre sonra Diyarbakır'da sürgün bulunan Ağadoplı ve Mavrayani affa mazhar olmuşlardır.⁷⁷⁶ Mamuretülaziz'de sürgün bulunan Uurlalı Hafız Şükrü ise arkadaşlarının affedilmelerinin üzerinden altı ay geçtikten sonra serbest bırakılmıştır.⁷⁷⁷

İzmir'den sürgün edilenlerden biri pabuşcu esnafından Mehmed bin Halil'dir. 1891 tarihinde Rodos'a kalabendlik mahkumiyetiyle gönderilme nedeni "*fazahat-i lisaniyeye*" cürret şeklinde belirtilmiştir.⁷⁷⁸ Aydın Vilayeti'nden uzaklaştırılanlar arasında suikast girişiminde bulunan bir kişi de bulunmaktadır. İzmir Bidayet Mahkemesi azalarından birine suikaste kalkışmasından dolayı Hamdi isimindeki bir şahıs Manastır'a gönderilmiştir. Ancak Manastır'dan birçok kez firar ederek İstanbul'a gelmesi nedeniyle ikamet yeri 1900 tarihinde Diyarbakır'a tahvil edilmiştir.⁷⁷⁹ Aydın Vilayeti'nden sürgün

⁷⁷⁴ BOA., DH.MKT. 2648-53, 10.L.1326

⁷⁷⁵ BOA., Y.EE.KP. 86-10-982, 27.N.1317

⁷⁷⁶ BOA., BEO. 1475-110551, 22.Z.1317

⁷⁷⁷ BOA., BEO. 1568-117594, 28.C.1318

⁷⁷⁸ BOA., DH.MKT. 1853-112, 22.Z.1308

⁷⁷⁹ BOA., ZB. 419-147, 17.E.1316

edilen kişilere dair bazı bilgiler diğer vilayetlerde hazırlanmış olan sürgün listelerinden elde edilebilmektedir. Trabzonlu hizmetkar Civani İzmir'de yakalanarak Zabtiye Nezareti'nin 1900 tarihli yazısı ile memleketi olan Trabzon'a gönderilmiştir.⁷⁸⁰ İzmirli Küçük Yorgi "*su' hal ashabından*" olmasından dolayı Aydın Vilayeti'nin 1901 tarihli yazısı Trablusgarp'a sürgün edilmiştir. Samsunlu Mehmed, kaçakçı makulesinden olmasından dolayı İzmir'de kalması sakıncalı görüldüğünden, Zabtiye Nezareti'nin 1902 tarihli yazısı ile İzmir'den Samsun'a gönderilmiştir. Kosti 1904 tarihli Aydın Vilayeti'nin yazısı ile "*su' hal ashabından*" olmasından dolayı Trablusgarp'a gönderilmiştir.⁷⁸¹ Aslen Giritli olup İzmir Rüşumat katipliğinde bulunan Ferid Efendi'nin, muhacir bulunmayan bir yerde istihdamı gerekli görüldüğünden Zabtiye Nezareti'nin 1904 tarihli yazısı ile Trabzon Rüşumat Dairesi'ne ikamete memur edilmiştir. Terzi çırağı Artin aslen Trabzonlu olup İzmir'de serserice dolaşmasından dolayı Zabtiye Nezareti'nin 1906 tarihli yazısı ile memleketine gönderilmiştir.⁷⁸²

1908 İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra ise, bu kez Meşrutiyet'i eleştirenlerin sürgüne gönderilenler olduğu görülmektedir. İzmir polis memuru Kıbrıslı Ahmed Hulusi Meşrutiyet yönetimi aleyhine bazı sözler söylediğinden dolayı Birinci Divan-ı Harbi'nin verdiği kararla iki sene müddetle Midilli'ye sürgün edilmiştir.⁷⁸³

Aslen Giritli olan Selim ve kardeşi Hüseyin, Girit'te buldukları dönemde hem İslamiyet hakkında hem de hükümet aleyhinde kullandıkları sözlerden ve Yanya Savaşı sırasında Yunan ordusuna katılmış olmalarından dolayı Aydın Vilayeti'nin 1914 tarihli yazısı ile Konya'ya gönderilmişlerdir. Yine aynı tarihte Konyalı Andoryaku, hayvan hırsızlığından dolayı memleketine gönderilmiş, ancak Konya Vilayeti'ne ait 1914 tarihli sürgün listesine göre firar etmiştir. İstanbullu Rafuel, sabıkalı olduğundan İstanbul'dan uzaklaştırılarak İzmir'e gönderilmiş, bir süre sonra İzmir'de yaşaması da mahzurlu görüldüğünden 1914 tarihinde Aydın Vilayeti'nden Konya'ya uzaklaştırılmıştır. Ruscuklu Hadi, köle kaçakçılığı ve hırsızlık gibi suçlardan dolayı Aydın Vilayeti'nin

⁷⁸⁰ BOA., Y.PRK.ZB. 37-45, 15.Ca.1325

⁷⁸¹ BOA., Y.MTV. 279-102, 15.Ş.1323

⁷⁸² BOA., Y.PRK.ZB. 37-45, 15.Ca.1325

⁷⁸³ BOA., ZB. 497-16, 12.T.1325

1914 tarihli yazısı ile gönderildiği Konya'dan firar ettiği Konya Vilayeti'ne ait sürgün listesinden anlaşılmaktadır.⁷⁸⁴

Birinci Dünya Savaşı sırasında Aydın Vilayeti'nde de birçok şahıs güvenlik gerekçeleriyle vilayet sınırları dışına çıkarılmıştır. 1914 tarihinde ekmekçi Nikola, kunduracı Bireşkov ve Andorya "*uygunsuz eşhas*"dan olmalarından dolayı Divan-ı Harb kararıyla Boğazlıyan'a gönderilmişlerdir.⁷⁸⁵ Trabluslu Kasım hırsızlığı alışkanlık haline getirdiği için, Aydın Vilayeti'nin tahriratıyla Ladik Kazasına, İzmirli Yorgi serseriliğinden dolayı Darende Kazasına, aslen Rodoslu olan Andon askeri sırrı ifşa ettiği için Sivas'a uzaklaştırılmışlardır.⁷⁸⁶

Aydın Valiliği 1915 tarihinde Dahiliye Nazırlığı'na hitaben yazdığı yazıda, vilayet dahilinde askeri casusluktan veya devamlı ikametlerinde görülen mahzurdan dolayı uzaklaştırılması gereken kişilerin nakilleri sırasında, birtakım masrafların gerektiğini, bunların mahkeme hükmü olmadığı müddetçe masraflarının karşılanmamasının büyük sıkıntı yarattığına dikkat çekmektedir. Valilik bu tür kişilerin mahkeme sürecinin beklenmesinin, hemen uzaklaştırılmalarında elde edilen faydayı da ortadan kaldırdığını belirtmektedir.⁷⁸⁷ Vilayet dahilinde kalmaları uygun görülmeyen kişilerin bir vilayetten diğer vilayete veya kaza içinde bir kazadan diğer kazaya tebidi veya fahişelerin uzaklaştırılması gibi mahkeme hükmü olmaksızın idareten uzaklaştırma yetkisi vilayetlerin yetkisi dahilindedir. Ancak bu tür sevklerin yapılması sırasında, masrafların karşılanmaması vilayetlerin özellikle savaş zamanları büyük sıkıntılar yaşamalarına yol açmıştır.⁷⁸⁸

⁷⁸⁴ BOA., DH.EUM. 5.Şb. 3-20, 21.Z.1332

⁷⁸⁵ BOA., DH.EUM. 3.Şb. 28-39, 11.L.1334

⁷⁸⁶ BOA., DH.EUM. 1. Şb. 13-11, 30.Z.1337

⁷⁸⁷ BOA., DH.EUM.MH. 162-26, 6.M.1334

⁷⁸⁸ BOA., DH.EUM.ADL. 20-32, 6.Ş.1336

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AYDIN VİLAYETİ'NE YAPILAN SÜRGÜNLER

4.1. Aydın Sancağı'na Gönderilenler

Aydın Vilayeti'ne sürgün edilen ünlü isimlerden biri, Şanizade Mehmed Ataullah Efendi'dir. Osmanlı vakanüvislerinden biri olan Şanizade, aynı zamanda iyi bir hekim, ressam, hattat, şair hatta musiki ile ilgilenen bir şahsiyettir. Şanizade III. Selim zamanında Halıcıoğlu Mühendishanesi ve Süleymaniye Tıp Medresesi'nde öğrenim görmüştür. Öğrendiği İtalyanca, Fransızca ve az miktarda Almanca sayesinde Batıdan tercüme yapılarak kendini geliştirmiştir. 1816 tarihinde Eyub Sultan Mahkemesi kadılığına getirilmiştir. Çorlu Medresesi'nde müderrislik yapmış ve 1818 tarihinde Mekke ve Medine Evkaf müfettişliği görevinde bulunmuştur.⁷⁸⁹ Şanizade, kendisinden önceki vakanüvis Asım Efendi'nin ölümü üzerine 1819 tarihinde vakanüvislik görevine getirilmiştir. Bu görevini, 1825'de azledilene kadar sürdürmüştür. Görevinden azledilmesinin üzerinden kısa bir zaman geçtikten sonra, Yeniçeri Ocağı kaldırılmış ve Bektaşiliğe karşı yok etme girişimi başlamıştır. Bu ortamda Beşiktaş Cemiyeti İlmiyesine mensubiyeti bilinen Şanizade, 1826 tarihinde Tire'ye sürgün edilmiştir. Kendisi hakkında böyle bir kararın verilmesinde, onu çekemeyenlerin padişahı dolduruşa getirdikleri, özellikle de bu isimler arasında Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin başı çektiği bilinmektedir. Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi, aynı zamanda iyi bir tıp eğitimi almış olan Şanizade'nin liyakatinden çekinerek, onun kendi yerini alabileceği düşüncesine kapılmış, Bektaşilerin ülkenin dört bir yanına sürgün edildiği bir dönemde onlarına arasına Şanizade'yi ekleyerek gözden çıkarılmasına neden olmuştur. Lütü Paşa Tarihi'nde sürgün olayını "*Takrirde, Şanizade ile Tahir Bey'in isimleri olmadığı halde kariha-i şahaneden zuhuruna sebeb Şanizade, ol vaktin İbn Sinası makamında ma'murü'l-cevanib ve tarik-i ilmiyyede bulunmasıyla beraber bazı elsine-i ecnebiyeyi arif hakim-meşreb olduğu halde, Bektaşilik namıyla azl ü nefy ü tardı hekimbaşılık mesnedine olan liyakatını istirkab edenlerin eser-i si'ayeti olduğu vareste-i kayd-ı irtiyabdır. Kaldı ki, Şanizade'nin münferiden nefyinden açığa çıkacak*

⁷⁸⁹ Ahmet Hulusi Köker, "Şanizadenin Hayatı ve Eserleri (1771-1826)", **Hekim Şanizade Ataullah (1771-1826)**, Erciyes Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Kayseri 1989, s.1-2

illet-i rekabetin setri Tahir Bey'e ba'is-i müşareket olmuştur denilebilir." ifadeleriyle anlatmaktadır.⁷⁹⁰

Mustafa Behçet Efendi, Vaka-yi Hayriye'de büyük roller oynamış olduğundan dönemin sözü geçen kişileri arasında yer almaktadır. Daha önce birkaç defa, gözden düşerek sürgüne gönderildiği için bu kez hekimbaşılık görevine dört elle sarılmıştır. Yeniden canlandırmaya çalıştığı Tıbhane'ye önemli katkılarda bulunacak olanların yardımını temin yerine, onları kendisine rakip saymış gözden düşürerek uzaklara sürülmelerine neden olmuştur. Şanizade'yi de, aldığı eğitim ve yazdığı kitaplarla kendisine ciddi bir rakip olarak görmüş, hatta onun yazdığı kitapların Tıbhane'de okutulmasını yasaklamıştır. Avrupa dillerini bilen Şanizade, Mustafa Behçet Efendi'nin kurbanı olmuş, kapan veznedarı Aziz ve zahire veznedarı Arif Efendilerin sürgün edilmeleri için padişaha sunulan takrire Şanizade Ataullah ve Çağalzade Tahir'in adları da sonradan eklenmiştir.⁷⁹¹

Yeniçeriliğin imhası sırasında, anlaşıldığı kadarıyla Şanizade diğer Bektaşilerin arasına dahil edilerek arpalığı olan Tire'ye gönderilmiştir.⁷⁹² Arpalık, ilmiye sınıfı içinden şeyhülislam ve kazaskerlere tahsis edilen herhangi bir veya iki kazanın şeri hasılatları anlamına gelmektedir. Ulemaya arpalık adıyla maaş tahsisini 16. yüzyılın ilk yarısında görmekteyiz. Arpalık sahibi olan ulema genellikle, bizzat arpalık olarak tahsis edilen kazaya gitmeyerek, yerine bir naib göndermeyi tercih etmiştir. İlmiye sınıfı mensupları bazen yerlerine naib göndermeyip, kendi arzularıyla arpalıklarına giderlerken, bazen de kendileri hakkında verilen bir cezanın neticesinde arpalıklarında ikamet etmek zorunda bırakılmışlardır.⁷⁹³

Şanizade, arpalığı Tire'ye sürgün edildikten sonra, tanınmış alim ve müderrislerden olan Köse Mihal-oğlu Hacı Ahmed Reşid Efendi'nin evinde kalmıştır. Şanizade'nin sürgün kararı, bir süre sonra II. Mahmud'un da içine sinmemiş olmalıdır ki, affı ile ilgili

⁷⁹⁰ Ahmed Lütfi Efendi, **Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi, a.g.e.,** C.I, s.123

⁷⁹¹ Osman Şevki Uludağ, **Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği,** Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s.67-70

⁷⁹² Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s.375

⁷⁹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, a.g.e.,** s.119-120

irade yayımlanmıştır.⁷⁹⁴ Şanizade'nin af fermanının, sürgün yeri olan Tire'ye ulaştırılması için hemen bir kavasın yola çıkması sağlanmıştır. Af fermanını getiren kavasın Tire'ye geldiği anlarda, Şanizade Tire'nin ileri gelen eşraflarından Reşid Efendi'nin evinde, akşam yemeğinden sonra misafirlerle kahve sohbeti yapmaktadır. Konağa gelen kavasın aşağıdan, "Şanizade'nin itlafına ferman getirdim." diye seslenmesi üzerine, Şanizade fenalaşarak yere yığılmıştır. Kavas her ne kadar aşağıdan "*Aman itlafına değil, itlakına ferman getirdim*" diyerek yaptığı hatayı düzeltmeye çalışsa da, iş işten geçmiştir. Bu olayın ardından da Şanizade, kendini toparlayamamış 5 Ağustos 1826 tarihinde vefat etmiştir ve mezarı Tire'de bulunmaktadır.⁷⁹⁵

Şanizade'nin mezarının bulunduğu yerde, 1916 yılında Tire kaymakamı Safa Bey bir meydan açma çalışması başlatınca, burada bulunan mezarların nakledilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Ancak bu nakiller sırasında, anlatılanlara göre Şanizade'nin mezarı açıldığında cesedinin çürümediği gören işçiler, bu durumdan çekinmişler ve mezarı olduğu yerde bırakmışlardır. Şanizade'nin mezar taşı ise, sonraları bulunarak Tire Müzesi'ne getirilmiştir. Şanizade, kışla civarında eşraftan Ali Paşanın Konağı'nın karşısında bir mezarlığa defnedilmiştir. Şanizade'nin mezarını ziyaret eden Bursalı Mehmed, mezar taşında "*Müyesser oldu bana şehadet, İlahi sen nasib eyle Saadet, Bulam ta ki Rasul'ünden şefa'at. Şanizade Muhammed Ataullah Efendi Tire'ye ba-emr-i ali memur üzre iken merhum oldu; Sene 1242*"⁷⁹⁶ nazımın yazılı olduğunu aktarmıştır.

Bir sürgün olarak Tire'de ikamet etmeye mecbur tutulan Şanizade Ataullah Efendi, kısa bir süre burada yaşamış olsa da arkasında önemli izler bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nde önemli mevkilerde bulunmuş olan Şanizade, ikamete mecbur tutulduğu yerde de hayatını kaybetmiş olması nedeniyle, Tire halkı tarafından kendisine sahip çıkılmış ve ismi farklı şekillerde burada yaşatılmıştır. Tire Belediyesi'nin aldığı bir kararla, Şanizade'nin kaldığı konağın önünden geçen, buranın en büyük caddelerinden

⁷⁹⁴ Şanizade Mehmed Ataullah Efendi, **a.g.e.**, s.XLVI-LX

⁷⁹⁵ Feridun Nafiz Uzluç, **Büyük Türk Hekimi Şanizade Ataullah**, Ankara 1951, s.21-22

⁷⁹⁶ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C.3, Matbaa-i Amire, İstanbul 1342, s.221

birine onun adı verilmiştir. 1949 yılında adına bir hastane, 1950 yılında da bir anıt yaptırılmıştır.⁷⁹⁷

Şanizade'nin sürgün olarak gönderildiği Aydın Vilayeti'ne o dönemlerde, II. Mahmud'un sindirmeye çalıştığı güçlü beyler, paşalar da sürgün olarak gönderilmişlerdir. II. Mahmud döneminde, merkezileşme çabaları içinde Rumeli'ye merkezden atanan valilerle ayanların gücü kırılmaya çalışılmıştır. 1832 tarihinde İşkodra'da yerel valilerin döneminin sona erdirilmesi amacıyla, merkezden bir vali gönderilmesi karışıklığa yol açmıştır. Ayrıca bu dönemde eski yerel güçler, asker toplama konusundaki yeni gelişmeleri de benimsememişlerdir. Rumeli'nin köklü ailelerinden gelen Debreli Hakkı Paşa, da bu süreçte uzun bir süre Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde ikamete memur edilmiştir. Debreli Hakkı Paşa ve kardeşi Talip Beyin sürgüne gönderilmeleri ile ilgili olaylar, Debre halkına zulmettikleri yönünde şikayetlerin alınmasıyla başlamıştır. İşkodra muhafızı Hafız Bey, halktan gelen şikayetlerle ilgili sarayı bilgilendirmiştir.⁷⁹⁸ Debreli Hakkı Paşa ve kardeşi Talip Bey'in, İşkodra'da yaşanan isyanlarda rolleri olduğu anlaşılınca haklarında yakalama emri çıkarılmıştır. Debre'ye giren askeri güçler, Debre'de bozulan düzeni kısa zamanda yeniden sağlamışlardır. Üsküp nazırı Ali Hıfzı Paşa, Sadarete gönderdiği yazı ile Debre sıkıntısının bertaraf edildiğini bildirmiştir.⁷⁹⁹ Debreli Hakkı Paşa yakalanarak yargılanmak üzere İstanbul'a getirilmiştir.⁸⁰⁰ Mahkemeleri neticesinde Debreli Hakkı Paşa ve kardeşi Talip Bey 1836 yılında ikamet ettirilmek üzere Bolu'ya gönderilmişlerdir. Bolu'da iki sene ikamet ettirildikten sonra, Bolu mütesellimi İsmail Bey tarafından gönderilen bir maruzatta, Debreli Hakkı ve kardeşi Talip Bey'in iki seneden beri Bolu'da aileleriyle birlikte ikamet ettiklerini, mevcut olan bütün mal ve mülklerini satarak geçimlerini sağladıklarını, hali hazırda satacak birşeyleri kalmadığını ve Bolu'nun havasına alışamadıklarından iki oğullarını dahi müteakiben kaybettiklerini belirterek, padişahın merhametine sığınan bu iki kişinin aileleriyle birlikte İstanbul'da ikametlerine müsaade edilmesini talep ettiklerini bildirmiştir.⁸⁰¹ Bu talepleri üzerine

⁷⁹⁷ Şanizade Mehmed Ataulah Efendi, **a.g.e.**, s.LIX

⁷⁹⁸ **BOA.**, HAT. 1267-49041/B, 27.B.1250

⁷⁹⁹ **BOA.**, HAT. 634-31301, 29.Z.1251

⁸⁰⁰ **BOA.**, HAT. 414-21464/A, 13.B.1251

⁸⁰¹ **BOA.**, C.ZB. 36-1786, 27.R.1254

İstanbul'a gelmelerine izin verilmemekle birlikte sürgün yerleri Trabzon'a tahvil edilmiştir.⁸⁰² Trabzon'da yaklaşık iki yıl ikamet ettirildikten sonra, Trabzon müşiri aracılığıyla af taleplerini İstanbul'a bildirmişlerdir. Bu talepleri ile ilgili, sürgün edilmeleri sürecinde bölgede görevli bulunan Rumeli müşiri Yusuf Paşa'dan bilgi alınmıştır. Yusuf Paşa'dan gönderilen cevapta, Debreli Hakkı Paşa ve kardeşi Talip Bey'in uzun süre sürgünde oldukları ve bu nedenle ıslah-ı nefis etmiş olabilecekleri bildirilmiştir. Bu gelişmelerin neticesinde, İstanbul'da ikametlerine izin verilmiştir.⁸⁰³ Ancak bir süre sonra İstanbul'da ikametleri yine sakıncalı görülmüştür. Debreli Hakkı Paşa ve Talip Bey, 1845 tarihinde Ödemiş'e sürgün edilmişlerdir. Ödemiş'te kaldığı süre boyunca birçok kez kaymakamlığa tayin edilmesi için başvuruda bulunmuştur. Bu konudaki yazışmalardan birinde, "*Ödemiş Kazasında ikamete memur Debreli Hakkı Bey bendeleri zaruret ve ızdırab halinden bahisle Anadolu canibinde bir mahalın kaim-makamlık hizmetinde istihdamıyla kayırılması hususunu başka rica ve istida etmiş...*" ifadesiyle talebini dile getirdiği anlaşılmaktadır.⁸⁰⁴ Debreli Hakkı Paşa ve Talip Bey'in bir memuriyete kayırılmaları yönünde yaptıkları talepler kabul edilmemiştir. Ödemiş'te ikamet ettikleri üç buçuk sene içinde ailelerini idare edebilmek için yaşadıkları güçlükler, Ödemiş'in havasına uyum sağlayamamaları ve oğullarının ölümüyle birlikte peşpeşe artan ızdırapları nedeniyle ikamet yerlerinin Bursa'ya tahvil edilmesi yönünde bir başvuruda bulunmuşlardır. Debreli Hakkı ve kardeşi Talip Bey, 13 Mart 1848 tarihli kaleme aldıkları bir dilekçede, "*Malum-ı merakim lüzum-ı faruk-ı simatları buyrulduğu vechle çaker bi-meraları üç buçuk seneden berü familya kul ve cariyeleriyle beraber olduğumuz halde Ödemiş Kazasına ikamet ile devam-ı ömr ve şevket-i cenab-ı cihandariye muvazebet olunub ve olunmakta idüğü derkar ise de tevcihle düçar-ı müzayaka ve ne derece mübtela-i fakra düşmüş idüğümüzden sad hezarı min-gayr-i haddin ve istihkak bi'z-zarur tasdi-i ser-efser-i safdaranelerine mecbur etmiştir ve el-haletü hazihi ikamet bulunduğumuz kaza-i mezburun ahali ve esnaf-ı saireyi akvat-ı yevmiyemize dair-i divanatımız gün be-gün terakki olub ve olmakda idüğü ve bu tarafın vehamet-i ab ve hevasından ve deynimizden halas olmak üzere istihlas-ı vakt-ı mukaddereye kadar bihar-ı merakim ve ihsan-ı cenab-ı tacdariyle Bursa'ya nakl*

⁸⁰² BOA., C.DH. 108-5385, 29.Z.1255

⁸⁰³ BOA., İ.DH. 53-2602, 6.M.1258

⁸⁰⁴ BOA., MVL. 11-5, 24.S.1263

eylememiz hususu istirham kılınmış halbuki şurada ve bu mertebeye geldik ki gerek idare ve gerek teraküm eden düyunatımızın tediyesinden adem-i kudretimizden evde kapusunu kapayub ruz-ı şeb ah u enin üzere mütehayyer kalmışız ve kezalik ab ve hevasıyla bir güne imtizac edemediğimizden bütün bütün perişanîyetimiz tak olub ve cenab-ı hayy-i kadir evvela zat-ı şevket-simat efendimiz dünya durdukça ömr ve ihsanıyla taali-i ahiri'l-eyyam serir-i saltanatında payidar ve saniyen cenab-ı mualla kab-ı asafanelerine tükenmez ömr ve ihsanıyla ol-mesned-i ulyada ber-karar buyursun. Amin. Bundan on beş gün evvel Ödemiş'in vehamet hevasından küçük mahdumum köleniz irtihal-ı beka edüb merhumun ve her taraftan alam-ı ekdardan bütün bütün suret-i insaniyetden çıkub el-ıyazu billah mecnun olmağa laik ve seza buyurmayub heman Allah ve Resulullah aşkına ve şevketlü mehabetlü padişahımız efendimizin mübarek ve mes'ud ser-efser-i hümayunları ve hakka emanet olsunlar evladların selametleri için bu aralık hal-i acizanemize cesbane bir çare veya mukaddemki istirhamımız üzere kaza-i mezburun teraküm iden düyunatımız ile Bursa'ya kadar icab eden masarifat-ı rahiyemiz ihsan ile saye-i inayetvaye-i cenab-ı cihandaride bulunan bir parça iradımız üç senelik hasılatımızdan tahsil ile Bursa'ya nakl etmemiz hususu müsaade buyrulması..." ifadeleriyle taleplerini iletmişlerdir. Bu taleplerinin ardından ikamet yerleri Bursa'ya tahvil edilmiştir.⁸⁰⁵ Ancak şikayetleri bu kez geçim sıkıntısı yaşamaları nedeniyle devam etmiştir. Kendilerine tahsis edilen maaşı iki kardeş paylaşmak zorunda kalmış olduklarından maaşlarının yeterli gelmediğini ifade etmişlerdir.⁸⁰⁶ Meclis-i Vala'da yapılan değerlendirmede Debreli Hakkı Paşa'nın Maliye hazinesi ile olan hesabını görmek üzere İstanbul'a gelmesinde bir sakınca bulunmadığı, memleketi ile ilişkisini kesmek şartıyla Anadolu'da ikametinin uygun olacağı, Talip Bey'in ihtiyacı malum ise de, açıktan bir maaş tahsisinin uygun olmayacağı, ihtiyaç olduğu takdirde Bursa Vilayeti kaza müdürlüklerinde istihdam edilebileceği Bursa Valisine bildirilmiştir. Bursa'da vefat etmiş olan İbrahim Bey'in maaşından Debreli Hakkı Paşa'nın maaşına 500 kuruş zam yapılmıştır. Talip Bey'e de 750 kuruş maaş

⁸⁰⁵ BOA., İ.MVL. 119-2965, 15.Ca.1264

⁸⁰⁶ BOA., MVL. 28-50, 13.Za.1264

verildiği için bu maaşın kafi gelmesi durumunda bir memuriyete gerek kalmadığı, ancak bu maaşla geçinemediği takdirde bir memuriyette istihdamı buyrulmuştur.⁸⁰⁷

Tanzimat döneminde Anadolu'da iç güvenliği sarsan gasp ve hırsızlık olayları yaşanmıştır. Birkaç kişinin biraraya gelmesi ile örgütlü bir şekilde yaşanan bu tür olaylarda, uygulanan cezalardan biri bu tür kişilerin ıslah edilmeleri için memleketlerine gönderilmeleridir. Maraş Vilayeti'nin Elbistan Kazası ahalisinden Battal, Receb, Bekir ve Aydınli Molla Hasan birlikte hareket ederek, birtakım kişileri Elbistan'a toplayıp, halkın mal ve mülkünü gaspetmişlerdir. 1847 tarihinde Molla Hasan memleketi olan Aydın Güzelhisar'a, diğerleri de Edirne'ye sürgün edilmişlerdir.⁸⁰⁸ Aydın valisi tarafından 1849 tarihinde Babialiye takdim edilerek Meclis-i Valaya gönderilen tahriratta Aydın'da bulunan Molla Hasan'ın Darende'de kalan ailesinin Aydın'a nakl edilmesi talebinde bulunulmuştur. Molla Hasan'ın durumu incelenmiş, kendisinin Elbistan'daki vakasından dolayı Aydın Güzelhisar'a sürgün edildiği, bir süre sonra da Elbistan Kazasına ayak basmamak şartıyla Darende Kazasına gidip kendi haliyle meşgul olmasına Meclis-i Vala kararı ve padişah iradesi ile izin verildiği görülmüştür. Aydın valisinin gönderdiği yazıda, Molla Hasan'ın Aydın ahalisinden olmasından dolayı Darende'ye gitmek yerine ailesini Aydın'a naklederek burada yaşamak istediği anlaşıldığından bu talebi kabul edilmiştir.⁸⁰⁹

Aydın Güzelhisar'a sürgün edilenler arasında sahte evrak düzenleme suçundan dolayı mahkumiyet alanlar da bulunmaktadır. Yusuf adlı şahıs yanına aldığı Süleyman ile birlikte, Anadolu'da kasaba kasaba dolaşıp halka para karşılığında sahte mürur tezkeresi dağıtmıştır. Dava sürecinde Yusuf'un daha önce de benzer suçtan dolayı prangaya konulduğu ve ceza süresini ikmal ettiği anlaşılmıştır. Yürürlükte olan 1851 Kanun-ı Cedid, sahte mürur tezkeresi ve benzeri evrak düzenleyenlerin şahsına göre dört aydan dört yıla kadar prangaya konulmalarını veya sürgün edilmelerini öngörmektedir. Bu

⁸⁰⁷ BOA., İ.MVL. 136-3694, 11.R.1265

⁸⁰⁸ BOA., Nefy ve Kısas 2, s.137, (H.)1263

⁸⁰⁹ BOA., İ.MVL. 134-3635, 23.Ra.1265

doğrultuda bir daha İstanbul'a ayak basmamak üzere Yusuf Trabzon'a, Süleyman da Aydın Güzelhisar'a sürgün edilmişlerdir.⁸¹⁰

Çeşitli yollarla, toplumu etkileyerek taraftar toplamaya çalışan kişiler hemen hemen her dönemde mevcut olmuştur. Bu tür kişiler devlet yöneticileri açısından kamu düzenini tehdit eden unsurlar olarak görülmüştür. 1850 tarihinde Hüdavendigâr Vilayeti'nin Karesi Sancağı'na bağlı Ayvacıklı Kazasında yaşayan Kel Süleyman, sahte belgeler tertip ederek halkı yanlış fikirlere yönlendirdiği yönündeki iddialar nedeniyle mahkemede yargılanmıştır. Mahkeme sürecinde, kendisinin sabıkalı takımından emniyetsiz biri olduğu anlaşılmıştır. Bu tür uygunsuzlukları sabit bulunan kişilerin, 1851 Ceza Kanunu'nca, prangabendlik cezasına çarptırılmaları öngörülmektedir. Bu kişiler ceza sürelerinin sonunda, ıslah-ı nefis ettiklerine dair bir kefil göstermeleri durumunda serbest bırakılmaktadırlar. Ancak Kel Süleyman için mahkeme, konuyu başka bir açıdan değerlendirerek bir ceza tayin etmiştir. Mahkumun yaşı göz önüne alınarak ihtiyarlığı nedeniyle pranga cezasına tahammül edemeyeceği düşünülerek, Kel Süleyman'a Ceza Kanunu doğrultusunda verilmesi gereken pranga cezası, sürgün cezasına tahvil edilmiştir. Mahkeme Kel Süleyman'ın iki yıl sürgün cezasıyla, Aydın Güzelhisar'a gönderilmesine karar vermiştir. Üst mahkeme olan Meclis-i Vala cezayı onaylamıştır. Meclis-i Vala'nın mazbatasını padişah iradesi alınmak üzere gönderildiğinde ise padişah mahkumun yaşlılığına merhameten iki yıllık sürgün cezasını bir yıla indirmiştir. İrade de sürgün cezasının sonunda, ıslah-ı nefis etmediği anlaşıldığı takdirde sürenin uzatılabileceği belirtilmiştir. Kel Süleyman, bir mübaşir eşliğinde 1851 tarihinde sürgün yeri Aydın Güzelhisar'a ulaştırılmıştır. Bir yıl sonra da sürgün cezasının sonuna yaklaştığında, bundan sonra uygunsuz hal ve hareketlerde bulunmayacağına dair itibar edilen birinin kefil olmasıyla serbest bırakılmıştır.⁸¹¹

II. Mahmud döneminde itibaren idari teşkilatlanmada merkeziyetçi bir yapıya doğru gidiş gözlense de, taşranın yönetim kademelerinde yörenin ileri gelenlerinden birilerini görmek mümkündür. Bu durum da zimmete para geçirme, kanunda belirlenenden fazla miktarda vergi alma gibi olayların sıkça yaşanmasına neden olmuştur. Aydın Sancağı,

⁸¹⁰ BOA., Nefy ve Kısas 2, s.169, (H.)1263

⁸¹¹ BOA., Nefy ve Kısas 3, s.33, (H.)1267, BOA., Nefy ve Kısas 3, s.64, (H.)1267

çevre vilayetler başta olmak üzere zimmete para geçiren, rüşvet veya vergi tahsilinde usulsüzlük yapan devlet görevlilerin sürgün edildiği bir yer olarak da karşımıza çıkmaktadır. Konya Vilayeti'nin Hamid Sancağı'na bağlı Karaağaç-ı Yalvaç Kazası müdürü Şaban Ağa, zimmetine para geçirdiği için görevinden azledilmiştir. Yerine Receb Ağa getirilmiştir.⁸¹² Receb Ağa, göreve getirilmesinin üzerinden daha bir iki sene geçmeden, kaza gelirlerinden zimmetine para geçirdiği iddialarıyla mahkeme karşısına çıkarılmıştır. Mahkemesi neticesinde 41.400 kuruş zimmetine para geçirdiği anlaşılmıştır. Sürgün cezasına mahkum edilerek iki yıl süreyle, 1850 tarihinde bir mübaşir eşliğinde Aydın Güzelhisar'a gönderilmiştir. Ayrıca zimmetine geçirdiği 41.400 kuruş vadesiyle birlikte 53.000 kuruş olarak kendisinden tahsil edilmiştir. Sürgün cezasının birinci yılını henüz geride bırakmıştır ki, Recep Ağa ailesinin sefalet içinde bulunmasını gerekçe göstererek affedilmesi yönünde verdiği arzuhal ile birlikte serbest bırakılmıştır.⁸¹³ Bir diğer olay zaman dilimi açısından 1858 Ceza Kanunu'nun yürürlükte olduğu bir döneme tekabül etmektedir. Hüdavendigâr Vilayeti'nin Karesi Sancağı'na bağlı Kemer-i Edremid Kazası müdürü Şeyh Eşref ile ilgili peşpeşe alınan şikayetler, hakkında bir tahkikatın açılmasına neden olmuştur. Şikayetlerden biri vakıf ve miri arazi vergileri ile aşar vergisinin tahsilatı sırasında usulsüzlük yaptığı yönündedir. Kaza gelirlerinden yaklaşık 30.000 kuruşu, mal sandığı emini Hafız Mustafa'nın da yardımıyla zimmetine geçirdiği mahkeme neticesinde ortaya çıkmıştır. Mirasçısı olmayan birinden devlete kalan bir araziye düşük bir bedel ile kendi akrabasının üzerine geçirmiştir.⁸¹⁴ Sahipsiz bir kırsağı devlet malı sayılması gerekirken saklamaya kalkışmış ve kaza içinden geçen bir akarsuyun mecrasının temizlenmesi için halktan bazı şahısları çalıştırmış, ancak bu şikayetler değerlendirildiğinde mahkemece ceza gerektirecek olaylar olarak görülmemiştir. Mahkeme, Şeyh Eşref'in işlediği suçlar içinde özellikle zimmete para geçirme suçu üzerinde durmuştur. Bu suç üzerinden bir cezalandırmaya gidilmiştir. Şeyh Eşref, 1858 Ceza Kanunu doğrultusunda 1864 yılında üç sene müddetle Aydın Güzelhisar'a sürgün edilmiştir.⁸¹⁵ Şeyh Eşref'in sürgün yeri bir

⁸¹² BOA., A.MKT. 129-43, 16.C.1264

⁸¹³ BOA., Nefy ve Kısas 3, s.63, (H.)1267

⁸¹⁴ BOA., MVL. 649-8, 4.S.1280

⁸¹⁵ BOA., İ.MVL. 487-22063, 19.M.1280

süre sonra İzmir'e tahvil edilmiştir.⁸¹⁶ Cezasını tamamlamasına bir yıl kala Kemer-i Edremit'teki mal ve mülküyle ilgilenecek kimsenin bulunmamasından ve ailesinin de orada perişan halde kalmasından dolayı affedilmiştir.⁸¹⁷

Bir kent ya da kasabada toplum içinde huzursuzluk yaratan kişilerin uzaklaştırılmaları, genellikle halktan gelen talebin taşra yöneticileri tarafından İstanbul'a ulaştırılmalarıyla gerçekleştirilmiştir. Toplumdan uzaklaştırılması gereken kişilerin gayrimüslim tebaadan olmaları durumunda uzaklaştırma talebi o kişinin mensup olduğu dini topluluğun ruhani reisi tarafından yapılmıştır. Bergama Kazasında ikamet eden Yani Rali bazı uygunsuzluklarından dolayı uzaklaştırılması talebi Rum Patriği tarafından 1848 tarihinde Karesi Muhassılı'na bildirilmiştir. Konu Meclis-i Vala'da değerlendirildiğinde bu kişinin ailesiyle birlikte Aydın'a gönderilerek orada ikamet ettirilmesi uygun görülmüştür.⁸¹⁸ Yaklaşan cülus-ı hümayun günleri cünha yani hafif suçlardan dolayı mahkum olan kişiler için bir kurtuluş yolu olmuştur. Sakız adası ahalisinden Corci Aydın'a sürgün edilmiştir. Aydın'da ikametinin üzerinden dokuz ay geçmişken Sakız'a gitmemek üzere bir kefalet gösterilerek affedilmesi ve İstanbul'da oturmasına müsaade edilmesi için validesi tarafından 13 Eylül 1861 tarihli bir arzuhal verilmiştir. "*Oğlum Sakız ceziresi sakinlerinden Corci Kalyokoristi namı kimesnenin vuku bulan cürm-ü isyandan naşi bundan dokuz mah akdemce Sakız ceziresi canibinden Aydın canibine menfi olunmuş ve dokuz mahdan beri mahal-i mezkurede sefil ve perişan kaldığına binaen oğlum merkum fimabaad cezire-yi Sakız'a gitmemek üzere muteber kefile rabt olunarak merkum Corci Kalyokoristi namı kimesnenin Aydın canibinden Dersaadet'e celbi hususuna dair Aydın Sancağı kaymakamı bendelerine hitaben bir kıta emirname sami inayet olunacağı hususuna müsaade-i aliyeleri...*"⁸¹⁹ Af meselesine dair yapılan araştırmada, Corci'nin Sakız adasında çıkan bazı hadiseler nedeniyle buradan gönderilen kişiler arasında olduğu, tespit edilmiştir. Resmi belgedeki ifadesiyle "*bu makule cünhayı hafife ashabının cülus-ı hümayun hazret-i şahaneden dolayı*" affa

⁸¹⁶ BOA., MVL. 683-89, 27.Ra.1281

⁸¹⁷ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.16, (H.)1282

⁸¹⁸ BOA., İ.MVL. 120-3030, 8.C.1264

⁸¹⁹ BOA., İ.MVL. 455-20383, 11.R.1278

mazhar oldukları ve sağlam bir kefil göstermek şartıyla Sakız'a bir daha ayak basmamak üzere İstanbul'da ikamet etmesine izin verilmiştir.⁸²⁰

4.2. Saruhan Sancağı'na Gönderilenler

Tanzimat'ın ilk yıllarında valilerinin, keyfi bir şekilde halktan para aldığı durumlar sıkça yaşanmıştır. Giridizade Mehmed Paşa, Balıkesir'de 18. ve 19. yüzyıllarda mütesellimlik yapan bir aileden gelmektedir. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında gösterdiği yararlıklardan dolayı 100 bin kuruş atıye ile Maraş Eyaleti kendisine tevcih buyrulmuştur.⁸²¹ Bir süre sonra Silistre Valiliğine getirilmiştir.⁸²² Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'yı Anadolu'ya göndermesi ile imzalanan Kütahya Antlaşması sırasında, vekaleten seraskerlik görevinde bulunduğu için, başarısızlık nedeniyle, Kütahya Antlaşması'ndan sonra bir süre Edirne'de ikamete memur edilmiştir. On seneyi bulan sürgün hayatından sonra sultan Abdülmecid devrinde 1845 tarihinde Musul Valiliğine getirilmiştir.⁸²³ Musul Valiliğinin daha ilk yıllarında usulsüz vergiler aldığı ve halka zulmettiği yönünde haberlerden dolayı Meclis-i Vala'da yargılanmıştır. Giridizade Mehmed Paşa'nın kethüdası Bekir Paşa'nın ifadeleriyle de valinin haksız bir şekilde halktan para aldığı anlaşılmıştır. Meclis-i Vala bahsi geçen meblağın validen tahsili için malına ve mülkünün bir kısmına el koymuştur. Vali bir daha devlet işlerinde istihdam edilmemek üzere Manisa'ya gönderilmiştir.⁸²⁴ Giridizade'nin Balıkesir'de bulunan çiftliğindeki mevcut mal varlığının bir vekil tayin etmek suretiyle yönetilmesine karar verilmiştir. Balıkesir'e gönderilen bir mübaşir marifetiyle Giridizadenin bütün mal ve mülkünün tespit edilerek muhafaza altına alınması sağlanmıştır.⁸²⁵ Ancak Giridizade'nin başvurusu üzerine ikamet yeri kendi çiftliğinin bulunduğu Balıkesir'e tahvil edilmiştir.⁸²⁶ Giridizade kısa süre sonra affedilerek 1848

⁸²⁰ BOA., A.MKT.MVL. 134-36, 22.R.1278

⁸²¹ Ahmed Lütfi Efendi, **Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, a.g.e.**, C. 1, s.360

⁸²² Ahmed Lütfi Efendi, **Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, a.g.e.**, C. 4-5, s.673

⁸²³ Zübeyde Güneş Yağcı, Serdar Genç, "XIX. yüzyılda Balıkesirli Bir Paşa: Giridizade Mehmed Paşa ve Serveti", **Sosyal Araştırmalar**, C.2, S.6, s.284-285

⁸²⁴ BOA., İ.MVL. 77-1498, 4.Ca.1262, Ahmed Lütfi Efendi, **Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi, a.g.e.**, C. 6-7-8, s.1222-1223

⁸²⁵ BOA., A.MKT. 43-99, 21.6.1262

⁸²⁶ BOA., İ.MVL. 86-1728, 1272

tarikhinde Balıkesir Mutasarrıflığı'na getirilmiştir.⁸²⁷ Valinin suç ortağı kethüdası Bekir Paşa da miralay rütbesi alınarak bir daha devlet hizmetinde bulundurulmamak üzere Manisa'ya gönderilmiştir.⁸²⁸ Manisa'da ikamet ettirilmesinden yaklaşık dört beş ay sonra Saruhan Sancağı valisi Saib Paşa tarafından gönderilen yazıda, Bekir Ağa'nın İstanbul'da hanesinde ikametine izin verilmesi talebi kabul edilmiştir.⁸²⁹

Manisa'ya gönderilenler arasında taşra meclisi üyeleri de bulunmaktadır. Tanzimat dönemi taşra meclislerinde sorun yaşanan yerlerden biri de Hüdavendigâr Meclis-i Kebir'dir. Bu meclisin azalarından kapıcıbaşı Tahir, Hacı Nuh ve Hacı Ali adındaki kişiler 1850 tarihinde resmi kayıtlara göre "bazı uygunsuzlukları" nedeniyle meclisten çıkarılmışlardır. Ancak bir süre sonra Hüdavendigâr Meclisi'ne girmek için girişimlerde bulunmaya çalışmışlardır. Devlet yöneticileri ikinci kez duruma müdahale etmiş ve bu kişilerin Hüdavendigâr Vilayeti'nden çıkarılmaları gerektiğine karar verilmiştir. Bahsi geçen kişilerden kapıcıbaşı Tahir Manisa'ya diğerleri Bolu ve Kale-i Sultaniye'ye sürgün edilmişlerdir.⁸³⁰

Manisa'da İstanbul'dan uzaklaştırılan talebelere de rastlanmaktadır. İstanbul Darülmüallim talebelerinden Dağıstanlı Mehmed Hamdi "bazı uygunsuz hareketlerde" bulunması nedeniyle, 1855 tarihinde Manisa'ya sürgün edilmiştir.⁸³¹ İstanbul'un asayişî son derece önemli olduğundan, güvenlik güçlerine karşı koyanların da uzaklaştırıldıkları görülmektedir. Zabıtaya karşı gelmelerinden dolayı 1864 tarihinde İstanbul'dan Manisa'ya gönderilenler arasında Küçük Hamam'da Hekimoğlu Ali Paşa Camii eski imamı Abdüllatif Baba, Altı Mermer'de kahveci Salih, Topkapı'da oturan Maraşlı Ali ve Kayserili Ahmed Ağa bulunmaktadır.⁸³² Zimmete para geçirme suçundan dolayı Maliye Nazırlığı'nda görevli memurlardan Resid mukayyidi Mahmud Efendi 1865 tarihinde İstanbul'dan Manisa'ya sürgün edilmiştir. Yetimler için ayrılan eytam sandığından zimmetine para geçirmiş olan Mahmud Efendi'nin zimmetine geçirdiği meblağın bir kısmı mal ve mülkünün satılmasıyla, kalanı da kefilî yoluyla

⁸²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Karesi Meşahiri**, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir 1999, s.205

⁸²⁸ BOA., İ.MVL. 77-1498, 4.Ca.1262

⁸²⁹ BOA., İ.MVL. 82-1642, 17.L.1262

⁸³⁰ BOA., Nefy ve Kısas 2, s.103, (H.)1262

⁸³¹ BOA., Nefy ve Kısas 3, s.160, (H.)1271

⁸³² BOA., A.MKT.MHM. 311-14, 6.R.1281

karşılanmıştır. Mahmud Bey, bila-müddet 1865 tarihinde Manisa'ya sürgün edilmiştir.⁸³³

Manisa'ya gönderilenler arasında ilmiye sınıfının üst düzey mensuplarına rastlamak mümkündür. Anadolu kazaskeri Mehmed Emin Efendi, İstanbul'dan Manisa'ya sürgün edilmiştir. Uzun süre Manisa ve İzmir naipliklerinde bulunmuştur. Bir ara görev yeri Kütahya ve Selanik merkez niyabetlerine çevrilmişse de Manisa niyabetine tekrar geri dönmüştür. Sürgün sebebi ile ilgili vilayet kayıtları bilgi vermemektedir. Vilayette bulunan sürgünlere dair bir belgede 25 senedir sürgünde bulunduğu Aydın Vilayeti'nde kötü hal ve hareketlerine rastlanılmadığı belirtilmiştir. Hakkında verilen bilgilerden biri de çocuk mizaçlı olmasından dolayı kendisine verilen naiplik görevlerinden de rahatsızlık duymadığını, görevinin gereklerini iyi bir şekilde yerine getirdiğine dairdir.⁸³⁴ Manisa'da uzun süre naiplik görevinde bulunanlardan biri de Şeyhülislam Hasan Fehmi Efendi'nin oğlu Haydar Molla Efendi'dir.⁸³⁵ Babası Şeyhülislam Hasan Fehmi 1878 tarihli bir irade ile "*asayiş-i memleketi ihlal edecek bazı tefevühatta bulunduğu*" gerekçesiyle, ikamet ettirmek üzere Medine'ye gönderilmiştir.⁸³⁶ Sabık Şeyhülislamın oğlu Haydar Molla aralarında Hayrullah Efendi, Ahmed Hulusi, Siret, Said, Mustafapaşazade Mehmed, Hurşid Bey'in de bulunduğu kalabalık bir toplulukla birlikte 1879 yılının başlarına doğru İstanbul'dan sürgün edilmiştir. Resmi kayıtlarda sürgün nedeni, Mahmud Celaleddin Paşa'nın saltanat aleyhine giriştiği faaliyetlere destek olmak ifadesiyle verilmiştir.⁸³⁷ Aydın Vilayeti'ne gönderilen Haydar Molla uzun süre Manisa niyabetinde bulunmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a geri dönmüştür.

Manisa'ya sürgün edilenler arasında Rumeli eşrafından Avlonyalı Cemil Bey de bulunmaktadır. Avlonyalı Cemil, Avlonya eşrafından Cafer Bey'in oğludur. Avlonya'da halkın sahip olduğu çiftliklere taarruzlarda bulunduğu haberlerinin alınması üzerine yakalanarak sorguya alınmıştır. Evinde yapılan aramalarda resmi kayıtlara göre tehlikeli sayılabilecek evraklar bulunmuştur. İlk etapta cezalandırılma yoluna gidilmeden

⁸³³ BOA., Nefy ve Kıyas 5, s.112, (H.)1282

⁸³⁴ BOA., Y.EE.KP. 86-17-1678, 3.L.1320

⁸³⁵ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, C.1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, s.216-217

⁸³⁶ BOA., İ.DH. 778-63332/9, 14.Z.1295

⁸³⁷ BOA., Y.EE. 85-2, 6.S.1296

kendisine uyarılarda bulunulmakla yetinilmiştir. Padişahın affına mazhar olarak memleketine gönderilmiştir. Ancak Avlonyalı Cemil memleketine döndükten sonra halka yönelik baskılarını sürdürmüştür. Bu durum karşısında Adana'ya uzaklaştırılması yönünde çıkarılan padişah iradesi 1902 tarihli yazı ile Yanya Vilayeti'ne bildirilmiştir. Bu hükmün icrası için Avlonyalı Cemil ele geçirilmeye çalışıldığı sırada firar etmiştir. Aramalar neticesinde Korfu'da ikamet etmekte olduğu anlaşılmıştır.⁸³⁸

Avlonyalı Cemil 5 Haziran 1904 tarihli bir dilekçe ile Korfu Şehbenderine müracaat etmiştir." *...Aba ve ecdadım saltanat-ı seniyye uğurunda işar nakdine hayat etmiş her dürlü eltaf celile mülükaneye mazhar olmuş oldukları gibi abd-ül mahlukları dahi derece-yi muhalif sadakat ve mugayyer bir rıza-yı velinimet bir hal ve harekette bulunmadığım gibi Korfu'da kaldığım müddetçe dahi feraiz-i ubudiyeti muhafaza ile her-bar merhamet şamiline el-afak hazret-i hilafetpenahiye vakıf intizar eyledim. Mugayyer hak mülükanamde vuku bulan takibat muadelet-i şikaneneden tahlisimle hukuk-i umumiye namına hakkımda ikame olunan iddia ve sadır olan kararın feshiyle ve her türlü müddeayat-ı şahsiyeye nihayet verilmesiyle iade-yi hukuk şahsiyem ve avfımla memleketim olan Avlonya'ya veyahud derbar-ı muadelet karar hazret-i hilafetpenahi azamiye gelüp dava-yı padişahiye muvazıb olmaklığım..."* Affedilmesine dair talebi şehbender tarafından Hariciye Nazırlığı'na iletilmiştir.⁸³⁹ Avlonyalı Cemil'in affa nail olup olamayacağı ile ilgili Adliye Nazırlığı'ndan bilgi talep edilmiştir. Adliye Nazırlığı'ndan alınan bilgiye göre, Avlonyalı Cemil'in daha önce irade gereği Adana Vilayeti'ne sürgün edilmesine yönelik bir karar bulunduğu anlaşılmıştır. Hakkında verilen ceza padişahın merhametine sığınmış olmasından dolayı affedilmiştir. Manastır İstinaf Mahkemesince hakkında açılan hukuk-i umumiye davası düşmüştür. Ancak, memleketine dönmesine izin verildiği takdirde, halkın ve yöneticilerin şikayetlerine neden olacağı da düşünülerek Avlonya'dan uzaklaştırılmasına karar verilmiştir. Rodos veya Manisa'dan birine gönderilmesi ve firar etmemesi için de Zabtiye Nezareti'nin gözetim altında bulundurulması makamlara bildirilmiştir. Islah-ı nefis ettiğine kanaat hasıl olduğunda, memleketi olan Avlonya'ya iade edilebileceği gibi haline uygun bir

⁸³⁸ BOA., Y.PRK.UM. 68-96, 18.Z.1321

⁸³⁹ BOA., İ.DH. 1426-1322.B/10, 12.B.1322

göreve tayin edilebileceği de belirtilmiştir. 22 Eylül 1904 tarihli irade gereği ikamet ettirilmek üzere Manisa'ya gönderilmiştir.⁸⁴⁰

Avlonyalı Cemil, Manisa'da herhangi bir memuriyette istihdam edilmemiştir. Manisa'da bir süre ikamet ettikten sonra Avlonya'daki mal ve mülkü ile ilgilenecek kimsenin olmadığını kendisine merhamet edilmesini, bundan sonra edebiyatla yaşayıp, padişaha sadakatle bağlılığını sürdürüleceğine yemin ederek memleketi olan Avlonya'ya geri dönmesine izin verilmesini talep etmiştir. "*Avlonya eşrafından Cemil Bey'in bazı hareket ser-kaşanesinden dolayı hükümetçe aranıldığı halde Korfu'ya savuşmuş ve muahharen hakkında afv ve merhamet-i seniyye cenab-ı padişahi şayan buyrularak taraf-ı senaveriden gösterilen lüzuma mebni bir müddet için Aydın Vilayeti dahilinde Manisa'da ikamete memur edilmiş ve aradan bir buçuk sene geçtiği ve kendisi pek perişan bir halde bulunduğu ve Avlonya'da emlak ve arazisine bakacak kimsesi olmadığı cihetle isti'tafdan hali kalmadığından badema edebiyatla oturub dua-yı cenab-ı mülükdarı ile meşgul olmak ve daire-yi sadakattan ayrılmayacağına yemin etmek üzere avdetine müsaade i'tası 7 Zilhicce 323 tarihli tezkere-yi senaveri ile arz ve istizan kılınmış idi...*" Bu talebi kabul edilen Avlonyalı Cemil 1906 tarihinde serbest bırakılmıştır.⁸⁴¹

Bu arada Saruhan Mutasarrıflığı'nın, ağır suçlardan dolayı sürgüne gönderilen bazı mahkumlardan rahatsızlık duyduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki, cezaları idamdan müebbed sürgüne çevrilen iki mahkum Manisa'ya gönderilmişlerdir. Manisa Mutasarrıflığı'ndan alınan ve Aydın Vilayeti aracılığıyla Dahiliye Nezaretine gönderilen yazıda, bu kişilerin muhafazaları mümkün olamayacağından, Midilli veya Rodos gibi kalesi olan şehirlerin birinde ikamet ettirilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁸⁴²

Manisa'da uzun süre ikamet eden sürgünlerden biri Babanzade Maruf Nazım Bey'dir. Maruf Nazım Bey'in 1900 tarihlerinde Aydın Vilayeti'ne gönderildiği bilinmektedir. Aslında ilk olarak Ödemiş orman memurluğunda bulunsa da, 1902 tarihinde Manisa Alaşehir Kazası orman memuriyetine tayin edilmiştir. İkinci

⁸⁴⁰ BOA., DH.MKT. 895-35, 22.B.1322

⁸⁴¹ BOA., Y.A.RES. 136-64, 7.Ra.1324

⁸⁴² BOA., DH.EUM.THR. 69-45, 27.N.1329

Meşrutiyet'in ilanına kadar da Manisa'da kalmıştır. Maruf Nazım Bey, Babanzade Süleymaniyeli Abdülkadir Bey'in oğludur. 1858 tarihinde Süleymaniye'de doğmuştur. 1876 tarihinde Bağdat Telgrafhanesi'ne giderek telgraf usulü hakkında eğitim almıştır. İstanbul'a geri dönerek, dava vekilliği yapmıştır. 1893 tarihinde, kendisine tahsis edilen 300 kuruş maaşla, ilk olarak Adana Vilayeti belediye müfettişliği kantar memuriyetinde, ardından 500 kuruş maaşla Kozan Sancağı nüfus memuriyetinde görevlendirilmiştir. 1895 tarihinde 500 kuruş maaşla Aydın Vilayeti dahilindeki Köyceğiz Kazası mal müdürlüğü muavinliğine tayin edilmiştir. Görevinin gereklerini yerine getirememesi gerekçesiyle, bir yıl geçmeden buradaki memuriyetinden azledilmiştir. 1896 tarihinde, 250 kuruş maaş tahsis edilerek Beykoz nüfus memuriyetine tayin edilmiştir. Nüfus memurluğu görevini sürdürürken, 1898 tarihinde hakkında söz konusu olan "fazahat-ı lisaniye" suçlamasıyla görevinden azledilerek tutuklanmıştır. Kendisine yönelik suçlamalarda bulunan İbrahim Bey ile arasında, önceden gelen bir düşmanlık olduğunun anlaşılması üzerine, altı ay tutuklu kaldıktan sonra serbest bırakılmıştır.⁸⁴³

Maruf Nazım Bey, serbest bırakıldıktan sonra, bir süre memuriyette istihdam edilmemiştir. 1899 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne yazdığı dilekçede, kendisine garezi olan kişilerin iftiralarıyla, haksız yere hapsedildiğini, beraat ettiği halde bir memuriyet verilmediğinden şikayet etmektedir. Azledildikten sonra, elde avuçta ne varsa satmak zorunda kaldığından büyük sıkıntı içine düştüğünü belirterek, kendisine yapılmaya devam edilen bu haksızlığa son verilmesini talep etmiştir. Hatta yazısında Ramazan ayı hürmetine kendisine barınmak için bir yer ve sadaka verilmesi ifadesinin bulunması ne kadar zor durumda olduğunu göstermektedir. Bu talep üzerine Dahiliye Nezareti atıye-i seniye tertibinden 300 kuruş verilmiştir.⁸⁴⁴ Beykoz nüfus memuriyetinin yeniden kendisine görevlendirilmesi yönünde ardarda yaptığı talepler kabul görmemiştir. Maruf Nazım Bey, her ne kadar mahkemede berat etmiş olsa da, kendisinin öteden beri kötü hal ve hareketlerinin bilindiği ve nüfus memuriyeti gibi önemli bir görevde bulundurulmasının pek uygun olmayacağı düşüncesiyle hareket edilmiştir.⁸⁴⁵ Maruf

⁸⁴³ BOA., DH.SAİD. 67-94

⁸⁴⁴ BOA., BEO. 1260-94432, 12.N.1316

⁸⁴⁵ BOA., DH.MKT. 2182-42, 14.Za.1316

Nazım Bey, 1900 tarihinde padişah iradesi ile ilk olarak Halep Vilayeti'nde ikamete memur edilmiştir. Ancak daha sonra ikamet yeri Aydın Vilayeti'ne tahvil edilmiştir. Bu konuda Dahiliye Nazırlığı'ndan Zabtiye Nazırlığı'na gönderilen 25 Şubat 1900 tarihli yazıda, "*Beykoz nüfus memur sabıkı Nazım Efendi'nin şerefsudur buyrulan emrî ferman hümayun cenab-tacdari hükm-i müinifine tevfikân Ödemiş Kazası orman memuriyetine tayin edildiği bildirilmesine nazaran evvelce mumaileyh hakkında Haleb vilayet-i celilesine hitaben yazılarak gönderilmiş olan tahriratın kaydı kapatılmak üzere iadesi ve muamele-yi lazimenin ona göre ifası hususu*" bildirilmiştir.⁸⁴⁶

Aydın Vilayeti'nde ikamete memur edilen Maruf Nazım Bey, Orman ve Maden Nezareti'nin yazısıyla, 500 kuruş maaşla Ödemiş Kazası orman memuriyetine getirilmiştir. Ödemiş orman memurluğundan becayiş ile, Garb-i Karaağaç orman süvari memurluğuna geçmiştir. Burada, yaklaşık beş ay görev yaptıktan sonra uygunsuz hal ve hareketlerinden dolayı azledilmiştir. Hakkında bir tahkikat yapılmışsa da, yargılanmasına gerek olmadığına karar verilmiştir. 500 kuruş maaş tahsis edilerek, Alaşehir Kazası orman süvari memurluğuna atanmıştır. Bu görevinde de beş ay kaldıktan sonra, Orman Nezareti'nin 1902 tarihli yazısı ile yine azledilerek hakkında yeni bir tahkikat başlatılmıştır. Tahkikatın nedeni görevini suistimal ve bazı uygunsuz davranışları neticesinde gelen şikayetlerdir. Dahiliye Nezareti, Maruf Nazım Bey'in yalnızca azledilmesinin yeterli olmayacağı, aynı zamanda mahkemesinin de yapılması gerektiğini, beraat etse bile her daim gözaltında bulundurulması gereken bir kişi olduğu görüşünü Aydın Valiliğine iletmiştir.⁸⁴⁷ Maruf Nazım Bey, ise bütün bu olup bitenlerden Aydın valisi Kamil Paşa'yı sorumlu tutmuştur. Bu düşüncesini, padişah yaveri olan ve İzmir'e esasen vali Kamil Paşa'nın hal ve hareketlerini kontrol etmek üzere gönderilen Ferik Şakir Paşa'ya hitaben kaleme aldığı uzun sayılabilecek bir varaka ile ortaya koymaya çalışmıştır. Maruf Nazım Bey, Ödemiş orman memuriyetine getirildiği günden itibaren, Aydın Vilayeti ormanlarında vali Kamil Paşa'nın, kanun dışı birçok suistimalini saptadığını, bu durumu ilgililere bildirdiğinde valinin olan bitenden rahatsız olduğunu, kendisini de bu nedenle haksız yollarla görevden aldığını belirtmektedir. Şakir Paşa'ya sunduğu yazıda, valinin Aydın Vilayeti ormanlarında

⁸⁴⁶ BOA., DH.MKT. 2311-118, 27.L.1317

⁸⁴⁷ BOA., DH.SAİD. 67-94

yaptığı haksız muameleleri, toplam seksen bir maddede, kişi ve yer isimlerine kadar vererek, haksızlığa uğradığını kanıtlamaya çalışmıştır.⁸⁴⁸ Bundan sonra uzun bir süre memuriyette istihdam edilmemiştir. Manisa'da kalmaya devam etmiştir. Kula'da dava vekaleti yaparak geçimini sağlamıştır. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile çıkarılan genel af doğrultusunda İstanbul'a dönebilmiştir. İstanbul'a döndükten sonra yazdığı arzuhalde, daha önce sebepsiz yere Aydın'da ikamete memur edildiğini affedildikten sonra da geçimini sağlamakta sıkıntı yaşadığı, sürgün hayatı boyunca kendisine verilmesi gereken yevmiyelerin tam olarak ödenmediğinden şikayetçi olmuştur. Maruf Nazım Bey'in durumu ile ilgili yapılan yazışmalarda, ilk olarak Beykoz nüfus nazırlığında görev aldığı, padişah iradesi ile Aydın Vilayeti orman memurluğunda 500 kuruş maaşla istihdam edildiği, buradaki görevinin sona ermesi ile birlikte bir görevde bulunmadığı anlaşılmıştır. Dahiliye Nezaretinden Maliye Nezaretine yazılan 1908 tarihli yazıda *"Evvelce bila-sebeb memuriyetinden çıkarılarak Aydın Vilayeti'ne izam kılındığından bahisle haline münasip iş tayiniyle akdarı Maruf Nazım mühriyle taraf-ı sami sadaretpenahiye ba-takdim tevdi buyrulan arz-ı istida olunmasına ve mumaileyhin mukaddema beş yüz guruş maaşla orman memurluğunda istihdam edilmesinin anlaşılmasına binaen iktizasının ifası orman ve maden ve ziraat nezaret-i aliyesine işar olunup varid olan tezkerede mumaileyh evvelce Beykoz nüfus nazırlığında bulunmuş olup Aydın Vilayeti dahilinde orman memurluğunda istihdamı irade-i seniyye hazret-i padişahı muktezasından olmasıyla beş yüz guruşla istihdam olunduğu ve muahharen infisalı vuku bulması üzerine vilayet-i müşarünileyhadan mübaadet bi-l-mecburiye ikamet ettirildiği izbar kılınmıştır. Mumaileyhin son memuriyeti nezaret-i müşarunileyhaya ait olup bade'l infisal ikamete memur edildiği Aydın Vilayeti'nde bulunduğu müddetçe kendisine maaş ve yevmiye tahsisine dair muhasebece kayıt bulunarak taşraya vilayet maiyet memuru sıfatıyla yahud ikamete memuriyet suretiyle tebid olunması üzerine Dersaadet'e avdet edenlere verilmiş yevmiye ve maaşların bir kısmı dahiliye diğer kısmı maliye muvazenesine dahil olmasına nazaran kema-ken mezkur muvazenelerdeki muhassasat-ı mahsuben ve hangi tarihe kadar verilmiş ise onu takip eden tarihten itibaren bila-inkita hazine-yi celilece tediyesi icap ile izbar buyrulmuş olduğundan icra-yı icap hususunun..."* yerine getirilmesi buyrulmuştur.

⁸⁴⁸ BOA., Y.PRK.OMZ. 3-42, 23.L.1321

Maruf Nazım Bey, ikamete memur sıfatıyla taşraya uzaklaştırıldığı için, İkinci Meşrutiyet döneminde bu kişilerin sürgünde buldukları süre içinde ödenmeyen maaşlarının ödenmesi için yasa çıkarılması nedeniyle bu kanundan yararlanmışır.⁸⁴⁹

Osmanlı Devleti'nin aşiretlerle olan mücadelesi sürgün hükümlerine yansımıştır. Sürgüne tabi tutulan en ünlü aşiretlerden biri Bedirhani Aşiretidir. Bu süreçten aşiret mensuplarından bazıları Aydın Vilayeti'ne yerleştirilmişlerdir. Bedirhanoglu Şamil'in kız kardeşinin oğlu olan Fuad, Şehremaneti meclis kalemi katipliğini yürütmekte iken 1906 tarihinde Manisa'ya sürgün edilmiştir. Bedirhanoglu Şamil'in diğer kardeşinin oğlu Süleyman da onunla birlikte gönderilmiştir. Ancak kendilerine bir memuriyet verilmediği gibi herhangi bir yevmiye de tahsis edilmemiştir.⁸⁵⁰ Bedirhani Mehmed Fuad, ancak İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İstanbul'a dönebilmiştir.⁸⁵¹ Bedirhani ailesinden Şura-yı Devlet azası Bedri Bey Şam'da, Yozgat Mutasarrıfı Hüseyin Kenan Nablus'ta Beyrut jandarma kumandanı Ali Bey Hama'da, Hayfa kaymakamı Kamil Bey Rodos'ta, Halep İstinaf Müddei Umumisi Tahir Bey Yanya'da, Ankara ve Konya Adliye müfettişi Emin bey Isparta'da ikamet ettirilmişlerdir. Yine Bedirhanilerden Ferik Osman Paşanın ilk olarak Halep'e sürgün edilmesi düşünülmüştür. Ancak burada Kürt aşiretlerinin sayıca fazla olması ve Halep'in Diyarbakır sınırında bulunması nedeniyle bu fikirden vazgeçilmiş ve Osman Paşa Trablusgarp'a gönderilmiştir.⁸⁵² Bedirhanilerden Emin Bey Isparta'ya uzaklaştırılmıştır. Bir süre sonra Isparta'dan ailesiyle birlikte İzmir'e getirilen Emin Bey, firar edemeyecekleri bir yer olan Akka'ya gönderilmiştir.⁸⁵³

Manisa'ya sürgün edilenler arasında Yunan ve Ermeni komiteleriyle ilgili olduğu düşünülen Anastas Kostinidis adında bir şahıs da bulunmaktadır. Kendisi Samsun'da ikamete memur iken, Zabtiye Nezareti'nin 1906 tarihli yazısı ile Aydın Vilayeti'ne gönderilmiştir. Ticaretle uğraşan Kostinidis'in sürgün nedeni, Yunan tüccarlarına muhbirlik yapmak ve Ermeni komitelerine hizmet etmek olarak belirtilmiştir.⁸⁵⁴

⁸⁴⁹ BOA., DH.MKT. 2618-41, 3.N.1326

⁸⁵⁰ BOA., BEO. 3011-225758, 28.M.1325

⁸⁵¹ BOA., DH.MKT. 1289-86, 10.Ş.1326

⁸⁵² BOA., BEO. 2796-209689, 6.S.1324

⁸⁵³ BOA., BEO. 3196-239669, 24.L.1325

⁸⁵⁴ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

İkinci Meşrutiyet döneminde İstanbul'un nüfusunu kontrol altında tutmak ve asayişini sağlamak üzere Serseri Nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamname çerçevesinde İstanbul ile ilişkisi olmayanlar İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır. Bu şekilde serseri Nizamnamesi gereğince gönderilenler arasında kadınlara da rastlanmaktadır. Üsküdar Çarşısı'nda Kara Davud Paşa Camii civarında dolaşırken zabıta tarafından tutulan Fatma aslen Manisalıdır. Üsküdar Polis Meclisi'nin yazısı ile birlikte, 1909 tarihinde memleketi olan Aydın Vilayeti'ne gönderilmiştir. Zabıta Nezareti'nden Aydın Vilayeti'ne gönderilen 1909 tarihli yazıda "*Serseri takımından bulunmasından dolayı çevrilerek cihet-i adliyeye tevdi olunup serseri olduğu ind'ül muhakeme sabit olmasıyla Serseri Nizamnamesinin dördüncü maddesine tevfiğe iki mah müddetle münasip bir hizmette istihdamı ve adem-i imkan halinde memleketine veya iş bulması mümkün olan bir mahal münasibeye sevki müdde-i umumiliğine bildirildiği ve buraca münasip hizmet istihdamı baid'ül imkan bulunduğu beyanıyla memleketine sevk olunmak üzere Üsküdar mutasarrıflığı daire-yi zabıtaya gönderilmiş olan Manisa Kasabası ahalisinden Fatma bint İbrahim tefrikan icabına...*" ifadesiyle gönderildiği bildirilmiştir.⁸⁵⁵

Manisa Sancağı'na sürgüne gönderilenler arasında, İkinci Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde Beyrut Mebusluğu yapmış olan Hasan Rıza Salih de bulunmaktadır. 1861 Beyrut doğumlu olan Rıza Salih, uzun yıllar memleketi başta olmak üzere, ülkenin çeşitli yerlerinde memuriyetlerde bulunmuştur. Babası Akka Mutasarrıflığı'ndan emekli olan Ahmed Efendi'dir. İyi bir aileden gelen Rıza Salih aldığı eğitim sayesinde Arapça, Türkçe ve Fransızca'yı iyi derecede bilmektedir. Görev yaptığı yerler arasında Lazkiye tahrirat kalemi, Sayda nahiye müdürlüğü, Lazkiye Merkab Kazası kaymakamlığı, Beyrut Merc-i Uyun ve Sur Kazası kaymakamlıkları bulunmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı'nın gündemine oturan Lübnan meselesi nedeniyle, zamanla Beyrut ve çevresinde memuriyet verilmeyerek buradan uzaklaştırılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1896 tarihli Beyrut Valiliğinden alınan şifreli bir telgraf, Beyrut'ta yaşanan olaylardan dolayı Sur Kazasının ehemmiyetinin artması nedeniyle başka bir yerde görevlendirilmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Bu doğrultuda, Adana Vilayeti Islahiye Kazası kaymakamlığına nakledilen Rıza Salih'in, ciddi bir rahatsızlığa

⁸⁵⁵ BOA., ZB. 405-25, 17.T.1325

yakalandığı anlaşılmaktadır. Bundan sonraki hemen hemen tüm görev değişikliklerinde hastalık sorunun yazışmalara konu olduğu görülmektedir. 1902 tarihinde kendisini 6750 kuruş gibi dolgun sayılabilecek bir maaşla Necd Mutasarrıflığı'nda görürken, yazışmalara yine buraya daha güvenilir bir kişinin görevlendirilmesi ibareleri yansımış ve iki ay sonunda görevden alınmıştır. Bu memuriyetten sonra Rıza Salih Cebel-i Bereket ve Kerbala Mutasarrıflıklarında bulunmuş, 1906 tarihinde de Bolu Mutasarrıflığı'na getirilmiştir. Ancak hastalığını gerekçe gösterip, buranın havasının kendisine iyi gelmediğini belirterek memuriyet yerinin tahvilini talep etmiştir. Bir ara Hac vazifesini yerine getirmek için izin alarak Hicaz'a gittiği, ancak hemen arkasından yazmış olduğu bir mektupla Beyrut'ta olduğunun anlaşılması daha çok dikkat çekmesine neden olmuştur. Bu aşamadan sonra bir memuriyette bulunmasa da İkinci Meşrutiyet döneminde Beyrut mebusu seçilmiştir. 1912 tarihinde meclisin feshine kadar da bu görevini sürdürmüştür.⁸⁵⁶ Rıza Salih, hayatının önemli bir kısmını doğduğu topraklar olan Beyrut ve çevresindeki yüksek düzey memuriyetlerde bulunarak geçirmiştir. Ancak Ortadoğu topraklarının Osmanlı'nın elinden çıkmaya başlanan bir dönem olduğundan, memuriyet hayatı boyunca kendisine "şüphe" ile bakılmıştır. Ortadoğu'daki savaşların en şiddetli yaşandığı Birinci Dünya Savaşı sırasında, Manisa'da ikamete memur edilmiştir. Manisa'da zorunlu ikametinin 55 yaşlarında hastalığının daha da ilerlediği bir döneme denk gelmesi nedeniyle yer değişikliği talebinde bulunmuştur. "*Manisa'da ikamete memur Beyrut mebus sabıkı Rıza*" imzalı kaleme aldığı 18 Kasım 1916 tarihli dilekçe içinde yaşadığı sıkıntıdan ayrıntılı bir şekilde bahsetmektedir. "*Beyrut'tan el-yevm mahall-i ikametim olan Manisa'ya hin-i azimetimde esna-yı rahda hal-i şeyhuhetim hasebiyle meşakk ve mezahim-i seferiyyeden ziyadesiyle müteessir ve muztarib olarak ba-netice paramızı...kalem vechiye ve düçar oldum. Manisa'nın ab ve havası giriftar olduğum marazın her an izdiyad ve teşettütüne pek ziyade müsaid olub bunu sal-dide ve na-tuvan vücudumda an be an hiss etmekte olduğumdan bu kış mevsiminde dahi mahall-i mezkurda kaldığım takdirde marazz-ı mezkurun vücudumun her cihetine sirayetini beray-ı meczum ve mütehakkık olduğundan İstanbul gibi havası mu'tedil ve hastalığının etibba-yı mütehasşısı marifetiyle tedavisi mümkün olan bir mahale bu hal-i piride yegane zahirim olan mahdumumla beraber tahvil-i ikametle ve*

⁸⁵⁶ BOA., DH.SAİD. 18-85

tecviz buyrulduğu takdirde hiç olmazsa ayn-ı evsaf ve şeraiti haiz olan İzmir şehrine naklime emr ve müsaade buyrulmasını derkar olan adl ve refet ve şefkat ve merhametlerine dehaletle ve kemal-i suzişle istirham mücaseret eylerim efendim..."⁸⁵⁷

4.3. Denizli Sancağı'na Gönderilenler

Denizli'ye sürgün edilenler arasında Rikab-ı hümayun kapıcı başlığından gelen Turunçzade Ali Bey bulunmaktadır. Karahisar sahib meclis üyeliği görevi sırasında kaza gelirlerinden haksız bir şekilde yararlandığı için 1853 tarihinde Denizli'ye sürgün edilmiştir.⁸⁵⁸ Turunçzade Ali Bey, Denizli'ye geldikten sonra buranın su ve havasına uyum sağlayamadığı için birçok hastalığa yakalandığını gerekçe göstererek affını talep etmiştir. Bu talebi doğrultusunda Meclis-i Vala'da değerlendirilmiştir. "*Meclis-i Vala'dan kaleme alınıp tezkere-i hazret-i şehriyari ve mahal meclisinin mazbatası ile beraber manzur-ı ali buyrulmak için arz ve takdim kılınan mazbata mealinden müsteban olduğu vechle Karahisar sahib meclis azasından olup cünha vakasına mebni Denizli'ye nefy olunmuş olan rikab-ı hümayun kapıcı başlarından Turunçzade Ali Bey oranın havasıyla imtizac edemediğinden duçar ilel ve maraz olduğuna ve müddet-i nefyini dahi cezası kafî görüldüğüne mebni merhameten mumaileyhin afv ve ıtlakı babında..."* Turunçzade Ali Bey 1853 yılının Kasım ayında Meclis-i Vala'dan çıkar ve padişahın iradesi doğrultusunda affedilmiştir.⁸⁵⁹

Bir dönem Edirne'de müftülük ve Tırnova'da naiplik görevi yapmış olan Mehmed Fevzi Efendi aslen Tavas Kazasındandır. Ulema sınıfına yakışmayan davranışlarından dolayı görevinden alınarak ikamet etmek üzere memleketi olan Tavas Kazasına gönderilmiştir. Fakat kökeni Tavas Kazasına dayansa da burada hiçbir mal ve mülkünün olmamasından, aynı zamanda geçinebilecek bir gelirin de bulunmamasından bahisle İstanbul'a gelmek için talepte bulunmuştur. Bu durum değerlendirildiğinde, ceza almasına yol açan olay tam olarak anlaşılmasa da 1871 tarihli bir irade ile affedilmiştir. "*Bir vakit Edirne müftüsü ve sonraları Tırnova naibi olup bazı ulemaya yakışmaz ahvalinden dolayı memleketi olan Tavas Kazasına ba-irade-i seniyye tard ve def edilen*

⁸⁵⁷ BOA., DH.EUM.4.Şb. 8-14, 22.M.1335

⁸⁵⁸ BOA., İ.MVL. 277-10817, 15.L.1269

⁸⁵⁹ BOA., İ.MVL. 289-11514, 9.S.1270

Mehmed Fevzi Efendi'nin Dersaadet'e azimetine müsaade olunmasına dair Aydın Vilayeti'nden varid eden tahrirat üzerine taraf-ı vala-yı meşihatpenahi ile muhabereye şamil tezkere melfufatıyla beraber arz ve takdim kılındı mumaileyhin fevk-al-gaye duçar perişani ve müzayaka olunmuş idüğü işaret-ı mahalliyeden ve nefyini mucib bir güne kabahati olup olmadığı meçhul olmakla beraber ashab-ı alimden bulunduğu dahi cevab cenabı şeyhülislamiden müsteban olduğuna mebni kayd-ı nefyi ve sefaletten istihlası merhamet cihan şümül hazreti mülükaneğe muvaffak görünür ise de emrü ferman merahim nişan cenab-ı şehnişahi ne vechle müteallik ve şerefsudur buyrulur ise mantuk-ı müniği icra olunacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkim kılındı efendim."⁸⁶⁰

Ulema sınıfından olup, memleketi olan Denizli'ye sürgün edilenlerden biri de Şakir Efendi'dir. Manastır'da ikamet ettiği sırada, bazı hareketleri müftü ve yerli hakın şikayet konusu olmuştur. Bu şikayetlerden biri, Şakir Efendi'nin, Manastır'da Besim Paşa Camiinde vaaz verdiği esnada ehl-i sünnet ve özellikle dört halife ile İmam-ı Azam hakkında ağza alınmayacak sözler kullandığına dairdir. Manastır hakimi Safvet Efendi'nin evinde misafir olarak kalan Şakir Efendinin Manastır'da kalması uygun görülmemiştir. 1894 tarihli padişah iradesi doğrultusunda memleketi olan Denizli'ye gönderilmiştir.⁸⁶¹ Selanik güzergahıyla memleketi Denizli'ye getirilen Şakir Efendi'nin kısa sürede İstanbul'a firar ettiği resmi yazışmalardan görülmektedir.⁸⁶²

Denizli'ye sürgün edilenlerin, genellikle memleketleri olmasından dolayı buraya gönderildikleri anlaşılmaktadır. 31 Mart ayaklanması neticesinde talebe Denizlili Hafız Efendi, şüpheli hareketlerinden dolayı İstanbul'dan memleketine gönderilmiştir.⁸⁶³ II. Abdülhamid'in tahttan indirilme sürecinde, sabık padişah ikamet etmek üzere Selanik'e gönderilirken, saray çalışanları da saraydan tasfiye edilmişlerdir. Padişahın özel hizmetinde bulunanlardan kırk yedi kişi Şark Vapuru ile Trablusgarp'a gönderilmişlerdir. Bazılarının da memleketlerinde ikametlerine izin verilmiştir. Bu

⁸⁶⁰ BOA., İ.DH. 643-44746, 16.L.1288

⁸⁶¹ BOA., Y.PRK.BŞK. 30-19, 21.N.310

⁸⁶² BOA., ZB. 350-19, 11.A.1310

⁸⁶³ Abdurrahman Şeref Efendi, **Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları**, Hazırlayanlar: Bayram Kodaman, Mehmed Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996, s.244

kişiler arasında yer alan Padişahın esvablık hizmetini gören Ali Mustafa da, ikamet ettirmek üzere memleketi olan Denizli'ye 1909 tarihinde gönderilmiştir.⁸⁶⁴

4.4. Menteşe Sancağı'na Gönderilenler

Menteşe Sancağı'nda uzun süre sürgünde bulunanlardan biri Üzeyirzade Kırımlı Ebu Müslüm'dir. Fatih medresesi müderrislerinden iken "uygunsuz hal ve hareketlerinden" dolayı, Şeyhülislamlık makamının yazısı doğrultusunda 1890 tarihinde Milas'a sürgün edilmiştir. Padişah iradesi ile kendisine 223 kuruş maaş bağlanmıştır.⁸⁶⁵ Ebu Müslüm Efendi bir süre sonra buranın havasına uyum sağlayamadığını belirterek Konya'nın, Akşehir Kazasına nakledilmesini talep etmiştir. Hatta hastalığı ile ilgili bir doktor raporu da sunmuştur. Ebu Müslüm Efendi'nin sürgün edilmesine yönelik padişah iradesi incelendiğinde, kendisine mal sandığından maaş tahsis edilerek bir daha geri dönmek üzere Milas'a sürgün edildiği anlaşılmıştır. Bu nedenle talebine olumlu cevap verilmemiştir. Ebu Müslüm bir ara kaçarak İstanbul'a gelmiş, burada yakalanarak ikamet yeri olan Milas'a gönderilmiştir. Aydın Vilayeti'ne çekilen telgrafta, "*Fatih dersiamlarından olub harekat-ı na-becası vukuna mebni Milas Kazasına izam kılınmış ve oranın ab ve havasıyla imtizaç edemeyerek hastalanmasıyla istidası vechle Konya vilayeti dahilinde Akşehir Kasabasına nakli kaza-yı mezkur meclis idaresinden bamazbata işar olunmuş olan Üzeyirzade Ebu Müslüm Efendi hakkındaki tabip raporunun gönderildiğine dair tevarüd eden 6 Teşrin-i sani 313 tarihli ve iki yüz doksan altı numaralı tahrirat-ı aliyye daver-i ekremileri üzerine bil-muhabere Zabtiye Nezaret-i aliyyesinden alınan 22 Temmuz 313 tarihli ve beş yüz on yedinci numaralı tezkerede Fatih müderrislerinden bulunan mumaileyh Ebu Müslüm Efendi'nin tedib ve terbiyesi müstelzem harekat-ı na-becası cihetiyle avdet ettirilmemek ve tahkikat-ı aliyyem meyanında olan maaşı mal sandığından tesviye olunmak üzere zikr olunan Milas kasabasına izamı hususuna irade-i seniyye hazret-i padişahi şerefsudur buyrulmasıyla kasaba-yı mezkureye izam olunmuş iken ahiren hodbehod Dersaadet'e avdet etmiş olduğundan bahisle yine aldırılarak Milas'a iadesi makam-ı meşihatpenahiden şerefvarid olan 14 Ağustos 306 tarihli tezkerede işar buyrulmasına binaen mumaileyhe*

⁸⁶⁴ BOA., ZB. 456-45, 15.H.1325

⁸⁶⁵ BOA., Y.EE.KP. 86-25-2494, 26.C.1323

*bu bildirilerek 19 Ağustos 306 tarihli tahriratıyla vilayet-i celile-yi cenab-ı asafanelerine izam kılındığı kayden anlaşıldığı ve kendisinin izamı irade-i seniyye olmasına binaen..." Milas'ta ikametine devam ettirilmesi bildirilmiştir.*⁸⁶⁶

İstanbul'da Mekteb öğrencilerine yönelik takibatların yoğunlaştığı bir dönemde, padişahın affına mazhar olarak ülkenin farklı vilayetlerine sürgün edilen öğrenciler arasında Muğla'da ikamet ettirilenler bulunmaktadır. Mektebi Harbiye'nin birinci sınıf öğrencilerinden Trabzonlu İbrahim, İzmirli Mustafa, Fındıklılı Şakir, Serfiçeli Cevdet ve Kadıköylü Fethi ile Mekteb-i İdadi Şahane ikinci sınıf öğrencilerinden Südlüceli Sururi ve Yüksek Kaldırımli Tevfik Efendiler siyasi nedenlerden dolayı tevkif edilmişlerdir. Padişah iradesi doğrultusunda mektepten çıkarılarak, mülki işlerde istihdam edilmek üzere Anadolu'nun farklı vilayetlerine sürgün edilmişlerdir. İbrahim Efendi Çorum'a, Mustafa Efendi Kayseri'ye, Şakir Efendi Bolu'ya, Cevdet Efendi Tokat'a, Fethi Efendi Menteşe'ye, Sururi Denizli'ye ve Tevfik Efendi Karahisar-ı Şarki'ye 1903 yılında merkez liva memuriyetlerinde istihdam edilmek üzere gönderilmişlerdir.⁸⁶⁷ Muğla'da ikamet ettirilen Fethi Efendi, reji idaresinde 300 kuruş maaşla istihdam edilmiştir.⁸⁶⁸ Siyasi nedenlerle başkentten uzaklaştırılan bu talebelerin, siyasi açıdan çok da hareketli olmayan Çorum, Bolu, Kayseri ve Tokat gibi kentlere gönderildikleri görülmektedir. Gönderildikleri yerde, İstanbul'daki kadar örgütlü hareket edemeyecekleri hesap edilerek, siyasi muhalefetleri pasifize edilmeye çalışılmıştır. Nitekim, Aydın Vilayeti'ne gönderilenler için de İzmir gibi siyasi hareketliliğin fazla olduğu bir sancak yerine, Menteşe ve Denizli sancakları gibi daha sakin yerler belirleme yoluna gidilmiştir. Menteşe Sancağı'na gönderilenler arasında, daha önce İzmir'e gönderilmiş olan ceybü hümayun mütercimliğinden çıkarılan Ahmed Esad da bulunmaktadır.

Ahmet Rıfat Efendi Avrupa'ya firar edip geri dönmesinden dolayı Dahiliye Nezareti'nin 1902 tarihli yazısı ile Bodrum'a sürgün edilmiştir.⁸⁶⁹ İkinci Meşrutiyet döneminde, Volkan ve Mizan Gazetelerine yazı gönderenler arasında bulunan Hacı

⁸⁶⁶ BOA., DH.MKT. 2093-88, 2.R.1316

⁸⁶⁷ BOA., DH.MKT. 733-17, 9.R.1321

⁸⁶⁸ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

⁸⁶⁹ BOA., Y.MTV. 279-102, 15.Ş.1323

Mustafa Zeki Efendi'nin yedi sene küreğe konulmasına, Mehmed Sadık ve Mehmed Şükrü memleketlerinden uzak bir yere sürgün edilmelerine Birinci Divan-ı Harbince karar verilmiştir. Mustafa Zeki Efendi, kürek cezasını çekmek üzere Bodrum'a, Mehmed Şükrü ise sürgün cezasıyla Aydın Vilayeti'ne gönderilmişlerdir.⁸⁷⁰ Ayaklanma sonrasında isyan eden askerleri destekleyen bir mektup yazarak memleketine göndermiş olan medrese öğrencisi Muğlalı Mehmed Hilmi, İdare-i Örfiye Kararnamesinin altıncı maddesince üç sene sürgün mahkumiyetiyle Aydın Vilayeti'ne gönderilmiştir.⁸⁷¹ Beyrutlu Hacı Abbas yasak silah kaçakçılığıyla bilinen adi suç ile mahkum sabıkalı takımından olup, Müslümanların Hıristiyanları, Hıristiyanların da Müslümanları katledeceklerine dair farklı din ve mezhepten milletleri birbirleri aleyhine tahrik ettiği için Bodrum'a sürgün edilmiştir.⁸⁷²

4.5. İzmir Sancağı'na Gönderilenler

İzmir Sancağı, 19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın Vilayeti'nin merkez sancağı olmuştur. Bu nedenle vilayete yapılan sürgünlerin önemli bir kısmı İzmir'de ikamet ettirilmiştir. İstanbul Sahaf esnafından Mısırlı Mustafa ve Yeni Cami hademelerinden Abdi Efendi'nin, alıp sattıkları matbu bir dini kitap devlet görevlilerinin eline geçmiştir. Bu kitabın basıldığı yer ile ilgili hemen bir sorgulama başlatılmıştır. Bahsi geçen kitabın Kasımpaşa'da Kör Muhiddin ve Kale Kapısında Maltalı Feriko'nun ortak çalıştırdıkları matbaada basıldığı anlaşılmıştır. Başka bir devletin vatandaşı olan Feriko'nun kitabın içeriğini bilmemesi ve Abdi ile Mustafa Efendilerin basılan bu dini kitapları ticaret amacıyla alıp sattıkları anlaşılması üzerine kanun çerçevesinde onlara bir ceza tayin edilmemiştir. Ancak Kör Muhiddin Müslüman bir kişi olarak bu kitabın basımının yasak olduğunu bilmesine rağmen, dikkate almayarak matbaada basımını yaptığı için cezalandırılması gerekli görülmüştür. 1857 tarihinde bir sene müddetle İzmir'e sürgün edilmiştir.⁸⁷³ Bu tarihlerde ırz ve edebiyetle meşgul olmadığı gerekçesiyle Kale-i Sultaniye'den Hatice isimli bir kadın İzmir'e gönderilmiştir. Yazdığı şikayet dilekçesinde Kale-i Sultaniye'nin Çay Mahallesi'nde namuslu bir şekilde ikamet ederken

⁸⁷⁰ BOA., ZB. 405-69, 13.Te.1325

⁸⁷¹ BOA., ZB. 405-64, 12.T.1325

⁸⁷² Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s.227-228

⁸⁷³ BOA., A.MKT.MVL. 89-46, 4.Z.1273

komşuları Topal Şerife ve Hacı Osman'ın "gareziyle" on dört yaşındaki kızıyla birlikte bir vapura bindirilerek İzmir'e gönderildiğinden bahsederek, İzmir'de çok aciz bir durumda kaldığını belirterek memleketine dönmesine izin verilmesini talep etmiştir. Bu dilekçe üzerine Biga Mutasarrıflığı'nın bu kişinin birilerinin garezi ile mi yoksa edepsiz makulesinden olduğu için mi gönderildiğinin bildirilmesi talep edilmiştir.⁸⁷⁴

Memlahalar teftiş memuriyetinde başarılı hizmetlerde bulunmuş olan Giridizade Cemaleddin Efendi'nin de, ikamet ettirilmek üzere İzmir'e gönderildiği anlaşılmaktadır. Ülkedeki tuzlaların başarılı bir şekilde işletilmesi konusunda yaptığı katkılardan dolayı kendisinin nişanları bulunmaktadır. Yargılanma ve cezalandırılma nedeni, satın aldığı bir gemi dolusu yabancı tuzdur. Osmanlı Devleti'nde tuzun ithal edilmesi kanunen yasaklanmıştır. Giridizade Cemaleddin Efendi, yargılama neticesinde memuriyetten çıkarılarak 1862 tarihinde İzmir'e sürgün edilmiştir. İzmir'de ikametinin üzerinden dokuz ay gibi bir süre henüz geçmiştir ki, affedilmesi yönünde taleplerde bulunmuştur. "*Giridi Mehmed Cemali*" imzalı yazmış olduğu af dilekçesi içinde bulunduğu durumu ifade etmektedir. "*Malum-u ali cenabı hidiv azamileri buyrulduğu üzere çakeri kemineleleri sinin-i vefireden beri menafî hazine-yi celile ve teksirvar taraf-ı miriye kaziyyesine ikdam ve gayret ve alel husus meçhul bulunan memlahaların meydana çıkarılarak suret-i inhisara dökülmeyip varidat-ı cedide husulü bahsinde...olan muvaffakiyyet celile-yi asafanelerinde çakerleri tarafından hizmet ve sadakat acizanem sebkat eylediği nezd-i mün'im'anelerinde gayr-ı hakkı bulunduğu gibi olbabda ihsan buyrulan mecidiye nişan ve zışanın berat-ı aliyyesinde musarrah olmakla mazhar-ı mükafat olduğum nimet-i celilenin devam-ı şükranîyet ve tekid-i sadak ve sadakatim kasdıyla tespit eylemiş olduğum nükte-yi dakik hasb-el icab aleyhime münkalib olub bunca müddet uğur-u şahanedede güzëran eden emek ve hizmetim memuriyetimden tard ve tebidimle mahv ve heba olduktan başka vuku bulan irade-i seniyyeye mebni Derialiyeye'den devr ve mehcur olub takdir-i teali dokuz mahdan beri İzmir'de ihtiyar uzlet ve inziva olunmak ve bu cihetle halim perişan ba-husus İzmir'in ab ve havası kullarına ve gerek familyam halkına aşırı tesir ederek ızdırab halim derece-yi kemal-resa olduğundan bil-ehl-i tıyal Dersaadet'e azimet ve avdet kem-teranem istihsal irade-i*

⁸⁷⁴ BOA., A.MKT.UM. 403-56, 9.L.1276

cenabı hilafetpenahiye müsaade-i celile cenab-ı ferman-fermayileri şayan buyrulup kullarınız dahi badema el-kasib habibullah sair ibad misillu kesb-ül tayin ile el-aher-ül ömür mübarek ser-hilafet efsar cenabı padişahi ve devam-ı ömr-ül kabl asafaneleri için davat hayriyemizin isticlabına rağbet buyurmaları niyaz ve istirhamımı meyanında ve her halde emrü ferman ve lütfen ihsan hazreti menlül emrindir." Giridi Cemaleddin Efendi, bu talebinin ardından rüsumat işlerine gizli ya da alenen müdahale etmemek ve kendi işiyle meşgul olmak şartıyla 1863 tarihinde affedilmiştir.⁸⁷⁵

İzmir'de Anadolu'nun doğu vilayetlerinden sürgün edilenler de bulunmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında, Anadolu'nun bir doğu vilayetinde oğullarının halka ve kendisine yaptıkları zulümle başedemeyen bir babanın çaresiz bir şekilde devlet görevlilerinden yardım istemesi oğullarının bölgeden uzaklaştırılması ile sonuçlanmıştır. Olayda bahsi geçen baba İshak Paşa, şikayet ettiği kişiler de oğulları İshakpaşazade İsmail ve Şerif Beylerdir. İsmail ve Şerif Beyler, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Dersim sınırları içinde yer alan Çarsancaklılardır. İshak Paşa, oğulları aleyhinde ahaliye yaptıkları zulmü anlatan ve kendisini de ölümle tehdit ettiklerini belirten bir layiha hazırlayarak hükümetten yardım talep etmiştir. Bu layihada İsmail ve Şerif Beylerin karıştırdıkları olaylar tek tek sıralanmıştır. Çarsacak Kazasında birtakım kişileri kendi konaklarında toplayıp, kaza içindeki bazı yerleri keyfi bir şekilde yaylak olarak kullanmaları ve hasılatlara büyük zararlar vermeleri zarar gören yerlerin sahiplerince de şikayet konusu olmuştur.

İshak Paşa'nın oğulları hakkında verdiği layihada, oğullarının karıştırdıkları olaylar ayrıntılı bir şekilde izah edilmiştir. Buna göre, Arap oğlu Mustafa isimindeki eşkiyayı konaklarına çağırarak İsmail ve Şerif Beyler, Mazgird Kazasına bağlı Çarhık köyündeki on kıta tarla ile meşeliği ele geçirmek için harekete geçmişlerdir. Eşkiya Mustafa ve avenesi bu tarlaları, sahiplerinden silah kullanarak almaya çalışmışlardır. Mustafa ve avenesi, Mazgird Kaymakamlığına defalarca yapılan şikayetlerin sonucunda, açılan mahkemeye gelmeye tenezzül bile göstermedikleri gibi, bu arazilere müdahaleye devam etmişlerdir. Bununla da kalmayarak, Takiz Köyünde bulunan tarlalarda ekili olan pamuk hasılatını, Ali ve Abdullah adındaki eşkiyaları göndererek telef etmişler,

⁸⁷⁵ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.14, (H.)1280, BOA., İ.MVL. 486-22036, 6.M.1280

hasılatları kaldırmak üzere tarlaya giden çiftçilere tüfekle ateş ederek yaralanmalarına sebep olmuşlardır. Şürik Köyünde bulunan iki değirmenden birini Şerif Bey ve adamlar yakmışlar, diğerini yakmasınlar diye geceleri iki kişi burada beklerken Şerif Bey ve adamları ile birlikte bu değirmene de saldırarak "Yakacağız, çıkınız yoksa değirmenle birlikte yanarsınız siz bilirsiniz" diyerek, değirmen duvarlarını yıkıp içerideki adamlara tüfekle ateş etmişler, bu sesleri duyan köylüler gelerek değirmeni ve adamları yanmaktan kurtarmışlardır. Ertesi gün değirmene yeniden gelen Şerif Bey ve adamları değirmeni yakmak için yeniden gelmişler, köy ahalisi değirmenin yakılmasına güçlükle engel olabilmıştır. Fakat aynı gece bu köydeki üzüm bağları ile tarlalarda yetismeye başlayan ürünler, Şerif Bey ve adamları tarafından talan edilmiştir. Bu olaylar bir yana, İsmail Bey, kılık değiştirmiş bir şekilde babasını öldürmek üzere evi yakınlarında ve bahçe civarında gezerken görülmüştür. Arada sırada dolaştığı su başlarında suyu zehirlemeye çalışmışsa da amacına ulaşamamıştır. İshak Paşa'nın sunduğu lahiyada anlatılan bütün bu zorbalıklar nedeniyle, İshak Paşa oğullarına dava açmıştır. Ancak, mahkemeye vekil olarak gönderdiği Mehmed Efendi'ye, oğullarının kaza meclisi önünde saldırmaya kalkışmaları güçlükle engellenebilmiştir. Görüldüğü üzere layihada şikayetler, adam öldürme kastı ile saldırı ve tarlaları talan ederek köylüye zarar verme olmak üzere iki başlıkta toplanmıştır.

Taşra düzeni içinde, oğullarının halka ve kendisine karşı yaptıkları zulümlerle baş edemeyen bir babanın, oğullarının terbiyesi için devlet görevlilerden yardım talep etmesi kayda değer bir olaydır. "*Çaker-i Kemineleri Çarsancaklı İshak*" imzasıyla verdiği 26 Elül 1899 tarihli dilekçede bu konudaki şikayetlerini açık bir şekilde göstermektedir. "... *fermanname-i sami-i çerağ perverileri mantuk-ı alisince mahadim-i çakeri gaddar-ı bi-insaf Hacı İsmail ve Şerif'in gerek hakk-ı abidanemde ve gerek ahali-i saire haklarında ika ettikleri enva-i mazarr ve hasarı mübeyyin tanzim kılınan layihanın bir nüshası Ma'muretü'l-Aziz vali-i lahiki bey efendi bendelerine takdim kılındığı gibi bir nüshası dahi leffen arz ve takdim ve huzur-ı merhamet nüşur-ı cenab-ı veli nimet-i ekremileri kılındı varaka-i mezkure natık olduğu vechle bunların mealen iras etdikleri mazarrat ve hasardan başka hakk-ı bendeganemde izhar etdikleri kin ve adavet saikasıyla kulunuzu katl ile hun na-hakk-ı abidanemi iraka etmek fikr ve*

teşebbüsünde ber-devam oldukları müstebiddir ki hanman-ı hakiranemi harab edecek şu sa'y ve emlak-ı tesirat-ı fevke'ladesini mücerred sahabet ve merhamet-i samiye-i fehamepenahilerine dehaletle tadil edebilmekdeyim gerçi vali-i müşarünileyh Dersim Mutasarrıflığına ekid emirler yazmış ise de bunların indifa-ı mazarratlarına kafî bir tedbir-i kati ittihazıyla hizmetkarlarından teşkil etdikleri haydud çetesinin tasallut ve zulmünden Çarsancak ve Ma'muratü'l-Aziz ve Palu kazaları ahalisinin mal ve canlarının muhafazası ve şimdiye kadar familya-yı kemteranemizin kabul ve tecviz etmemiş oldukları hırsızlık fi'illerinin ceza-yı layıkına uğramaları bunların bir müddet-i kafîye ile Cizre veyahud bu gibi bir mahall-i ba'ide nefy ve teb'idleriyle mümkün olabiliş bu havali hükümetlerince ise böyle bir tedbir ittihazı pek müşkül ve külfetli olacağına veli ni'met bi-minnetimiz nur-ı çeşm melik ve millet padişahımız efendimiz hazretlerinin bir abd-ı esdak mor mikdarı olan çakerlerinin böyle zulm ve itisafı ayyuka çıkmış olan iki asi elinde zulmen maktul olmasını daire-i şeref-bahire-i bende-i perverilerine münhasır kadem-i ubudiyet ve rikkıyyet-i müstemendanem icabınca zat-ı sami-i daverileri misillü umum-ı ahalinin huzur ve rahatıyla padişahımız efendimiz hazretlerine isticlab-ı ehasin-i da'vat-ı hayriyeyi iltizam buyuran bi asaf-ı feleatun tedbir dahi tecviz buyurmayacağına binaen merkumanın ber vech-i maruz nefy ve tagrib ve pederleri bulunduğum halde hakk-ı memlukanemde etdikleri dürlü dürlü hakaret ve ezaya mukabil terbiye ve tedib olunmaları için muta-ı alem ve intizam ferma-yı umur-ı ümem olan irade-i mehabet adden hazret-i Zillullahi'nin mevhibet-i efza-yı sudur ve sunuh buyrulması emrinde eşk-riz-i teessür olarak damen merhamet ve inayet-i celile-i cenab-ı eframilerine sarılarak fevkelade niyaz ve istirham eylerim her halde emrî ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir."⁸⁷⁶

İshakpaşazade İsmail ve Şerif Beylerle ilgili şikayetler, Mamuretülaziz valisi aracılığıyla Babialî'ye ulaştırılmıştır. Durum değerlendirildiğinde, bölgede asayişin sağlanabilmesi için bu kişilerin Dersim'den uzaklaştırılmaları uygun görülmüştür. 1893 tarihinde sadrazamın önerisi ve padişahın onayıyla, İshakpaşazade İsmail ve Şerif Beyler bir süre ikamet ettirilmek üzere İzmir'e gönderilmişlerdir.⁸⁷⁷ İzmir'de ikamet ettirilmelerinin üzerinden uzun bir süre geçmeden, İshak Paşa oğullarıyla ilgili bir yazı

⁸⁷⁶ BOA., Y.PRK.AZJ. 16-4, 30.M.1307

⁸⁷⁷ BOA., Y.A.HUS. 279-94, 14.S.1311, BOA., İ.HUS. 15-1311.S/122, 17.S.1311

daha kaleme almıştır. Hayatının hiçbir döneminde gün yüzünü görmediğini, oğullarının itaatsizliklerinden dolayı bizzat kendisinin devlet makamlarına başvurduğunu, ömrünün son demlerinde rahat bir zaman geçirmek emelinde iken bütün bunların yaşanmasından dolayı duyduğu üzüntüyü belirtmiştir. Bu üzüntüsünün, oğullarının yedi aydan beri sürgünde bulunması nedeniyle, geride kalan eşlerinin ve çocuklarının perişan hallerini görmekle günbegün arttığını ifade etmiştir. Oğulları İsmail ve Şerif Beylerin cezalarının, iki ailenin telef olmaması adına, ihtiyarlığına hürmeten merhameten affedilmelerini talep etmiştir. İshak Paşa'nın bu talebi, İsmail ve Şerif Beylerin geri dönmesi durumunda halka zulmetmeye devam edecekleri yönündeki görüşten dolayı reddetilmiştir.⁸⁷⁸ İsmail ve Şerif Beyler, 1897 tarihine kadar İzmir'de ikamet ettirilmişlerdir.⁸⁷⁹

Aydın Vilayeti'nde ikamet ettirilenler arasında padişahın tüfekçilerinden Kolaşinli Halil İbrahim Ağa da bulunmaktadır. Belgelerde çok da tesbit edilemeyen bir nedenle padişahın özel hizmetinden çıkarılarak memleketine gönderilmiştir. Memleketi olan Karadağ bölgesindeki Kolaşin ve Akova civarına gelerek, asayişi ihlal eden hal ve hareketlerde bulunmuştur. Akova civarında, özellikle gayrimüslimlere karşı girişilen katli olaylarının sorumlularından olduğu gerekçesiyle yargılanmıştır. Prizren Sancağı'nda bir memuriyete tayin edilse de, memuriyet yerinden firar ederek tekrar Akova'ya gelmiştir.⁸⁸⁰ Padişahın iradesi gereğince İzmir'de ikamete memur edilmiş, hafif bir hizmette 1000 kuruş maaşla istihdam edilmesi emredilmiştir.⁸⁸¹ 1892 tarihinde ailesiyle birlikte gönderildiği İzmir'e kadar olan harcırah ve masraflar Dahiliye tahsisatından karşılanmıştır.⁸⁸² Kolaşinli Halil İbrahim Ağa İzmir'de ikameti sırasında bir memuriyette istihdam edilmemiştir.⁸⁸³ 1902 tarihli belgede, Kolaşinli Halil İbrahim Ağa'nın on senedir İzmir'de ikamet ettirildiği, sürekli silah taşıyan biri olduğu ve bu nedenle emniyetinin sağlanmasında dikkatli olunması gerektiği yönünde bilgilere rastlanmaktadır.⁸⁸⁴ Resmi kayıtlardaki bu uyarılara rağmen, bir ara İzmir'den firar

⁸⁷⁸ BOA., Y.A.HUS. 299-33, 3.Z.1311

⁸⁷⁹ BOA., İ.HUS. 51-1314.Ş/45, 18.Ş.1314

⁸⁸⁰ BOA., Y.MTV. 61-100, 28.N.1309

⁸⁸¹ BOA., BEO. 75-5623, 1.Ra.1310

⁸⁸² BOA., DH.MKT. 384-76, 20.Z.1312

⁸⁸³ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

⁸⁸⁴ BOA., Y.EE.KP. 86-36-3585, 29.Z.1341

ederek İstanbul'a geldiği anlaşılmaktadır. Ancak, kısa sürede yakalanarak ikamet ettirmek üzere tekrar İzmir'e gönderilmiştir. Zabtiye Nazırlığı tarafından Aydın Vilayeti'ne hitaben kaleme alınan 1907 tarihli yazıda, Halil İbrahim Ağa'nın, İstanbul'dan bir zabtiye memuru eşliğinde Aydın Vilayeti'ne gönderildiği, bundan sonra İstanbul'a gelmesine müsaade edilmemesi ve başka bir yere firar etmemesi konusunda da gereken gayretin gösterilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸⁸⁵

Osmanlı padişahları, gerek başkentte, gerekse taşrada memuriyette bulunanların uyum içinde çalışması konusunda oldukça hassastır. Memurların kendi görev alanlarını bilmeleri ve diğer memurların alanlarına kesinlikle müdahale etmemeleri beklenen ve istenen bir durumdur. 1890'lı tarihlerde Hicaz Valisi ve Mekke Emirinin birbirlerinin yetki alanlarına müdahale etmeleri, aralarında ciddi bir soruna yol açmıştır. Sorun bir nevi emaret ve vilayet vazifelerinin sınırlarının tam olarak anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Fakat sorunun, bu kişilerin maiyetlerinde çalışan bazı kişilerden de kaynaklandığı anlaşılmıştır. Bu nedenle, Mekke Arapça katibi Mehmed Ali Efendi ve Hicaz Vilayet katibi müezzin Mehmed Emin Efendi yaşanan sorundan sorumlu bulunarak, asayişin muhafazası için görülen lüzum üzerine, 1893 yılının başlarında padişah iradesi ile İzmir'e sürgün edilmişlerdir. Aydın Valiliğinden Dahiliye Nezareti'ne çekilen 9 Mart 1893 tarihli telgrafta, "*Li-ecl-il ikame ba-irade-i seniyye İzmir'e nakil edilecekleri 21 Kanun-ı evvel 308 tarihli telgrafname-i vala-yı nezaret-penahilerinde beyan buyrulan Mekke-i Mükerrime celilesi Arabi katibi Mehmed Ali ve Hicaz Vilayeti mektubi kalemi ketebesinden Mehmed Emin Efendiler Hicaz Vilayeti celilesinin olbabdaki tahriratı ve memur-ı mahsusadan vürud ederek zabitanın nazar-ı dikkati altında bulundurulmakta oldukları beray-ı malumat beyan olunur...*" ifadesiyle bildirilmiştir.⁸⁸⁶

İzmir'de ikamet etmelerinin üzerinden henüz beş altı ay geçmişken, Mehmed Emin Efendi yazdığı arzuhalde, yirmi yıldır büyük bir sadakatle devlete hizmet ettiğini, maiyetinde bulunanlar ve amirleriyle aralarında sorun yaşamadığını belirterek, sürgün nedenini Mehmed Ali Efendi'ye arkadaş edilmesine bağlamıştır. İzmir'e gönderildikten

⁸⁸⁵ BOA., ZB. 403-60, 27.B.1323

⁸⁸⁶ BOA., BEO. 122-9144, 25.Ca.1310

sonra herhangi bir memuriyette istihdam edilmediği gibi, ailesini geçindirebilecek bir gelirinin olmadığını ve içinde yaşadığı zaruret halinin de son noktaya geldiğini ifade etmiştir. Padişah nezdinde kazandığı haysiyeti muhafazadan aciz kaldığını, devletin politik suçlulardan katillere varıncaya kadar herkese maaş ihsan ettiği halde, kendisinin Kabe ahalisinden olmasına rağmen mağdur bırakıldığını, padişahın inayetine sığınarak emsalleri gibi maaş tahsis edilmesi talebinde bulunmuştur. Yine benzer bir arzuhalde, aynen şu ifadelerle sitemini dile getirmiştir. "*...Malum-u ali cenabı nezaretpenahileridir ki kulunuz insanım hayvan değilim ki sokaklarda kemik toplayıp da akvat yevmiyemi tedarik edeyim. Bendeniz bu halde perişan olduğum gibi Mekke-i Mükerreme'de adalet-i ilahiyeye terk eylediğim on dört can evlat ve ailem de zaruretler içindedir. Burada kaç sene ikamet edilecektir. Ve ne ile mahkumumdur. Ve buraya hangi cinayet veya kabahatimden naşi getirildim ne ile taayyüş edeceğizdir bilemiyorum.*"

Mehmed Ali Efendi ise, 21 Eylül 1893 tarihli yazdığı arzuhalde geride bıraktığı ailesinin perişan bir halde kaldığını, havasına uyum sağlayamadığı bu yerden kurtarmak üzere padişahın inayetine sığındığını ifade etmiştir. "*Kulları aba an ced emaretin şahs-ı hıdmet-i kitabesinde bulunub hükümet-i seniye tarafından hiç bir memuriyet resmiyem olmadığı halde her nasılsa İzmir'de ikamete memur edildim. Bir cürm çakeranem mülasebesiyle afv celil-i hazreti hilafetpenahi ondan vasi olduğundan hususen aile-i kesire çakeranem derece-i nihayette perişan ve tamamıyla muzmahill olmuştur ve buna ise rıza-yı badi ve muadelet ve merhamet şehriyari katıyyen olamayacağına havasıyla imtizaç edemediğim şu memlekette uğradığım avarız aile-i garibanem nezdinde ve civar-ı Beyt-i harada dua-yı mefruz cenab-ı hilafetpenahilerinin ifasıyla tamir etmek ve onların temin-i meişetlerinden başka bir işle meşgul bulunmamak üzere afvımla vatanıma iademi halifen bir hak oldukları hatim-ül enbiya zıll-ullah aliye ve salim-i hazretlerinin şu yevm-i mesud mevlid hazret-i risalet-penahilerine hürmetine istirham eylerim.*"⁸⁸⁷

Mehmed Ali ve Mehmed Emin Efendi'ye 1894 tarihinden itibaren aylık 350'şer kuruş maaş tahsis edilmiştir. Mekke-i Mükerreme emirinin talebi üzerine, Arapça katibi Mehmed Ali Efendi 1894 tarihinde affa mazhar olarak Mekke'ye geri dönmüştür.

⁸⁸⁷ BOA., DH.MKT. 2068-31, 29.Z.1311

Mehmed Ali Efendi'nin affında, sürgüne gönderilmesinin mensup olduğu aile açısından onur kırıcı olabileceği düşüncesi rol oynamıştır.⁸⁸⁸ Mehmed Emin Efendi, ise İzmir'de ikamet ettirilmeye devam edilmiştir. 1899 tarihli Aydın Vilayeti'ne gönderilen bir emir affedildiği için Mehmed Emin Efendi'den kalan maaşın başka bir sürgüne tahsis edilmesini buyurmakta olduğundan bu tarihte affedilmiş olmalıdır.⁸⁸⁹ Mehmed Emin Efendi'nin uzun süre bir memuriyette görevlendirilmediği kaleme aldığı arzuhallerden anlaşılmaktadır. "*Sabık Hicaz Vilayeti Mektubi hulefasından Müşir Osman Paşa hanesinde mukim Mehmed Emin*" imzalı 1899 tarihli bir belgede, Dahiliye Nezaretinin yazısı doğrultusunda, evkaf-ı hümayun meclis idare azalığına tayin edilmesi gerekirken yerine başka birinin atanmasından dolayı şikayetini dile getirmekte, Şehremaneti meclis azalığına veya maarif ve defter-i hakani meclis azalıklarından birine tayin edilmesini talep etmektedir. Müşir Osman Paşa'nın Hicaz Valiliği sırasında beş buçuk sene mühürdarlığıyla hususi katipliğini yaptığını, bu süre içinde Hicaz Vilayeti'nde Müslümanların iftihar ettiği birçok yerin inşasında hizmet ettiğini, mabeyni hümayundan birçok kez nişan ve zişanlarla taltif edildiğini belirterek şöyle devam etmektedir. "...*Temin-i maişet zımında hidemat-ı sefilede bulunmak fikri dahi her ne zaman kemal-i tesirle varid hatır oluyor ise de haiz olduğum rütbe ve nişanlar mani oluyor. Tese'ül den kanun men ediyor. Mazallah eşkıyalık sirkat dolandırıcılık elimden gelmez. Geçen sene Mısır'da müstevfi bir maaşla istihdam muteber ehemmiyetli zevat taraflarından mükerreren teklif edilerek her türlü istikbalim temin olduğu halde bermukteza-yı diyanet ve ubudiyet adem-i kabul ile beray-ı isti'taf derbar ve şevketkarar hilafetpenahiye geldim. Yirmi senelik bir emektar olduğum gibi sekiz seneden beri de açıkta bulunuyorum. Yarı ömrüm hidmet-i hükümet-i seniye de mahv ettim. Altı nefer sagir-ül sin evladlarım Mekke-i mükerrerede çırpıplak yürekleri paralayacak bir surette sefalet ve zaruret-i şedide içinde bulunuyorlar. Birbuçuk senedir tahsirleri çakergahımda geçti. Evladlarımın terbiyelerinden mahrum oldum. Simalarını dahi unutmak derecesine vardım. Ailemin ismetlerinden başka bir şeyleri kalmadı.*"⁸⁹⁰

⁸⁸⁸ BOA., İ.HUS. 24-1311.Za/37, 9.Za.1311

⁸⁸⁹ BOA., BEO. 1132-84831, 8.M.1316

⁸⁹⁰ BOA., BEO. 1409-105638, 24.B.1317

Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti'ni oluşturan adalara yakın olmasından dolayı, bu adalara gönderilen mahkumlardan bazıları, ceza yerlerinin tahviliyle Aydın Vilayeti'nde ikamet ettirilmişlerdir. Bu süreç farklı şekillerde söz konusu olmuştur. Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti adalarında biri olan Sakız adası, mesafe olarak İzmir sınırları içinde yer alan Çeşme'ye çok yakın bir konumdadır. Bu ada, sağlam ve geniş kalesi nedeniyle Osmanlı yöneticilerinin sık kullandıkları bir kalabendlik merkezidir. Adaya gönderilen mahkumların ulaşımı, genellikle Aydın Vilayeti üzerinden gerçekleştirilmiştir. Sakız adasına götürülmek üzere, Aydın Vilayeti'ne getirilen mahkumlardan bazılarının hastalık ve benzeri nedenlerle ceza sürelerini burada çektikleri görülmektedir. 1860'larda Cidde ve Şam olaylarında mahkum edilen bazı kişiler benzer bir süreç yaşamışlardır. Cidde olayları Tanzimat ve Islahat Fermanları, ülke içinde Müslüman ve gayrimüslim toplulukların üzerinde büyük bir memnuniyet yaratmaması neticesinde ortaya çıkmıştır. Nitekim, bu nedenle ilk olarak Rumeli'de isyanlar başlamış ve kısa zamanda Kuzey Afrika, Arabistan ve Suriye'ye yayılmıştır. Islahat Fermanı'nın ilanı özellikle Hicaz Eyaleti'nde farklı yorumlanmıştır. Mekke ve Medine'nin yegane limanı olan Cidde, buradaki halkın ticari tek gelir kaynağı olduğu gibi, yabancı devletlerin de ticarethanelerinin bulunduğu bir yerdir. 1856 Islahat Fermanı'ndan sonra yabancı devletler, buradaki Hıristiyan tebaanın ticari hayatlarını geliştirmelerine daha çok yardımda bulunmaya çalışmışlardır. Cidde'nin ticari ve iktisadi hayatının, Hıristiyanlara geçmesi doğal olarak Müslümanların zararına olmuştur. Islahat Fermanı'nın olumsuz tesirleri ile taraflar arasındaki iktisadi ve ticari rekabetin birleşmesi Cidde Olaylarının çıkmasına yol açmıştır. 1857 tarihinde, Cidde ahalisinin Hıristiyanlara karşı saldırması ve Cidde valisinin olayları yatıştırılamaması nedeniyle İngiliz ve Fransız gemileri Cidde'ye asker sevk ederek isyanı bastırmışlardır. Bu sırada birçok Müslümanın, idam gibi ağır cezalara çarptırılmaları ve eziyete uğramaları Müslümanlar cephesinde büyük bir tepkiye neden olmuştur. Osmanlı, Cidde olaylarının yatıştırılması için tahkikat yaptırmıştır. Ancak Cidde isyanında, zamanında tedbir alınmamış olması, yabancı devletlerin müdahaleleri, Suriye ve Lübnan'da ayaklanmaların çıkmasına yol açmıştır. Halep, Şam ve Beyrut gibi birçok yerde Müslümanlar ve Hırsitiyanlar arasında din, mezhep ve milliyet davaları yüzünden 1860 tarihinde kanlı mücadeleler başlamıştır. İsyandar şiddetlenmeye başlayınca, bölgeye gönderilen Fuad Paşa, sert tedbirlerle

düzeni sağlamıştır. Olaylara ilgisi olanlar yargılanarak cezalandırılmışlardır.⁸⁹¹ 1860'lı yıllarda Şam'da çıkan olaylar sırasında ele geçirilen kişilerden Şeyh Abdullah, Mehmed Tahir, Ahmed, Abdullah ve Muhammed Salih ilk olarak Magosa'ya sürgün edilmişlerdir. Sürgün yerleri daha sonra Sakız adasına tahvil edilmiştir. Bu mahkumlar, Sakız adasına gönderilmek için yola çıkarılıp İzmir'e ulaştıklarında, beşi de ağır bir şekilde hastalanmışlardır. Bahsi geçen kişiler, devlet makamlarından hastalıklarının tedavisi için İzmir'de kalmalarına izin verilmesini talep etmişlerdir. Hükümet, gelen başvurunun ne kadar gerçeği yansıtıp yansıtmadığını anlamak ve hukuki kaidelere göre de hareket etmek için bir doktor görevlendirmiştir. Bu iş için görevlendirilen doktor tarafından hazırlanan raporda, bu kişilerin ağır hastalık geçirdiklerini ve bu nedenle gemiyle yolculuk edemeyeceklerinin ifade edilmesi üzerine, durum yetkili makamlara bildirilmiştir. Bu durumda bahsi geçen kişilerin menfaları Aydın Vilayeti'ne tahvil edilmiştir. Konuyla ilgili "*Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'den tanzim olunup melfufuyla manzur-ı ali cenab-ı şehriyari buyrulmak için arz ve takdim kılınan mazbatadan müsteban olduğu vechle Şam-ı Şerif hadisesinden dolayı menfiyyen Mogosa'da bulunup muahharen menfaları Sakız ceziresine tahvil olunması cihetiyle İzmir'e vürud etmiş olan beş nefer kesianın fena halde hasta oldukları etibba tarafından bi-l-muayene verilen rapordan anlaşılmasıyla menfalarının İzmir'e tahvili...*" doğrultusunda 1861 tarihli padişah iradesi çıkarılmıştır.⁸⁹²

Şam olaylarından dolayı Sakız adasına kalabendlik mahkumiyetiyle gönderilen bu kişilerin doktor raporu ile de hastalıklarının ağırlığının tespit edilmesinden sonra padişah iradesi doğrultusunda sürgün yerleri Aydın Vilayeti'ne tahvil edilmiştir. İzmir valisi Rıza Paşa konu ile ilgili çekilen telgrafla bilgilendirilirken bu kişilerin muhafazalarına dikkat edilmesi gerektiği bildirilmiştir.⁸⁹³ Bahsi geçen kişiler İzmir'de ikamet ettirildikten sonra tedavileriyle ilgilenilmiştir. Her biri sağlığına kavuştuktan sonra bir süre daha burada ikamet etmişlerdir. Zamanla af taleplerinde bulunmaya başlamışlardır. Nasuhpaşazade Abdullah'ın Şam'a gitmemek üzere 1863 tarihinde

⁸⁹¹ Cevad Eren, "Tanzimat", **İslam Ansiklopedisi**, C.11, MEB, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Eskişehir 1997, s.748

⁸⁹² BOA., İ.MVL. 453-20282, 18.Ra.1278

⁸⁹³ BOA., A.MKT.MVL. 133-45, 3.R.1278

Mısır'da ikametine izin verilmiştir.⁸⁹⁴ Şam meselesinden dolayı İzmir'de bulunan diğerleri de 1865 yılında affedilmişlerdir.⁸⁹⁵

Sakız adasına gönderilirken geçirdikleri ağır hastalıklardan dolayı Aydın Vilayeti'nde ikamet ettirilenler olduğu gibi, Sakız adasının su ve havasına uyum sağlayamadıkları için mahkumiyet yerleri tahvil edilerek Aydın Vilayeti'ne gönderilenler de bulunmaktadır. Yine Cidde Olayları ile ilgili bulunarak Sakız adasına müebbed kalabendlik mahkumiyetiyle gönderilenler arasında Hacı Salih Cevahir ve Hacı Mehmed Said ve Hacı Bekir adlı şahıslar bulunmaktadır.⁸⁹⁶ Bu kişiler, Sakız adasının su ve havasıyla uyum sağlayamadıkları için sürekli hastalandıklarını ileri sürerek, sürgün yerlerinin İzmir veya Bursa'ya tahvilini talep etmişlerdir.⁸⁹⁷ 1864 tarihinde talepleri kabul edilerek sürgün yerleri Sakız adasından İzmir'e tahvil edilmiştir. İzmir valisi ve Sakız kaymakamı menfa değişikliği ile ilgili bilgilendirilmişlerdir. "*Cidde hadisesinden dolayı mukaddema sadır olan emr-i şerif mucibince müebbeden kalabend olmak üzere Sakız cezaresine nefy-ü tagrib kılınmış olan Hacı Salih Cevahir ve Hacı Mehmed Said ve Hacı Bekir nam kimesneler oranın ab ve havasıyla imtizac idemeyerek daima hastalıkla imrar-ı vakt iylediklerinden merhameten tahvil-i menfaları hususu istida ve niyaz olunmuş ve merkumların istidaları muvafık usul ve emsal olunarak ber-mucib-i istida İzmir'e tahvil-i menfalarına müsaade-i seniyyem erzan kılınması babında emr-i şerifimin sudurı Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliyemden ba-mazbata ifade kılınmış ve olvechle merkumların tahvil-i menfalarına müsaade-i seniyye-i mülukanem erzan kılınarak ol babda emr-i hümayun-u şahanem sünuh-u sudur iylemiş olmağın sen ki kaim-i makam-ı mumaileyhsin merkumların nizam-ı vechle İzmir'e nakl ve irsallerine mübadered iyleyesin ve siz ki vali-i müşar ve mevlana-yı mumaileyhmasuz merkumunu ol tarafa vusulinde menfiyyen meks-ü ikamet ettirüb ve hatve-i vahide mahalli ahare hareketlerine irae-i ruhsat olunmayub bila ferman utlaklarından mücanebet ve vusullerini Dersaadetime inha ve işara sarf-u ru'yet iyleyesüz.*"⁸⁹⁸ Bahsi geçen kişilerin ceza yerleri İzmir'e tahvil edildikten sonra iki yıl

⁸⁹⁴ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.8, (H.)1279

⁸⁹⁵ BOA., MVL. 872-32, 11.Ca.1282

⁸⁹⁶ BOA., A.MKT.UM. 388-57, 9.C.1276

⁸⁹⁷ BOA., İ.MVL. 509-23013, 8.M.1281

⁸⁹⁸ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.71, (H.)1281

kadar burada kaldıkları anlaşılmaktadır. 1866 tarihinde geride bıraktıkları ailelerinin perişanlığına merhameten affedilmişlerdir.⁸⁹⁹

Aydın Vilayeti'ne yakın adalardan biri olan Girit adasından da ceza yerinin tahvili ile İzmir'e gönderilen mahkumlar bulunmaktadır. Bu mahkumlardan biri Hanyalı Tahirdir. Girit'in köklü ailelerinden gelen Hanyalı Tahir rikab-ı hümayun kapıcıbaşığ görevinde bulunmuştur. Bir kişiyi katletmek iddiası ile mahkeme karşısına çıkarılmıştır. Öfkeye kapılıp bastonla vurarak bir kişinin ölümüne neden olduğu mahkemece sabit bulunarak, altı sene kürek cezası mahkumiyetiyle 1883 tarihinde Girit adasına gönderilmiştir. Girit adasında konulduğu hapishanede bir süre sonra hastalanmıştır. 1884 tarihinde hastalığından dolayı affedilmesi yönündeki talebi, hapisteki hal ve hareketlerinin sakinliğinin belirtildiği Girit Valiliğinin yazısı ile birlikte ilgili makama gönderilmiştir. Devlet makamlarından aldığı cevap, usulüne uygun olarak hastalığı hakkında bir rapor tanzim ettirilerek gönderilmesi yönünde olmuştur. Bunun üzerine hazırlanan bir rapor, hapiste cezasını çekmekte olan Hanyalı Tahir'in yakalandığı üç hastalığın teşhis edildiğini, rutubetli havada bu hastalıkların daha da vahim hale gelebileceğini belirtmektedir. 24 Ocak 1884 tarihli ve "Rikabı hümayun kapıcı başlarından Tahir kulları" imzalı dilekçede suçsuz olduğu ifade ederek af veya menfasının tahvil edilmesi talebinde bulunmaktadır. "*Cenabı hak la-yezal şehnişah milel hısal şevketlü kudretlü mehabetlü velinimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerine tükenmez ömür ve afiyetle taht-ı hümayunlarında daim-i adil ve sultaniyete kaim buyursun amin bu kulları aba an ced hanedan-ı saltanat-ı seniyye uğurundan pek çok hıdmette bulunmuş bir bende-i kadim ve azad kabul etmez bir abid müstakim bendegan sadakat-nişandan olub her an velinimetimiz efendimiz hazretlerinin dua-yı sadakat etmesinde isem de ne çare ki çend mah mukaddem bir iftiraya uğrayıp güya Bahri namında bir şahsı darb eylediğim ve bu darbin tesiriyle mazrub-ı merkumun vefat eylemiş olduğu serd edilerek kulunuzun altı sene mahbus olmaklığım hükm olunmuş evrak-ı mahalliye dahi 15 Kanun-ı evvel 99 tarihinde Adliye dairesine gönderilmiş ise de kulunuzun bu mahkumiyetten beri beri-üz-zimme olduğumdan başka saye-i şevketvaye-i cenab-ı zillullahularında memleketimizin erbab-ı iffet ve istikametinden*

⁸⁹⁹ BOA., Nefy ve Kısas 5, s.148, (H.)1283

şimdiye kadar elimden böyle fiil sadır olmadığı halde böyle bir iftira ile bi-gayr-ı hak şu hal şeyhühiyyetimde malul ve mefluc olarak mahbeslerde terk-i can ve cihan eylemekliğim afaki ihata eden şefkat ve merhamet cenabı şehriyar sadaka-perveriler hiçbir vakitte kail ve razı olmayacağından zir cenah müstelzim el-felah cenabı cihanbanilerine sığınarak afv makam-ı celil-i cenabı hilafet-penahilerine mazhar veyahud kürek cezasına bedel İzmir diyarına tagrib buyrulmaklığım müsaade-i seniyye cenabı mülükanelerine nail bulunmaklığım istirhamına cüret kılınmayı her halde ve katiyye-yi ahvalde emrî ferman ve lütuf ve ihsan kudretlü inayetlü merhametlü velinimetimiz efendimiz hazretlerindir." Hanyalı Tahir'in durumu icelendiğinde istemeden de olsa bir kişinin ölümüne neden olduğuna ilişkin mahkeme hükmünden dolayı, altı sene kürek cezasının tamamen affedilmesinin mümkün olmadığı sonucuna varılmıştır. Ancak, doktor raporuyla kanıtlanan maluliyetinden dolayı, isteği doğrultusunda talep ettiği gibi altı sene kürek cezasının muvakkat sürgün cezasına çevrilmesiyle İzmir gönderilmesi uygun bulunmuştur.⁹⁰⁰

Hanyalı Tahir, cezasının sürgün cezasına tahvil edilmesiyle birlikte 1885 tarihinde muhafaza altında getirildiği İzmir'de ikamet ettirmeye başlanmıştır. Ancak bir süre sonra İzmir'in su ve havasıyla uyuşmadığını belirterek sürgün cezasının kalanını çekmek üzere ceza yerinin bu kez Kandiye'ye tahvilini talep etmiştir. Hakkında yapılan incelemede, kürek cezasının muvakkat sürgün cezasına tahviliyle ikamet ettirmek üzere İzmir'e gönderildiğinden ceza müddetini Aydın Vilayeti'nde ikmal etmesi gerektiği kendisine bildirilmiştir.⁹⁰¹ İzmir'de kaldığı süre boyunca Zabtiye Nezareti altında bulundurulmuştur. Ancak buna rağmen 1886 tarihinde, İskenderiye'ye firar ettiği anlaşılmaktadır. Aydın Valiliği, bu firar olayı ile ilgili İskenderiye Muhafızlığı'nı telgrafla bilgilendirmiştir. Hanyalı Tahir'in bir süre sonra İskenderiye'de ele geçirildiği buradan gönderilen yazıdan anlaşılmaktadır. Ancak, aynı bilgilendirme yazısı Hanyalı Tahir'in yakalandığı halde, Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın yazısı üzerine şimdilik gönderilemeyeceği ve orada kefalet altında bulundurulacağı bilgisini de içermektedir. Bu yazının ardından Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından gönderilen 1887 tarihli yazı, Hanyalı Tahir'in yakalandığı hastalıktan dolayı, İzmir'in havasıyla uyuşmadığı için,

⁹⁰⁰ BOA., İ.DH. 913-72481, 11.C.1301

⁹⁰¹ BOA., DH.MKT. 1404-56, 19.C.1304

verdiği dilekçe üzerine güya padişahın 1884 tarihli tahriratıyla İstanbul ve Girit'ten başka Akdeniz'in her yerinde ikamet edebilmesi için serbest bırakılmış olması nedeniyle o kışı Halvan denilen yerde geçirmek üzere Mısır tarafına gittiğini, şu mevsimde İzmir'e dönmesinin ölümüne yol açacağını, kefalet altında bulundurulmak üzere İskenderiye'de kalmak istediğini ifade etmesi nedeniyle İzmir'e gönderilemeyeceği bilgisini içermektedir. Bu tarihlerde adli kayıtların ne kadar özensizce tutulduğunu gösteren gelişmeler Aydın Vilayeti ve İstanbul arasında yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Aydın Valiliği Hanyalı Tahir ile ilgili 1884 tarihli padişah emrinden haberdar olmadığını, bu mahkumun neden dolayı, ne kadar müddetle İzmir'de ikamet ettirilmesi gerektiğinin kayıtlarda bulunmadığını, bu firar durumunda nasıl bir muamele yapılması gerektiğinin bilinmediğini belirten bir yazı ile yaşanan bu kargaşa dolu süreçten duyulan rahatsızlığı dile getirmiştir. Bu kargaşaya çıkarılan bir padişah iradesi ile son verilmiştir. Padişah iradesi Hanyalı Tahir'in hükümet nezaretinde bulundurulmak ve bir daha kanun ve nizama aykırı hareket etmemek şartıyla memleketi olan Hanya'da ikamet ettirilmesini emretmektedir.⁹⁰²

Sakız adasına sürgün edildiği halde, ceza yerinin tahviliyle Aydın Vilayeti'ne ikamet ettirilenlerden biri Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye⁹⁰³ azalığında bulunmuş Kerküklü Said Efendi'dir. Resmi kayıtlarda açık bir ifade ile sürgün nedeninden bahsedilmemekte, "isaet" maddesinden dolayı 1887 tarihinde Sakız adasına sürgün edildiği belirtilmektedir. Said Efendi'nin sürgüne gönderilmesinden sonra ailesinin yazdığı af dilekçelerinde sürgün nedenine dair bazı ipuçları elde edilmektedir. Ailesinin verdiği bilgiye göre, Said Efendi Meclis-i Tedkikat Şer'iyye azası iken, bazı kişilerin "garazkarane" tutumu nedeniyle Şeyhülislam Esad Efendi'nin kararıyla, ilk olarak İçel Sancağı niyabetine atanmıştır. Buradaki hizmetinin ardından, Niğde Sancağı niyabetinde görevlendirilmiştir. Ancak bu görevi sona erdikten sonra, Said Efendi'nin İstanbul'a

⁹⁰² BOA., İ.DH. 1028-81026, 02.B.1304, BOA., DH.MKT. 1411-101, 17.B.1304

⁹⁰³ "Meclis-i Tedkikat-ı Şer'iyye; 1861 tarihinde Şeyhülislamlık bünyesinde kurulmuştur. Rumeli kazaskerinin başkanlığında üyelerini çoğunlukla kazasker rütbesinde hukukçuların ve fetva ile uğraşan görevlilerin oluşturduğu bu kurum, haftada iki gün toplanıp, Huzur Mürafaalarında görülecek karışık ve araştırma gerektiren davaları inceleyip icap ederse tarafları da dinleyerek rapor hazırlamakla ve bu raporu Şeyhülislamın da katıldığı Divan-ı Deavi'ye kesin hükmü vermek üzere arz etmekle görevlendirilmiştir. 1862 tarihinden itibaren Şeyhülislamlığa intikal eden davalar hakkında bir mahkeme sıfatıyla kesin hüküm vermekle görevlendirilmiştir.", Ekrem Buğra Ekinci, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, a.g.e., s.270-271

dönmesinde Şeyhülislamlık makamı müsaade etmemiştir. Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti'nde ikamet ettirilmek üzere gönderilmesi için padişah iradesi çıkarılmıştır.⁹⁰⁴

Maaşsız bir şekilde Sakız adasında ikamet ettirilen Said Efendi'nin ailesinin yaşadığı sıkıntılar yazdıkları dilekçelerden anlaşılmaktadır. "*Çaker kemineleri sabıka Bab-ı Vala-yı Cenabı Meşihatpenahi azalarından iken bazı erbab-ı agrazın müfsidin garaz-karaneleri olarak Şeyhülislam merhum Esad Efendi hazretlerinin nasılsa duçar-ı igzab edilerek Adana Vilayeti celilesi dahilinde İçel Sancağı niyabet-i şer'iyesiyle memur buyrulup daire-i meşihat celilede bulunarak her an huzur-ı meşihatpenahi minval şerefinden mahrum edilmiş olan asdika-yi bendegan saltanat-ı seniyyeden daiyan-ı aliyeden Bağdadi Hacı Said Efendi abd-i dailerinin mahdumları ve bab-ı merhamet-meab cenab-ı sadaretpenahileri azad kabul etmez abd-i memlukları olub pederimiz mumaileyh dailerinin niyabet-i mezkurenin hitam müddetinde Niğde Sancağı niyabet şer'iyesine memur buyrulmuş ve niyabet-i mezkurenin dahi ikmal müddeti hasebiyle vuku bulan infisalında esbabı külliyyen meçhul olarak ve ancak erbab-ı agrazın cümle-i müfsidin garazkaneleri semeresi olarak pederimiz mumaileyh dailerinin Dersaadet'e avdetine meşihat-ı müşarünileyh tarafından müsaade buyrulmayarak Cezayir Bahr-ı Sefid'de Sakız adasına azimeti emr-i işar buyrulmuş ise de şu memuriyeti bir memuriyet-i muvazzaf dairesinde olmayıp ancak Dersaadet'e gelmekten men edilmek üzere ikamete memur edildiği anlaşılmış ve pederimiz mumaileyh tarafından birçok defalar ba-arzuhal ve telgrafnamelerle müracaatla nizam-ı hal edilmiş ise de makam-ı müşarünileyhadan ne bir memuriyet ne de Dersaadet'e muavedete ruhsat ve ne de bir cihet-i intiaş irae olmuş ve olbabda makamat-ı aliyeye dahi müracaat olunmuş ise de hiçbir semere-yi tahsil etmemiş ve nihayet-ül emr garazkarlarının hayatı müddetince merhum müşarünileyh hazretlerinin isticlab lütuf ve merhameti ve iade-yi hüsn-i nazarı katiyyen gayb-ı kabil bulunduğu derece-yi sübuta vasıl olarak adalet ve merhamet-ül himaye istinaden ihtiyar-ı sükunetle davat-ı deymumet ömr-ü iclal cenab-ı padişahi ve kurun-i ömr-ü eyyam cenab-ı sadaretpenahileriyle evkat-güzar olmakta bulunmuş eylemekte pederimizin memuriyetten mahrumiyeti tarihinden şimdiye kadar üç seneyi mütecaviz emr-i intiaş*

⁹⁰⁴ BOA., DH.MKT. 1415-111, 2.Ş.1304

yolunda eşyayı her birşeye varıncaya kadar fūruht edilerek artık bir..muhtaç kalınmış ve bir seneyi müteceviz pederim ve yanında bulunan diğer biraderimiz Sakız'da ve bizler burada şunun bunun kapılarında zeel suali irtika ile intiaş edememekte bulunmuş ve memuriyet-i Devlet-i Aliyenin ve alel husus rical-i aliyenin kisve-yi aliyesiyle şunun bunun hanelerinde ekmek dilenmeye kadar muhtaç olarak mahv ve perişan olması nezd-i sami cenab-ı sadarepenahilerince bir vakitte tecviz buyrulmayacağı müstagni arz ve izah bulunmuş ve pederimizin cezire-yi mezkurede muhtaçtan bulunması çakerlerinin dahi diğer biraderlerimizle beraber darülfeyz ve darütedris bulunan der-bar-ı şevket-kararda bir mektebe girerek saye-i maarif-vaye-i cenab-ı tacdaride tahsil-i fūnun ve maarif etmekten dahi mahalleimizi mahrum edegelmekte ve şu nimet...hazret-i cihanbaniden bu vechle mahrumiyetimiz ve mağduriyetimiz nezd-i merhamet kadir-cenab sadaretpenahilerinde katiyyen caiz olamayacağından mutlakan ve merhameten ve ahval-i...sefaleti perişaniyetten bab-ı şefkat ve adalet-i seniyye dehalet kemal-süzişle iltica ederek ya pederimiz mumaileyh dailerinin temin-i maişetimiz zımnında bir taraf-ı niyabeti veyahud sair memuriyete tayin veya buraca esbab-ı maişetlerini tedarik etmekle beraber temin-i istikbalimiz için birlik birer mektebe devam ettirilmek ve şunun bunun kapılarından ekmek dilenmekten kurtarmak üzere Dersaadet'e gelmesine müsaade ve irade buyrulmak niyazıyla...." ifadeleriyle yazılan arzuhalde "Hüdaî köleleri Mahdumu Fedai köleleri Mumaileyhin haremi Hatice, Sakız'da mukim Hacı Said Efendi'nin kayınvalidesi Zübeyde Diğerî Hüseyin köleler Kerimesi Saffet cariyeleri Diğerî Zarife cariyeleri" imzaları bulunmaktadır.

Said Efendi'nin, ikamet ettirildiği Sakız adasında herhangi bir meşguliyeti olmamasının bazı sakıncalara yol açabileceği de düşünülerek, ailesinin de talebi üzerine bir memuriyette görevlendirilmesine karar verilmiştir. Bir memuriyete tayini için de ikamet yerinin değiştirilmesinde bir sakınca görülmemiştir. İyi derecede Arapça ve Farsça'ya hakim olmasından dolayı, bir mektep hocalığına atanması konusunda 26 Kasım 1890 tarihli bir irade çıkarılmıştır. Bu padişah iradesinde Said Efendi'nin bulunduğu yerde veya Aydın Vilayeti'nde bu alanda istihdam edilebileceği belirtilmiştir. "*Reşide-yi dest tanzim olan işbu tezkereyi samiye sadaretpenahileri ve melfufu manzur-u ali olmak ve mumaileyh Said Efendi'nin bulunduğu mahalde veyahud Aydın Vilayeti*

*dahilinde maaş-ı maarif tahsisatından ita edilmek üzere münasip bir mekteb hevaceliğine tayini hususuna irade-i seniyye..".*⁹⁰⁵

Said Efendi'nin bir memuriyette istihdam edilmesi yönündeki padişah iradesi, Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti'ne tebliğ edilmiştir. Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti, vilayetin merkezi olan Rodos adasında Arapça ve Farsça muallimi açığı olduğunu tespit ederek Said Efendi'nin burada istihdamını uygun görmüştür. Said Efendi 1890 tarihinde 400 kuruş maaşla bu göreve tayin edilmiştir.⁹⁰⁶ Buradaki görevine başladıktan kısa süre sonra, Said Efendi kaleme aldığı dilekçede, muallimlikten aldığı 400 kuruş maaşla geçinemediğini, Rodos'un su ve havasına da uyum sağlayamadığını belirterek ikamet yerinin İzmir'e tahvil edilmesini talep etmiştir. Bu talep değerlendirildiğinde, mektep hocalığında istihdamına dair çıkarılan iradede Aydın Vilayeti'nde de istihdam edilebileceği ifadesi bulunduğu göz önüne alınarak, talebinin kabul edilmesinde bir sakınca görülmemiştir.⁹⁰⁷ Aydın Vilayeti'nden gelen yazıda, vilayet maarif müfettişliğine tayin edilebileceği önerisinde bulunulmuştur. Ancak hakkında çıkarılan irade yalnızca mektep hocalığında istihdam edilmesine dair ifade taşıdığından bu öneri kabul edilmemiştir.⁹⁰⁸ Aydın Valiliğince, Said Efendi'nin istihdam edilebileceği eğitim kademesi tekrar değerlendirildiğinde, İzmir İdadi Mektebi'nin Arapça ve Farsça muallimliğinde açık görülerek burada istihdam edilebileceği belirtilmiştir. Said Efendi, 1891 tarihinde İzmir İdadi Mektebi Arapça ve Farsça muallimliğine tayin edilmiştir. Vilayetçe kendisi hakkında verilen malumatlarda tahsil ve terbiyeleri gerekli öğrencilerin muallimliğinde bulundurulmaması gerektiğine dair bilgiler bulunmaktadır.⁹⁰⁹ Vali Kamil Paşa, 7 Mayıs 1902 tarihli saraya çektiği bir telgrafta Said Efendi hakkında olumsuz bir izlenimlerini sıralamıştır. "*Erbab-ı fesaddan İzmir'de ikamete memur Kürd Said Efendi'nin merakı her gün her tarafı dolaşarak havadis alıp havadis vermek olduğundan ol-be-ol bunu icra ve uhdesinde bulunan Mekteb-i İdadi Arabi muallimliğini dahi yevmiye iki saate kadar ifadan sonra hala kalan vaktini kışlayı hümayun civarında kain kiraathanelerde ve zabitan-ı askeriye meyânında geçirip*

⁹⁰⁵ BOA., İ.DH. 1203-94160, 13.R.1308

⁹⁰⁶ BOA., DH.MKT. 1798-22, 26.Ca.1308

⁹⁰⁷ BOA., DH.MKT. 1807-42, 28.C.1308

⁹⁰⁸ BOA., DH.MKT. 1828-8, 3.N.1308

⁹⁰⁹ BOA., Y.EE.KP. 86-36-3585, 29.Z.1341

*bunların teati-i ihbar ve efkar etmekte olduğu tahkiki olunduğundan bu misillu fesede tarafından zabitanın tesmim-i efkarına meydan vermemek için merkum Said Efendi'nin işbu mevki-i askeriyeden tebidi elzem olmakla becayış suretiyle Denizli yahud Manisa İdadi Mekteplerinden birinin muallimliğine nakli irade-i seniyye cenabı hilafetpenahiye tevafuk eylediği halde hükm-i celili infaz olunacağının atabe-i ulya-yı mülükaneye arzı beyanında"*⁹¹⁰ Said Efendi'nin tayin edildiği İzmir İdadisi, modern eğitim vermeye yönelik bir okul olarak 1886 tarihinde vilayet konağına bitişik bir binada eğitime başlamıştır. Beş yıllık olarak açılan okul 1890 tarihinde yedi yıla çıkarılmıştır.⁹¹¹ Said Efendi, resmi kayıtlara göre 1891 tarihinde tayin edildiği bu okulda 1908 tarihine kadar Arapça ve Fransıza muallimliğini sürdürmüştür.⁹¹²

Siyasi gerekçelerle yapılan sürgünler, genellikle padişahın oturduğu başkentten tehlikeden uzak tutulması amacıyla hizmet etmektedir. İktidar için tehlikeli görülenlerin başkentten uzaklaştırmalarına yarayan bu yöntem, diğer devletlerde de görüldüğü gibi Osmanlı'nın hemen her döneminde sıkça uygulanmıştır. Ancak, siyasi sürgün kavramının, 1865 tarihinde Genç Osmanlıların ortaya çıkışıyla birlikte, başka bir boyut aldığı söylenebilir. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Genç Osmanlılar ve İttihad ve Terakki gibi cemiyetlerin kurulması, iktidarın karşısında "tehlikeli" sayılan örgütlü yapıların oluşması olarak algılanmıştır. Bu durum, iktidarda bulunanların, çevresinde "tehlikeli" görülen herşey karşısında daha hassasiyetle tavır almalarına neden olmuştur. Nitekim, bunu kanıtlar şeklinde bahsi geçen cemiyet üyelerinin büyük çoğunluğunun hayatı sürgünlerde geçmiştir. Genç Osmanlıların karşı karşıya kaldığı sürgünler, hiç kuşku yok ki İstanbul'da 1870'lerde başlayan basın yayın hayatıyla da doğrudan bağlantılıdır. İktidarda bulunanlar öteden beri, pek de alışık olmadıkları, bu yeni tarzdaki muhalif hareketi, tam olarak karşısına alıp güçlendirmek istemediklerinden, genellikle bu kişilerin birer memuriyetle başkentten uzaklaştırma yolunu izlemişlerdir.

Abdülaziz'in saltanatının sonlarına doğru yaşanan olaylar, sonraki dönemlerde ortaya çıkan gelişmelerin anlaşılması için son derece önemlidir. Ali Paşa'nın vefatından

⁹¹⁰ BOA., Y.EE. 86-62, 24.M.1320

⁹¹¹ Melih Tunal, "İzmir Mekteb-i İdadisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.8, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Enstitüsü, İzmir 1998, s.350

⁹¹² Sadiye Tutsak, *İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)*, TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Ankara, 2002, s.161-162

sonra, yıldızı parlayan Mahmud Nedim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinden üç gün sonra serasker Hüseyin Avni Paşa ve Meclis-i Ahkam-ı Adliye Nazırı Şirvanizade azledilerek memleketlerine sürgün edilmişlerdir. Bu durum, her ikisinin de padişah Abdülaziz'e karşı cephe almalarına neden olmuş, 1871'de Midhat Paşa'nın Mahmud Nedim Paşa yerine sadrazamlığa getirilmesinden sonra İstanbul'a geri dönebilmişlerdir. 1873'de kurulan kabinede her ikisi de tekrar görev alarak V. Murad'ı tahta çıkarmak üzere birlikte hareket etmeye başlamışlardır. Abdülaziz'in hali hususunda Şirvanizade, Midhat, Hüseyin Avni ve Ahmed Paşalarla Şeyhülislam Hayrullah Efendi birleşmiştir. Askeri Mektep komutanı Süleyman Paşayı kendi taraflarına çekerek Abdülaziz'in halini gerçekleştirmişlerdir. 30 Mayıs 1876 tarihinde V. Murad'ın cülusu tüm ülkeye ilan edilmiştir. Sabık padişah Abdülaziz ikamet ettirildiği Feriye Sarayında, 5 Haziran 1876 tarihinde odasında ölü olarak bulunmuştur. Sağlığı pek de iyi olmayan V. Murad, amcasının ölümünden derinden etkilenmiştir. Tahtta daha fazla kalamayacağı anlaşılınca yerine 30 Ağustos 1876 tarihinde, kardeşi II. Abdülhamid getirilmiştir. Midhat Paşa, V. Murad'ın tahttan indirilmesi sürecinde, veliaht Abdülhamid'den Meşrutiyet'i ilan etme ve Kanun-ı Esasiye'yi yürürlüğe koyma sözü almıştır. V. Murad 1904'e kadar yaşamını sürdereceği Çırağan Sarayı'na kapatılmıştır.

II. Abdülhamid söz verdiği üzere Meşrutiyet'i ilan etmiş ve Anayasanın yürürlüğe girmesini sağlamıştır. Ancak Abdülaziz ve V. Murad'ın tahttan indirilmeleri sürecinde rol oynayanlarla da birer birer hesaplaşmıştır. Mütercim Rüşdü Paşa, Çırağan Vakası'nın ardından getirildiği sadrazamlık makamının birinci haftasında azledilmiştir. Sekiz ay sonra da 1879 Şubat'ında Manisa'daki çiftliğinde ikamet etmek üzere İstanbul'dan çıkarılmıştır.⁹¹³ Midhat Paşa, "Mirat-ı Hayret"te, Abdülaziz'in katline ilişkin mahkemeye çıkarılmak üzere, Manisa'da ikamet ettiği çiftliğin zabıtaca basıldığını, hareket etmesinin mümkün olmadığı yönünde doktor raporuna rağmen İzmir'e getirildiğini, daha fazla devam edemeyeceğinin anlaşılması üzerine İstanbul'a getirilmekten vazgeçildiğini belirtmektedir. Altı kez sadrazam ve yedi kez seraskerlikte

⁹¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s.19, 20, 23, 32, 83, 122, 128

bulunan Rüşdü Paşa'nın, haksız bir şekilde Manisa'ya sürgün edildiği gibi, bir cani hakkında bile yapılmayan muameleye maruz bırakıldığını ifade etmektedir.⁹¹⁴

Midhat Paşa ise, hakkında verilen jurnallerin padişahı iyiden iyiye endişelendirmesi nedeniyle Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra, 1877 Şubat'ında sınır dışı edilmiştir. Yirmi ay kadar Avrupa başkentlerinde dolaşan Midhat Paşa'nın devlet adamlarıyla yaptığı temaslar, padişahın endişesini arttırdı, Girit Hanya'da ikamet etmesi şartıyla ülkeye dönmesine izin verilmiştir. Hanya'da iki ay oturduktan sonra önce Suriye valiliğine, ardından da Aydın Valiliğine tayin edilmiştir. 1880 tarihinde başladığı Aydın Valiliği sırasında Abdülaziz'in ölümü ile ilgili başlanan tahkikata Midhat Paşa'nın ismi de eklenmiştir. Sığındığı İzmir Fransız Konsoloslugu'ndan alınarak muhakemesi yapılmak üzere İstanbul'a getirilmiştir.⁹¹⁵ Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar, hatıralarında Yıldız Sarayı'nda babasının muhakemesi tamamlanana kadar İzmir'deki İngiliz Konsoloslugu'na sığındığını ifade etmektedir. Mahkeme neticesinde Midhat Paşa'nın mahkum edilerek Taife gönderilmesi ve ardından 1884 tarihinde ölümüyle birlikte, Ali Haydar'a da İzmir'de ikamete memur edildiğine dair bir emir tebliğ edilmiştir. Ali Haydar, bu emrin tebliğ edilmesinden bir süre sonra, tahsiline devam edebilmek üzere Avrupa'ya gitmek için izin verilmesini talep etmiştir. Ancak kendisine Beyrut'ta yüksek tahsil için uygun okullar olduğu ve oraya gidebileceği cavabı verilmiştir. Bunun üzerine, Beyrut'a giderek bir süre Fransız okullarında eğitim aldıktan sonra 1892 tarihinde İzmir'e dönmüştür. Ali Haydar, hatıralarında İzmir'e dönüşü sırasında hissettiği duyguları şu şekilde ifade etmektedir: "*O sıralarda İzmir'de, Halil Rifat Paşa vali bulunuyordu. Sırf Midhat Paşa'nın oğlu olduğumdan bu nisbetlere uğramak ve menfi vaziyetinde yaşamak bana pek ağır gelmeğe başlamıştı. Bu sebeple, genç yaşımda siyasete atıldım, ve açıktan açığa Sultan Hamid idaresine hücum ettim.*" Ali Haydar, İzmir'e gelen valilerden büyük şefkat gördüğünü, özellikle Abdurrahman Paşa, Rıza Paşa ve Kamil Paşa'nın kendisini himaye ettiğini, Rıza Paşa'nın, üzerindeki "ikamete memur" etiketini kaldırmak için Mabeyne telgraf bile çektiğini belirtmektedir.

⁹¹⁴ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C.1, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s.134-135

⁹¹⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, a.g.e., s.128-134

Vali Kamil Paşa döneminde, valiyi izlemekle görevlendirilen Tatar Şakir Paşa'nın, peşine taktığı casuslar nedeniyle sokakta gezmekte, birileriyle görüşmekte sıkıntı yaşayan Ali Haydar, biraz rahatlamak üzere vali Kamil Paşa'nın izniyle birkaç günlüğüne gittiği Midilli dönüşünde, Tatar Şakir Paşa tarafından, kışlaya çağrılarak bir daha valinin sözüyle hareket ettiği takdirde hakkında pek hayırlı karar verilmeyeceğinin sert bir lisanla kendisine bildirildiğini ifade etmektedir. İşte bu olayın ardından, işsiz güçsüz olarak esaret hayatı yaşadığı hayattan kurtulmanın yollarını ararken, Avrupa'ya firar etme fikri doğmuştur. Ali Haydar bu fikri vali Kamil Paşa ve vali muavini Hasan Bey'e açtığını ve bu sırrı sakladıklarını belirtmektedir. İzmir Konsolosu ve İzmir Rıhtımı sahibi Elie Gifre'den gördüğü yardım ile Mısır Kumpanyası'ndan Prens Abbas Vapuru ile firar etmiştir. Ali Haydar'ın ifadesine göre, İzmir'de bulunduğu süre içinde bütün hareketlerini Yıldız Sarayı'na jurnallemeyi kendine iş edinmiş olan Sabah Gazetesi yazarı Tefvîk Bey, firarı sırasında kendisini takip etmekte olduğundan, İngiliz Konsolosu'nun vapurda beklediğini, çantaların Fransız Konsolosu kayığı ile getirildiğini, Ali Haydar'ı da İngiliz Konsolosu kavasî eşliğinde getirildiğini görerek kaçtığını anlayıp derhal polise haber vermiştir. Limandaki güvenlik görevlilerinin harekete geçtiğini ancak İngiliz bayrağı himayesindeki vapurun durmadan yola devam ettiğini ve bu sayede 1899 tarihinde firarının gerçekleştiğini anlatmaktadır. Pire'de vapurdan çıkarak Atina'ya gelen Ali Haydar, burada Atina sefirinin kendisini görmeye geldiğini, ne maksatla ülkeyi terkettiğini anlamak üzere sorular sorduğunu, kendisine yöneltilen sualler karşısında on dört yıl boyunca İzmir "menfi" sıfatıyla yaşadığını, vali Kamil Paşa'yı çok sevdiğini ancak, artık geri dönmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Ali Haydar, Kahire, Cenevre, Londra ve Paris'te ikamet ettikten sonra 1908 tarihinde Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a dönmüştür.⁹¹⁶ İkinci Meşrutiyet döneminde 1910 tarihinde çıkarılan yasa ile, bir memuriyete tayin olununcaya kadar Midhatpaşazade Ali Haydar Bey'e hazineден 1000 kuruş maaş tahsis edilmiştir.⁹¹⁷

19. yüzyılın ikinci yarısında Aydın Vilayeti'nde, bilhassa sabık padişah V. Murad'a yakınlıkları ile dikkat çeken sürgüne gönderilmiş kişiler göze çarpmaktadır. Bu

⁹¹⁶ Ali Haydar Mithat, **Hatıralarım 1872-1946**, Mithat Akçit Yayını, İstanbul 1946, s.138-144

⁹¹⁷ **Yeni Osmanlı Kanunları (Meclis-i Mebusan-ı Osmanîmizin 1324, 25, 26, 1327 İctimaları Zarfında Kabul ve Tasdik Ederek Meriyyet Ahkamına İrade-i Seniyye Cenab-ı Padişahi Şerefmüteallik Buyrulmuş Olan Umur-u Maliye Kanunları)**, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1329, s.153

kişilerden biri Şeyhülislam Zeynelabidin Efendi'nin oğlu Ruhi Beybaba'dır. Çeşitli kazalarda kadılık yaptıktan sonra, Edirne ve Bağdat naipliklerinde de bulunan Ruhi Beybaba, İstanbul'da bulunduğu sürede Sultan Murad ile yakın ilişkisinden dolayı, II. Abdülhamid döneminde ikamet ettirmek üzere Aydın Vilayeti'ne gönderilmiştir.⁹¹⁸ İzmir'de herhangi bir memuriyette istihdam edilmemekle birlikte dava vekilliği yaparak yaşamını sürdürmüştür.⁹¹⁹

Siyasi suçlular genellikle, Osmanlı Devleti'nde kalabend merkezleri olarak bilinen Ege ve Akdeniz adalarına gönderilmişlerdir. Daha önce de belirtildiği üzere, mahkumların hastalanma, mahkumiyet yerinin havasına ve suyuna uyum sağlayamama, bir memuriyette istihdam edilme gibi gerekçelerin uygun görülmesi halinde mahkumiyet yerlerinin tahvili sözkonusu olabilmektedir. Bu nedenlere, doğal afetlerin meydana getirdiği zorunlu yer değişikliklerinin de eklendiği görülmektedir. Siyasi nedenlerle Sakız adasına kalabendlik mahkumiyetiyle gönderilen bazı kişilerin ceza yerlerinin, böyle bir nedenden dolayı Aydın Vilayeti'ne tahvil edildiği anlaşılmaktadır. Bu şekilde Aydın Vilayeti'ne gönderilerek, İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar burada ikamet ettirilen kişiler arasında İzzetpaşazade Süleyman, Ahmed Muhtar ve Mustafa Asım gibi kişiler bulunmaktadır. 3 Nisan 1881 tarihinde, Sakız adasında çok ciddi bir deprem yaşanmıştır. Artçı sarsıntılarla birlikte mimari yapıların çoğu çökmüştür. Ege'de görülen en önemli depremlerden biri olan bu deprem, geride 5.000 ölü ve yaralı bırakmıştır. Adanın İzmir'e yakınlığından dolayı ilk yardım gönderen vilayetlerin başında Aydın Vilayeti gelmiştir. Dönemin Aydın Valisi Midhat Paşa'dır ve depremin ertesi günü İzmir'den Hanya isimli vapur ile gönderilen erzak ve çadır adaya ulaştırılmıştır. İlk günlerden gönderilen yardım malzemelerine rağmen, adadan yoğun bir şekilde Anadolu'ya göçler yaşanmıştır.⁹²⁰ İşte bu süreçte, bazı mahkumların Aydın Vilayeti'ne nakledildikleri anlaşılmaktadır.

Kalabendlik mahkumiyetiyle Sakız adasına gönderilip, Sakız adası depreminden dolayı Aydın Vilayeti'ne nakledilen kişilerden biri İzzetpaşazade Süleyman Asaftır.

⁹¹⁸ Hüseyin Avni Ozan, **İzmir Şairleri Antalojisi**, Cumhuriyet Matbaası, İzmir 1934, s.174-175

⁹¹⁹ Güniz Silistre, **Ölülerle Mülakatların İzmir'den Röportajlar Yeni Portreler**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, İzmir 1988, s.16

⁹²⁰ Sabri Can Sannav, "1881 Sakız Depremi ve Adanın Yeniden İmarı", **Tarih Dergisi**, S.39, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2004, s.125-129

Aslen İstanbullu olup Sokullu Mehmed Paşa'nın torunlarından. Soyuna Sokullu Mehmed Paşazade Hasan Bey'e kadar dayanmaktadır.⁹²¹ Dedesi Reisülküttaplıkta, Bosna ve Mısır Valiliklerinde bulunmuş olan Koca Hakkı Paşa'dır. Babası ise, Hüdavendigâr Valiliğinde bulunmuş olan Ahmed İzzet Paşa'dır.⁹²² 1839-1840 (1255) tarihinde Bağdat'ta doğan olan Süleyman Asaf, 1847 tarihinde ailesiyle geldiği İstanbul'da özel hocalardan aldığı derslerle iyi bir eğitim sürecinden geçmiştir. 1856 tarihinde, sadaret mektubi kaleminde memuriyet hayatına başlamıştır. İstanbul'da kaldığı süre boyunca, Basiret, İstikbal ve Vakit Gazetelerinde yenilikler gerektiğini savunan siyasi yazılar yazmıştır.⁹²³

Süleyman Asaf, Ali Suavi'nin önderliğinde gerçekleşen ve Çırağan Vakası olarak tarihe geçen olayda yer alanlar arasında bulunmaktadır. Ali Suavi, Tanzimat ve Birinci Meşrutiyet devrinde, özellikle 1865-1876 yılları arasında, fikir adamlarının oluşturduğu Genç Osmanlılar hareketinde yer alan isimlerden biridir. Bir süre Mekteb-i Sultani müdürlüğünde bulunan Ali Suavi, Ayasofya ve Bayezid Camilerinde verdiği vaazlarla ismini duyurmuştur. Ali Suavi'nin önderliğinde kurulan gizli cemiyet, V. Murad'ı tahta geçirmeye çalışmıştır. Süleyman Asaf'ın da içinde yer aldığı bu cemiyet üyeleri İstanbul Üsküdar'da, Şemsi Paşa Yalısında sık sık biraraya gelerek toplantılar yapmıştır. Ali Suavi, Çırağan Vakası'ndan önce taraftarları ile birlikte yönetim aleyhinde bir propaganda süreci başlatmıştır. V. Murad'ı tahta çıkarma girişiminde, Osmanlı Rus Savaşı sebebiyle Rumeli'den göç eden toplulukları da arkasına almıştır.⁹²⁴ 18 Mayıs 1878'de Basiret Gazetesi kanalıyla şöyle bir haber yayınlamıştır. "*Herkes ve bütün gazeteler, şimdiki durumun tehlikesinden bahsetmektedirler. Hakkımda gösterilen itimattan dolayı söyleyeceklerimi herkesin dinleyeceğinde şüphem yoktur. Halihazırdaki güçlükler pek büyüktür. Ama çaresi pek kolaydır. Yarınki nüshanızda herkesin müsaadesiyle bu çareyi kısaca açıklayacağım. Bu yazdıklarım, yarın yazacaklarıma umumun dikkatini çekmek içindir.*" Gerçekten de ertesi gün, Anadolu yakasında bulunan

⁹²¹ BOA., Y.EE.KP. 86-25-2492, 25.C.1323

⁹²² İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, a.g.e., C.1, s.52

⁹²³ Mehmed Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmani Zeyli**, C.17, İbrahim Paşa-Kamil Paşa, Hazırlayan:Şakir Batmaz, Gülbadi Alan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009, s.12-13

⁹²⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vakası", **Bellekten**, C.8, S.29, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1944, s.78-79

Kuzguncuk İskelesinde bulunan bir mavnaya doldurduğu adamlar, Sultan Murad'ın oturmakta olduğu Çırağan Sarayı'na yanaşmıştır. Peşinden sürüklediği diğer bir grup da Beşiktaş ve Ortaköy arasındaki caddede toplanmışlardır. O sırada kendilerine engel olmak isteyen askere silahla karşı koyarak sarayın harem dairesine girmişlerdir. Sultan Murad, durum karşısında şaşırılmış bir şekilde etrafına bakınırken, Suavi hemen öne atılıp "Padişahım çok yaşa" naraları eşliğinde onu saraydan çıkarmaya çalışmıştır. Maiyetindeki zabtiye kuvvetleri ve civardan topladığı nizamiye askerleri ile beraber olay yerine gelen Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa, Ali Suavi ve taraftarlarını yakalamaya çalışmıştır. Ali Suavi ve taraftarlarından yirmi bir kişi çatışmalar sırasında öldürülmüş, diğerleri de yaralı olarak ele geçirilmiştir.⁹²⁵ Çırağan Vakası olarak tarihe geçen bu olay ile ilgili Yıldız Sarayı'nda başkatip Said Paşa başkanlığında bir mahkeme kurulmuştur. Yargılananlar arasında İzzetpaşazade Süleyman da bulunmaktadır. Bu olaylar sırasında babası İzzet Paşa, Seraskerlik vazifesini yürütmektedir. Olay günü, İzzetpaşazade Süleyman'ın Beşiktaş taraflarında görüldüğü sorgulama sırasında ortaya çıkmıştır. Zanlılar Yıldız Sarayı ve Zaptiye'deki ilk sorgulamanın ardından kurulan Divan-ı Harb'e sevk edilmişlerdir.

Tablo 13:Çırağan Vakası ile İlgili Divan-ı Harb Mazbatasındaki Mahkumlar⁹²⁶

İSİM	SUÇ	CEZA
Hafız Nuri	Olayda birinci derecede rolü olduğu	İdam (Müebbed kalabendlığe çevrilerek Akka)
Filibeli Ahmed Paşa	Olayda yer almayıp, gizli cemiyette bulunmaları	Kütahya'ya müebbed sürgün
Hafız Ali	Olayda yer almayıp, gizli cemiyette bulunmaları	Ankara'ya müebbed sürgün
Hacı Mehmed	Olayda yer almayıp, gizli cemiyette bulunmaları	Kastamonu'ya müebbed sürgün
Üsküdarlı Nuri	Ali Suavi ile temasta bulunmaları ve olay günü Çırağan civarında dolaşmaları	Rodos'ta üç sene kalabend
İzzetpaşazade Süleyman	Ali Suavi ile temasta bulunmaları ve olay günü Çırağan civarında dolaşmaları	Sakız'da üç sene kalabend
Bağdatlı Süleyman	Ali Suavi ile temasta bulunmaları ve olay günü Çırağan civarında dolaşmaları	Sakız'da üç sene kalabend
Esat Efendi	Boşboğazlığından dolayı	Üç ay hapis
Basiret Gazetesi sahibi Ali	Olaydan bir gün önce Ali Suavi'nin mektubunu yayınlaması	Kudüs'e sürgün

⁹²⁵ Mahmud Celaleddin Paşa, **Mirat-ı Hakikat**, C.1-2-3, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, Berekat Yayınevi, İstanbul 1983, s.609-612

⁹²⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vakası" **a.g.m.**, s.110

Divan-ı Harb'te yargılanan İzzetpaşazade Süleyman Asaf, Ceza Kanunu'nun elli sekizinci maddesi doğrultusunda, Ali Suavi Vakası'nda zi-medhal olmasından dolayı, cinayeti üçüncü derecede görülmüş ve üç sene kalabendlik mahkumiyetiyle Sakız adasına gönderilmesine karar verilmiştir.⁹²⁷

Ceza Kanunu'nun elli sekizinci maddesi, padişah ve hükümet aleyhinde bir ittifak kurarak girişimlerde bulunanlara, müebbed kalabendlik cezası öngörmektedir. Süleyman Asaf, olayda asli fail olarak geçmediğinden, cezası muvakkat kalabendlik olarak hükm edilmiştir. 1878 yılında cezasını çekmek üzere Sakız adasına gönderilmiştir. 1879 Şubat ayında, hastalığı ile ilgili maluliyetinden bahseden İzzetpaşazade Süleyman, kalabendlik cezasının sürgün cezasına tahvilini veya kale dışında çıkıp dolaşmasına müsaade edilmesi için talepte bulunmuştur. İzzetpaşazade Süleyman'ın düzenlenen raporlara rağmen bir süre yetkili makamlardan cevap alamadığı anlaşılmaktadır. 20 Nisan 1879 tarihli Bab-ı Ali'ye çektiği telgrafta 23 Aralık 1878 tarihli telgrafına cevap alamadığını, hastalığı için Divan-ı Harp'teki davası sırasında da hastalığına dair raporlar verildiğini belirten İzzetpaşazade Süleyman "... *Sürat usul maksad için bu kere dahi merhametinize müracaat eylerim.*" sözleri ile durumun aciliyetine dikkat çekmiştir. Bunun üzerine maluliyetinin kanunun müsaade ettiği derecede olup olmadığının tespit edilmesi için Sakız Kalesi tabibi ile başkarantina tabibi durumla ilgili vazifelendirilmişlerdir. 1879 tarihli bir irade İzzetpaşazade Süleyman'ın durumu hakkında bilgi vermektedir. "*Töhmet vakasına mebni divan-ı harb kararıyla menfiyyen Sakız'da kalabend edilen İzzetpaşazade Süleyman Bey'in maluliyeti cihetiyle kalabendlik cezasının nefye tahvili veyahut bazı şerait ile kale haricine çıkıp gezmesine müsaade olunmasını ba-telgraf istida etmesi üzerine makam-ı vala-yı seraskeri ve Dahiliye Nezareti celilesi ile Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti beyinde ceryan eden muhabereyi şamil tezkere ile melfufatı arz ve takdim kılını meallerinden müsteban olduğu vechle mir-i mumaileyhin Sakız Kalesi tabibi marifetiyle mahalinde ind-ül muayene müsaidi kanuniye mazhar olacak derecede maluliyetini mübeyyin raport verilerek mezkur raport ile mahalli mazbatası gönderildiği vilayet-i mezkureden gelen cevabnamede gösterilmiş ve cevab-ı ihbar seraskeride mülkiye Ceza Kanunnamesinin*

⁹²⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vakası", **a.g.m.**, s.109

kırk yedinci maddesi hükmünce tahkik ve tahvil mücazat hususu mutlaka irade-i mahsusa hazret-i padişahi menut idüğü musarrah bulunduğundan mir-i mumaileyhin hakkında her ne vechle emrü ferman hümayun hazreti padişahi merhamet efza-yı sünuh ve sudur buyrulur ise hükm-i celiline tevfiikan muamele olunmak lazım geleceği bildirilmiş olduğundan olbabda şeref efza-yı sahife-yi sudur olacak irade-i merasim mutede hazreti padişahi hükm-ü celili icra ve taraf-ı valayı seraskeriye malumat ita kılınacağı beyanıyla tezkere-i senaveri terkim kılındı efendim."⁹²⁸ İzzetpaşazade Süleyman'ın muayenesi yapıldıktan sonra hazırlanan raporlar, maluliyetinin kanunun müsaade ettiği çerçevede olduğunu göstermiştir. Ancak ceza yerinin tahvili yoluna gidilmeyerek, hastalığından dolayı 1880 tarihinde yaz aylarında üç dört ay kale dışına çıkmasına izin verilmiştir.⁹²⁹

1881 tarihinde Sakız'da yaşanan şiddetli bir depremden dolayı, burada mahkumlardan bazılarının Aydın Vilayeti'ne nakl edilmesiyle birlikte İzzetpaşazade Süleyman'ın kalabendlik cezası sürgüne tahvil edilmiştir. Aydın Vilayeti'nde sürgün listelerinde ismi geçmekte olan İzzetpaşazade Süleyman'ın vilayete geliş nedeni hakkında "harekat-ı arziye" ifadesi kullanılmaktadır.⁹³⁰ Dönemin bazı kaynakları, Aydın valisi Midhat Paşa'nın, Süleyman Asaf'ın ikamet yerinin değiştirilmesinde rol oynadığını hatta onu İzmir'de konağında misafir ettiğini belirtmektedir. Ancak bu naklin diğer bazı kalabend mahkumlarına da uygulandığı göz önüne alındığında, İzzetpaşazade Süleyman'a özel bir uygulama olmadığı anlaşılmaktadır.⁹³¹ İzmir'de ikamet ettirilen İzzetpaşazade Süleyman, 1883 tarihli bir irade ile mahkumiyet süresinin dolmuş olmasından dolayı af edilmiştir. Ancak siyasi suçlular asıl cezalarını ikmal ettikten sonra mahkumiyetleri tam olarak sona ermemektedir. Bu tür suçluların nerede ikamet edecekleri yönündeki kararlar, devlet yöneticilerince alınmıştır. Bu nedenle İzzetpaşazade Süleyman'ın İzmir'den ayrılmasına bir süre daha izin verilmemiştir. İzzetpaşazade Süleyman, içinde bulunduğu vaziyeti anlatan 12 Şubat 1884 tarihli bir dilekçeyi saraya sunarak bir memuriyette istihdam edilmek üzere Şam'a gönderilmesi yönünde talepte bulunmuştur."Çakerleri bazı esbabdan dolayı doksan beş senesi

⁹²⁸ BOA., İ.DH. 783-63657, 1.R.1296

⁹²⁹ BOA., Y.A.RES. 7-48, 6.L.1297

⁹³⁰ BOA., Y.EE.KP. 86-36-3585 29.Z.1341

⁹³¹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri, a.g.e.*, C.1, s.53

Cemaziyel ahirinin guresinden itibaren üç sene müddetle Sakız'da nefy olunmuş ve iki buçuk sene kadar orada ikametle vuku bulan hareket-i arz münasebetiyle hükümet-i mahalliyenin emriyle İzmir'e azimet eylemiş idim. İzmir'e vürudumdan bir müddet sonra müddet-i nefyimi ikmal ettiğimden makam-ı sami sadaretpenahilerinden Aydın Vilayet celilesinden hitaben şerefsudur eden dokuz numaralı ve 22 Cemaziyel evvel 97 ve 9 Mayıs 98 tarihli emirname sami üzerine bir müddet daha Dersaadet'e gidememek üzere ihla-yı sebili acizaname müsaade buyrulmuş idi. Zikr olunan emirname-i sami tarihinden işbu arzuhal çakeranem tarihine değin bende-i müstedimleri dahi ikmal-i müddet etmeyen sair menfileri gibi burada ikamet ederek müddet-i abiranemin ikmalinden ve ihla-yı sebil çakeranemden dolayı fazla olarak bir şey istifade edemedim. Otuz altı aydan ibaret olan müddet-i nefyimi bitirdikten sonra bir o kadar daha ceza görmüş oldum. Altı seneden beri duçar olduğum halimin derece-i tesiri erbab-ı merhametçe malum olacağından bu babda mütalaat beyanına lüzum yoktur sanırım. Mamafih bu yolda mükerreren ceza görmekliğim ve el nihaye parasız pulsuz yersiz yurtsuz diyar azabiyette sürünmekliğim merhamet müslim-i cenab-ı şehriyari dahi olacağından ya Dersaadet'e azimet çakeraneme müsaade veyahud badema tavattun ve iskan etmek arzusunda olduğum Şam-ı Şerifte bir memuriyete tayinim için Suriye Vilayeti celilesine hitaben bir kıta emirname-i samiyenin taraf-ı çakeraneden irsal ve inayet buyrulması hususuna müsaade-irade cenab-ı sadaretpenahileri şayan buyrulmak babında ve her halde emrü ferman hazret-i menlül emrindir.⁹³²

İzzetpaşazade Süleyman'ın ceza süresi içinde raporlarla kanıtladığı hastalığı da göz önüne alınarak, haline uygun bir hizmette istihdam edilmek üzere Şam'a gönderilmesine izin verilmiştir. 1885 tarihli irade ile, bir memuriyette istihdam edilmek üzere Şam'a gönderilen İzzetpaşazade Süleyman'ın hem hastalığı, hem de ihtiyar validesinin orada bulunması alınan kararda etkili olmuştur. Ancak, Şam'da ikamet etmeye başladıktan sonra bir memuriyette istihdam edilmemiştir. Artık kalan ömrünü felaketlerle geçirmek istemediğinden bahseden İzzetpaşazade Süleyman'a vali tarafından Akka tahsildarlığı memuriyeti önerilmiştir. Vali paşaya bu görevi kabul ettiğini bildirmiştir. İzzetpaşazade Süleyman'ın bu göreve getirilmesi için yapılan yazışmalardan bir netice alınamamıştır.

⁹³² BOA., İ.DH. 910-72326, 18.Ca.1301

O dönemlerde kaleme aldığı bir dilekçede, yedi seneden beri içine düştüğü felaketlere bir son vermek için hayatını feda etmek ve bundan sonra gelecek fenalıklardan ders almaktan başka çaresinin kalmadığını ifade etmiştir. Şam valisi de, İzzetpaşazade Süleyman'ın yaşamını sürdürmekte sıkıntı yaşadığını belirterek kendisine aylık 900-1000 kuruş civarında geçici bir maaş tahsis edilmesi için ilgili makamlara başvurmuştur. İzzetpaşazade Süleyman ile ilgili yapılan yazışmalarda hastalığından dolayı istihdamının da pek mümkün olmadığına dikkat çekilmektedir. Bu nedenle kendisine 1000 kuruş maaş tahsis edilmesi uygun görülmüştür. Bu meblağ, 1885 tarihli Dahiliye Nezareti bütçesine eklenerek Şam vilayetince İzzetpaşazade Süleyman'a ödenmiştir.⁹³³ Bu sayede İzzetpaşazade Süleyman, bir memuriyette istihdam edilmeyerek tahsis edilen maaşla yaşamını sürdürmüştür.⁹³⁴ Ancak, bir süre sonra bu kez de Şam'ın havasına uyum sağlayamadığını ileri sürerek ikamet yerinin Bursa'ya tahvil edilmesini talep etmiştir. Bursa'nın İstanbul'a yakın olmasından dolayı bu talep kabul görmemiş ve kendisine Şam'da kalması bildirilmiştir.⁹³⁵ Bir süre daha Şam'da kaldıktan sonra, ikamet yerinin tahvili konusunda ısrarla yaptığı başvurular neticesinde, ikamet yeri tekrar Aydın Vilayeti olarak belirlenmiştir. 1889 tarihli yazı ile bu konuda Suriye ve Aydın valiliklerini bilgilendirilmiştir. "*Beyrut valisi devletlü Aziz Paşa hazretlerinin biraderi olub Dersaadet'e gelmemek üzere Suriye'de ikamete memur olan Süleyman Bey'in bundan böyle İzmir'de ikamet ettirilmesi mabeyni hümayun baş kitabet-i celilesinden tezkere-yi hususiye ile tebliğ irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi iktiza-yı aliyyesinden bulunduğu ba-tezkere-yi samiye-i sadaretpenahi emrü irade buyrulmuş olmakla ve keyfiyet Aydın Vilayeti'nden bildirilmekle ber-mantuk-u emrü ferman hümayun icra-yı icabına himmem-i aliyye daverileri derkar buyrulmak babında*"⁹³⁶

Aydın Vilayeti dahilinde İzmir'de ikamet ettirildikten sonra da bir memuriyette istihdam edilmeyerek, padişah iradesi doğrultusunda kendisine tahsis edilen 1000 kuruş maaşını almaya devam etmiştir.⁹³⁷ II. Abdülhamid dönemi boyunca, gözetim altında

⁹³³ BOA., İ.DH. 947-74934 27.C.1302

⁹³⁴ BOA., DH.MKT. 1358-14, 1.Za.1303

⁹³⁵ BOA., DH.MKT. 1619-79, 24.Ş.1306

⁹³⁶ BOA., DH.MKT. 1651-29, 28.Z.1306

⁹³⁷ BOA., DH.MKT. 1681-77, 20.R.1307

tutulan İzzetpaşazade Süleyman hakkında, Aydın Valiliği sarayı sürekli bilgilendirmiştir. Onun hakkında verilen bilgiler arasında, padişaha dua etmekle meşgul kullardan biri olduğunun belirtilmesi oldukça ilginç bir tespittir.⁹³⁸ Otuz iki yıl önce İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalan İzzetpaşazade Süleyman, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile İstanbul'a dönebilmiştir. Bu süreyi, ilk ceza yeri olan Sakız adası ve ardından İzmir ve Şam'da ikamet ettirilerek geçirmiştir. 1908 tarihinden itibaren İstanbul'da ikamet eden İzzetpaşazade Süleyman, 1913 tarihinde Üsküdar'daki evinde vefat etmiş ve Karacaahmet Miskinler Dergahı'na defnedilmiştir.⁹³⁹

II. Abdülhamid'i tahttan indirip, V. Murad'ı tahta çıkarmaya yönelik girişimlerden biri, Çırağan Vakası'ndan birbuçuk ay sonra üyelerinden birinin jurnaliyle orataya çıkan Kleanti Skalyeri-Aziz Bey Komitesidir. Bu olay ile ilgili mahkumiyet alan kişilerden biri Ahmed Muhtar'dır. II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında, Maliye Dairesi'nde maliye katibi olarak görev yapmıştır. Aslen Beşiktaşlı olan Ahmed Muhtar, Tek Servi yokuşunda, Halil Bey Konağının bir kısmında ikamet etmiştir.⁹⁴⁰

II. Abdülhamid'in, ağabeyi V. Murad ile ilgili kuşkularını derinleştirecek olaylar, saltanatının ilk yıllarında başlamıştır. Kadın kıyafetine girerek, Sultan Murad ile oğlu Salahaddin Efendi'yi saraydan kaçırma girişimi bu olaylardan ilkidir.⁹⁴¹ Bu olayda, Maliye Nezareti evrak odası katiplerinden Hüsnü Efendi, Adliye Nezareti icra cemiyeti katiplerinden Mehmed Efendi, Osmanlı tebaasından İstavridi ve Leh mültecilerden Jüli isimindeki kişiler rol oynamıştır. Bu topluluk, amaçlarını gerçekleştirmek üzere Çırağan Sarayı'na girerken yakalanmışlardır.⁹⁴² Mahkemeleri 1877 Nisan'ında görülen bu kişiler, Ceza Kanunu'nun elli sekizinci maddesine göre müebbed sürgün cezasına çarptırılmışlarsa da, her nasılsa padişah tarafından affedilmişlerdir.⁹⁴³

⁹³⁸ BOA., Y.EE.KP. 86-36-3585, 29.Z.1341

⁹³⁹ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri, a.g.e.**, C.1, s.53

⁹⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", **Bellekten**, C.VIII, S.30, Ankara 1944, s.255

⁹⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Murad ile Oğlu Salahaddin Efendiyi Kaçırma için Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahslar", **Bellekten**, C.VIII, S.32, Ankara 1944, s.594-595

⁹⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü", **Bellekten**, C.X, S.37, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1946, s.196

⁹⁴³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü", **a.g.m.**, s.199

Sultan Murad'ı tahta çıkarmak üzere Abdülhamid aleyhindeki bir diğer girişim, daha önce de bahsedildiği üzere Ali Suavi'nin tertip ettiği Çırağan Vakası'dır. Bu olay, Ali Suavi'nin öldürülmesi ve ailesindeki evrakın da ortadan kaldırılması nedeniyle tam olarak aydınlatılamamıştır. Bu olaydan, bir buçuk ay sonra, üyelerinden birinin ihbarıyla Sultan Murad'ı tahta çıkarmak isteyen başka bir komite açığa çıkmıştır. Bahsi geçen Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey Komitesidir. Komitenin reisi Kleanti Skaliyeri, İstanbul'da Prodos Mason Locası'nın büyük üstadı konumundadır. V. Murad'ın veliahtlığı döneminde başlayan masonluk ilgisi, Skaliyeri ile yolunun kesişmesine neden olmuştur. Fransa'daki bir mason locasının gönderdiği mektubu ona ulaştıran Skaliyeri, bu sayede veliaht Murad ile tanışmıştır. Skaliyeri, son zamanlarda, bütün dikkatini Murad Efendi'yi tekrar tahta çıkarmaya vermiştir. Komitenin faal isimlerinden biri, İzmir gümrükçüsü Raşit Efendizade Şura-yı Devlet Tanzimat dairesi muavinlerinden Ali Şefkati Bey'dir. Görevinden azledilen Ali Şefkati Bey'den, komite üyeleri ciddi, az konuşan, kafası çalışan ve uyanık bir kişi olarak bahsetmektedirler. Komitenin açığa çıkmasıyla birlikte, Ali Şefkati Bey Avrupa'ya firar etmiş, orada da Abdülhamid aleyhtarlığını sürdürerek İstikbal isiminde bir gazete çıkarmıştır. Gıyabi yapılan yargılama neticesinde hakkında, Ceza Kanunu'nun yirmi dokuzuncu ve altmış altıncı maddelerince müebbed sürgün cezası verilmiştir. Cemiyetin, ikinci reisi Aziz Bey'dir. Evkaf Nezareti senedat odası mukabelecisi olarak görev yapan Aziz Bey'in, Cerrahpaşa'da Avrat Pazarı Caddesi'nde bulunan evi, komite üyelerinin toplanma mekanıdır.⁹⁴⁴ II. Abdülhamid'in idaresi aleyhinde kurulan bu cemiyet, saraya verilen jurnallerle açığa çıkmıştır. Jurnallerde, Evkaf senedat müdürü olan Aziz Bey'in, Cerrahpaşa'da bulunan evinde komite üyelerinin, sık sık bir araya gelerek Abdülhamid yönetimine karşı planlar yaptıkları belirtilmektedir. Jurnaller komitedeki etkin isimler olarak Kleanti, Nakşibend Kalfa ve Aziz Bey isimlerine dikkat çekmektedir. İhbarların neticesinde, komitenin toplantı yaptığı bir gece, Aziz Bey'in evi askerler tarafından baskına uğramıştır. Baskında, Kleanti kaçmayı başarsa da, Aziz Bey yakayı ele vermiştir. Sorgusu sırasında, V. Murad'a bağlılıklarını ve komitenin varlığını itiraf etmiştir. Hatta komitede yer alan Kleanti, Rıza, Abdullah, Abdürrahim Efendilerle,

⁹⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi" **a.g.m.**, s.247-255

İsmail Bey, Vacit Efendi, maliye mektubi katiplerinden Muhtar Bey, Ticaret Muhasebe kalemi mümeyyizi Asım Bey, Hacı Bekir, tabib Agah Efendi ve Kleanti'nin kardeşi Mihal isimleri de ortaya çıkmıştır. Bu isimler, kısa zamanda yakalanarak sorguya alınmışlardır. Sultan Murad'ı, Çırağan Sarayı'ndan kaçırarak su yolu ile Aziz Bey'in evine getirmek niyetinde oldukları, hatta bunu bir kez de deniz yoluyla saraya yaklaşıp yapmak istedikleri, ama başarılı olamadıkları anlaşılmaktadır. Bir suikast düzenlemek üzere, birilerinin bulunması için Agah Efendi görevlendirilmiş, hatta kendisine bunun için kama, ruvolvör ve bir miktar da para verilmiştir. Ancak bu yoldan da bir sonuç elde edilememiştir.⁹⁴⁵

Tablo 14: Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi ile İlgili Divan-ı Harb Mazbatasındaki Mahkumlar⁹⁴⁶

İSİM	MESLEKLERİ	CEZA SÜRELERİ	CEZALARI	CEZA YERLERİ
Skalyari		15	Kalabend	Akka
Agah	Tabib	15	Kalabend	Akka
Aziz	Evkaf-ı hümayun senedat odası mukabelecisi	15	Kalabend	Akka
Niko Petroklaka (firari)	V. Murad'ın saray görevlisi	15	Kalabend	Diyarbakır
İsmail	V. Murad'ın mabeyincisi	12	Kalabend	Rodos
Ahmed Muhtar	Maliye katibi	12	Kalabend	Sakız
Vacit	Meclis-i Maarif eski üyesi	12	Kalabend	İmni
Kavaspaşazade Tefik		12	Kalabend	Sinop
Filibeli Abdullah		12	Kalabend	Sinop
Tütüncübaşı Hüseyin		12	Kalabend	Şam
Abdülhamid		12	Kalabend	İstanköy
Ahmed	Suyolcu	12	Kalabend	Van
Ali Bekir (firari)	İzmir eski gümrükçüsü	12	Kalabend	Rodos
Asım	Ticaret mümeyyizi	6	Kalabend	Sakız
Üsküdarlı Nuri		6	Kalabend	Rodos
Esad	Deniz ticareti katiplerinden	6	Kalabend	Şam
İbrahim		6	Kalabend	Samsun
Mincalaki		6	Kalabend	Sinop
Hasan	Zaptiye neferi	6	Kalabend	Sayda
Osman	Zaptiye neferi	6	Kalabend	Kudüs
Ahmed Rıza	Bab-ı Seraskeri katibi	6	Kalabend	Trabzon
Hacı Bekir	Sultan Kethüdası	3	Kalabend	Bozcaada
Ahmed	Ortaköy Cami-yi şerif hatibi	3	Kalabend	Midilli
Hacı Hüsnü		6	Sürgün	Ayıntab
İsmail	Suyolcu	12	Kalabend	Sakız

⁹⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi" **a.g.m.**, s.273-284

⁹⁴⁶ **BOA.**, Nefy ve Kısas 5, s.310-313, (H.)1295

Komitenin ortaya çıkışıyla birlikte, üyeleri zaptiye kontrolü altında sorguya alınmışlardır. İstanbul'da kurulan Divan-ı Harb'te yapılan mahkeme sonucunda bu kişilerin padişah aleyhinde bir cemiyet kurdukları kararına varılmıştır. Yargılama neticesinde en ağır cezalar, komitenin reisleri olarak görünen Skaliyeri, Agah ve Aziz Efendilere verilmiştir. Her üçü hakkında 15 yıl kalabendlik mahkumiyeti hükmedilmiştir. Ağır ceza almış kalabendlik mahkumlarının öncelikli olarak gönderildikleri yerler arasında Kuzey Afrika'da Akka, Ortadoğu'da Şam, Sayda ve Kudüs, Anadolu'da Diyarbakır, Van, Sinop, Samsun ve Trabzon, Ege ve Akdeniz'de Rodos, Sakız, Limni, Bozcaada ve İstanköy gibi kalabendlik merkezlerinin kullandığı görülmektedir.

1878 tarihinde siyasi suçlarından dolayı sürgün yerlerine gönderilenler arasında, Osmanpaşazade Süleyman Bey, Bağdatlı Süleyman Bey, Kavaspaşazade Tevfik Bey, Filibeli Abdullah, Tütüncübaşı Hüseyin Efendi, Aziz Bey, Agah Efendi, ticaret katiplerinden Esad Efendi, maliye katiplerinden Muhtar Bey, Filibeli Hafız Nuri Efendi, Hatip Mehmed Efendi, Hasköylü Hacı Mehmed, Mukayyidzade Hacı Mustafa, su yolcu Ahmed, fırkadan İsmail Bey, Hacı Bekir Efendi, ticaret mümeyyizlerinden Asım Efendi, meclis-i maarif azasından Vahid Bey, Üsküdarlı Nuri Efendi, Hacı Hüsnü Bey, zaptiye neferlerinden Hasan, kahvecibaşı İbrahim Efendi, Hafız Ali Efendi, Filibeli Ahmed Paşa, Bab-ı seraskeri katiplerinden Ahmed Rıza Efendi, Filibe Pazarcık'tan Kara Ahmed bin Ali (hasta olduğundan sevk olmamıştır) toplam 26 kişiden 25 kişi bulunmaktadır.

Hakkında yapılan tahkikat, Ahmed Muhtar'ın komitedeki rolünün anlaşılmasını sağlamaktadır. Buna göre, Ahmed Muhtar bir nevi komitenin katibi olarak çalışmış, Sultan Murad ile görüşecek kişilerin, su yolundan Çırağan Sarayına girmelerini sağlamıştır. Ahmed Muhtar'ın evi, su hazinesine çok yakın olduğundan, Çırağan Sarayı'na Murad Efendi'yi ziyarete gelenler, önce onun evinde biraraya gelip, sonra buradan su yolunu kullanmışlardır.⁹⁴⁷ Su yolunu kullanarak, saraya girileceği zaman, Muhtar Bey'in evinde duran bir bayrak, Muhtar Bey'in torunu ve Asım Bey'in oğlu

⁹⁴⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", **a.g.m.**, s.255

tarafından çekilerek saraya haber verilmiştir.⁹⁴⁸ Sultan Murad'ın Çırağan Sarayı'ndan nasıl kaçırılacağına dair, komite üyeleri tarafından çeşitli planların yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu planlardan biri, su yolunu kullanarak V. Murad'ı kaçırmak üzerine hazırlanmıştır. Hatta komite üyelerinin bu amaçla su yolcu Ahmed ve İsmail ile görüşmeler yaptıkları tutanaklardan anlaşılmaktadır. Su yolcu Ahmed olayla ilgili verdiği ifadesinde, su yolcu İsmail ile kendisini, Ahmed Muhtar Bey'in evindeki bir toplantıya de davet ederek, kendilerine Sultan Murad'ın su yolundan çıkarılması için, Aziz Bey ve Ahmed Muhtar Bey tarafından, biner lira teklif edildiğinden bahsetmektedir.⁹⁴⁹ Ahmed Muhtar'ın komitedeki rolü ile ilgili karar "*Cemiyete dahil ve tasavvurat-ı fesadiyeye ait umur-ı tahririyeyi mütekeffil olduğu gibi hanesinin altında bulunan su yolunun mebdei olduğundan gerek su yolu ile olunan muhaberat ve gerek Kıranti ve Ali Beyin su yolundan içerüye girip çıkmaları mumaiylehin nazaretiyle cereyan ettiği ikrarı tahtında olduğu*" ifadesiyle Seraskerliğe bildirilmiştir.⁹⁵⁰

Ahmed Muhtar Bey, Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla, 1878 tarihinden itibaren itibaren, on iki sene kalabendlik mahkumiyetiyle Sakız adasına gönderilmiştir. 1881 tarihinde, Sakız adasında meydana gelen depremten dolayı, sürgün yeri Aydın Vilayeti olarak değiştirilmiştir. İzmir'de kaldığı müddetçe, kendisine 50 mecdiye maaş tahsisi ve uygun bir memuriyette de istihdam edilmesi emredilmiştir. Ahmed Muhtar, 1886 tarihinde, mahkum edildiği cezanın üçte birinin affedilmesi halinde, ceza süresini tamamlamış olacağını belirten bir dilekçe ile affedilmesi yönünde talepte bulunmuştur.⁹⁵¹ Bunun üzerine affedilip affedilmeyeceğine dair yazışmalar yürütülmüştür. Dahiliye Nazırlığı'nca Aydın Vilayeti'ne gönderilen 1886 tarihli yazıda af talebinin değerlendirilmesi neticesinde alınan karar iletilmiştir. "*Emsalinin mazhar-ı afv olduklarından ve sülüs-ü müddetinin tenzili halinde kendisinin dahi ikmal-i müddet eylemiş olacağından bahisle istida-yı merhameti havi menfiyen İzmir'de mukim Ahmed Muhtar Bey tarafından gelen arzuhal üzerine Zabtiye Nezareti aliyyesi ve taraf-ı*

⁹⁴⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", **a.g.m.**, s.270

⁹⁴⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", **a.g.m.**, s.299

⁹⁵⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", **a.g.m.**, s.311

⁹⁵¹ **BOA.**, DH.MKT. 1364-60, 9.Z.1303

vala-yı seraskeri ile bil-muhabere alınan cevaplardan müsteban olduğu vechle mumaiyleh Ahmed Muhtar Bey evkaf-ı hümayun senedat odası mukabelecisi Aziz Bey'in Cerrahpaşa'da kain hanesinde akd-i encümen-i mefsedet eden erbab-ı fesaddan olduğundan 11 Şevval 95 tarihinden itibaren on iki sene müddetle Sakız'da kalabend edilmesine Divan-ı Harbi örfice karar verildiği ve tarih-i mezbure nazaran işbu üç yüz dört senesi Şevvali'nin on birinci günü sülüsan-ı müddeti ikmal edeceği derkar ise de idare-i örfiye kararıyla taht-ı hükme alınan bu gibi mücriminin mahbusiyet-i saire misillu sülüsan-ı müddetini ikmal ettikten sonra mazhar-ı afv-ı ali olup olamayacağı zımında tereddüd hasıl olunmasına ve mumaiyleh arzuhalinde ise emsali iddiasında bulunmasına mebni badehu icabına bakılmak üzere evvel emirde bunların refiklerinin ne güne mazhar-ı afv-ı ali olduklarının işarına himem-i aliye daverileri derkar buyrulmak babında."⁹⁵² Bu tür siyasi suçluların kolay bir şekilde affa uğramayacakları yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Af talebi değerlendirildiğinde aynı suçtan mahkum olmuş diğer kişilerin neye dayanarak affedildiklerinin araştırılması emredilmişse de Ahmed Muhtar'ın İzmir'de ikametinin uygun görüldüğü bildirilmiştir.

Ahmed Muhtar'ın maaşının ödenmesinde zaman zaman sıkıntılar yaşandığı ve kendisinin de bir süre memuriyette istihdam edilmediği anlaşılmaktadır. Bu konuda yazdığı dilekçelerden birinde, Sakız'da kalabendlik cezası çekerken, depremden dolayı üç evladını kaybettiğini, eşyalarının tamamının telef olduğunu, ailesiyle birlikte perişan bir halde İzmir'e nakl edildiklerini, padişahın ihsan buyurduğu 50 mecdiye maaş ile geçinirken bundan da mahrum bırakıldığından şikayet etmektedir. Maaşını almak üzere gittiğinde, kendisine belediye gelirlerinin devlet hazinesine aktarılmasından dolayı bundan böyle maaş verilemeyeceği cevabı üzerine içine düştüğü zor durumu ifade etmiştir. Tahsis edilen maaşın bir kısmıyla ev kirası verdiğini, kalan kısmıyla da evin geçimini sağladığını belirten Ahmed Muhtar, Sakız'da deprem, nasıl evlatlarının sonuna yol açıysa, başlarına gelen yeni durumun da hanesinin telefine neden olacağını belirterek, bu konuda padişahın yardımı dilemektedir. Bu konu ile ilgili birkaç kez dilekçe yazdığı ve ilgili makamlara başvurduğu anlaşılmaktadır. 1888 tarihli bir dilekçede yaşandığı sıkıntılardan bahsetmektedir. "*Acizleri menfiyyen Sakız'da ikamet*

⁹⁵² BOA., DH.MKT. 1375-67, 5.S.1304

etmekte iken zuhura gelen zelzelede yürekler dayanamayacak surette duçar-ı musibet olarak bakiye-i ailemle beraber suzan ve uryan bir hal-i ciger-duz ile İzmir'e nakl olunmuş ve bab-ı abdülmenab hazret-i hilafet-penahiye iltica ve dehaletle istirham-ı hal etmiş idim. Ahval-i feci'am nazar-ı merhamete alınarak bakiye-i ailemi infak ve iâşe etmek üzere İzmir Belediyeleri varidatından bin kuruş maaş ihsan ve tahsis buyrularak zaruretimiz bir dereceye kadar tehvin edilmiş ise de bu kere belediyeler varidatının hazine-i devlete alınmasından dolayı maaş-ı acizanemin bundan böyle emval-i mahalliyeden verileceği cevabını devair-i belediyeden alarak hükümete müracaat ettim maaş-ı acizanem varidat-ı mezkure meyanında mahsus olacağı cihetle buradan itası tabi'i ise de bir kere istizan kılınarak badehu verileceği cevabını aldım zaten maaş-ı mezkurun humsinden ziyadesini hane kirasına verdikten sonra kusuruyla masarifi mübrememizi tesviye kabil olmadığından emr-i tayyüş uğrunda şimdiye kadar kaffe-i mülkümü de satarak artık elde avucda bir şey kalmaması ve maaş-ı mezkurun dahi ber-vech-i ma'ruz tehirata düşmesi acizlerini şaşırtmış ve bir hane halkının hayatını tehlikeye düşürmüştür müddet-i mazlumiyet-i acizanem ise on bir seneye mütekarrib olup bu müddet-i mütekavile zarfında çekmiş ve çekmekte bulunmuş olduğum bunca nevaib az gelmiş gibi bir de hayatımızı temin eden maaşımızın bu suretle sekteye uğraması şu asr-ı madelette ve sima hululü mütekarrib olup bir çok mücrimin ve mahbusinin ber-mu'tad afv ve alem-fet-i hazret-i padişahiye mazhar olacakları id-i adhada merhamet ve adaletle hiçbir vechle mütenasib olmayacağı cihetle hal-i zaruretle gurbet ellerinde ve mezellet ve sefalet köşelerinde sürünmekten ise kuru canından başka bir şeyi kalmamış ve bu canında çoktan bıkmış olan bu aciz ve dermandeleri için dünyaca selamet ve ahiretce ba'is-i saadet olan idam cezasının icrası hakkında irade-i aliye-i vekalet-penahilerinin şeref-sudur buyrulması hakk-ı acizanemde bir büyük ni'met ise de havas ve avamın ale'l-ıtlak mercii ve vekalet-i kibriyayı haiz zevat ve fihamın makarr-ı ulyası bulunan Bab-ı Ali'nin şan-ı adalet ve insafına her ne layık ise onun sürat-i icrasını bahr-i bi-payan olan eltaf ve eşfak-ı cenab-ı sadaret-penahilerinden niyaz ve istida eylerim..."⁹⁵³ Ahmed Muhtar'a tahsis edilen maaş, belediyeden ödenmesi sırasında sorunlar yaşamıştır. Vilayet gelirinden

⁹⁵³ BOA., İ.DH. 1095-85836, 17.Z.1305

ödenmesi, kendisinin de uygun bir işte istihdamı emredilmiştir.⁹⁵⁴ Dahiliye Nezareti'nden gönderilen yazı ile Aydın Valiliği, bu konuda bilgilendirilmiştir. Aydın Valiliği Ahmed Muhtar Bey'in maaşı konusunda yaşanan sıkıntının belediye gelirlerinin büyük kısmının hazineye aktarılmasından kaynaklandığını bildirmiştir.⁹⁵⁵

Ahmed Muhtar mahkemenin hükmettiği on iki yıllık mahkumiyetini ikmal ettiğini belirterek affedilmesi için tekrar başvuruda bulunmuştur. 1889 yılının sonlarına doğru cezasını tamamladığında, İstanbul'a dönmesine izin verilmesi için bir dilekçe daha yazmıştır. Dilekçesinde cezasını çektiği süre içinde büyük sıkıntı ve mağduriyet yaşadığından, kendisine tahsis edilen maaşı da düzenli olarak alamadığından bahsetmektedir. 19 Ekim 1889 tarihli Aydın Vilayeti'nden Dahiliye Nazırlığı'na çekilen telgrafta "*Menfilik müddeti olan on iki seneyi ikmal etmiş olduğundan bahisle Dersaadet'e azimetine ruhsat itasını müstedi Muhtar Bey tarafından verilen istidaname leffen takdim kılınmış ve mumaileyhin ibtida-yı emirde Sakız'a nefy olunup ahiren menfası İzmir'e tahvil olunduğunu ve elyevm İzmir'de ve bir hal-i zarurette olduğu malum ise de sebeb-i nefyi vilayetçe meçhul bulunmuş olmağın....*" ifadelerine yer verilmesi vilayetin sürgün kayıtlarının tutulmasında bazı sorunların olduğunu göstermektedir.⁹⁵⁶

Bu yazışmaların neticesinde, Zaptiye Nezareti'nden ve Seraskerlik'ten, Ahmed Muhtar'ın cezalandırılma sebebi ile ilgili bilgiler alınmıştır. Nihayetinde, kendisinin idare-i örfiye kararıyla politik bir suçtan dolayı cezalandırıldığı anlaşılmıştır. Ahmed Muhtar'ın İzmir'de ikametinin devamına karar verilmiştir. İaşesinin de mahalli belediyece sağlanması bildirilmiştir. 22 Aralık 1889 tarihli irade Ahmed Muhtar'ın İzmir'de ikametini uygun görüldüğünü göstermektedir. "*Ali Suavi Vakasından dolayı on iki sene müddetle Sinop'a nefy edilip ikmal-i müddet etmiş olan İbrahim Tevfik'in vaki olan istidasından bahisle ihla-yı sebili Dahiliye Nezareti celilesinin arz ve takdim olunan tezkeresi üzerine makrun müsaade-i seniye buyrulmuş idi. Yine bu takımdan olup 12 Şevval 95 tarihinden itibaren müddet mezkure ile Sakız'a nefy olduğu halde menfası İzmir'e tahvil olunmuş ve ikmal-i müddet eylemiş olan Muhtar namında birinin*

⁹⁵⁴ BOA., DH.MKT. 1539-28, 27.Z.1305

⁹⁵⁵ BOA., DH.MKT. 1593-117, 12.C.1306

⁹⁵⁶ BOA., DH.MKT. 1688-84, 19.Ca.1307, BOA., DH.MKT. 1701-17, 29.C.1307

dahi muvakkaten Dersaadet'e azimetine ruhsat itası istidasında bulunduğuna dair Aydın Vilayeti'nden varid olan tahrirat mefufunun gönderildiğini havi Dahiliye Nezareti celilesinin tezkeresi dahi takımıyla arz ve takdim edilmiş olmakla..." Ahmed Muhtar ile ilgili İzmir'de ikamet ettirilerek maaşının temin edilmesine dair irade çıkarılmıştır.⁹⁵⁷

Ahmed Muhtar'ın İzmir'de ikamet ettirilmesi gerektiği iyice anlaşılınca, kendisinin istihdamına uygun bir görev bulunmaya çalışılmıştır. 1000 kuruş maaşla belediye baş katipliğinde istihdam edilmeye başlanmıştır. Ancak bu görevine son verilince, sebepsiz yere azledildiğini öne süren bir şikayet dilekçesi yazmıştır. 1894 tarihli dilekçesinde yerine 14.000 kuruş zimmeti bulunduğunu iddia ettiği selefinin tayin edildiğini, bu haksızlığın giderilmesini ve memuriyetinin kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Bu konu ilgili, Aydın Vilayeti'nin verdiği bilgiye göre, 1890 tarihinde belediye heyetinin değiştirilmesi sırasında belediye başkatibi Şükrü Efendi'nin yerine 1500 kuruş maaşla Ahmed Muhtar Bey'in getirildiği, ancak İzmir Belediye başkatipliği görevi sırasında belediye işleriyle ilgilenmediği ve özellikle temizlik işlerinin yürütülmesinde büyük aksaklıkların yaşanmasına neden olduğu belirtilmiştir. Padişah iradesi doğrultusunda bu görev öncesinde de aylık 1000 kuruş maaş ödenmesi öngörüldüğü için görevinden alındıktan sonra bu maaş kendisine verilmeye devam edilmiştir.⁹⁵⁸

Ahmed Muhtar Bey'in ismi uzun süre sürgün listelerinde de yer almıştır. Ailesiyle birlikte Karantina'da ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Çok fazla bir süre memuriyette istihdam edilmese de kendisine tahsis edilen 1000 kuruş maaşla geçimini sağlamıştır. Sürgün kayıtlarında kendisinden "*hakan-ı sabıkın bendeleri*" ifadesiyle bahsedilmektedir. Vilayette tutulan diğer bir kayıta ise "kendisinin pek iyi hal ve hareketler sergilemediği" belirtilmiştir.⁹⁵⁹ Diğer siyasi suçlular gibi, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile serbest kalmıştır.

Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi ile ilgili isimlerden diğeri Mustafa Asım Efendi'dir. İstanbul'da Ticaret ve Ziraat Nezareti'nde muhasebe mümeyyizliği görevinde bulunduğu sırada Kleanti Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi'nin üyesi olması nedeniyle

⁹⁵⁷ BOA., İ.DH. 1163-90924, 30.R.1307

⁹⁵⁸ BOA., BEO. 370-27727, 26.N.1311

⁹⁵⁹ BOA., Y.EE.KP. 86-36-3585, 29.Z.1341

yargılanmıştır. Fatih Semtinde Sinan Ağa Mahallesi'nde ikamet eden Mustafa Asım Efendi, eşi de Refia Sultan dairesinden çıkma olduğundan, Murad Efendi'nin cariyelerinden olan Nakşibend Kalfa ile sık sık görüşmeleri, sabık padişahla aralarında bir yakınlığa yol açmış olmalıdır.⁹⁶⁰

Aziz Bey Komitesi açığa çıktığında, yapılan sorgulamalarda, Sultan Murad'ın Çırağan Sarayı'ndan kaçırılarak tahta çıkarmak düşüncesinde oldukları zanlıların ifadelerinden anlaşılmıştır. Hatta komite toplantılarının birinde Sultan Murad saraydan çıkarıldıktan sonra, bir süre Aziz Bey'in evinde ikamet ettirilmesi planlanarak bunun için ona burada bir oda bile hazırlatıldığı ifadelerde geçmektedir. Mahkeme kayıtlarına göre, Sultan Murad için hazırlanan bir odanın, tam bir sultana yaraşır olması için, ihtiyaçlar komite üyeleri tarafından birer birer tedarik edilmiştir. Nakşibend Kalfa, tarafından bir kat yatak, kuş tüyü yastık ve buhur, Kleanti tarafından çatal, kaşık gibi gereçler, İsmail Bey'den bir boğça, Asım Efendi'nin saraydan çıkma hareminden bir abdest takımı, Aziz Bey'den de kadife sandalye takımının hazırlandığı, komite üyelerinin sorgusunda ortaya çıkmıştır. Asım Efendi ise, böyle bir odanın tertip ettiğini kabul etmişse de eşinin bu odaya bir şeyler getirip getirmediği hakkında bilgisi olmadığını ifade etmiştir.⁹⁶¹ Mahkemenin komite üyelerinden üçüncü ve dördüncü derece itibar edilmiş olanların isimleriyle ilgili seraskerliğe sunulan kararlarda "*İki defa Aziz Bey'in hanesine gitmiş ve tasavvurat ve teşebbüsat-ı fesadiyyeye kesb-i vukuf ve malumat eylemiş olduğu halde hükümete ihbar-ı madde eylememesi ciheti ile madde-i fesadiyyede iştiraki sabit olmağla altı sene müddetle Sakız'da kalebend edilmesi*" ifadesi ile Mustafa Asım'ın komitedeki rolü anlaşılmaktadır.⁹⁶²

Mustafa Asım, 1878 yılında altı sene kalabendlik mahkumiyeti ile Sakız adasına gönderilmiştir. 1881 yılında Sakız adasında büyük bir depremin yaşanmasından sonra, cezasının kalan kısmını Aydın Vilayeti'nde tamamlamıştır. Kendisine verilen 6 yıllık

⁹⁶⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", **a.g.m.**, s.259

⁹⁶¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", **a.g.m.**, s.298-299

⁹⁶² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", **a.g.m.**, s.313

cezanın kalanını da Aydın Vilayeti'nde tamamladıktan sonra, tıpkı diğer siyasi mahkumlar gibi İstanbul'a dönmesine izin verilmemiştir.⁹⁶³

Mustafa Asım, mahkumiyetini ikmal ettikten sonra, 31 Mart 1884 tarihli bir dilekçede içine düştüğü zaruretten bahsederek memuriyet ve maaş talebinde bulunmuştur. "*Bende-i efgendeleri bin iki yüz doksan beş sene-i hicriyesi Receb'inin ibtidasında Aziz Bey meselesinden dolayı Bab-ı Zaptiyeye celb olunup altı sene müddetle Sakız ceziresine tagrib ve icla olunmuş idim. Doksan yedi senesi Mart yirmi ikisinde vuku bulan hareket-i arzda cezire üzerinde gureba için mesken kalmamakla evlad ve ıyalımla İzmir'e nakil olundum. Elyevm İzmir'de ikamet etmekteyim. Mezkur altı sene müddet işbu bin üç yüz bir senesi Receb şerifi ibtidasında münkaziye olmuş ve tayin olunan zaman mihnet-i kederiyet itmam bulunmuş ve şu müddet zarfında zaviye humul ve kem-namide kira köşelerinde her türlü sefalet ve meşakkat çekilmiş olduğundan ailemin infak ve iksa ve iskanına kifayet eder maaşın tahsisıyla dilşad ve halime çespan bir hıdmete tayinimle kayd kem-namiden izan buyrulmaklığım istirhamıyla ve muhtacı olduğum merhamet seniye hazreti padişahinin hak-ı garibanemde bi-dirig buyrulması istidasıyla takdim arzuhalime cüret olundu olbabda ve her halde emrî ferman hazreti menlül emrindir."* Mustafa Asım'ın bu talebi ile ilgili olarak Zaptiye Nezreti'nden ve Polis Müdüriyeti'nden, mahkumiyet sebebi ile ilgili bilgi talep edilmiştir. İsminin ilk olarak Ali Suavi olayına karıştığı, hemen ardından yaşanan Aziz Bey Komitesinde yer aldığı için Sakız'a gönderildiğinin anlaşılması üzerine, ceza süresini ikmal etmiş olsa dahi ancak padişah iradesiyle affedilebileceği anlaşılmıştır. Mustafa Asım Bey, 1884 tarihli padişah iradesi ile cezasını ikmal ettiği üzere affedilmiştir. Ancak siyasi mahkum olmasından dolayı Aydın Vilayeti'nde bir memuriyette istihdamı ve maaş tahsis edilmesi emredilmiştir.⁹⁶⁴ Bu gelişmelerin ardından, Mustafa Asım Aydın Vilayeti baştahsildarlığına atanmış olsa da, 1886 yılında Aydın baştahsildarlığı lağvedilince açıkta kalmıştır. Bu durum karşısında, İstanbul'a geri dönmek için izin verilmesi yönünde tekrar talepte bulunmuş olsa da talebi reddedilmiştir. Cezasını tamamlamasına rağmen İstanbul'a geri dönmesine izin

⁹⁶³ BOA., DH.MKT. 1361-125, 25.Za.1303

⁹⁶⁴ BOA., İ.DH. 930-73701, 09.Z.1301

verilmemesi nedeniyle mağduriyet yaşadığını gösteren birçok dilekçe yazmıştır.⁹⁶⁵ Dahiliye Nezareti Mustafa Asım Efendi'den aldığı bu dilekçeler karşısında gerçekten bir mağduriyet yaşayıp yaşamadığı araştırılmasını emretmiştir. İstanbul'da saltanat aleyhinde kurulmuş bir komitenin üyesi olması nedeniyle cezalandırıldığı anlaşılınca, kendisine verilmiş cezayı tamamlasa da işlemiş olduğu suçtan dolayı İstanbul'da yaşaması uygun görülmemiştir.⁹⁶⁶

Aydın Vilayeti'nde ikamet ettirilmesi uygun görülen Mustafa Asım Efendi, bir süre sonra Defter-i Hakani memuru olarak görevlendirilmiştir. Ancak buradaki görevi de çok uzun süreli olmamıştır. Defter-i Hakani memuriyeti sırasında, hakkında çeşitli şikayetler söz konusu olunca kendisi tahkikata alınmıştır. Yapılan mahkeme neticesinde, bu vazifeyi yürütmede yetersiz olduğu kararına varılmış ve bu doğrultuda Vilayet İdare Meclisi'nin verdiği kararlarla azledilmiştir. Mustafa Asım Efendi, bu memuriyeti de kaybedince yazdığı dilekçelerle İstanbul'a geri dönmeye izin verilmesi yönündeki talebini defaaten sürdürmüştür. Ancak yapılan değerlendirmede, yine kendisinin İstanbul'dan uzaklaştırılma nedeni göz önünde bulundurularak, İstanbul'a dönmesi uygun görülmemiştir. Bir işte istihdam edilmeyince de, 1898 tarihinden itibaren geçimini sağlama konusunda sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Dahiliye Nezareti, Mustafa Asım Bey'e ödenmesi gereken maaş ile ilgili Aydın Valiliğini bilgilendirmiştir. Aydın Vilayeti'ne sürgün olarak gönderilip, daha sonra serbest bırakılmış olan Mehmed Emin Efendi'den kalan aylık olan 500 kuruşun Mustafa Asım Efendi'ye verilmesi bildirilmiştir.⁹⁶⁷ Mustafa Asım, bir süre Aydın Vilayet maiyet memurluğunda görevlendirilmiş, daha sonra yeniden Aydın Defter-i Hakani başkatipliğine getirilmiştir. Meşrutiyet'in ilanından sonra da, bir süre daha İzmir'de kalarak bu görevini sürdürmüştür.⁹⁶⁸

1878 tarihinde peşpeşe yaşanan Çırağan ve Aziz Bey Komitesi olaylarının ardında İstanbul'da öğrenci cemiyetlerinin gizli faaliyetleri sıkı takip altına alınmıştır. Bu takibatlar birçok kişinin İstanbul'dan uzaklaştırılmalarına yol açmıştır. Aydın

⁹⁶⁵ BOA., Y.PRK.UM. 9-6, 18.Za.1303

⁹⁶⁶ BOA., DH.MKT. 1361-125, 25.Za.1303

⁹⁶⁷ BOA., İ.DH. 1352-1315.N/3, 9.N.1315, BOA., BEO. 1132-84831, 8.M.1316

⁹⁶⁸ BOA., DH.MKT. 876-54, 24.Ca.1322

Vilayeti'ne bu şekilde gönderilenlerden biri Tahir Kenan'dır. 1863 İzmir doğumlu olan Tahir Kenan, Alaşehir Kazası kaymakamlığında bulunmuş olan Mübayacizade Rıza Bey'in oğludur. Eğitimini Mekteb-i Sultani'de sürdürmüştür. 1886-1887 tarihlerinde İstanbul'da Mizan Gazetesi muhabirliğinde bulunmuştur. 1887 tarihinde yaklaşık yirmi beş yaşındayken, 1000 kuruş maaşla Trabzon Vilayeti'nin Gümüşhane Sancağı'na tahrirat müdürü olarak tayin edilmiştir.⁹⁶⁹ Gümüşhane'deki görevinin ardından İstanbul'a dönerek gazetecilikle uğraşmaya başlamıştır. Bu gazetenin kapatılıp kendisinin de sürgüne gönderilmesine yol açacak bazı gelişmeler bu sırada yaşanmıştır. Tahir Kenan'ın İstanbul'da sürgün edilmesi sürecinde daha önce de belirtildiği gibi Abdülhalim Memduh, Ali Kemal ve Uşakizade Süleyman ile birlikte gizli bir cemiyet kurma girişimi rol oynamıştır. Ancak, şaşırtıcı olan resmi kayıtlara göre de arkadaşlarını jurnalleyen kişinin Tahir Kenan olmasıdır.⁹⁷⁰

Ali Kemal, hatıralarında, kurmuş olduğu öğrenci topluluğuna Tahir Kenan'ın dahil olduğunu, yakın arkadaşı Abdülhalim Memduh'tan öğrendiğinde donakaldığını belirtmektedir. Ali Kemal şunları ifade etmektedir: "*Bu Tahir Kenan Fahri'nin de, benim de uzaktan uzağa tanıdığımız bir adamdı. Lakin pek sevdiklerimizden değildi. O esrarengiz etvariyle, her haliyle hiç hoşuma gitmezdi. İzmirliydi ama Halit Ziya'lardan, Nevzat'lardan, bütün o gençlerden büsbütün ayrı idi. Zemanenin mukbil ve meşuk insanlarıyla pek düşer kalkardı. Bu sebebe mebni Memduh'un onunla bu sıralarda böyle samimi hasbihal etmesini hiç muvafık bulmadık.*" Ali Kemal, Tahir Kenan'ın aralarına girmesine neden olan Abdülhalim Memduh'un büyük bir hataya kendilerini sürüklediğini belirtmektedir.⁹⁷¹

Tutukluluk sürelerinin uzaması nedeniyle, kendilerine yevmiye verilmesine karar verildiğinde, Tahir Kenan'a resmi kayıtların ifadesiyle muhbir olduğu için diğerlerinden daha fazla yevmiye tahsis edilmiştir. 3 Mart 1889 tarihli yazı yevmiyelerin tahsisinden bahsetmektedir. "*Neşriyat-ı mazarratta bulunmak teşebbüsatında oldukları haber verilmesine mebni derdest edilerek taht-ı tevkif etmiş olan Abdülhalim Memduh ve Ali Kemal ve Hüsameddin ve İbrahim Fethi ve Süleyman Tevfik Efendileri ile bu babda*

⁹⁶⁹ BOA., DH.SAİD. 18-100

⁹⁷⁰ Ömer Faruk Huyugüzel, a.g.e., s.565-566

⁹⁷¹ Ali Kemal, a.g.e., s.107

ihbaranede bulunmuş olan Kenan Efendi'nin müddet-i mevkufiyetleri imtidad ederek haklarında olunacak muamele henüz meçhul idiğine ve kendileri ashab-ı ihtiyaçtan olmalarıyla duçar müzayaka olmuş olduklarından bahisle olunacak muamelenin nezaretine değin tehvin zaruriyetten zımnında yevmiye bir miktar akçe itası hakkında polis meclisine verilen mezkur nezaret idare komisyonuna lede-l-havale filhakika mumaileyhüm haklarında olacak muameleye dair henüz bir güne irade ve esfar zuhur etmesine müddet-i mevkufiyetlerinin ise imtidad ederek kendileri de erbab-ı ihtiyaçtan bulunmalarına nazaran nokta-yı muameleye değin Abdülhalim Memduh ve Ali Kemal ve Hüsameddin ve İbrahim Fethi ve Süleyman Tevfik Efendilere yevmiye beşer ve muhbire Tahir Kenan Efendi'ye verilmekte olan yirmi guruş yevmiyeden on guruşunun tezyiliyle ona da on guruş yevmiye tahsisi ve fevkalade tertibinden tesviye ve itasıyla bab-ı malumat olmak üzere suret-halin pişgah sai nezaretpenahilerine ita ve izbarları ilam ve amade olunarak mucibince icabının icrası muhasebe-i nezarete havale edilmiş olmakla arz ve ifade hale ibtidar kılındı olbabda ve her halde emr-i ferman hazret-i menl-ül emrindir."⁹⁷²

Bu kişiler bir süre İstanbul'da tutulduktan sonra padişah tarafından affedilerek çeşitli hizmetlerde çalıştırılmak üzere Yemen, Konya, Halep ve Suriye vilayetlerine gönderilmişlerdir. Abdülhalim Memduh Konya'ya, Ali Kemal ve İbrahim Halep'e, Süleyman Tevfik Bağdat'a ve Hüsameddin Bey de Suriye'ye vilayet maiyetinde görev almak üzere 1000'er kuruş maaşla gönderilmişlerdir. Yemen valiliği Tahir Kenan ile ilgili olarak, "*Mekteb-i Mülkiye mezunlarından olup geçende Zabtiye Nezareti vasıtasıyla vilayet-i behiyelerine gönderilen Tahir Kenan Efendi'ye maiyet-i vilayette bulunmak üzere bin guruş maaş tahsisi mukteza-yı irade-i seniyyeden olmakla icra-yı icabı beyan olunur.*" ifadesiyle Dahiliye Nezaretinden gönderilen telgrafla konu hakkında bilgilendirilmiştir.⁹⁷³

Tahir Kenan ve arkadaşlarına tahsis olunan maaş, toplamda 6000 kuruşa denk gelmektedir ki bu meblağ Dahiliye bütçesine eklenmiştir.⁹⁷⁴ Padişah iradesi ile sürgün

⁹⁷² BOA., DH.MKT. 1625-79, 4.L.1306

⁹⁷³ BOA., DH.MKT. 1667-46, 20.S.1307

⁹⁷⁴ BOA., DH.MKT. 1678-33, 8.R.1307

yeri Yemen'den Aydın Vilayeti'ne tahvil edilmiştir. Tahir Kenan 1890 tarihinden itibaren Aydın Vilayeti'nde ikamete memur edilmiştir.⁹⁷⁵

Halit Ziya, amcası Süleyman Bey'in de içinde yer aldığı bu topluluktan bahsederken Tahir Kenan ile ilgili şunları ifade etmektedir.⁹⁷⁶ "...*Bunlar ne olacaklardı? Sürgüne gitmek ne demek olduğunu birçok benzerleriyle biliyorduk. Abdülhalim Konya'ya, Ali Kemal Halep'e, Süleyman Bey bunların içinde en uzak bir yere, Bağdat'a, Tahir Kenan evvelce bilmem nereye gönderilirken nasılsa kendisini koruyacak bir elin araya girmesiyle İzmir'e, İkamete yahut vilayet maiyetine memur olarak gönderiliyorlardı. Acaba bunlardan kaçtı dönebilecekti?*"

Tahir Kenan, Aydın Vilayeti'nde birçok farklı görevlerde bulunmuştur. İkamete memur olarak gönderilirken kendisine tahsis edilen 1000 kuruş maaşa kısa zamanda, 500 kuruş daha zam yapılarak, 1500 kuruş maaşla vilayet maiyet memurluğu görevine getirilmiştir.⁹⁷⁷ Aydın İdadisi'nin İlm-i Servet öğretmenliğine tayini düşünülmüş, ancak sonradan bunun uygun olmadığı sonucuna varılarak başka birinin atanması kararlaştırılmıştır.⁹⁷⁸ 1891 tarihinde bir süre Aydın Vilayet gazetesi muharrirliği yapmıştır. 1892 tarihinde, 60 kuruş yevmiye ile Bayındır ve Kuşadası aşar ihale memuriyetlerinde bulunmuştur. Aynı yıl, 250 kuruş maaşla İzmir İdadi Mektebi inşa ve kitabet muallimliğine tayin edilmiştir. 1893 yılında çok kısa bir süre belediye başkanlığı muavinliği yapmıştır. İzmir'de ortaya çıkan kolera salgını sırasında sergilediği hizmeti nedeniyle 1894'te kendisine üçüncü derece rütbe verilmiştir. 1895 tarihinde Bergama Kazası aşar ihale memuriyetinde görevlendirilmiştir. Aynı yıl, 250 kuruş maaşla Kula Kazası kaymakam vekaletine tayin edilmiştir. 1896-1898 tarihlerinde sırasıyla 250 kuruş maaşla Meğri, 350 kuruş maaşla Nazilli, 250 kuruş maaşla Söke ve Menemen, 450 kuruş maaşla Tire Kazası kaymakam vekilliklerinde bulunmuştur. 1898 tarihinde Bergama ve Foça hububat aşarı ihalesi memurluklarında görev almıştır. Vilayet maiyeti memurluğu maaşına 850 kuruş zam yapılarak 2200 kuruş maaşla vilayet aşar memurluğuna tayin edilmiştir. Gayretli ve sebatlı çalışması nedeniyle maaşı, 1899

⁹⁷⁵ BOA., DH.SAİD. 18-100

⁹⁷⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, a.g.e., s.266

⁹⁷⁷ BOA., DH.SAİD. 18-100, BOA., Y.EE.KP. 86-38-3732, 29.Z.1341

⁹⁷⁸ BOA., MF.MKT. 128-49, 05.L.1308

tarhinde 2500 kuruşa yükseltilmiştir. Menemen kaymakam vekilliği sırasında Girit Müslümanları için yardımların toplanmasına ve Söke kaymakam vekilliği görevi sırasında selzede olan yöre halkı ve hayvanlarının kurtarılmasına, onların iaşelerinin sağlanması hususlarındaki gayreti Aydın Valiliğince de takdir edilmiştir. 1900 tarihinde Aydın Vilayeti mektubi muavinliği görevi sırasında, vilayet gazetesi başyazarlığı görevini de üstlenmiştir.⁹⁷⁹ 1903 yılından 1906 yılına kadar Hamidiye Sanayi Mektebi Nazır Muavinliğinde bulunmuştur.⁹⁸⁰

Hüseyin Rifat, anılarında Tahir Kenan'dan bahsederken, İzmir İdadisi'nin dördüncü sınıfında kendisinin Türkçe öğretmeni olduğu dönemde tanıdığını belirtmektedir. Tıpkı İzmir'de diğer ikamete memur edilenler gibi, vali Kamil Paşa tarafından Tahir Kenan'ın da himaye edildiğinden bahsetmektedir.⁹⁸¹

İzmir kumandanı Ferik Tefvik Paşa'nın verdiği bir jurnal, vali Kamil Paşa'nın ailesiyle birlikte her Perşembe Foça'ya giderek Tahir Kenan'ın evinde kalıp, Pazartesi günü de İzmir'e geri döndüğünden bahsetmektedir.⁹⁸² Tahir Kenan ve vali arasındaki ilişki sürekli bir takibat altına alınmıştır. Vali Kamil Paşa, Tahir Kenan'ı bir süre Aydın Vilayeti'nde kol gezen eşkiya takibinde görevlendirmiştir. Ancak zamanla Tahir Kenan ve yakınları hakkında, birçok eşkiya çetesini himaye ettikleri yönünde haberler çıkmaya başlamıştır.⁹⁸³

Vali Kamil Paşa Tahir Kenan'ı, Ödemiş ve civarına göndererek eşkıyalığın nedenlerine ve niçin önlenemediğine dair araştırma yapmaya memur etmiştir. Tahir Kenan yaptığı araştırma neticesinde hazırladığı raporu 1905 tarihinde vali Kamil Paşa'ya sunmuştur.⁹⁸⁴ Ancak tam da bu sıralarda Tahir Kenan'ın Çakırcalı ve adamlarıyla gizli bir görüşme yaptığının İzmir Kumandanlığı tarafından ihbar edilmesi, İzmir halkı arasında iyice rahatsızlık yaratmıştır. Bu nedenle Aydın Vilayeti'nde daha

⁹⁷⁹ BOA., DH.SAİD. 18-100

⁹⁸⁰ BOA., DH.SAİD. 80-205

⁹⁸¹ Habibe Keskin, **a.g.t.**, s.14

⁹⁸² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Sadrazam Kamil Paşanın Siyasi Hayatı İsimli Eser Dolayısıyla II. Abdülhamid Döneminde Kamil Paşa", **a.g.m.**, s.242

⁹⁸³ BOA., Y.EE.KP. 30-2926, 20.Ca.1324

⁹⁸⁴ Sabri Yetkin, **a.g.e.**, s.104

fazla kalmasının sakıncalı olduğu düşünülmüştür.⁹⁸⁵ Tahir Kenan hakkında saraya ulaştırılan bilgiler arasında Avrupa'da padişah aleyhinde faaliyet gösteren bazı kişilerle münasebeti olduğu bilgisi bulunmaktadır. Aydın Vilayeti'ne çekilen 21 Haziran 1906 tarihli telgraf ile valilik bu konuda uyarılmıştır. "*Evvelce Yemen'e nakil edilmiş iken muahharen menfası İzmir'e tahvil olunub eylevm vilayet mektubi muavinliğinde bulunan Tahir Kenan Bey'in Avrupa'daki hazele ile münasebette ve daha bu gibi mugayyer-i marzi bir çok halat ve muamelatta bulunmakta olduğu ve irkaben gittikçe artmakta bulunduğu rivayet edilmekte olduğundan mumaileyh hakkındaki malumatı ve mütalaa-yı aliyye asaf-ı ekremilerinin arz-ı ulya kılınması emrü ferman hümayun...*"⁹⁸⁶

24 Eylül 1906 tarihli yazı ile Tahir Kenan'ın muhafaza altında Ankara'ya gönderilmesi Aydın Vilayeti'ne tebliğ edilmiştir. "*Mektubi kaleminde istihdam olunmak üzere mektubi muavini unvanıyla mahfuzen oraya gönderilmiş olan Tahir Kenan ahlak-ı faside ashabından olduğundan suret-i münasibede taht-ı takayyüd ve muhafazada tutularak bir tarafa firar etmesine ve muhaberede bulunmasına meydan verilmemesi suret-i mahsusada tavsiye olunur.*" Tahir Kenan muhafaza altında, ailesiyle birlikte bindirildiği trenle 1906 yılının Eylül ayında Ankara'ya gönderilmiştir.⁹⁸⁷ Burada da 1500 kuruş maaşla Ankara mektubi muavinliğinde istihdam edilmiştir. Ayrıca İzmir'e geri dönmemesi için gerekli ihtimamın gösterilmesi konusunda Ankara Valiliği de uyarılmıştır.⁹⁸⁸ Ankara'da kaldığı müddetçe de kendisinin hal ve hareketleri sürekli gözetim altında bulundurulmuştur. Buradaki görevini 1908 tarihine kadar sürdürmüş ve bu tarihte istifa etmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte kendisine siyasi mağdurlara verilen maaştan, 1252 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Tensikat Kanunu'nun yirmi beşinci maddesi gereğince, kendisine 1909 tarihinde 57.298 kuruş tazminat ödenmiştir.⁹⁸⁹

II. Abdülhamid döneminde, Tıbbiye ve Mülkiye öğrencileri arasında siyasi faaliyetlerin artması, sürgün cezasının daha sık uygulanmasına neden olmuştur. Bunların bir kısmı taşrada ikamete memur edilirken, bir kısmı da Fizan gibi ağır

⁹⁸⁵ BOA., Y.A.HUS. 506-112, 8.Ş.1324

⁹⁸⁶ BOA., Y.EE.KP. 86-29-2897, 28.R.1324

⁹⁸⁷ BOA., Y.PRK.A. 14-30, 5.Ş.1324

⁹⁸⁸ BOA., Y.A.HUS. 506-112, 8.Ş.1324

⁹⁸⁹ BOA., DH.SAİD. 80-205

koşullar altında yaşamak zorunda bırakıldıkları kentlere gönderilmişlerdir. II. Abdülhamid döneminde görülen en kapsamlı sürgün olaylarından biri, İttihad ve Terakki Cemiyeti ile ilgili görülen 324'ü öğrenci 630 kişinin, 1897 tarihinde tutuklanması ile yaşanmıştır. Divan-ı Harb'de yapılan yargılamalar neticesinde, 78 kişi Şeref Vapuru ile Fizan'a gönderilmiştir. Prens Sabahattin, II. Abdülhamid'in sürgün siyasetinin istemeden özgürlük davasına hizmet ettiğini, başkentten uzaklaştırılan gençlerin ülkenin en ücra köşesine kadar ilerleme davasının havariliğini yaptıklarını ifade etmektedir.⁹⁹⁰ Mülkiye Mektebi öğrencilerinden, Ünyeli İbrahim Edhem, siyasi nedenlerle İstanbul'da tevkif edilenlerden biridir. Fikri Paşazade Ömer Lütfi ile birlikte bir yıl hapsedilmişlerdir. Mahkemeleri tamamlandığında, İstanbul'dan uzaklaştırılmaları ve taşrada görevlendirilmeleri yönünde bir karar çıkmıştır. Ünyeli İbrahim Edhem 1897 tarihli yazı ile Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti'ne bağlı Rodos adasına sevk edilmiştir. "*Ünyeli İbrahim Edhem Efendinin Ahmed İbrahim nam-ı diğer Efracim bin Necib namıyla politika maddesinden dolayı bir sene olan müddeti mahbusiyetini ikmal etmiş olduğundan münasip bir işte istihdam edilmek üzere taşraya izamı mukteza-yı irade-i seniyye hazreti padişahiden bulunmasına ve mumaileyhin sinn-i hadd nizamiye vasıl olmayub umur-ı tahririyede istilzam edilmemiş olmasına mebni haline münasip bir hıdmetle akdarına kadar yevmiye on guruş verilmek üzere makam-ı aczinin 30 Ağustos 313 tarih ve yirmi bir numaralı tahriratıyla Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayetine sevk ve izam kılınmış olduğu kayden anlaşıldığı bi-l-havale İstanbul Polis Müdürlüğünden ifade kılınmış olmakla*"⁹⁹¹

Ünyeli İbrahim Edhem, Rodos'a gönderildiği tarihlerde yaşının küçük olmasından dolayı kendisine nasıl bir görev verileceği yönünde yazışmalar yürütülürken, Mülkiye Mektebi dersleri almış olduğu ve biraz da kitabet bildiği anlaşıldığından, buna uygun bir memuriyette istihdam edilmesi üzerinde durulmuştur. Ünyeli İbrahim Edhem'in, adli işler dışında kalan mülki memuriyetlerin birinde görevlendirilebileceği, ilgili makamlarla yapılan yazışmaların neticesinde anlaşılmıştır.⁹⁹² Mülki bir memuriyet kadrosunun açılması hemen mümkün olmayınca, İbrahim Edhem'e 10 kuruş yevmiye

⁹⁹⁰ Mehmet Altun, "Jön Türklerin Korkulu Sürgün Yeri: Fizan Denen Şu Yer", **Toplumsal Tarih**, S.125, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul Mayıs 2004, s.28

⁹⁹¹ **BOA.**, ZB. 328-67, 12.Ts.1324

⁹⁹² **BOA.**, BEO. 986-73899, 2.Ra.1315

tahsis edilmiştir.⁹⁹³ Ancak bir müddet geçmesine rağmen, hala bir memuriyete atanmamasından ve halinin de pek emniyetli görülmemesinden dolayı, Anadolu vilayetlerinden birine gönderilmesi 1898 tarihli yazı ile Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti'ne bildirilmiştir. Ünyeli İbrahim Edhem'in, Anadolu vilayetlerinden hangisine gönderilebileceğine ilişkin yapılan yazışmaların neticesinde, İzmir'de ikamet etmesi uygun görülmüştür. Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti'nden kendisine tahsis edilen 10 kuruş yevmiye kaydı, 1898'den Aydın Vilayeti emvalinden ödenmek üzere buraya nakledilmiştir. İzmir mal sandığından on kuruş yevmiye tahsis edilmiştir.⁹⁹⁴ Ünyeli İbrahim Edhem, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a geri dönebilmiştir. Ömrünün büyük kısmının sürgünde geçtiğini, geçimini sağlayamadığını ve birçok kez başvurusuna rağmen yeni düzenin siyasi mahkumlara vaadlerinden yararlanamadığından şikayet etmiştir. "*Mekteb-i Mülkiyenin eski talebesinden Ünyeli İbrahim*" imzasıyla yazdığı 20 Ekim 1908 tarihli bir dilekçede siyasi mağdurlar olduğunu belirterek bir memuriyet talep etmiştir. "*Yarın aç kalmak tehlikesine maruzum. Es-sadakatü tereddüd-ül bela ve tezeyyidü'l-ömr şey'en li'llah menfilerdenim gaib olan hukukumu istihsal için afv-ı umumi ile İstanbul'a geldim. Beş kıta istid'a bugün yarın girdabına kapılarak diyar-ı ademe gitti. Yalnız bir tanesini henüz kat'i cevaba mazhar olamadı ise de adet-i kadim vechle bunun da aram-güzin olduğu memuriyet kaleminden son red cevabına mazhar olmasına daha günlerce beklemek lazım olduğundan bunları geçirmek için yaşamak levazımından mahrumum. Hukuk-ı umumiyenin bugünkü yalan ilanıyla fedakarancıların dairelerinde habs ettikleri yedinci istidamı kaleme alıyorum. Heyet-i vükela menfilerin muvakkaten terfihi kararında benim gibileri kaleme almadığından mahrumiyet-i kat'i içindeyim. Yarın aç kalmak tehlikesine maruzum. Es-sadakatü tereddüd-ül bela ve tezeyyidü'l ömr. Şey'en li'llah Bizde zengin demek memur demek olduğundan birkaç gün yaşayabilmek için sizden sadaka istemekle yolsuz bir şey yapmış olmam. Teşebbüs-i şahsi, nefis-i itimad, izzet-i nefis kelimelerini yeni duymuş bir millet efradındanım. İzzet-i nefis yok ki bir me'yussiyet intihar veya diğer bir deyişle teşebbüsle netice vereyim. İnsanlığı havass-ı mahdud bir hayvan mümtaz suretinde telakki eden bir kavmin cüz-i ferdiyim ve devlet-meab yarın aç kalmaya mahkumum. Es-*

⁹⁹³ BOA., ZB. 328-67, 12.Ts.1324

⁹⁹⁴ BOA., DH.MKT. 2112-47, 16.Ca.1316, BOA., DH.MKT. 2240-49, 21.R.1317

sadakatü tereddüd-ül bela ve tezeyyidü'l ömr."⁹⁹⁵ Ünyeli İbrahim Edhem'in bu talebi bir süre sonra karşılık bulmuştur. Çünkü siyasi nedenlerden dolayı sürgün edilenlerin önemli bir kısmı İkinci Meşrutiyet döneminde çeşitli memuriyetlerde istihdam edilmişlerdir. 21 Aralık 1908 tarihli irade ile Ünyeli İbrahim Edhem Mamuret-ül Hamid Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir.⁹⁹⁶

Aydın Vilayeti'ne siyasi nedenlerle gönderilen sürgünlerden biri, yine edebiyat camiasının "Kel Şair" ismiyle yakından tanıdığı, 1869 Ermenek doğumlu Hasan Rüşdü'dür.⁹⁹⁷ Mensup olduğu aile, Karamanoğlu Musa Bey'in Konya'da yaptırdığı ünlü Tol Medresesi'nde müderrislik yapmalarıyla tanınmaktadır. Konya'da medrese eğitimi aldıktan sonra, dayılarının bulunduğu İstanbul'a gelerek eğitimine burada devam etmiştir. İstanbul'a geldikten sonra kendisini bir anda basın yayın hayatının içinde bulmuştur. Çeşitli mecmualara yazılar gönderen Ermenekli Hasan Rüşdü, dönemin Maarif Nazırı Ali Münif Paşa ve Ahmet Midhat Efendi'nin desteğiyle, ücretsiz olarak Mülkiye Mektebi'ne alınmıştır. Bu aşamada, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi yazarların kitaplarına büyük hayranlık duymaya başlamıştır. Hasan Rüşdü Mülkiye Mektebi'nin son sınıfına geldiğinde, gençliğin verdiği heyecanla Abdülhamid'in istibdat rejimini eleştiren, yazı ve şiirleri ile dikkat çekmeye başlamıştır. Bu yazıları kısa zamanda saraya jurnallenince, hakkında bir soruşturma açılmıştır. Mahkeme neticesinde birkaç yıl hapis cezasına çarptırılan Hasan Rüşdü'nün cezası Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'nın da yardımıyla Ermenek'te ikamete memuriyete dönüştürülmüştür.

1894 yılının sonlarında memleketi Ermenek'e gönderilen Hasan Rüşdü, babasının da müderrislik yaptığı Tol Medresesi'nde dersler vermeye başlamıştır. Dönemin siyasi durumu ile ilgili eleştirilerini, Ermenek'de de çevresindeki gençlerle paylaşmaya devam etmiştir. Bir süre sonra bir yolunu bulup İstanbul'a kaçmıştır. Katıldığı toplantılar nedeniyle tekrar bir tahkikat geçirmiştir.⁹⁹⁸ Zabtiye Nazırlığı tarafından İstanbul'da kalması sakıncalı bulunarak yeni bir sürgün kararıyla 1895 tarihinde Aydın Vilayeti'ne

⁹⁹⁵ BOA., DH.MKT. 2643-48, 6.L.1326

⁹⁹⁶ BOA., BEO. 3461-259532, 2.Z.1326

⁹⁹⁷ Hilmi Yücebaş, **a.g.e.**, s.130, Turgut, "İzmir'de Ermenekli Hasan Rüştü", **Konya**, 24-25, Konya 1938, s.1363

⁹⁹⁸ Memduh Yavuz Süslü, **Ermenekli Hasan Rüştü Hayat ve Eserleri**, Yenikitap, Konya 1937, s.10-15

gönderilmiştir.⁹⁹⁹ İzmir'e sürgün edilişi ile ilgili hatıralarında ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. İki polis eşliğinde, Zabtiye Nazırlığı'nın yazısı ile İzmir'e getirilerek Polis Müdüriyeti'ne teslim edilmiştir. Polis Müdüriyeti tarafından, İzmir Umumi Hapishanesi'nin tevkifhanesine gönderilmiştir. Bir süre sonra, Polis Meclisi'nin karşısına çıkarıldığında kendisine, İzmir'de ikameti için kefil gösterip gösteremeyeceği sorulmuştur. Bu kentin yabancı olduğu ve kimseyi tanımadığından kefil bulamayacağı cevabını vermiştir. Kefil gösterememesinden dolayı tekrar tevkifhaneye geri gönderilmiştir. Yirmi beş gün boyunca sabahları getirildiği Polis Meclisi'nde aynı uygulamaya devam edilmiştir. Sonunda Polis İdaresi, İzmir'de güvenilir bir kefil gösteremeyeceği düşünülen Hasan Rüşdü'yü Denizli'ye göndermeye karar vermiştir. Ancak Denizli'ye gönderilmesi için yasa gereği, Denizli Mutasarrıfı'na, Zabtiye Nezareti'nin resmi yazısına ek olarak valinin imzasıyla bir resmi yazı göndermek icap etmiştir. Dönemin valisi Kamil Paşa, ihtiyatlı biri olduğundan her resmi yazıyı mutlaka okuyarak imzaladığı için, Hasan Rüşdü ile ilgili masasındaki belgeleri de dikkatle okumuştur. Konuyla ilgili görüşünü almak üzere Polis Müdürünü huzuruna çağırmıştır. Polis Müdürlüğü'nden derhal, Hasan Rüşdü ile Zabtiye Nazırlığı'nın resmi yazısının kendisine getirilmesini emretmiştir. Kamil Paşa, resmi yazıyı okuduktan sonra, polis müdürü arasında şu diyalog geçmiştir. Kamil Paşa *"Bu adam burada İzmir'de ikamet edecek ve mahalli zabıtaca da başka bir yere kaçmasına mahal verilmeyecek diye gönderilmiş. Niçin Denizli'ye izamına karar verdiniz?"* diye sorduğunda polis müdürü, *"Bu kararı verenler ben değilim, Polis Meclisindedir"* cevabını vermiştir. Vali bunun üzerine *"Polis Meclisinin bu menfiyi Denizli'ye göndermek salahiyeti var mı? Bu adamı tahliye ediniz ve böyle buraya nefyedilmiş kimselerin tahriratını ve kendisini bana göstermeden muamele yapmayınız."* diyerek Denizli Mutasarrıfı'na yazılan kağıdı yırtmıştır. Bu gelişmeler üzerine Ermenekli Hasan Rüşdü, tevkifhaneden serbest bırakılmıştır. İlk iş olarak hükümet binası civarındaki Hacı Hasan Hanına yerleşmiştir. Ertesi gün valiye hitaben yazdığı dilekçede, sürgün olarak gönderildiği İzmir'de geçimini sağlayabilecek bir memuriyet talep etmiştir. Kamil Paşa da, bunun üzerine ilk açılacak maarif müdürlüğüne tayin edilmesi yönünde bir resmi yazı yazmıştır. Böylece Hasan Rüşdü, kısa zamanda İzmir Layli İdadisi'nde coğrafya öğretmenliğine

⁹⁹⁹ BOA., Y.EE.KP. 86-25-2492, 25.C.1323

başlamıştır. Kamil Paşa'nın kesin emrine rağmen, Ermenekli Hasan Rüşdü'nün asaleten memuriyeti sekiz ay boyunca onaylanmamıştır. Bu süre içinde maaş da alamayınca Kamil Paşa'nın aracılığıyla kendisine belediyeden aylık 300 kuruş maaş bağlanmıştır. Öğretmenlik kadrosunda çalışmasına izin çıkmayacağı anlaşılınca da, belediyede kendisine bir görev bulunmuştur. Belediye Tanzifat Kalemünde istihdam edilmeye başlanan Ermenekli Hasan Rüşdü'nün buradaki görevi, tahsil edilen tanzifat paraları karşılığında verilen makbuzları deftere kaydetmektir. Bu görevinden hiç memnun olmayan Hasan Rüşdü, bu vazifeden evrak kalemine geçmek istediğini vali Kamil Paşa'ya bildirmiştir. Kamil Paşa'nın belediye başkanı ile yaptığı görüşme neticesinde, Ermenekli Hasan Rüşdü'nün belediyedeki görevine devam etmesine gerek olmadığı, her ay sonunda maaşının belediyeden alabileceği üzerinde uzlaşmıştır. Valinin himaye ettiği bu isim kısa zamanda merak konusu olmuş ve Aydın Vilayeti'nde basın yayın hayatı çevresine dahil olmuştur. Ermenekli Hasan Rüşdü, muhasebe kalemindeki görevi sırasında aynı yerde çalıştığı Remzi Bey'in akrabası olan Mevlevi Şeyhi Nureddin ile tanışmıştır.¹⁰⁰⁰ Şeyh Nureddin'in Mevlevilik Dergahı'nın müdavimlerinden olmuş ve dergahın bir odasında ikamet etmeye başlamıştır. Ermenekli Hasan Rüşdü ve şair Eşref de aralarında çok iyi bir dostluk kurmuş, Kramer Kıraathanesi ve Ali Paşa meydanında bulunan Panayot isimindeki Rum meyhanesi buluşma mekanları olmuştur.¹⁰⁰¹

Şair Eşref, Ermenekli Hasan Rüşdü ile ilgili ilk izlenimlerini şöyle dile getirmiştir: *"Senin İzmir'e sürgün edildiğini işitmiş ve şeklini de sormuştum. Fakat seni ötede beride sersem sersem gezerken bir softa kıyafetinde gördüğüm için içimden, Zaptiye Nazırı böyle şaşkın bir adamı sürmek külfetini niçin kabul etmiş, beyhude zahmet etmiş demiştim. Meğer hükümetin seni sürmeğe yerden göğe kadar hakkı varmış!..."* Eşref ve çevresindeki grup, Ermenekli Hasan Rüşdü'yü çok uzun süredir tanıyorlarmış gibi aralarına dahil etmişlerdir.¹⁰⁰² Aydın Vilayeti'nden sık sık İzmir'deki politik sürgünlerin son durumları ile ilgili bilgiler talep edilmiştir. Hasan Rüşdü ile ilgili kayıtlara düşülen ibare "pek güvenilir bir kişi olmadığı" yönündedir.¹⁰⁰³ İzmir'de kaldığı sürece çok sade ve mütevazı bir yaşam sürdüren Hasan Rüşdü, buradaki zamanını okumakla ve

¹⁰⁰⁰ Hilmi Yücebaş, **a.g.e.**, s.136-141

¹⁰⁰¹ Habibe Keskin, **a.g.t.**, s.159

¹⁰⁰² Hilmi Yücebaş, **a.g.e.**, s.142-143

¹⁰⁰³ **BOA.**, Y.EE.KP. 86-36-3585, 29.Z.1341

arkadaşlarıyla yaptığı ilmi edebi ve felsefi sohbetlerle geçirmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, diğer siyasi sürgünler gibi Meşrutiyet coşkusu yaşamıştır.¹⁰⁰⁴

Siyasi nedenlerle İzmir'de ikamet ettirilenler arasında Müstecabizade İsmet ve Yunus Nadi gibi basın hayatından tanınan isimler de bulunmaktadır. Balıkesirli olan Müstecabizade İsmet, Hukuk Mektebi'nden 1897 tarihinde mezun olmuştur.¹⁰⁰⁵ Terakki, Sabah ve İkdam gibi gazetelere yazdığı yazılarla dikkat çekmiştir.¹⁰⁰⁶ Jön Türk hareketiyle yakın teması, hatta Konya'da sürgünde bulunan Ebuuzziya Tevfik ile mektuplaşması, 1901 yılının sonlarına doğru hakkında bir tahkikatın başlatılmasına neden olmuştur.¹⁰⁰⁷ Mahkeme sürecinin ardından, beraber yargılandığı Yunus Nadi, Nuri ve Remzi Beyler ile birlikte üç sene kalabendlik cezasına mahkum edilerek Midilli'ye gönderilmiştir.¹⁰⁰⁸ Sicil kayıtlarında, "idare-i sabıka aleyhine teşekkül eden cemiyata iştirakından" dolayı ceza aldığı belirtilmiştir.¹⁰⁰⁹ Kalabendlik cezası ile gönderildiği Midilli adasında, mutasarrıf Ali Galip Paşa'nın da müsamahasıyla ilk başlarda kale haricinde serbestçe dolaşabilmiştir.¹⁰¹⁰ Mahkumiyet süresi boyunca zaruri ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çektiği için, yevmiye tahsisi yönünde talepte bulunmuştur. Bu talep Adliye Nazırlığı'na iletildiğinde, mahkumiyet süresini tamamlamasına birbuçuk sene kalmış olmakla beraber, gayet fakir bir durumda olduğu hakkında yapılan incelemeyle anlaşılmıştır. Bu durum Şura-yı Devlet'te görüşüldüğünde kalabendlere kanunen tayin edilen bir yevmiye bulunmadığından, talebi kabul edilmemiştir.¹⁰¹¹ Müstecabizade İsmet ve arkadaşları, üç senelik kalabendlik mahkumiyet sürelerini ikmal etmeleri üzerine, 1904 tarihinde tahliye edilmişlerdir. Midilli Mutasarrıflığı'nın bu konuda çektiği şifreli telgraf, Adliye Nazırlığı'na iletilmiştir. İstanbul Cinayet Mahkemesi tarafından yargılanarak, siyasi bir suçtan dolayı

¹⁰⁰⁴ Memduh Yavuz Süslü, **a.g.e.**, s.16-18

¹⁰⁰⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri, a.g.e.**, C.2, 1988, s.717

¹⁰⁰⁶ Mehmed Zeki Pakalın, **Sicill-i Osmani Zeyli**, C.10, İbrahim Paşa-Kamil Paşa, Hazırlayan:Serdar Sakin, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008, s.59

¹⁰⁰⁷ Ömer Faruk Huyugüzel, **a.g.e.**, s.287

¹⁰⁰⁸ "İsmet'in Muhakemesi tahminen iki, iki buçuk ay sürdü. Netice-i muhakemede beş sene müddetle kalabendliğe mahkum edilerek evvela Bodrum'a gönderildi. İsmet ve arkadaşları İzmir'e çıkarıldıkları zaman vali bulunan Sadr-ı esbak Kamil Paşa'ya müracaatlarında müşarünileyhin delalet ve cezaları görmek olmayıp kalabendlik olduğundan bahisle mabeyne vaki maruzatı üzerine menfaları Midilli'ye tahvil edilmiştir." İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Karesi Meşahiri, a.g.e.**, s.110-111

¹⁰⁰⁹ Mustafa Özsarı, **Müstecabizade İsmet Hayatı ve Eserleri**, 3 F Yayınları İstanbul 2007, s.37

¹⁰¹⁰ Mehmed Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.10, s.59

¹⁰¹¹ **BOA.**, DH.MKT. 722-66, 5.Ra.1321

mahkum edilmiş bu kişilerin mahkumiyetlerinin ardından nasıl bir muameleye tabi tutulacağı Adliye ve Dahiliye Nazırı arasında yazışmalara konu olmuştur.¹⁰¹² Müstecabizade İsmet'in, Aydın Vilayeti'nde ikamet etmesi uygun görülmüştür. İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar kaldığı İzmir'de vali Kamil Paşa sayesinde Reji İdaresi Umur-ı Hukukiye Müdürlüğüne getirilmiştir.¹⁰¹³ Uzun süre reji idaresinin avukatlığını yapmıştır.¹⁰¹⁴ Aydın Vilayeti'nde bulunan sürgünlere dair listelerde, üç sene kalabendlik cezasını ikmal ederek İzmir'e gönderildiği ve Zabtiye Nezareti'nin gözetimi altında tutulduğuna ilişkin bilgiler yer almaktadır. Hayatının İzmir döneminde, ilk başlarda gazetelere yazı yazmaya bir süre mesafeli durmuştur. 1906 yılının Temmuz ayından itibaren Hizmet Gazetesi'ni yeniden yayınlama girişiminde bulunmuştur. Ancak dizgi hatası yüzünden gazete kapatılınca, İkinci Meşrutiyet'e kadar sadece rejideki göreviyle uğraştığı anlaşılmaktadır.¹⁰¹⁵ Müstecabizade İsmet, İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra mevcut özgürlük ortamından da yararlanarak tutuklandığı ve yargılandığı sırada kendisinden alınan kitap ve evraklarının iade edilmesini talep etmiştir.¹⁰¹⁶ 1909 yılında verdiği bu dilekçe üzerine konu ile ilgili araştırma yapılmıştır. Zaptiye Nazırlığı'nın verdiği bilgiye göre, İsmet Bey'e ait kitap ve evraklara dair bir kayda rastlanmamıştır. Ancak zaptiye dairesinin evrak saklanılan mahzeninde bulunup içindekilerin neler olduğunu anlamak için bir ay boyunca Tahkik Heyeti odasında kalan kapağı kırık bir sandığın İsmet Bey'e ait olduğu anlaşılmıştır. İsmet Bey bu sandığı alıp incelediğinde içindeki kitap ve evrakların eksik olduğunu, bunların bulunarak kendisine iadesini talep etmiştir. Zaptiye Nazırlığı yeniden yaptığı araştırma sonucunda eksik kitap ve evraklar bulunamamıştır. "*Vaktiyle daire-yi zaptiyeye gönderilmiş olan kütüb ve evrakının iadesi Müstecabizade İsmet Bey tarafından istida edilmesiyle tedkikat-ı lazıme bi-l-icra kütüb ve evrak-ı mezkure hakkında bir kayda tesadüf edilmeyip evrak hıfzına mahsus mahzende görülen ve vaktiyle muhteviyatı tedkik edilmek üzere mülga heyet-i tahkika odasında bir ay kadar kaldıktan sonra oraya konulduğu anlaşılan kapağı kırık bir sandığın kendisine aid olduğunu beyan etmesiyle mezkur sandık mummaileyhime teslim*

¹⁰¹² BOA., DH.MKT. 918-88, 22.L.1322

¹⁰¹³ Mehmed Zeki Pakalın, **a.g.e.**, C.10, s.60

¹⁰¹⁴ Hüseyin Avni, **İzmir Şairler Antalojisi, a.g.e.**, s.90

¹⁰¹⁵ Mustafa Özsarı, **a.g.e.**, s.47

¹⁰¹⁶ BOA., DH.MKT. 2760-6, 14.S.1327

edilmiş ve ahiren ita eylediği arzuhalde zikr olunan sandık derununda getirilmiş olan kitaplardan leffen takdim kılınan pusulada isim ve miktarı muharrer kitapların noksan olduğundan bahisle onların da buldurulub iadesi veya bedelinin tediyesi istida edilmiş ve tekrar icra kılınan taharriyatta matlub kitaplar bulunamamış olmakla"¹⁰¹⁷

Müstecabizade İsmet, İkinci Meşrutiyet döneminde, siyasi mahkumlardan olduğu için uzun yıllar sürgün hayatı yaşadığını belirten bir dilekçe ile mağduriyetinin giderilmesini talep etmiştir. Kendisine 1909 tarihinde 1500 kuruş verilmesi uygun görülmüştür.¹⁰¹⁸ 1909 tarihinde İzmir İstinaf Hukuk Mahkemesi azalığına getirilmiştir. Dört yıl bu göreve devam ettikten sonra istifa ederek avukatlık yapmaya başlamıştır. Müstecabizade İsmet İzmir'de arkadaşı Suud Bey'e gönderdiği bir mektupta şöyle yazmıştır. "*Hayat-ı memuriyet, ba-husus şu zaman-ı füyuzat-ı nişanda tab-ı azadi-hakiranemle i'tilaf kabul etmediğinden o suretle çekilmeyi hoş buldum. Evvel mahkum, sonra hakim, daha sonra muhakim oldum.*"¹⁰¹⁹

Müstecabizade İsmet ile birlikte, siyasi nedenlerle Midilli'ye kalabendlik cezası ile gönderilenlerden biri Yunus Nadi'dir. 1901 tarihinde, yönetim aleyhinde kurulmuş gizli bir cemiyetin üyesi olduğu iddiasıyla tutuklandığında henüz Hukuk Mektebi öğrencisidir.¹⁰²⁰ Üç yıl süren kalabendlik mahkumiyetinin ardından tıpkı, Müstecabizade İsmet gibi, İstanbul'a dönmesine izin verilmemiş, Zabtiye Nezareti altında bulundurulmak üzere Aydın Vilayeti'ne gönderilmiştir. Aydın Vilayeti'ne geldikten sonra, mahkumiyeti nedeniyle yarım bıraktığı Hukuk Mektebi'nden aldığı bazı derslerle dışarıdan tamamlamış ve diploma alarak dava vekilli sıfatını elde etmiştir.¹⁰²¹ Aydın Vilayeti'nde ikamet ettirildiği sürede memleketi olan Meğri'de dava vekilliği yaparak geçimini sağlamıştır. İkinci Meşrutiyet'ten sonra aktif olarak siyasi hayata katılmış Aydın ve İzmir milletvekillikleri yapmış, Yenigün ve Cumhuriyet Gazetelerini çıkarmıştır.¹⁰²²

¹⁰¹⁷ BOA., ZB. 330-141, 18.Şu.1324

¹⁰¹⁸ BOA., BEO. 3524-264277, 7.Ra.1327

¹⁰¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Karesi Meşahiri, a.g.e.**, s.117

¹⁰²⁰ Abdullah Acehan, **a.g.e.**, s.420

¹⁰²¹ BOA., BEO. 3428-257026, 12.L.1326

¹⁰²² Abdullah Acehan, **a.g.e.**, s.420-421

Siyasi nedenlerle Aydın Vilayeti'nde ikamet ettirilenlerden biri de Necip Türkçü'dür. Aslen Edirneli olan Necip Türkçü Talat ve Cemal Paşalarla aynı dönemlerde Askeri Rüşdiye'de eğitim görmüştür.¹⁰²³ Edirne Rüşumat Dairesi'nde ardından da Mürefte Rüşumat Dairesi'nde çalıştığı dönemlerde siyasete ilgisi artmıştır. 1896 Şubat'ında Polis komiseri tarafından evi basılarak tevkif edilmiştir. Evde bulunan bütün evrak ve mektuplarla birlikte jandarma nezaretinde kaymakamlık binasına getirilmiştir. Tutuklu olarak Edirne'de kendisi ile birlikte, tutuklananlar arasında Faik, Şeref ve Talat Beyler de bulunmaktadır.¹⁰²⁴ Necip Türkçü, Edirne'de Hafız İbrahim'in önderliğini yaptığı siyasi hareketin kurduğu komitenin üyesi olmakla suçlanmıştır.¹⁰²⁵ Kendilerine itham edilen suçtan şöyle bahsetmektedir: "*Bir gün hepimize, heyet-i ithamiye mazbataları adı altında bir kağıt verdiler; biz o zamanki Ceza Kanununun 58. maddesinin fıkra-ı ahiresi mucibince İttihad Cemiyeti teşkiline teşebbüs etmiş olmamızdan cinayetle itham ediliyorduk.*"¹⁰²⁶ Mahkemelerinin neticesinde, gizli kurulmuş siyasi bir cemiyetin üyesi olmakla suçlu bulunarak, elli sekizinci madde doğrultusunda beş sene kalabendlik cezasına mahkum edilmiştir. Bu tür siyasi suçlar asıl mahkumiyet sonunda, genelde ikinci bir mahkumiyet olarak Zabtiye Nezareti altında bulundurulma cezasını gerektirmektedir. Nitekim kalabendlik ceza müddeti kadar, Zabtiye Nezareti altında bulundurulması mahkeme ilamına eklenmiştir.¹⁰²⁷ Kalabendlik cezasına mahkum edilmiş olmasına rağmen Edirne Umumi Hapishanesine konulmuştur. Mahkumiyetinin ikinci yılında padişahın affına mazhar olmuştur. Necip Türkçü, ilk ikamet yeri olarak Bursa'yı seçmiştir. Ancak bir memuriyette görev alamadığı için geçimini sağlamakta güçlük çekmiştir. Etrafındakiler, Bursa'da kendisi gibi sürgün edilen kişiler olduğunu, onlara aile nüfusuna göre beş kuruş yevmiye verildiğini, kendisinin de valiye başvurabileceği fikrini vermişlerdir. Valiliğe başvurduğunda, kendisinin padişahın affına mazhar olarak Bursa'da ikamete mecbur tutulduğu, uygun bir memuriyet çıktığı takdirde orada istihdam edileceği cevabını almıştır. Necip Türkçü, Bursa'da kaldığı on üç ay boyunca, kendisine bir memuriyet

¹⁰²³ İbrahim Olgun, **Necip Türkçü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1971, s.17

¹⁰²⁴ Ömer Faruk Huyugüzel, **Necip Türkçü'nün Hatıraları ve Dil Yazıları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, s.84-85

¹⁰²⁵ İbrahim Olgun, **a.g.e.**, s.19

¹⁰²⁶ Ömer Faruk Huyugüzel, **Necip Türkçü'nün Hatıraları ve Dil Yazıları**, **a.g.e.**, s.88-89

¹⁰²⁷ İbrahim Olgun, **a.g.e.**, s.19

çıkılmayınca ikamet yerinin İzmir'e tahvilini talep etmiştir. Bu konuda Bursa Valiliğine; *"Bursa'da istihdam olunacağı bir rüsumat memurluğu olmadığından bir seneden beri işsiz güçsüz kaldım. Diğer taraftan Bursa'nın hava ve suyuyla imtizaç edemediğimden İzmir'e nakledilmem hususuna delalet buyrulması"* şeklinde bir arzuhal sunmuştur. Başvurusu kabul edilmiş, 1899 Nisan'ında jandarma çavuşu nezaretinde Balıkesir ve Manisa yoluyla İzmir'e getirilmiştir. Hatıralarında, yol boyunca her konakladıkları yerde refakat eden jandarma çavuşunun değiştiğinden bahseden Necip Türkçü, İzmir'e geldiklerinde kendisinin polis müdüriyetine teslim edildiğini belirtmektedir. Evrakları vali tarafından inceleninceye kadar misafirhane denilen tutukevinde üç gün geçirmiştir. Kendisinin kalacağı otelin ismi alınmış, adres değişikliğinin polis idaresine bildirilmesi ve haftada bir kez de görünürmesi konularında uyarıldıktan sonra, evraklarıyla birlikte İzmir Rüsumat Nezaretine yönlendirilmiştir.¹⁰²⁸ Kısa süre içinde, İzmir Gümrük'te 120 kuruş maaşla tebligat memurluğuna başlamıştır.¹⁰²⁹ Edirne'den tanıdığı bir isim olan Mehmet Şeref ile İzmir'de karşılaşması basın hayatına yönelmesinde önemli rol oynamıştır. Mehmet Şeref de politik sebeplerle Maan'a sürülmüş ve oradan firar ederek gizlice İzmir'e gelmiştir. Kendisi bu firarından hatıralarında bahsetmektedir. *"İzmir'e bir kaçak gibi can atmıştım. Yıldız baykuşu, beni yirmi dokuz ay gençliğimin en güzel günlerinde otuz beş arkadaşımın bir zindana atarak sonra beyin kavuran Arabistan çöllerinin ortasına ta...Maan'a sürmüştü. Oradan kaçtım. Gençtim. Doksan üç gün kum çöllerini, Arap vahalarını, çadırlarını, susuzlukla, açlıkla çarpışa çarpışa geçtim ve deniz kıyısına ulaşabildim. İşte en son sırtımda her yeri yırtık bir Arap maşlahı, başımda bir akel, ayağım çıplak İzmir Kordonuna çıkabildim."*¹⁰³⁰

Mehmet Şeref ve Necip Türkçü'nün İzmir'de kesişen yolları, Ahenk Gazetesinde yazdıkları yazılarla devam etmiştir. Necip Türkçü'nün daha önceden de var olan Türkçe merakı Ahenk Gazetesinde dilin sadeleşmesi yönündeki yazılar yazmasına neden olmuştur.¹⁰³¹

¹⁰²⁸ Ömer Faruk Huyugüzel, **Necip Türkçü'nün Hatıraları ve Dil Yazıları**, a.g.e., s.134-159

¹⁰²⁹ İbrahim Olgun, a.g.e., s.21

¹⁰³⁰ Muazzez Kara, **İzmir Edebiyat Tarihine Dair Hatıralar I**, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Lisans Bitirme Tezi, İzmir 1987, s.310-311

¹⁰³¹ Habibe Keskin, a.g.t., s.86

İstanbul'da Mülkiye ve Tıbbiye öğrencileri arasında yayılan siyasi muhalefet, sürgün cezalarının tatbikini arttırmıştır. Mektepten çıkarılan öğrencilerin, kanunen çok ağır bir ceza gerektirmeyen durumlarda ya memleketlerine, ya da istihdam edilmek üzere Anadolu'nun muhtelif kent ve kasabalarına gönderilmeleri yönünde hareket edilmiştir. Bu öğrencilerden biri İzmirli Nuri'dir. Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinden olan İzmirli Nuri, İttihad ve Terakki'nin örgütlenme süreci içinde siyasi nedenlerle yargılananlar arasında bulunmaktadır. Birlikte yargıldığı isimler arasında Abdullah Cevdet ve Dağıstanlı Mustafa gibi isimler de bulunmaktadır. İlk muhakemesinde, yargıldığı arkadaşlarının çoğu cezalara çarptırılırken, kendisi hakkında sabit birşey bulunmadığından tahliyesine karar verilmiştir.¹⁰³² Ancak, bu aşamadan sonra, hal ve hareketleri dikkatli bir şekilde takip altına alınmıştır. Nitekim kısa süre içinde, ikinci kez mahkeme karşısına çıkarılmıştır. Bu sırada Mekteb-i Tıbbiye üçüncü sınıf öğrencisidir. Kendisine isnad edilen suçlar arkadaşı Yanyalı Hakkı Efendi'ye saldırması ve asıl önemlisi üzerinde "dikkate şayan" bir mektup bulunmasıdır. Bu mektup, Aydın Vilayeti Defter-i Hakani katiplerinden Abdürrahim Macid Efendi ile aralarında geçen bir yazışmadır. Muhakemesi neticesinde mektepten çıkarılarak, taşraya uzaklaştırılması yönünde karar verilmiştir. Mahkeme kararının tatbiki için Zabtiye Nezareti'ne teslim edilen İzmirli Nuri'nin, memleketi olan Aydın Vilayeti'ne gönderilmesi uygun görülmüştür. Durum ile ilgili Aydın Vilayeti'ni bilgilendiren Zabtiye Nezareti İzmirli Nuri Efendi'nin dönmesine izin vermemek üzere gönderildiğini vilayete tebliğ etmiştir. Ayrıca, Aydın Vilayeti Defter-i Hakani katiplerinden Abdürrahim Macid Efendi hakkında da, vilayetçe yapılacak tahkikata göre gereken muamelenin yapılması bildirilmiştir.¹⁰³³

19. yüzyıl sonlarında, Aydın Vilayeti'nin başkentle yazışmalarına sık sık konu olan sürgünlerden biri Ahmed Esad'dır. Mabeynden çıkma bol maaşlı bir sürgün olarak Aydın Vilayetinde dikkat çeken isimlerden biridir. Hırvat Siyavuş Paşa'nın torunlarından. Babası Hamdi Paşa, Hama Mutasarrıflığı'nda bulunmuştur. 1855 doğumlu olan Ahmed Esad, Fatih Rüştiyesi, Mekteb-i Sultani ve Mahrec-i Aklam'daki eğitiminin yanısıra özel dersler de almıştır. Osmanlı Devleti'nin, önemli okullarında

¹⁰³² BOA., Y.PRK.BŞK. 68-92, 29.Z.1320

¹⁰³³ BOA., ZB. 401-117, 26.Te.1321

eğitimini sürdüren Ahmed Esad'ın devlet kademesindeki ilk görev yeri, Harbiye Nezareti Nizamiye Yoklama Kalemidir. 1875 tarihinde başladığı bu görevi, aylık 100 kuruş maaşla yaklaşık on ay boyunca srdrmştir. İstanbul'daki ilk görevinin ardından, 1883 tarihinde şam'a gönderilmiştir. Bu görevi sırasında, aylık 2500 kuruş maaş ve yıllık 10.000 kuruş da hane creti verilmiştir. şam'daki görevi altı yıl boyunca devam etmiştir. Bu süre zarfında hazineden atiyelerle birlikte toplam 244.250 kuruş almıştır.¹⁰³⁴ 1889 tarihinde getirildiği Ceyb-i Hmayun¹⁰³⁵ mütercimliğinde 2500 kuruş maaş almıştır. Bir yıl içinde maaşı 3000 kuruşa yükseltilmiştir. Bu görevinden, resmi kayıtlarda üstü kapalı bir şekilde "isaet vakası" ifadesiyle geçiştirilen bir nedenle 1891 tarihinde azledilmiştir. Bu tarihten itibaren, padişah iradesi ile İstanbul dışına sürgüne gönderildiği anlaşılmaktadır. Ahmed Esad, ilk olarak Halep'e gönderilerek, burada, geçici bir memuriyette istihdam edilmiştir.¹⁰³⁶ Halep'teki görevi sırasında, kendisine Hazine-yi Hassa'dan 2850 kuruş maaş ve hane kirası olarak da yıllık 10.000 kuruş verilmiştir.¹⁰³⁷ Yaklaşık bir yıl kadar Halep'te kaldıktan sonra, 1892 tarihinde Maliye Hazinesinden verilen 1500 kuruş maaşla ikamete memur olarak Aydın Vilayeti'ne gönderilmiştir. Aydın Valiliği durumla ilgili bilgilendirilirken, "ıslah olmaz bir fesat" ifadesiyle tanıtılan Ahmed Esad'ın, mutlaka Zabtiye Nezareti altında bulundurulması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰³⁸ İzmir'e Kütahya yoluyla geldiği anlaşılmaktadır. Halep Valiliği, Ahmed Esad'ın ailesiyle birlikte Kütahya'ya doğru hareket ettiğine dair, telgrafla Yıldız Sarayı'nı bilgilendirmiştir.¹⁰³⁹

Ahmed Esad, İzmir'de bulunduğu dönemde, kentin ileri gelenleri ile aynı ortamlarda bulunmuştur. Hüseyin Rıfat, hatıralarında Ahmed Esad ile ilgili bilgiler vermektedir. Karantina'da bulunan evlerinde bir gece Eşref, Tokadizade şekip, Abdhalim Memduh, Mevlevi şeyhi Nureddin, Mekteb-i Sanayi Nazırı Ahmed Esad Bey ve Divan edebiyatının önemli isimlerinden Celal Paşa ile toplanmışlar, saz ve şiir

¹⁰³⁴ BOA., DH.SAİD. 188-215

¹⁰³⁵ "Ceyb-i Hümayun; padişaha ait bütün gelirlerin toplandığı ve padişah tarafından yapılacak harcamalarla saraya ait bütün masrafların ödendiği bir i hazinedir. Tanzimat döneminde zamanla adı Hazine-i Hassa'ya dnştrlmştir." Arzu T. Terzi, **Hazine-i Hassa Nezareti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.19

¹⁰³⁶ BOA., DH.MKT. 1933-67, 17.ř.1309

¹⁰³⁷ BOA., DH.SAİD. 188-215

¹⁰³⁸ BOA., Y.EE.KP. 86-36-3585, 29.Z.1341

¹⁰³⁹ BOA., Y.MTV. 65-70, 18.M.1310

eşliğinde eğlenmişlerdir. Toplantı sırasında, o günlerde çok moda olan "Külah-ı Mevlevi" redifli gazellere yer verilmiştir. Şair Eşref, Celal Paşa'dan nazirelerini çok beğendiğini söyleyerek peş peşe okutmuştur. Bunun üzerine içkiyi de fazla kaçırın Ahmed Esad ayağa kalkarak, "*Külah-ı Mevlevi Redifli gazeli tekrar etmekteki maksadınızı anlıyorum. Veliht Reşat Efendi de Mevlevidir. Bu tekrarla, ona olan mensubiyetiniz ve Sultan Hamid'e olan adavetinizi göstermek istiyorsunuz.*" diyerek ortamın gerilmesine yol açmıştır. Bunun üzerine Şeyh Nureddin ve Tokadizade Şekip ayağa fırlamışlardır. Hatta Tokadizade Şekip'in, Ahmed Esad'a cebinden çıkardığı silahı doğrulttuğundan bahsedilmektedir. Ahmed Esad, güçlkle onların ellerinden alınıp, arabasına bindirilerek evine gönderilmiştir.¹⁰⁴⁰

Ahmed Esad İzmir'de kaldığı müddetçe, İstanbul'dan Aydın Valiliğine kendisi ile ilgili dikkatli olunması hususunda sık sık uyarılar yapılmıştır. Aydın Vilayeti ve İstanbul arasındaki yazışmalarda İzmir'de karıştığı olaylarla ilgili "tuhaf" sayılabilecek bilgilere rastlanmaktadır. Hususi arabacısı ve uşağı Abdullah ile birlikte, hemen hemen her gün gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlere giderek, "fesat davranışlar" sergilediği yönünde haberler alınması bunlardan biridir. Yanında bulunan hizmetkarlarını, padişahın etrafındaki hizmetkarlar gibi giydirmesi, hatta hizmetkarı zenci Abdullah'ın tıpkı padişahın yanındaki kulları gibi ellerini göğsü üzerinde bağlı ve kavuşuk tutması yönündeki haberler resmi yazışmalarda göze çarpan ibarelerdir. Padişahı taklit eder tarzda bu tür davranışların engellenmesi için, vilayete sürekli uyarılar yapılmıştır.¹⁰⁴¹ Yapılan yazışmalarda her ne kadar kendisine iyi niyetle yaklaşılsa da, dünyada yapamayacağı kötülük olmayan bir kişi olarak kendisinden bahsedilmiştir. Ahmed Esad'ın, Aydın Vilayeti'nde ikamete memur edilmiş, yirmi kadar kişinin aklını karıştırma yönünde hareket ettiğine dair bazı şüphelerin de ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Yine bir başka olay, Ahmed Esad'ın İstanbul'dan bir çift hayvan getirdiği ve bu hayvanları padişahın ihsanı olarak has ahırdan kendisine hediye edildiğini herkese ilan etmesine ilişkindir. İstanbul'dan getirttiği bu hayvanların bedeli olan 160 lirayı ödememek için hayvaların sakat olduğuna dair bir iddia ortaya atarak parayı ödemek istemediğinden bahsedilmektedir. Yine bir diğer haberde etrafına epeyce

¹⁰⁴⁰Güniz Silistre, **a.g.t.**, s.13

¹⁰⁴¹**BOA.**, Y.PRK.SRN. 3-64, 25.Ca.1310

borçlanmış olduğu bilgisi verilmektedir. Resmi kayıtlarda, bir şeyler satın alırken çıkarmış olduğu çok sayıda olaylardan bahsedilmektedir. Sokaktan geçerken, mesela bir jandarmanın ona saygıda kusur ettiği iddiaları gibi akla gelmeyen birçok iftiraya başvurduğu belirtilmektedir. Ayrıca Avrupa'da o sırada yayımlanan kitap, gazete ve risaleler getirttiği, İzmir'de bulunan Frenk, Rum, İtalyan ve İngilizlerden önüne gelen kötü niyetli kişilerle görüştüğü, bunlar adına siparişler vermekte olduğu ve onlara bol bol para dağıttığı yönündeki bilgiler, Aydın jandarma kumandanı tarafından dikkat çekici bir nokta olarak sunulmuştur.¹⁰⁴²

Aydın valisi Hasan Fehmi'nin, Ahmed Esad hakkında saraya verdiği bilgiler arasında ilginç noktalar bulunmaktadır. Kendisinden halkı sürekli etkilemeye ve etrafında insanlar toplamaya çalışan bir kişi olarak bahsetmektedir. Hatta fikirlerine kimse rağbet etmeyince, bizzat kendisi kapı kapı dolaşarak Müslüman ve gayrimüslim aileler arasında düşmanlık yaratmaya yönelik davranışlarını ısrarla sürdürmeye çalıştığı belirtilmektedir. Kayıtlara göre tehlikeli davranışlar sergileyen Ahmed Esad'ın, hem tahammül sınırlarını zorlayan davranışlarını, hem de bir yere kaçma ihtimalini engellemek için Aydın Vilayeti'nce 1895 Mart ayında bir süre nezaret altında bulundurulması uygun görülmüştür. Aydın Valisi Hasan Fehmi tarafından çekilen 23 Mart 1895 tarihli telgrafta Ahmed Esad ile ilgili vilayette yaşanan sorunlardan bahsedilmiştir. "*Ahmed Esad'ın kimse rağbet etmeyince kendisi kapı kapı dolaşarak birtakım ma-la-ya'ni tefevühata devam ve adeta İslam ve Hıristiyan arasında muadat bir aile ihdasına sarf-ı kemal ihtimam etmeye ve dört nefer müsellağ Yunanlı beslemekte olub icabında istimal ve sefaretlere müracaat eyleyeceğini ve bir takım evrakı muteberan-ı ahaliye neşr edeceğini işaa eylemekte idüğüne binaen bunun tehdid şerr ve mazarratı ile savuşmasına meydan verilmemesi emr zaruri hükmüne girmiş ve merkumun şu ahvalinde ısrarı tahammül-fersa bir raddeye varmış olmakla beraber firar ettiği halde tertib edecek mesuliyetten ihtiraz dahi çakerlerince vecibeden bulunmuş olmakla şeref-sadır olan irade-i seniyye hazret padişahi mantuk-ı aliyesince merkumun ihtilattan men'i zımnında taht-ı nezarete alınmış olduğu ve her ne vechle*

¹⁰⁴² BOA., Y.PRK.ASK. 87-89, 9.C.1310

emrü ferman hümayun mülikane şeref-sudur buyrulacak olur ise mucib-i aliyesince tevfik hareket edileceği maruzdur ferman."¹⁰⁴³

Ahmed Esad hakkında çok fazla jurnal saraya iletilmiş olmasına rağmen, kendisine verilen ihsanlar da göz doldurucudur. İzmir'de kaldığı süre içinde, kendisine tahsis edilen maaşa sürekli zam yapılmış hatta bu durum onun padişahın hafiyelerinden olabileceği düşüncesine de yol açmıştır. İzmir'de ikamete memur edilmesinin yedinci yılında maaşı 500 kuruş arttırılarak 2000 kuruşa yükseltilmiştir. Bu konuda çıkarılan iradede kendisinin bir yere firar etmemesi için dikkatli olunması da bildirilmiştir.¹⁰⁴⁴ İzmir'de kaldığı müddetçe Ahmed Esad'ın maaşına zamlar yapılması Şair Eşref'in de diline dolanmıştır. Ahmed Esad'ın son maaşının 80 altın liraya çıkarıldığını duyan Eşref, bol parayı alarak sürgün edilmeye herkesin razı olacağını dile getirerek durumla alay etmiştir.¹⁰⁴⁵

1902 tarihinde Ahmed Esad'ın İzmir'den firar edeceği yönündeki haberler işitilmeye başlanmıştır. Vali Kamil Paşa, sarayı bu konuda bilgilendirmiştir. Aydın valisi Kamil paşa tarafından çekilen 17 Haziran 1902 tarihli telgrafta Ahmed Esad'ın firar edeceği haberlerinin alındığı bildirilmiştir. "*İkamete memur Ahmed Esad Efendi geçenlerde yaveran hazret-i şehir-yariden ferik Şakir Paşa hazretlerinin yanında bulunduğu esnada bir haftaya kadar buradan firar edeceği ifadatında bulunduğu lede'l-istihbar merkumun firarına meydan verilmemesi polis müdürlüğüne tebliğ olunmuş idüğünden merkum taht-ı tarassudda olduğunu his etmesiyle bu kere yine paşa-yı müşarünileyhin odasında polis müdürü hazır olduğu halde firarını men için kendisi hafiyen takip olunmakta ise de yine kaçıp vilayet kararını men-i münkadir olamayacağına dair atabe-i ulya-yı mülikaneme telgraf keşide edeceğini beyan eylemiş ve çünkü merkumun bu esnada tezayyüd eden azgınlığına nazaran vilayete mesuliyet davet etmek için firara tasaddisi kuvve-yi muhtemel bulunmuş olduğundan ve çünkü eşirra-yı mahlukatın en aşağı olan merkumun buradan firarında sami-yi nezd-i hümayun mülikanede ziyade mültezem olub firarı halinde bizzat vali şediden mesul tutulacağı vilayete tebliğ kılınan irade-i seniyye cenab-ı padişahi iktiza-yı aliyyesinden merkum kema-fi-s-sabık sahilden uzakça*

¹⁰⁴³ BOA., Y.PRK.UM. 31-80, 26.N.1312

¹⁰⁴⁴ BOA., İ.HUS. 73-1316.Za/63, 27.Za.1316

¹⁰⁴⁵ Güniz Silistre, a.g.t., s.14

bulunmak için Aydın Kasabasına gönderilip atabe-i ulya-yı mülükaneye de arz kılınmıştır."¹⁰⁴⁶

Ahmed Esad'ın hafiyelerle sürekli gözetim altında bulundurulmasına rağmen firar edebilecek biri olduğu, bu nedenle denetimlerin arttırılması ve bir firar söz konusu olursa bu işten birinci derecede Aydın Valiliğinin sorumlu tutulacağı belirtilmiştir. Bu nedenle Aydın Valiliği, firarını engellemek için de sahilden uzak bir Aydın Kasabasında yerleştirmiştir. Ahmed Esad, eşi Nuriye Hanım ile birlikte herhangi bir sebep olmaksızın İzmir'den Aydın'a gönderildiğine ilişkin şikayetlerini Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgraflarla bildirmiştir.¹⁰⁴⁷ Ahmed Esad'ın Aydın Vilayeti'nde ikamete memur edildiği iradede kendisinin İzmir'e gönderilmiş olması, Aydın valisinin de onu kendiliğinden Aydın'a gönderdiğinin anlaşılması üzerine derhal İzmir'e geri gönderilmesi yönünde valilik uyarılmıştır.¹⁰⁴⁸ Bu durumda kendisinin İzmir'e tekrar geri dönmesi sağlanmıştır.¹⁰⁴⁹

Ahmed Esad bir süre İzmir Sanayi Mektebi fahri nazırlığı görevinde bulunmuştur. Mehmet Şeref, hatıralarında Ahmet Esad ile ilgili şunları anlatmaktadır: "*Sanayi Mektebi'nde tanımağa lüzum bile görmediğim ters suratlı, biber gibi acı, durmayıp haykıran bir müdür vardı. Şimdiki Teyyare Cemiyeti piyangosunda müdürlük ederken galiba ortadan kaybolan bir Yahudi ile iyice anlaşmış idi. Bunun adı Ahmet Bey idi. Gürültüsünden mektepte durulmaz bir zat idi. Suratından düşen bir parça olurdu. Mabeyn adamlarından iken İzmir'e sürgün edilmiş. Buna hiddet ederek önüne geleni ısırır, arkadan geleni teperdi.*"¹⁰⁵⁰

İzmir'de mirliya Şakir Paşa tarafından Ahmed Esad hakkında verilen bir bilgi oldukça dikkat çekicidir. 26 Nisan 1903 tarihinde saat dört civarında Ahmed Esad, Şakir Paşa'nın yanına gelerek ona padişah aleyhine yazılmış bir makale ve fıkra eline geçtiğini ihbar etmiştir. Kendisine, bunların nereden eline geçtiği sorulduğunda, İzzet adlı hizmetçisinin kasaba giderken, yaftayı gördüğünü yapıştırıldığı yerden bunu alarak

¹⁰⁴⁶ BOA., Y.A.HUS. 430-81, 13.Ra.1320

¹⁰⁴⁷ BOA., BEO. 1873-140417, 19.Ra.1320

¹⁰⁴⁸ BOA., İ.HUS. 98-1320.Ra/57, 10.Ra.1320

¹⁰⁴⁹ BOA., Y.PRK.ASK. 183-17, 26.Ra.1320

¹⁰⁵⁰ Muazzez Kara, a.g.t., s.354-355

kendisine getirdiğini, bu konuda idareyi haberdar etmek istediğini söylemiştir. Şakir Paşa, Ahmed Esad tarafından kendisine verilen bu bildiriye, padişaha karşı ağza alınmayacak terbiyesizlikte ifadeler olduğunu, padişaha Kanun-i Esasi'den bahsederek Meşrutiyet idaresinin tavsiye edildiğini, bildirinin altında Vatan Perveran Cemiyeti'ne bağlı müderrislerin imzalarının bulunduğunu, elyazması ve taşbasmaları olan bu belgenin İstanbul'da bastırıldığına dair bilgileri saraya iletmiştir. Şakir Paşa, bu tür "muzır" olarak tabir edilen evrakların, Aydın Vilayeti'ne girmesinde vali Kamil Paşa'nın müsamahasının ve polis müdürünün kötü niyetinin etkili olduğu yönündeki düşüncesini de yazısına eklemiştir.¹⁰⁵¹

Aydın Vilayeti'nde Ahmed Esad'ın ikamet ettirilmesinin güçlüğü yazışmalardan da anlaşılmaktadır. Sonunda saray da bunu anlamış, 1905 tarihli irade doğrultusunda Ahmed Esad'ın ikamet ettirmek üzere Ankara'ya gönderilmesi ve yol masraflarının da karşılanması Aydın Vilayeti'ne bildirilmiştir.

Aydın valisi Kamil Paşa'nın, Ahmed Esad ile ilgili Yıldız Sarayı'na iletildiği bilgiler, önemli hususlar içermektedir. Valinin 18 Şubat 1905 tarihli telgrafı ile Ankara'ya gönderilme kararı karşısında Ahmed Esad'ın tutumundan bahsetmektedir. *"Meşhur Ahmed Esad Efendi'nin Ankara'ya izamı hakkındaki irade-i seniyye cenabı hilafetpenahi icrasız bırakmak için temaruz ederek hanesine kapanmış olduğu halde Dersaadet'e avdetine müsaade-i seniye şayan buyrulduğuna dair dünkü gün kurena-yi padişahi hazreti padişahiden biri tarafından almış olduğu bir telgraf üzerine cenab-ı savb bir tür mecnunane ile gazino ve kiraathaneleri dolaşarak hareket ve tabirat bi-edebanede bulunduğu polis idaresinden ifade olunmuştur. Mefsedetine nihayet verilmek için buradan def'i arzu olunan merkumun Ankara'ya veya Dersaadet'e gitmesinde acizlerince hiçbir fark olmayub ancak anarşist unvanına layık olan bu şeririn on seneden beri burada tecrübe olunan usulüne veya hususi sanayi mektebi nazırlığında bulunduğu esnada teferrüc vesilesiyle talebeyi arkasına alıp önünde musiki çaldırarak sokakları dolaşmasında müşahede olunan tavr-ı mecnunanesine göre iyilik vaktine asla itimad olunmayub cibilliyet asliyesi iktizasınca daima şerre meyyal olan merkumun bir aralık ya diğerlerine hased veya bir fikir mahsusa tabiyyet ile "Suavi" melunu gibi*

¹⁰⁵¹ BOA., Y.PRK.ASK. 194-151, 28.M.1321

*şevket-nazikde Dersaadet'te fesad yolu açarak halkı kıyam-ı tahrir ile devlet aleyhinde ihtilal çıkarmaya muktedir ve müstaid olması hasebiyle Dersaadet'te pek de serbest bırakılmayıp ihtiyaten zabitanın nezareti tahtında bulundurulması muvaffak hükümet olacağından hasb-el-ubudiyye arza ictisar eylediğinin südde-i seniyye-i velinimet azamiye arzı mütemenna-yı aczidir."*¹⁰⁵²

Gerçekten valinin bile kontrolünde sıkıntı yaşadığı Ahmed Esad'ın nerede ve nasıl ikamet ettirileceği saray için bir meseleye dönüşmüştür. Aydın Vilayeti'nden mabeyni hümayuna yazılan 18 Şubat 1905 Ahmed Esad'ın Ankara'ya gönderilip gönderilmemesine dair kafa karışıklığından bahsetmektedir. "*Ma'hud Ahmed Esad Efendi'nin Ankara'ya azimeti hakkında olan irade-i seniyye mülükaneden başka vilayete hiçbir irade-i seniyye tebliğ olunmayub mukaddema mumaileyh hakkında vilayete tebliğ olunan irade-i seniyye ise Ahmed Esad Efendi bir tarafa firar edecek olur ise bizzat vali şediden mesul olacağı merkezinde idüğünden mumaileyhin Dersaadete avdetine müsaade-i seniyye şayan buyrulduğuna dair dünkü gün İzzet Paşa hazretlerinden mumaileyhe bir telgraf keşide olduğu istihbar olunması üzerine olbabda vilayete tebliğ buyrulacak irade-i seniyyeden intizar olunmakta iken bugün bir müddetten beri İzmir'de bulunarak mumaileyhin hem meşrebi olan yaveran hazret-i şehriyariden kaim-makam Refik Bey Ahmed Esad Efendi'yi bi-l-istihma iskelede bulunan polislerin mümanaatına rağmen itale-i lisan ile bir kayığa indirerek Selanik'e müteheyyi-i hareket olan bir Yunan vapuruna irkaben kaçırılmış ve bu hali müşahede eden yar ü agyar cümlesinin istigrabını mucib olmuştur. İstizaa madde zımında Refik Bey nezd-i aczimi dava olunmuş ise de kendisine nevbet bahanesiyle gelmekten imtina etmiştir. İfade-yi vakaya göre Yunan vapuru esna-yı rahde Midilli'ye uğrayub Ahmed Esad Efendi'yi oraya çıkaracak imiş. Efendi-yi mumaileyhin bu hareketi dahi tavr-ı mecnunanesine zeyl ve Refik Bey'in hükümet-i mahaliye karşı muamele-yi cebriyesi ise nüfuz-u hükümeti mahal olmakla mumaileyhümme hakkında her ne vechle irade ve ferman buyrulur ise hükümet anda olacağı cihetle atabe-yi ulya mülükaneye arz babında."* Ahmed Esad'ın Ankara'ya gönderilmesine yönelik iradenin tebliğine rağmen, sonradan

¹⁰⁵² BOA., Y.PRK.UM. 74-47, 13.Z.1322

İzzet Paşa'dan gönderilen telgrafla İstanbul'a dönmesine izin verildiği yönündeki haberler üzerine Aydın Valiliği ne yapılması gerektiği ile ilgili tereddütte kalmıştır.¹⁰⁵³

Ahmed Esad'ın İstanbul'a gitmesi engellenmeye çalışılmışsa da sonunda her nasılsa İstanbul'a dönmeyi başardığını görüyoruz. İhtiyaç duyanlara maaş vermek üzere oluşturulmuş olan "muhtacin tertibinden", 1905 Martından itibaren kendisine 3000 kuruş maaş tahsis edildiği anlaşılmaktadır. 1905 yılının Aralık ayında Meclis-i Maarif azalığına tayin edilmiştir. İstanbul'da yaklaşık bir yıl kadar kaldıktan sonra, 1906 Şubat'ında maaş tahsis edilerek tekrar Aydın Vilayeti'ne gönderilmiştir.¹⁰⁵⁴ Padişah başyaverinin Aydın Valiliğine, 1906 Mart'ında çektiği şifreli telgraf ertesi gün hareket edecek bir vapurla oraya gönderilen Ahmed Esad ve ailesinin firar etmemeleri konusunda tedbirlerin alınmasına dair bir emirdir. 19 Ağustos 1906 tarihli padişah başkatibi Tahsin Bey tarafından Aydın Vilayeti'ne gönderilen telgrafta muhafaza altında gönderilmesi tebliğ edilmiştir. *"Ahmed Esad Efendi ailesiyle beraber yarın hareket edecek olan vapurla İzmir'e sevk ve izam kılınacağından evvelce de tebliğ olunduğu üzere gerek merkumun gerek efrad-ı ailesinden hiçbir kul bir tarafa firar edememesi esbabının istikmalî şerefsudur buyrulan irade-i seniyye cenab-ı hilafetpenahi iktiza-yı aliyyesinden olmakla."*¹⁰⁵⁵

Aydın Vilayeti'nde kendisine vilayet emvalinden aylık 4000 kuruş maaş verilmesini ve firar etmemesine itina gösterilmesine dair bir irade çıkarılmıştır.¹⁰⁵⁶ Firarını engellemek üzere bu kez Mentеше Sancağı'nda ikamet ettirilmiştir. Ahmed Esad'ın bir süre sonra burada eşlerinden boşandığı da anlaşılmaktadır.¹⁰⁵⁷ Ahmed Esad ile ilgili olarak, Aydın Vilayeti'ne uyarılar yapılmaya devam edilmiştir. Muğla'da bulunduğu dönemlerde Ahmed Esad, padişah ve Aydın valisi aleyhinde sözler söylediğinden bir ara hapse de atılmıştır. Buna rağmen etrafına tehditler yağdırmayı sürdürdüğüne yönelik

¹⁰⁵³ BOA., Y.EE.KP. 86-23-2291, 12.Z.1322

¹⁰⁵⁴ BOA., DH.SAİD. 188-215

¹⁰⁵⁵ BOA., Y.EE.KP. 28-2712, 23.M.1324

¹⁰⁵⁶ BOA., Y.EE.KP. 28-2724, 27.M.1324

¹⁰⁵⁷ BOA., BEO. 2911-218263, 27.B.1324

bilgiler vardır.¹⁰⁵⁸ Bir süre hapsedildikten sonra evinde gözetim altında bulundurulmaya devam edilmiştir. Bu süre içinde başkaları ile görüşmesi tamamen yasaklanmıştır.¹⁰⁵⁹

Ahmed Esad, İkinci Meşrutiyet döneminde ilan edilen genel af ile birlikte serbest kalmıştır. O da diğer sürgünler gibi yıllardır oradan oraya sürgün edildiğini belirterek, mağduriyetinin giderilmesi için mazuliyet maaşı verilmesini talep etmiştir. Sırasıyla Harbiye Nezareti yoklama kaleminde, ceyb-i hümayun mütercimliğinde, Meclis-i Maarif azalığında bulunan Ahmed Esad'ın Şam, Halep ve Aydın vilayetlerine sürgün olarak gönderildiği, bir müddet İzmir'de fahri olarak Mekteb-i Sanayi Nazırlığı yaptığı kayıtlardan anlaşılmıştır. Ahmed Esad'a Mağdurin Siyasiye Komsiyonu'nun da onayıyla 2500 kuruş aylık verilmiştir.¹⁰⁶⁰

Mabeynden çıkarılarak taşraya sürgün edilen ilginç isimlerden biri Mustafa Bey'dir. Mustafa Bey mabeyni hümayun katiplerinden iken, hizmetinin gerektirdiği şeref ve haysiyete uygun olmayan bazı hal ve hareketlerde bulunmasından dolayı, görevinden affedilerek, uygun bir memuriyette istihdam edilmek üzere taşraya uzaklaştırılmıştır. Hakkında çıkarılan padişah iradesi, taşra vilayetlerinden birine gönderilmesi, firarına hiç bir şekilde meydan verilmemesi, aksi halde mesul olanlardan hesabının sorulacağını ifade etmektedir. Mustafa Bey, 1891 tarihinde ilk olarak Diyarbakır'a gönderilmiştir.¹⁰⁶¹ Yol masrafı olarak 2100 kuruş verilmiştir. Bir süre sonra Sivas'ta ikamet ettirildiği anlaşılmaktadır. Sivas'ta sefalet içinde kaldığını bildiren Mustafa Bey'in derhal bir memuriyete tayini 1892 tarihinde Diyarbakır Valiliğine bildirilmiştir.¹⁰⁶² 1893 tarihli Maliye Nazırlığı'ndan Diyarbakır Valiliğine gönderilen bir yazıda, Diyarbakır'da vergi müdürü Hüsnü Efendi'nin Bağdat vergi müdürlüğüne tayin edileceği haberlerinin doğru olması halinde Mustafa Bey'in bu göreve getirilmesi, bir memuriyete tayin edilmesine kadar da kendisine 1200 kuruş maaş verilmesi tebliğ edilmiştir.¹⁰⁶³ Mustafa Bey, bir süre sonra Diyarbakır Vilayeti'nin havasına alışamadığını belirterek Mamuretülaziz'e gitmesine izin verilmesini talep etmiştir. Mustafa Bey, 1894 tarihinde Mamuretülaziz

¹⁰⁵⁸ BOA., Y.EE.KP. 31-3019, 26.Ş.1324

¹⁰⁵⁹ BOA., BEO. 2961-222045, 27.L.1324

¹⁰⁶⁰ BOA., DH.SAİD. 188-215, BOA., DH.MUI. 24/3-18, 24.Z.1328

¹⁰⁶¹ BOA., DH.MKT. 2002-70, 23.S.1310

¹⁰⁶² BOA., Y.A.HUS. 265-182, 26.Ra.1310

¹⁰⁶³ BOA., BEO. 132-9848, 12.C.1310

Vilayeti'ne gönderilmiş ancak, burada da bir memuriyette istihdam edilmediğinden şikayetlerini sürdürmüştür.¹⁰⁶⁴ Bu konudaki şikayetlerinin artması ile birlikte maaşı 2500 kuruşa yükseltilmiştir. 2500 kuruş maaşlı bir memuriyet açıldığı takdirde bu memuriyetin Mustafa Bey'e verilmesi Mamuretülaziz Vilayeti'ne bildirilmiştir.¹⁰⁶⁵ Mustafa Bey'in 1896 tarihli talebi üzerine kendisinin Suriye, Cezayir Bahr-ı Sefid veya Aydın vilayetlerinden birinde istihdam edilmesi hakkında 7 Ocak 1896 tarihli bir irade çıkarılmıştır. "*Mabeyni hümayun mülükane hıdmet kitabetinden ma'füvv olub Mamuretülaziz'de bulunan Mustafa Bey'in istida-yı vaki vechle Suriye Cezayir Bahr-ı Sefid Aydın Vilayetlerinden birinde istihdamı şerefsudur buyrulan irade-i seniyye cenab-ı hilafetpenahi mantuk-u münifinden olbabda emrî ferman hazret-i veliül emrindir.*"¹⁰⁶⁶

Bu iradenin çıkarılmasından sonra, Mustafa Bey Aydın Vilayeti'nde ikamet ettirilmiştir. Bir süre sonra maaşından yüzde altı oranında tekaüd ve mazuliyet kesintisi yapıldığını, emsalleri hakkında ise bu yola gidilmediğini belirterek şikayet etmiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'nden Aydın Valiliğine hitaben kelime alınan yazıda, Mustafa Bey'in İzmir'de ikamete memur olmasından dolayı menfiler tahsisatında bulunan aylık iki bin kuruş maaşının belli bir zamana kadar istisna tutulduğu kayıtlardan anlaşıldığından, tahsis edilen maaştan bir kesinti yapılmaması bildirilmiştir.¹⁰⁶⁷ II. Abdülhamid'in yaverlerinden Ferik Şakir Paşa, vali Kamil Paşanın ve İzmir'de yönetim aleyhinde tehlikeli olabilecek kişilerin tespiti için Aydın Vilayeti'nde bulunduğu bir dönemde Mustafa Bey'in kendisine bir çok jurnal verdiği resmi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Mustafa Bey'in verdiği jurnaller, vali Kamil Paşa'nın döneminde serbest bir şekilde çıkarılan Hizmet Gazetesi çevresinde oluşan topluluğun İzmir'den sürgün edilmesine yol açmıştır. Daha önce de bahsi geçtiği üzere İzmir Mevlevi şeyhi Nureddin, Abdulhalim Memduh, Tokadziade Şekip, Hizmet Gazetesi imtiyaz sahibi doktor İbrahim Edhem, başyazarı Tevfik Nevzad Bitlis'e, dava vekili Hasan, Mahmud, Ahmed ve Cevdet Efendiler Kastamonu'ya 1899 tarihinde sürgün

¹⁰⁶⁴ BOA., BEO. 346-25883, 11.B.1311

¹⁰⁶⁵ BOA., BEO. 398-29783, 2.Za.1311

¹⁰⁶⁶ BOA., İ.HUS. 44-1313.B/43, 21.B.1313

¹⁰⁶⁷ BOA., DH.MKT. 2118-80, 30.Ca.1316

edilmişlerdir.¹⁰⁶⁸ İzmir'in basın yayın hayatında ön planda olan isimlerin Mustafa Bey'in jurnaliyle sürgün edilmelerinin ardından, halktan gelen baskılar karşısında Mustafa Bey'in kendisine yardımcı olan iki Yahudi ile birlikte 1899 Kasım'ında İstanbul'a firar ettiği yönünde haberler alınmıştır. Ferik Şakir Paşa'ya göre ise, Mustafa Bey'in bu hareketi halkın baskısından ziyade, padişahın bir mükafat kapmak amacını taşımaktadır. 27 Kasım 1899 tarihli İzmir'de bulunan padişah yaverlerinden gelen şukka ferik Şakir Paşa tarafından saraya sunulmuştur. "*Vilayette ikamete memur mabeyni hümayun kitabından ma'füvv Mustafa Bey güya tazyikat-ı vakaya tahammül edemediğinden dolayı merhamet-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahiye iltica eylemek maksadıyla Musevi milletinden hempaları Nesim ve Kastro Efendileri de beraber alarak geçen Cuma günü Nemçe Vapuruyla Dersaadet'e azimet etmiş olduğu mumaileyhin vapura bindikten sonra beray-i malumat yazub gönderdiği halde dün akşam Denizli cihetinden İzmir'e avdeti çaker-anemde aldığım tezkeresinin mealinden anlaşılmiş ve mumaileyhin işbu hareket iddiası vechle tazyikat tahammül-fersadan ileri gelmeyip nail-i mükafat olmak ameliyle ihbar ve irtikab edilmiş ve desais cümlesinden olduğu beray-i malumat maruzdur ferman.*"¹⁰⁶⁹

Mustafa Bey, jurnalinin mükafatını maaşına zam yapılarak bir memuriyete tayin edilmesiyle almıştır. 1899 Aralık tarihli padişah iradesi ile, maaşına 500 kuruş zam yapılarak, 2500 kuruş maaşla Halep Vilayeti mektubi muavinliğine tayin edilmiştir.¹⁰⁷⁰

Üsküp Sancağı'nda bulunan Kumanova Kazası'nda bulunan Molla Abdurrahman, savaş sırasında harp komutanlarının bazı işlerinde ve iki sene boyunca da 600 kuruş maaşla demir madenleri memuriyetinde çalışmıştır. Hatta bu görevlerdeki başarılarından dolayı kendisine Harbiye hükümetince kendisine nişan verilmiştir. Ancak üzerinde mahzurlu bazı evraklar bulunmuş, orada kalması uygun görülmemiş ve Aydın Vilayeti'ne iskan ettirilmesine idare-i örfiye divan harbinde karar verilmiştir.¹⁰⁷¹

İstanbul polislerinden Burhaneddin Efendi, İslamiyet'i seçmiştir. Mühtedi olmasından dolayı İstanbul'da istihdamı uygun görülmemiştir 1900 tarihinde

¹⁰⁶⁸ BOA., BEO. 1369-102612, 5.Ca.1317

¹⁰⁶⁹ BOA., Y.PRK.MYD. 22-87, 23.B.1317

¹⁰⁷⁰ BOA., İ.DH. 1370-1317.Ş/15, 6.Ş.1317

¹⁰⁷¹ BOA., DH.MKT. 1406-75, 27.C.1304

Hüdavendigâr Vilayeti'ne gönderilmiştir. Burada yaklaşık dört yıl görev yaptıktan sonra hakkında şikâyet ortaya çıkmıştır. Ancak bu şikâyet meslekten atılmasını gerektirecek boyutta değildir. Ayrıca kendisinin hem mühtedi hem de aile sahibi olması nedeniyle açıkta bırakılması da uygun görülmemiştir. Aydın Vilayeti'nin de polise ihtiyacı olduğu bilindiğinden, buraya polislikte istihdam edilmek üzere gönderilmiştir.¹⁰⁷²

19. yüzyıl boyunca işsiz güçsüz takımı olarak ortaya çıkan oldukça kalabalık bir kitle büyük kentlerde toplanmaya başlayınca bu konuda çözüm yolları arayışı başlamıştır. Özellikle başkent İstanbul'un hanlarında medreselerinde ve tekkelerinde ikamet etmekte olan birtakım serseri ve meçhul kişiler türemiştir. Bu tür kişiler bir sanayile veya ticaretle işğal olmamaları nedeniyle, düzen ve nizamı ihlal etmektedirler. Bunlarla ilgili her geçen gün şikâyetlerin artması bir çözüm yolu aranması sürecini başlatmıştır. 19. yüzyıldan itibaren uygulanan mürur tezkeresine rağmen, İstanbul'da nüfus yığılışının önüne geçilememiştir. Birarada toplanmalarını için mürur nizamnamesinin daha dikkatli uygulanması ile beraber, İstanbul'a gelen bu makule sanatsız ve serseri kişilerin medrese, tekke, han vesair yerlerde ikamet ettirilmeyip hemen memleketlerine ve geldikleri yerlere iade edilmeleri yoluna gidilmiştir.¹⁰⁷³ Aynı tarihlerde Aydın Vilayeti'nde ortaya çıkan eşkıyalık hareketleri burada asayişin bozulmasına yol açmıştır. Bu nedenle İzmir'de bulunan yabancı ve işsiz kişilerin araştırılarak hareketleri meçhul olanların uzaklaştırılması buyrulmuştur. Han ve kahvehanelerde bulunan işsizlerin ve tezkeresiz olanların kendi memleketlerine gönderilmeleri uygun görülmüştür. Karadan ve denizden gelen yolcuların hal ve hareketlerinin kontrol edilmesi için okuma yazma bilen kişilerin tayin edilmesi yoluna gidilmiştir.¹⁰⁷⁴

Şura-yı Devlet'in aldığı bir kez uzaklaştırılıp firar ederek geri dönenlerin bir daha geri dönmelerine meydan vermemek üzere uzaklaştırılmaları yönündeki kararı bulunmaktadır. Bu karar özellikle serseri takımından sayılanlar için tatbik edilmiştir. Çünkü bu makulelerin mahkumiyetleri sonrasında Zabtiye Nezareti'nce uygun yere gönderilmeleri kararı genellikle mahkumiyet hükümlerinde yer almıştır. Bu tür kişiler

¹⁰⁷² BOA., ZB. 400-122, 26.Te.1320

¹⁰⁷³ BOA., İ.DH. 446-29517, 17.R.1276

¹⁰⁷⁴ BOA., A.MKT.UM. 360-50, 16.M.1277

uzaklaştırılırsalar da diğer mahkumlara nazaran daha keyfi hareket ettiklerinden firar olaylarıyla çoğu kez karşılaşmıştır. İstanbul'a geri dönen serseri takımından kişilerin Şura-yı Devlet'in kararı doğrultusunda bir daha geri dönmelerine meydan vermemek üzere uzaklaştırılmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Serseri takımından olup daha önce İzmir'e uzaklaştırılan Hayri, Faik, İrev, Rafet, Mehmed ve Rusçuklu Mehmed bir daha firarlarına meydan vermemek üzere Zabtiye Nezareti tarafından 1904 ve 1905 tarihlerinde İzmir'e gönderilmişlerdir.¹⁰⁷⁵ Kasımpaşalı Ömer, Hüsnü, uygunsuz makulesinden olması hasebiyle Hayriye, üzerinde kama bulunan ve umumhanelere uşaklık yaptığı anlaşılan Yasef, Zabtiye Nezareti tarafından gönderilenler arasında yer almıştır.¹⁰⁷⁶

Beyoğlu bidayet mahkemesi birinci ve ikinci ceza dairelerinde yargılanan İstanbullu Mustafa, Burhaneddin ve Provanit haklarındaki mahkeme hükmü ile serserilikleri sabit bulunarak, Serseri Nizamnamesi doğrultusunda iki ay müddetle nafia, belediye veya umumi müesseselerin birinde istihdamları, buna imkan olmadığı takdirde de memleketlerine veya uygun görülen bir yere gönderilmelerine karar verilmiştir. Beyoğlu bidayet mahkemeleri ceza dairesince mahkumiyetlerine karar verilen bu üç kişinin İzmir'e gönderilmeleri Beyoğlu müddeiumumiliğine bildirilmiştir.¹⁰⁷⁷ Sürgün edilen kişilerin yakınlarının başvuruları neticesinde uygun görüldüğü takdirde sürgün yerleri değiştirilebilmektedir. İzmir'e sürgün edilen Bekir'in ailesi ile birlikte Bursa'da ikametine izin verilmesi talebinde bulunan babası Süleyman'ın bu talebi kabul edilmiştir.¹⁰⁷⁸

İkinci Meşrutiyet döneminde yürürlüğe giren Serseri Nizamnamesi doğrultusunda birçok kişi, başkent İstanbul'dan ya memleketlerine ya da istihdam edilmek üzere çeşitli vilayetlere gönderilmişlerdir. Bu süreçte çok sayıda kişinin bu şekilde vilayetlere gönderilmeleri, valilerin şikayetlerine yol açmıştır. Mesela Kastamonu valisi, Sinop'a gönderilen çok sayıda kişi olduğunu, ancak vilayetin ticaret ve nafia işlerinin sınırlı olması nedeniyle bu kişilerin geçimini temin edememelerinden dolayı vilayet dahilinde

¹⁰⁷⁵ BOA., ZB. 400-113, 6.Te.1320, BOA., ZB. 400-130, 4.Mar.1320, BOA., ZB. 400-140, 5.Ke.1320, BOA., ZB. 400-143, 21. Ka.1320, BOA., ZB. 401-70, 7.May.1321, BOA., ZB. 401-96, 22.H.1321

¹⁰⁷⁶ BOA., Y.EE.KP. 86-5-432, 23.Ca.1312, BOA., ZB. 403-64, 6.A.1323

¹⁰⁷⁷ BOA., ZB. 405-55, 25.H.1325

¹⁰⁷⁸ BOA., ZB. 404-55, 2.H.1324

işsiz güçsüz dolaştıklarını bu nedenle vilayete daha fazla kişi gönderilmemesini bildirmiştir. Yine Konya valisi, İstanbul Polis Müdüriyeti'nden ve komşu vilayetlerden gönderilen birçok askeri mülteci ve serseri olduğunu, vilayet dahilinde demiryolu inşası ile işçi ve amele istihdamına uygun bazı nafia işleri bulunsa da, serserilerin ve askeri mültecilerin kendilerine teklif edilen şartlar dairesinde çalışmayı kabul etmekten imtina ettiklerini, valiliğe başvurarak hükümet ve mahalli belediyece iâşe taleplerinin de karşılanması mümkün olmadığından, vilayet dahilinde serserice dolaşanların sayısının gün geçtikçe artmasından dolayı asayişin sağlanmasında sıkıntı yaşandığını ifade etmiştir. Kastamonu ve Konya valilerinin talebinin benzer şekilde Aydın valisi için de geçerli olduğu görülmektedir. Aydın vali vekili Ferik İsmail Fazıl Bey, vilayet dahilinde hali hazırda birçok eşkıya çetesinin takibiyle meşgul olduğunu, merkeze bağlı yerlerde bir hayli İtalyan ve vilayet merkezinde de bir hayli serseri bulunduğunu, asayişin temin edilebilmesi için, başkentten bu tarzda mülteci ve serserilerin gönderilmemesini talep etmiştir. Bahsi geçen valilerin yazılarının 1911 yılı sonu ve 1912 yılı başlarına ait olduğu göz önüne alınırsa, 1909 Serseri Nizamnamesi'nin vilayetler üzerindeki olumsuz etkisinin bu tarihlerde iyice belirginleştiği sonucuna varılabilir.¹⁰⁷⁹

İkinci Meşrutiyet döneminde yaşanan 31 Mart ayaklanması, politik anlamda bir hesaplaşmayı da beraberinde getirmiştir. Ayaklanmanın ardından İstanbul'da kurulan Birinci ve İkinci Divan-ı Harbi örfiler yaptığı hızlı yargılamalarla suçlu bulduklarını cezalandırmıştır. Ayaklanmada önemli rol oynayanlardan Derviş Mehmed, Sakız adasına müebbeden sürgün edilir. Ceza yerleri olarak daha çok uzak eyaletlerin ve adaların seçildiği görülmektedir. Sürgün cezası alanların yerlerinin tayininde de firar edebilecekleri endişesi rol oynamıştır. Bu nedenle adalar ve Afrika toprakları dışında Anadolu'da Kastamonu, Konya, Ankara ve Ergani gibi konum olarak iç kısımda bulunan yerler seçilmiştir.¹⁰⁸⁰

31 Mart ayaklanması sırasında Mebusan Meclisi'ne giderek orada gördüğü mabeyn başkatibi Cevat Bey'den bazı isteklerde bulunan ve Harbiye Nazırı'nın emriyle süvarinin birçok kişiyi, mederese öğrencilerini katlettiğini, birçoklarını da yaraladığına dair

¹⁰⁷⁹ BOA., DH.İD. 68-14, 2.Ca.1331

¹⁰⁸⁰ BOA., ZB. 440-119, 17.H.1325

varaka göndererek, Volkan ve Mizan Gazetelerinde yayınlanmasına neden olan Ekmekçizade Ahmed Paşa Medresesi'nden Hacı Mustafa Zeki Efendi ve Emin Ömer tevkif edilmiştir. Bu varakanın altında imzaları bulunan mederese öğrencilerinden Mehmed Sadık, Mehmed Şükrü, Ali Efendi ve Veliyüddin Efendilerden Ali Efendi'nin beraatine, Mustafa Zeki Efendi'nin yedi sene küreğe konulmasına, Mehmed Sadık, Mehmed Şükrü ve Veliyüddin Efendilerin memleketleri dışında bir yere sürgün edilmelerine Divan-ı Harb-i Örfice karar verilmiştir. Memed Sadık Adana'ya, Mehmed Şükrü Aydın'a sürgün edilmiştir.¹⁰⁸¹ İkinci Meşrutiyet döneminde hafiyelik ve casusluğu meslek haline getirmiş kişiler de cezalandırılmışlardır. İkinci Divan-ı Harb kararıyla 1909 Temmuz'unda aralarında Birinci Orduda bulunan Denizlili mülazım Ahmed Hamdi'nin bulunduğu on iki kişi Sakız ve Midilli adalarına sürgün edilmişlerdir.¹⁰⁸² Bu süreçte mahkum edilenler arasında Kamil Paşa'nın valiliği döneminde Aydın Vilayeti'ne gönderilmiş ve saraya vilayet dahilindeki gelişmelerle ilgili bilgiler vermiş olan padişah yaveri Tatar Şakir Paşa da bulunmaktadır. 31 Mart Ayaklanmasının ardından kurulan Divan-ı Harb'te yargılanan Tatar Şakir Paşa, Cebel-i Garbiye'de bir kale dahilinde muhafaza edilmek üzere gönderilmiştir.¹⁰⁸³

Aydın Vilayeti'ne gönderilen yabancı devletlerin vatandaşları da bulunmaktadır. İki Rus vatandaşı kadın 29 Mayıs 1916 tarihli Beyoğlu Müdüriyeti'nin yazısı tahrirâtı ile gönderilmişlerdir. Meslekleri Umumhane sermayedarları olarak tanımlanan bu kişiler, yasaklanmış askeri mıntıkada askerlerle gayri meşru münasebetlerde bulunmalarından dolayı uzaklaştırılmışlardır.¹⁰⁸⁴

23 Mayıs 1916 tarihli Dahiliye Nezareti yazısıyla, Aydın Vilayeti'ni kapsayan yerlerde sürgün olarak gönderilen kişilerin isim, gönderilme nedenleri ve tarihlerinin yazılarak Dahiliye Nazırlığı'na gönderilmesi emredilmiştir. Aydın Valiliği polis müdüriyetinden ilgili isimlerin cetvellerinin, Dahiliye Nezareti'ne sunulmak üzere tanzim edilmesini istemiştir. Dahiliye Nazırlığı'ndan gelen 23 Mayıs 1916 tarihli telgrafta vilayet dahilinde menfien ikamet edenler hakkında bilgi talep edilmiştir. Aydın

¹⁰⁸¹ BOA., ZB. 405-69, 13.Te.1325

¹⁰⁸² BOA., ZB. 414-108, 28.T.1325

¹⁰⁸³ BOA., ZB. 414-77, 3.H.1325

¹⁰⁸⁴ BOA., DH.EUM. 5.Şb. 81-32, 17.Ş.1335

Valiliği bu telgrafa verdiği 26 Haziran 1916 tarihli cevapta askeri sebeplerden dolayı vilayet dahiline düşman devletlerin tebaasının ve Rumlardan bazı kişiler ve birkaç Müslüman'dan başka sürgün olarak ikamet ettirilen kimse olmadığı bildirilmiştir. *"Merkez vilayet ve mülhakatında menfiyyen mukim bulunan kimselerin tarih ve esbab-ı menfileriyle kendilerinin ve pederlerinin isimlerini ve sanatını ve yevmiye veriliyor ise miktarını ve müteferriyatını irae eder bir cedvelin irsali işar buyrulmuştur. İzmir'de menfiyyen ikamet edenler hakkında matlub izahatı havi polis müdüriyetinden tanzim edilmiş cedvel leffen takdim olundu. Esbab-ı askeriyeden dolayı İzmir'den dahil-i vilayete tebid edilmiş muhasım devletler tebaasının ve Rumlardan bazı eşhas ile birkaç İslam mevcut olup bunlardan başka mülhakat vilayette menfiyyen ikamet eden ve yevmiye alan kimse olmadığı maruzdur."*¹⁰⁸⁵

Cebel-i Lübnan, Beyrut ve Suriye ahalisi olup çeşitli nedenlerle memleketlerinden çıkarılan ve adalarda ikamet ettirilen kalabalık bir topluluk, Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında İzmir'e nakledilmişlerdir. Siyasi ve askeri gerekçelerle aralarında konsolos, tercüman, müdür, vali, ceza reisi, müderris, tüccar, kahveci ve kayıkçı gibi değişik mesleklerden gelen yetmiş sekiz kişi aileleriyle birlikte İzmir'de ikamet ettirilmişlerdir. Bu kişilerden biri de soyu Abdülkadir Geylani'ye dayanan Şerif Geylani'dir.¹⁰⁸⁶ Şerif Geylani haksız bir şekilde İzmir'de ikamet ettirildiğini ve memleketine dönmesine müsaade edilmesini talep etmiştir. *"Daileri Şam ahalisinden ve sülale-i kadriyeden olup müddet-i ömrümde umur-ı siyasiye ile iştigal etmedim ve denilen cemiyet ıslahiye ve diğer cemiyetlere intisab etmediğim gibi Devlet-i Aliyye Osmaniye'nin teallisine hadim ve hilafat-ı kübera-yı İslamiyenin vazına dai olanlardandır isimleri arz ve beyandan müstağni olan evvelce Suriye Vilayeti'nde bulunan vülat-ı azim ve adliye memuriyetlerinde müstahdem memurin-kiramın bazıları eylevm Dersaadet'te mütevattın ve büyük hıdmet ve memuriyetlere şagildir. Müşarünileyhümadan ahvali tahkik buyrulursa hakikat halim ve sadık makalem hakpaya-i samilerine tebeyyün eder. Ancak Şam ahalisinden ve agraz-i şahsiyeden münbais bir takım erbab-ı garaz tarafından vaktiyle ahval-i malumeden bil-istifade dördüncü ordu-yu hümayun kumandanı ve Bahriye nazır-ı aliyyesi ve Devletlü Cemal*

¹⁰⁸⁵ BOA., DH.EUM. 1.Şb. 4-8, 25.Ş.1334

¹⁰⁸⁶ BOA., DH.EUM. 1.Şb. 12-41, 9.Z.1336

Paşa hazretlerine bendeniz hakkında hilaf-ı hakikat olarak ilkaatta bulundular. Müşarünileyh ariz ve amik tahkikat yapmasına vakti müsaade olmadığı cihetle diğerleri gibi mahdum ve amcazadeleriyle beraber on aydan evvel hasbel kader Anadolu'ya naklimizi tensib ve emir buyurdular. Şimdilik İzmir'de ikamet ediyoruz. İzmir havası gayet rutubetli bulunduğundan mezkur müddet zarfında müteaddid hastalıklara müptela oldum ve çekmekte bulunduğum enva-ül dem ve tahammülfersa meşakk-ı azimeyi leffen arz ve takdim kılınan rapordan müsteban olur. Lütfen ve büyük yaşıma merhameten ve ceddin Seyid şeyh Abdülkadir Geylani hazretlerinin hatırlarına riayete müptela olduğum emraza binaen ve Şam havasına muadil Halep'e naklimi ve olamadığı takdirde Dersaadet'te muktedir etibba bulunduğu nazaran beray-ı tedavi oraya naklime inayet buyrulması hususunda hakpaye-i samilerine dehalet eyler ve erbab-ı garaz tarafından bendelerine isnad olunan hilaf-ı hakikat mevadın tahkikiyle beratı tebeyyün eyledikten sonra Şam'a iade buyurmaklığım esbabının istikmali atufet ve merhamet asafanelerinden istirham olunur." Abdülkadir Geylani'nin hastalığı ile ilgili rapor af talebi ile birlikte 27 Şubat 1917 tarihinde yetkili makamlara iletilmiştir. "Şam-ı şerif eşrafından elli iki yaşında Şerif Geylani Efendi tarafından muayene edildikte mumailleh efendide tevessü-i mide olduğu gibi min-el-kadim ekzama cild hastalığı ve ayrıca romatizma illetine müptela olub ve bu da kalp üzerine büyük bir tesiri olabileceği cihetle rutubetten ari ve tedavisi zımnında hazır etibba bulunan bir mahalde oturmak katiyyen levazım geleceği mübeyyin işbu rapor i'ta kılındı. Doktor Lion Fraci Efendinin imza-yı zatiyyesidir. Sıcak mevkide ikametini lüzum tıbbi bi-l-muayene tebeyyün etmekle tasdik olunmuştur."¹⁰⁸⁷

İzmir'de ikamet ettirilen bu şahıslardan on beş yaş ile altmış beş yaş arasındakiler hariç diğerlerinin memleketlerine dönmelerine 1918 tarihinde izin verilmiştir. Ancak bu kararın uygulanması sırasında bazı haksızlıklara uğradıklarını ifade eden kişiler ortaya çıkmıştır. İzmir polis müdüriyetine başvuruda bulunduğu anda kendisinin dışında sadece ailesinin gidebileceği cevabını almıştır. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'ne hitaben yazdığı yazıda, bu mağduriyetinin giderilmesini talep etmiştir. "İzmir'de mukim Musul Vali-yi esbakı Mustafa" imzasıyla 7 Ekim 1918 tarihinde Dahiliye Nezaretine gönderilen bir yazı bu konuya temas etmektedir. "Suriye havalisinden bila-hüküm tebid

¹⁰⁸⁷ BOA., DH.EUM. 4.Şb. 9-38, 20.Ca.1335

edilenlerden bil-cümle inas ile zükurdan on beş yaşından dun ve altmıştan efüzün olanların memleketlerine avdetleri için hükümet-i seniyyece müsaade ve keyfiyet canib-i sami nezaret-penahilerinden tamim buyrulmuş olduğu malum fahamet-penahileridir. Çakerleri altmış beş yaşında bulunduğum ve mahkum olmayıp idareten ailemle İzmir'e tebid olduğum cihetle hükümet-i seniyyenin şu atıfetinden istifade etmek üzere çakerleriyle inas-ı efrad ailem ve on beş yaşındaki erkek mahdumum ile Şam'a avdetimiz için İzmir Polis Dairesinden vesika taleb ettim. Acizleri gibi zevat-ı maruf için taraf-ı sami-i nezaret-penahilerinden ayrıca tebligat vuku bulmasınca müsaade olunamayacağı beyan olunması üzerine telgraftiyyen makam-ı celil sadaret-penahiye arz-ı hal eyledim. Bunun üzerine taraf-ı sami-i nezaret-penahilerinden İzmir Vilayeti'ne keşide buyrulan telgrafnamede emr-i ahir mündericatının çakerlerine şümulu olduğu takdirde avdetimize müsaade olunması lüzumu irade buyrulduğu halde İzmir Polis Dairesi yalnız efrad-ı ailemin azimet edebileceğini ve çakerlerinin onlara refakat edemeyeceğini tebliğ eylemiştir. Bu ind-el-tefsir hükümet-i seniyyenin bu babdaki mukarreratına ve nezareti celilerinin tebligatına menafi olduğu gibi çakerleri ve efrad-ı ailem bendeganem içinde mağduriyet ve perişaniyi mucibdir. Binaenaleyh altmış müteceviz olan aczlerinin mukarrerat hükümet-i seniyyeden istisnası nasafet ve adaletle gayr-ı kabil telif olduğundan ve bu hal ber-vech maruz efrad-ı ailemle beraber cümlelerinin temadi-i perişani ve mağduriyetini müstevcib olacağından tefsir vakanın tashihiyle emsal-i vechle muamele edilerek efrad-ı ailemle beraber çakerlerinin de Şam-ı şerife azimetimin tasrihen ve telgraftiyyen İzmir Vilayeti'ne irade ve izbar buyrulmasını adalet namına istirham eylerim."¹⁰⁸⁸

4.6. Aydın Vilayeti Sürgünlerinin Memuriyetleri ve Maaşları

Taşrada özel olarak sürgünler için düşünülmüş olan memuriyet, vilayet mektupçuluğu ve vilayet maiyet memurluğudur. Vilayet maiyet memurluğu, vilayet mektupçuluğu gibi memuriyetlerde açık olduğu takdirde, gelen siyasi sürgünler öncelikle burada görevlendirilmişlerdir. Çünkü bu memuriyetlerde yükselmek söz konusu değildir. Bu memuriyetlerde bulunanların tahsisatı Dahiliye ve Maliye

¹⁰⁸⁸ BOA., DH.EUM. 4.Şb. 20-41, 9.N.1336

bütçelerinden karşılanmıştır.¹⁰⁸⁹ Siyasi suçlulardan biri olan Tahir Kenan Aydın Vilayet mektubi muavinliğinde 1500 kuruş maaşla istihdam edilmiştir.¹⁰⁹⁰ Aslen Halepli olan Katolik mezhebinden Şükrü Karan Efendi, Mısır'da yasaklı bir gazeteye katılmış olmasından dolayı affedilerek İzmir'e vilayet maiyet memuru olarak gönderilmiştir.¹⁰⁹¹ Mehmed Mücedded Bey vilayet ecnebiye kaleminde istihdam edilmiştir. Siyasi suçlular arasında üst tabakadan gelenler ve önemli memuriyette bulunanlar maaşsız bırakılmamışlardır. Sadakatları, kendilerine tahsis edilen maaşlarla sağlanmaya çalışılmıştır. Sokollu Mehmed Paşanın soyundan gelen İzzetpaşazade Süleyman Bey, Dahiliye tahsisatından 1000 kuruş maaş almıştır.¹⁰⁹²

Vilayet dahilinde sürgünlerin istihdam edildikleri yerlerden biri belediyelerdir. Karantina'da ailesiyle birlikte ikamet ettirilen Ahmed Muhtar, İzmir belediye dairesinden 1000 kuruş maaş almıştır.¹⁰⁹³ Muhtar Bey, gibi politik suçtan dolayı gelen Asım Efendi, de 500 kuruş maaş almıştır. Muhtar Bey belediye başkatipliğinde, Asım Efendi de belediye baştahsildarlık görevinde bulunmuştur. Beyoğlu birinci karakolunda jandarma çavuşu Abdurrahman, terfi edememesinden dolayı etrafına sürekli yakınması üzerine, Aydın Vilayeti'ne gönderilerek belediye temizlik işlerinde görevlendirilmiştir.¹⁰⁹⁴ İstabl-ı amire arabacılarından olan Sabri Bey, muhtemelen V. Murad'ın faytoncularındandır. Yirmi seneden fazla Aydın Vilayeti'nde ikamet ettirilmiştir. Bir ara akli melekelerini kaybettiği için Manisa akıl hastanesinde tedavi gören Sabri Bey, Manisa belediye çavuşluğunda istihdam edilmiştir.¹⁰⁹⁵ Hayri Bey, memleketi olan Manisa'ya gönderilerek, belediye dairesinde 300 kuruş maaşla görevlendirilmiştir.¹⁰⁹⁶

Bazı siyasi suçlular, bir memuriyette görev almasalar da sürgünler için ayrılan yevmiye tahsisinden yararlanmışlardır. İstanbul'dan uzaklaştırılan Ünyeli İbrahim Edhem'e mal sandığından 10 kuruş yevmiye verilmiştir. Yine politik nedenlerle

¹⁰⁸⁹ BOA., BEO. 3400-254932, 23.Ş.1326

¹⁰⁹⁰ BOA., Y.PRK.DH. 13-67, 27.C.1323, BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹⁰⁹¹ BOA., Y.EE.KP. 86-36-3585, 29.Z.1341

¹⁰⁹² BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹⁰⁹³ BOA., Y.PRK.DH. 13-67, 27.C.1323, BOA., Y.EE.KP. 86-13-1238, 25.M.1319

¹⁰⁹⁴ BOA., Y.EE.KP. 86-5-432, 23.Ca.1312

¹⁰⁹⁵ BOA., Y.PRK.DH. 13-67, 27.C.1323

¹⁰⁹⁶ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

gönderilen Ermenekli Hasan Rüşdü belediyeden 300 kuruş maaş almıştır.¹⁰⁹⁷ Eski devre yakın isimlerden biri olan şeyhülislam Hasan Fehmi'nin oğlu Haydar Molla, çok uzun süre Manisa naipliğinde bulunmuş, kendisine şeriye tahsisatından 4865 kuruş maaş tahsis edilmiştir.¹⁰⁹⁸

Meclis-i Tedkikat azalığında bulunmuş olan Said Efendi, hakkında verilen iradede kendisinin bir mektep hocalığında istihdamı buyrulmuştur. O dönem açık bulunan İzmir Mekteb-i İdadisinde Arapça ve Farsça muallimliğinde istihdam edilmiştir. Bu memuriyet sırasında 900 kuruş maaş tahsis edilmiştir. Fatih Medresesi hocalığında bulunan Kazım Efendi aslen Kuşadalıdır. Asayişi bozacak "tefevühatta" bulunmasından dolayı memleketine gönderilmiştir. Talebi üzerine İzmir Mekteb-i İdadi'de muallim olarak görev yapmıştır.¹⁰⁹⁹

Beykoz nüfus memuru Maruf Nazım Bey, Aydın Vilayeti'ne orman memuriyetinde istihdam edilmek üzere gönderilmiştir. Ancak buradaki görevi de, muhakeme altına alınmasından dolayı uzun sürmemiştir.¹¹⁰⁰ Bir memuriyeti bulunmadığı dönemlerde de hakkındaki kayıtlar, dava vekaletiyle meşgul olduğunu göstermektedir. Hüsnü Efendi, terbiyeye yakışmayacak surette uygunsuz sözler söylemesinden dolayı, memleketi olan Manisa'ya gönderilmiştir. Manisa'da 225 kuruş maaş ile Salihli bidayet mahkemesi azalığında bulunmuştur.¹¹⁰¹ Beşiktaş Gazhane müdürü Mehmet Emin Efendi, İstanbul'da kalması uygun görülmediğinden, hakkında İzmir'de istihdam edilmesi yönünde padişah iradesi çıkarılmıştır. Kendisine mazuliyet maaşı verilip verilmemesi hususunda yazışmalar yürütülmüş ve sonunda verilmesi uygun görülmemiştir. Dahiliye Nezareti ve Tekaüd Sandığı'na gönderilen yazıda, "*Gazhane-i amire fen müdürü sabık Mehmed Emin Efendi'ye son memuriyeti maaşının sülüsü olan bin guruşun ma'zuliyet maaşı olarak tahsisine dair Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nden i'ta olunan mazbata lede-l-arz mumaileyh Mehmed Emin Efendi'ye ma'zuliyet maaşı tahsisinden sarf-ı*

¹⁰⁹⁷ BOA., Y.PRK.DH. 13-67, 27.C.1323

¹⁰⁹⁸ BOA., Y.PRK.DH. 13-67, 27.C.1323, BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹⁰⁹⁹ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹¹⁰⁰ BOA., Y.PRK. 86-36-3585, 29.Z.1341

¹¹⁰¹ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

nazarla kendisinin İzmir cihetinde haline münasip bir memuriyette istihdamı hususuna irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi şerefmüteallik..." buyrulduğu bildirilmiştir.¹¹⁰²

Bedirhanoglu aşiretinin ülkenin dört bir yanına sürüldüğü dönemlerde, Manisa'da aşiret mensuplarından bazıları ikamet ettirilmişlerdir. Bu kişiler arasında Bedirhanoglu Fuad ve Süleyman bulunmaktadır. Bir memuriyette istihdam edilmedikleri gibi kendilerine maaş da tahsis edilmemiştir.¹¹⁰³ Geçimlerini sağlamakta güçlük çeken Bedirhaniler, bu konuda sıkıntılarını Aydın Valiliğine iletmışlerdir. Aydın Valiliği 1907 tarihli yazı ile durumu ilgili makamlara bildirmiştir. "*Mahal-i ahirde bulunan efrad ailelerine maaşlar tahsis olunduğu halde kendisiyle ailesine henüz bir şey verilmediği cihetle duçar-ı zaruret olduklarından bahisle maaş tahsisine değin tehvin-i zaruriyetlerine medar olmak üzere mahali daire-i belediyesinden münasip miktar maaş tahsisi şehremaneti meclis kalemi ketebe-i sabikasından ba-irade-i seniyye cenab-ı padişahi Manisa'da ikamete memur Bedirhani Mehmed Fuad Efendi tarafından istida olduğuna ve merkum Ali Şamil'in hemşiresinin oğlu olub ve Manisa'da medar-ı maişetleri olacak iradları bulunmayıp nakd-i mevcudlarını sarf ettikten sonra esnafa borç dahi ettiklerine ve kendisiyle aile ve hizmetçisinin esamisini mübeyyin pusulanın gönderildiğine dair Aydın Vilayet-i aliyyesinden varid olan 11 Şubat 322 tarihli ve üç yüz seksen dört numaralı tahrirat melfufuyla pişgah sami-yi fehamenelerine takdim kılınan iktizasının ifası menuf rey sami-yi sadaretpenahileridir."* Bu konuda gönderilen yazıda, "*Bedirhanilerin kaffesini beslemeğe ve bunların hepsine maaşlar tahsis etmekle devletin bir güne mecburiyeti olmadığından bunlardan Manisa'da buldukları beyan olunanlara mahal dairesinde belediyesince bir muavenet-i memlekete ifası ve bu suret kabil olamadığı takdirde kendilerinin orada münasip bir iş bularak temin-i maişet etmeleri lazım geleceği..."* bildirilmiştir.¹¹⁰⁴

Aydın Vilayeti'ne gönderilenler arasında Midilli Mutasarrıflığı'nda bulunmuş olan Ali Galip Paşa da bulunmaktadır. Sürgün nedeni, resmi kayıtlarda kötü yönetimi olarak gösterilmektedir. İzmir'de ikamet ettirildiği sürece bir memuriyette istihdam

¹¹⁰² BOA., BEO. 45-3329, 11.M.1310

¹¹⁰³ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹¹⁰⁴ BOA., BEO. 3011-225758, 28.M.1325

edilmemiştir.¹¹⁰⁵ "Midilli mutasarrıfı sabıkı olub İzmir'de ikamete memur buyrulan saadetlü Galib Paşa hazretlerinin maluliyeti ve esbab-ı maişetinden mahrumiyeti cihetiyle şayeste-i muavenet bir halde bulunduğundan bahisle münasip miktar maaş tahsisıyla akdarı Aydın Vilayeti celilesinden ba-tahrirat inha kılınmakla mümaileyh emsali vechle bin beş yüz guruş maaş tahsisi hakkında" 4 Haziran 1906 tarihli bir irade ile kendisine geçimini sağlamak üzere maaş tahsis edilmiştir.¹¹⁰⁶ Abdullah Tevfik, rüsumat dairesinde arabacılıkla görevlendirilmiştir. Arabacılıktan çıkarılarak İzmir'e gönderilen Rıza Efendi, İzmir gümrüğünde 400 kuruş maaşla kantarcılık görevinde istihdam edilmiştir. Kadıköy gaz şirketi memurlarından Esad Bey, Foça'da maliye tahsildarlığında görevlendirilmiştir.¹¹⁰⁷ Mekteb-i Mülkiye talebesinden İzmirli Savfet Efendi, Söke Kazası aşar katipliğinde istihdam edilmiştir.¹¹⁰⁸

İzmir'de ikamete memur edilenlerden biri de sabık sadrazam Kamil Paşa'nın oğlu Nihad Bey'dir. Kanunen sürgün cezası mahkumlarına 3 kuruştan 5 kuruşa kadar yevmiye verilmektedir. Kendisine tahsis edilen 5 kuruş yevmiye vilayetin 1892 tarihli bütçesine eklenmiştir. Ancak uzun süre geçmiş olmasına rağmen yevmiyesini almadığı anlaşılmıştır. Geçen süre zarfında biriken 750 kuruş bu nedenle Dahiliye tahsisatına eklenmiştir.¹¹⁰⁹

Aydın Vilayeti'nde reji dairesi sürgüne gönderilenlerin istihdam edildiği yerlerden biridir. Esad Efendi, birkaç yüz kuruş maaşla Tavas Kazası'nda reji hizmetinde çalışmıştır.¹¹¹⁰ Midilli'deki kalabendlik cezalarını ikmal ettikten sonra Aydın Vilayeti'nde ikamet ettirilen Müstecabizade İsmet, 1000 kuruş maaşla reji idaresinin hukuki işlerinde görev almıştır. Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden Kadıköylü Fethi, mektepten çıkarılarak Aydın Vilayeti Muğla reji idaresinde 300 kuruş maaş almış, ancak bu memuriyet kaldırıldıktan sonra açıkta kalmıştır.¹¹¹¹ Mabeyn-i hümayun kilerci muavini Şükrü Efendi, arkadaşlarına uyum sağlayamadığı için 500 kuruş maaş tahsisi

¹¹⁰⁵ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹¹⁰⁶ BOA., İ.DH. 1446-1324.Ca/25, 16.Ca.1324

¹¹⁰⁷ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹¹⁰⁸ BOA., Y.PRK. 86-36-3585, 29.Z.1341

¹¹⁰⁹ BEO., DH.MKT. 8-12, 22.M.1311

¹¹¹⁰ BOA., Y.PRK.DH. 13-67, 27.C.1323

¹¹¹¹ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

ile ikamete memur olarak Aydın Vilayeti'ne gönderilmiştir. Aydın Vilayeti'nde hapisane müdürlüğü ve reji muhafaza memurluğu gibi görevlerde bulunmuştur. Saray kalfalarından Nevberet Kalfa, "bazı esbabdan dolayı" 400 kuruş maaşla çırağ edilerek Aydın Vilayeti'ne gönderilmiş ve Şükrü Efendi ile evlenmiştir. Bu evlilikten sonra maaşı 100 kuruşa indirilmiştir. Bu meblağ da kendisine belediye tahsisatından ödenmiştir.¹¹¹² Saray kalfalarından olup Aydın Vilayeti'ne gönderilenler arasında Nesrin Kalfa da bulunmaktadır. Kendisine 500 kuruş maaş verilmiştir.¹¹¹³ Abdullağ Ağa, İpek'te mülazım-ı sani iken Aydın Vilayeti'ne gönderilmiş ve jandarma taburunda istihdam edilmiştir.¹¹¹⁴ İstanbul polislerinden Mehmed Tahir Efendi, Denizli'de polis olarak 300 kuruş maaşla istihdam edilmiştir. Denizli'ye sürgün edilen Reşid, bir memuriyette istihdam edilmemiştir. Kendisinin jandarma onbaşılığında emekli olduğu için 33 kuruş maaşı bulunmaktadır.¹¹¹⁵

Sürgün edilenler arasında bir memuriyette istihdam edilmeyenlerin birçoğuna geçimlerini sağlamak üzere maaş tahsis edilmiştir. Medineli Hoca Abdurrahim Rodos'a sürgün edilmişken, affedilme talebi neticesinde Aydın Vilayeti'nde ikamet ettirilmiştir. Abdurrahim Efendi'ye belediyeden almakta olduğu 600 kuruşla idare edemediğini beyan ederek arttırılmasına yönelik başvuruda bulunmuştur. Bu konuda Dahiliye Nezareti'nden gönderilen cevapta belediyeden verilen maaşına 200 kuruş daha zam yapılarak 800 kuruşa çıkarılmıştır.¹¹¹⁶

223 kuruş maaş tahsis edilen, Şeyh Ebu Müslim, Milas'a sürgün edilmiştir.¹¹¹⁷ Ancak Milas'a geldikten sonra kendisine tahsis edilen maaşı bir süre alamadığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1892 tarihli dilekçesinde maaşını alamadığından ve sıkıntı içinde yaşamak zorunda bırakıldığından bahsetmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla maaşının Milas Mal Sandığından verilmesi gerekirken, mal müdürü bir süre bu konuda tereddüt etmiştir. Tereddütün nedeni de hazineden Milas mal sandığına gelmesi gereken maaşın

¹¹¹² BOA., Y.EE.KP. 86-5-432, 23.Ca.1312

¹¹¹³ BOA., Y.PRK.DH. 13-67, 27.C.1323

¹¹¹⁴ BOA., Y.EE.KP. 86-5-432, 23.Ca.1312

¹¹¹⁵ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹¹¹⁶ BOA., DH.MKT. 1958-58, 12.Za.1309

¹¹¹⁷ BOA., Y.EE.KP. 86-25-2494, 26.C.1323

ödenmesi doğrultusunda yazılan havalenamenin hemen ulaşmamış olmasından kaynaklanmıştır.¹¹¹⁸

Saray mensuplarından çoğu taşraya ikamet ettirmek üzere gönderilirken kendilerine maaş bağlanmıştır. Vilayet içinde bulunan çiftlikler de saraydan gönderilen bu kişiler için istihdam alanları olmuştur. Aydın Vilayeti'nde Tepeköy Çiftliği'nde ikamet ettirilen Kuşçu Mustafa Ağa'ya memuriyetinden dolayı aldığı 100 kuruşun yanında Hazine-i Hassadan da yıllık 16.957 kuruş tahsis edilmiştir.¹¹¹⁹ Çiftlik-i Hümayun müfettişliğinde istihdam edilmek üzere Jojef Efendi Aydın Vilayeti'ne gönderilmiştir.¹¹²⁰ Saray arabacılarından mühtedi İlhami Ağa'ya 450 kuruş çırağlık maaşı tahsis edilmiştir. Padişah tüfekçilerinden Boşnak Halil Ağa'ya, İzmir'de ikamet ettirildiği sürede maliye hazinesinden 900 kuruş maaş verilmiştir.¹¹²¹ Akağalardan olan Hacı Mahmudoğlu Hacı Mehmed 1877 tarihinde İstanbul'dan Aydın Vilayeti'ne gönderilmiş ve Çine Kazası'nda ikamet ettirilmiştir.¹¹²² Mabeyni hümayun çavuşlarından olan İsmail Çavuş, İzmir'e gönderilmiştir.¹¹²³

Aydın Vilayeti'ne sürgün edilenler içinde önemli miktarda maaş alanlardan birisi ceybi hümayun mütercimliğinden çıkarılan Ahmed Esad'dır. Bir memuriyette müstahdem değilken bile 6707 kuruş civarında maaş almıştır. Maaşın 2707 kuruşu Hazine-i Hassadan kalanı da Dahiliye bütçesinden karşılanmıştır.¹¹²⁴ Macar asıllı mühtedi Hidayet Efendi, mabeyni hümayun piyano muallimi iken 1892 tarihinde padişah iradesi ile tahsis edilen 2000 kuruş maaşla ikamete memur olarak İzmir'e gönderilmiştir. İzmir'de Sanayi-i Musiki muallimliğine tayin edilmiştir.¹¹²⁵ Hidayet Efendinin maaşı, Aydın Vilayeti tahsisatına dahil edilerek ödenmiştir.¹¹²⁶ Hidayet Efendi Karantina civarında ailesiyle birlikte ikamet etmiştir. Kendisi hakkında tutulan vilayet kayıtlarındaki bilgiler, beş vakit namazını kılan doğru davranışlar sergileyen iyi

¹¹¹⁸ BOA., BEO. 351-26323, 23.B.1323

¹¹¹⁹ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹¹²⁰ BOA., Y.EE.KP. 86-36-3585, 29.Z.1341

¹¹²¹ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹¹²² BOA., Y.PRK.DH. 13-67, 27.C.1323

¹¹²³ BOA., Y.EE.KP. 86-13-1238, 25.M.1319

¹¹²⁴ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹¹²⁵ BOA., İ.HUS. 17-1311.R/096, 21.R.1311

¹¹²⁶ BOA., BEO. 474-35540, 13.Ra.1312

hal ve hareketleriyle tanınan bir kişi olduğunu belirtmektedir.¹¹²⁷ İkinci Meşrutiyet ile birlikte ilan edilen umumi affa kadar on beş yıl İzmir'de ikamet ettirilmiştir. İstanbul'a döndüğünde kendisine İzmir'de bulunduğu süre boyunca padişah iradesi ile tahsis edilmiş 2000 kuruş tahsisattan yapılmayan ödemeleri talep etmiştir. Bu konu ile ilgili bazı yazışmalar yapılmıştır. "*Üç yüz dokuz senesinde şehri iki bin guruş maaşla li-ecl-il ikame İzmir'e gönderilen mabeyni hümayun mülükane piyano muallimlerinden Hidayet Efendi ahiren ilan olunan afv-ı umumi üzerine Dersaadete avdet ettiğine ve orada bulunduğu müddetçe hüsn-i hali görüldüğüne dair Aydın Vilayeti'nden alınan tahrirat aliyesi cihetiyle seviyy-i ali asafanelerine tesyar kılındı.*" Hazine-i Hassa Nezaretine gönderilen yazı doğrultusunda Hidayet Efendi'nin alamadığı birikmiş maaşları kendisine ödenmiştir.¹¹²⁸

1904 senesinde padişah iradesi doğrultusunda, her vilayetin genel masraflarının yüzde on beş indirilmesi yönünde bir karar alınmıştır. Aydın Vilayeti'nde, bu kararın uygulanması sırasında ikamete memur edilenlerin maaşlarından da tenzilât yapılmıştır. Maaşları ve harcırahları eksiltelen sürgün şahıslar arasında Ahmed Esad, Hidayet Efendi ve Silahşör Halil Ağa'dan bahsedilmektedir.¹¹²⁹ Mühtedi Süleyman Muğla'ya sürgün edilmiştir. Bir memuriyette istihdam edilmemiş ve maaş almamıştır. Şirket-i Hayriye'nin araba kaptanlarından Osman Efendi "uygunsuz bazı ahvale teşebüse cüret" etmesinden dolayı Aydın Vilayeti'ne gönderilmiş, bir memuriyette istihdam edilmemiş ve maaş almamıştır.¹¹³⁰ Kendisi yazdığı dilekçede, iki senedir maaşsız bir şekilde ikamet ettirildiğinden şikayetçi olmuştur.¹¹³¹ Serseriliğinden dolayı İstanbul'da Aydın Vilayeti'ne gönderilen Hüsnü, burada lüstroculukla meşgul olmuştur.¹¹³² Molla Şeyh Nureddin'in oğlu Ziyaeddin İstanbul'dan İzmir'e gönderilmiştir. Bir memuriyette istihdam edilmemiş ve maaş tahsis edilmemiştir. Necati Efendi Foça'da ikamet ettirilmiş bir memuriyette istihdam edilmemiştir. Üsküdarlı Mahmud Ağa memuriyette

¹¹²⁷ BOA., Y.EE.KP. 86-36-3585, 29.Z.1341

¹¹²⁸ BOA., DH.MKT. 1294-85, 18.Ş.1326

¹¹²⁹ BOA., DH.MKT. 890-57, 11.B.1322

¹¹³⁰ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹¹³¹ BOA., ZB. 317-43, 12.T.1322

¹¹³² BOA., Y.EE.KP. 86-5-432, 23.Ca.1312

görevlendirilmemiştir.¹¹³³ Şemdani Hasan Bey padişah hizmetinden af edilerek memleketi olan Denizli'de ikamet ettirilmiştir.¹¹³⁴ Aslen Denizlili olan Hüsnü Bey, memleketinde bir memuriyette istihdam edilmemiş ve maaş almamıştır. Aslen Ödemişli olan Celaleddin Efendi, polislikten çıkarılarak memleketine gönderilmiştir. Bir görevde istihdam edilmediğinden maaşı da bulunmamaktadır.¹¹³⁵

4.7. Aydın Vilayeti'ne Sürgün Edilenlere Dair Bazı Listeler

Tablo 15:Aydın'da İkamete Memur Edilenlere Dair Polis İdaresi Kaydı¹¹³⁶

İSİM	SÜRGÜN TARİHİ	AÇIKLAMALAR
Aydın Defter-i Hakani memur sabıki Asım Efendi bin Şakir	Şaban 1294	Ticaret ve Ziraat Nezareti muhasebe mümeyyiz-i evveli olup Evkaf-ı Hümayun hazinesinde mukabeleci Aziz Bey namında birisinin hanesinde derdest edilen cemiyet-i fesadiye meyânında denilerek 6 sene müddetle nefy edildiğini ve elyevm sadaka-i şahane olarak 500 guruş maaş verilmekte olduğunu söylemiştir
Aydın reji muhafız memurluğunda müstahdem Mehmed Şükrü Efendi	18 Teşrin-i Sani 98	Mabeyni hümayun cenab-ı mülükane kilerci muavini iken arkadaşlarıyla adem-i imtizacından dolayı bir memuriyete tayinine 500 guruş maaş 'tası emr-i ferman buyrulduğu ve 6 ay bir müddet mezkur maaş olduğu muahharen hapisane müdürü tayin edilmekle maaşının kat' olunduğu ve memuriyet-i mezkurdan bi-l-istifa elyevm reji muhafaza memurluğunda bulunduğu ifade etmiştir
Zevcesi Nevberet nam-ı diğer Taan Hanım	Haziran 302	Saray-ı hümayunda kalfa iken bazı esbabdan naşi 400 guruş maaşla çırağ edilmişken mümaileyh Mehmed Efendiyle akd-i izdivaç etmesinden elyevm belediyeden 100 guruş verildiğini söyledi
Süleymaniyeli Aydın tanzifat memurlarından Abdurrahman bin Salih	6 Eylül 307	Beyoğlu birinci karakolunda jandarma çavuşu iken terfi etmemesinden vuku bulan sızıldısı üzerine tard edilerek Zabtiye Nezareti celilesinden gönderildiği ve elyevm belediyeden 200 guruş maaşla belediyede tanzifat memuru olduğu
Dersaadet Kasımpaşalı Ömer	27 Kanun-ı sani 319	Sabıkalı ve matrud takımından olup zabtiye nezareti celilesinden İzmir'e ve İzmir'den Aydın'a gönderilen merkum bir işle işğal ettirilme üzere 4 Şubat 319 tarihinde Karacasu Kazasına gönderildiği
İpekli mülazım-ı sani Abdullah Ağa	14 Temmuz 319	İpek'de müstahdem iken görülen lüzum üzerine Anadolu vilayet-i şahanesinde istihdamı irade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi iktiza-yı celileden Aydın'a gönderildiği
Dersaadet Osmanbey Matbaası mücellidlerinden Hüsnü bin Mehmed	1 Eylül 320	Serseriliğinden dolayı Zabtiye Nezareti celilesinden vilayet-i celileye mahfuzen gönderilmekle 23 Ağustos 320 tarih ve 196 numaralı vilayet-i celilenin tahriratıyla mahfuzen Aydın'a geldiği ve elyevm lüstroculukla meşgul bulunduğu
Dersaadet Hayriye	6 Teşrin-i evvel 320	Uygunsuz makulesinden bulunmasına mebni Zabtiye Nezareti celilesinden gönderildiği beyanıyla 585 numaralı emirname-i vilayetpenahi ile vürud eden mezbure Aydın'da bulunduğu

¹¹³³ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹¹³⁴ BOA., Y.PRK.DH. 13-67, 27.C.1323

¹¹³⁵ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

¹¹³⁶ "Aydın'da ikamete memur bulunanlar Zabtiye Nezareti celilesinden vilayet-i celileye ve oradan dahi Aydın'a tebid edilen kesanın isim ve şöhet ve ahval-i sairenin işbu defter polis idaresi kaydına muvafık ve aslına mutabık olduğu tasdik olunur. 14 Ağustos 1321" Belge dosya kaydı 1312 tarihli olup, belge içindeki tarih 14 Ağustos 1321'dir. BOA., Y.EE.KP. 86-5-432, 23.Ca.1312

Tablo 16: Aydın Vilayeti'nde Sürgünde Bulunanların İkamet Yerleri, Memuriyetleri, Maaşları ve Sürgün Sebepleri¹¹³⁷

İSİM	İKAMETE MEMUR OLDUĞU MAHAL	TEBİD SEBEBİ	HAKKINDAKİ EMİR	İSTİHDAM OLUNDUĞU DAİRE VE MEMURİYET	MAAŞ
Ahmed Esad Efendi	Muğla	Vükeladan bazılarına muhbirlik sıfatını takınarak hilaf-ı marzi ali ahval ve harekatta bulunmasından	Mabeyn kitabet celilesinin 6 Mart 321 tarihli iki kıta şifre telgrafname-i aliyesi	Bir memuriyette müstahdem değildir	6707 guruş Maaşının 4000 guruşu Dahiliye tahsisatından ve 2707 guruşu Hazine-i Hassa-i şahanedendir
Manisalı Hüsnü Efendi	Manisa	Tefevvühat-ı beca-adababede bulunmasından	İrade-i seniye ve Zabtiye Nezareti'nin 16 Ağustos 1308 tarihli tahrirati	Salihli kazası bidayet mahkemesi azalığında müstahdemdir	225 guruş
Hevace Mehmed Said	İzmir	Emrinde sebab-i tebidi mezkur değildir	İrade-i seniyye ve Beşiktaş polis memuriyet aliyesinin 2 Eylül 307 tarihli tahrirati	İzmir Mekteb-i İdadî'sinde Arabi ve Farsi muallimliğinde müstahdemdir	900 kuruş
Molla Şeyhi Nuri Efendi'nin mahdumu Ziyaeddin	İzmir	Muzırr-ı tefevvühatta bulunmasından	İrade-i seniyye ve Beşiktaş Zabıta memuriyet-i aliyesinin 3 Temmuz 322 tarihli tahrirati	Memuriyette müstahdem değildir	Maaşı yoktur
Polislikten mahrec Ödemişli Celaleddin Efendi	Ödemiş	Vazife-i memuriyetini pek çirkin bir surette suistimal etmesinden	Zabtiye Nezareti'nin Kanun-ı evvel 319 tarihli tahrirati	Memuriyette müstahdem değildir	Maaşı yoktur
İzmirli Hevace Kazım Efendi	İzmir	Mahal-i asayişî tefevvühata cüret etmesinden	İrade-i seniyye ve Zabtiye Nezareti'nin 21 Nisan 317 tarihli tahrirati	Mekteb-i İdadide muallimlikte müstahdemdir	235 guruştur Maaşı tahsisat şer'iyedendir
Necati Efendi	Foça	Tefevvühat-ı leimaneye cüret etmesinden	Zabtiye Nezareti'nin 16 Temmuz 322 tarihli tahrirati	Memuriyette müstahdem değildir	Maaşı yoktur
Mekteb-i Harbiye-i şahane şakirdanından mahrec Kadıköylü Fethi	Muğla	Emrinde sebab-i tebidi mezkur değildir	İrade-i seniyye ve Dahiliye Nezaret-i celilesinin 14 Haziran 319 tarihli tahrirati	Muğla reji idaresinde 300 guruş maaşla müstahdem iken hizmetinin lağvına mebni açıkta kalmıştır	Maaşı yoktur
Şeyh Ebu Müslim Efendi	Milas	Tedib ve terbiyesini müstelzim hareket-i na-becası vuku bulmasından	İrade-i seniyye ve mabeyni hümayun başkitabetinin tezkeresi ve Zabtiye Nezareti celilesinin 13 Teşrin-i evvel 307 tarihli tahrirati	Memuriyette müstahdem değildir	223 kuruştur. Maaşı tahsisat-ı şer'iyedendir
Mektebli Raşid bin Emin	Denizli	Ahval ve hareket-ı gay-i marziyesinden	İrade-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahi 5 Mart 322 tarihli telgrafname	Memuriyette müstahdem değildir	Jandarma onbaşılığından mütekaid olup 33 guruş maaşı vardır

¹¹³⁷ BOA., Y.PRK.ZB. 37-65, 2.N.1325

Beykoz Nüfus Nazır-ı sabıkı Nazım Maruf Bey	Kula	Taşrada bir orman memuriyetinde istihdamına dair irade-i seniye olup Dersaadet'ten sebep-i ihracı musarrah değildir	İrade-i seniye-i ve Orman ve Maden Nezaret celilesinin 12 Şubat 315 tarihli tahrirati ve Zabtiye Nezareti celilesinin 16 Şubat 315 tarihli telgrafnamesi	Ödemiş Orman memuriyetinden münfasıl olup Kula'da dava vekaletiyle meşguldür	
Midilli mutasarrıfı sabık Galib Paşa	İzmir		İrade-i seniye ve maaşına dair Dahiliye Nezareti'nin 4 Temmuz 322 tarihli tahrirati	Memuriyette müstahdem değildir	1500 guruştur
Beşiktaş ilave polislerinden Asitaneli Mehmed Tahir Efendi	İzmir	Emrinde sebep-i tebidi mezkur değildir	İrade-i seniye ve Zabtiye Nezareti celilesinin 26 Kanun-i sani 321 tarihli tahrirati	Polis neferliğinde Denizli'de müstahdemdir	300 guruştur
Kadıköy Gaz şirketi memurlarından Esad Bey	İzmir	Bazı ahval-i muzırresi istihbar olunmasından	İrade-i seniye ve Zabtiye Nezareti celilesinin 8 Haziran 309 tarihli tahrirati	Maliye tahsil memurluğuyla Foça Kazasında müstahdemdir	Aidat-ı nizamiye almaktadır
Şirket-i Hayriye'nin araba vapuru kapudanı Osman Efendi	İzmir	Uygunuz bazı ahvala teşebbüs ve tasaddi etmesinden	İrade-i seniye ve Zabtiye Nezareti'nin 7 Şubat 319 tarihli tahrirati	Memuriyette müstahdem değildir	Maaşı yoktur
Denizlili Hüsnü Bey	Denizli	Emrinde sebep-i tebidi mezkur değildir	İrade-i seniye-i hazret-i padişahi Beşiktaş Zabıta memuriyet-i celilesinin 24 Şubat 319 tarihli tahrirati	Memuriyette müstahdem değildir	Maaşı yoktur
Piyano muallimi Hidayet Efendi	İzmir	Emrinde sebep-i tebidi mezkur değildir	İrade-i seniye ve Zabtiye Nezareti celilesinin 21 Eylül 319 tarihli tahrirati	Memuriyette müstahdem değildir	Hazine-i maliyeden iken 1000 guruş maaşı vardır
Kuşçu Mustafa Ağa	İzmir	Sebeb-i tebidi emrinde mezkur değildir	İrade-i seniye ve Zabtiye Nezareti celilesinin 24 Haziran 320 tarihli tahrirati	Tepeköy çiftlik hümayununda müstahdemdir	Memuriyetine mahsus 100 kuruş ve hazine-i hassadan 16.957 guruş tahsisatı seneviyesi vardır
Manisa naib-i sabıkı semahatlü Haydar Molla Bey Efendi Hazretleri	İzmir			Memuriyette müstahdem değildir	4865 guruştur Maaşı tahsisatı aliyedendir
İzzetpaşazade Süleyman Bey	İzmir		Şam'da ikamete memur iken İzmir'e naklen vürud etmişse de buna dair bir emr kaydına zafer-yab olunamamıştır	Memuriyette müstahdem değildir	Dahiliye tahsisatından 1000 guruş maaşı vardır
Nesrin Kalfa	İzmir		315 senesinde İzmir'e vürud etmişse de emir kaydına zafer-yab olunamamıştır		500 guruş çırağlık maaşı vardır
Muhtar Bey	İzmir			Memuriyette müstahdem değildir	Belediyeden 1000 guruş maaşı vardır
Anastas Kostanidis	Manisa	Yunan tüccarlarına muhbirlik etmesinden ve Ermeni erbab-ı fesadiyenin efkarına hizmet eylemesinden	Samsun'da ikamete memur iken Zabtiye Nezareti celilesinin 8 Haziran 322 tarihli tahrirati	Ticarette meşguldür	Maaşı yoktur

Bedirhanoğlu Şamil'in hemşiresinin oğlu Fuad ve karındaşının oğlu Süleyman	Manisa		Zabtiye Nezareti celilesinin 21 Mart 322 tarihli tahrirati	Memuriyette müstahdem değildir	Maaşları yoktur
Şükrü Karan Efendi	İzmir		Dahiliye Nezareti'nin 16 Haziran 316 tarihli telgrafnamesi	Vilayet maiyetine memurdur	500 guruştur
Arabacılıktan mahrec mühtedi İlhami Ağa	İzmir		302 tarihinde vürud etmiş ise de buna dair bir emir kaydına		450 guruş çırağlık maaşı vardır
Arabacılıktan mahrec Rıza Efendi	İzmir	Emri kaydına zafer-yab olunamamıştır		Kantarçılıkla İzmir gümrüğünde müstahdemdir	400 guruştur
Ama hevace Abdurrahman Efendi	İzmir	308 tarihinde buraya vürud etmiş ise de hakkında bir emr kaydına zafer-yab olunamamıştır		Memuriyette müstahdem değildir	Belediyeden 800 guruş maaşı vardır
Ermenekli Hasan Rüşdü Efendi	İzmir	Hakkında bir emr kaydına zafer-yab olunamamıştır		Memuriyette müstahdem değildir	Belediyeden 300 guruş maaşı vardır
Asitaneli mühtedi Abdullah Tevfik	İzmir	Emrinde sebab-i tebedi mezkur değildir	İrade-i seniyye ve Zabtiye Nezareti celilesinin 14 Şubat 320 tarihli tahrirati	Arabacılıkla Rüşumat Dairesinde müstahdemdir	450 guruştur
Müstecabizade İsmet Bey	İzmir	Mahkum olduğu üç sene kalabendlığı Midilli'de ikmal ederek İzmir'e gelmiştir	Zabtiye Nezareti celilesinin vilayet polis müdüriyetine varid olan 12 Nisan 321 tarihli telgrafname üzerine hal ve hareketi tahtı nezarete tutulduğu	Muhakemat memurluğuyla reji idaresinde müstahdemdir	Reji İdaresinden 1000 guruş maaşı vardır
Üsküdar sakinlerinden ve Ermeni cemaatinden İzmirli Maksud Ağa	İzmir	Emrinde sebab-i tebedi mezkur değildir	Zabtiye Nezareti celilesinin 28 Ağustos 322 tarihli tahrirati	Memuriyette müstahdem değildir	Zabtiye Nezareti'nden 1500 guruş maaşı vardır
Mehmed Mücedded Bey	İzmir	Mısır'a firar ederek muahharen bi-l-nedamet İzmir'e avdet etmiş ve bir müddet sonra memuriyete tayin olunmuş ise de hakkında bir emir kaydına zafer-yab olunamamıştır		Vilayet-i umur-i ecnebiye kaleminde başkitabette müstahdemdir	849 guruştur
Küttabi Şükrü Bey	İzmir	316 senesinden beri İzmir'de ikamete memur ise de hakkında bir emr kaydına zafer-yab olunamamıştır		İzmir Rüşumat Nezareti'nde müstahdemdir	Rüşumat İdaresinden 1507 guruş maaşı vardır
Kolaşinli Halil İbrahim Ağa	İzmir	Tüfengban-ı hazreti şehriyari silkinden mahrec ve İzmir'de ikamete memur iken Dersaadet'e avdet etmiş olmasından	İrade-i seniyye ve ser-tüfengi hazreti şehriyari devletlü Tahir Paşa hazretlerinin tezkere-i aliyesine müstenid Zabtiye Nezareti celilesinin 27 Temmuz 323 tarihli tahrirati	Memuriyette müstahdem değildir	Hazine-i maliyeden 900 guruş maaşı vardır

Tablo 17: Aydın Vilayeti Sürgünleri ile İlgili Açıklamalar¹¹³⁸

İSİM		AÇIKLAMALAR
1	İzmirli Zeybek Hasan bin Ahmed	Mısır Hidivi nezdinde iken su' haline mebni bi'l-ihraç Zabtiye Nezareti'nde bulundurulmak üzere Zabtiye Nezareti'nin 11 Kanun-ı evvel 312 tarihli tahriratıyla gönderilmiştir
2	İstanbul Muhtar Bey	Hakan-ı sabık bendelerinden evli boşta Karantina'da ikamet eder
3	İstanbul Şükrü	Osmanlı gümrüğünde memur hakan-ı sabıkanın bendeleri evli torunu ve küçük bir kızı vardır
4	İzmirli Beradbeylizade oğlu Safvet	Ahval-i mazariyesinden dolayı irade-i seniye ile İzmir'e 30 Haziran 313 tarihli Zabtiye Nezaretinin tahriratıyla gönderilmiş Hatun Mahallesinde
5	Macar mühtedi Hidayet Bey	Mabeyni hümayun piyano muallimi iken İzmir'de ikamete memur edilmiştir. Karantina'da kendi hanesinde ikamet eder boşta evli
6	Hoca Kürt Said Efendi	Mabeyni hümayun Arapça ve Farsça hocası olub burada Mekteb-i İdadi muallimi evli Beyler Sokağı'nda
7	Ünyeli İbrahim Edhem Efendi	Padişah iradesi ile İzmir'de ikamesi 20 Eylül 314 tarihli Dahiliye Nezareti celilesinin tahriratıyla Aydın'da ikamet 18 Teşrin-i evvel 314 tarihli vilayet celilesinin tahriratıyla
8	İstanbul İsmail Çavuş	Mabeyni Hümayun çavuşlarından İzmir'de ikamete memur bekar validesiyle Çukurçeşme'de ikamet eder
9	Aziz Paşanın biraderi Süleyman Bey	Tilkilik'te evli ikamet eder
10	Harputlu Pedros veled Bakrecyan	İhtida ve ahiren irtidad etmesinden dolayı 2 Kanun-ı sani 314 tarihli Zabtiye Nezareti celilesinin tahriratıyla gönderilmiş ve Aydın'a sevk olunmuştur
11	Dobrucah Süleyman Efendi	Askeri çavuşunu ıslah-ı emiriyeyi sirkate teşvik etmesinden dolayı 15 Nisan 316 tarihli Zabtiye Nezareti celilesinin emriyle
12	Kemahlı Rıza Efendi	İstanbul'a dönmesine meydan verilmemek üzere gelmiştir
13	İstanbul'dan Sulu Manastır Mahallesi'nden kuyumcu Misak Karispan	Asker-i şahane üzerine humre atmasından ve sonradan afv-ı şahaneye mazhar olmasından dolayı ikamet ettirilmek üzere 8 Ağustos 314 tarihinde Zabtiye Nezareti celilesinin tahriratıyla gönderilmiş ve Denizli'de ikamet ettirilmekte iken firar etmiştir
14	Filibeli Celaledin bin Osman	Şüpheli olmasına mebni 1 Nisan 315 tarihli Zabtiye Nezareti'nin tahriratıyla gönderilmiştir
15	İstanbul jandarma çavuşluğundan matrud Osman Çavuş	Su' haline mebni 3 Mayıs 315 tarihli tahriratıyla Zabtiye Nezareti celilesinden gönderilmiştir
16	İzmirli Ermeni Doğramacı Mihal Artinyan	Şüpheli olmasına mebni hakkında tarassudat icra olunmak üzere 28 Şubat 312 tarihli Zabtiye Nezareti celilesinin tahrirati üzerine
17	İzmirli Kazım Efendi	İzmir'in Hacı Mahmud Mahallesi'nden olup mahal-i asayışı tefevvühatta bulunmasından dolayı irade ile İzmir'de ikamet ettirilmek üzere 21 Nisan 317 tarihli Zabtiye Nezareti celilesinin tahriratıyla

¹¹³⁸ BOA., Y.EE.KP. 86-13-1238, 25.M.1319

Tablo 18: Sürgün Olarak Aydın'da Bulunanların Ahvalleri¹¹³⁹

İSİM	AÇIKLAMA
Ferik Hüseyin Galip Paşa	10 sene yakın müddetten beri Aydın Vilayeti'ne ikamete memuren gelerek eylevm İzmir'de mukim olarak sürgün sebebi vilayetçe meçhul ise de ahlakça hal-i sabıka ne idi ise eylevm o halde bulunduğu
Kürd Said Efendi	İsaet vakasından dolayı bazı ikamete ve bazen niyabete memur olarak birçok yerde bulunduktan sonra menfiyyen Sakız'a oradan 306 tarihinde İzmir'e gelip irade ile Mekteb-i İdadî Arabî ve Farsî muallimliğine tayin edilmiş ise de ahlakı sabit bir halde olmasıyla tahsil ve terbiyeleri gerekli olan öğrencilerin muallimliğinde bulunması bile uygun bulunmadığı
Ahmed Esad	Ceybi hümayun mütercimliğinde iken isaet vakasından dolayı Suriye ve Haleb'e sürgün olunarak 1307 tarihinde ikamet mahali İzmir'e çevrilmiş ve burada zabitanın nezaretinde bulunup ıslah edilmez bir eşirradan olduğu
Boşnak Halil Ağa	Tüfengban hazreti şehriyariden iken bundan 10 sene önce tebiden İzmir'e gönderilmiş ise de sürgün sebebi vilayetçe meçhul olup silah ile dolaştığından pek emniyetli görülmediği
Sabri Bey	İstabl-ı amire arabacılarından iken 20 sene önce tebiden İzmir'e gönderilmiş, akli melekelerini kaybettiğinden birkaç defa Manisa tımarhanesine girip çıkmış eylevm aynı halde bulunmuş olduğu
Mühtedi Hidayet Efendi	Musiki-i hümayunda piyano muallimi iken bundan dokuz sene önce tebiden İzmir'e gönderilip sürgün sebebi vilayetçe meçhul ve kendisi beş vakit namazını kılan doğru davranışlar sergileyen iyi haliyle tanındığı
Süleyman Bey	Sokullu Mehmed Paşa torunlarından olup Sakız'da sürgün iken 1297 tarihinde hareket-i arziyeye müteakib İzmir'e nakil olmuş ise de sürgün sebebi vilayetçe meçhul olup, iyi hal ve hareketler sergileyen kişilerden ve padişaha duacı olduğu
Muhtar Bey	Maliye katiplerinden olup Sakız'da sürgün iken hareketi arziyeye müteakib İzmir'e nakil olup eylevm burada mukim olarak kendisi pek de iyi hal ve hareketler sergilemediği
Asım Efendi	Defter-i hakani katiplerinden olup Sakız'da sürgün iken hareketi arziyeye müteakib İzmir'e nakil olunarak eylevm bu vilayette doğru hal ve hareketler sergilemediği
Şükrü Bey	Enderun-ı Hümayundan affedilerek memuren Beyrut'a tebid olunmuşken bundan 12 sene önce İzmir'e nakil ile eylevm Rüşumat Nezareti'nde mukabele-i celilin hizmetinde bulunduğu ve kendisinin kötü hareketlerinin görülmediği
Şükrü Efendi	Akka Hıristiyanlarından olup İskenderiye'de yasaklanmış bir gazeteye katılmasından dolayı mesul iken affedilerek Dersaadete Dahiliye Nezareti'nin 13 Şubat 1315 tarihli tahriratyyla irade ile vilayet maiyetine memuren ve tebiden İzmir'e gönderilip kendi halinde bir adam olduğu
Ama Hafız Abdürrahim	Medine-i Münevvere ahalisinden olarak Dersaadet'te iken 1306 tarihinde sürgün olarak İzmir'e gönderilip tebid sebebi vilayetçe meçhul olduğu ve kendisi ahlakı bozuk bir adam olduğu
Çerkes Yaver Fuad	Zabtiye Nezareti'nde polis hizmetinde iken 1306 tarihinde İzmir'e tebid olunarak sürgün sebebi vilayetçe meçhul ve kendisi işgüzar ise de güvenilir bir kişi olmadığı
İstanbul Esad Efendi	10 sene önce İzmir'e sürgün olarak gönderilip buraca bazı hizmetlerde kullanıldığı gibi eylevm Tavas Kazasında reji hizmetinde bulunduğu ve kendisi terbiyesiz ve güvenilir olmayan bir kişi olması
Ermenaklı Rüşdü Efendi	8 sene önce Zabtiye Nezareti'nden İzmir'e tebid olunarak eylevm İzmir'de olup mahal-i emniyet bir hali görülmediği
Kazım Efendi	Fatih hocalarından iken geçen sene Zabtiye Nezareti'nin 21 Nisan 1317 tarihli tahriratyyla irade ile tebiden buraya gönderilip bu ana değin mütalaa-i ketb ile meşgul fazilet ve hüsnî hal ve emniyet ashabından olarak istida vakası üzerine uhdesine bir niyabet tevcihi Bab-ı Valayı meşihat penahiye inha olunmuş idüğü

¹¹³⁹ "Menfiyyen Aydın Vilayeti'nde Bulunan Eşhasın Esamisiyle Ahvalı", **BOA.**, Y.EE.KP. 86-36-3585, 29.Z.1341

Kırımlı Müslüm Efendi	Milas kazasına tebid edilip eylevm orada mukim ve kendisi muhbire bir halde olarak caiz-i ehemmiyet olmadığı
Maruf Nazım Efendi	Beykoz Nüfuz Nazırı iken isae vakasından dolayı bundan dört sene önce orman memuriyetinde istihdam olunmak üzere Zabtiye Nezareti'nden gönderilip bulunduğu orman memurluklarından irtikabat vakası üzerine eylevm taht-ı muhakemede olmayacak sabıkalı ıslahının pek mümkün olmadığı
Jojef Efendi	15 sene önce çiftlik-i hümayun müfettişliğinde istihdam olunmak üzere bu vilayete tebid olunup tebid sebebi meçhul ise de emniyetli bir kişi olmadığı
Safvet Efendi	İzmirli olup Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye talebesinden ve Bab-ı Zabtiye müstahdemliğinden iken bazı kötü hal ve hareketlerinden dolayı 1313 tarihinde İzmir'e tebid olunarak eylevm Söke Kazasında aşar katipliğinde müstahdem olduğu ve buraca bir güne vukuatı yok ise de pek emniyetli olmadığı
Tahir Kenan Bey	İstanbul'da Gazete sahibi iken her ne sebebe mebnî ise gazeteyi terk ve tatil ettirilerek kendisi 1306 da 1500 kuruş maaşla vilayet maiyetinde istihdam olunmak üzere İzmir'e gönderilerek eylevm Mektubi Muavinliğinde müstahdem olub hizmetinden istifade olunmakta bulunmuş ise de memuriyetinin vilayet maiyetine hasrı sebebiyle ilerlemeden mahrum kaldığı, emniyetli görülmediği

Tablo 19: Aydın Vilayeti'nde İkamete Memur Olanlar¹¹⁴⁰

İSİM	MEMLEKETİ	AÇIKLAMA
Kürd Said Efendi	Kerkük	Sabıka-ı Meclis Tedkikat Şer'iyye azasından olup eylevm İzmir Mekteb-i İdadisi Arabi ve Farsi muallimliğinde bulunmaktadır
Mühtedi Hidayet Efendi	Macaristan	Sabıka-ı Musiki-yi Hümayun'da piyano muallimi olub elan iki bin gurus maaşla İzmir'de ikamet etmektedir
Süleyman Bey	Dersaadet	Sokullu Mehmed Paşa ahfadlarından Musul valisi esbak Aziz Paşa'nın biraderi olup bin gurus maaşla İzmir'de ikamet etmektedir
Muhtar Bey	Dersaadet	Sabıka-ı maliye ketebesinden olup eylevm İzmir daire-i belediyesinden mahsus bin gurus maaşla İzmir'de ikamet etmektedir
Şükrü Bey	Dersaadet	Enderun-ı hümayundan ma'füvv olub eylevm İzmir'de ikamet etmekte ve Rüsumat Nezaretinde mukabelecilik hizmetinde bulunmaktadır
Asım Efendi	Dersaadet	Zat-ı hakani ketebe-i sabıkasından olup eylevm Aydın'da ikamet etmektedir
Mehmed Emin Bey	Dersaadet	Sabıka-ı Beşiktaş gazhane müdürü olub eylevm Marmaris kaim-makamlığında istihdam edilmektedir
Şükrü Fuat Efendi	Haleb	Katolik mezhebinde olup vilayet maiyeti memuriyetiyle ve beş yüz gurus maaşla İzmir'de ikamet etmektedir
Ama Hafız Abdülrahim Efendi	Medine-i Münevvere	Medine-i Münevvere ahalisinden olup İzmir'de ikamet etmekte ve belediyeden mahsus maaşla geçinmektedir
Esad Efendi	Dersaadet	On sene mukaddem menfien İzmir'e gönderilip birkaç yüz gurus maaşla Denizli Sancağında reji hizmetinde bulunmakta olduğu
İbrahim Efendi	Ünye	Yevmiye on gurus verilerek İzmir'de ikamet etmektedir
Ermenaklı Rüşdü Efendi	Ermenak	On sene mukaddem Zabtiye Nezaretinden İzmir'e tebid olunarak belediyeden mahsus üç yüz gurus maaşla maiyet etmektedir
Kazım Efendi	Kuşadası	Sabıka-i Fatih ders-i amlarından olup eylevm İzmir'de mukim ve mütalaa-i ketb ile meşguldür

¹¹⁴⁰ "9 Ağustos 321 dahil-i vilayette birer suretle ikamete memur olanlar yirmi üç kişi olub esamisi ile ahvaller balada muharrer defterde gösterilmiş olmakla 14 Ağustos 1321", "Dahil-i vilayette birer suretle ikamete memur olanlardan mülhakatıyla ceryan eden muhabere neticesinde on kişi daha zuhur edib esamisi ile ahvalleri balaya derc olunduğu bu babdaki 14 Ağustos 321 tarihli telgrafnameye zeylen beyan olunur. 15 Ağustos 1321", **BOA.**, Y.EE.KP. 86-25-2492, 25.C.1323, **BOA.**, Y.PRK.DH. 13-67, 27.C.1323

Osman Efendi	-	Dersaadet araba vapuru kapudanı olub bila-maaş İzmir'de ikamet etmekte olduğu
Müslim Efendi	Kırım	Hevacegandan olub Milas'da ikamet etmekte ve mahal belediyesince işe olunmaktadır
Nazım Maruf	Süleymaniye	Esbak Beykoz nüfus memuru olub belediyeden mahsusu maaşla infak etmektedir
Safvet Efendi	İzmir	Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye talebesinden iken Zabtiye Nezareti'nden tebid edilip mülhakat-ı vilayette aşar işlerinde müstahdemdir
Fethi Efendi	Dersaadet	Mekteb-i Harbiye şakirdanından olub Anadolu'da istihdam edilmesi irade-i seniyye iktizasından olmasına mebni İzmir'e getirilip Denizli Sancağı'nda bazı hadim-i muvakkatede kullanılmakta
Tahir Kenan Bey	İzmir	Dersaadette Mürüvvet Gazetesi sahibi iken on beş sene evvel bin beş yüz guruş maaşla vilayet maiyetine memur edilerek eylevm mektubi muavinliğinde bulunmaktadır
Haydar Molla	Dersaadet	Şeyhülislam-ı esbak Hasan Fehmi Efendi'nin mahdumu olub müddet-i medideden beri Manisa niyabetinde bulunmaktadır
Mehmed Emin Efendi	Batum	Mukaddema İstanbul kassamlığı memuriyetinde bulunarak on sekiz seneden beri tayin buyrulduğu İzmir niyabetinde müstahdem
Müstecabzade İsmet Efendi	Balıkesir	Dersaadet'te gazete muharrirlerinden olub mahkum olduğu üç sene kalabendlik cezasını Midilli'de bil-ikmal İzmir'de ikamet ve Zabitanın nezareti tahtında rejiye hizmet etmekte
Yunus Nadi Efendi	Meğri	Bu dahi aynı hal ve sınıfta olub Meğri'de ikametle dava vekaletiyle iştigal etmektedir
Mehmed Şükrü	-	Sabık mabeyni hümayun mülkanede kilerci muavini iken bir memuriyete tayinine değin 500 kuruş maaş verilmek suretiyle tebid olunub eylevm reji muhafız memurluğunda bulunmaktadır
Çerkes Nevberet Kalfa	-	Saray-ı Hümayun kalfalarından olub 400 kuruş maaşla çırağ buyrularak eylevm Aydın'da ikamet etmektedir
Nesrin Kalfa	-	Saray-ı Hümayun kalfalarından olub 500 kuruş maaşla İzmir'de ikamet etmektedir
Jandarma mülazımı Abdullah Ağa	-	Anadolu Vilayet-i şahanesinde istihdamı iktiza-yı irade-i seniyyeden bulunmakla eylevm Aydın jandarma taburunda istihdam olunmaktadır
Caferbeyzade Cemil Bey	Avlonya	Manisa'da ikamet etmektedir
Hasan Bey	Denizli	Şem-dani hazreti şehriyari hizmetinden ma'füv olup memleketine ikamet etmek üzere Beşiktaş Zabita-ı Celilesinden gönderilip eylevm Denizli'de ikamet etmektedir
Ali Haydar	-	İncirköylü Fuad avenesinden olub mahkum olduğu üç sene kürek cezasını bir sene olarak ikmal etmişse de emr-i mahsus mucibince eylevm Bodrum Hapishanesinde idareten mevkuf tutulmaktadır
Ahmed Vefai bin Hüseyin Paşa	Dersaadet	1296 senesinde Dersaadetten tebid olunarak eylevm Çine Kazasında ikamet etmektedir
Hacı Mahmudoğlu Hacı mehmed	Kars	Ak ağalardan olub 1294 senesinde Dersaadet'ten tebid olunarak eylevm Çine Kazasında ikamet etmektedir.

Tablo 20: Menteşe Sancağı'nda Bulunan Mahkumlar¹¹⁴¹

İSİM	MAHKUMİYET NEDENİ	MAHKUMİYET YERİ
Kadıköylü Fethi	Harbiye Mektebi birinci sınıf talebesi iken askeriyeden çıkarılarak Anadolu'da mülkiye memurluğunda istihdamı emriyle gönderilmiştir	Muğla Reji İdaresinde çalışmaktadır
Kırımlı Üzeyir Beyzade Müslim	Fatih Medresesi müderrislerindenken uygunsuz hal ve hareketlerinden dolayı 223 kuruş maaşla gönderilmiştir	Milas'ta ikamet ettirilmiştir
Luka Yorgi	Girit'te İslam halk üzerine silah doğrultmasından dolayı 15 sene mahkum olmuştur	Bodrum Hapishanesinde
Asitaneli Hayreddin	Firar dayken sakıncalı evrak yayımlamasından dolayı Bahriye Mektebinden çıkarılarak müebbeden mahkum edilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Süleymaniyeli Ali Haydar	İncirköylü Fuad'ın yardımcılarından olup müfsidat maddesinden dolayı üç sene mahkum edilmiştir	Bodrum Hapishanesinde

¹¹⁴¹ "Bunlardan başka mülhakat-ı sairede mesail ve mevad-ı siyasiyeden dolayı mahakim-i umumiye ve divan-ı harbler ve zabita kararıyla veyahud idareten mahkum kimesne olmadığı mahallerin işar-ı cevabiyesi üzerine maruzdur. 15 Ağustos 1321 Menteşe Mutasarrıfı", BOA., Y..EE.KP. 86-25-2494, 26.C.1323

Erzurumlu Mustafa	İncirköylü Fuad'ın arkadaşlarından olup müfside maddesinden dolayı on bir sene mahkum edilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Ali	İncirköylü Fuad'ın arkadaşlarından olup müfside maddesinden dolayı on bir sene mahkum edilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Asitaneli Osman Pehlivan	İncirköylü Fuad'ın arkadaşlarından olup müfside maddesinden dolayı on bir sene mahkum edilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Leyon	Sirkat ve fesat maddelerinden müebbeden mahkum edilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Ressam Serkoz	Fesat maddesinden idama mahkum edilmişken müebbeden mahkumiyet verilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
İbrahim	Fesat maddesinden idama mahkum edilmişken müebbeden mahkumiyet verilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Asitaneli Tatyoz	Fesat maddesinden idama mahkum edilmişken müebbeden mahkumiyet verilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
İzmirli Demirci Aleksan	Fesat maddesinden on sene mahkumiyet verilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Bulgar Rençber Ustapon	Şekavet maddesinden on sene mahkumiyet verilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Eskişehirli Mestan	Tıbbiye talebesinden iken müfside maddesinden üç sene müddetle mahkumiyet verilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Mehmed Ali	Mekteb-i Hukuk talebesinden iken müfside maddesinden üç sene müddetle mahkumiyet verilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Zebir	Mekteb-i İbtidai hocalarından iken müfside maddesinden üç sene müddetle mahkumiyet verilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Asitaneli Ömer Lütü	Basra Telgraf ve Posta Müdürü iken fesat maddesinden müebbeden mahkumiyet verilmiştir	Bodrum Hapishanesinde
Mahmud	Sor kasabası müderrislerinden iken fesat maddesinden altı sene müddetle mahkumiyet verilmiştir	Bodrum Hapishanesinde

Tablo 21: Adalara Evvelce Sürgün Olarak Gönderilmiş Olup Trablusgarp ve Balkan Harbi Sırasında İzmir'e Nakledilenler¹¹⁴²

TARİHİ	MAHAL-İ VÜRUDU	İSİM	AÇIKLAMA
8 Teşrin-i sani 325	Dersaadet	Bahriye Feriki Ahmed Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
24 Kanun-ı evvel 325	Dersaadet	Mer'i Umumi Birinci Feriki Raşid Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
25 Kanun-ı evvel 325	Dersaadet	Mehmed Ali Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
28 Şubat 325	Dersaadet	Sabık tüfengçi ustası Kafkasyalı İdris	İzmir'e gelip gitmişlerdir
11 Mayıs 328	Sakız'dan	Mabeyni hümayun başkanı Tahsin Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
11 Mayıs 328	Sakız'dan	Dahiliye Nazırı esbakı Reşid Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
11 Mayıs 328	Sakız'dan	Polis komiseri Şemseddin Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
11 Mayıs 328	Sakız'dan	Tüfengçi kolağası Salih Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
11 Mayıs 328	Sakız'dan	Tüfengçi Geylanlı Hasan Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
12 Mayıs 328	Sakız'dan	Mekteb-i Harbiye Nazır-ı sanisi Rıza Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
12 Mayıs 325	Sakız'dan	Topkapı Saray Muhafızı Rıza Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
13 Mayıs 325	Sakız'dan	Bahriye Güverte Yüzbaşısı İsmail Hakkı Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
13 Mayıs 325	Sakız'dan	Beyoğlu Topçu Süvari Kolağası sabık Nizameddin Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir

¹¹⁴² "İzmir'de menfiyyen ikamet edenler hakkında matlub izahatı havi polis müdüriyetinden tanzim edilmiş cedvel leffen takdim olundu. Esbab-ı askeriyeden dolayı İzmir'de dahil-i vilayete tebid edilmiş muhasım devletler tebaasının ve Rumlardan bazı eşhas ile birkaç İslam mevcut olub bunlardan başka mülhakat vilayette menfiyyen ikamet eden ve yevmiye alan kimse olmadığı maruzdur. 25 Şaban 1332 Aydın Valisi" "Evvelce adalara menfiyyen gönderilmiş olan bala-yı cedvelde gösterildiği üzere Trablusgarp ve Balkan Harbi esnasında tevarih-i muhtelifede İzmir'e vürud edib 328 senesindeki afv-ı umumi üzerine İzmir'den infikak eden kesen ile dairece mukayyed bulunanların esamisine mübeyyin cedvel tanzim ve takdim kılındı. 4 Haziran 332" **BOA.**, DH.EUM.1. Şb. 4-8, 25.Ş.1334

13 Mayıs 325	Sakız'dan	Şişli Kumandanı Mehmed Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
13 Mayıs 325	Sakız'dan	Doktor Zaim	İzmir'e gelip gitmişlerdir
13 Mayıs 325	Sakız'dan	Alay müftüsü Mustafa Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
13 Mayıs 325	Sakız'dan	Tüfengçi Prizrenli Nureddin	İzmir'e gelip gitmişlerdir
8 Mayıs 325	Bodrum'dan	İsmail Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
8 Mayıs 325	Bodrum'dan	Çırağ Cemal Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
2 Haziran 328	Rodos'tan	Hidemathane binbaşlılarından Murtezi Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
2 Haziran 328	Rodos'tan	Hidemathane kolağası Nuri Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
2 Haziran 328	Rodos'tan	Tüfengçi Rıza	İzmir'e gelip gitmişlerdir
23 Temmuz 328	Rodos'tan	Kaim-makam Rüstem Bey	İzmir'e gelip gitmişlerdir
23 Temmuz 328	Rodos'tan	Kaim-makam Melekzade Fuad Efendi	İzmir'e gelip gitmişlerdir
30 Temmuz 328	Dersaadet'e gitmiştir	Süvari kolağası Kenan Bey	İzmir'e gelip gitmişlerdir
-	Bodrum'dan	Kadırgalı Kör Emin	İzmir'e gelip gitmişlerdir
-	İstanbul'dan	Defterdar Kemal Beyzade Nüzhet Bey	İzmir'e gelip gitmişlerdir
21 Nisan 332	Suriye Vilayeti'nden	Musul vali-i esbakı Mustafa Abid Bey	Reşadiye karakol civarı
21 Nisan 322	Suriye Vilayeti'nden	Musul vali-i esbakı zevcesi Feride Hanım	Reşadiye karakol civarı
21 Nisan 322	Suriye Vilayeti'nden	Musul vali-i esbakı mahdumu Hidiv Bey	Reşadiye karakol civarı
21 Nisan 322	Suriye Vilayeti'nden	Musul vali-i esbakı mahdumu Adil Bey	Reşadiye karakol civarı
21 Nisan 322	Suriye Vilayeti'nden	Musul vali-i esbak mahdumu Nihad Bey	Reşadiye karakol civarı
21 Nisan 322	Suriye Vilayeti'nden	Musul vali-i esbak kerimesi Nadide Hanım	Reşadiye karakol civarı
21 Nisan 322	Suriye Vilayeti'nden	Musul vali-i esbak kerimesi Nazike Hanım	Reşadiye karakol civarı
21 Nisan 322	Suriye Vilayeti'nden	Musul vali-i esbak üç nefer hizmetçisi	Reşadiye karakol civarı
21 Nisan 322	Suriye Vilayeti'nden	Geylanzade Vahiy Efendi	Kordon'da mukim
21 Nisan 322	Suriye Vilayeti'nden	Geylanzade Hamdi Efendi	Kordon'da mukim
24 Nisan 322	Suriye Vilayeti'nden	Geylanzade Şerif Efendi	Kordon'da mukim
24 Nisan 322	Suriye Vilayeti'nden	Geylanzade Şerif Efendi mahdumu Necib Efendi	Kordon'da mukim

SONUÇ

Sürgün insanlık tarihi kadar eski bir ceza yöntemidir. İbrani, Yunan ve Roma dönemlerinde birçok suça karşı sürgün cezası uygulanmıştır. En geniş uygulama alanını Roma hukukunda bulmuştur. İslam ceza hukukunda, tazir cezalarından biri olan sürgün cezası, Osmanlı padişahları tarafından bu kapsamda tatbik edilmiştir. Osmanlı Devletinin ilk dönemlerinden itibaren sürgün politikası uygulamaları görülmektedir. Bu politika kuruluş aşamasında genişleyen bir devlet açısından, fethedilen yerlere toplulukları yerleştirmek şeklinde uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nin sürgün politikası, 19. yüzyılda klasik dönemdeki uygulamalardan bazı farklılıklar göstermiştir. Klasik dönemdeki uygulamanın yerini, 19. yüzyılda sınırları gittikçe daralan bir devlette aşiretlerin ve göçlerle gelen toplulukların iskanı şeklinde bir politika almıştır. Bir cezalandırma aracı olarak sürgün yöntemi ise hemen hemen her dönemde uygulanmıştır. Bu ceza esasen Osmanlı da dahil olmak üzere birçok devlette, bilhassa devlet yöneticisinin başkentini dolayısıyla da iktidarını korumasına hizmet etmiştir. Bu nedenle de taşradaki sürgün olaylarından ziyade özel olarak başkentten yapılan sürgünler dikkat çekicidir. Ancak bu durum Osmanlı'da sürgün cezasının yalnızca siyasi amaçlarla yapıldığı anlamına gelmemelidir. Avrupa'da özellikle de Fransa'da siyasi ve adi suç ayırımına gidilerek, sürgün cezasının daha çok siyasi mahkumlara uygulanması söz konusu iken, Osmanlı'da böyle bir ayırma gidilmemiştir. Tanzimat dönemi ceza kanunları sürgün cezasını zimmete para geçirme, ihaleye fesat karıştırma, rüşvet, askere alma maddesi aleyhinde hareket etme, mahkeme kararlarına müdahale etme, rica ve iltimas yoluyla mahkeme hükmü verme, mal ve mülkü zapt etme gibi farklı suçlar için öngörmüştür. Bununla birlikte suç fiilleri ile ilgili olarak Osmanlı kanunlarında belirlenen cezaların padişah iradesine bağlı olarak değiştirilebilmesinden dolayı, bahsi geçen suçların dışında da sürgün cezasının tatbiki sözkonusu olmuştur.

Tanzimat döneminde esasen Fransa'dan alınarak uygulamaya konulan 1858 Ceza Kanunu cezaların mahiyetini belirlemiştir. Bu kanunda mahiyetleri itibarıyla zaman zaman karıştırılan zabtiye nezareti altında bulundurma, sürgün ve kalabendlik cezaları da yer almıştır. zabtiye nezareti altında bulundurulan kimse devletin ikametine izin vermediği yerlerin dışında, kendi belirlediği bir yerde ikamet etme hakkına sahiptir.

Sürgün cezasına mahkum olan bir kimse ise, bulunduğu yerden uzaklaştırılarak devletin belirlediği bir yerde ikamet etmek zorundadır. Kalabend mahkumu da, bulunduğu yerden uzaklaştırılmakla birlikte bir kale içinde cezasını ikmal etmek durumundadır. Sürgün cezası mahkumu devletin sınırları içinde belirlenen herhangi bir yerde ikamet ettirilebilirken, kalabend mahkumu yalnızca kalelerin bulunduğu yerlere gönderilebilmektedir. Osmanlı dönemindeki kalebendlik merkezlerinin çoğu Roma ve Bizans dönemlerinden kalmıştır. Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti kalelere sahip adaları nedeniyle kalabendlik merkezi olarak ön plana çıkmıştır. Sürgüne gönderilen kişiye verilen eziyet, ikamet ettirildiği yerin uzaklığı ve mahrumiyeti ile paraleldir. 19. yüzyılın sonlarında siyasi mahkumlarının korkulu rüyası Libya çölleridir. Mahkumların özellikle İstanbul gibi hareketli bir coğrafyadan bu tür yerlere gönderilmeleri gerçek anlamda bir cezaya dönüşmektedir. Aydın Vilayeti ise 19. yüzyıl boyunca gelişen ekonomisi ve basın hayatı ile İstanbul'u takip etmektedir. Üstelik, bu vilayet iklim şartları açısından da Anadolu'nun en elverişli yerleşim merkezlerinden biridir. Bu nedenle sürgün mahkumlarına gönderildikleri yerlerde, işledikleri suç paralelinde azap çektirmek istenildiği takdirde, bu amaca hizmet etmeye yönelik başka vilayetler bulunmaktadır.

Tanzimat dönemindeki yeni uygulamalar, Osmanlı vilayetlerinin bir kısmında sorunlu olmuştur. Gerek muhassıllık uygulamalarında, gerekse taşra meclislerinde Tanzimat dönemi boyunca bazı suistimaller yaşanmıştır. Bu tür olayların yaşandığı yerlerden biri de Aydın Vilayeti olmuştur. Taşra idaresinde görev alan meclis üyeleri, muhassıllar, kaza müdürleri ve benzeri görevlilerin karıştıkları zimmete para geçirme, kanun dışı vergi toplama gibi suçlar mahkeme kayıtlarına yansımıştır. Bu tür görevlilerin çoğunun ağa ünvanını da taşıyan yörenin ileri gelenleri olması suistimallerin artmasına neden olmuştur. Muhassıl uygulamasının kalkmasıyla birlikte bu kez taşradaki vergi tahsildarları, sandık eminleri ve gümrük memurları benzer suistimalleri devam ettirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin tuz ihtiyacının büyük bölümünü karşılayan Aydın Vilayeti tuzlaları, tuz kaçakçılığı ve tuzla memurlarının zimmetlerine geçirdikleri paralar nedeniyle birçok kez dava konusu olmuştur. Aynı zamanda önemli gelir kaynaklarından olan tütün ve palamut gibi ürünlerde de kaçakçılık olayları

yaşanmıştır. Vilayetin gelişen ticari hayatı ile birlikte hareketlenen gümrüklerde çalışan görevlilerden bazıları bu tür suçlara karıştıkları için yargılanmışlardır. Bu suçlarla ilgili davalar, ceza kanunun öngördüğü doğrultuda sürgün ve kalabendlik mahkumiyeti ile sonuçlanmıştır. Ancak devletin suçluyu bulup mahkum etme konusundaki kararlılığı, mahkumların mahkeme tarafından hüküm edilen cezalarını ikmal etmesi yönünde görülmemektedir. Hususi aflarda da devlet yöneticileri, genellikle devlete karşı işlenmiş adi suçları affetme yolunu seçmişlerdir. Kimi zaman önemli günlerde devlete borçlu olanların borçlarının bile affedilmesi bu görüşü desteklemektedir. Yani sürgün cezalarının adi suçlar için sonuna kadar uygulandığı pek görülmemektedir. Padişahların tahta çıkış yıldönümleri, sultanların doğumu ve yaklaşan Ramazan ayı gibi önemli sayılan günler hususi affi beraberinde getirmiştir. Elbette bu durum siyasi suçluların cezalarını pek fazla etkilememiştir

Aydın Vilayeti'ne sürgün edilenler arasında çok farklı kesimden insanlar bulunmaktadır. İstanbul'dan Aydın Vilayeti'ne sürgün edilenlerden biri Şanizade Ataullah Efendidir. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra yaşanan süreç Bektaşiler için tam bir sürgün dönemi olmuştur. Şanizade Ataullah Efendi, bu sürgünlerin arasına dahil edilerek arpalığı Tire'ye gönderilmiştir. Tıp ve vakanüvislik yönüyle tanınan bu önemli şahsiyet, Tire'de hayatını kaybederek buraya gömülmüştür. Aydın Vilayeti'ne gönderilenler arasında Rumeli ve Anadolu'da halka zulmeden beyler de bulunmaktadır. Bu konuda yaşanan en ilginç vaka, babaları tarafından şikayet edilen iki oğlun ıslah için Dersim'den Aydın Vilayeti'ne gönderilmeleridir. Tanzimat dönemindeki yeni uygulamalar sürecinde Balkanlar'da soruna dönüşen köklü ailelere mensup bazı beyler de resmi kayıtlara göre "ıslah-ı nefis etmeleri" için bu vilayete gönderilmişlerdir. Ancak bu tür kişiler de vilayetin deniz kıyısı ile bağlantısının bulunmadığı içeride kalan, kısmen daha güvenli yerlerde ikamet ettirilmişlerdir. Babıali bu tür kişilerle ilgili, Aydın Valiliğini birçok kez uyarma ihtiyacı duymuştur. Hatta valiler, bazen bu sorumluluğun altına girmek istemeyerek, bazı kişilerin, güvenliklerinin daha iyi sağlanabileceği başka vilayetlere gönderilmelerini önermişlerdir. Nitekim İzmir limanına sıkça uğrayan gemiler nedeniyle firar olayları yaşanmıştır. Valilerin bu konuda gerçekten çaresiz kaldığı anlaşılmaktadır.

Aydın Valiliği sadrazamlıktan azledilerek gelen bazı kişilerin idari görev aldıkları bir mevki olarak görünmektedir. Bu valiler arasında Midhat Paşa ve Kamil Paşa ön plana çıkmaktadır. Midhat Paşa'nın pek de uzun sürmeyen valiliğine rağmen, Kamil Paşa'nın on bir yıllık süren bir valilik süreci bulunmaktadır. 19. yüzyılın sonunda Aydın siyasi bir sürgün mekanı olarak görünmektedir. Ancak saray için en tehlikeli olanların Trablusgarp'ta olduklarını gözden kaçırmamak gerekmektedir. II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da siyasi meselelerden dolayı başta mektep öğrencileri olmak üzere birçok kişi yargılanmıştır. İçlerinde aylarca hapiste tutulanlar olmuştur. Haklarında verilen kararlarla, bazıları Trablusgarp gibi uzak vilayetlere bazıları da ikamete memur olarak Anadolu'da bulunan vilayetlere gönderilmişlerdir. Mesela içinde yer aldığı bir topluluğun faaliyetlerini jurnallemiş olan bir kişi bu sayede Yemen'e değil mükafat olarak Aydın Vilayeti'ne ikamete memur edilmiştir. Siyasi sürgünlerin kayıtlarında "affa mazhar olmak" ifadesiyle çok sık karşılaşılmaktadır. Demek oluyor ki, saray aleyhte olan herkesi bir düşman cephesine yerleştirmek istememektedir. Zaten bu tür kişiler çoğunlukla kendilerine tahsis edilen maaşlarla ikamete memur olarak gönderildikleri görülmektedir. Yani göreve getirildikleri memuriyetlerle oyalanmaları ve politik işlerle uğraşmamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Bu nedenle her vilayette sürgüne gönderilenlerin istihdam edilecekleri "vilayet mektubi kalemi" gibi memuriyetler bile düşünülmüştür. Bununla birlikte bu memuriyetlerde kişilere yükselebileme olanağı verilmeyerek bir önlem de alınmıştır. Asıl mesleklerini yapabilecekleri bir memuriyet vilayette bulunduğu takdirde de burada görevlendirilmişlerdir. Çoğu kayıtlar, sadrazamlıktan indirilerek Aydın Valiliğine getirilen Kamil Paşa'nın saraya kırgınlığından dolayı buradaki siyasi sürgünleri desteklediğini belirtmektedir. Aydın Vilayeti'ne sürgün edilenlerin istihdam edilmeleri ve haksız muamelelere uğramamaları için bu valinin gösterdiği çaba döneme tanıklık eden kişilerin hatıralarında da görülmektedir. Saray bu dönemde Aydın Valiliği ile ilgili oldukça hassas görünmektedir. Valinin peşinden gönderilen padişah yaveri, hem vali, hem de vilayet içinde tehlikeli görülen durumlarla ilgili saraya sürekli bilgi aktarmıştır. Üstelik, vilayet içinde bir istihbarat ağı bile oluşturulmuştur. Bu dönemde verilen jurnallerin sayısı oldukça fazladır.

Aydın Vilayeti Batı Anadolu'da Ege denizi kıyısında bulunması itibarıyla, sürgün mekanları olarak bilinen adalara yakın konumda bulunmaktadır. Bu adalara gönderilen sürgünlerin bir kısmının, Aydın Vilayeti üzerinden gönderildikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Hatta bu nakiller sırasında, cezalarını Aydın Vilayeti'nde çekmeyi talep edenler görülmektedir. Mesela, 19. yüzyılın ikinci yarısında çıkan isyanlardan dolayı cezalandırılarak adalara kalabendlik mahkumiyetiyle gönderilen kişiler, İzmir'e ulaştıklarında hastalanmışlardır. Kendileri hakkında verilen doktor raporuyla yola devam edemeyecekleri anlaşılmış cezaları kalabendlikten sürgüne, ceza yerleri adalardan Aydın Vilayeti'ne tahvil edilmiştir. Devlet yöneticileri, sürgün mahkumlarının ikamet ettirildikleri yer nedeniyle meydana gelebilecek hastalık veya ölüm gibi olaylarda çoğu zaman gerekli hassasiyetleri göstermişlerdir. Mahkumlar da af veya yer değişikliği taleplerinde bu noktayı sürekli kullanmışlardır. "Havasına ve suyuna uyum sağlayamamak" bu ifade af dilekçelerinde sürekli tekrarlanmıştır. Aslında bazı mahkumlar açısından, bu ifade bir gerekçe olarak kullanılsa da, bazıları için doğru bir ifade olarak görülmektedir. Çünkü sürgün mahkumlarının bazılarının gönderildikleri yerlerde hastalıklara yakalandıkları ve hatta ailelerinden ölenlerin olduğu anlaşılmaktadır.

Adalara yakın olmak, Aydın Vilayeti'ne ek bir yük getirmiştir. Adalardaki kalabendlik mahkumlarının bazıları, mahkumiyet sürelerinin bir kısmını Aydın Vilayeti'nde ikmal etmişlerdir. Bu tür mahkumlar arasında ilginç örnekler vardır. Çırağan vakası ve Aziz-Skaliyeri, yani Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında, V. Murad'ı tahta çıkarma girişimleri, buna kalkışanlar için divan-ı harplerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu olaylarda ikinci, üçüncü derecede suçlu bulunanlar, adalara kalabend olarak gönderilmişler, cezalarının bir kısmını da Aydın Vilayeti'nde ikamet ettirilerek geçirmişlerdir. Siyasi sürgünlerin hemen hemen hiçbiri 1908'den önce İstanbul'a dönememiştir. Bu da demek oluyor ki aldıkları mahkumiyet sürelerini tamamlasalar da buradan ayrılmalarına izin verilmemiştir. Çoğu bu haksızlığa defalarca yazdıkları dilekçelerle karşı çıksalar da olumlu bir cevap alamamışlardır. Bazen de adalara gönderilen mahkumlar arasında bir işte "oyalanmaları" gerekli görülenlerin, istihdamları için mahkumiyet yerlerinin Aydın Vilayeti'ne tahvil edildiği durumlar da yaşanmıştır.

Aydın Vilayeti'ndeki siyasi sürgünlerin, bazılarının siyasete mesafeli durdukları göze çarpmaktadır. Ama genel itibarıyla, siyasetle uğraşmaya devam edenler Aydın Vilayeti'nin kendilerine sundukları imkanlardan sonuna kadar yararlanmışlardır. Siyasi sürgünlerin çoğu İstanbul'dan gelmiştir. İstanbul gibi zengin bir matbuat hayatı olmasa, da gönderildikleri vilayet onlara yeni yazma alanları sunmuştur. 19. yüzyılın sonunda İzmir'de bulunan Hizmet Gazetesi bunun en iyi örneğidir. Daha İstanbul'da iken isimlerini sık sık duydukları bu gazete, siyasi sürgünlerin kısa sürede toplandıkları bir yer haline gelmiştir. Sık sık saray tarafından uyarılan gazete mensuplarının, yazılarını yazma konusundaki kararlılıkları İzmir'le simgeleşen gazetenin ömrünü kısaltmıştır. Hizmet İdarehanesinin çevresindeki bu topluluk üyeleri, herkese "ibret verecek" bir biçimde İzmir'den sürülmüşlerdir. Bu topluluk içinde sürgünken, tekrar sürgüne gönderilenler bile bulunmaktadır. "İslah-ı nefis" edene kadar Bitlis'te kalmaları emri verilmiştir. Bu isimler bir süre sonra affa nail olarak İzmir'e dönmüş olsalar da artık hiçbirşey, sürgün öncesindeki hayatları gibi olmamıştır.

Aydın, İstanbul'da mabeyn dairesinden çeşitli nedenlerle çıkarılanlar için de bir sürgün yeri olarak görünmektedir. İçlerinde saray-ı hümayundan kalfa kadınlar, mabeyni hümayun katibi, mütercimi, kilerci muavini, akağa, faytoncu gibi görevliler bulunmaktadır. Bunlardan bazıları istihdam edildikleri yerlerdeki uyumsuzluklarından, bazıları da bir önceki padişaha yakınlıklarından dolayı gönderilmişlerdir. Saray, her birine de geçimini sağlamak üzere maaş vermeyi ihmal etmemiştir. Aralarından bazıları vilayetteki saray çiftliklerinde çalıştırılmışlardır.

Serseri güruhunun İstanbul'dan temizlenmesi, asayişin sağlanması adına, devlet yöneticilerinin son derece önem verdikleri bir husustur. Nitekim çok erken tarihlerden itibaren resmi kayıtlar, işsiz güçsüz hanlarda ve benzeri yerlerde kalan kişilerin İstanbul dışına çıkarılmaları yönündeki emirlerin tekrarlandığını göstermektedir. Bu konu devlet yöneticileri için öyle önemli bir mesele olmuştur ki, bu tür kişilerin belirlenmesi için çeşitli nizamnameler bile çıkarılmıştır. Bu durumdan Aydın Vilayeti de etkilenmiştir. 20. yüzyıl başlarında Beyoğlu polis müdüriyeti kayıtlarında, bu doğrultuda Aydın Vilayeti'ne gönderilenlerin kayıtlarına da rastlanmaktadır. Serseriler öncelikle istihdam edilebilecekleri yerlere, böyle bir yer çıkmadığı takdirde de memleketlerine

gönderilmişlerdir. Aydın Vilayeti de bu tür kişilerin istihdam edilecekleri vilayetlerden biri olmuştur.

Sürgünlerin kayıtlarının çoğu zaman muntazam tutulmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum özellikle af taleplerinde belirgin hale gelmektedir. Bu tür süreçlerde defalarca vilayetler ve İstanbul arasında yazışmalar yaşanmıştır. Mahkumun affedilmesi için neden cezalandırıldığının bilinmesi gerekmiştir. Ancak sürgün hükümlerine ilişkin iradelerde bile suçtan bahsetmek yerine, daha genel kalıplaşmış ifadeler tercih edilmiştir. Hatta sürgün listelerinin sürgün sebebini gösteren kısmında, "hakkında kayıt bulunamadı" gibi ibarelere rastlanmaktadır. Bazılarında ise, tefevühât, hareket-ı nabeca, hareket-ı gayr-i marziyye, ahval-i muzırra gibi nerdeyse her biri aynı anlama çıkan üstü kapalı ifadeler kullanılmıştır. Kanunlar sürgünlerin ailelerini beraberlerinde götürmelerine izin vermektedir. Siyasi suçluların çoğu kalacakları süre meçhul olduğu için ailelerini yanlarına alarak gitmişlerdir. Sürgünler mal ve mülklerini idare etme hakkına sahiptirler. Ama bunların çoğu memleketlerindeyse, sürgün mahalinden ayrılamayacakları için bu durum soruna dönüşmüştür. Zaten çoğu belgede, sürgün mahkumunun geride bıraktığı mal ve mülkün perişanlığından bahsettiği görülmektedir. Çoğu zaman affın kapısını açan gerekçelerden biri de bu olmuştur.

Bu çalışma, Tanzimat sonrasında yeni ceza kanunlarında sürgün cezasının yerini tespit etmeyi ve Aydın Vilayeti'ndeki uygulamalarını görmeyi amaçlamıştır. Osmanlı ceza hukuku alanında yapılacak yeni çalışmalar, şüphesiz bu alana pek çok açıdan ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

BAB-I ASAFİ NEFY VE KISAS DEFTERLERİ

Nefy ve Kısas Defterleri N.1

Nefy ve Kısas Defterleri N.2

Nefy ve Kısas Defterleri N.3

Nefy ve Kısas Defterleri N.4

Nefy ve Kısas Defterleri N.5

SADARET MEKTUBİ KALEMİ

A.MKT. 43-99, A.MKT. 76-29, A.MKT. 129-43, A.MKT.MHM. 74-28, A.MKT.MHM. 311-14, A.MKT.MVL. 40-43, A.MKT.MVL. 46-44, A.MKT.MVL. 61-27, A.MKT.MVL. 82-71, A.MKT.MVL. 89-46, A.MKT.MVL. 116-47, A.MKT.MVL. 133-45, A.MKT.MVL. 134-36, A.MKT.UM. 190-67, A.MKT.UM. 244-44, A.MKT.UM. 250-50, A.MKT.UM. 269-2, A.MKT.UM. 360-50, A.MKT.UM. 388-57, A.MKT.UM. 403-56

DİVAN KALEMİ

A.DVN. 38-62, A.DVN. 56-87

A.DVNS.NZAM.D.00013

BAB-I ALİ EVRAK ODASI

BEO. 45-3329, BEO. 75-5623, BEO. 122-9144, BEO. 132-9848, BEO. 346-25883, BEO. 351-26323, BEO. 370-27727, BEO. 398-29783, BEO. 474-35540, BEO. 986-73899, BEO. 1132-84831, BEO. 1260-94432, BEO. 1369-102612, BEO. 1409-105638, BEO. 1422-106592, BEO. 1475-110551, BEO. 1568-117594, BEO. 1638-122818, BEO. 1661-124531, BEO. 1873-140417, BEO. 2796-209689, BEO. 2911-218263, BEO. 2961-222045, BEO. 3011-225758, BEO. 3196-239669, BEO. 3400-254932, BEO. 3428-257026, BEO. 3461-259532, BEO. 3524-264277

Ayniyat Defterleri N.812

CEVDET

C.ADL. 22-1326, C.DH. 108-5385, C.ZB. 36-1786, C.ZB. 71-3509

DAHİLİYE

DH.EUM.1. Şb. 4-8, DH.EUM. 1.Şb. 12-41, DH.EUM.1. Şb. 13-11, DH.EUM. 3.Şb. 28-39, DH.EUM. 4.Şb. 8-14, DH.EUM. 4.Şb. 9-38, DH.EUM. 4.Şb. 20-41, DH.EUM. 5.Şb. 3-20, DH.EUM. 5. Şb. 81-32, DH.EUM.ADL. 20-32, DH.EUM.EMN. 93-11, DH.EUM.MH. 162-26, DH.EUM.THR. 58-48, DH.EUM.THR. 69-45, DH.İD. 68-14, DH.MKT. 8-12, DH.MKT. 384-76, DH.MKT. 682-54, DH.MKT. 722-66, DH.MKT. 733-17, DH.MKT. 841-69, DH.MKT. 876-54, DH.MKT. 890-57, DH.MKT. 895-35, DH.MKT. 916-1, DH.MKT. 918-88, DH.MKT. 1289-86, DH.MKT. 1294-85, DH.MKT. 1358-14, DH.MKT. 1361-125, DH.MKT. 1364-60, DH.MKT. 1375-67, DH.MKT. 1404-56, DH.MKT. 1406-75, DH.MKT. 1411-101, DH.MKT. 1415-111, DH.MKT. 1539-28, DH.MKT. 1593-117, DH.MKT. 1619-79, DH.MKT. 1625-79, DH.MKT. 1651-29, DH.MKT. 1667-46, DH.MKT. 1678-33, DH.MKT. 1681-77, DH.MKT. 1688-84, DH.MKT. 1701-17, DH.MKT. 1798-22, DH.MKT. 1807-42, DH.MKT. 1828-8, DH.MKT. 1853-112, DH.MKT. 1933-67, DH.MKT. 1958-58, DH.MKT. 2002-70, DH.MKT. 2068-31, DH.MKT. 2093-88, DH.MKT. 2109-52, DH.MKT. 2112-47, DH.MKT. 2118-80, DH.MKT. 2155-72, DH.MKT. 2182-42, DH.MKT. 2240-49, DH.MKT. 2246-68, DH.MKT. 2311-118, DH.MKT. 2331-49, DH.MKT. 2417-21, DH.MKT. 2431-123, DH.MKT. 2593-6, DH.MKT. 2618-41, DH.MKT. 2643-48, DH.MKT. 2648-53, DH.MKT. 2760-6, DH.MKT. 2849-98, DH.MUI. 24/3-18, DH.MUI. 88-36, DH.SAİD. 18-85, DH.SAİD. 18-100, DH.SAİD. 67-94, DH.SAİD. 80-205, DH.SAİD. 188-215

HATTI HÜMAYUN

HAT. 634-31301, HAT. 1267-49041/B, HAT. 414-21464/A

İRADERLER

İ.DH. 53-2602, İ.DH. 446-29517, İ.DH. 643-44746, İ.DH. 778-63332/9, İ.DH. 783-63657, İ.DH. 910-72326, İ.DH. 913-72481, İ.DH. 930-73701, İ.DH. 947-74934, İ.DH.

1028-81026, İ.DH. 1095-85836, İ.DH. 1163-90924, İ.DH. 1203-94160, İ.DH. 1352-1315.N/3, İ.DH. 1370-1317.Ş/15, İ.DH. 1382-1318.Z/4, İ.DH. 1426-1322.B/10, İ.DH. 1446-1324.Ca.25, İ.DH. 1460-1325.L/4, İ.HB. 25-1328.R/109, İ.HUS. 15-1311.S/122, İ. HUS. 17-1311.R/096, İ.HUS. 24-1311.Za/37, İ.HUS. 44-1313.B/10, İ.HUS. 51-1314.Ş/45, İ.HUS. 73-1316.Za/63, İ.HUS. 93-1319/L-033, İ.HUS. 98-1320.Ra/57, İ. MVL. 28-471, İ.MVL. 32-543, İ.MVL. 36-659, İ.MVL. 77-1498, İ.MVL. 82-1642, İ.MVL. 86-1726, İ.MVL. 86-1728, İ.MVL. 119-2965, İ.MVL. 120-3025, İ.MVL. 120-3030, İ.MVL. 134-3635, İ.MVL. 136-3694, İ.MVL. 277-10817, İ.MVL. 289-11514, İ.MVL. 453-20282, İ.MVL. 455- 20383, İ.MVL. 486-22036, İ.MVL. 487-22063, İ.MVL. 509-23013, İ.MVL. 526-23623, İ.MVL. 579-25991, İ.ŞD. 40-2079, DÜİT. 165-21, DÜİT. 165-25

MECLİS-İ VALA

MVL. 11-5, MVL. 28-50, MVL. 649-8, MVL. 683-89, MVL. 743-119, MVL. 749-58, MVL. 872-32

MECLİS-İ VÜKELA

MV. 124-27, MV. 135-25, MV. 142-30, MV. 162-78, MV. 165-20, MV. 165-25, MV. 166-6, MV. 172-31, MV. 229-16

MAARİF NEZARETİ

MF.MKT. 128-49

ŞURA-YI DEVLET

ŞD. 2897-70

YILDIZ SADARET

Y.A.HUS. 265-182, Y.A.HUS 279-94, Y.A.HUS. 299-33, Y.A.HUS. 430-81, Y.A.HUS. 490-8, Y.A.HUS. 506-112, Y.A.RES. 7-48, Y.A.RES. 136-64, Y.EE. 85-2, Y.EE. 86-62, Y.EE.KP. 28-2712, Y.EE.KP. 28-2724, Y.EE.KP. 30-2926, Y.EE.KP. 31-3019, Y.EE.KP. 86-5-432, Y.EE.KP. 86-10-919, Y.EE.KP. 86-10-982, Y.EE.KP. 86-10-986, Y.EE.KP. 86-13-1238, Y.EE.KP. 86-14-1386, Y.EE.KP. 86-17-1678,

Y.EE.KP. 86-19-1806, Y.EE.KP. 86-23-2291, Y.EE.KP. 86-25-2492, Y.EE.KP. 86-25-2494, Y.EE.KP. 86-29-2897, Y.EE.KP. 86-36-3585, Y.EE.KP. 86-38-3732, Y.MTV. 61-100, Y.MTV. 65-70, Y.MTV. 93-69, Y.MTV. 194-135, Y.MTV. 197-120, Y.MTV. 227-166, Y.MTV. 279-102, Y.PRK.A. 14-30, Y.PRK.ASK. 87-89, Y.PRK.ASK. 183-17, Y.PRK.ASK. 194-151, Y.PRK.AZJ. 16-4, Y.PRK.AZN. 23-85, Y.PRK.BŞK. 30-19, Y.PRK.BŞK. 68-92, Y.PRK.DH. 13-56, Y.PRK.DH. 13-63, Y.PRK.DH. 13-67, Y.PRK.MYD. 22-87, Y.PRK.OMZ. 3-42, Y.PRK.SRN. 3-64, Y.PRK.UM. 9-6, Y.PRK.UM. 31-80, Y.PRK.UM. 50-58, Y.PRK.UM. 68-96, Y.PRK.UM. 74-47, Y.PRK.UM. 80-54, Y.PRK.ZB. 37-45, Y.PRK.ZB. 37-65

ZABTİYE

ZB. 317-43, ZB. 328-67, ZB. 330-141, ZB. 333-89, ZB. 350-19, ZB. 400-113, ZB. 400-122, ZB. 400-130, ZB. 400-140, ZB. 400-143, ZB. 401-70, ZB. 401-96, ZB. 401-117, ZB. 403-60, ZB. 403-64, ZB. 404-55, ZB. 405-25, ZB. 405-55, ZB. 405-64, ZB. 405-69, ZB. 414-77, ZB. 414-108, ZB. 419-47, ZB. 437-68, ZB. 440-32, ZB. 440-119, ZB. 456-45, ZB. 497-16, ZB. 600-155, ZB. 602-55

RESMİ YAYINLAR

Düstur

Takvim-i Vakayi Gazetesi

TC Resmi Gazete

GAZETELER, DERGİLER, ANSİKLOPEDİLER

Encyclopedia Britannica

İslam Ansiklopedisi (MEB)

İslam Ansiklopedisi (Diyanet)

Osmanlı Ansiklopedisi

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi

The New Encyclopedia Britannica

The Encyclopedia Americana

Türkler Ansiklopedisi

Yeni Türk Ansiklopedisi

Yurt Ansiklopedisi

KİTAPLAR, MAKALELER VE TEZLER

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ, **Son Vakanüvis Abdurrahman Şeref Efendi Tarihi II. Meşrutiyet Olayları**, Hazırlayanlar: Bayram Kodaman, Mehmed Ali Ünal, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1996

ABDÜLHALUK MİDHAT, **Nazariyat-ı Hukuk Ceza**, Ahmed Saki Bey Matbaası, Dersaadet 1325

ACAR Şinasi, "Kale Anahtarları" **Yapı**, 318, Yapı Yayın, İstanbul Mayıs 2008

ACEHAN Abdullah, **Sürgün Kalemler (1839-2000)**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2011

ACUN Hakkı, "Manisa Mevlevihanesi", **IX. Vakıf Haftası Kitabı (2-4 Aralık 1991)**, Ankara 1992

AHMED CEVDET PAŞA, **Tarih-i Cevdet**, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1309

AHMED LÜTFİ, **Osmanlı Adalet Düzeni**, Sadeleştiren: Erdinç Baylam, Fatih Yayınevi, İstanbul 1997

AHMED LÜTFİ, **Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, Tarih Vakfı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999

AHMED ZİYA BEY, **Mufassal Kanun-ı Ceza Teferruatı Şerhi**, Cihan Matbaası, İstanbul 1329

AKBULUT İlhan, "Osmanlı Adalet Düzeni", **Atatürk Üniversitesi Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. IV, S. 1-2, Erzincan 2000

AKGÜNDÜZ Ahmed, **Mukayeseli İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı**, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Diyarbakır 1986

AKGÜNDÜZ Ahmed, **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**, FEY Vakfı Yayınları, İstanbul 1990

AKGÜNDÜZ Ahmet, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men-i İrtikab Kanunnamesi", **Bellekten**, C.LI, S.199, Türk Tarih Kurumu, Ankara Nisan 1987

AKGÜNDÜZ Ahmed, "Osmanlı Kanunnameleri (Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihsel Seyri)", **Türkler**, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

AKMAN Mehmet, **Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması**, Eren Yayınları, İstanbul 2004

AKYILDIZ Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform**, Eren Yayınları, İstanbul 1993

ALİ HAYDAR MİTHAT, **Hatıralarım 1872-1946**, Mithat Akçit Yayını, İstanbul 1946

ALİ KEMAL, **Ömrüm**, Yayına Hazırlayan: Zeki Kunalalp, İsis Yayımcılık, İstanbul 1985

ALİ RIZA BEY, **Atlaslı Memalik-i Osmaniye Coğrafyası Kısım-ı Evvel**, Mühendishane-i Berr-i Hümayun Matbaası, İstanbul 1318

ALTUN Mehmet, "Jön Türklerin Korkulu Sürgün Yeri: Fizan Denen Şu Yer", **Toplumsal Tarih**, S.125, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul Mayıs 2004

ANHEGGER Robert, İNALCIK Halil, **Kanunname-i Sultani Ber Mucib-i Örfi Osmani**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000

ARIK Ferda Şamil, "Eski Türk Ceza Hukukuna Dair Notlar I Suçlar ve Cezalar", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XVII, S.28, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1995

ARIKAN Zeki, **İzmir Basın Tarihi (1868-1938)**, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 2006

ARIKAN Zeki, "Midhat Paşanın Aydın Valiliği (Ağustos 1880-Mayıs 1881)", **Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar Edirne (8-10 Mayıs 1984)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986

ARSAL Sadri Maksudi, **Türk Tarihi ve Hukuk**, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1947

ATAY Çınar, **İzmir'in İzmir'i**, Ege Sanayicileri ve İşadamları Derneği, İzmir 1993

Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu, Matbaa-ı Askeriye, İstanbul 1333

AVCI Mustafa, "İslam'ın Ceza Hukukuna Katkısı", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, S.8, Konya 2006

AVCI Yasemin, **Bir Osmanlı Anadolu Kentinde Tanzimat Reformları ve Kentsel Dönüşüm: Denizli (1839-1908)**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010

AYDIN Mehmet Akif, **Türk Hukuk Tarihi**, Beta Yayınları, İstanbul 2012

AYDIN Mehmet Akif, "İslam Hukukunun Osmanlı Devletinde Kanun Hukukuna Doğru Geçirdiği Evrim", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları**, S.1, İstanbul 2006

AYDIN Mehmet Akif, "Osmanlı Hukuku", **Osmanlı Medeniyeti Siyaset-İktisat-Sanat**, Klasik Yayınları, İstanbul 2006

Aydın Vilayeti Meclis-i Umumisi 326 Senesinde ve Üçüncü Devre İçtimaisinde İttihaz Ettiği Mukarrerat, Aydın Vilayet Meclisi, İzmir R.1326/1910

AZRAK Ülkü, "Tanzimat'tan Sonra Resepsiyon", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985

BABİNGER Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982

BAHAADDİN BEY, **Hukuk-i Ceza Dersleri**, Zamet Matbaası, İstanbul 1336

BARDAKOĞLU Ali, "Fıkıh", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993

BARKAN Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.13, N.1-4, Ekim 1951-Temmuz 1952

BARKAN Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.11, N.1-4, Ekim 1949-Temmuz 1950

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2000

BATMAZ Eftal Şükrü, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.7, Ankara 1996

BAYINDIR Abdülaziz, "Örneklerle Osmanlı'da Ceza Yargılaması", **Türkler**, C.10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002

BAYTİMUR Sûha Oğuz, **25 Numaralı Kalabend Defteri (1/6-a. sayfa) (H.1205/M. 1790-1791)**, Danışman: Ahmet Aksın, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005

BİLMEN Ömer Nasuhi, **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**, C.3, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1955

BİNGÖL Sedat, **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı Reformu (Nizamiyye Mahkemelerinin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)**, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Eskişehir 2004

BİRSEL Salah, **Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu**, Sel Yayınları, Ankara 2002

BOSTON Hanefi, "Anadolu'da Çepni İskanı", **Türkler**, C.6, Yeni Türkiye Yayınevi, Ankara 2002

BOZKURT Gülnihal, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996

BOZKURT Gülnihal, "Tanzimat ve Hukuk", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu Ankara 31 Ekim-3 Kasım 1989**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1994

BOZKURT Nebi, "Sürgün", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansilopedisi**, C.38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010

BURSALI MEHMED TAHİR, **Osmanlı Müellifleri**, C.1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333

BURSALI MEHMED TAHİR, **Osmanlı Müellifleri**, C.3, Matbaa-i Amire, İstanbul 1342

CEZAR Mustafa, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul Güzel Sanatlar Akademizi Yayınları, İstanbul 1965

CİN Halil, AKYILMAZ Gül, **Türk Hukuk Tarihi**, Sayram Yayınları, Konya 2011

ÇADIRCI Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sıralarında Osmanlı İmparatorluğunda Kadılık Kurumu ve 1838 Tarihli "Tarik-i İlmiyye'ye Dair Ceza Kanunname"si", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.14, S.25, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1982

ÇADIRCI Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonimik Yapıları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999

ÇADIRCI Musa, "Tanzimat'ın İlanı Sırasında İç Güvenlik", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.13, S.24, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Ankara 1980

ÇADIRCI Musa, "Tanzimat Döneminde İzmir", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1993

ÇADIRCI Musa, "Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri", **Belgeler**, C.15, S.19, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993

ÇADIRCI Musa, "Osmanlı İmparatorluğunda Asker Kura Usulüne Geçilmesi "1846 Tarihli Askerlik Kanunu"", **Askeri Tarih Bülteni**, S.18, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara, Şubat 1985

ÇADIRCI Musa, "Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864)", **Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1985

ÇAĞIN Sabahattin, **Tokadizade Şekip**, Akademi Kitabevi, İzmir 1999

ÇAĞIN Şerife, **Bir Hiciv Ustası Şair Eşref**, Dergah Yayınları, İstanbul 2007

ÇAĞIN Şerife Baş, "Sultan Abdülhamid Dönemi İzmir'inde Gizli Bir Cemiyet Kurma Girişimi", **Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S.11, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir Nisan 2004

ÇAKIR Hamza, **Osmanlı'da Basın İktidar İlişkileri**, Siyasal Kitabevi, Ankara 2002

ÇOLAK Filiz, "İzmir'in İhracatında Palamutun Yeri ve Önemi", **CIEPO XIV. Sempozyum Bildirileri (18-22 Eylül 2000) Çeşme**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2004

DAŞÇIOĞLU Kemal, **İskan, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün (XVIII. Yüzyıl)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007

DEMİREL Fatmagül, "Osmanlı Devletinde Tuz Gelirlerinin Duyun-u Umumiyyeye Devredilmesinden Sonra Tuz Kaçakçılığı", **Tuz Kitabı**, Hazırlayan: Emine Gürsoy Naskali, Mesut Şen, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004

DEMİRTAŞ Mehmet, **Osmanlı Esnafında Suç ve Ceza**, Birleşik Yayınları, Ankara 2010

DEVELİOĞLU Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996

"Deportation and Exile", **Encyclopedia Britannica**, V.7, Printed USA

DURŞUN Kamil, **İzmir Hatıraları**, Yayına Hazırlayan: Ünal Şenel, Akademi Kitabevi, İzmir 1994

DUVERGIER Par J. B., **Code Penal Annote: Edition de 1832**, Contenant l'indication Des Lois Analogues, Des Arrets Et Decisionsjudiciaires, Les Discussions Sur Loi Du 28 Avril 1832, Et Les Opinions Des Auteurs, A. Guyot Et Scribe, Paris 1833

EKİNCİ Ekrem Buğra, **Osmanlı Hukuku**, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2010

EKİNCİ Ekrem Buğra, **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004

EMECAN Feridun, "Aydın", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.4, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991

ERDOĞAN Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, istanbul 1998

ERDOĞDU İbrahim, "Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Deneme", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, S.11, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2000

ERDOĞRU Mehmet Akif, "Beyşehir ve Seydişehir Kazalarından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S.XI, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir 1996

EREN Cevad, "Tanzimat", **İslam Ansiklopedisi**, C.11, MEB, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Eskişehir 1997

ERGENÇ Özer, "Salnamelerde İzmir", **1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu 21-23 Kasım 1985**, İzmir Ticaret Odası, İzmir 1986

ERGÜNEY Hilmi, **Türk Hukukunda Lügat ve İstılahlar**, Hilmi Ergüney, Yenilik Basımevi, İstanbul 1973

ERİM Neşe, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalabendlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", **The Journal of Ottoman Studies IV**, İstanbul 1984

EVLİYA ÇELEBİ, **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyehatnameesi**, C.9, 1. Kitap, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2011

"Exile and Banishment", **The New Encyclopedia Britannica**, V.4, Printed in USA

"Exile", **The Encyclopedia Americana**, V.10, USA

FAROQHI Suraya, **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000

GALANTİ Avram, **Üç Sami Vaz Kanun Hammurabi, Musa, Muhammed**, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul 1927

GÖKBİLGİN M. Tayyib, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri", **Bellekten**, C.XXXI, S.121, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967

GÖKÇEN Ahmet, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri**, Danışman: Köksal Bayraktar, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1987

GÖKDEMİR Oktay, "XIX. Yüzyıl Sonunda İzmir ve Çevresinde Tütün Kaçakçılığı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1993

GÖYÜNÇ Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Mevleviler", **Bellekten**, C.LV, S.213, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991

HALAÇOĞLU Yusuf, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006

HALİL RIFAT BEY, **Külliyyat-ı Şerh-i Ceza**, Mihran Matbaası, İstanbul 1303

HEYD Uriel, **Studies in Old Ottoman Criminal Law**, Oxford, 1973

HEYD Uriel, "Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat", Çeviren: Selahaddin Eroğlu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, C.XXVI, S.1, Ankara 1984

HİRAN YERGANYAN EFENDİ, **Kanun-ı Ceza Dersleri**, Birinci Cild, Dersaadet 1326

HUYUGÜZEL Ömer Faruk, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000

HUYUGÜZEL, **Necip Türkçü'nün Hatıraları ve Dil Yazıları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003

HÜSEYİN GALİB, **Kamus-ı Hukuk**, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305

HÜSEYİN GALİB, **Mebadi-i İlm-i Hukuk**, İkdam Matbaası, İstanbul 1312

İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL, **Son Asır Türk Şairleri**, Dergah Yayınları, İstanbul 1988

İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL İNAL, **Son Sadrazamlar**, Dergah Yayınları İstanbul 1988

İBNÜ'L NÜZHED CEVAD, **Haritalı Musavver Coğrafya-yı Umumi**, Tefeyyüz Kitabhanesi (Kasbar Matbaası), İstanbul 1328

İBRAHİM CAVİD, **Aydın Vilayet Salnamesi R.1307/H.1308**, Hazırlayanlar: Murat Babuçoğlu, Cengiz Eroğlu, Abdülkerim Şahin, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010

İBRAHİM HALEBİ, **Mevkufat Mülteka Tercümesi**, C.2, Sadeleştiren: Ahmed Davudoğlu, Sağlam Yayınevi, İstanbul 2007

İNALCIK Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayun", **Bellekten**, C.28, S.109-112, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1962

İNALCIK Halil, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler", **Bellekten**, C.28, S.109-112, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1964

İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914), İzmir Ticaret Odası, İzmir 1998

KARA Muazzez, **İzmir Edebiyat Tarihine Dair Hatıralar I**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Lisans Tezi, İzmir 1987

KARAL Enver Ziya, "Tanzimat Devri Vesikaları: Rüşvetin Kaldırılması İçin Yapılan Teşebbüsler", **Tarih Vesikaları**, İstanbul, C.1, S.1-6, Maarif Vekilliği, Haziran 1941

KARAMAN Hayreddin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, C.I, Nesil Yayınları, İstanbul 1986

KARATAŞ Ali İhsan, **Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18. ve 19. Asırlar)**, Emin Yayınları, Bursa 2009

KAVAKLI Sibel, **929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi**, Danışman: Münir Atalar, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2005

KAYGUSUZ Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2002

KAYNAR Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1985

KELEŞ Erdoğan, "Tanzimat Döneminde Rüşvetin Önlenmesi İçin Yapılan Düzenlemeler (1839 – 1858)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C.XXIV, S.38, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 2005

KESKİN Habibe, **İzmirli Yazarlara Dair Hatıra ve Röportajlar**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, İzmir 1986

KEYMAN Selahattin, **Türk Hukukunda Af (Genel Af-Özel Af)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1965

KESKİOĞLU Osman, **Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku**, Müftüoğlu Yayınları, Ayıldız Matbaası, Ankara 1969

KINAL Firuzan, **Eski Anadolu Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998

KIRAY Mübeccel, **Örgütlemeyen Kent: İzmir**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1998

KIRKOR ZÖHRAP, **Hukuk-ı Ceza**, Ahmed Sakı Bey Matbaası, İstanbul 1325

KIRKOR, **Münaşaat-ı Kavanin**, Kitab-ı evvel, Karabet ve Kasvar Matbaası, İstanbul 1305

KOLOĞLU Orhan, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul 2006

KÖKER Ahmet Hulusi, "Şanizadenin Hayatı ve Eserleri (1771-1826)", **Hekim Şanizade Atullah (1771-1826)**, Erciyes Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Kayseri 1989

KÖKSAL Osman, "Osmanlı Hukukunda Bir Ceza Olarak Sürgün ve İki Osmanlı Sultanının Sürgünle İlgili Hatt-ı Hümayunları", **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.19, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara 2006

KURMUŞ Orhan, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara 1982

KURT Ali Osman, "Yahudilikte Sürgün Teolojisi: Tanrısal Bir Ceza Olarak Sürgün", **Dini Araştırmalar**, C.9, S.25, Mayıs-Ağustos 2006

KÜTÜKOĞLU Mübahat, **XVI. Asırda Çeşme Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010

KÜTÜKOĞLU Mübahat, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2000

KÜTÜKOĞLU Mübahat, **XV. XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2000

- LÜTFİ FİKRİ BEY, **Hukuk-i Ceza**, Ahmed Nadir Matbaası, Dersaadet 1329
- MAHMUD CELALEDDİN PAŞA, **Mirat-ı Hakikat**, C.I-II-III, Hazırlayan: İsmet Miroğlu, Berekat Yayınevi, İstanbul 1983
- MAHMUT ESAD, **Tarih-i İlm-i Hukuk**, Yetkin Yayınları, Ankara 2012
- MEHMED AZİZ, **Mufassal Nazariyat-ı Ceza**, Artin Asaduryan Matbaası, Konstantiniye 1328
- MEHMED SAMİ, **Şerhli ve Haşiyeli Ceza Külliyyatı**, Türk Matbaası, İstanbul 1926
- MEMDUH, **Tatbikat-ı Cezaiye, Cild-i Evvel / Cild-i Sani**, Kanaat Matbaası, Dersaadet 1330
- MENTEŞE Halil, **Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Menteşe'nin Anıları**, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986
- MUMCU Ahmet, **Osmanlı Devletinde Rüşvet (Özellikle Adli Rüşvet)**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1969
- NAGATA Yuzo, **Tarihte Ayanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997
- NAZİF BEY, **Kanun-ı Ceza Teferruatı**, Karabet Matbaası, İstanbul 1318
- OĞUZOĞLU Yusuf, "Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yapısal Değişiklikler", **V. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, TC. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Genel Müdürlüğü, Ankara 5-10 Nisan 1987
- OKANDAN Recai, "Hammurabi Mecellesi", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası**, İstanbul Üniversitesi, C.XVII, S.1-2, İsmail Akgün Matbaas, İstanbul 1951
- OKANDAN Recai, "Amme Hukukumuzda Tanzimat'tan Evvelki Devrin Ana Hatları", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.XI, S.3 – 4, Kenan Matbaası, İstanbul 1945
- OLGUN İbrahim, **Necip Türkçü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1971

ORHONLU Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, Eren Yayıncılık, İstanbul 1987

ORTAÇ GÜRPINARLI Hilal, "Bir Osmanlı Mezar Taşının Öyküsü", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C.XXI, S.1, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir Temmuz 2006

ORTAYLI İlber, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011

OSMANOĞLU Cihan, "Klasik Dönemi Bağlamında Osmanlı Devletinin Örfi Hukukuna İlişkin Genel Bir Değerlendirme", **Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Galatasaray Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007/2

OZAN Hüseyin Avni, **İzmir Şairleri Antolojisi**, Cumhuriyet Matbaası, İzmir 1934

OZAN Hüseyin Avni, **Tokadizade Şekip, Hayatı, Felsefesi ve Eserleri**, İtimat Matbaası, İzmir 1933

ÖZBEK Nadir, "Osmanlı İmparatorluğunda, İç Güvenlik, Siyaset ve Devlet, 1876-1909", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.16, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004

ÖZEK Ali, KARAMAN Hayrettin, TURGUT Ali, ÇAĞRICI Mustafa, DÖNMEZ İbrahim Kafi, GÜMÜŞ Sadrettin, **Kuran-ı Kerim ve Açıklamalı Meali**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1997

ÖZGÜN Cihan, "Osmanlı Devletinde Serserilik Algısı ve Sorunu Üzerine Tespitler", **Avare Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2012

ÖZKAN Salih, "Niğde'ye Yapılan Sürgünler", Bilig, Ahmet Yesevi Üniversitesi, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, S.36, Kış 2006

ÖZSARI Mustafa, **Müstecabizade İsmet Hayatı ve Eserleri**, 3 F Yayınları, İstanbul 2007

PAKALIN Mehmed Zeki, **Sicill-i Osmani Zeyli**, C.1, Abbas Efendi, Abud Efendi, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008

PAKALIN Mehmed Zeki, **Sicill-i Osmani Zeyli**, C.10, İbrahim Paşa-Kamil Paşa, Hazırlayan: Serdar Sakin, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2008

PAKALIN Mehmed Zeki, **Sicill-i Osmani Zeyli**, C.17, İbrahim Paşa – Kemal Paşa, Hazırlayan: Yrd. Doç. Dr. Şakir Batmaz, Yrd. Doç Dr. Gülbadi Alan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2009

PEKER Mümtaz, "İzmir Nüfusunun Gelişimi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.1, S.3, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1993

PULLUKÇUOĞLU YAPUCU Olcay, **Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007

REŞAD BEY, **Miyar-ı Ceza Kanun-ı Ceza Şerhi**, Matbaa-i Amire, İstanbul 1303

ROWSON Evett K., "Reveal or Conceal: Public Humiliation and Banishment as Punishments in Early Islamic Times", **Public Violence in Islamic Societies**, Edited: Christe Lange, Marbiel Fierro, Edinburg University Press 2009

SAĞLAM Mehmet Hakan, **Düstur Kılavuzu Osmanlı Devleti Mevzuatı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2006

SAMİ BEY, **Mirat-ı Kanun-ı Ceza Şerhi**, Matbaa-ı Cihan, Dersaadet 1324

SANNAV Sabri Can, "1881 Sakız Depremi ve Adanın Yeniden İmarı", **Tarih Dergisi**, S.39, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 2004

SANER Yasemin, "Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma", **Osmanlı'da Asayiş Suç ve Ceza 18. ve 20. Yüzyıllar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007

SCHACT Joseph, **İslam Hukukuna Giriş**, Çevirenler: Prof. Dr. Mehmet Dağ, Prof. Dr. Abdülkadir Şener, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986

SCHERZER Karl Von, **İzmir 1873**, Çeviren: İlhan Pınar, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2001

SERVET BEY, **Hukuk-i Ceza**, İkdam Matbaası, Dersaadet 1326

SERÇE Erkan, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmir'de Belediye**, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1998

SEVGİN Nazmi, **Anadolu Kaleleri**, C.1, Doğu Ltd Şirketi Matbaası, Ankara 1959

SEYİTDANLIOĞLU Mehmet, **Tanzimat Devrinde Meclis-i Vela (1838-1868)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999

SHAW Stanford, SHAW Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, C.II, E Yayınları, İstanbul 1983

SİLİSTRE Güniz, **Ölümlerle Mülakatlarım İzmir'den Röportajlar Yeni Portreler**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili Edebiyatı Bölümü Lisans Tezi, İzmir 1988

SOMER Pervin, GÖNENÇ Fulya İlçin, "Aynı Coğrafyada Hukuk Kültürlerinin Kesişim Modeli Olarak: Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukuku ve Türkiye Cumhuriyeti Hukuk Reformu", **Maltepe Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi**, 1997/1998 – 2007/2008 Üniversitemizin ve Fakültemizin 10. Yıl Kuruluş Armağanı, İstanbul 2008/2

SOMAR Ziya, **Bir Şehrin ve Bir Adamın Tarihi Tefik Nevzat**, Ahenk Matbaası, İzmir 1948

SOYASLAN Doğan, "Af", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C.18, Anayasa Mahkemesi Yayınları, Ankara 2001

SÜRGEVİL Sabri, "Nif (Kemalpaşa) Kazasında Aşiretlerin İskanı (1845)", **Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu 3-5 Haziran 1999**, Meta, İzmir 1999

SÜRGEVİL Sabri, **II. Meşrutiyet Döneminde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir 2009

SÜSLÜ Memduh Yavuz, **Ermekli Hasan Rüştü Hayat ve Eserleri**, Yenikitap, Konya 1937

ŞAHİN İbrahim, **İzmirli Bir Şair Tefik Nevzad**, Akademi Kitabevi, İzmir 1993

ŞANİZADE MEHMED ATAULLAH EFENDİ, **Şanizade Tarihi, Osmanlı Tarihi 1223 – 1237 / 1808 – 1821**), Hazırlayan: Prof. Dr. Ziya Yılmaz, Çamlıca Basım Yayın Kitapları, İstanbul 2008

ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kamus-ı Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995

TAHİROĞLU Bülent, "Tanzimat'tan Sonra Kanunlaştırma Hareketleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985

TANER Tahir, "Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku", **Tanzimat I (Yüzüncü Yıl Münasebetiyle)**, Maarif Matbaası, İstanbul 1940

TEKELİ İlhan, "Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde Kent Planlama Pratiğinin Gelişimi ve Kültürel Mirasın Korunmasındaki Etkileri", **İslam Mimari Mirasını Koruma Konferansı 22-26/4/1985 Bildiriler**, İki Nokta Yapım, İstanbul 1987

TEMEL Mehmet, "XX. Yüzyıl Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.26, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 2009

TERZİ Arzu T., **Hazine-i Hassa Nezareti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000

TEVFİK BEY, **Kavaid-i Cezaiye Dair Mütalaat**, Boyaçyan Matbaası, İstanbul 1306

TEVFİK TARIK, **Yeni Kanun-ı Ceza**, Şems Matbaası, Dersaadet 1327 (1330)

TEXİER Charles, **Küçük Asya**, Müellif: Ali Said, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1339

TOURNEFORT Joseph de, **Tournefort Seyhatnamesi**, Çevirmen Ali Berktaç, Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2005

- TUNAL Melih, "İzmir Mekteb-i İdadisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.3, S.8, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 1998
- TURGUT, "İzmir'de Ermenekli Hasan Rüştü", **Konya** 24-25, Konya 1938
- TUTSAK Sadiye, **İzmir'de Eğitim ve Eğitimciler (1850-1950)**, TC Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri, Ankara 2002
- TÜRCAN Talip, "Sürgün", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.38, İstanbul 2010
- UDEH Abdülkadir, **Mukayeseli İslam Hukuku ve Beşeri Hukuk**, Rehber Yayınları, Ankara 1991
- ULUÇAY Çağatay, **Manisa'da Eşkıyalık Hareketleri**, Manisa Halkevleri Yayınları, İstanbul 1944
- ULUÇAY Çağatay, "Sürgünler-Yeni ve Yakın Çağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler", **Bellekten**, C.XV, S.60, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ekim 1951
- ULUDAĞ Osman Şevki, **Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2010
- UŞAKLIGİL Halit Ziya, **Kırk Yıl**, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1969
- UZLUK Feridun Nafiz, **Büyük Türk Hekimi Şanizade Ataullah**, Ankara 1951
- UZUN Ahmet, **Tanzimat ve Sosyal Direnişler**, Eren Yayınları, İstanbul 2002
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Karesi Meşahiri**, Zağnos Kültür ve Eğitim Vakfı, Balıkesir 1999
- UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Ali Suavi ve Çırağan Sarayı Vakası", **Bellekten**, C.VIII, S.29, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1944

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Sadrazam Kamil Paşanın Siyasi Hayatı İsimli Eser Dolayısıyla II. Abdülhamit Devrinde Kamil Paşa", **Belleten**, C.XIX, S.74, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara Nisan 1955

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "V. Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İsteyen K. Skaliyeri-Aziz Bey Komitesi", **Belleten**, C.VIII, S.30, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1944

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Beşinci Murad ile Oğlu Salahaddin Efendiyi Kaçırarak İçin Kadın Kıyafetinde Çırağan'a Girmek İsteyen Şahıslar", **Belleten**, C.VIII, S.32, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1944

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, "Beşinci Murad'ı Avrupa'ya Kaçırma Teşebbüsü", **Belleten**, C.X, S.37, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1946

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, **Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000

ÜÇÖK Coşkun, MUMCU Ahmet, BOZKURT Gülnihal, **Türk Hukuk Tarihi**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2011

ÜLKER Necmi, **XVII.-XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I**, Akademi Kitabevi, İzmir 1994

VELİDEDEOĞLU Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırmaya Hareketi ve Tanzimat", **Tanzimat I (Yüzüncü Yıl Münasebetiyle)**, Maarif Matbaası, İstanbul 1940

YAĞCI Zübeyde Güneş, GENÇ Serdar, "XIX. yüzyılda Balıkesirli Bir Paşa: Giridizade Mehmed Paşa ve Serveti", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.2, S.6, 2009

YAKUT Esra, **Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları**, Seçkin Yayınları, Ankara 2011

YAKUT Esra, "II. Mahmud Döneminde Bektaşiliğe Yönelik Uygulamalar", **Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.2, S.1-2, 2004

Yeni Osmanlı Kanunları (Meclis-i Mebusan-ı Osmanimizin 1324, 25, 26, 1327 İçtimaları Zarfında Kabul ve Tasdik Ederek Meriyyet Ahkamına İrade-i Seniyye

Cenab-ı Padişahi Şeref müteallik Buyrulmuş Olan Umur-u Maliye Kanunları),

Kanaat Matbaası, Dersaadet 1329

YETKİN Sabri, **Ege'de Eşkıyalar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1986

YORGAKI, **Usul-i Muhakemat-ı Cezaiye**, Hürriyet Matbaası, Dersaadet 1326

YÜCEBAŞ Hilmi, **Şair Eşref**, Milliyet Dağıtım, İstanbul 1978

ÖZGEÇMİŞ

1977 yılında Muğla'nın Fethiye ilçesinde doğdum. İlk, orta ve lise eğitimimi Muğla Fethiye'de tamamladım. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümünden mezun oldum. Aynı üniversitede yüksek lisans eğitimime başladım. 2004 yılında "Tarih Eğitiminde Yerel Tarih Araştırmalarının Yeri: Fethiye Örneği" başlıklı Yüksek Lisans Tezi ile Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü'nden mezun oldum. Yüksek lisans eğitiminin ardından Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi alanında doktora eğitimime başladım.

ÖZET

Tanzimat Döneminde ceza kanunları ve mahkemeler Batı hukuku esas alınarak düzenlenmiştir. Bu yeni düzen, eskiye nazaran cezaların kapsamını ve tayinini daha belirgin bir hale getirmiştir. 1858 Ceza Kanununda bir kimsenin bulunduğu yerden bir başka yere gönderilerek müebbed veya muvakkat ikamet ettirilmesi olarak tanımlanan sürgün cezası siyasi suçlar başta olmak üzere, zimmete para geçirme, rüşvet, mahkeme kararlarına müdahale etme, rica ve iltimasla mahkeme hükmü verme, mal ve mülkü zapt etme, halkı ücretsiz angarya işlerde çalıştırma, asker toplama maddesi aleyhinde bulunma ve benzeri suçlarda tatbik edilmiştir. İdari ve yargı görevleri bulunan taşra meclislerinde ve kaza müdürlüklerinde görev alan Batı Anadolu'nun yerel eşrafının yanı sıra, vilayet dahilindeki tuzla memurları, gümrük memurları, sandık emînleri ve tahsildarların karıştıkları zimmete para geçirme ve rüşvet davaları sürgün mahkumiyetiyle sonuçlanmıştır. İdari olarak verilen sürgün kararları ise genellikle siyasi nedenlere dayanmıştır. Aydın Vilayeti'nin kalabendlik merkezleri olarak bilinen adaların yer aldığı Cezayir Bahr-ı Sefid Vilayeti'ne yakınlığı nedeniyle, adalara gönderilen mahkumlar bazen ceza süreleri içinde bazen de ceza sürelerini ikmal ettikten sonra bu vilayete nakledilmişlerdir. 19. yüzyıl sonlarında Aydın Vilayeti'nin merkezi İzmir bilhassa İstanbul'dan uzaklaştırılması gerekli görülen kişilerin, kendilerine tahsis edilen maaşlarla istihdam edildikleri bir yer haline gelmiştir. Sürgün yerinin havasına ve suyuna uyum sağlayamamanın neticesinde gelen hastalıklar ve geride kalan perişan aileler gibi nedenler hususi afları getirirken, siyasi mahkumların da dahil olduğu sürgünler için genel af İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla gelmiştir.

ABSTRACT

The penal code and the court system were reorganized on the basis of western jurisprudence during the *Reforms Period (Tanzimat)*. In comparison to the previous, this new order has brought more clarification to the scope of penalties and their assignment. In the 1858 Penal Code, led primarily by temporary or exile for life sentences due to political offences, has been applied in embezzlement, corruption, interference with court decisions, nepotism in judicial processes, illegal possession of property, unpaid or forced labour, objection to military mobilization articles, and other similar offences. In addition to Western Anatolian local gentries in positions of responsibility at administrative and judicial, local councils and directorates, officials of saltworks, customs and duties, store custodians and the tax collectors related legal provincial cases involving embezzlement and corruption have resulted in exile convictions. Administrative exile postings have generally been the result of decisions based on political reasons. Due to proximity of Aydın Province to the Algiers Maritime Provincial islands known as remote exile centers (*kalabendlik*), the prisoners sent to these locations have on occasion been transferred to this province either during or upon completion of their sentences. By the end of 19th century, the Province of Aydın has become a place of settlement with salary allotment to persons whose distancing were deemed necessary from the provincial capital İzmir, but in particular from İstanbul. Diseases caused by exile conditions and the severe effects on convict families left behind did permit individual pardons but the general amnesty for exiles including political convicts arrived only with the declaration of Second Constitutional Monarchism.